

Gândire politică românească

Lotar Rădăceanu
Șerban Voinea

OLIGARHIA ROMÂNĂ. MARXISM OLIGARHIC

Lotar Rădăceanu
Șerban Voinea
OLIGARHIA ROMÂNĂ
MARXISM OLIGARHIC

**EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE
PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ.**

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RĂDĂCEANU, LOTAR**

Oligarhia roman ; Marxism oligarhic /

Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea ; îngrij. de ed.:

Victor Rizescu. - Ed. a 2-a, rev. - București :

Do-MinoR, 2005

ISBN 973-8496-44-6

I. Voinea, Șerban

II. Rizescu, Victor (ed.)

32.01(498)

Toate drepturile asupra ediției

© **DOMINO®** 2005

Culegere: Ardeleanu Cristina-Ioana

Tehnoredactare: Laurențiu Budică

gândire politică românească

**Lotar Rădăceanu
Șerban Voinea**

**OLIGARHIA ROMÂNĂ
MARXISM OLIGARHIC**

Ediție și prefață
de Victor Rizescu

/DOMINO®

Notă asupra ediției:

Cele două cărți incluse în volum sunt reproducere după edițiile originale, singurele existente.

Oligarhia română a lui Lotar Rădăceanu a fost publicată ca o serie de trei articole în *Arhiva pentru știință și reformă socială* vol. 5, nr. 3-4, 1924, p. 497-532; vol. 6, nr. 1-2, 1926, p. 160-184; vol. 6, nr. 3-4, 1927, p. 435-459.

Marxism oligarhic a lui Șerban Voinea (Gaston Boeuvre) a fost publicată la Editura Brănișteanu, București, 1926.

Am aplicat normele ortografice actuale, păstrând totuși anumite particularități de exprimare ale autorilor și epocii. Notele au fost renumerotate în continuitate, pe parcursul fiecărei cărți.

Marxism și oligarhie, sau sociologia înapoierii înainte de comunism

Erezii marxiste

La un nivel teoretic mai sofisticat, separarea apelor între viziunea marxistă a social-democrației și cea a comunismului a avut loc, în România, abia atunci când prima dintre ele își dădea suflarea, înainte de instaurarea dictaturii ideologice. Lucrețiu Pătrășcanu, singurul teoretician veritabil al marxismului de factură „cominternistă”, și-a putut publica în acei ani, după 23 august 1944, cărțile scrise în parte în deceniul anterior, menite să dea un fundament teoretic strategiei politice a partidului comunist. Una dintre ele conține o departajare față de teoreticienii social-democrați a cărei miză intelectuală ne pare astăzi destul de greu de înțeles. După cum ne explică Pătrășcanu, în concepția marxiștilor „heterodocși” pe care îi comentează România poartă pecetea unor formațiuni sociale hibride, fără corespondent în experiența istorică a Occidentului capitalist și ca atare inexistente în nomenclatorul sociologiei lui Marx: „astfel, de pildă, masei țărănești și proletariatului nu i se opune aici, ca în restul țărilor capitaliste, o clasă stăpânitoare burgheză, ci o oligarhie [...] Această oligarhie”—a cărei existență este afirmată de autori precum Constantin Dobrogeanu-Gherea, Șerban Voinea și Lotar Rădăceanu—„se găsește [...] în conflict de interese nu numai cu țărănimea și cu muncitorimea, dar și cu burghezia”. Substratul numitului conflict dintre clasică grupare socială „exploatare” din regimul capitalist și misterioasa sa rivală românească ar fi următorul: „Oligarhia încearcă să mențină mai departe, pentru ea, monopolul puterii

politice, realul suport al poziției pe care o ocupă în România. Dar mai mult, oligarhia împiedică dezvoltarea capitalistă a țării, deoarece are tot interesul ca burghezia să nu se întărească și să-i ia locul, tocmai ca rezultat al acestei dezvoltări”.

Trebuie să ne recunoaștem contrariați. Dincolo de identitatea diafană a „oligarhiei” la care se referă Pătrășcanu, înțelegem cu greutate motivele încrâncenării sale împotriva acestei eterate idei sociologice. La ce anume face referire această stranie polemică din interiorul lagărului marxist? În ce fel teoria oligarhiei ca o categorie socială aparte, adevărata clasă stăpânitoare a epocii și având interese antagonice burgheziei, a putut sta în centrul unei confruntări cu mize politice serioase? Știm că termenul de „oligarhie” este folosit îndeobște, în împrejurări foarte diverse, și fără mari pretenții de precizie sociologică, pentru a condamna orice înjghebare politică marcată de guvernarea autoritară a unei pături restrânse, cu criterii de recrutare restrictive. Pentru Aristotel, guvernarea oligarhică era o corupere a celei aristocratice. Limbajul curent și discursul politic modern o opune nu aristocrației, ci democrației, indiferent cum este concepută cea din urmă. Marxiștii de toate nuanțele au obișnuit întotdeauna să condamne ordinea socială și politică a capitalismului folosind, printre alți termeni, și pe cel de „oligarhie”. Simțim că Pătrășcanu are în minte o accepțiune mult mai precisă a noțiunii.

În fapt, această accepțiune este atât de specială încât doar lectura celor două cărți restituite în volumul de față poate—sperăm—să îi clarifice toate nuanțele. Pentru început, să spunem că nebulosul obiect de dispută teoretică dintre Pătrășcanu și rivalii săi marxiști este reprezentat de ideea unei categorii sociale ce funcționează ca o clasă, fără a putea fi totuși descrisă ca atare, în spiritul terminologiei marxiste și a limbajului sociologic în general. Membrii săi sunt uniți prin interese comune și posedă o conștiință de grup corespunzătoare, fără ca principiul de coeziune al acestui grup să rezide, însă, în poziția similară ocupată de ei în cadrul vieții economice capitaliste. Nu puterea economică și relațiile pe care le întrețin cu alte categorii în procesul de producție îi desemnează pe indivizi ca exponenți ai oligarhiei, ci relația specială pe care o întrețin cu statul. Poziția lor socială și forța lor economică derivă din această relație privilegiată. Oligarhia are identitatea unei „clase birocratice”, și doar configurația foarte specială a societății românești, prin comparație cu etalonul societăților occidentale, poate explica această ciudată solidaritate de grup.

1 Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, Socer & Co, 1944, p. 257-258. Pentru scurte referiri la dezbaterea dintre Pătrășcanu și socialiștii interbelici vezi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., Archon Books, 1969 [1951], p. 274-292. Joseph Love, *Făurirea lumii treia. Teorii și teoreticieni ai subdezvoltării în România și Brazilia*, trad. de Dragoș-Paul Aligică et al., București, Univers, 2003, p. 83-92.

Sociologia lumii occidentale abundă în analize ale „clasei politice” sau ale birocrăției². Nu trebuie să ne lăsăm înșelați: nu este vorba despre același lucru. Clasa politică, împreună cu ansamblul funcționarilor de stat de grade inferioare, se prezintă, în Occident, ca o oglindă a societății peste care este suprapusă. Ea reflectă un pluralism generat, în profunzimea corpului social, de jocurile economiei capitaliste. Birocrația și clasa politică sunt recrutate, cu alte cuvinte, din cadrele diferitelor clase existente, reflectând raporturile de forțe ce se stabilesc între ele. Oligarhia teoreticienilor social-democrați condamnați de Pătrășcanu funcționează ea însăși ca o „clasă”, cu interese specifice și diferite de ale tuturor celorlalte, inclusiv—așa cum am văzut—de ale clasei burgheze înseși. Cu alte cuvinte, dacă statul capitalist occidental clasic este un teren de competiție permanentă dintre mai multe clase sociale, statul român este acaparat de o categorie socială aparte, constituită ca o clasă *sui generis* tocmai prin monopolul său asupra „industrii politice”.

Confrunțați cu o situație socială specială, fără antecedente istorice occidentale, teoreticienii social-democrați au revendicat deci necesitatea de a îmbogăți categoriile de analiză ale marxismului pentru a putea da seama de realitățile lumii românești. Inovațiile teoretice introduse de ei ar perfecționa marxismul, ca un instrument de analiză al înapoierii, fără a-i trăda spiritul. Pătrășcanu este de altă părere: teoria oligarhiei nu reprezintă o speculație inocentă, ci o erezie mânată de considerente de tactică politică. Ea ar oferi partidului social-democrat o justificare pentru politica sa de colaboraționism cu clasele dominante și de trădare a interesele pe care pretinde să le reprezinte, ale clasei muncitoare. În ce fel?

Credincioși doctrinei marxiste clasice³, potrivit căreia drumul către socialism trebuie să străbată cu necesitate tărâmul capitalismului, social-democrații descriu societatea românească drept o contrafacere a capitalismului veritabil. România este oprită la jumătatea distanței între feudalism și capitalismul veritabil, iar oligarhia este cea care blochează evoluția sa către stadiul de dezvoltare capitalist. Revoluția socialistă nu poate avea loc decât pe fundalul capitalismului curățat de asemenea corpuri străine, deci tactica luptei revoluționare necesită, într-o primă

2 Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, trad. de Ida Alexandrescu, București, Anima, 1992.

3 Pentru câteva prezentări recente foarte diferite ale marxismului în perspectivă istorică, vezi Andrzej Walicki, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: the Rise and Fall of the Communist Utopia*, Stanford, Stanford University Press, 1995; Raymond Aron, *Le marxisme de Marx*, ed. par Jean-Claude Casanova et Christian Bachelier, Éditions de Fallois, Paris, 2002; Geoff Eley, *Forging Democracy: the History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

fază, distrugerea oligarhiei și descătușarea forțelor sociale ale lumii burgheze. În acest scop, colaborarea temporară cu burghezia, în lupta împotriva oligarhiei, este justificată și necesară. Teoreticianul comunist vede aici o abdicare de la comandamentele revoluționare, motivată printr-o subtilă erezie teoretică. Căci, după cum explică el, „întreaga discuție în jurul «oligarhiei române» se datorează unei confuzii: anume, a raportului între clasa stăpânitoare și aparatul ei politic. În toate țările, după 1848, burghezia ajunsă la putere își creează un aparat, nu numai administrativ și militar, dar și unul politic, care îi apără și reprezintă fidel interesele, fiindu-i complet subordonat. [...] A fost «oligarhia» română altceva decât acest aparat al burgheziei române ? Fără îndoială că nu”⁴. Dacă așa stau lucrurile, se vede clar cum „construcția artificială a «oligarhiei», o clasă stăpânitoare specifică României, opusă burgheziei propriu-zise, constituie fără îndoială una din marile erezii teoretice ale social-democrației române. O erezie însă care a fost la rândul ei cultivată pentru a sprijini colaboraționismul, reformismul și oportunismul partidului social-democrat. [...] În adevăr, oligarhia reprezentând clasa care împiedica dezvoltarea capitalismului și democratizarea țării, o largă colaborare cu burghezia, adversară și ea a «oligarhiei», apărea în aceste condiții deplin justificată”⁵.

Se impun două întrebări. Mai întâi, ce antecedente intelectuale a avut această polemică din interiorul taberei marxiste ? Ce conexiuni are ea cu ansamblul istoriei ideilor politice și sociale românești ? A fost oare teoria oligarhiei doar o încercare de adaptare a marxismului la condițiile modernizării întârziate, așa cum susțineau autorii săi socialiști ? Sau doar o manevră tactică de adaptare la presiunile vieții politice interbelice, așa cum vrea să ne facă să credem rivalul lor comunist ? Există oare un tâlc ascuns al dezacordului teoretic dintre cele două aripi românești ale discipolilor lui Marx, mai revelator pentru mediul cultural autohton decât sugerează aparențele ? În al doilea rând, trebuie să ne întrebăm dacă aceeași polemică, purtată în preziua instaurării comunismului, a avut vreo influență asupra istoriei intelectuale ulterioare a României. Lucrețiu Pătrășcanu a fost o figură fondatoare a viziunii teoretice a comunismului românesc, recuzată însă foarte curând de același regim politic. Există oare vreo legătură între vederile sale asupra „oligarhiei” și felul în care perspectiva noastră asupra epocii pre-comuniste a fost formată în decursul deceniilor comuniste ? Paginile care urmează își propun să răspundă acestor întrebări.

4 Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 265-266.

5 *Ibid.*, p. 267.

De la funcționarism la oligarhie

Ciudata concepție sociologică pe care Pătrășcanu o prezintă ca o născocire a social-democrației române, menită să ofere un alibi pentru trădările și lașitățile acesteia, nu era în realitate un patrimoniu exclusiv al gândirii marxiste. Dimpotrivă, ea constituia terenul de convergență al tuturor familiilor intelectuale, la cumpăna dintre secolele XIX și XX. I-am căuta în van originile în lumea marxismului internațional: sursele sale sunt românești, și nu posedă o coloratură ideologică anume. Dacă au avut una, la începuturi, aceasta a fost cea a dreptei conservatoare junimiste. Cu timpul, împreună cu toate celelalte idei înrudite, aceeași concepție este preluată de tabere ideologice adverse, cărora le oferă o platformă comună pentru condamnarea sistemului politic și social existent. Cea mai frapantă mărturie a „anormalităților” lumii românești, ea se dovedește aptă să se muleze după tiparele tuturor sociologiilor contestatare ale epocii. Cum vom vedea, apologiile sociologice ale aceleiași ordini și-o vor însuși la rândul lor, ca pe un fapt incontestabil ce necesită o explicație.

Derivat al teoriei formelor fără fond, ideea clasei birocratice apare, inițial, sub forma unei condamnări a plăgii „funcționarismului”. Maiorescu deplânge faptul că, în loc să formeze aptitudini pentru dezvoltarea vieții economice și sociale și să contribuie, astfel, la consolidarea unei veritabile clase de mijloc, sistemul școlar este o industrie de postulanți pentru sinecuri de stat: „apoi dacă, de la 1864 până la 1876 am crescut această tinerime astfel încât să nu fi învățat decât latinește și grecește și ceva jurisprudență, încât nu poate exista ca burghezi independenți în afară de bugetul statului, dacă i-am învățat numai să traducă pe Omer și pe Tacit și apoi să intre într-o facultate, unde învață a traduce institutele lui Iustinian, vă puteți mira că pe urmă vin părinții lor, rudele lor, toți alegătorii, ca să ne ceară să le dăm vreo funcție că mor de foame, că noi trebuie să ajutăm tinerimea, că români sunt și ei, și așa mai departe? Și așa se face o atmosferă complexă, compusă din toată tinerimea și toți părinții acestor tineri, din toate rudele și toți amicii lor, care împinge pe un stat constituțional, pe de o parte, la crearea de funcțiuni, la exagerare de pensiuni și, pe de altă parte, îl expune la lipsa completă de activitate individuală independentă, la lipsa de industriași, de arendași sau posesori, de fabricanți, de comercianți”⁶.

Eminescu pornește din cadrele aceleiași teorii junimiste a funcționarismului, atunci când pledează pentru „ca nația să fie redată ei însăși, ca clasele ei productive, grupurile ei de interese adevărate și

6 Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, ed. de Constantin Schifirnet, București, Albatros, 2001, p. 245.

generale să contribuie la formarea voinței țării, adică a legilor ei, nu însă populația flotantă de postulanți și avocați de-a doua și a treia mână [...] Voința legală și sinceră a țării, o voință nestoarsă și neindusă în eroare, iar nu instinctele vânzătorilor de funcții să determine mersul statului”⁷. Traducând noțiunea de „funcționarism” prin cea de „pătură superpusă”, el conferă aceleiași teorii o dimensiune xenofobă, pentru ca apoi A. C. Cuza să o adopte ca pe una dintre piesele de rezistență ale discursului său anti-semit⁸. C. Stere încorporează aceeași teorie în cadrele poporanismului incipient, dizidenții socialiști convertiți la modernism liberal H. Sanielevici și Ștefan Antim îi dau interpretări personale⁹, pentru ca, pe urmele lui Maiorescu, P. P. Carp, Theodor Rosetti și Caragiale, junimistul Constantin Rădulescu-Motru să o elaboreze în continuare sub forma teoriei „politicianismului”: noțiune ce desemnează „o practicare meșteșugită a drepturilor politice prin care câțiva dintre cetățenii unui stat tind și reușesc să transforme instituțiunile și serviciile publice, din mijloace pentru realizarea binelui public, cum ele ar trebui să fie, în mijloace pentru realizarea intereselor personale”¹⁰.

Marxismul lui Gherea pornește de la alte preocupări și pare să conducă spre alte concluzii. Dintre diversele manifestări ale sindromului „formelor fără fond”, el examinează mai atent maladiile economiei agrare. Rezultatul este teoria „neoioabăgiei”, prin care Gherea desemnează o formă economică și socială specifică țărilor cuprinse târziu în orbita capitalismului mondial. Dezvoltarea lor socială urmează un alt curs decât cea a statelor occidentale: etapele ei sunt inversate, suprastructura politică și juridică de tip modern anticipând și determinând transformarea bazei sociale și economice. Consecințele acestei inversiuni a etapelor sunt dureroase, căci economia predominant agricolă a societăților de acest fel îmbină elemente feudale și burgheze într-o sinteză ce asigură elitei latifundiare beneficiile ambelor lumi, rezervând maselor țărănești defectele cumulate ale aceluiași sisteme. Regimul agrar al României este capitalist doar în definiție, căci reforma de la 1864 și legislația de la 1866 blochează funcționarea sa după regulile pieței capitaliste. „Tocmelile agricole” și „inalienabilitatea” loturilor țărănești împiedică cele mai importante bunuri ale economiei românești—forța de muncă a țăranilor și pământul—să se comporte asemenea unor mărfuri pe piață.

7 Mihai Eminescu, articol din *Timpul*, 2 martie 1885, în Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, *A fi conservator*, București, Meridiane, 2002, p. 362.

8 A. C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, Iași, f. e., 1895.

9 Vezi Ștefan Antim, *Scrieri politice*, în curs de apariție în colecția „Gândire politică românească” a editurii Do-minor.

10 Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul* [1904], în *Scrieri politice*, ed. de Cristian Preda, București, Nemira, 1998, p. 65.

Nevoit să justifice rostul unei mișcări socialiste într-o țară cu proletariat industrial minuscul și o burghezie anemică—și să răspundă acuzațiilor venite atât dinspre tabăra conservatoare cât și dinspre cea poporanistă, care denunțau socialismul ca pe o „plantă exotică”—, Gherea nu poate atribui partidului revoluționar pe care îl reprezintă decât un rol eminamente reformist pe termen neprecizat. Asemeni lui Kautsky în Occident și a lui Plehanov în Rusia, Gherea consideră că revoluția socialistă nu poate surveni decât după ce capitalismul își parcurge ciclul de dezvoltare și își dezvoltă contradicțiile specifice. Cum România este blocată într-o etapă intermediară între feudalism și capitalism—sau mai precis a părăsit temporar calea de evoluție ce duce de la un mod de producție clasic la celălalt, adoptând structura neoioabăgiei—, sarcina imediată a mișcării socialiste este tocmai aceea de a ajuta dezvoltarea capitalismului. Aceasta ar garanta condițiile necesare pentru o viitoare revoluție proletară, cele suficiente urmând să fie asigurate de scânteia revoluției mondiale propagate—asemeni capitalismului—din Occident.

Neoioabăgia caracterizează deci elita conducătoare a României ca semi-feudală, mai degrabă decât birocratică. Totuși, printre paginile principalei lucrări a lui Gherea putem descoperi ecourile teoriei funcționarismului. Analizând funcționarea aparatului administrativ, Gherea arată cum, la puțină vreme după constituirea așezămintelor neoioabăgiei, „administrația a băgat de seamă ce putere lăuntrică latentă i se dăduse grație împrejurărilor speciale ale țării noastre. Ea nu este, ca în late țări, servitoarea țării, a statului, a legii, și puterea ei nu este mărginită prin lege, ci ea singură, prin puterea ei de fapt, suplinește legea [...] Și când ea și-a dat seama de aceasta, atunci, în virtutea legii biologice generale că orice ființă caută să scoată din mediul ambiant cea mai mare sumă de foloase posibilă, administrația a început să-și întrebuinteze marea putere în propriul ei folos: a început să se emancipeze, să se constituie într-un corp autonom parazitar, să practice exploatarea pe propriul său cont [...] Administrația se prefăcea deci, zi cu zi, într-o clasă nouă, rivală, care pe de o parte susținea clasele dominante și pe de alta le disputa puterea”¹¹.

Gherea explică în prefața *Neoioabăgiei* că ceea ce ne oferă este un fragment dintr-o plănuită analiză globală a societății românești, din care problema agrară nu reprezenta decât o componentă: „în gândul și planul autorului acestei lucrări era o operă largă, care avea să cuprindă chestia socială a țării noastre în întregimea ei [...] o astfel de lucrare [...] nu mi-a fost dat să fac [...] Lucrarea de față [...] e un crâmpei din cea

¹¹ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Neoioabăgia* [1910], în *Opere complete*, vol. 4, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., București, Ed. Politică, 1978, p. 128-129.

plănuită”¹². Cu puțin timp înaintea morții, el avea să reia tentativa de caracterizare de ansamblu a pseudo-capitalismului românesc. Publicate postum, fragmentele păstrate ne arată care urma să fie ideea principală a ambițioasei opere: analiza neoiobăgiei urma să cedeze locul cel mai important, în economia lucrării, unei anatomii detaliate a „oligarhiei” ce dezvoltă remarcile anterioare, citate mai sus, asupra administrației și prin aceasta vechea teorie, de acum împărțită de toate taberele ideologice, a funcționarismului.

Așa cum explică Gherea, evoluția clasei conducătoare românești ne arată limitările înțelepciunii convenționale a sociologiei, inclusiv a celei marxiste, atunci când aceasta este chemată să dea seama de configurația specifică a lumii românești. Potrivit „mersului obișnuit al lucrurilor, [...] structura politică a unei societăți urmează și e expresia structurii ei economice. După mersul obișnuit al lucrurilor și după legea sociologică de mai sus, oligarhia politică se s-a format la noi ar fi trebuit să fie o oligarhie mai mult sau mai puțin închisă, reprezentând în primul rând, dacă nu chiar exclusiv, interesele clasei marilor proprietari de pământ”¹³. Cu alte cuvinte, după legile sociologice obișnuite, clasa politică ar fi trebuit să reflecte structura de clasă a societății, iar birocrăția să reproducă raporturile de putere dintre grupurile de interes economic. Ceea ce s-a întâmplat însă în fapt a fost o desprindere a clasei politice de ansamblul societății, și constituirea sa într-un grup de interese specific: „clasele noastre de sus, atât de zgârcite când este vorba despre drepturile poporului, [...] când a fost [...] vorba de recrutarea oligarhiei politice au fost foarte generoase și, în marginile restrânse ale colegiilor noastre cenzitare, au lăsat ușile larg deschise pentru ca, în afară de marii proprietari rurali și urbani, să poată intra în raiul oligarhiei boiernașii, negustorii și negustorașii, popii, avocații, [...] funcționarii, [...] declasații și, mai în urmă, o clasă foarte importantă și caracteristică pentru oligarhia noastră, clasa profesioniștilor politicianismului”¹⁴. Prin urmare, „oligarhia politică nu reprezintă ca atare interese economice speciale, [...] ci, ca oligarhie propriu-zisă, reprezintă interesele unei industrii *sui generis*—industria politică”¹⁵.

Marxismul oligarhic și socialismul burghez

La vremea când discipolii lui Gherea colectau fragmentele teoriei sale neterminate asupra oligarhiei române, ideea pe care am urmărit-o în evoluție peste granițele grupărilor ideologice și care devenise un

¹² *Ibid.*, p. 16.

¹³ Idem, „Geneza oligarhiei române” [1920], în *Opere complete*, vol. 5, p. 177.

¹⁴ *Ibid.*, p. 178.

¹⁵ Idem, „Din urmările regimului oligarhic”, în *Opere complete*, vol. 5, p. 185.

veritabil principiu unificator al „culturii critice” întâlnea, în sfârșit, un adversar redutabil. În 1921, Ștefan Zeletin publica primul articol dintr-o serie ce avea să stea la baza cărților sale *Burghezia română* și *Neoliberalismul*. Perspectiva cuprinsă în aceste cărți, prea adesea tratată ca nimic altceva decât un exercițiu de istorie economică și socială românească, oferă în realitate o raționalizare ideologică a sistemului politic și social existent, împotriva întregului ansamblu al criticii sociale acumulate în deceniile anterioare. Titlurile ambelor cărți sunt înșelătoare: vorbind despre evoluția istorică a „burgheziei” române, Zeletin recunoaște de fapt că o categorie socială căreia să îi poată fi aplicat acest nume nu existase în România pe întreg parcursul secolului XIX; vorbind despre „neoliberalism”, același autor recunoaște că România nu cunoscuse și nu avea să cunoască niciodată un regim politic liberal, informându-și totodată cititorii că, asemeni întregii lumi, ea intrase deja într-o fază de dezvoltare ce mai avea foarte puțin de-a face cu vreo formă de liberalism, și pe care uneori o desemnează ca „socialistă”. În spatele ambelor titluri, descoperim o pledoarie în favoarea „oligarhiei” române, a cărei descriere sociologică este preluată aproape punct cu punct din scrierile criticilor ei, doar pentru a i se argumenta caracterul natural, inevitabil și benefic.

Zeletin acceptă deci că România veacului încheiat fusese dominată nu de o clasă burgheză autentică, ci de o pseudo-burghezie birocratică. Singura clasă de mijloc comercială și antreprenorială a epocii fusese cea a micilor negustori și cămătari evrei, dar ponderea sa politică limitată era pe măsura caracterului său alogen. El concede culturii critice meritul de a fi dezvăluit în mod corect metodele de guvernare ale oligarhiei: autoritarismul politic, dirijismul economic și conservatorismul social. Acuză însă aceeași critică socială pentru a fi fost incapabilă să înțeleagă funcția istorică a regimului oligarhic și necesitatea superioară căreia îi răspundeau defectele sale. Dacă nu este o burghezie adevărată, oligarhia română, spune Zeletin, reprezintă carapacea în interiorul căreia se naște o asemenea clasă socială. Dacă nu funcționează aidoma capitalismului contemporan din Apus, argumentează el, economia românească nu trebuie să fie denunțată ca o falsificare a capitalismului. Dacă societatea autohtonă este diferită de cea a țărilor dezvoltate, această diferență nu trebuie înțeleasă ca o cale de evoluție specifică, fără precedent în istoria Occidentului. Cheia înțelegerii corecte a situației României este identificarea atentă a stadiilor de dezvoltare ale lumii capitaliste, sub dublul lor aspect social-economic și politic, și totodată a înfățișării întrucâtva diferite sub care aceleași etape istorice se regăsesc, cu o anumită întârziere, pe traiectoria de evoluție a României. O serie de analogii istorice inspirate îi dau lui Zeletin posibilitatea să prezinte

oligarhia ca pe o necesitate sociologică ce ascunde normalitatea în spatele aparentei monstruoziții.

Genul proximal al oligarhiei române din secolul XIX este, pentru Zeletin, monarhia absolută occidentală din veacul anterior. Amândouă reprezintă forme istorice care corespund unui fond social-economic similar: capitalismul comercial al epocii mercantiliste. În Apus, absolutismul luminat asigură, prin mijloace intervenționiste, dezvoltarea unei economii burgheze încă incapabilă să se susțină singură, pe calea liberului schimb. Ea oferă protecție burgheziei de vârstă imatură. Odată ce economia trece în faza capitalismului industrial, burghezia, acum suficient de puternică, înlătură tutela politică și instaurează regimul politic al liberalismului, sub auspiciile liberei concurențe. Pe măsură ce economia avansează către faza capitalismului bancar, exigențele intervenționismului revin, iar regimul politic se reformează în direcția „neoliberalismului”, definit de Zeletin ca „forma concretă sub care se realizează concepția socialistă despre revoluția socială”, care „aduce revoluția socială visată de Marx, cu deosebirea că această revoluție nu e bruscă, cum își închipuia marele gânditor, ci e lentă”¹⁶. Dar oricât de încet ar fi progresul societăților umane către socialism, „acest sfârșit e tot atât de sigur”, crede Zeletin, „pe cât e de sigur că după răsăritul soarelui va urma apusul. Că procesul revoluției neoliberale ce duce aici va dura un deceniu sau două, un veac sau mai multe, ce înseamnă aceasta față de viața întreagă a societății umane ?”¹⁷.

Lumea românească este și ea sortită, desigur, destinului socialist pe care Zeletin îl contemplă melancolic. În cazul românesc, însă, rezerva temporală pe care o păstrează Zeletin în privința instaurării păcii socialiste prin „neoliberalism” este plină de semnificații. Căci, până la dezlegarea finală a socialismului, lumea românească trebuie să fie pregătită să mai suporte o perioadă de timp considerabilă vârsta de fier a regimului oligarhic. Într-adevăr, forma politică a oligarhiei a reprezentat o adaptare periferică a absolutismului occidental, în condițiile în care România trebuia să mimeze fațada parlamentarismului, adoptată ca normă de lumea civilizată a secolului XIX. Oligarhia corespunde, în ordine politică, etapei comerciale a capitalismului prin care țara a trecut în aceeași epocă, sub influența pieței mondiale. România sare însă din faza capitalismului comercial în cea a capitalismului bancar, peste etapa industrială și corespondentul său politic, al liberalismului. Aici nu poate fi vorba despre o „revenire” la practici intervenționiste, pentru că ele nu au fost niciodată abandonate și urmează să fie păstrate în continuare. Noul regim politic păstrează și el caracteristicile esențiale ale celui

16 Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, ed. de C. D. Zeletin, București, Ed. Scripta, 1992, p. 92.

17 *Ibid.*, p. 94.

precedent, cu singura deosebire că oligarhia capătă acum și un conținut economic: dacă în Occident burghezia—industrială—se maturizase în paralel cu declinul statului monarhic ce îi oferise protecție, în România burghezia—de la început cu caracter financiar-bancar—se naște din chiar interiorul oligarhiei birocratice căreia îi preia funcțiile. Justificând practicile elitei conducătoare a României în trecut, Zeletin le asigură o existență confortabilă pentru viitorul previzibil.

Argumentația lui Zeletin a produs un șoc în rândurile „culturii critice”. Înaintea Primului Război Mondial, reprezentanții populismului agrarian—Stere și Ibrăileanu—și cei ai socialismului marxist—Gherea și Racovski—își disputaseră legitimitatea unei alternative de stânga la programul de modernizare al oligarhiei libérale. În anii 1920, urmașii poporanistilor și discipolii lui Gherea răspund, simultan, argumentelor lui Zeletin în favoarea aceleiași elite politice. bărăniștii Madgearu și Zane și social-democrații Rădăceanu și Voinea reafirmă tezele culturii critice împotriva sociologiei oligarhice a „neoliberalismului”¹⁸.

Pentru un militant marxist, aspectul cel mai scandalos al teoriei lui Zeletin era tentativa de a construi o justificare a oribilului *statu-quo* pe baza gândirii lui Marx. Identitatea partidului revoluționar marxist risca să se dizolve sub acțiunea corozivă a unei prestidigitatii intelectuale ce îl obliga pe părintele socialismului științific să vorbească în numele plutocrației brătieniste. Lucrările lui Rădăceanu și Voinea vibrează de acest ultragiu, și se străduiesc să disocieze marxismul autentic de falsificarea sa zeletiniană. În paralel cu această argumentație teoretică, cei doi autori reafirmă validitatea sociologiei gheriste, deci a tezei fundamentale potrivit căreia România se afla prinsă la jumătatea distanței dintre feudalism și socialism, în tiparele unei societăți care nu conținea însă o simplă juxtapunere din elementele constitutive ale celor două clasice moduri de producție: absorbția sa în piața mondială capitalistă dusesse la nașterea unui mod de producție specific, fără referent occidental, a cărui componentă definitorie era economia agrară neoioabăgistă.

Detalierea și re-elaborarea gherismului merge mână în mână cu demontarea, piesă cu piesă, a zeletinismului. În ce privește primul obiectiv, cei doi autori par să creadă că modestia este de natură să aducă o mai mare eficiență polemică: ei se ascund în spatele autorității lui Gherea, fără a ridica explicit pretenții de originalitate. Nu trebuie să îi credem pe cuvânt. Doza de adaos și de rafinare argumentativă față de ideile gheriste este mult mai mare decât sunt ei dispuși să admită. Lucru valabil în mai mare măsură pentru Rădăceanu decât pentru Voinea. Titlurile celor două cărți sunt, de fapt revelatoare: Voinea este preocupat în primul rând să respingă, punct cu punct, „marxismul oligarhic” al lui

¹⁸ Vezi Love, *Făurirea lumii a treia*.

Zeletin; Rădăceanu are ambiția de a elabora teoria „oligarhiei române” lăsată neterminată de Gherea.

Raționamentele celor două cărți sunt impresionant de clare, și nu le vom mai rezuma aici. Să reluăm doar punctul de plecare comun și concluziile practice, de asemenea împărtășite de amândoi. Mai întâi, pledoaria lui Zeletin stă în picioare doar atâta timp cât economia românească de secol XIX poate fi descrisă ca o specie de capitalism comercial. Ambii autori resping această caracterizare, pe baza teoriei marxiste, însă în feluri diferite. Voinea neagă existența unei faze comerciale a capitalismului: el deosebește „circulația capitalului”—prezentă în toate epocile istoriei—de geneza „capitalismului”—care presupune acumularea capitalurilor în întreprinderi cu scopuri productive. În ce privește primul fenomen, el a existat în țările române din timpuri foarte îndepărtate, pe care nici măcar Zeletin nu ar fi dispus să le revendice pentru istoria capitalismului autohton. În ce-l privește pe cel de-al doilea, Zeletin însuși acceptă că o veritabilă economie industrială capitalistă nu a existat în România anterioară războiului mondial. Rădăceanu, în schimb, disociază fenomenul „penetrației” unei economii locale de către piața mondială capitalistă de cel al „transformării” aceleiași economii în sens capitalist. Examinarea atentă a faptelor ne arată că, în România secolului XIX, se poate vorbi doar de primul dintre cele două procese, nu însă și de cel de-al doilea. Ca atare, argumentele lui Gherea despre caracterul pseudo-capitalist al economiei agrare neoioabage rămân valabile. Iar caracterul non-capitalist al oligarhiei decurge din detalierea acestui diagnostic social reînnoit.

În ce privește concluziile practice, ele accentuează paradoxul socialismului gherist în privința tacticii politice. Asumându-și sarcina de a grăbi dezvoltarea capitalismului împotriva oligarhiei care îi stă acestuia în cale, socialiștii români sunt nevoiți să accepte colaborarea cu germenii de capitalism autentic existenți în țară, deci cu forțele burgheziei capitaliste. Oricât ar fi de atenți să reafirme finalitatea revoluționară a acestei tactici reformiste, ei nu pot îndepărta impresia că, încercând să interpreteze corect exigențele momentului, sunt întotdeauna pe punctul de a-și pierde identitatea politică marxistă. În fața „neoliberalismului” autoritar și intervenționist al lui Zeletin, pledoaria lui Voinea și Rădăceanu pentru democratizare și economie concurențială sună uneori ca o autentică mostră de liberalism burghez. Cu siguranță—și așa cum s-a observat¹⁹—doctrina politică a social-democraților români era prea sofisticată pentru a le putea asigura un puternic sprijin popular. După 1945, cei doi autori la care ne referim vor avea destine foarte diferite: Rădăceanu se va alătura regimului

¹⁹ Roberts, *Rumania*, loc. cit.

comunist²⁰, în timp ce Voinea va deveni un virulent critic al său în exil²¹. În anii 1920 însă, cele două cărți restituite în volumul de față ne înfățișează postura ciudată a unui fel de „socialism burghez”, de o eleganță fragilă prin comparație cu cinismul marxismului oligarhic pe care îl confruntă și cu barbaria marxistă ce avea să urmeze.

În umbra lui Pătrășcanu

Un practician al politicilor economice care s-a aventurat de câteva ori pe tărâmul istoriei intelectuale a spus cândva că cel mai mare beneficiu pe care îl poate aduce istoria de acest fel este „nu să rezolve probleme, ci să ridice nivelul dezbaterilor”²². Oare episodul de istorie intelectuală pe care l-am rememorat aici poate aduce asemenea foloase? Polemica dintre Pătrășcanu și urmașii interbelici ai lui Gherea poate răspunde oare și unui alt fel de interes decât curiozitatea de anticar? Revenim prin aceasta la o întrebare pe care am formulat-o anterior: ce posteritate a avut polemica dintre marxiștii români asupra problemei oligarhiei, înaintea instaurării comunismului?

Voit sau nu, Pătrășcanu ne induce în eroare atunci când prezintă teoria oligarhiei ca pe un simplu artificiu teoretic al social-democrației. Am văzut că, în realitate, formularea socialistă a teoriei în cauză a fost doar ultima dintr-o serie inaugurată de Junimea, și continuată, pe parcursul mai multor decenii, de reprezentanți ai tuturor curenților de idei românești. Mai mult, ea nu reprezenta decât o piesă a unui mod de gândire bazat pe ideea după care, asemeni altor societăți de același fel, lumea românească, prinsă în marele curent al modernizării propagat de Occident, a dezvoltat forme economice, sociale și politice inedite în raport cu experiența istorică occidentală. Marxiștii occidentali și latino-americani ai epocii postbelice aveau să descrie aceste fenomene ca pe dezvoltarea unor „moduri de producție periferice”, inexistente ca atare în teoria marxistă clasică²³. Gândirea socială est-europeană pre-comunistă a anticipat elemente ale acestui tip de analiză a înapoierii, iar unii dintre istoricii săi au recuperat-o, cu îndreptățire, pentru pre-istoria teoriei modernizării, a teoriilor „dependenței” sau a teoriei

20 Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași Polirom, 2005, p. 114-115.

21 Paul. H. Stahl, ed. *Șerban Voinea, 1894-1969. Contribution à l'histoire de la social-démocratie roumaine*, Paris, Sociétés européennes, 1990.

22 Albert O. Hirschman, *Pasiunile și interesele*, trad. de Radu Carp și Victor Rădescu, București, Humanitas, 204 p. 148.

23 Charles K. Wilber, Kenneth P. Jameson, eds. *The Political Economy of Development and Underdevelopment*, fifth. ed., New York, McGraw-Hill, Inc., 1994.

„sistemului mondial”²⁴. Este evident însă că episodul românesc pre-comunist al acestei îndelungate cariere a ideilor despre specificitatea modernizării periferice nu trebuie înțeles ca un fragment din evoluția marxismului. Întreaga „cultură critică”, în toate compartimentele sale ideologice, a împărtășit temele centrale ale acelei sociologii a modernizării care detalia sindromul formelor fără fond.

Pentru marxiștii români ai epocii, îmbrățișarea acestui mod de gândire reprezenta cu siguranță o provocare intelectuală mai mare decât pentru criticii sociali de alte orientări. O doctrină obligată să-și demonstreze în permanență, pe parcursul elaborărilor succesive, consecvența cu spiritul textelor fondatoare, este întotdeauna supusă pericolului de a-și pierde identitatea datorită interpretărilor prea „creatoare”. Dobrogeanu-Gherea a avut nevoie cu siguranță de multă ingeniozitate pentru a traduce marxismul în termenii unei meditații despre „forme și fond”, deci a unui instrument de analiză a înapoierii. Din punct de vedere teoretic, ideea modului de producție periferic, neoibag, concepția oligarhiei birocratice constituită ca o clasă socială aparte și cea după care transformarea socială se desfășoară, la periferia capitalismului mondial, dinspre suprastructura politică și instituțională către baza economică și socială au fost cele mai importante adaptări pe care el le-a adus marxismului, pentru a-l face să rezoneze cu cerințele modernizării întârziate. Încă și mai problematice au fost, probabil, rectificările aduse la nivelul programului politic: concepția după care, până la izbucnirea revoluției socialiste în Occident, sarcina partidului socialist din România este aceea de a acționa pentru instaurarea unei ordini sociale și politice autentic burgheze, împotriva pseudo-capitalismului practicat de oligarhie, este cu siguranță un pariu foarte riscant pentru partidul a cărui rațiune superioară de existență nu poate fi decât pregătirea revoluției socialiste. Iar concluziile de ordin practic extrase de discipolii interbelici ai lui Gherea din această concepție, anume alianța cu burghezia împotriva oligarhiei, presupun cu siguranță riscul ca partidul socialist să-și îndepărteze electoratul muncitoresc și suporterii intelectuali, contrariați deopotrivă de această doctrină a cărei finalitate revoluționară și marxistă devenea din ce în ce mai greu de vizualizat.

Faptul că marxiștii români și-au asumat asemenea riscuri, contopind teoria lor internațională cu tiparele de gândire autohtone dezvoltate în continuitatea junimismului, certifică acuitatea provocărilor intelectuale

---

24 Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978; Gavin Kitching, *Development and Underdevelopment in Historical Perspective. Populism, Nationalism and Industrialization*, rev. ed., London, Routledge, 1989; Love, *Făurirea lumii a treia*.

pe care particularitățile societății românești le adresau oricărei încercări de analiză, conceptualizare și clasificare, indiferent de orientarea sa politică. Atunci când respinge teoria oligarhiei ca pe o simplă erezie marxistă, Pătrășcanu sacrifică finețea sociologică în beneficiul tacticii revoluționare. Pornit pe această cale, el va merge mai departe, respingând ansamblul sociologiei gheriste a modernizării, negând atât teoria neoioabăgiei cât și „legea” de dezvoltare, „de sus în jos”, a societăților înapoiate. Căci teoria gheristă, consideră Pătrășcanu, „neglija sau subaprecia cercetarea tocmai a dezvoltării capitaliste a României, o dezvoltare normașă, chiar dacă înceată. Capitalismul a putut cunoaște forme slabe de manifestare la început, a pătruns greu și a întâmpinat mari piedici. [...] dar nu este mai puțin adevărat că dezvoltarea capitalistă, la noi, era o realitate. Negând-o sau minimalizând-o, atât Gherea cât și Șerban Voinea sau Rădăceanu au fost constrânși să construiască, pentru explicarea fenomenelor sociale de la noi, un întreg edificiu teoretic, din care în «oligarhia română» am văzut doar o mostră”²⁵.

Alternativa pe care o oferă sociologul comunist este un tablou al modernizării în care se regăsesc întocmai fazele de evoluție ale teoriei marxiste clasice, „anterioare” deci „întâlnirii” aceleiași teorii cu societățile din afara Occidentului și perplexității sale în fața noilor configurații sociale descoperite aici. Împreună cu Zeletin, Pătrășcanu este singurul sociolog al modernizării care afirmă că dezvoltarea României a decurs de la „fond către formă”, pe baza unui capitalism autentic și nu a unui *sui generis*, specific periferiei. El susține deci că „evoluția bării Românești alături de cea a Moldovei se integrează dezvoltării capitaliste generale din Europa [...] În adevăr, în Principate, ca pretutindeni unde circulația de bani și mărfuri atinge un anumit grad de dezvoltare, apare și capitalul comercial, cu mult înainte de începuturile industriei moderne, deci ale capitalismului propriu-zis”²⁶. Atunci când subscrie marxismului oligarhic al lui Zeletin în privința identității dintre fazele de dezvoltare ale României și cele ale Occidentului, marxistul comunist respinge tot ceea ce, în teoria lui Zeletin, era destinat să dea o explicație pentru acele diferențe specifice dintre societatea românească și cea occidentală care îi păruseră celui din urmă mult prea frapante pentru a fi negate. Eternele „contradicții interne” ale capitalismului de pretutindeni, și nu convulsiile regimului oligarhic reprezintă, deci, sursele problemelor sociale ale României. Trecerea de la modul de producție feudal la cel capitalist începe la mijlocul secolului XVIII, cu reformele lui Mavrocordat care instaurează relațiile de producție „ioabăgistice” ale agriculturii orientate spre export

25 Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 264.

26 Idem, *Un veac de frământări sociale 1821-1907*, București, Ed. Politică, 1969 [1945], p. 79.

sub crusta căroră se plămădește burghezia autohtonă. „Revoluția burgheză” de la 1848 și legiferarea agrară de la 1864 aduc victoria acestei burghezii, prin care capitalismul românesc intră în faza deplin dezvoltată ce reclamă și justifică o nouă revoluție, comunistă: „În polemica sa cu Zeletin, Șerban Voinea arată pentru ce nu se poate identifica economia bănească cu capitalismul [...] Observație justă în sine, dar a cărei generalizare nu duce totuși la erori mai puțin grave”. Căci, „în momentul în care, în cadrul regimului iobag, încep să pătrundă noile relații și noile forme de producție capitaliste, în momentul în care dezvoltarea întregii societăți merge pe această linie, atunci mănuiitorii capitalului comercial și e camătă, din rândurile căroră va ieși întreaga clasă capitalistă autohtonă a României, reprezintă burghezia în tendințele, în năzuințele și interesele ei primare”²⁷.

Vreme de opt decenii, de la începuturi Junimii în anii 1860 și până în deceniul 1940, cultura critică românească acumulasă un aparat conceptual și argumentativ menit să dea seama pentru diferențele izbitoare dintre peisajul social autohton și „norma” occidentală. Disociindu-se polemic de rivalii săi marxiști, singurul teoretician comunist al perioadei pre-comuniste se desparte de întreagă această înțelepciune sociologică. Mai trăim oare în umbra unei polemici pe care am uitat-o și a unui autor pe nu prea avem obiceiul să îl citim? Gestul polemic al lui Pătrășcanu a avut oare consecințe de lungă durată asupra felului nostru de a înțelege România de dinaintea și—poate—de după comunism?

Sociologia și istoria intelectuală a perioadei comuniste au recuperat treptat concepția „neoiobăgiei”, ca o descriere inspirată a mecanismelor lumii sociale românești, cu valabilitate chiar în afara acesteia²⁸. Ce ne spun însă autoritățile acelorăși discipline despre ideea „oligarhiei”, cheia de boltă a culturii critice pre-comuniste? Să le ascultăm pe rând.

Într-o carte elaborată în anii 1970 dar restituită de curând, cel mai influent sociolog al perioadei postbelice ne arată cum „teoria politicianismului” a lui Rădulescu-Motru „este interesantă și pentru că premerge teoria «oligarhiei» române «deschise», de care se vor folosi Gherea și gheriștii, deosebind-o de clasa burgheză; teorie șubredă, pe care o vom reîntâlni”²⁹. El continuă să se întrebe, apoi, care poate fi „baza socială a acestei oligarhii, făuritoarea socialismului [pentru Zeletin], care nu e clasa burgheză, [...] nici o categorie dintr-o clasă

27 *Ibid.*, p. 82-83.

28 Henri H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Bucarest, Académie Roumaine, 1969; Z. Ornea, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Minerva, 1983.

29 Henri H. Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, ed. de Paul H. Stahl, București, Ed. Universității din București, 2001, p. 135.

socială, ci o formațiune socială *sui generis*”? Conchide că „e o întrebare fără răspuns în teoria lui Zeletin care în această privință împrumută direct ceva din teoria lui Gherea. Căci și acesta vorbise de o oligarhie neclar definită din punct de vedere al structurii ei de clasă, astfel că e un lucru destul de amuzant să vezi că Zeletin e de acord cu Gherea exact pe punctul cel mai slab al acestuia”³⁰. Căci, „denumind «oligarhie» grupul de oameni politici care dețin puterea în stat, calificându-i drept politicieni rupți de orice legătură cu clasa burgheziei, [Gherea și Zeletin] mărturisesc neputința lor de a interpreta în mod corect situația socială complexă în cadrele căreia „oligarhia nu era decât expresia politică a intereselor burgheze și moșierești, o purtătoare de cuvânt și o administratoare a intereselor acestora”³¹. Dacă Gherea și Zeletin împărtășesc o eroare, este de înțeles că discipolii celui dintâi își vor purta disputa cu cel din urmă pe baza aceluiași acord de principiu: „Voinea a rămas partizan al teoriei existenței unei oligarhii române deosebită de clasa burgheză”, iar Rădăceanu „combate pe zeletin propunând un alt mod de a interpreta sociologic oligarhia română”³².

Dacă vocea sociologiei respinge, pe urmele lui Pătrășcanu, teoria oligarhiei în faza sa cea mai elaborată, cea a istoriei intelectuale o demontează pornind chiar de la începuturile sale junimiste. Ea rezumă ideea lui Maiorescu după care „structura stării a treia din țările dezvoltate din apusul Europei [...] la noi [...] nu s-ar verifica defel. Întreprinzătorii capitaliști [...] ar fi minori ca însemnătate numerică și ca forță economică. Forța în spațiul acestei categorii sociale ar deține-o avocații și funcționarii”³³. Rezumat care se încheie prin concluzia că ideea junimistă dădea expresie unei ideologii ce „substitua realului social o schemă a sa, construită din preconcepte și spirit partizan”, o schemă „tipic conservatoare”, ușor de regăsit „în orice lucrare doctrinară elaborată din perspectivă ideologică conservatoristă”³⁴.

Deopotrivă erezie marxistă și prejudecată reacționară, teoria asupra căreia cândva cădeau de acord chiar și inamici ideologici altfel ireductibili pare să nu mai scape de oprobiul cu care au acoperit-o acuzațiile sumare ale lui Lucrețiu Pătrășcanu. Putem identifica totuși unele mici breșe în acest cvasi-consens. Același sociolog ale cărui idei asupra oligarhiei le-am redat mai sus își amintea, într-o serie de interviuri luate cu puțin înaintea stingerii sale din viață—și care sună de aceea puțin confuz: „Îmi spunea un american care a venit la noi în țară să studieze problemele de la noi că noi nu știm că Rădulescu-Motru este cel dintâi sociolog care a pus problema politicianismului, adică existența unui om care nu are absolut nici un fel de altă profesie decât să facă

30 *Ibid.*, p. 232-233.

31 *Ibid.*, p. 234.

32 *Ibid.*, p. 236.

33 Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Ed. Eminescu, 1975, p. 194.

34 *Ibid.*, p. 197.

legătura între viața politică și mase. Un fel de intermediar, un fel de..., da, e greu de găsit termenul”³⁵.

Termenul pare să fi fost găsit de o parte destul de însemnată a studiilor recente despre modernizarea est-europeană înaintea instaurării comunismului. Examinând validitatea marilor teorii ale modernizării pentru înțelegerea corectă a cazurilor est-europene, ele descoperă o mare lacună a acestora în „subaprecierea statului ca un factor autonom”. Lucru care se vedește atunci când aceleași teorii sunt testate prin referire la societăți unde „datul social fundamental pentru un individ a fost reprezentat de poziția sa în raport cu aparatul de stat”. Într-adevăr, dacă este adevărat că „micile țări ale Europei Răsăritene nu s-au deosebit în mod esențial de marile state” ale lumii occidentale sau ne-occidentale, în măsura în care „fiecare țară a avut de înfruntat forțe exogene, cu configurația socială pe care o posedă în momentul impactului cu aceste forțe. Aceste forțe exogene sunt desemnate de obicei, în mod global, ca fiind cele reprezentate de revoluția industrială și de Revoluția Franceză. [...] Dar analiza” atentă a istoriei est-europene „ne sugerează faptul că o a treia forță exogenă a fost cel puțin la fel de importantă ca și celelalte două: anume, sistemul european de state, care exista atunci când cele două revoluții au avut loc [...] Este incontestabil că, atunci când popoarele est-europene au devenit actori politici conștienți ele nu au avut alte opțiuni în legătură cu tipul de organizare politică pe care îl puteau adopta: acesta nu putea fi decât statul modern, cu instituțiile sale legislative, cu aparatul său juridic, birocrația sa centralizată” În unele locuri, acest fapt a dus la o dominare a statului asupra societății diferită prin natură de situația occidentală, și corespunzător la constituirea birocrației de stat într-o clasă socială aparte: „structurile de stat de tip occidental au fost introduse în condițiile existenței unor condiții sociale total inadecvate. Fiind cea mai dezvoltată componentă a configurației sociale în Balcani, statul a devenit și elementul său dominant”³⁶.

Astfel de observații pot fi găsite în mai multe locuri, și uneori ele au dus la formularea unor teorii ale modernizării periferice care prezintă statul din regiunile de modernizare întârziată ca pe un instrument „de egalizare a veniturilor [...] între elitele societăților înapoiate și cele ale societăților avansate ale continentului european”³⁷. Sub presiunea

35 Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl*, București, Paideia, 2000, p. 151.

36 Gale Stokes, „Fundamentele sociale ale structurilor politice est-europene”, în Daniel Chirot, ed., *Originile înapoierii în Europa de Est*, trad. de Victor Rizescu, București, Corint, 2004, p. 304-305.

37 Andrew C. Janos, *East Central Europe in the Modern World: the Politics of the Borderlands from Pre- to Post-communism*, Stanford, Stanford University Press, p. 88. Vezi și Nicos P. Mouzelis, *Politics in the Semi-periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialisation in the Balkans and South America*, Houndmills, Basingstoke, 1986.

„efectului demonstrativ internațional”—ce desemnează difuziunea imaginilor bunăstării occidentale înspre marginile capitalismului mondial, urmată de adoptarea lor ca etaloane de „normalitate”, în societăți ce nu pot genera un suficient surplus economic pentru a satisface asemenea exigențe materiale—elitele sociale periferice se regroupează în cadrul mașinăriei birocratice, evitând riscurile activităților economice și constituindu-se într-o clasă socială *sui generis*, dependentă de stat și definindu-și identitatea de grup prin raportare la el.

Acum aproape trei decenii, un cercetător al modernizării românești a încercat să evalueze disputa românească interbelică dintre Șerban Voinea și Ștefan Zeletin, după criteriile dezbaterilor internaționale ulterioare care i-au redescoperit temele³⁸. El ajungea la concluzia că sociologia gheristă apărută de Voinea oferea o descriere mai veridică a sindromului modernizării întârziate decât sistemul de analogii istorice al lui Zeletin, în timp ce teoreticianul neoliberalismului oferea un program de dezvoltare mai realist—bazat pe intervenționism economic și autoritarism politic—decât gânditorul socialist—avocat al economiei deschise și al democratizării, menite să conducă România spre socialism prin etapa unui capitalism veritabil. În ce privește primul diagnostic—sprijinit de date comparative—, fragmentul de istorie intelectuală pe care l-am reconstituit ne îndreptățește să îl extindem asupra întregii sociologii „critice” a epocii pre-comuniste. În ce-l privește pe cel de-al doilea, să notăm că același autor și-a modificat ulterior vederile: pe de o parte, el a dezvăluit, în spatele eșecului economic al „socialismului real” și îndărătul definițiilor oficiale ale regimului comunist românesc, o inspirație autohtonă care provine, prin teoreticianul corporatismului Manoiilescu, din întreaga tradiție a gândirii economice protecționiste al cărei cel mai important punct de inflexiune a fost, probabil, același Zeletin³⁹; pe de altă parte, el și-a nuanțat opiniile despre validitatea privilegiată a „neoliberalismului” ca instrument de modernizare accelerată, pentru a conchide că strategiile economice „deschise”⁴⁰ pot avea aceleași șanse de succes, în funcție de circumstanțe.

Ar fi oare o ironie prea mare ca, privind în urmă melancolic peste umărul comunismului românesc, să regăsim o bună parte din sensibilitatea noastră politică post-comunistă în scrierile „socialiștilor burghezi” ai anilor 1920? Rămâne de văzut. În orice caz, e o provocare pe care nu merită să o lăsăm neonorată.

Victor Rîzescu

38 Daniel Chirot, „Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: the Zeletin-Voinea Debate Concerning Romania's Prospects in the 1920's and Its Contemporary Importance”, în Jowitt, ed., *Social Change in Romania*.

39 Idem, „The Corporatist Model and Socialism. Notes on Romanian Development”, în *Theory and Society* 9, 1980.

40 Idem, „Ideology, Reality, and Competing Models of Development in Eastern Europe between the Two World Wars”, în *East European Politics and Societies* 3: 3, 1989.

Lotar Rădăceanu

**OLIGARHIA
ROMÂNĂ –
STUDIU ASUPRA
ISTORIEI
CAPITALISMULUI
ÎN ROMÂNIA**

© **DOMINO**®

CAP. I: TRANSFORMAREA CAPITALISTĂ A AGRICULTURII

1. Este învederat că motivul pentru care, în gândirea sociologică română, s-a înrădăcinat atât de adânc convingerea că societatea românească are, în evoluția ei de la feudalism la capitalism, o înfățișare esențial deosebită de tipul clasic al aceleiași evoluții în Apus, trebuie căutat mai ales în dăinuirea modului de producție feudal agrar în tot cursul secolului trecut.

Așa fiind, nu este de mirare chiar din acest punct de vedere dacă un teoretician nou apărut pe tărâmul sociologiei române, d-l Zeletin, care își propune să facă dovada că toate teoriile despre anomaliiile dezvoltării capitaliste române sunt neîntemeiate și că, dimpotrivă, „evoluția capitalismului începe ca în Apus, cu capitalismul comercial și de camătă... și se ridică la capitalismul industrial ca formă firească de întregire și încheiere a acestei evoluții”¹, consacră și d-sa o parte importantă a lucrării d-sale problemei agrare și combaterii teoriilor formulate asupra acestei probleme de teoreticienii poporani_{ti} și marxiști. Aceasta cu atât mai puțin cu cât problema agrară trebuie să prezinte tocmai pentru d-l Zeletin, cu teza d-sale, cum că „România nu urmează o evoluție economică proprie, deosebită celei din Apus”², un deosebit interes. Căci în privința evoluției agrare există teoria lui Dobrogeanu-Gherea asupra neoioabăgiei³, care,

---

1 Șt. Zeletin, *Revoluția burgheză în România*, *Arhiva pentru Știința și Reforma socială*, Anul III. Nr. 2-3 și 4, anul IV, nr. 1 și 2.

2 *Op. cit.*, III, 2, pag. 190.

3 C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoioabăgia. Studiu economic-sociologic al problemei noastre agrare*, București, 1900.

dacă este exactă, face de la început iluzorii toate străduințele d-l Zeletin. Într-adevăr, odată ce e constatat că evoluția regimului agrar se produce în România în forme esențial deosebite de cele cunoscute în Apus, odată ce neoiobăgia e de fapt „o întocmire caracteristică țării noastre“ sau, în cel mai bun caz, acelor țări înapoiate în care trecerea de la feudalism la capitalism a fost asemenea inițiată de intrarea lor *subită* în orbita capitalismului *înaintat*, teoria d-lui Zeletin nu mai are nici un temei de existență. Căci dacă evoluția agriculturii se îndeplinește în funcție de capitalism, iar evoluția capitalismului român este aceeași ca pretutindeni, atunci nici agricultura nu poate prezenta faze de evoluție speciale, ci trebuie să reproducă întocmai formele pe care le-a parcurs în Apus. Astfel, stabilirea caracterului evoluției noastre agrare întrece importanța unei simple stabiliri istorice. Prin ea se determină, dimpotrivă, și sub aspect mai larg caracterul dezvoltării capitaliste în genere și se creează, implicit, posibilitatea de a expune printr-o demonstrație directă care sunt adevăratele forme ale acestei dezvoltări în România.

2. Să vedem așadar argumentele prin care d-l Zeletin încearcă să pună de acord teoria evoluției normale a capitalismului român (căci trecerea de la feudalism la capitalism nu e decât formarea evolutivă a acestuia din urmă) cu caracterul feudal al agriculturii, neștirbit nici de un veac de dezvoltare capitalistă. Natural că, problema evoluției agrare fiind în fond problema transformării capitaliste a agriculturii, d-sa încearcă a se lămuri mai întâi asupra sensului istoric al acestui proces de transformare. După d-l Zeletin, capitalismul nu pătrunde în agricultură atât pentru a revoluționa și aici modul de producție și raporturile de proprietate, cât mai ales pentru a emancipa țăranii de iobăgie și a furniza astfel industriei capitaliste născânde brațele de muncă libere de care are neapărată nevoie pentru dezvoltarea ei. „Sensul istoric al emancipării e de a desface pe țăran de pământ... și de a-l pune la dispoziția burgheziei ca muncitor liber, ca proletar“⁴. Cum însă o asemenea trecere din robia moșiei feudale în robia fabricii capitaliste e identică cu o proletarizare, influența capitalismului asupra țăranimii e, în epoca lui de formare, în mod fatal nefastă. Țăranii în loc să profite de emanciparea lor și de biruința unui mod superior de organizare economică, pierd ceea ce au avut în epoca feudală: coproprietatea pământului și siguranța zilei de mâine, ei devin proletari, oameni fără vatră și căpătâi. Dar nu numai atât. Același capitalism care, vorba d-lui Zeletin, „impune agriculturii acest mod de proprietate (proprietatea privată burgheză ca fiind o condiție a producției capitaliste N.A.) nu pentru a crea proprietari, ci proletari, adică spre a-și pregăti brațele libere...“⁵, nu este în același timp „în stare

4 Zeletin, *op. cit.*, IV, 1, pag. 47.

5 Zeletin, *op. cit.*, IV, 1, pag. 52.

a da de lucru acestor armate de muncitori liberi”⁶ și pricinuieste astfel o mare lipsă de muncă cu toate urmările ei funeste. Astfel „dezvoltarea burgheziei provoacă o adevărată tragedie rurală”⁷. „Oriunde pătrunde invazia capitalistă și scoate țărănimea din așezarea ei socială străveche, urmarea nemijlocită e mizeria largă a satelor”⁸. „Țăranii... nu se aleg de pe urma emancipării lor – ori în ce formă ar fi făcută – decât cu proletarizarea, mizeria și foametea”⁹.

Se pare că nu avem căderea să vorbim de această teorie ca de o teorie personală a d-lui Zeletin, deoarece d-sa vorbește de ea, consecvent, ca de o lege fundamentală și unanim recunoscută a dezvoltării capitaliste. De fapt, teoria își are originea la un autor care se bucură de o covârșitoare reputație și de o autoritate aproape absolută, la Karl Marx, pe care, de altfel, d-l Zeletin îl și invocă de repetate ori în sprijinul afirmațiilor d-sale. De fapt, cercetând trecerea agriculturii de la feudalism la capitalism din punct de vedere al acumulației primitive a capitalului, Marx face și unele aprecieri generale asupra sensului istoric al acestui proces de evoluție¹⁰. Dar iată care este esența acestor aprecieri: „Răpirea moșiilor bisericești, înstrăinarea frauduloasă a domeniilor Statului, furtul proprietății comunale, *prefacerea* uzurpatorică și săvârșită cu terorism brutal a proprietății feudale și de clan în proprietate privată, iată tot atâtea metode idilice ale acumulației primitive. *Ele au cucerit terenul pentru agricultura capitalistă, au încorporat pământul capitalului și au creat industriei orășenești aportul necesar de proletariat liber*”. Transformarea capitalist duce deci, în ultim instanță, la *prefacerea* proprietății feudale în proprietate burgheză și a pământului în capital, precum și la formarea unei agriculturi capitaliste. Și dacă ea produce și armatele de muncitori liberi de care are trebuință capitalismul orășenesc, acesta e numai un efect secundar care desigur își are sensul său bine determinat în complexul transformării capitaliste a societății, dar care nu este chiar scopul și sensul istoric al acestei transformări în agricultură. Aceleași rezultate au încheiat, cu necesitate, transformarea capitalistă a agriculturii din toate țările. Căci e vădit, și însuși d-l Zeletin subliniază acest fapt, că, odată ce invazia mărfurilor industriale, care este doar elementul primordial al transformării capitaliste, dă întregii producții caracterul producției de mărfuri și, implicit, tuturor mijloacelor de producție caracterul de capital, regimul agrar trebuie să se adapteze și el noii situații, prefăcând proprietatea feudală în proprietate privată

6 *Op. cit.*, pag. 50.

7 *Op. cit.*, pag. 57.

8 *Op. cit.*, pag. 48.

9 *Op. cit.*, pag. 47.

10 Karl Marx, *Das Kapital*, cap. XXIV Ed 6. Hamburg 1909, vol. I.

11 Marx, *op. cit.*, pag. 699.

burgheză și pământul în capital. În consecință, transformarea capitalistă consistă exclusiv în această adaptare generală la necesitățile economiei capitaliste. În cadrele acesteia însă, acel fenomen parțial care e și rămâne, cu toate încercările d-lui Zeletin de a-i da o importanță fundamentală, emanciparea țăranilor, are numai menirea determinată de tendința întregii transformări de a degreva pământul de sarcinile feudale și a crea astfel condițiile de bază ale proprietății burgheze și producției capitaliste agrare. Invazia capitalismului în agricultură nu poate avea alt sens istoric decât acela de a se impune și în domeniul ei.

Dar teoria d-lui Zeletin nu este greșită numai în ce privește sensul istoric al transformării capitaliste a agriculturii, ci și în partea ei complementară asupra urmărilor economice ale acestei transformări, care nu sunt, după cum afirmă d-sa, proletarizarea, mizeria și lipsa de lucru a țăranilor emancipați. Emanciparea țăranilor și a proprietății agrare e rezultatul final nu numai al unei evoluții economice, ci și al luptei de clase între boierii feudali și țăranii iobagi în jurul proprietății private individuale asupra pământului. Am zis că, sub influența capitalismului, și agricultura trebuie să treacă la producția de mărfuri. Proprietatea feudală este însă un fel de coproprietate a feudalului și a iobagilor, astfel încât, odată ce produsele și mijloacele de producție agricole devin mărfuri, respectiv capital, se ivește, cu necesitate, un antagonism de clasă care amenință întregul edificiu al societății feudale. Boierul, care este oarecum deținătorul formal și uzufructuarul principal al întregului pământ, aspiră acum la întregul produs al acestui pământ pe care îl consideră al său. Iobagul însă, adevăratul muncitor, care vede cum partea lui de dijmă se preface deodată în marfă și cum tocmai din această cauză e tot mai mult exploatat și asuprit de feudal, insistă mai întâi asupra vechilor sale drepturi asupra pământului, și apoi, când aceste drepturi sunt decisiv amenințate de lăcomia feudalului, chiar și asupra proprietății absolute a pământului muncit de el. Repartiția tradițională a produselor nu mai corespunde noului lor caracter și, cum ea se bazează pe modul de producție și proprietate feudal, se impune o clarificare a raporturilor de proprietate și o schimbare a modului de producție. Și iată că cele două clase își stau față în față, fiecare revendicând proprietatea și folosința exclusivă a pământului. Această luptă de clasă nu a avut, bineînțeles, pretutindeni același rezultat. În Anglia a biruit, prin metodele de acumulație primitivă enumerate de Marx, marea proprietate reprezentată de boieri, în Franța, prin expropriere revoluționară, micii producători țărani. În alte țări, iarăși, s-a format, în primul rând prin reforme pașnice, o structură agrară caracterizată de existența ambelor forme de proprietate și exploatare¹². Nici vorbă nu poate fi însă de o proletarizare generală a

¹² Pentru documentarea mai amănunțită, vezi Virgil Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești, Arhiva pentru Știința și Reforma socială*, Anul IV, nr. 3, pag. 265 ș. u.

țăranilor, iar de o mizerie generală nici atât. Pretutindeni s-a produs, odată cu transformarea coproprietății feudale în proprietate capital, o repartitie a acestei proprietăți capital între clasele agrare silite de capitalism să înceteze simbioza lor tradițională. Aceasta a fost singura urmare economică generală a transformării capitaliste în agricultură.

În România, transformarea capitalistă a agriculturii s-a impus firește. Acea același necesități de a preface și pământul într-un mijloc de producție de mărfuri, care a stat la baza acestui proces în întreaga lume. Dar dacă sensul ei istoric a fost astfel netăgăduit cel normal și apusean, fazele ei de evoluție și urmările ei economice se prezintă cu totul altfel decât pretutindeni. Căci la baza lui nu au stat acele tendințe de transformare capitalistă a societății care, în Apus, au dat regimurilor agrare create de ele, cu toată multiformitatea lor, prin repartitia pământului, o trăsătură comună, ci o invazie capitalistă externă de o semnificație economică specială. Desigur, primul efect al acestei invazii a fost același ca peste tot. Boierii s-au străduit numai să adapteze modul de producție feudal necesităților producției de mărfuri prin înăsprirea relațiilor iobăgiste.

Regulamentul organic a realizat această revendicare în modul cel mai fericit. Păstrând în principiu instituția coproprietății feudale, el a modificat numai modul ei de folosință prin sporirea zilelor de muncă ce le datorează țăranul boierului și reducerea aproape la jumătate a îndinderilor de pământ ce boierul era dator al le da țăranului spre folosință. Astfel a învins și la noi tendința de a înăspri iobăgia prin acea stoarcere nemiloasă de supramuncă ce se ivește pretutindeni unde forme de producție inferioare sunt atrase în sfera de influență a capitalismului înaintat. Dar epoca Regulamentului Organic se deosebește în mod esențial de fazele asemănătoare din țările apusene. Căci, pe când această înăsprire a iobăgiei este pretutindeni fenomenul caracteristic care învederează pe de o parte penetrația capitalistă în agricultură și care, pe de altă parte, e cauza directă a transformării capitaliste și luptei pentru pământ între ambele clase rurale, în România ea nu este o scurtă fază de tranziție spre alte forme de producție, ci forma definitivă a adaptării producției agrare la necesitatea producției pentru profit, impusă de invazie.

4. Pentru a înțelege acest fenomen trebuie să ne dăm seama că invazia capitalistă, sub a cărei influență s-a produs evoluția agrară română, a fost o invazie comercială determinată de nevoia capitalismului apusean de a-și deschide noi resurse de produse agricole și debușuri pentru produsele sale industriale și că, în consecință, ea nu a urmărit decât

13 Vezi Marx, *op. cit.*, pag. 196 ș. u. Partea privitoare la Regulamentul organic se găsește tradusă cu titlul „Țăranul român” în *Viața socialistă*, anul I, nr. I, pag. 15.

introducerea acelor elemente ale economiei și societății burghezo-capitaliste în România de care avea nevoie pentru afacerile ei, nu însă și lichidarea feudalismului și revoluționarea modului de producție. Acest adevăr ni-l învederează mai ales introducerea instituțiilor de Stat și juridice liberalo-burgheze. Nu există, și nici nu a fost creat de invazia capitalistă, un capitalism național care să fi avut nevoie de o supra-structură juridică și politică potrivită intereselor lui și nu există, prin urmare, nici acel antagonism burghezo-feudal care în Apus a fost fermentul luptelor politice din epoca respectivă. Dacă, cu toate acestea, instituțiile liberalo-burgheze au fost introduse, cauza a putut fi prin urmare numai influența Apusului în forma sa de invazie capitalistă comercială. De fapt, comerțul cu Europa impunea un regim de proprietate privată, impunea circulația de mărfuri capitalistă și economia bănească și, chiar prin acest fapt, un regim politic și juridic burghezo-apusean. Acestea au putut fi singurele interese „burgheze” la începutul erei noastre. Nimic nu cerea însă, nici din interior, nici din afară, și schimbarea modului de producție: era necesară cel mult adaptarea lui la noile împrejurări. Această adaptare trebuia determinată exclusiv de puterea de rezistență ce vechiul mod de producție era în stare să-l desfășoare față de invazia capitalistă în forma ei concretă. „Comerțul”, spune Marx, „are pretutindeni un efect mai mult sau mai puțin dizolvant asupra organizațiilor de producție ce le găsește..., dar măsura în care determină dizolvarea vechiului mod de producție depinde mai întâi de tăria și organizarea lui internă”¹⁴. Ba, în privința României, capitalul apusean nici nu dorea lichidarea feudalismului agrar cu orice preț, ci era, dimpotrivă, interesat la acel mod de producție care garanta o producție cât de intensă și nestingherită, oricare ar fi fost înfățișarea lui concretă¹⁵. Dar structura societății românești, așa cum se prezenta în urma invaziei, ne indică modul de producție feudal, firește în forme înăsprite, ca cel mai potrivit și rentabil pentru agricultură. Căci de vreme ce modul de producție capitalist implică mari investiții de capital, muncă salariată, inventar propriu, o gospodărie rațională și pe deasupra încă abandonarea latifundiilor, cel feudal avea avantajul de a se baza tocmai pe latifundii, de a nu avea nevoie de capital și cunoștințe speciale și de a storce totuși cu munca aproape gratuită și mijloacele de muncă aproape gratuite ale țăranilor o recoltă considerabilă¹⁶.

5. Iată, deci, pentru ce Regulamentul organic a trebuit să fie mai mult decât un episod: lipsa unor imbolduri de transformare capitalistă mai adânci îl permanentiza și îi dădea caracterul unui regulativ

¹⁴ Marx, *op. cit.*, III, pag. 316.

¹⁵ Vezi Madgearu, *op. cit.*, pag. 270.

¹⁶ Vezi în această privință cercetările d-lui Garoflid asupra culturii latifundiare în *Chestia agrară în România*, București, 1920, pag. 163 ș. u.

Într-adevăr organic al relațiilor noastre de producție agrară. Și aceeași e cauza pentru care regimul agrar creat de el a rămas forma definitivă de adaptare a agriculturii noastre, și după ce se pune în cele din urmă pe tapet chestia clarificării raporturilor de proprietate și se amenință astfel instituția coproprietății feudale, păstrată de Regulamentul organic. Căci dacă, în lupta încinsă în jurul acestei chestiuni, revoluționarii burghezi susțineau, în contradicție cu boierimea, emanciparea și împrumutarea țăranilor, nu trebuie să uităm că ei nu erau reprezentanții unui capitalism național, ci numai exponenții invaziei capitaliste apusene în formele ei sus descrise și că, prin urmare, orice revendicau ei în afară de regimul circulației de mărfuri, economiei bănești și proprietății private, trebuia să fie de origine pur ideologică. Aceste revendicări fundamentale pentru asigurarea comerțului cu Apusul cuprindeau formularea intereselor generale ale boierimii în fața invaziei capitaliste. Ele nu puteau fi interesele unei burghezii, deoarece nu exista nici măcar începutul unui capitalism. Cu drept cuvânt, d-l Zeletin numește deci pe revoluționarii burghezi „o fracțiune agrariană cu interese burgheze”¹⁷ și e de neînțeles cum d-sa a putut totuși să o indentifice cu burghezia revoluționară din Apus. Decât, ideologia unei clase neputându-se schimba peste noapte, nu întreaga clasă boierească a îmbrățișat aceste revendicări burghezo-capitaliste, ci numai partea ei cea mai luminată și influențată de ideile europene. E posibil ca d-l Zeletin să aibă dreptate când afirmă că deosebirea între boierii revoluționari și cei reacționari a fost în prima linie o deosebire de averi, primii fiind boierii mici, ceilalți boierii latifundiați¹⁸. Căci boierii mici se puteau fără îndoială emancipa cu atât mai degrabă de ideologia feudală cu cât aveau o tradiție opoziționistă față de boierimea mare încă de pe vremea cărvunarilor. Dar deoarece nu există o deosebire principală între interesele economice ale celor două categorii de boieri, ci, dimpotrivă, prin poziția lor economică egală, o perfectă identitate, criteriul decisiv pentru separarea boierilor revoluționari și reacționari e fără îndoială gradul de cultură apuseană. Din această constatare se desprinde însăși caracterizarea mișcării revoluționare: ea nu se mărginea la susținerea intereselor economice concrete ce invazia capitalistă le provocase în sânul societății românești, ci cuprindea întregul program de reforme izvorât din ideologia burgheziei revoluționare din Apus, indiferent dacă era sau nu cerut de structura economică reală a țării. Ea considera, în consecință, că rolul ei istoric e nu numai adaptarea României la noile necesități economice, ci europenizarea ei totală în toate domeniile vieții naționale. Așa încât revoluționarii luptau, cu toată lipsa unor interese economice

¹⁷ *Op. cit.*, III, I, pag. 43.

¹⁸ Zeletin, *op. cit.*, III, 2-3, pag. 244.

corespunzătoare, pentru repartitia pământului între boieri și țărani în sensul european, deși interesele lor nu revendicau decât un regim de proprietate privată burgheză. Ei nu știau, se vede, ceea ce d-l Zeletin a descoperit în 1922: că Anglia este modelul prefacerilor agrare în epoca de formare a capitalismului și că capitalismul cere „nu proprietari, ci proletari”, ci se luau, bieții, după modelul altor țări tot atât de burghezo-capitaliste, dar în care repartitia pământului între țărani și boieri s-a făcut într-un mod mai favorabil pentru cei dintâi. Astfel, chiar Kogălniceanu, reprezentantul tipic al revoluționarilor burghezi, socotea că „soluția îmbunătățirii poate fi găsită prin imitarea legiurilor Statelor ce ne-au mers înainte pe această cale: Austria și Rusia”, cerând „să ne luăm după aceste legiuri”¹⁹. E, prin urmare, evident că la baza luptei revoluționarilor burghezi în chestiunea agrară nu puteau fi tendințe reale de transformare burghezo-capitalistă a agriculturii. Pe de altă parte, însă, nu existau nici la boierii conservatori asemenea tendințe. Dar între revoluționarii burghezi și boieri nu se întindea numai această comunitate negativă de interese, ci și una pozitivă. Principiul fundamental al programului revoluționar: crearea unui regim de proprietate burgheză și în agricultură, a fost în cele din urmă împărtășit și de boieri, fapt care dovedește din nou că interesele reale burgheze erau în realitate interesele întregii boierimi, în timp ce revendicările lor burgheze integrale aveau, în multe privințe, un substrat numai pur ideologic. Abandonând punctul lor de vedere inițial, care încearcă să împace nu numai de fapt, ci chiar de drept, proprietatea privată cu iobăgia (Regulamentul Organic), boierii admiteau încă din 1857, în divanul ad-hoc al Moldovei, ca țăranii să fie „stăpâni pe brațele lor _i proprietarii pe moșiile lor”²⁰. Dar această atitudine nu înseamnă că ei urmăreau trecerea la modul de producție capitalist și, implicit, proletarizarea țăranilor. Căci boierii respingeau cererea de împrumut a țăranilor, fie chiar cu răscumpărare, nu pentru motivul că nu mai doreau să dea țăranilor pământ în condiții iobagiste, ci pentru că, după ei, „boierescul nu este doar un drit feudal, ci numai un echivalent al întrebuințării pământului”²¹ și putea fi ca atare păstrat și sub regimul proprietății private. Iobăgia „îmbunătățită” prin Regulamentul Organic era pentru boieri și atunci, încă, regimul economic ideal.

6. Astfel, glasul unanim al celor două grupări cerea, conform intereselor invaziei capitaliste și ale societății românești aservite acesteia, o nouă formă juridică, o formă burghezo-capitalistă, pentru regimul nostru agrar. Nimic însă nu lucra în același timp spre o nouă formă

¹⁹ Vezi Xenopol, *op. cit.*, pag. 431.

²⁰ Xenopol, *op. cit.*, pag. 369.

²¹ Xenopol, *op. cit.*, pag. 368.

economică pentru că nimic nu se schimbase de la 1829 încoace în caracterul invaziei capitaliste și în structura societății românești. Circulația de mărfuri capitalistă, inaugurată de invazie, nu pătrunsese încă în straturile adânci ale societății pentru a sili agricultura să înceapă procesul de transformare capitalistă. Dovada cea mai bună e atitudinea descrisă a boierimii. Iar pe de altă parte nu există, pentru aceeași cauză, o burghezie adevărată revoluționară, care, împiedicată în expansiunea ei de barierele feudalismului, să le doboare pe acestea și să impună întregii economii formele de organizare și producție capitaliste. Existau numai acei ciudați agrarieni revoluționari ale căror interese le-am caracterizat mai sus. Și după cum lipsea o burghezie, tot așa lipsea, cu necesitate, și o țărănime sufletește emancipată care să fi nutrit idealul proprietății private burgheze și să fi avut, prin urmare, tendința de a cuceri pământul boieresc. Țărănimea românească era, în epoca în care se dezbătea chestiunea emancipării ei juridice, stăpânită pe deplin de mentalitatea iobăgistă căreia abia emisari de propagandă trebuiau să-i implanteze în creier ceea ce nu se găsea în el în acest stadiu de dezvoltare: ideologia burghezo-individualistă²². Ea nu a jucat deci nici un rol activ, fie cât de infim, în această epocă, oricât ar fi încercat revoluționarii să o „năpustească” asupra boierimii. Dacă așadar lipseau toate forțele economice și sociale care ar fi putut preface regimul agrar român din feudal în burghezo-capitalist, soluția problemei agrare nu putea fi decât formală. Nici soluția concretă a revoluționarilor nu putea reuși, deoarece pentru formarea unei mici proprietăți țărănești independente și productive era nevoie de o țărănime *revoluționară* condusă de o burghezie *revoluționară*, nici cea a boierilor, întrucât, chiar dacă țaranii n-ar fi avut mai mult mentalitatea iobagului supus poruncilor boierești, sărăcia i-ar fi silit să se întoarcă la tocmeala iobăgistă, iar solidaritatea boierească și obligativitatea muncii, pe care boierii o pândeau chiar din 1864²³, ar fi pecetluit în mod definitiv noua iobăgie. Și de fapt legea de la 1864 pe care, în cele din urmă, revoluționarii reușesc a o impune prin influența ce o au în Stat ca reprezentanții necesității de europenizare, înseamnă o nouă etapă în evoluția noastră agrară numai sub raport formal. Ea nu este, după cum crede d-l Madgearu²⁴, „un compromis între tendințele extreme” datorită faptului că nici una dintre acestea nu s-a putut impune în întregime, decât doar în forma ei. Căci un compromis real între boierime și burghezie ar fi presupus numaidecât existența unei burghezii și ar fi avut ca urmare în orice caz lichidarea feudalismului. Ea realizează numai juridic transformarea coproprietății feudale în

22 Vezi Xenopol, *op. cit.*, pag. 257.

23 Vezi Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, pag. 66, în notă.

24 *Op. cit.*, pag. 271.

proprietate privată burgheză și repartiția ei între țărani și feudali. Ea nu schimbă însă și, ca simplă lege, nici nu poate schimba, realitatea relațiilor de producție. Emanciparea formală a iobagului, și de altfel din nou iobăgit prin inalienabilitatea loturilor și prin lipsa de pământ propriu suficient, este imediat corectată prin faimoasa lege a tocmelilor agricole. Țăranul e silit atât prin fapt, cât și prin lege, să lucreze mai departe în condiții iobăgiste pe moșiile boieresti și astfel nimic nu se schimbă în structura regimului agrar. Începe epoca unei iobăgii, epoca *neoiobăgiei*, care, cu toate că are comun cu epoca precedentă a Regulamentului Organic modul de producție iobag, prezintă, în afară de aceea, caractere proprii și specifice ce o deosebesc esențial de aceasta din urmă.

7. Într-adevăr, numai la aparență avem aceeași înfățișare: că boierimea continuă să-și exploateze moșiile cu munca și uneltele de muncă ale țăranilor răsplătiți prin pământ dat în condiții feudale, și că țăranul, deși împrorietărit, e ca și înainte de 1864 iobag lipit pământului, silit să muncească pe moșia boierului și aflându-se în relații de natură cu boierul. Căci boierul are acum nu numai dreptul iobăgist „de a uza și abuza de țărani“, ci câștigă, prin noul drept de proprietate burgheză, și dreptul capitalist „de a uza și abuza de pământ“ și, prin aceasta, puțința de a pune după bunul lui plac „în proporție potrivită anuala valoare a pământului ce proprietarul dă țăranului cu lucrul ce acesta dă celui dintâiu“ și care doar nu este, în concepția boierescă, „un drit feudal, ci numai un echivalent al întrebuintării pământului“²⁵. Astfel, reforma de la 1864 pricinuieste o nouă înăsprire a iobăgiei care, dacă nu rezultă chiar din principiul proprietății private, ci din intensificarea comerțului de mărfuri exterior și nevoia implicită de a produce cât de mult pentru comerț, a devenit în orice caz posibilă numai prin realizarea lui legală. Această împrejurare constituie semnificația distinctivă economică a *neoiobăgiei* față de iobăgia pură. Iar boierimea nu pregetă a face uz de noua ei putere. Renta pământului crește vertiginos în toată epoca *neoiobăgiei*, dijmă însă se află într-o tot atât de vertiginoasă scădere²⁶ ba, lucrurile ajung atât de departe încât munca țăranului ajunge aproape gratuită²⁷. Dar dacă Dobrogeanu-Gherea, pe care ne-am bazat în expunerea noastră generală a elementelor *neoiobăgiei* și la care trimitem pentru cunoașterea lor amplă și în amănunte²⁸, vede o a doua semnificație fundamentală în faptul că, cu dănuirea relațiilor iobăgiste, coexistă o stare de drept liberalo-burgheză nu numai în privința proprietății, ci și a

25 Formula prin care boierii justificau înăsprirea iobăgiei sub Regulamentul Organic. Vezi Xenopol, *op. cit.*, pag. 368.

26 Vezi Creangă, *Grundbesitzverteilung und Bauernfrage in Rumänien*, Leipzig 1907-1909, vol II, cap. II.

27 Vezi Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, pag. 163 ș. u.

28 Vezi *op. cit.*, cap. II, III și IV.

drepturilor personale și că, prin urmare, e un adânc contrast între starea de fapt și cea de drept, nu-i putem da dreptate decât în parte. Căci acest contrast, care există netăgăduit dacă comparm modul de producție feudal, rămas intact în agricultură, *numai* cu constituția burghezo-liberală, dispare imediat dacă considerăm că, pe lângă constituție, există și o lege a tocmelilor agricole care exprimă și în starea de drept iobăgia existentă de fapt. Era, așadar, fără îndoială un contrast între existența iobăgiei și organizația liberalo-burgheză a societății. Și mai izbitor, însă, este contrastul ce se găsește în însăși sfera de drept prin cele două legiuri cu principii contrare, care sunt constituția și legea amintită.

E evident deci că transformarea capitalistă a urmat în România o cale cu totul deosebită de cea din Apus. Nici nu s-au fugărit țărani de pe moșii, ca în Anglia, pentru ca în locul moșiilor feudale să se formeze mari exploatari capitaliste, nici nu s-a creat, ca unitate de producție, o proprietate independentă țărănească, nici nu s-a împărțit în fine pământul între boieri și țărani pentru ca în regimul agrar să coexiste formele de proprietate și exploatare mică și mare. Acel act juridic care pecetluiește pretutindeni, în mod formal, schimbările ce se îndeplineseră realmente în structura economică agrară: emanciparea țăranilor și a proprietății, urmată de repartiția pământului-capital între cele două clase agrare și separarea lor economică, nu a avut în România aceeași semnificație simbolică. Lipsa unei tendințe de prefacere burghezo-capitaliste a făcut, dimpotrivă, ca forma de adaptare a agriculturii la nevoile de producție de mărfuri să rămână cea consacrată prin Regulamentul Organic. De aceea legea de la 1864 nu exprimă la noi încheierea formală a unei transformări factice în curs de realizare, precum în genere nu poate fi vorba de o transformare capitalistă a agriculturii până la marele război de la 1914-1918. Prin Regulamentul Organic și prin legea de la 1864 începe numai această transformare în formele, după cum am spus, pretutindeni obișnuite. Totuși, constatarea noastră că transformarea capitalistă a luat în România „o cale cu totul deosebită“ rămâne adevărată. Căci ceea ce face caracterul semnificativ și distinctiv al evoluției noastre agrare sub capitalism, e că între începuturile transformării capitaliste, care se exprimă în tendința de înăsprire a iobăgiei, și încheierea ei se intercalează, pe lângă epoca Regulamentului Organic, și epoca de tranziție a neo-iobăgiei. Iar această epocă de tranziție e caracterizată nu numai printr-un regim economic special, ci și prin acel contrast în structura societății despre care am vorbit și care dă societății în genere o înfățișare specifică, înfățișarea societății neo-iobage.

8. Neo-iobăgia nu este, însă, după cum s-a crezut și după cum a fost chiar părerea lui Dobrogeanu-Gherea, un fenomen specific românesc. Se poate spune că ea a avut în România o înfățișare deosebit de pronunțată

prin diferite extreme de manifestare, mai ales prin legile de tocmeală agricolă, care o exprimau până și în suprastructura juridică. Și, cum aceste împrejurări evidențiau mult mai bine decât robotul impus prin oarba putere economică dănuirea iobăgiei, am găsit poate și cauza pentru care tocmai știința română, de altfel nu prea abundentă în prestațiuni originale, a produs pe teoreticianul neoiovăgiei și în celelalte țări. Dar, oricum, neoiovăgia se ivește oriunde o societate feudală înapoiată este cōtropică de invazia capitalismului comercial. Astfel Nicolas-On²⁹, dar mai ales Bauer cu autoritatea sa de marxist³⁰, au descris elementele economice ale neoiovăgiei. Hermann Wendel a susținut fenomenele similare pentru țările iugoslave. Iar literatura asupra Georgiei ne învederează existența unei neoiovăgii și acolo³¹. Asemenea, aproape întreaga literatură asupra chestiunii agrare române confirmă faptele economice și sociale pe care Dobrogeanu-Gherea și-a clădit teoria neoiovăgiei. Decât, nici autorii români, nici cei străini nu ajung să-și formeze o concepție generală asupra importanței istorice a neoiovăgiei, ci se mărginesc la expunerea ei pur empirică. Numai foarte puțini, între ei Bauer și Garoflid, o cercetează din punct de vedere mai larg. Dar nici ei nu văd în persistența relațiilor de producție feudale decât o dovadă că lichidarea feudalismului nu este încă terminată, pe când în realitate nu este vorba de o evoluție lentă la un stadiu înapoiat la unul mai înaintat, ci dimpotriv de o epocă de tranziție în toată puterea cuvântului, bine distinctă în caracterele ei atât de epoca feudală cât și de cea capitalistă, de o epocă specială, așadar, prin care țările feudale înapoiate, invadate de capitalism înaintat, trec cu necesitate înainte de a ajunge la capitalism. E meritul exclusiv al lui Dobrogeanu-Gherea de a fi stabilit acest fapt, și numai limba în care a scris a fost cauza pentru care opera lui e atât de puțin cunoscută peste hotare³². În asemenea condiții, aprecieri ca acelea

29 *Histoire du développement économique de la Russie*, Paris, 1902.

30 *Bolschewismus oder Sozial-demokratie* ?, Wien, 1922.

31 Vezi Șerban Voinea, Reforma agrară în Georgia, *Arhiva pentru Știința și Reforma socială*, anul IV, nr. 2-3.

32 Asupra poziției lui în știința marxistă internațională vezi de altfel studiul lui Șerban Voinea în *Viața socialistă*, anul I, nr. I. În același număr, cititorul va găsi însă cu mirare (pag. 15) în introducerea la aprecierile lui Marx asupra iobăgiei române sub Regulamentul Organic afirmația, proferată nu pentru întâia dată, că Dobrogeanu-Gherea n-a făcut altceva decât „să constate mai târziu în mod amănunțit ceea ce Marx anunțase cu aproape cinci zeci de ani înainte“. Afirmația aceasta nu are firește, nici un temei. Căci, după cum se observă foarte exact la locul citat, Marx a arătat numai că odată ce o țară înaintată intră în legătură cu piața mondială stăpânită de modul de producție capitalist, se adaugă la grozăviile barbare ale iobăgiei cele moderne ale supramuncii, adică tocmai ceea ce constituie regimul Regulamentului Organic, înăsprirea iobăgiei sub influența capitalismului. Neoiovăgia însă, bazată desigur și ea pe tendința de a stoarce supramunca și plusvaloarea cu un mod de producție feudal, consistă în coexistența acestui mod de

ale d-lui Zeletin, cum că Dobrogeanu-Gherea în lucrarea principală a lui e numai „vorbărie“, pot fi ușor calificate și nu mai trebuiesc separat respinse.

9. Într-adevăr, existența neoiovăgiei române e atât de bătătoare la ochi încât, după cum am zis, nici un scriitor serios nu îndrăznește a o pune la îndoială în mod definitiv. Până și d-l Zeletin e silit să accentueze că „proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas însă feudală³³“. Cum d-sa este apărătorul aprig al evoluției normale a capitalismului în România, d-sa refuză deci să admită că neoiovăgia ar fi un fenomen economic excepțional și, din punct de vedere istoric, o fază de evoluție specifică societăților dezvoltate în condiții deosebite de cele din Apus. Dar recunoașterea faptică a neoiovăgiei implică tocmai pentru d-l Zeletin o foarte gravă încurcătură. Căci oricât de bine s-ar potrivi mizeria neîndoișoasă a țăranului român după așa numita emancipare asupra urmărilor transformării capitaliste, această mizerie își găsește o deplină explicație în situația economică creată țăranului român prin neoiovăgie. Încă sub regimul Regulamentului Organic, starea țăranilor, supti de setea de supramuncă a boierilor, se înrăutățește din ce în ce, nu direct din cauza capitalismului, ci indirect în urma înăspririi iovăgiei pricinuite de acesta. Iar sub regimul neoiovag, sub care mizeria țăărănească își atinge culmea, se schimbă numai înfățișarea cauzelor ei, nu însă și fondul acestora. În Apus, însă, mizeria rezultă, chiar după d-l Zeletin (și numai după d-sa, căci mizeria ca fenomen general este, precum am văzut, absolut de domeniul teoriei d-sale), nu din dăinuirea relațiilor de producție iovăgistă, în fie ce formă, ci tocmai din desființarea lor, care provoacă în mod fatal proletarizarea și lipsa de lucru generală a țăranilor. De aceea mizeria țăărănească în România nu poate fi împăcată cu existența neoiovăgiei. Dar d-l Zeletin mai are un argument la îndemână. Considerând că nu pretutindeni țăranii au fost, ca în Anglia, cu desăvârșire deposedați și că, din cauza acestui fapt pe care nici chiar simțul istoric superior al d-lui Zeletin nu-l poate anihila, este imposibil a susține că mizeria țăranilor este pricinuită exclusiv de proletarizarea lor concomitentă cu lipsa de lucru, d-sa mai adaugă drept cauză a mizeriei țăărănești influența generală a capitalismului: fiscul, cămătăria, răscumpărarea clăcii, parcelarea etc.³⁴ și susține că țăranii români, storși de fisc și de răscumpărarea clăcii, au putut fi independenți numai câtă

...producție cu o proprietate privată, o emancipare juridică a țăranilor etc. pe scurt cu o stare de drept burghezo-capitalistă. Iar îmbinarea capitalistă-iovăgă ce o caracterizează nu e, după cum crede „Viața socialistă“, îmbinarea supramuncii cu iovăgia, ci a dreptului capitalist „de a uza și abuza de pământ“ cu dreptul feudal „de a uza și abuza de țărani“.

33 *Op. cit.*, IV, I, pag. 51.

34 *Op. cit.*, IV, I, pag. 52 ș. u.

vreme nevoia de credit nu-i împinsese în ghiarele cămătarilor, adică până la foametea din 1866. Atunci, însă, boierimea reușește a-i robi din nou cu avansurile ce i le acordă asupra muncii³⁵. Odată creată însă această situație, legea tocmelilor vine să o pecetluiască juridicește. Ea este recunoașterea juridică a creanțelor boierilor față de țărani. Ea dă boierului ceea ce, ca creditor, acesta era „în drept să ceară”, adică garanția că țărani vor munci pentru plătitrea datoriilor. Iată deci neoibăgia redusă la faptul muncii silite, iată deci neoibăgia nu drept cauză, ci ca urmare secundară a mizeriei țărănești în România.

E cam stranie concepția juridică a d-lui Zeletin asupra garanțiilor ce Statul burghez e obligat să dea creditorului la justa lui cerere asupra muncii datornicului. Mărturisim că până la d-l Zeletin toată lumea, și mai ales cea jurisconsultă, considera asemenea garanții drept medievale, de vreme ce, după dreptul modern burghez, debitorul răspunde pentru datoria sa numai cu ceea ce poate fi, după același drept, un obiect de proprietate privată, adică cu averea lui mobilă și imobilă, nicidecum însă cu persoana lui însăși. Și ne îndoim dacă acum ea își va schimba părerea de dragul evoluției capitaliste normale din România, admitând că „ipotecarea” brațelor este un fenomen de drept civil burghezo-liberal și că Statul burghez trebuie, prin urmare, să-l codifice cu acea strictețe cu care, netăgăduit, legea neoibăgistă a tocmelilor a codificat celebrele „acțiuni ipotecare” împotriva țăranilor „ipotecați”³⁶. Ceea ce vom admite e numai că asemenea idei au putut sălăslui în capetele semifeudalilor care, printr-o ciudățenie a istoriei, au fost chemați să pună temeliile României moderne. Dar această chestiune este în fond de prea puțină importanță. Căci data la care inițiativa legii tocmelilor se ivește în istoria românească dezmințe în mod neîndoios teoria „garanției juridice”. Într-adevăr nu abia de la 1866, precum ar urma după teoria d-lui Zeletin, ci cu mult înainte, încă de la 1864 și 1865, legea tocmelilor devine o revendicare a boierilor și o chestiune studiată de guvern. De pe atunci era de prevăzut că, oricât de înapoiată ar fi mentalitatea ei, țărănimea română, odată emancipată, nu va fi dispusă să execute întocmai obligațiile iobăgiste tot mai insuportabile în urma înăspririi lor. De atunci începe a se discuta, în consecință, luarea de măsuri pentru asigurarea producției și a profitului acelor care dețineau mijloacele de producție. Dar legiferarea tocmelilor silite nu înseamnă totuși o nouă îndrumare a modului de producție, sau cu alte cuvinte nimicirea efectelor legii de la 1864. De bună seamă, emanciparea țăranilor s-a manifestat vremelnic printr-o explicabilă aversiune de a rămâne și mai departe robi pe moșia boierului. Dar precum acesta nu se putea gândi la continuarea

35 Vezi Zeletin, *op. cit.*, pag. 54-55.

36 Vezi art. 13 și 14 din legea tocmelior agricole de la 1866.

producției fără brațe și unelte de muncă procurate după sistemul feudal, tot așa nici țăranul, stăpânit de mentalitatea iobăgistă și lipsit de pământ suficient pentru a se susține, cu vechile metode de exploatare, sub noul regim al economiei bănești, nu era în măsură să devină producător independent, ci trebuia să accepte din nou relațiile iobăgistice de odinioară. Necesitatea iobăgiei exista așadar în însăși realitatea structurii noastre agrare. În această situație, legea tocmelilor n-a făcut decât să grăbească, împreună cu foametea, restabilirea completă a iobăgiei și să contribuie apoi la determinarea noului ei caracter neiobăgist. Ea este numai expresia și recunoașterea ei juridică în ce privește munca silită care însă, după cum am văzut mai sus, nu este de loc singurul caracter al ei. Ea primește, de altfel, adevărata ei importanță abia mai târziu când devine, în mâinile boierilor, mijlocul celor mai sălbătice opresiuni și despoieri.

Așa fiind, și problema mizei țărănești se dezleagă cu ușurință. Căci chiar dac admitem că expresia ei esențială e, după cum susține d-l Zeletin, nevoia de bani și că această împrejurare nu a ajutat numai, ci a pricinuit chiar neiobăgirea țăranilor, e limpede că nu poate fi vorba de mizeria vagabonzilor și lipsiților de lucru care e posibilă numai unde țăranii au fost expropriați în mase, ci doar de reaua stare a gospodăriilor țărănești independente, care nu pot rezista influențelor nefaste ale economiei bănești. Mizeria țărănească în România nu are însă nici măcar acest aspect. Țăranii români din anii neiobăgirii nu sunt constituiți ca mici agricultori independenți, ci sunt iobagi eliberați în condiții care nu le pot asigura întemeierea de gospodării țărănești productive. Iar mizeria ce se abate asupra lor din primul moment al emancipării nu schimbă soarta lor, ci o confirmă numai. Iobagii români rămân ce au fost și viața lor se schimbă numai în măsura în care, prin noi elemente economice și juridice introduse în societate, devin, din iobagi, neiobagi. Mizeria lor nu poate deci rezulta decât din dănuirea sistemului iobăgist în noua lui formă neiobagă.

Dar d-l Zeletin mai are încă un argument la dispoziție. D-sa face îndrăzneța afirmație că, după desființarea formală a iobăgiei, burghezia este pretutindeni silită să o reintroducă în altă formă din cauza lipsei de brațe de muncă și că, în privința tocmelilor agricole, „toate burgheziile au făcut, la vremea lor, același lucru pentru a grăbi tranziția păturilor rurale de la lumea veche la lumea nouă”³⁷. Mărturisim că această afirmație e pur și simplu stupefiantă. După ce d-l Zeletin arată pe zeci de pagini că desființării iobăgiei îi urmează peste tot proletarizarea țăranilor prin expropriere, după ce se străduiește să dovedească că emanciparea lor se face pentru a crea brațe libere pentru nevoile capitalismului, iată că,

³⁷ *Op. cit.*, IV, I, pag. 56.

subit, aceeași emancipare, în loc să scape pe boieri de sarcinile feudale, le menține într-o altă formă. Și după ce a arătat pe larg că masele țărănești dezlipite de glia feudală cad pradă lipsei de lucru și cerșătoriei, iată că deodată „burghezia trece pretutindeni printr-o criză specifică acestei epoci: anume lipsa brațelor de muncă”³⁸ și e nevoită să reînființeze iobăgia și să introducă munca silită, cum bunăoară a introdus-o „burghezia” română prin legea tocmelilor agricole. Dar oricum am aprecia aceste montruozități contradictorii, fapt este că peste tot au ieșit din procesul emancipării țărani liberi, fie proprietari sau proletari, și ca nicăieri țărănimea n-a mai recăzut în iobăgie. În zadar d-l Zeletin invocă mărturia lui Sombart. Căci Sombart vorbește³⁹ numai de cazurile izolate în care s-au păstrat sub regimul capitalist relații trecătoare de muncă iobăgistă și stabilește de altfel și el, cu precizie, că emanciparea e pretutindeni acompaniată de o totală prefacere a relațiilor de producție din feudale-agrare în capitaliste. Și asemenea nicăieri nu a fost introdusă de burghezie, după emancipare, munca silită pentru țărani. Afirmațiile contrare ale d-lui Zeletin sunt cu totul neîntemeiate. Orice cuvânt mai mult ar fi de prisos.

38 Zeletin, *op. cit.*, pag. 55.

39 Vezi capitolul despre prefacerea regimului de muncă rural în *Der moderne Kapitalismus*, ed. I, vol. II, pag. 120 ș. u., precum și expunerea mai vastă despre „formele vechi și noi ale iobăgiei, în ediția a II-a.

CAP. II: ÎNCEPUTURILE CAPITALISMULUI ROMÂN

1. Chiar și simplul fapt că evoluția regimului agrar român sub capitalism se desfășoară în forme specifice, esențial deosebite de tipul apusean, ajunge pentru a da o decisivă lovitură teoriei d-lui Zeletin asupra cursului normal al dezvoltării noastre capitaliste. Căci, precum am zis, o dezvoltare normală capitalistă implică cu necesitate o dezvoltare normală a regimului agrar, atras și el în vârtejul aceleiași revoluții economice. Dar ceea ce constatăm în evoluția agrară, ni se confirmă și în evoluția capitalismului ca atare: nici capitalul comercial român nu reproduce, în urma invaziei capitaliste, formele sale din istoria Apusului, nici originea și dezvoltarea capitalului industrial nu are aceea înfățișare normală, cum o susține d-l Zeletin. Capitalismul român ia, dimpotrivă, în toate formele lui, o evoluție specială care îl deosebește până la ultima evidență de capitalismul apusean. Dacă d-l Zeletin afirmă a) că „la noi, ca și în Apus, capitalismul industrial este faza ultimă a unei întregi serii de faze evolutive ale capitalismului; b) că această serie începe, ca și în Apus, cu capitalismul comercial și cel de camătă, trece la capitalismul de bancă și se ridică la capitalismul industrial, ca formă firească de întregire și încheiere a acestei evoluții”⁴⁰, d-sa nu are dreptate decât în aparență. Numai scara formală a fazelor de evoluție capitalistă

---

40 Vezi *op. cit.*, IV, 2, pag. 190.

corespunde modelului apusean, nu însă și fondul și funcția lor istorică și economică.

Deosebirea pe care o susținem începe cu situația generală în care se află România în timpul invaziei capitaliste. Căci oricât de adevărat ar fi că, istoricește, nașterea și mai ales dezvoltarea capitalismului coincid cu nașterea și dezvoltarea capitalului comercial, fapt e că capitalul comercial singur „nu ajunge...⁴¹ pentru a mijloci și explica trecerea de la o formă de producție la alta”. Trebuie, dimpotrivă, pentru aceasta, ca însuși modul de producție capitalist să se fi dezvoltat prealabil în sânul societății. „E fără îndoială – și tocmai acest fapt a produs păreri de tot false” - spune Marx... „cum că în secolul XVI și XVII marile prefaceri ce au avut loc odată cu descoperirile geografice în domeniul comerțului, intensificând dezvoltarea capitalului comercial, au fost un moment principal în promovarea trecerii de la modul de producție feudal la cel capitalist... Dar modul de producție modern s-a dezvoltat în prima perioadă... numai acolo unde condițiile pentru aceasta au fost create în cursul evului mediu... Și dacă în secolul XVI și în parte și în secolul XVII, întinderea subită a comerțului și crearea unei noi piețe mondiale *au avut o influență covârșitoare asupra pieirii vechiului mod de producție și asupra avântului celui capitalist*, atunci aceasta a avut loc, dimpotrivă, în baza modului de producție capitalist odată creat”⁴². De aceea e numai firesc dacă în Apus țările care intrau în strânse legături economice prin invazia capitalistă a uneia dintre ele, se aflau pe o treaptă de dezvoltare în genere egală și dacă, în urma invaziei capitaliste, țara invadată continua numai, sub influența țării invadate, drumul spre capitalism, indicat de propria ei structură economică. Astfel Anglia, când se află sub influența manufacturii flamande, are deja puternice înclinații spre capitalism. Decât, „capitalul bănesc, format din comerț și camătă, era împiedicat în transformarea sa în capital industrial de regimul feudal la țară și cel corporatist în orașe” și trebuia deci eliberat de aceste piedici pentru a putea urma în voie tendințelor sale de transformare capitalistă⁴³. Asemenea, Germania în secolul XVIII etc. Cu totul altfel se prezintă însă situația când țări feudale fără începuturi capitaliste sunt invadate de capitalul comercial. În cazul acesta, distanța între stadiile de evoluție este prea mare pentru ca invazia să poată provoca o revoluție proprie capitalistă a țării invadate. Țara invadată este, dimpotrivă, pe deplin aservită celei invadante, iar evoluția ei se produce aproape exclusiv în funcție de interesele și influențele acesteia. Ea devine, ce e drept, peste noapte, o țară producătoare și consumatoare de mărfuri, dar

41 Marx, *op. cit.*, vol. III, pag. 311.

42 *Op. cit.*, III, pag. 316-317.

43 Marx, *op. cit.*, I, pag. 715.

aceasta numai sub raport internațional. Țara invadată produce pentru export și consumă din import fără ca în interiorul ei să aibă loc o intensivă circulație de mărfuri, bazată pe un aparat național de producție capitalistă. Ea nu e decât un deșeu de mărfuri străine și o resursă de aprovizionare a țării invadante. Ea e, pe scurt, o colonie. Aceasta din urmă a fost și situația României feudale de la începutul erei moderne, care astfel începe dezvoltarea ei capitalistă dacă nu în condiții anormale, atunci cel puțin în condiții esențial deosebite de cele constatate în istoria țărilor apusene.

A doua deosebire privește capitalul comercial care, ca în toate țările, s-a format și în România în urma invaziei comerciale, reprezentând prima fază a evoluției capitaliste propriu-zise. Capitalul comercial român nu este deloc identic cu capitalul comercial ce se află la începuturile erei capitaliste în Apus. Acesta se naște, odată cu manufactura și schimbul intensificat de mărfuri, în mod spontan, în sânul societății feudale, îngrijește de desfacerea produselor manufacturiste și se bazează astfel pe producția industrială. Această împrejurare îl deosebește cât se poate de precis de capitalul comercial care exista și înainte de epoca capitalistă, dar care, neavând nici o legătură cu producția, se mărginește exclusiv la mijlocirea schimbului de mărfuri⁴⁴. Dar ea indică și caracterul lui distinctiv față de capitalul comercial român de la începuturile invaziei capitaliste. Capitalul comercial român neputându-se baza pe o producție industrială națională, e o creație și o anexă a capitalului străin invadant și nu are deci alt rol decât să mijlocească afacerile Apusului: să cumpere produse agricole și să vândă produse industriale: invazia capitalistă îl transplantează din Apus și nu-i încredințează alte funcții decât acelea de a servi intereselor economice. Din cauza aceasta, capitalul comercial român nici nu are aceleași efecte și urmări economice ca cel clasic apusean. El nu se înalță ca acesta, pe ruinele vechilor forme de producție, el nu este prima formă de robie a muncii de către capital⁴⁵, ci continuă ca și capital comercial modern desfacerea mărfurilor începută de comerciantul apusean, în ordinul acestuia⁴⁶.

Capitalul de camătă, acest al doilea ferment al dezvoltării capitaliste, are aceeași semnificație ca și capitalul comercial. Și el este în primul moment capital de camătă modern, fără influență dizolvantă asupra relațiilor de producție existente. Dar de ivirea lui este legat un moment mult mai comentat de istoria română: o mare parte a boierimii, neputând ține pas cu schimbarea bruscă a conjuncturii economice, îi cade pradă, și în compoziția clasei boierești se produce o adâncă schimbare, proprietatea moșiilor trece, în multe cazuri, în mâini străine. Importanța

44 Marx, *op. cit.*, III, pag. 310 ș. u.

45 Vezi Marx, *op. cit.*, I, pag. 474.

46 Vezi asupra capitalului comercial din punct de vedere istoric, Marx, *op. cit.*, III, pag. 307 ș. u.

ce se dă acestui fenomen de unii scriitori este, însă, absolut exagerată. Căci din punct de vedere economic, această primenire a clasei boierești e pe de o parte firească și necesară: elementele nedestoinice dispar și sunt înlocuite cu oameni mai pricepuți în mânăuirea banului. Pe de altă parte, ea nu este urmată de nici o modificare a modului de producție: boierimea ca atare nu pierde nimic din vitalitatea ei și încasează dimpotrivă profituri tot mai strălucite pe baza modului de producție iobăgist, respectiv neoioabăgist, care, și el, rămâne în ființă. Totuși, încă se face caz de influența cametei în România pentru că schimbările produse de ea în compoziția clasei boierești sunt – naționale. Astfel îi place d-lui Zeletin, inspirat din „La Roumanie et les juifs“ de Verax, o lucrare probabil superioară „Neoioabăgiei“ lui Dobrogeanu-Gherea, să vorbească într-una de capitalul de camătă evreiesc, ca și cum acesta, indiferent de naționalitatea deținătorilor lui, nu ar avea un rost economic egal în toate împrejurările și, prin aceasta, internațional. Credem că nu mai trebuie îndeosebi accentuată incompatibilitatea terminologiei șovine cu spiritul obiectiv al științei. Sub aspect istoric și economic, capitalul cămătăresc din România e cel puțin tot atât de românesc ca și vechea boierime.

2. Dar, după cum capitalul de camătă și cel comercial, nu au avut, în formele lor românești, un efect dizolvant asupra vechilor relații de producție, tot așa nu au săvârșit nici revoluționarea lor capitalistă. De altfel, aceste două procese se prezintă în istorie ca un fenomen unitar și complex. Capitalul comercial apusean, bazat pe producția industrială ale cărei mărfuri le desface, este, prin firea lucrurilor, interesat de progresul industriei. Pentru a îndeștula piețele de consumație pe care și le crează și pentru a realiza tot mai multe sporiri ale profitului, el este împins să mărească cantitatea mărfurilor puse în circulație și să intensifice, în consecință, producția lor. Intensificarea producției industriale nu este însă cu puțință numai prin supramuncă, așa cum este în agricultură; ea reclamă prefacerea capitalistă a modului de producție⁴⁷. De aceea capitalul comercial dezvoltă în primul moment o puternică tendință de a se preface în capital industrial și primește din această pricină o foarte importantă misiune istorică: aceea de a promova și conduce dezvoltarea capitalismului până ce este înlocuit de supremația industriei. În România constatăm tocmai contrariul. Capitalul comercial român, care e de la început modern și deci pur comercial, nu exercită nici o influență revoluționară asupra economiei românești. El se îndeștulează cu crearea condițiilor elementare de existență ale comerțului capitalist, introducând sub raport economic, circulația de mărfuri, economia bănească și proprietatea privată și, sub raport

47 Marx, *op. cit.*, I, pag. 714 ș. u., III, pag. 318 ș. u.

juridico-politic, instituțiile de Stat și de drept liberalo-burgheze. Iar odată împământenit, el continuă a funcționa ca agent al capitalismului străin, desăvârșind după puțină opera începută. Dar capitalul comercial român nu acumulează totodată capitalul pentru industrie. Lipsit fiind de orice legătură organică cu producția națională, el are cu atât mai puțin motiv să lupte împotriva complexului social al feudalismului cu cât vechile bresle românești, nedezvoltate și având în fața lor nu concurența unei manufacturi abia zămislite, ci năvala unor mărfuri industriale superioare, au căzut fără multă împotrivire, neputând servi de bază unei producții capitaliste naționale, și cu cât, mai ales, agricultura, baza comerțului românesc, se adaptase lesne noii situații prin înăsprirea iobăgiei și apoi prin neoibăgie, și ar fi fost adânc compromisă tocmai printr-o încercare de a trece la modul de producție capitalist.

Dacă, deci, identificarea capitalului comercial român modern cu cel istoric apusean este imposibilă, afirmația existenței unei politici mercantiliste a Statului român în seviceul acestui capital apare ca un nonsens și mai vădit. Într-adevăr, de vreme ce în Apus mercantilismul cuprinde în prima lui fază înlăturarea tuturor piedicilor feudale, îndeosebi a sistemului corporatist, din drumul tânărului capitalism industrial, pentru a asigura apoi, în a doua fază, un regim de tutelă a industriei ce se deosebește limpede de protecționismul modern tocmai prin caracterul său tutelar, în România ceea ce se poate numi mercantilism urmărește numai desăvârșirea și consolidarea regimului de invazie capitalistă. Și pe când în Apus mercantilismul nu stă în seviceul capitalului comercial propriu-zis, ci a tendințelor lui de prefacere în capital industrial, în România epoca corespunzătoare e caracterizată de predominarea preocupărilor comerciale. Politica „mercantilistă” română nu se îndreaptă împotriva corporațiilor, ea nu urmărește întărirea unei industrii capitaliste născânde, ci se rezumă la câteva măsuri generale menite să întregască opera începută cu introducerea circulației de mărfuri, economiei bănești, proprietății private și instituțiilor liberalo-burgheze: ea crează mijloace moderne de comunicație și transport, înființează instituții de credit și continuă europenizarea vieții noastre publice. Ea nu este, prin urmare, o politică mercantilistă, ci numai o politică de promovare și înlesnire a comerțului, fără cele mai mici urmări industriale. Chiar d-l Zeletin, care a inventat „mercantilismul” român și nu ar fi trebuit deci să-l caracterizeze prin elemente nemercantiliste, admite acest lucru⁴⁸. Numai că, din nefericire, d-sa nu știa sau nu vrea să știe care au fost caracterele adevărate ale mercantilismului istoric.

48 „Preocuparea de seamă a politicii mercantiliste române fu de a lua măsuri menite de a înteți și lărgi comerțul nostru de cereale”, *op. cit.*, III, nr. 4, pag. 409.

Dar deosebirea între dezvoltarea capitalistă română și cea apuseană privește nu numai formele ei de manifestare, ci și urmările ei economice. Căci de vreme ce, în Apus, capitalul comercial a avut, în baza legăturilor sale cu producția industrială, misiunea istorică de a crea capitalul industrial și, implicit, capitalismul în sensul său integral, al unei societăți bazate pe producția capitalistă, în România capitalul comercial modern, care nu are tendința de a se peface în capital industrial și de a acumula pentru investiții industriale, nu putea avea același efect. Trebuie să căutăm deci pentru explicarea ivirii capitalului industrial în România alte cauze și, căutându-le, le vom găsi lesne în intervenția puterii de Stat, produse la 1866 prin adoptarea sistemului protecționist, dacă considerăm că de atunci datează încercările de a introduce, pe lângă aparatul de circulație deja existent, și unul de producție capitalistă, adică de capital industrial. Am greși, însă, dacă am desconsidera condițiile naționale care abia au dat posibilități de realizare acestor încercări, impotente câtă vreme se bazau numai pe literele moarte ale unei legi. Căci protecționismul nu a dat rezultate, modeste fără îndoială, foarte modeste, dar oricum rezultate, numai pentru că era protecționism, ci pentru că acumulările de capital naționale ce au avut loc în epoca comercială, au făcut cu puțință fundații industriale. Așadar, făcând această constatare, trebuie să precizăm că aceste acumulări rezultate din comerț, camătă și exploatarea Statului⁴⁹, nu serveau direct scopului prefacerii în capital industrial. Mai ales acumulările comerciale, adică toate acumulările decisive pentru înflorirea capitalismului apusean, nu aveau această tendință de industrializare. Capitalul comercial modern care are la baza sa o producție îndestulătoare și care, supus fiind și el legii concentrării capitaliste, tinde la formarea de exploatări tot mai mari, dispune de suficiente posibilități de plasare a capitalurilor acumulate în însăși sfera comerțului. Iar capitalul comercial român era în aceeași situație: precum dovedesc balanțele comerciale, el vindea și cumpăra cantități crescânde din an în an și nu era deci prin nimic împins să se aventureze în industrie. Capitalul bănesc acumulat în România se

49 Nu trebuie nesocotită mai ales această din urmă formă de acumulare. Întrucât e vorba de un fapt notoriu, și se pot pune în discuție doar proporțiile jafului, ne referim doar la studiul foarte elocvent al d-lui Zeletin „Furt juridic și furt economic” din revista *Independența economică*, în care d-sa, mirându-se de enormele capitalizări din ultimii ani, le explică prin exploatarea și jefuirea Statului. Dăm în această privință, în mare parte dreptate d-lui Zeletin, deși nu ne asociem concluziilor d-sale generale. Adăugăm numai că acest mod civilizat de acumulare nu este o invenție postrăzboinică. El a fost aplicat, dimpotrivă, în tot cursul existenței Statului român modern și reprezintă singura formă istorică de acumulare primitivă în România. Veșnica jelanie că la noi se fură ca în codru, este așadar foarte justificată și are de bunăseamă o profundă semnificație istorică. Vom reveni încă asupra acestei probleme.

preface în capital industrial abia după ce îl ademenesc vămile prohibite. Dar cantitățile lui nu sunt, cel puțin în ce privește plasarea industrială, prea mari. Industria se dezvoltă numai încet și în proporții neînsemnate, și este, pe deasupra, în cea mai mare parte înființată de Stat și de capitalul străin. Factorul decisiv e și rămâne protecționismul. El crează industria, și nu industria protecționismul.

3. Anomaliile de dezvoltare ce le-am constatat atât în regimul agrar cât și în capitalul comercial și industrial se află într-o strânsă legătură organică. Ele derivă deopotrivă din influența ce a avut-o invazia capitalistă, din cauza tendințelor sale de aservire economică, în mod fatal, asupra societății românești feudale. Neoioabăgia nu ar fi fost cu puțință fără acest capital modern comercial care impunea intensificarea producției fără să reclame și schimbarea modului ei. Și ea nu ar fi putut dăinui, după cum vom arăta încă, până în secolul XX, dacă industria română nu s-ar fi dezvoltat pe bazele economice create tocmai de nevoile acestui capital comercial. E deci evident că problema agrară română trebuie cercetată din punct de vedere al dezvoltării capitaliste, dar al dezvoltării capitaliste române, nu a celei apuseane care, în formele și istoria ei, este cu desăvârșire alta. Dar absolut toți autorii români – e vorba bineînțeles numai de cei burghezi, căci cei marxști nu s-au ocupat încă de problema dezvoltării societății românești în complexitatea ei⁵⁰ – au comis greșeala fundamentală de a identifica, teoreticește, dezvoltarea capitalistă română cu cea apuseană. Astfel, junimiștii și conservatorii găsesc explicația evoluției în dezvoltarea ei prea rapidă în direcția burghezo-capitalistă, dezvoltare care însă, de altfel, este ca atare fără șovăire recunoscută ca fiind necesară și inevitabilă. Iar poporaniștii, care văd destul de bine că capitalismul român prezintă foarte aparente asemănări cu capitalismul apusean, nu ajung totuși să cunoscă că aici are loc o adaptare de evoluție la mediul economic român, ci tăgăduiesc pentru totdeauna posibilitatea dezvoltării capitaliste în România. Începuturile lui manifestate deja sunt după această concepție numai zadarnice încercări de împământenire care reușesc să producă doar plăgi sociale și nimic mai mult. Nu li se poate face deci nici conservatorilor, nici poporaniștilor reproșul pe care d-l Zeletin îl socoate decisiv, că ei nu ar fi cercetat evoluția României din punct de vedere al dezvoltării capitaliste.

Dacă aceasta a fost, fără îndoială, greșala fundamentală de care s-au făcut vinovate cele două mari curente critice din România antebelică, e tot atât de evident că d-l Zeletin cu teoria d-sale a „dezvoltării normale” a căzut în aceeași greșală. Nu vom cerceta care sunt cauzele subiective

50 „Neoioabăgia” lui Dobrogeanu-Gherea, singura lucrare mai amplă, e numai un „studiu economico-sociologic” al problemei noastre agrare.

ale acestei ignorări îndărătnice a realităților istorice. Dacă e, însă, adevărat că problema agrară e în fond o problemă a capitalismului și că, în consecință, există o relație de dependență reciprocă între capitalism și agricultură, atunci teoria d-lui Zeletin se află într-o situație care nu este deloc de invidiat. Căci, în cazul acesta, urmează de la sine ca neoibăgia să dispară odată ce capitalismul trece din faza lui comercială în cea industrială, odată ce, cu alte cuvinte, se produce acel proces pe care d-l Zeletin îl descrie în modul următor: „...dezvoltarea capitalismului începe pretutindeni prin invazia mărfurilor unor țări înaintate într-o țară agricolă. În această fază agricultura înapoiată este silită să producă pentru schimb sub influența capitalismului industrial străin. În țara agricolă nu se naște atunci decât capitalismul comercial și cel de camătă... Urmează apoi faza a doua și cea din urmă: capitalismul comercial ajuns la deplină dezvoltare, după ce a creat prin importul mărfurilor străine nevoi noi în țara sa proprie, încearcă să le satisfacă el singur, și prin aceasta naște din sânul său capitalismul industrial. La rândul său aceasta revoluționează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua și ea caracterul de producție capitalistă”⁵¹. Făcând această constatare, am stabilit un prețios criteriu cu ajutorul căruia vom putea verifica expunerile noastre asupra capitalismului comercial și industrial român, și arăta greșeala pe care o comite d-l Zeletin, cercetând evoluția noastră capitalistă din punct de vedere al capitalismului normal apusean.

4. Mai întâi trebuie constatat că, în această privință, istoria ne arată tocmai contrariul celor susținute de d-l Zeletin. Cu toate că, începând cu ultimele decenii ale secolului trecut, se manifestă sub scutul sistemului protecționist, o vădită tendință de industrializare, neoibăgia continuă să fie sistemul dominant în producția agrară română, care astfel rămâne, în ciuda tuturor aparențelor burghezo-capitaliste ale orașelor, feudală chiar până în ajunul marilor revoluții postbelice. Chiar acest fapt ar fi trebuit să dea de gândit d-lui Zeletin, care cunoaște atât de bine relațiile de dependență între capitalism și agricultură. Dar d-sa se lasă înșelat de împrejurarea că în același timp România primește, în suprastructura ei politică și juridică, tot mai mult înfățișarea unui Stat burghez modern, și nu mai întreabă cum se explică această înfățișare exterioară atât de contrastantă cu fondul rămas feudal al societății. Pentru d-nia sa e de la început un fapt neîndoios că dezvoltarea Statului burghez și adoptarea politicii economice protecționiste dovedește existența simultană a unei tendințe economice de dezvoltare capitalistă. Și dacă neoibăgia rămâne totuși în ființă, explicația e lesne găsită: nu poate fi decât lentă, după cum nici capitalul industrial român nu se dezvoltă într-un avânt vertiginos. Este deci de datoria noastră să cercetăm, înainte de a intra în

51 *Op. cit.*, IV, I, pag. 36.

fondul problemei, relațiile între agricultură și capitalul industrial în România, istoria organizării Statului român, pentru a exclude odată pentru totdeauna posibilitatea de a o identifica, ca la d-l Zeletin, cu istoria capitalismului român.

Am amintit acum, în această privință, că chiar întemeierea Statului român în forme burghezo-liberale nu se datorează unei dezvoltări capitaliste interne, ci în prima linie influenței invaziei capitaliste care, încorporând România sferei sale comerciale, îi impune ca urmări directe anumite elemente economice: gospodăria bănească, circulația de mărfuri etc. Și, indirect, dar cu aceeași necesitate, instituțiile juridice și politice corespunzătoare. Europeanizarea vieții de Stat și publice nu rezultă însă numai din interesele comerciale ale invaziei, cu alte cuvinte ea nu este de natură pur economică, ci se explică îndeosebi și din configurația politică internațională care încadrase invazia capitalistă în România. D-l Zeletin a arătat foarte limpede cum numai stăruințelor capitalismului străin i se datorează, în cele din urmă, deschiderea hoțarelor românești pentru comerțul apusean⁵². Și e vădit că nevoile acestui comerț nu reclamau formarea unui Stat independent român, ci dimpotrivă, aservirea lui politică, ba chiar anexarea lui. Numai faptul că invazia capitalistă pornise din Anglia și Franța, nu din țările limitrofe, a scutit România de pericolul eminent al anexării de către Statele invadante. Pe de altă parte, tendințele de anexare ale Statelor învecinate (Austria și Rusia cu repetatele lor ocupații) au fost contrariate atât de rivalitățile izbucnite între ele însele, cât și mai ales de interesul capitalismului apusean de a nu pierde noul său teritoriu colonial. În orice caz, soarta României moderne era, în epoca ei de naștere, grav amenințată. În asemenea împrejurări, europeanizarea desăvârșită a României era cu atât mai mult o necesitate imperioasă cu cât o impuneau nu numai interesele comerțului, ci însăși grija conservării Statului român independent⁵³.

Este însă natural că nu numai originea, ci și dezvoltarea ulterioară a Statului român trebuie cercetată din acest punct de vedere dublu al cauzelor pur economice și al celor politice de Stat. Dacă privim de aproape politica economică a României vedem, de fapt, că pe de o parte ea urmărește desăvârșirea tuturor instituțiilor ce servesc interesele comerciale în sensul arătat mai sus. Chiar legislația agrară, îndeosebi modificările repetite ale legii tocmelilor agricole, sunt inspirate de aceeași preocupare – mercantilistă, ar zice d-l Zeletin. Căci, pe când nevoile comerțului propriu-zis erau îndeajuns satisfăcute prin promovarea dezvoltării mijloacelor de comunicație și transport și a gospodăriei bănești, producția agrară, pe care se baza prosperitatea acestui comerț,

⁵² *Op. cit.*, III, 2-3, pag. 231 ș. u.

⁵³ Vezi Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, pag. 39 ș. u.

nu putea fi asigurată și intensificată, în condițiile date, decât printr-o continuă veghere asupra bazelor legale de neoibăgie. Pe de altă parte se continua opera de europenizare externă a edificiului de Stat și se făcea astfel față atât nevoilor economice ale țării, cât și cerinței politice de a prezenta România lumii întregi ca un Stat civilizat și pătruns de dor de progres. În ce privește factorii economici trebuie, însă, foarte bine deosebit între cei de proveniență internă și cei de proveniență externă. În epoca formării Statului român modern bunăoară, aceste cauze se identifică prin faptul că atât interesele capitalului invadant, cât și interesele producției agrare și comerțului român reclamă deopotrivă crearea condițiilor obiective pentru schimbul de mărfuri capitalist. Dar mai târziu se constată și manifestări economice naționale. Așa d. p. războiul vama cu Austria și apoi inaugurarea protecționismului sunt, fără îndoială, dovezi că România începe a se separa din organismul economiei europene în care fusese încorporată după tratatul de la Adrianopol, devenind acum treptat și ea o individualitate și unitate economică în concertul economiei mondiale.

5. Ar fi greșit a vedea în astfel de manifestări o dovadă că și în România începe o dezvoltare capitalistă internă, numai pentru că istoria ne învață că pretutindeni nașterea capitalismului a fost ajustată prin diferite măsuri de protejire. Putem susține, dimpotrivă, că nimic nu revendică din punct de vedere economic, în interiorul societății românești, trecerea la acea politică „națională” de independență despre care am vorbit. Singurul factor economic care ar fi putut cauza această trecere, capitalul industrial, sau cel puțin tendința de industrializare a capitalului comercial, lipsea cu desăvârșire, pentru că lipsise și capitalul comercial clasic care să-l fi putut produce.

De fapt, protecționismul a fost inaugurat la noi într-un timp când vechea industrie, chiar admitând că în alte împrejurări ar fi avut viitor, nu mai există și când deci „nu mai era nimic de protejat”⁵⁴. În același timp lipsea însă chiar cea mai mică urmă a unei industrii naționale capitaliste. Voi cita din nou pe d-l Zeletin care, îngrozit de prelinsele urmări dezastruoase ale liberalismului economic, exclamă c „România... înaintase atât de departe, încât măcina la morile austriace și făină pentru trebuințele zilnice”⁵⁵. Nu numai protecționismul este, însă, anterior, chiar începutul lui, erei capitaliste în România, ci și toate celelalte caractere fundamentale ale Statului burghezo-capitalist care, în Apus, au venit dimpotrivă paralel cu capitalismul sau cu încoronarea lui. Astfel bunăoară, unirea principatelor are loc încă la 1859, respectiv 1861, iar independența politică se realizează la 1877, adică când dependența

54 Zeletin, *op. cit.*, III, 4, pag. 436.

55 *Op. cit.*, III, 4, pag. 437.

economică e mai cumplită ca oricând, când nici vorbă nu este de o industrie națională, centrul natural al oricărui organism economic capitalist și baza naturală a oricărei societăți burgheze. Atunci de unde totuși evoluția burgheză a organizării și politicii Statului român, care nu se poate tăgădui ?

6. Cauza acestui fenomen nu poate fi decât împrejurarea că evoluția Statului român modern este determinată în mare parte de alt factor causal decât acela al *economiei* noastre naționale. Chiar la baza lui nu se află, precum am văzut, ca la baza comerțului și sistemului neoibag român, numai influența economică a invaziei capitaliste, ci și necesitatea de a curma veleitățile de anexare a Apusului printr-o europenizare repede și radicală. Dar Statul nu este numai un instrument al intereselor economice și politice ale claselor stăpânitoare, ci, odată constituit, el devine, în puterea intereselor permanente asupra cărora trebuie să vegheze, un organism pentru sine cu o viață, în anumite limite, proprie și independentă. Bineînțeles, Statul burghez dezvoltat, care se sprijină pe o societate capitalistă asemenea dezvoltată, nu cunoaște alte interese decât acelea ale burgheziei care-l stăpânește și cu care în genere se și identifică. În România, însă, lucrurile nu puteau să se înfățișeze la fel. Statul burghez și economia semifeudală nu puteau avea interese și tendințe de evoluție sub toate aspectele identice, deoarece cauzele care determinau dezvoltarea lor nu erau nici ele identice. Aceasta se invederează acum în epoca comercială: Statul tindea spre un caracter burghez cât de integral, pe când economia națională era satisfăcută cu introducerea elementelor celor mai primitive ale capitalismului, cu circulația de mărfuri și corolarele ei economice și juridice. Mai târziu însă, divergența aceasta de interese trebuia să se accentueze și mai mult, ba să pricinuiască chiar, în cele din urmă, o nouă orientare a politicii de Stat. Căci, de vreme ce economia națională nu avea nevoie să ceară o schimbare a regimului la care era supusă de la intrarea României în lumea apuseană încoace, Statul era amenințat cu o completă aservire politică dacă continua să facă o politică economică pur comercială și să admită ca Apusul să încorporeze România pe deplin drept colonie agricolă. Importul exclusiv de mărfuri industriale în combinație cu exportul exclusiv de produse agricole fără o producție industrială indigenă, era identic cu cea mai săvârșită independență economică și, implicit, politică. De aceea Statul român trece la o politică industrială și protecționistă pe care nu i-o indicau interesele economiei naționale, ci numai acelea ale autoconservării și dependenței sale. Și în același timp el e silit să se gândească la alte măsuri supuse aceluiași scop politic. Pentru a nu mai fi avizat la creditul public extern, el înființează o bancă națională, pentru a accentua și mai bine tendința sa spre independență

el cere și înfăptuiește independența formală față de Turcia etc. Într-adevăr, Banca Națională emancipează Statul român într-o măsură destul de largă de finanța străină, protecționismul îl ajută să facă primul pas spre independența economică, iar cucerirea independenței politice îi dă amploarea cuvenită de Stat modern și civilizată. Iată deci de unde rezultă, în ultima instanță, înfățișarea burgheză a organizației și politicii noastre de Stat în faza care, după un orb formalism istoric, ar trebui să corespundă fazei de biruință a capitalului industrial din Apus.

Evoluția aceasta a Statului român a fost însă și ea opera, dacă nu a unei clase în înțelesul propriu-zis al cuvântului, atunci în orice caz a unei pături sociale din cele existente în România. Acest adevăr general și, ca atare, incontestabil a ademenit probabil și el pe d-l Zeletin să presupună că în dosul întemeierii Băncii Naționale, a luptei pentru independență și a adoptării protecționismului lucrau drept cauze determinante năzuințele unei clase burghezo-capitaliste născânde. Dar după cum d-sa n-a cercetat dacă există o asemenea clasă și un capitalism care să-i corespundă ca bază economică, d-sa nu s-a interesat nici de caracterul acelei clase care a creat, realmente, statul român modern. Pentru d-sa ea e, fără putință de apel, de la început, burghezia românească. Noi am văzut, însă, că chiar întemeierea acestui Stat nu se datorează burgheziei românești revoluționare, după cum crede d-l Zeletin, ci revoluționarilor burghezi români, ceea ce e o mare și esențială deosebire. E adevărat, această pătură revoluționară de boieri care, prin dobândirea calității de clasă de guvernământ, se preface în oligarhie politică, formează cadrele din care se recrutează apoi acel partid și acea pătură socială care apoi împinge Statul spre organizarea burgheză. Dar dacă ea „nu se confundă cu burghezimea într-o singură clasă”⁵⁶ la începutul României moderne, aceasta nu se întâmplă nici mai târziu. Mai întâi ea nici nu avea cu cine să se confunde, deoarece nu exista o burghezie. „Străinii”, și „evreii” la care, după d-l Zeletin⁵⁷, se mărginește „burghezia”, dar căroră trebuie adăugați desigur și români neaoși, nu reprezentau decât acel capital comercial și cămătăresc despre care am vorbit și care nu este deloc identic cu capitalul comercial și cămătăresc de nuanță *industrialistă* ce stă la originea societăților burghezo-apusene. În al doilea rând, faptele istorice ne dovedesc în mod limpede că revoluționarii burghezi, constituindu-se în partidul național liberal și continuând opera începută de europenizare, nu fac aceasta, ce-i drept, în simplă calitate de oligarhie politică, dar nici ca burghezie, ci ca uzufructuari ai situației create de ei, ca exploatatori ai Statului în folosul lor particular. Dar asupra acestei probleme vom reveni încă pe larg. În

56 Zeletin, *op. cit.*, III, 4, pag. 407.

57 *Ibid.*

orice caz, crearea Statului român burghez nu a fost opera unei burghezii capitaliste în înțelesul apusean.

7. În asemenea împrejurări, dănuirea sistemului agrar neoioabag până în secolul XX este lesne explicată. Pretutindeni dezvoltarea industriei este un indiciu sigur că feudalismul este, și în agricultură, pe apuse. În toate țările, burghezia îmbrățișează în programul ei revoluționar emanciparea deplină a iobagilor și luptă, sub îndemnul sentimentului de opoziție generală față de feudalism și al interesului special de clasă de a-și procura brațe libere de muncă, în mod a fi activ pentru înfăptuirea ei. Capitalul industrial român însă, s-a născut abia după ce Statul i-a creat și lui, în mijlocul capitalismului european, condițiile de existență pe baza acumulărilor de capital din epoca comercială. De aceea îi lipsește avântul intempestiv și influența revoluționară pe care numai originea organică în sensul unui organism economic le poate da unui curent de dezvoltare. Și, dacă mai adăugăm cantitățile infime de capital investite în industrie, care de altfel își găsesc explicația definitivă în aceeași împrejurare istorică, înțelegem ușor de ce industria românească a trebuit să fie și să rămână anemică, și de ce în consecință ea nu a atins deloc sistemul neoioabag care apăsa asupra satelor⁵⁸.

Dar oricum, odată existând un capital industrial român care reprezintă, prin însăși firea lui, o tendință de industrializare, se putea aștepta ca această tendință să se manifeste cu vremea în mod vizibil. Dacă abstragem de soluții intermediare, posibilitățile de înrăurire asupra agriculturii erau, teoreticește vorbind, două: sau moșiile feudale deveneau mari exploatări capitaliste prin exploatarea și proletarizarea

---

58 Sărăcia industrială a României antebelice e un fapt atât de notoriu încât nu mai trebuie în mod special dovedită cu cifre și date. Cu toată legiuirea de protecție și încurajare, cu toate primele de export și de producție ce se plăteau, încă la 1916, industria română are numai 53-470 muncitori și 338.013.000 lei capital investit față de o populație de 7.755.000 suflete și o bogăție națională de 25-25½ miliarde. După Angelescu, *Avuția națională a României*, București 1915 și Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest 1916. De asemenea, nu se constată, în urma protecționismului, o scădere fie absolută, fie relativă a importului de mărfuri industriale decât doar în ce privește produsele industriei morăritului și ale industriei ce prelucrau materii brute agricole. (Tăbăcarii etc.). Vezi Băicoianu, *Istoria politicii vamale a României*, București.

Dimpotrivă, și în așa zisa epocă industrială, nu se schimbă nimic în caracterul comerțului exterior al României și, prin urmare, nici în caracterul economiei și producției naționale. Rămânem ce am fost înainte de 1886: o țară care importă mărfuri industriale și exportă produse agricole. Vezi lucrarea d-lui Ștef. Morărescu-Adria despre *Politica industrială a Băncilor*, București, 1916, care ne arată foarte plastic cât de departe era România atunci de un capital industrial considerabil. Și chiar această industrie nedezvoltată nu este câtuși de puțin națională. La 1907 capitalul românesc în industria mare atinge abia 23.6 la sută. Dar încă în 1912 d-l Hălățeanu îl calculează, în Cercul de Studii al partidului național liberal, cu 13 la sută. (Morărescu-Adria, *op. cit.*, pag. 44).

totală a țăranilor, sau țăranii reușeau ei, la rândul lor, să exproprieze pământul boieresc și să se instaleze pe el ca mici producători independenți. În ambele cazuri, condiția primordială ar fi fost ca circulația de mărfuri capitalistă să pătrundă tot mai adânc organismul economic românesc și să deslănțuiască astfel acea luptă în jurul proprietății private a pământului între clasele regimului agrar feudal, despre care am vorbit în cap. I. Prin urmare, prima posibilitate de dezvoltare, cea a formării unor mari exploataări capitaliste, nu era cu putință pentru că agricultura latifundiară neoiobagă nu putea trece la modul de producție capitalist fără reducerea întinderilor exploatare și mari investiții de capital⁵⁹. Aceasta ar fi presupus însă ca, pe de o parte, sau boierii să fie gata a se lepăda de pământul prea mult ce-l posedau sau Statul să-i forțeze a renunța la latifundii și ca, pe de altă parte, să existe capitaluri suficiente pentru înzestrarea moșiilor cu toate mijloacele de exploatare necesare marii agriculturi capitaliste. Dar boierii nu puteau să fie dispuși a da pământul lor țăranilor câtă vreme aveau sub regimul neoiobag avantajul imens de a putea exploata moșiile cu folos, dar aproape fără capital de exploatare. Iar Statul „burghez” nu era, după cum vom vedea, prin nimic împins să contribuie la lichidarea feudalismului. Lipsa de capital însă este boala cronică a economiei românești, bineînțeles din punct de vedere obiectiv, căci, subiectiv, în economia românească și mai ales în agricultură nu exista atunci baza tebuinței de capital: tendința de transformare capitalistă. Îndemnul de a trece la agricultura capitalistă putea veni

59 A se vedea la d-l Garoflid (*loc. cit.*) amănunțele asupra condițiilor necesare pentru trecerea la cultura intensivă, precum și asupra conexului cauzal între agricultura latifundiară excesivă și sistemul neoiobag. D-l Garoflid propune tocmai ceea ce boierii ar fi trebuit să facă dacă capitalul industrial ar fi stărnit în ei interese capitaliste: trecerea la cultura intensivă. D-sa vede însă și efectele sociale ale acestei schimbări a modului de cultură și le preconizează ca singura soluție a reformei agrare: formarea unei proprietăți funciare foarte mari, mijlocii și mici a unui proletariat rural. Însă, această soluție este identică cu o transformare capitalistă a agriculturii în sensul general în care ar fi putut înfăptui-o o boierime progresistă. Dobrogeanu-Gherea socoate (*op. cit.*, pag. 245) că „latifundiile sunt un rezultat firesc al sistemului nostru neoiobag, nu o cauză a lui”. Regretatul maestru are de bună seamă dreptate când vizează latifundiile moderne. Aceasta se bazează fără îndoială pe împrejurarea că „regimul nostru neoiobag, prin elementul lui capitalist-occidental, înlesnește și favorizează achiziționarea și rotunjirea latifundiilor, iar prin elementul lui iobăgist favorizează și face rentabilă această formă de proprietate”. Cum însă agricultura feudală e, ca întindere, latifundiară, latifundiile rămase după 1864 au în România netăgăduit un rol important în complexul de cauze ce a determinat rămânerea în iobăgie, neoiobagia. Și ele sunt cu aceeași certitudine elementul economic care ar fi putut determina, în cele din urmă, producția agrară să treacă la modul de exploatare capitalist. În această privință, expunerile d-lui Garoflid, care cercetează chestiunea din punct de vedere strict economic, revarsă deplină claritate. Dar Dobrogeanu-Gherea nu tratează latifundiile din punct de vedere al originii regimului neoiobag, ci pentru a combate anumite teorii poporaniste. În această ordine de idei, ele apar de bună seamă ca rezultate ale neoiobagiei, nu ca o cauză a lor.

așadar numai de la cealaltă parte interesată, de la țărani. În împrejurările date numai aceștia puteau să îmbrățișeze în urma invaziei capitaliste revendicări burgheze, mai întâi de ordin economic: împărțirea pământului boieresc, și apoi de ordin politic general: democrația. De fapt, de la 1864 încoace, „strigătul unanim al țăranilor“ este, după un cuvânt al lui Mihail Kogălniceanu, darea de pământ, ceea ce se explică, desigur, din înrâurirea capitalismului, fără să aibă însă, precum ne vom convinge, o legătură directă cu procesul de industrializare. Dar țăranimea este încă slabă, conștiința ei de clasă prea puțin formată pentru ca ea însăși să poată lua asupra sa reprezentarea politică a revendicărilor sale economice. Totuși, începuturile de mentalitate burghezo-individualistă ce se manifestau la sânul ei, ar fi putut îndemna boierii să accelereze trecerea la un regim agrar burghez, cu condiția ca interesele capitaliste ale acestora să fie deșteptate îndeajuns. Și dacă boierimea nu se afla încă la acest nivel de ideologie capitalistă, atunci Statul burghez și pretinsa „burghezie“ ce-l conducea ar fi trebuit să intervină și să verifice misiunea ei istorică prin a impune boierimii o soluție burgheză a problemei noastre agrare. În acest caz, s-ar fi realizat și la noi acel front unic burghezo-țăranesc, care în istoria Apusului este groparul feudalismului. Statul și burghezia, dacă era într-adevăr burghez, aveau datoria să se alăture țăranimii măcar în parte și să creeze prin expropriere un regim agrar burghezo-capitalist de mari proprietari, țărani independenți și proletari. Condițiile pentru o asemenea prefacere erau, în bună parte, date. Țăranii cereau pământ și desființarea neoiobăgiei, toate elementele capitalismului erau, de bine de rău, introduse, și, dacă boierimea se opunea încă, nu era nevoie decât de o infimă încordare a puterii de stat pentru a o aduce la rezon. Urma numai ca Statul și clasa conducătoare să dovedească prin fapte că reprezintă capitalismul și burghezia.

Ce vedem însă? Acest pretins Stat burghez și această pretinsă burghezie nu se manifestă deloc ca reprezentanți ai ideilor burghezo-capitaliste. După cum nu ajută boierilor să treacă la exploatarea capitalistă, tot așa nu intervin nici pentru a-i sili, în interesul progresului, la această schimbare de exploatare, nici, Doamne ferește, pentru a îndeplini direct dorințele țărănești. Dimpotrivă, politica Statului și a „burgheziei“ române în chestia agrară e caracterizată, în întreaga epocă industrială până la războiul mondial, de o continuă și sistematică străduință de a menține și consolida neoiobăgia. Această politică își găsește punctul de culminație în vărsările de sânge și devastările de sate din 1907, precum și în legea agrară din același an. Prin această constatare, toate afirmațiile privitoare la caracterul normal apusean al epocii noastre industriale sunt definitiv condamnate. Se impune deci o cercetare a caracterului Statului modern român și a clasei ce-l conduce pentru a da

de cauzele acestei evoluții reacționare într-o epocă când, după începerea industrializării, patronate chiar de același Stat, ar fi fost de așteptat o desăvârșire a dezvoltării capitalului industrial și o definitivă lichidare a feudalismului agrar. Căci e natural c, pentru explicarea anemiei industriale și capitaliste în genere a României antebelice, precum și a dăinuirii neștirbite a neoiobăgiei, nu ajunge argumentația noastră de până acum. Este nevoie și de o expunere a acelor elemente sociale care au oprit avânturile capitaliste care, indiferent de obârșia lor, trebuiau să lucreze întru prefacerea capitalistă a întregii societăți românești.

CAP. III: OLIGARHIA ROMÂNĂ

I. Nu este nici o îndoială că această evoluție a Statului român spre europenizare și independență, spre forme moderne burgheze, nu a putut fi îndrumată și reprezentată de una dintre clasele vechiului regim feudal. Dar, după cele expuse în capitolul precedent, e tot atât de clar că ea nu se poate datora nici unei burghezii capitaliste în sensul apusean. Pentru a explica simpla trecere din plin feudalism la un regim de circulație capitalistă a mărfurilor cu toate anexele lui politice și juridice, nici nu este, de altfel, nevoie de această din urmă presupunere. Trecerea spre un regim semiburghez fără altă semnificație istorică decât aceea de a face cu putință comerțul de mărfuri, nu era doar întru nimic potrivnică intereselor clasei dominante a societății feudale care e boierimea. Totuși, clasa boierească nu putea fi aceea care să conducă ea însăși propășirea României spre forme burghezo-capitaliste, deoarece aceasta ar fi presupus o bruscă schimbare a ideologiei ei feudalo-orientale, care nu era cu putință în împrejurările date. De aceea vedem că sarcina pe care boierimea nu o putea lua asupra sa, ca totalitate, e îmbrățișată tratat despre această sciziune în sânul clasei boierești și am arătat că revoluționarii burghezi au girat, în politica și domnia lor, atât afacerile capitalismului internațional cât și pe cele ale boierimii și comerțului național. Dar dacă revoluționarii burghezi, deveniți casta dominantă, erau în acea epocă, în epoca revoluționară ce precede epoca curat comercială, numai o oligarhie politică, în epoca comercială, ei reușesc să intre în contact și cu economia nouă burgheză. E însă cu totul greșită părerea d-lui Zeletin⁶⁰

---

60 *Op. cit.*, III, 4, pag. 415.

că nașterea capitalismului de bancă ar fi pricinuit prefacerea oligarhiei, până atunci exclusiv politic, în oligarhie economică, în bancocrație. Căci apariția capitalului bancar în România nu este, după cum susține d-l Zeletin, identică cu „desființarea cămătăriei și scoaterea vieții economice din faza inferioară a capitalismului”⁶¹. Reiese din însăși direcția comercială a evoluției economice române și din caracterul general al capitalului comercial că capitalul bancar întruchipează numai realizarea naturală și necesară, odată ce comerțul a luat proporții mai mari, a trebuințelor de credit comercial bine organizat și de capacitatea financiară. Este și acesta, fără îndoială, un progres, dar un progres, din punct de vedere istoric, numai tehnic și organizatoric, nu și economic, precum ar fi necesar pentru a se putea vorbi de inaugurarea unei noi faze de evoluție capitalistă. Așa fiind, credința că oligarhia română, la începutul epocii comerciale exclusiv politică, a devenit oligarhie economică la sfârșitul ei prin capitalul bancar, apare absolut neîntemeiată⁶².

În tot decursul epocii comerciale, Statul și oligarhia au aceeași misiune pe care au îmbrățișat-o la începuturile societății române moderne: să creeze, respectiv să desăvârșească, în interesul capitalului internațional și în interesul politic și economic al României, condițiile economice, tehnice și juridice ale comerțului. Dar oligarhia, devenită pătură conducătoare, nu servește în această calitate numai aceste două necesități obiective ale istoriei. Stăpânirea ei îndelungată și existența ei politică permanentă trebuie să aibă și un înțeles propriu subiectiv. Ea nu poate fi explicată prin necesități generale de evoluție, întrucât nici o clasă sau altă categorie socială nu face politică în baza unei chemări superioare sau a unui simplu ideal, ci totdeauna sub îndemnul unor anumite interese economice ale ei. Care au fost aceste interese ale oligarhiei române? Iată o întrebare care se impune aici. În ce privește epoca revoluționară, ele sunt date prin caracterul agrarian al păturii revoluționare. Boierimea care începe a produce mărfuri, trebuie să sprijinească, prin elementele ei cele mai înaintate, dezvoltarea

61 *Op. cit.*, III, 4, pag. 414.

62 În Apus, capitalul comercial are, în epoca formării capitalismului, și rolul mercantilist de „modest ajutor al acumulației”, și băncile sunt totodată locul unde se centralizează capitalurile acumulate în serviciul tendințelor de industrializare ale capitalismului. (*Op. cit.*, pag. 564 ș. u.). Acest rol dublu care abia ar fi prezentat un novum față de vechea structură economică, lisește însă, după cum e firesc, cu desăvârșire capitalului bancar român care servește nevoile unui capital comercial străin de orice legătură cu industria. În consecință, și băncile române sunt cămătărești. Dar nu numai „până la avântul industriei naționale”, după cum afirmă d-l Zeletin (*op. cit.*, III, 4, pag. 413), ci și în epoca industrială când ele rămân cele ce au fost: simple bănci comerciale fără nici un contract cu tendința de industrializare ce se manifestă în țară. (Vezi Morărescu-Adria, *op. cit.*).

comerțului, care desface aceste mărfuri. Dar, odată ce sunt create condițiile comerțului, odată ce revoluționarii au îndeplinit, prin reformele votate între 1857 și 1866, misiunea istorică ce și-au asumat-o, odată ce așadar se inaugurează epoca comercială propriu-zisă, necesitatea de a duce la capăt opera începută nu poate explica, oricât de vădită și imperioasă ar fi, zelul cu care revoluționarii continuă a face politică și râvni la conducerea Statului. De fapt, în România constatăm că revoluționarii pierd din ce în ce mai mult caracterul de reprezentanți ai producției și comerțului și se separă, pe de o parte, de clasa boierească din care au răsarit, pe de altă parte de burghezia comercială căreia serveau asemenea. Cu alte cuvinte, revoluționarii încetează cu vremea a mai guverna în numele boierimii cointerestate la invazia capitalistă.

2. Pentru a înțelege acest fenomen, trebuie să ne dăm seama de faptul că nici una din clasele societății românești nu putea face față necesităților istorice ale prefacerii burghezo-capitaliste. Căci dacă abstragem clasa țărănească neamancipată încă ideologiceste, de trecutul feudal și de clasa boierească, rămâne ca clasă aptă pentru guvernare, numai burghezia comercială. Dar o stăpânire a capitalului comercial nu ar fi fost cu puțință decât în numele capitalismului. Astfel bunăoară, în epoca mercantilistă când el e centrul acumulării și concentrării capitaliste, menit să sloboadă forțele creatoare ale capitalului industrial, comercianții au o poziție dominantă în Stat și influențează în mod decisiv politica acestuia. Iar apoi, când supremația comercială e înlocuită de cea industrială, locul comercianților îl iau industriașii. Capitalul industrial fiind forma reprezentativă a capitalismului, burghezia industrială ia conducerea burgheziei în genere, și, prin aceasta, conducerea Statului. În România, însă, capitalul comercial nu este forma reprezentativă a nici unui capitalism: nici a celui apusean, care a ajuns deja la stadiul industrial, nici a celui românesc, care ca ființă economică separată nici nu există. El reprezintă capitalismul apusean, întrucât acesta are afaceri comerciale în România. Și nu poate fi, prin urmare, considerat ca o formă de capital independentă și națională. De aceea capitalul comercial român nu poate determina evoluția și politica Statului decât în proporția în care participă la forța totală capitalistă ce împinge România spre o dezvoltare burghezo-capitalistă. Necesităților create de el, în calitate sa de exponent al comerțului internațional, li se datorează politica de promovare generală a comerțului. Evoluția burghezo-capitalistă în totalitatea ei este însă condusă de revoluționarii burghezi și aceștia apar astfel, prin natura lucrurilor, ca clasă reprezentativă a capitalismului sau, mai bine zis, a invaziei capitaliste și, în consecință, ca pătură dominantă în România. Ei fac politica care corespunde intereselor comerțului și producției agrare, dar pe care clase direct interesate nu o

pot face ele însele pentru motivele arătate. Dar afară de aceea, ei sunt și exponenții unei tendințe mai generale de europenizare care, precum am văzut, nu are nici o legătură direct cu viața țării. Această misiune specială istorică, însă, legitimează și pricinuieste în cele din urmă dezlipirea lor totală de celelalte clase ale societății și prefacerea lor într-o oligarhie politică. Și cum această existență politică separată merge paralel cu o separare socială de burghezia comercială și de boierime, nu interesele acestor clase pot fi acelea care determină oligarhia să continue a face politică. Îndestularea economică pe care oligarhia, ca orice pătură socială, o caută în politică, nu poate deci, consta decât într-un alt element: în exploatarea Statului în interesul ei particular. Cu un cuvânt, îndemnul economic subiectiv al politicii oligarhice trebuie căutat în caracterul ei politicianist⁶³.

Oligarhia română nu este însă o clasă în înțelesul obișnuit al cuvântului, deși are o existență socială relativ independentă, întrucât această calitate ar presupune o poziție bine definită în procesul de producție. Ea este o grupare de politicieni profesionali care, la adăpostul indispensabilității lor, se văd stăpâni absoluți într-un Stat burghez, înzestrat cu mari bogății și importante atribuții economice. Dacă o numim, cu toate acestea, ici colo clasă, aceasta nu este decât o licență terminologică.

Această prefacere a revoluționarilor burghezi în oligarhie parazită nu explică, însă, numai motivele economice ale activității lor politice. Ea contribuie afară de aceea și la continuarea evoluției Statului spre forme burghezo-europene. Căci, din punctul de vedere al oligarhiei, concentrarea de bunuri, de atribuții și de forță pe care o reprezintă Statul modern burghez, nu e numai o necesitate istorică a politicii de Stat, ci și o condiție fundamentală pentru afaceri politicianiste. În consecință, evoluția burgheză a Statului român e determinată și de interesul vital care este, pentru oligarhia obișnuită să trăiască din abuzul puterii publice, păstrarea și lărgirea bazei ei de existență materială. Tot astfel și intervenționismul de Stat, care apare chiar la începuturile României moderne, se datorează nu numai necesității de a accelera evoluția modernă burgheză, ci și interesului oligarhic de a crea cât mai multe

63 Urnătoarea definiție – foarte bună – a acestui termen ne dă d-l Rădulescu-Motru în prefața lucrării d-sale „Cultura română și politicianismul”: „Prin politicianism înțelegem un gen de activitate politică... prin care câțiva dintre cetățenii unui Stat tind și uneori reușesc să transforme instituțiile și serviciile publice, din mijloace pentru realizarea binelui public, cum ele ar trebui să fie, în mijloace pentru realizarea intereselor personale”. (*Op. cit.*, pag. 3). Am face singura rezervă că într-un Stat burghez, ca în oricare Stat de clasă, instituțiile și serviciile publice nu servesc „binele public”, ci au și ele un mai mult sau mai puțin pronunțat caracter de clasă. Totuși funcția lor este, până la limita intereselor de clasă pe care le apără, socială și nu se confundă cu satisfacerea intereselor personale ale câtorva politicieni.

posibilități de acaparare, jefuire și cointeresare. Așa încât constatarea caracterului politicianist al oligarhiei e de decisivă importanță pentru cercetarea istoriei dezvoltării capitaliste în România. Am greși însă dacă am bănuî că aceste interese parazitare, care îndeamnă oligarhia să conducă progresul burghez al organizației de Stat, ar anihila pe de altă parte înțelesul lui real. De bună seamă, în Apus, Statele burgheze nu cunosc asemenea stăpâniri parazite. Statul burghez român, însă, creat mai mult pentru interesele capitalului internațional, decât pentru interese naționale, nu trebuie să fie burghez decât în formele lui. În fond însă nu i se pot cere funcții sociale ca în Apusul capitalist și nici caracterele ce izvorăsc din aceste funcții. Ajunge dacă Statul român ajunge să creadă, să mențină și să dezvolte mai departe condițiile obiective pentru schimbul de mărfuri atât între Apus și România, cât și, în proporții mai reduse, în interiorul țării. Încolo, gospodăria și ocârmuirea de Stat sunt de ordin național și caracterul și tendințele lor depind exclusiv de influența ce clasele societății românești o exercită, conform forței și intereselor lor, asupra puterii de Stat. Însă, lipsa unor asemenea forțe opoziționiste de ordin capitalist, proletar sau țărănesc trebuie să pună la adăpostul tuturor primejdiilor Statul burghez așa cum l-a creat oligarhia, și să favorizeze tendințele lui absolutiste și centralizatoare. Și prin însuși acest fapt, el devine din Stat burghez Stat oligarhic. Nu putem vorbi deci nici chiar de evoluția Statului român ca de o evoluție burgheză dacă nu accentuăm că e vorba numai de evoluția formelor exterioare.

3. Considerând aceste împrejurări, vom înțelege că teoria d-lui Zeletin asupra prefacerii oligarhiei române din politică în economică prin capitalismul bancar, oricât de greșită ar fi în genere, are totuși un sâmbure de adevăr. Căci în această prefacere, apariția capitalului bancar, adică a primei *organizații* economice capitaliste, are fără îndoială o mare importanță prin faptul că abia ea îngăduie oligarhiei să treacă de la exploatarea directă a Statului la exploatarea vieții economice cu ajutorul acestuia. Dacă până acum Statul oferea mijloace de trai numai prin funcțiile și favorurile ce avea de împărțit, dacă până acum banul se putea „câștiga” numai prin mînuirea necinstită a averii și puterii publice, formele de capital concentrate și centralizate a căror dezvoltare e inaugurată de capitalul bancar, dau bogate posibilități de cîpătuieli și acaparări economice cu ajutorul puterii de Stat. Și astfel oligarhia reușește să ia din nou contact cu viața economică de care s-a înstrăinat în epoca revoluționară. Căci ea nu se mai mărginește numai la căutarea și dobîndirea de sinecure și tantieme. Dezvoltarea formelor superioare de organizație capitalistă îi deschide posibilitatea de a-și plasa și valorifica capitalurile adunate în calitate de oligarhie politică, așa încât, dacă nu chiar oligarhia, atunci cel puțin oligarhii încep a ocupa, pe lângă

demnitățile lor publice, și poziții bine definite în procesul de producție și circulație economică și a adăuga renumelui lor politic și un renume de oameni de afaceri. Această *penetrație a oligarhilor în viața economică* ia însă proporții mai mari abia în epoca industrială și, îndeosebi, în secolul XX când chiar oligarhia ca atare începe a se manifesta ca o puternică forță economică. Foarte bine zice așadar Dobrogeanu-Gherea, definind ființa oligarhiei române: „Oligarhul român, avocat sau ba, îmbogățit în, din și prin afacerile Statului, cumpără o moșie și astfel devine mare proprietar rural. Întemeiază sau ia parte la întemeierea de fabrici, cumpără acțiuni la întreprinderi, menite să furnizeze articole anume Statului și astfel devine *industriaș*. Ca membru în consiliile de administrație ale unor întreprinderi de Stat sau private, devine *negustor*. Mijlocește fundarea de bănci și împrumuturi de stat și ca atare e *financiar*“⁶⁴. Și tot atât de potrivit marele teoretician socialist adaugă: „În sfârșit, și mai ales, el este și rămâne un stâlp al oligarhiei politice și ca atare participant și mare acționar la cea mai mare și mai vastă industrie a țării – industria politică, industria oligarho-politicianistă“⁶⁵. Căci numai puterii politice, adică exercitării acestei industrii, oligarhia îi datorează tot ce a devenit ca factor economic în această țară.

Și d-l Zeletin pare a recunoaște că oligarhia română nu este o burghezie adevărată când încheie partea I-a a lucrării d-sale cu cuvintele: „La fel cu absolutismul luminat, oligarhia română joacă rolul de tutore al burgheziei noastre în proces de dezvoltare“⁶⁶. Ar urma deci ca d-l Zeletin să considere oligarhia o clasă separată de celelalte clase ale societății. Totuși, în partea a doua⁶⁷, oligarhia este sistematic numită burghezie. Există așadar o mare contradicție în gândirea d-lui Zeletin. Căci atunci nu înțelegem cum se poate ca oligarhia să fie totuși burghezie de la formarea capitalului bancar încoace și în același timp și oligarhie „luminată“ cu aceeași misiune istorică ca absolutismul luminat apusean. E evident doar că nu există decât aceste două posibilități: sau oligarhia este burghezie și atunci nu mai este loc pentru un tutore care să supravegheze și să promoveze evoluția ei; sau ea este numai oligarhie și în acest caz ea nu poate fi identificată cu burghezia. Dar ca oligarhia să fie și una și alta, aceasta este cu neputință. În orice caz, însă, calitatea de luminat absolutism a regimului oligarhic român ar presupune ca la baza lui să existe condiții economice de aceeași semnificație ca în epoca corespunzătoare a capitalismului apusean. Cu alte cuvinte, ar fi trebuit să existe un capital comercial combinat cu capitalul industrial și înzestrat cu tendința organică spre industrializare, concentrare și centralizare. Cum

64 Geneza oligarhiei române, *Viața socialistă*, 1920, nr. 1, pag. 8.

65 *Ibid.*

66 *Op. cit.*, III, 2-3, pag. 261.

67 Cuprinsă în anul III, nr. 4.

noi ne-am convins însă că nu poate fi vorba de o asemenea identitate între România feudală, invadată de capitalism, a epocii revoluționare și comerciale, și Europa creatoare de capitalism a epocii absolutiste, identitatea de misiuni istorice între absolutismul luminat și oligarhia română nu poate fi nici măcar bănuită. Originala analogie istorică a d-lui Zeletin e așadar distrusă prin însăși lipsa unei analogii economice corespunzătoare.

Totuși nu se poate tăgădui o oarecare asemănare de misiuni istorice. Într-adevăr și oligarhia română patronează o evoluție de nuanță burghezo-capitalistă fără să fie direct interesată la ea, după cum absolutismul luminat a sprijinit și tutelat evoluția capitalistă ca atare. Servind această misiune oligarhia are fără îndoială un caracter progresiv. Sub regimul revoluționar se introduc și se împământenesc elementele economiei capitaliste și se creează Statul modern român. Dar nu numai atât. Oligarhia rămâne progresivă chiar încă în epoca comercială când se lucrează numai la desăvârșirea operei începute. Începând cu epoca industrială semnificația istorică a oligarhiei începe să devină, însă, reacționară și acest fapt este deosebit de reprezentativ pentru adevărata ei ființă. Căci atunci ar fi urmat ca ea să piardă puterea politică și să o cedeze burgheziei devenite, grație caracterului ei industrial, clasă formată și aptă pentru guvernământ sau, dacă nu, să promoveze și să ajute cât mai mult procesul de industrializare. Însă, cercetătorul istoric trebuie să constate dimpotrivă că existența și influența politică a oligarhiei nu sunt deloc compromise prin apariția capitalului industrial și că, pe de altă parte, politica ei nu este totuși în măsură să reprezinte interesele progresului capitalist așa cum acestea se înfățișează din punct de vedere al capitalului industrial. Cum oligarhia e condusă, în politica ei, de interesele ei speciale politicianiste, prefacerea revoluționarilor burghezi în oligarhie politicianistă nu este numai de importanță istorică trecătoare. Ea primește proporțiile unui eveniment istoric decisiv prin faptul că astfel se introduce în organismul social român o clasă parazită cu tendința expresă de a cuceri și a exploata, în orice împrejurări, puterea publică în folosul ei. Dacă deci oligarhia e silită de necesitățile politice expuse mai sus să îmbrățișeze o politică protecționistă, problema continuării evoluției capitaliste ce se pune prin această nouă politică e în funcție nu numai de tendințele inerente structurii economice a societății, ci și de interesele economice și politice ale clasei stăpânitoare și ale Statului condus de ea.

4. Dacă cercetăm dezvoltarea industrială a României din acest punct de vedere, un lucru este clar: capitalul industrial putea să aibă, cu toată originea lui anormală, perspective de prosperare chiar numai prin faptul existenței sale. Dar condiția primordială a dezvoltării capitalului

industrial ar fi fost, odată ce industria nu lucra pentru export, ci pentru consumul intern, lichidarea feudalismului agrar, pentru ca prin emanciparea iobagilor să se realizeze sistemul de clase capitalist în agricultură și să se creeze o puternică clasă de țărani independenți și implicit un proletariat agricol și industrial. În cazul acesta ar fi existat un deuseu, ar fi existat muncitori, ar fi existat libertatea necesară capitalismului. Dar neoiobagia, acest fenomen fundamental al societății românești, supraviețuiește, totuși, multă vreme după formarea capitalului industrial. Dăinuirea aceasta a regimului neoiobag se explică, după cum am arătat la locul său, pe de o parte, fără îndoială, prin originea anormală și slăbiciunea cantitativă a capitalului industrial român. Pe de altă parte, însă, capitalul industrial, odată constituit, trebuia să-și urmeze legile inerente indiferent de originea lui, iar tendința ce rezultă din aceste legi trebuia să se manifeste, oricât de slabă ar fi fost. Așa încât, oligarhia ar fi fost chemată să reprezinte politicește această tendință, inaugurând concomitent cu apariția capitalului industrial, o politică fățiș burgheză în chestia agrară pentru a chema la viață forțele capitaliste latente în agricultură și a ridica nivelul consumului intern. Cum însă oligarhia nu a procedat în sensul intereselor industriale, ci a rămas la vechea ei politică de menținere a neoiobagiei, e nu numai evident că ea nu este expresia politică a capitalismului industrial, ci și că, întrucât totuși ea l-a creat din nimic, anume interese au trebuit să-i dicteze această ciudată atitudine. Nu este greu a descoperi aceste interese. Mai întâi, liberarea neoiobagilor ar fi avut drept urmare necesitatea socială a democrației politice prin necesitatea emancipării lor politice, exprimate în acordarea de drepturi cetățenești integrale, apoi formarea unei burghezii capitaliste adevărate ar fi fost identică cu crearea unui serios concurent la conducerea Statului. Oligarhia, bazată tocmai pe „industria politică”, pe posesiunea și exploatarea puterii de Stat, ar fi fost deci amenințată în însăși existența ei prin lichidarea feudalismului. De aceea nu este de mirare dacă oligarhia refuză să-și sape singură groapa, desființând neoiobagia și lăsând drum liber dezvoltării capitaliste. Strâmtorată între politica de protejire și încurajare a industriei, impusă de necesitățile politicii de Stat, și politica de menținere a neoiobagiei, dictată de interesele ei de clasă, ea se decide, în mod fatal, pentru predominarea celei din urmă și permanentizează astfel anemia industrială, care numai în începuturile capitalismului este explicabilă prin originea artificială a capitalului industrial român.

Oligarhia manifestă însă caracterul ei reacționar, pe care îl primește grație intereselor ei politicianiste, în epoca industrială, nu numai în mod negativ, menținând și scutind regimul neoiobag, ci și în mod pozitiv. Odată cu dezvoltarea industrială începe un proces, unic poate în istorie,

al penetrației oligarhice în economia națională. Aplicând metodele ei politicianiste în domeniul economic și trecând astfel la exploatarea economiei naționale cu ajutorul economiei de Stat, oligarhia nu se mulțumește cu plasarea de membri în diferitele consilii de administrație. De altfel, aceasta nici nu ar fi constituit un politicianism în sensul economic al noțiunii. Ea investește, ba impune și capitalurile ei acumulate, vorba lui Dobrogeanu-Gherea, „în, din și prin politică“, în întreprinderi capitaliste de tot felul, dar mai ales în cele industriale, și se folosește apoi de puterea de Stat pentru a le favoriza sistematic în paguba întreprinderilor la care nu este deocamdată cointereseată. Politica de Stat, îndeosebi însă protecționismul, se prefacă în mâna ei dintr-un mijloc pentru promovarea dezvoltării industriale și capitaliste în genere, într-un mijloc pentru satisfacerea intereselor speciale oligarhice. Și întrucât oligarhia se servește și în lupta de concurență de același Stat care îi oblăduiește toate rosturile, penetrația ei în economie anihilează în bună parte chiar și puținele efecte pozitive ce le-a putut avea sistemul protecționist și contribuie, în consecință, la permanentizarea anemiei industriale a României. Astfel, nu numai poziția excepțională politică a oligarhiei, ci și separatismul ei economic, rezultat din dorința de valorificare a penetrației economice, apare ca un factor reacționar în istoria României mai ales de la 1866 încolo. Ba, separatismul economic primește chiar o foarte mare importanță în momentul în care nu numai oligarhii singolari, ci oligarhia ca atare începe a reprezenta interese economice speciale, în momentul în care, cu alte cuvinte, oligarhia a concentrat întreprinderile înființate sau acaparate de ea în jurul unor instituții bancare, fondate anume pentru acest scop. Căci, de acum înainte, oligarhia, bazată până atunci exclusiv pe posesiunea puterii de Stat, dispune, în calitate de categorie socială, de o bază economică unitară, și, prin acesta, de directive definitive pentru atitudinea ei politică.

5. Acest fenomen trebuie să ne apară, netăgăduit, uimitor, dacă avem în vedere că, prin pătrunderea ei în sfera economiei capitaliste, oligarhia ar fi trebuit să-și schimbe firea și să devină burghezie. Tâlcul lui ni se învederează, însă, imediat, dacă suntem adepții ideii că parazitismul politicianist al oligarhiei trebuia să se manifeste, în mod fatal, și în materie economică. Acești oameni obișnuiți a câștiga fără muncă și mai ales fără investiții riscante de capitaluri, urmează numai legile firești ale mentalității lor dacă introduc și în domeniul economic metodele de afaceri cu care s-au deprins exploatând puterea de Stat. Industria, de pildă, trebuie să le aducă venituri nu atât prin ea însăși, cât mai ales prin situația privilegiată ce i se poate crea cu ajutorul Statului. Și e de bună seamă decisiv pentru această atitudine a oligarhiei modul politicianist în care ea a ajuns industriașă. De aceea, industria neoligarhică rămâne în

inferioritate față de cea oligarhică și nu se poate dezvolta. Aceasta, iarăși, posedând monopolurile și privilegiile ușor cucerite, nu are motive să propășească și să se intensifice, fiindcă rentabilitatea ei nu depinde de punerea în valoare a capitalului, ci de binevoitorul scut al Statului oligarhic. La toate acestea se adaugă, în sfârșit, lipsa unui credit industrial care, pe lângă că e un alt indiciu al mizeriei noastre industriale, favorizează aplicarea metodelor politicianiste în industrie. În asemenea împrejurări, penetrația oligarhică, departe de a preface oligarhia în burghezie, creează dimpotrivă un *adânc antagonism de interese burghezo-oligarhic*. Căci, pe când interesele burgheziei reclamă o dezvoltare a capitalismului, liberă de orice parțialitate, oligarhia îl poate admite numai sub tutela ei, dacă nu vrea să scape din mână cheia situației economice și politice a României. Dar asupra acestei probleme vom reveni încă pe larg și din toate punctele de vedere.

Oligarhia nu se mărginește însă la crearea unei situații privilegiate în folosul ei și în paguba intereselor generale ale țării totodată. Căci, după cum ea trebuie să vegheze cu băgare de seamă ca eforturile de emancipare ale economiei naționale să nu amenințe cumva stăpânirea ei, tot așa ea trebuie să aibă grijă ca această emancipare să nu fie mijlocită de peste frontieră. Dată fiind sărăcia de capital a României și dependența ei de capitalismul internațional, este de așteptat ca acesta să desăvârșească, la timpul său, invazia sa comercială printr-o invazie de capital industrial și să revoluționeze astfel din nou structura economică a societății românești. Oligarhia are deci, în străduințele ei de a se menține la putere, și sarcina de a opri și expansiunea periculoasă a capitalului străin care trebuia să aibă drept urmare ceea ce desfășurarea tuturor mijloacelor de opresiune politică și neîndreptățire economică a putut împiedica încă, în interiorul țării: liberarea neoiobagilor și dezvoltarea industriei. Aceasta cu aceeași necesitate cu care odinioară invazia capitalului comercial a adus cu sine trecerea la gospodăria bănească și la celelalte forme ale economiei capitaliste primitive. Iată așadar explicația politicii economice naționaliste a oligarhiei, exprimată în faimoasa formulă „Prin noi înșine“. Această formulă, prezentată opiniei publice ca prin excelență patriotică, nu este decât paravanul după care oligarhia ascunde tendințele ei de dominație politică și economică. Și e cu deosebire interesant a constata că acest naționalism economic se manifestă cu putere abia în secolul XX când bogățiile petrolifere ale

68 Trebuie să accentuăm în genere că maestrul socialismului român a fost primul sociolog, care a văzut în mod clar ființa deosebită și tendințele reacționare și parazitare ale oligarhiei române. Vezi *op. cit.*, pag. 333. Vezi și introducerea la micile studii despre „Urmările regimului oligarhic“ din *Viața socialistă*, anul I, nr. 2. Deci muștrările ce d-l Zeletin (*op. cit.*, III, 4, pag. 408, nota 3 și III, 2-3, pag. 262,

României încep a atrage capitalul internațional. Constatarea acestui caracter reacționar al oligarhiei în epoca industrială ajută totodată la înțelegerea deplină a intervenționismului român care pe lângă toate mai este și un mijloc de afaceri politicianiste și de sugrumare a progresului capitalist⁶⁸.

... nota I) le face, pe tema intervenționismului, de la înălțimea sa de sociolog, omului care a fost bătrânul Gherea sunt pe cât de neîntemeiate pe atât de nedrepte. Căci, într-adevăr, nu-i putea trece lui Dobrogeanu-Gherea prin aceeași minte care a văzut atât de clar adevăratele rosturi ale oligarhiei, și ideea perversă că intervenționismul oligarhic ar putea fi identic cu intervenționismul mercantilist din epoca de formare a capitalismului apusean.

CAP. IV: IZBUCNIREA REVOLUȚIEI BURGHEZE

(PARTEA A DOUA: REVOLUȚIA BURGHEZĂ)

1. După cele expuse în partea întâia⁶⁹ nu mai este nici o îndoială că, pentru România, problema centrală a prefacerii capitaliste, dar mai ales a revoluției burgheze propriu-zise e, din punct de vedere practic, nu atât dezvoltarea capitalistă în domeniul comercial și industrial, cât mai ales lichidarea feudalismului agrar, desființarea neoiobăgiei.

Grație împrejurărilor speciale în care capitalismul a pătruns și a evoluat în principatele române, iobăgia feudală a epocii ante-capitaliste s-a prefăcut în neoiobăgie. Industrializarea, îndrumată cu ajutorul intervenției de Stat, a fost contrariată cu aceleași mijloace de oligarhia politicianistă, încuibată la cârma Statului încă din epoca revoluționară. Dar odată introduse elementele economiei capitaliste într-o țară, urmează ca feudalismul agrar să fie lichidat pe cale politică printr-o luptă de clasă între boierime și țărănime. Atitudinea burgheziei sau, în lipsa acesteia, a acelei clase care reprezintă dezvoltarea capitalistă în formele ei empirice, nu schimbă cu nimic acest adevăr. Burghezia sau, în cazul României, oligarhia, poate doar spijini una din aceste clase încăierate, pentru a promova astfel politicește direcția de evoluție în care ea însăși este împinsă de interesele ei. Din punct de vedere economic, existența ei implică numai actualitatea problemei agrare, nu și soluția ei concretă.

Hotărâtor este, însă, punctul de vedere politic. Pe când în Apus dezvoltarea capitalismului progresează numai în legătură cu revoluționarea modului de producție agrar și mișcarea politică a

---

69 Vezi *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, anul V, nr. 3-4.

burgheziei se întâlnește, prin urmare, mai totdeauna, cu deșteptarea țăranimii la conștiința burgheză, în România ea reușește să se producă, din cauza formelor specifice ale evoluției capitaliste, numai în afară de structura de bază a societății. Invaziei unui capital comercial modern fără tendință de fundațiuni industriale îi urmează crearea artificială și, într-o oarecare măsură, și invazia de peste hotare a unui capital industrial asemenea modern. Iar în ordine politică și socială, această dezvoltare nu e reprezentată de o burghezie, ci de o oligarhie reacționară care în cele din urmă transformă până și statul într-o armă de luptă anticapitalistă. Dar ea are, cu toate acestea, ca urmare, împământinirea tuturor elementelor fundamentale ale economiei capitaliste și trebuie să pună, deci, și ea, problema lichidării feudalismului agrar. Deosebirea e numai că în România clasa care a inițiat dezvoltarea capitalistă devine reacționară și se impune, în numele intereselor ei politicianiste, atât progresului capitalist, cât și desființării neoioabăgiei care ar putea să-l accelereze. În consecință, prima și principala sarcină a revoluției burgheze în România e nimicirea politică a acestei clase. Centrul ei de gravitate, ca și cel al dezvoltării capitaliste, se transmută, însă, din domeniul propriu-zis capitalist în domeniul agrar. Dat fiind că, aici, capitalismul e încătușat de oligarhia politicianistă și nu poate deci progresa, e numai firesc ca, în sânul aceleiași structuri agrare care, prin modul cum a reflectat invazia capitalistă, a determinat caracterul economic al întregii epoci comerciale, să se producă și acum, sub înrâurirea progresândă a capitalismului, primele forțe puternice menite să se împotrivescă activ regimului oligarhic. Găsim de altfel situații asemănătoare și în celelalte societăți neoioabage.

2. În Rusia d. p., țăranimea se asociază încă în 1905 mișcării revoluționare a proletariatului. Firește, în România, îi lipsea țăranimii, mai ales în epoca ante-belică, acel suflet revoluționar care a început să pătrundă țăranimea rusească încă în plină domnie a țarismului. Și nu numai atât. Țăranimea română nu este secundată decât foarte târziu în lupta și aspirațiile ei de alte clase, de asemenea, interesate la dărâmarea regimului oligarhic, după cum a fost cazul țăranimii rusești. În Rusia, încă din 1905, burghezia și chiar nobilimea sunt de partea revoluției, cel puțin până se învederează că scopul acesteia nu este numai înlăturarea regimului absolutist țarist, ci și, în ce privește revendicările muncitorești, cucerirea votului egal și universal, a dreptului de coaliție și a zilei de opt ore, iar, din punct de vedere al intereselor țărănești, desființarea neoioabăgiei și împărțirea moșiilor boierești. Și apoi, după ce Stolipin împăcase clasa boierească și burghezia cu reforma electorală de la 1907, duma burghezo-boierească este în continuă opoziție față de guvernele țariste, manifestând astfel nemulțumirea claselor pe care le reprezenta,

fac de regimul absolutist. Ba, chiar în timpul războiului mondial, burghezia și nobilimea combat, mai ales după primele dezastre militare ale oștirii rusești, prin așa numitul „bloc progresist“, sistemul țarist corupt și incapabil, pe care îl fac răspunzător de reaua organizare și conducere a Statului și a armatei. Bineînțeles, această atitudine a celor două clase nu este determinată de interesele țărănimii sau ale muncitorimii, ci numai de dorința lor de a ajunge ele însele la puterea de Stat. Dar ea ajută totuși, cel puțin în mod indirect, mișcarea țărănească și muncitorească, prin faptul că este potrivnică regimului țarist și că acesta devine, astfel, dușmanul comun al tuturor claselor societății rusești. Și, în afară de opoziția moderată a burgheziei și nobilimii, mai există în Rusia țaristă opoziția revoluționară a proletariatului, ajuns la o remarcabilă putere combativă, precum și diferitele curente anarhiste și nihiliste care, recrutându-se din toate straturile societății, îndeosebi însă dintre intelectuali, sunt cel mai bun indiciu pentru insuportabilitatea condițiilor politice din Rusia țaristă. Prin urmare, țărănimea n-a fost deloc izolată în lupta ei pentru lichidarea feudalismului. Dimpotrivă, ea avea un vajnic ajutor în toate aceste clase și curente antițariste. Și, ceea ce este cu deosebire important, țărănimea rusă, acest uriaș trup zbuciumat de dureri, dar incapabil să întreprindă o acțiune politică unitară, a primit prin dezvoltarea unui proletariat revoluționar capul și creierul care să o conducă și să fie avangarda ei în luptă⁷⁰.

De fapt, numai grație revoluției proletare din 1918 care a nimicit puterea Statului țarist, țărănimea rusă a reușit în fine să scuture jugul neoibog și să cucerească moșiile boierești. Căci de la coaliția burghezo-boierească ea nu putea să se aștepte pentru moment decât la continuarea subjugării, cu toate că și această coaliție a contribuit la prăbușirea regimului țarist și că, pe deasupra, biruința ei ar fi inaugurat o lentă evoluție burghezo-democratică. Paralelismul ce există mai totdeauna în societățile înapoiate între mișcarea de emancipare a țărănimii și revoluția burgheză, pe de o parte, și lupta revoluționară socialistă a proletariatului, pe de altă parte, face ca burghezia să devină reacționară chiar față de revendicările revoluției burgheze și să fie gata a renunța până și la cucerirea puterii politice, în momentul în care se vede că, odată cu regimul oligarhic sau absolutist, se clatină și organizația de Stat burgheză, care o apără de asalturile proletare. Acest fenomen se observă, precum vom arăta, și în România contemporană. Cu atât mai mult, boierimea amenințată de setea de pământ a țăranilor trebuie să se manifeste în momentele decisive ca o clasă reacționară. De aceea revoluția rusească din 1918 ar fi fost compromisă chiar în latura ei agrară dacă guvernul blocului burghez din 1917 ar fi rămas la cârmă.

70 Otto Bauer, *Bolschewismus oder Sozialdemokratie* ?, pag. 25-26.

Înlăturarea lui de către puterea sfaturilor nu a fost atât salvarea revoluției proletare, cât mai ales a emancipării țărănești.

3. Cum a fost însă în România ? La noi, o evoluție identică cu cea desfășurată în Rusia a fost de la început exclusă prin faptul, bine observat și de d-l Zeletin⁷¹, că clasa ce reprezenta și conducea dezvoltarea capitalistă se confundă, imediat după apariția ei, cu puterea de Stat și devine astfel ea însăși absolutistă și reacționară. Această deosebire este foarte importantă. Căci dacă am zis că oligarhia română, reprezentând un regim de absolutism oligarhic, are oarecare asemănări cu absolutismul luminat din istoria societăților apusene, același lucru trebuie spus mai ales despre puterea țaristă, despre absolutismul, monarhic la înfățișare, din Rusia. Absolutismul rusesc a promovat și el, în prima linie, pentru a conserva puterea politică și militară a Rusiei în concertul european, invazia capitalistă, creând o stare de drept burgheză, cel puțin în materie comercială și economică, și refăcând organizația Statului și a mijloacelor sale de forță externă și internă după principiile civilizației burgheze. Iar apoi, absolutismul rusesc a dat o largă protecție industriei pentru a emancipa armata rusească cât de mult de furnizările din străinătate. Dar burghezia ce s-a format în același timp nu era, politicește, identică cu absolutismul țarist, care, din punct de vedere economic, nu avea nici el nimic comun cu industria. Astfel, burghezia industrială a Rusiei, slabă cum era, a putut deveni o forță antițaristă și deci într-o oarecare măsură revoluționară. În România însă, industria nu s-a dezvoltat pe lângă puterea de Stat și în deplină separație de clasa dominantă, ci a fost dimpotrivă cotropită de aceasta din urmă și, în consecință, desființată ca factor progresiv de evoluție. De aceea e adevărat că cel puțin în România antebelică nu exista o burghezie și încă mai puțin o burghezie opozantă față de absolutismul oligarhic, ci numai o oligarhie cu anumite caractere burgheze.

Amar se înșală însă d-l Zeletin când afirmă că grație acestei împrejurări „s-a înlăturat la noi putința unei revoluții burgheze violente, adică a unei lupte a burgheziei spre a cuceri puterea politică”⁷². Căci lipsa unei burghezii revoluționare nu implică și lipsa altor forțe sociale interesate și ele la revoluția burgheză pe care, în împrejurări normale, ar trebui să o înfăptuiască burghezia. O asemenea forță e, d.p., atât în Rusia țaristă cât și în România, țărănimea neobișnuită, prin tendința ei firească de a scutura jugurile feudale. Și am văzut că în Rusia se alătură în această luptă, dacă nu cu aceleași scopuri finale, atunci cel puțin cu țeluri imediate comune, muncitorimea industrială de la orașe și că această muncitorime este chiar menită de a conduce revoluția țărănească.

71 „Revoluția burgheză în România”, III, pag. 422.

72 *Loc. cit.*

Asemenea, am văzut că, în societățile înapoiate, burghezia sau nobilimea sunt clase progresive numai în limitele intereselor lor restrânse, nu însă în măsura integrală a revendicărilor revoluției burgheze. Dacă deci în România lipsește o burghezie separată de puterea de Stat, ba în România antebelică chiar o burghezie ca atare, acest fapt nu înlătură încă necesitatea unei revoluții burgheze violente. Lipsa burgheziei izolează numai țărănimea, în aspirațiile ei, de un sprijin destul de folositor și o izolează, cu atât mai mult cu cât lipsa burgheziei este, per definitionem, identică cu lipsa unui proletariat. Astfel, în România antebelică, țărănimea e singura clasă mai însemnată ale cărei interese reclamă înlăturarea oligarhiei politicianiste de la cârma Statului. Nu există nici burghezie, nici proletariat care să o secondeze, adică să o conducă. Iar păturile mijlocii de mici industriași și negustori, intelectuali și funcționari, care se manifestă în politică prin poporanism și naționalism democrat⁷³, sunt prea slabe și prea stăpânite de nehotărârea caracteristică micului burghez, încât să poată aduce reale servicii revoluției burgheze. Țărănimea rămâne singură cu durerile ei, și jalea ei e cu atât mai mare cu cât condițiile de luptă sunt cât se poate de defavorabile. Țărănimii îi incumbă în prima linie o sarcină politică, dar ea este fără drepturi politice, incultă și neunită. Afară de aceasta ea trăiește împrăștiată în sute și mii de sate și este, chiar prin această împrejurare, împiedicată de a întreprinde o acțiune de masă comună și de a-și forma o conștiință unitară a telurilor politice imediate ce sunt de urmat. De aceea țărănimea este ca și neputincioasă față de puterea oligarhiei, organizată în aparatul administrativ și militar al Statului, și nu poate să se manifeste decât prin disperate zvârcoliri, prin revolte elementare și neorganizate. În fața unei misiuni prin excelență politice stă deci o clasă mai puțin aptă pentru politică decât oricare alta. În această formulă este cuprinsă întreaga tragedie a țărănimii române de dinainte de război.

Așa fiind, ar trebui să treacă încă foarte mult timp până ce înlăturarea oligarhiei ar fi devenit problema de căpetenie a vieții politice românești. Căci oricât de mizerabilă ar fi fost, sub toate raporturile, starea țăranilor, și oricât ea s-ar mai fi înrăutățit în cursul vremii, forța lor combativă ar fi rămas nulă câtă vreme dominația oligarhiei rămânea nezdruccinată. Armata și administrația, care la 1907 au potolit răscoalele țărănești, distrugând sate întregi și ucigând mii de oameni, ar fi fost și mai departe la discreția oligarhiei și și-ar fi făcut fără îndoială „datoria“. Desigur, după cum în Rusia anul 1905 a fost semnalul de alarmă care a sesizat regimul țarist de primejdiiile vulcanului de ură și disperare ce fierbea în satele rusești, tot așa și în România evenimentele sângeroase de la 1907

73 Vezi nimerita caracterizare a poporanismului român la Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, pag. 225 ș. u.

au îndemnat oligarhia să vină cu reforme paliative. Am accentuat acum că aceste reforme au fost, în fondul lor, tot neoiobăgiste. Nu tăgăduim însă că, în timp, înmulțindu-se avertismentele de cataclisme ce țărăimea disperată le dădea clasei stăpânitoare, s-ar fi ros, una după alta, toate verigile lanțului de robie neoiobagă. Pe de altă parte, dezvoltarea industriei, care nici ea nu s-ar fi putut definitiv împiedica, ar fi creat interese progresive burgheze și un proletariat revoluționar și ar fi promovat mișcarea de emancipare a țăranilor. Urmarea ar fi fost o apropiere tot mai mare între situația României și cea a Rusiei țariste de dinainte de război. Până acolo, însă, ar fi fost nevoie de o îndelungată evoluție și cine știe dacă ea nu ar fi fost pătată de repetate ori cu noi vărsări de sânge țărănesc, și dacă groaznicul antagonism între interesele țăranimii și ale oligarhiei nu ar fi dus la descompunerea Statului și a societății române. Căci soarta societăților care nu se pot avânta la forma industrială a dezvoltării capitaliste e, după cum foarte just observă și d-l Zeletin⁷⁴, stagnarea și decadența, și e evident că, înainte de război, situația economică a României stăpânite de oligarhia reacționară îi deschidea această tristă perspectivă. Soarta ei ar fi putut să devină sinistă dacă războiul româno-bulgar, și apoi, într-o măsură infinit mai largă, războiul mondial, nu ar fi accelerat, prin urmările lor, progresul dezvoltării capitaliste.

Într-adevăr, țărăimea română, insuficient împroprietărită la 1864 și neîndestulată nici prin împărțirea succesivă a moșiilor Statului, cu care clasa stăpânitoare pretindea că previne proletarizarea țăranilor, dar care în realitate a fost numai unul dintre variatele mijloace ale oligarhiei de a menține neoiobagia⁷⁵, căzuse pe deplin pradă boierilor. Insuficiența pământului țărănesc și imposibilitatea de a crea pe loturile mici de împroprietărire, din iobagii incuți, țărani producători, pe de o parte, necesitatea menținerii modului de producție neoiobag pentru proprietatea mare, pe de altă parte, iată cauzele neoiobagiei române, care n-au dispărut în întreaga istorie a României moderne până la război și care au determinat, în ultima instanță, dăinuirea atât de îndelungată a sistemului neoiobag. Dar mai mult. Piedicile ce stăpânirea oligarhică le

⁷⁴ *Op. cit.*, IV, I, pag. 59-60. Nu împărtășim însă părerea d-lui Zeletin că numai popoarele cu vitalitate națională pot învinge greutatea trecerii de la faza comercială la cea industrială a capitalismului. Capitalismul se impune, cu sau fără voia oamenilor, oriunde a pătruns o dată. Exemplele din istoria antică nu dovedesc nimic, întrucât se referă la situații esențial deosebite de cele moderne, iar Turcia, pe care o citează d-l Zeletin, se află, după lungi chinuri și grele robii, astăzi în plină revoluție burgheză. Adevărat e numai că unde propășirea capitalistă e vremelnic oprită de condiții vitrege interne sau externe, unde așadar capitalul industrial, acest mânător de toate rămășițele feudalismului, întârzie să apară și să învingă, societățile decad în mod vizibil. Într-o asemenea situație se află și România antebelică.

⁷⁵ Vezi Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, pag. 209-210.

punea din belșug de-a curmezișul progresului capitalist, conservă atât latifundiile cât și mentalitatea feudală a clasei boierești și face ca, față de nevoile producției pentru comerț, forma cea mai rentabilă de exploatare să rămână cea neoiobagă cu brațe și unelte de muncă aproape gratuite. Iar în tabăra țărănească, înmulțirea populației duce la groaznicele rezultate pe care societatea română le-a cunoscut mai târziu, abia după ce mii de țărani plătiseră cu viața dorința lor îndrăzneală de a fi și ei oameni și cetățeni în țara românească: ea creează boierilor posibilitatea de a face și mai rentabilă exploatarea neoiobăgăstă prin urcarea arbitrară a dijmei și clăcii și reducerea pământului lăsat țăranului pentru hrană. Ea pricinuieste în cele din urmă acea curioasă situație care și-a găsit expresia în faimoasa statistică a d-lui Creangă, după care suntem un popor de mici proprietari cu prea mică proprietate încât să poată trăi pe urma ei, statistică, care, în cifrele ei rigide, e cea mai științifică formulare a condițiilor economice care au menținut neoiobagia în țara românească.

4. Dar în același timp se ivesc și elemente de dizolvare a regimului neoiobag. Când considerăm că aceeași statistică, care ne învederează condițiile neoiobăgiei, ne impune și întrebarea: ce trebuie să se întâmple în sufletul acestor milioane de proprietari fără proprietate, am indicat acum unul din aceste elemente. E, în genere, greșit a susține că numai biruința capitalului industrial poate emancipa țăranimea, cel puțin dacă nu e vorba de emanciparea economică și politică, ci de cea sufletească și ideologică. Am văzut cum capitalul industrial nu a biruit în România în întreaga epocă neoiobagă și totuși ideologia țăranimii suferă importante schimbări. Formula capitalului industrial e valabilă în Apus unde, după cum am arătat, dezvoltarea capitalismului industrial se desfășoară într-un continuu paralelism cu prefacerea capitalistă a regimului agrar, și unde deci emanciparea sufletească a țăranilor coincide în linii generale cu emanciparea lor economică cucerită printr-o revoluție comună burghezo-țăărănească. Dar ea nu se poate aplica în România, unde, pe o structură economică feudală, se altoiește întreg edificiul unui Stat burghez și toate elementele economiei capitaliste. Aici emanciparea sufletească e cauzată de înseși influențele inevitabile ale elementelor burghezo-capitaliste introduse în organismul nostru social⁷⁶. În consecință, revendicările țăranimii române se schimbă relativ degrabă. Ea nu mai cere desființarea iobăgiei, ci pământ suficient ca proprietate privată, știind că numai astfel va putea scăpa de jugul boieresc. Această durere mare a fost lapidar formulată de poetul reprezentativ al țăranimii în celebra poezie „Noi vrem pământ”⁷⁷. Și e foarte semnificativ cum

76 Vezi Dobrogeanu-Gherca, *op. cit.*, pag. 189 ș. u. unde se face expunerea modului cum Statul burghez modern contribuie la „instigarea” țăranilor neoiobagi.

această revendicare țărănească de ordin burghez își găsește o justificare și în ideologia feudală a țăranului. E îndeobște cunoscut cum țăranii români opuneau, în epoca Regulamentului organic, încercărilor boierești de a reduce obligațiile boierilor și a spori pe cele ale țăranilor, argumentul că pământul e din veci al lor, și cum același argument era cu predilecție întrebuintat când, în deceniul al șaselea din secolul trecut, împrumietăria devenise o problemă actuală în România. Aceeași amintire a timpurilor în care coproprietatea feudală era încă un fapt juridic viu și boierii și țăranii nu reprezentau încă două clase, ci numai două funcții sociale, e evocată, precum susțin unii scriitori ca d. p. Radu Rosetti, și după ce conștiința burgheză exprimată în revendicarea primitivă „Noi vrem pământ” e definitiv formată în țăranimea română. Și ori de câte ori țăranii vorbesc de exproprierea boierilor, ei nu-și aduc aminte de cealaltă expropriere în care expropriații au fost ei. Aceasta se observă chiar după marea reformă agrară, nu numai în regatul vechi, unde sistemul neoibag explică viața atât de îndelungată a acestei vechi amintiri, ci și în Bucovina și Ardeal, unde mica proprietate independentă e de mult dezvoltată. Interesant e faptul că Radu Rosetti atribuie acestei amintiri chiar și o parte din vina răscoalelor de la 1907. Nu trebuie însă uitat nici că și continuile împrumietări, care creau aparența unui drept al țăranilor asupra pământului, au contribuit, fără îndoială, la păstrarea ei.

Nu vom enumera cauzele care au determinat această schimbare de mentalitate, după ce am dat mai sus forma lor generală. Dar trebuie să insistăm asupra unui singur lucru. Dacă e adevărat că factorul principal al emancipării sufletești a țăranimii e penetrația circulației de mărfuri capitaliste, această circulație de mărfuri nu trebuie să aibă totuși loc în serviciul unui capital industrial național. Dovada cea mai bună e însăși emanciparea sufletească a țăranilor, ce a avut loc în România într-un mediu cu desăvârșire agrar și neinfluențat în mod puternic de o industrie indigenă. A ajuns ca circulația de mărfuri să pătrundă la sate, așa slabă cum era și încă determinată mai mult de schimbul de mărfuri între România agrară și Apusul industrial, pentru ca, în spiritul țăranului revoluționat și altfel în adâncimile lui de robia neoibagistă, să se deștepte dorința proprietății private independente, și ca marfa și banul să-i devină noțiuni familiare. Și trebuie amintit mai ales acelor care nu conțesc a susține că dezvoltarea agrară a României se produce în forme normale, că circulația de mărfuri nu-și exercită la noi influența ei revoluționară în condițiile ce le cunoaștem din istoria Apusului, ci în funcție de regimul neoibag în sânul căruia se manifestă. Astfel, nimicirea

---

77 Vezi interesanta analiză literară din Dobrogeanu-Gherea, *Poetul țăranimii* (G. Coșbuc), îndeosebi pag. 71 ș. u.

industriei casnice, care în Apus e urmarea biruinței mărții capitaliste, apare în România, cu toată claritatea, ca o cauză a ei. Nu invazia mărfurilor industriale a fost forța decisivă care a determinat pe țăranul român să renunțe la produsele casnice în schimbul mărfurilor de pe piață și să devină din producător de valori de întrebuințare cumpărător de valori de schimb, ci sărăcia și robirea lui. Sub influența capitalismului, țăranul român devine, grație necesității de a menține și spori producția pe cale iobăgistă, din gospodar ce, de bine de rău, fusese în epoca feudală, rob în toată puterea cuvântului. Dar dacă țăranul, silit să muncească cu precădere pământul străin și să lase pe al său în părăginire, continuă să producă și în epoca burgheză pe pământul său propriu aproape numai valori de întrebuințare, pentru că nu-i ajunge pământul nici timpul să mai producă și cantități considerabile pentru schimb, producția casnică încetează cu desăvârșire. În robia lui deplină, dispar nu numai condițiile externe materiale, ci și cele interne psihice: gustul și tihna pentru lucrările casnice. Marfa proastă și ieftină a fabricii sau a atelierului capitalist îi este deci cât se poate de binevenită neoibagului pentru satisfacerea puținelor lui nevoi de consumație. Așa încât, nu e deloc hazardat a afirma că capitalismul a prefăcut mai mult în mod indirect, mijlocit de produsul său care e neoibăgia, spiritul țăranului din feudal în burghez. Dar oricum, el l-a prefăcut. Acesta e faptul fundamental pe care trebuie să-l înregistrăm în această ordine de idei.

5. Am văzut că, în societățile înapoiate, șansele țărănimii în revoluția burgheză sunt foarte reduse. Dar în România istoria a scurtat calvarul țărănesc. Încă din 1913 țărani români au ocazia să vadă pe câmpiile bulgare un popor de țărani liberi și gospodari. Aceleași experiențe armatele române le-au putut face în Ardeal și în Bucovina. Îmi amintesc cum un soldat român din armata de ocupație a Bucovinei a răspuns la salutul însuflețit al câtorva intelectuali că, „aici, noi nu avem ce libera“. Nu înțelegea și nici nu putea înțelege bietul rob al unei moșii moldovenesti importanța istorică a unirii naționale. El nu vedea decât starea țăranilor, și aceasta trebuia să-i apară, în Bucovina micilor proprietari țărani, cu mult superioară stării iobagilor biciuiți de feciorul boieresc în Vechiul Regat. Și a adăugat soldatul cu o uimitoare înțelepciune politică, spre mirarea zișilor intelectuali, foarte naționaliști, dar necunoscători ai durerilor țărănimii de peste hotare, că dorința lui ar fi dimpotrivă „ca și dincolo să fie ca pe aici“, adică, ca bucovenii să-i elibereze pe cei din Regat.

În asemenea condiții, speranța, atât de des exprimată după Unire, că din noile provincii va porni un curent de regenerare a României întregi, ne apare într-un sens mai general, foarte explicabilă. Nivelul superior al dezvoltării capitaliste și agrare în Ardeal, Banat și Bucovina îndreptătea,

teoreticește vorbind, această speranță, care în fond nu era decât speranța într-o prefacere burghezo-capitalistă a Regatului oligarhic prin influența noilor provincii. În orice caz, însă, cele văzute de țăranul român trebuiau să-i demonstreze *ad oculos* forma de realizare a idealului lui economic, până atunci confuz și mai mult bănuț, decât cugetat cu conștiință, și să-i deschidă ochii în mod definitiv asupra țintei ce avea de urmat. Acesta a și fost cel mai mare folos cu care țăranul-soldat s-a întors din războiul cel mare. Căci speranța în biruința noilor provincii, biruință care ar fi fost fără îndoială cea mai trainică pecetluire a Unirii înfăptuite, s-a dovedit deșartă în cursul dezvoltării ulterioare. Nu ardelenii și bucovinenii au descălecat în Vechiul Regat pentru a întemeia o nouă domnie burghezo-capitalistă, ci oligarhia Regatului, singura forță politică constituită și stăpână pe un aparat de Stat, și-a întins stăpânirea asupra țării întregite, și astfel țăranul român nu a primit nici un ajutor efectiv din această parte. Forțele burgheze de peste fostele hotare, nesprijinite de nici o forță politică constituită, au trebuit să capituleze în fața forței organizate în Stat și bănci a oligarhiei române.

Dar în țărănimea română sălășluiau, încă de dinainte de război, porniri de răzvrătire foarte accentuate, pe care apoi crâncenul măcel de la 1917-1918 cu alaiul său funest de mizerie, nedreptăți și foamete le-a apropiat de formele cele mai acute. Și aceste porniri se manifestau într-o societate zdruncinată în temeliile ei de urmările războiului și de influența valului revoluționar ce stăpânea Europa întreagă. În fața acestei situații, oligarhia, adânc compromisă în prestigiul ei de clasă stăpânitoare, putea să se opună cu atât mai puțin revendicărilor țărănești cu cât, pe de o parte, tradiționala „blândețe a poporului român” și „aversiunea lui față de acte de violență” se dovedeau tot mai mult a fi de domeniul frazei⁷⁸. Numai nădejdea în îndeplinirea făgăduielilor date în ceasurile de supremă încercare și, într-o oarecare măsură, ideologia naționalistă ce trebuia să stăpânească o oaste întoarsă biruitoare dintr-un război, proclamat drept „războiu al întregirii neamului”, reținea încă pe acest popor de țărani, „blânzi” de nevoie, de la ocuparea cu de la sine putere a moșilor boierești. Pe de altă parte, exemplul Rusiei era deopotrivă o pildă ademenitoare pentru țărani și un avertisment teribil pentru stăpânitori.

78 Frazele acestea, pronunțate de protagoniștii sistemului oligarhic, sunt nu numai din cale afară de stupide, ci și de o ticăloșenie nemaipomenită. Lăsăm deoparte că e ciudat să crezi că pretinsa fire colectivă a unui popor ar putea înăbuși curentele firești de răzvrătire pe care istoria le produce în conștiința claselor. Ea poate determina, în cel mai bun caz, formele ei de manifestare. Căci în realitate „blândețea” și „aversiunea față de acte de violență” nu sunt decât pasivitatea silită la care regimul asupririi oligarhice a condamnat țărănimea română. De altfel nu trebuie să amintim decât anul 1907 pentru a ne convinge că această pasivitate este, de fapt, un vulcan care doarme, care însă oricând poate să producă erupții catastrofale. Cu atât mai odioasă e fățarnicia cu care cea mai oribilă stare de robie e prezentată ca o virtute pozitivă.

Astfel, Statul român oligarhic pășește, sub presiunea spiritului general al vremii și în deosebi al revoluției rusești, în politica sa, treptat, spre stânga. Ce act îndrăzneț ar fi fost făgăduirea oficială a unei reforme mai radicale agrare în Regatul antebelic, unde cele mai neînsemnate și pe deasupra încă reacționare reforme erau imediat puse pe „socialiste”? Dar după război când, după constatarea justă a raportului, de altfel foarte slab, la legea agrară pentru Vechiul Regat din 1921, țărani „nu mai sunt țărani de altădată”, când „orizontul lor este... mai întins și ambițiile lor mai deșteptate și mai mult vii”, reforma agrară nu mai e nici îndrăzneată, nici socialistă, nici, Doamne ferește, bolșevică. Dimpotrivă, ea este calificată drept necesitate națională și justificată prin datoria națiunii de a răsplăti jertfe aduse de ostași pe câmpul de luptă. Însăși clasa stăpânitoare, însuși Statul oligarhic ia inițiativa reformei agrare, care însemna singura salvare din strâmtoarea revoluțiilor. Pământul este făgăduit țăranilor printr-un manifest regal tocmai când în Petrograd și Moscova revoluția ia proporții amenințătoare. În constituția de la Iași se înscrie exproprierea a două milioane ha, bineînțeles „pentru cauze de utilitate națională”, nu socială, iar în Decembrie 1918 guvernul liberal face primul pas de legislație agrară prin decretul-lege, înlocuit apoi prin legea d-lui Garoflid. Totuși importanța reformei e, în primul rând, socială și economică. Prin ea, neoibăgia română se apropie de sfârșit.

6. Emanciparea economică a țăranilor nu este, însă, singurul element economic nou pe care îl constatăm în România postbelică. Prin Unire, țara este mărită cu provincii înaintate în dezvoltarea capitalistă, ba Ardealul și Banatul sunt chiar provincii pronunțat industriale. Astfel se adaugă la forțele sociale existente o puternică forță burghezo-capitalistă care, cu necesitate, e împinsă în opoziție față de regimul oligarhic parazit⁷⁹ și acaparator⁷⁹. Dar în vechiul Regat dezvoltarea capitalistă, profitând de vremelnica slăbiciune a oligarhiei, progresează cu pași

79 După statistica apărută în *Buletinul Industrial*, publicat cu ocazia expoziției-târg din București de Ministerul de Industrie și Comerț (1923), capitalul investit în industria Vechiului Regat e de 1.406.257.051, în industria Ardealului 811.416.413 și în industria Banatului, 273.051.742. Calculând și aportul Basarabiei și Bucovinei, capitalul industrial român e deci cantitativ, dublat în urma Unirii. Aceste cifre sunt, însă, privite așa izolate de întreg complexul problemei, înșelătoare și nu lasă a întrevedea adevăratele proporții ale importanței alipirii provinciilor transcarpatine pentru revoluția burgheză. Căci în cifra pentru Vechiul Regat sunt cuprinse și investițiile numeroase de după război care n-au schimbat întru nimic structura oligarhică a societății românești, ci au accentuat doar tendința burghezo-capitalistă deja existentă. Pe de altă parte sunt trecute ca aparținând Vechiului Regat și întreprinderile din ținuturile noi care și-au mutat sediul central la București sau alt oraș din vechea țară, dar care după origine și după sediul stabilimentelor sunt întreprinderi regionale (d. p. Reșița, Astra, Cartelul de hârtie etc.). De aceea, proporția egală a capitalismului investit nu implică și o identitate de semnificație economică și istorică. Afară de aceea trebuie considerat că în Ardeal și Banat a lipsit în primii

repezi, manifestându-se printr-o acumulație de capitaluri atât de rapidă încât chiar un cercetător de altfel inițiat în materie economică ca d-l Zeletin nu-i poate găsi o altă explicație decât considerând-o drept acumulare primitivă prin exploatarea politicianistă a puterii de Stat⁸⁰.

Astfel vedem că, după război, temeliile, pe care oligarhia își baza existența și stăpânirea politică, sunt grav amenințate. Țărănimea, a cărei emancipare economică a trebuit desăvârșită cu emanciparea politică (votul universal), nu mai este neoiobagă, ci evoluează tot mai mult spre forme economice și sociale capitaliste. Atitudinea ei politică trebuie să fie din principiu antioligarhică. Căci chiar dacă abstragem de la vechile revendicări țărănești, care, nefiind cu totul satisfăcute prin reforma agrară, mențin o atmosferă de nemulțumire la sate, țărănimea cea nouă are, ca clasă de mici producători independenți, o serie de noi interese politice și economice care o silesc la o politică proprie țărănească. Interesul fundamental e firește cel politic. Numai având o putere legală și bine exercitată în Stat, țărănimea poate impune respectarea intereselor ei materiale. Ea trebuie să fie de aceea cel mai aprig dușman al stăpânirii oligarhice bazate pe robia politică a țăranilor. Dar nici interesele materiale nu trebuiesc neglijate. Întrucât reforma agrară a creat o mică proprietate independentă și, în limitele posibilității, producătoare, începe a se evidenția pe tema regimului cerealelor la noi, un antagonism firesc între

---

... ani după război ploaia de capitaluri și avântul noilor fundații. Dimpotrivă, multe fabrici au lucrat cu exploatare redusă, ba unele au fost chiar cu desăvârșire închise. De aici se explică și proporția egală a cantității de producție între Vechiul Regat și noile provincii (Vechiul Regat are 53% din producția totală a anului 1919). Mai potrivite pentru scopul nostru de a arăta superioritatea capitalistă a Ardealului și Banatului, sunt statisticile asupra densității populației industriale și a puterilor HP. În Regat un lucrător vine la 126 locuitori, în Ardeal și Banat la 77. În Regat se constată 1.37 HP pe un km², în Banat 4, în Ardeal 2.70.

80 Este de bunăseamă mult adevăr în această explicație. Dar ne pare probabil că acumularea capitalistă postbelică este, în bună parte, de natură comercială și se datorează importului nebunesc pe credit care s-a răzbunat atât de tragic. Această ipoteză ni se adevărește când comparăm d. p. cifrele exportului și importului nostru cu cifrele sporirii capitalului băncilor românești. Într-o vreme când industria și agricultura aveau o producție foarte redusă, adică de la 1919-1921, capitalul bancar român sporește cu 400 la sută. Exportul este însă în 1919 de cca. 100 milioane, iar în 1920 de trei miliarde și jumătate. În același răstimp importul se ridică la trei și jumătate, respectiv șapte miliarde. Realizându-se mărfurile de import, se putea deci „acumula” mult capital deși într-un mod puțin obișnuit, dat fiind că mărfurile erau cumpărate pe credit. Reversul medaliei a fost cu necesitate îndatorirea totală și implicit stânjenirea întregii economii naționale. Dar aceasta numai în treacăt. Căci oricare ar fi explicația, faptele nu se pot tăgădui și, înregistrându-le, nu ne interesează atât tâlcul lor economic cât mai ales importanța lor istorică. Aceasta însă rezidă, fără îndoială, în contribuția firească pe care dezvoltarea pur cantitativă a capitalismului românesc o aduce, din punct de vedere calitativ, forțelor de progres prin accentuarea tendințelor burghezo-capitaliste existente.

țărănime și clasa stăpânitoare oligarhico-burgheză. Căci, odată ce mentalitatea burgheză începe a se dezvolta în clasa țărănească paralel cu dezvoltarea unei mici proprietăți producătoare, clasa țărănească dornică de a-și valorifica pământul obținut cu atâta trudă și de a vinde cât de scump, trebuie să opună cu deosebit radicalism tendințelor acaparatoare ale capitalismului comercial lozinca ei: „Întreg produsul muncii producătorului“. Aceasta cu atât mai mult cu cât, pe de o parte, formarea clasei țărănești producătoare se săvârșește în România în mijlocul unui organism economic pătruns de mult de gosăpodăria bănească și circulația capitalistă a mărfurilor, și cu cât, pe de altă parte, țărănimea trebuie să plătească biruri grele Statului și prețuri mari pentru produsele industriale. Astfel se combină antagonismele economice între țărănime și oligarhie cu antagonismul politic pentru a produce în masele largi ale clasei țărănești un puternic curent antioligarhic. Cum însă realizarea revendicărilor economice presupune realizarea prealabilă a celor politice, și cum, tocmai din cauza lipsei de putere politică, țărănimea nu se poate dezvolta economic, e numai natural ca în mișcarea țărănească să predomine nota politică revoluționară.

Dar, în epoca postbelică, țărănimea nu este singurul dușman al oligarhiei. Căci deși burghezia, în măsura restrânsă în care s-a putut dezvolta sub regimul oligarhic, nu se poate asocia mișcării antioligarhice, deoarece aceasta coincide cu revoluția europeană antiburgheză, totuși tendințele oarbe dar puternice ale dezvoltării capitaliste rod și ele la temelia stăpânirii oligarhice și sporesc tot mai mult greutatea de guvernare a țării cu vechile metode. În schimb, proletariatul, care a crescut ca număr și importanță odată cu capitalismul și a primit, afară de aceea, un important aport de forțe din noile provincii, înjgheabă, în atmosfera prielnică a valului revoluționar postbelic, o mișcare neașteptat de puternică cu tendințe vădit revoluționare. Astfel oligarhia, care odinioară stăpânea într-o societate lipsită cu desăvârșire de o poziție politică bazată pe interese de clasă opuse, se găsește deodată înconjurată de dușmănia tuturor claselor ce există în România.

7. Este de netăgăduit că acesta ar fi fost momentul oportun pentru a da lovitura de grație regimului oligarhic și a descătușa toate clasele și toate forțele economice ce se împiedicau de el. O dezvoltare capitalistă pornea spre nebănuite progrese, o țărănime emancipată economic revendica drepturi politice reale și ocrotirea intereselor ei, un proletariat deșteptat la conștiință de sine ridica steagul unei noi lumi, care, oricare ar fi fost părerile teoreticienilor socialiști în învălmășala luptei, nu putea fi temeinic pregătită decât în cadrele unei societăți burghezo-democratice. Și o țară întreagă aștepta marea regenerare morală, stărpirea viciilor încuibate în toate colțurile sub oblăduirea „competentă“

a oligarhiei politicianiste. Căci doar nu în zadar am trecut și noi, cu jertfa celor 800.000 de vieți, prin „baia de oțel” a războiului, care, după concepția luminaților apologiști ai militarismului, trebuia să purifice și să însănătoșeze popoarele. Totuși revoluția burgheză, singura prefacere care ar fi putut să emancipeze capitalismul odată cu țărănimea, să creeze în mod definitiv condițiile obiective pentru ființarea unei mișcări muncitorești și să înlocuiască politicianismul oligarhic cu o politică de clasă burgheză, iar jafurile și arbitrariul cu o legalitate tot de clasă, dar mai mult sau mai puțin sfântă în cadrele ei, nu s-a produs. Și încă mai amar s-au înșelat speranțele acelor care vedeau salvarea României de coșmarul stăpânirii oligarhice într-o biruință apropiată a socialismului. Cu tot concursul fericit de împrejurări, care făcea ca ivirea noilor forțe politice și economice antioligarhice, să se întâlnească cu o totală slăbire și compromitere a oligarhiei, aceasta din urmă a ieșit teafără și cu noi puteri din frământările interne ce au urmat marele război.

Cauza acestei complete nereușite a primelor porniri de revoluție burgheză izvorăște, în genere vorbind, din caracterul brusc al schimbărilor produse în structura societății române. E clar că în România veche dinainte de război nu putea fi vorba de o revoluție burgheză, deoarece singurul factor care ar fi putut să o reprezinte, țărănimea, nu avea putința să se manifeste politicește. Mișcarea socialistă era cu totul neînsemnată, iar pornirile burgheze sau, în orice caz, antioligarhice, ale poporanistilor și naționalistilor aveau în primul rând o importanță literară și culturală. Nu exista un singur partid care să fi raliat în jurul său mase mai mari de cetățeni. Imensa majoritate a poporului era împiedicată în valorificarea politică a forței ei de sistemul electoral cenzitar. Și pe când partidele antioligarhice nu se puteau adresa țăranilor iobagi și nu găseau, în afară de sate, mase compacte cu interese burgheze cărora să li se fi putut adresa, partidele oligarhice nici nu aveau nevoie de mase. Ele dispuneau, în virtutea atotputerniciei lor în Stat, de mijloace suficiente pentru a-și crea oricând majoritățile parlamentare cerute de regimul constituțional și nu aveau, deci, nici un motiv care să le fi putut îndemna să solicite concursul real al poporului. Dacă în România antebelică a avut loc, cu toate acestea, o dezvoltare capitalistă, nu mai încape îndoială că această dezvoltare, neputincioasă de a se impune și de a domina societatea prin intermediul unei burghezii create de ea, n-a avut decât menirea restrânsă de a pune, prin introducerea elementelor economiei capitaliste, bazele prealabile de ordin economic ale unei evoluții burgheze. De altfel, e evident că nu dezvoltării capitaliste române ar trebui să i se atribuie meritul de a fi adus, în cele din urmă, societatea românească la răspântia revoluției burgheze. Acest merit revine, precum am văzut, războiului mondial și revoluției europene. De aceea prefacerile

postbelice nu puteau găsi pe poporul român decât cu totul nepregătit. Nu exista în masele poporului nici o tradiție de lupte politice, nici o continuitate de concepții sau o asemănare de situații care să-i înlesnească de a relua firul evoluției tăiat de cataclismul mondial și a păși înainte pe drumul indicat de el. Este un haos și o dezordine completă care caracterizează viața politică a României în primii ani după război. Nu în zadar s-a zis că vremurile mari au găsit oameni mici, care nu sunt vrednici de ele. Decât, nu micimea câtorva conducători, ci nepregătirea sufletească a întregii societăți românești pentru surprizele prefacerilor postbelice, a determinat biruința României vechi asupra cele noi.

Dar regenerarea burgheză nu putea veni nici din provinciile alipite. În Ardeal, Banat și Bucovina, caracterul național al revoluțiilor care au alipit aceste ținuturi vechiului Regat, a produs o sciziune asemenea națională a populațiilor și a împiedicat astfel o fidelă manifestare a tendințelor politice ce sălășluiau în structura de bază economică. Nu e vorba, firește, de un nou principiu de orientare politică a forțelor sociale: nici chiar exaltările naționaliste de după Unire nu au putut desființa influența hotărâtoare a deosebirilor de clasă asupra politicii. Dar cum, în provinciile noi, deosebirile naționale se confundă, în genere, cu deosebirile de clasă, Unirea a separat totuși românii, în majoritatea lor țărani și intelectuali, de minoritarii burghezi, muncitori, negustori etc. Și a făcut ca deosebirea de clasă să apară drept deosebire de atitudine față de Unire și de stăpânirea românească. Românii, astfel ajunși să fie reprezentanții exclusivi ai provinciilor eliberate, nu aveau încă organizații de clasă formate. Partidele lor, în frunte cu partidul național din Ardeal, erau partide reprezentative naționale ce se aflau sub înrâurirea unor intelectuali mici burghezi, lipsiți de concepții politice bine definite. De aceea provinciile noi nu erau reprezentate în primele parlamente ale României întregite de partide de clasă, ci de partide naționale cu o compoziție eterogenă burgheză, al căror singur rost de existență consta în faptul sărăcăcios că ele pretindeau a reprezenta românismul de peste fostele hotare. Nu Ardealul industrial și înaintat pe scara evoluției capitaliste a descălecat în Vechiul Regat, ci un incolor partid al Unirii care, în afară de principiul sterp al naționalismului, nu reprezenta un program și o putere încheagată burghezo-capitalistă. Astfel, influența progresivă ce unirea provinciilor noi ar fi putut avea chiar imediat asupra revoluției burgheze române, a fost anihilată în primele momente. Departe de a contribui la prefacerea burgheză a vechiului Regat, noile provincii au fost dimpotrivă înfrânte de expansiunea oligarhică. Ele s-au unificat cu țara mamă, i s-au încorporat pe deplin și au continuat evoluția lor în cadrele evoluției Regatului oligarhic, aducându-i numai aportul de elemente burghezo-capitaliste, nu însă revoluția burgheză însăși.

8. Dezorientarea generală în care se află societatea românească după război este încă sporită prin ciudata coincidență istorică, că în același timp în care, în România, încep a încolți germenii revoluției burgheze, societățile capitaliste apusene se află sub presiunea proletariatului, la răspântia revoluției proletare. E adevărat că, din cauza caracterului brusc al schimbărilor produse în România, clasele cu interese burgheze, și mai ales cele neproletare, nu au posedat, tocmai în momentele decisive, maturitatea politică de care ar fi fost trebuință. Dar ele ar fi putut găsi în muncitorimea revoluționară o avangardă puternică, dacă nu ar fi fost acea coincidență istorică de care am vorbit și în baza căreia proletariatul îmbrățișează, în acțiunea sa, nu revendicările revoluției burgheze, ci pe cele ale revoluției proletare integrale. Nu suntem dispuși a exagera importanța acestei împrejurări în sensul că clasele neproletare ar fi atenuat lupta lor de teamă ca nu cumva să biruiască, odată cu revoluția burgheză, și cea proletară. Căci pasivitatea claselor neproletare se datorează în primul rând nepregătirii lor politice, iar la liniștirea țăranimii a contribuit în mod decisiv legiferarea reformei agrare. Dar pe lângă că, cu toate acestea, divergența de direcții între proletariat și clasele proletare a avut și ea efectele ei prin faptul că a exclus, de la început, posibilitatea unui front comun, ea a avut și alte urmări fatale pentru reușita revoluției burgheze. Astfel e netăgăduit că burghezia a devenit reacționară numai din cauza primejdiei roșii, față de care oligarhia apărea drept clasă de ordine. Asemenea e vădit că oligarhia, stăpână în Stat încă înainte de război și rămasă la putere prin simplă continuitate, a găsit în aceeași împrejurare nu numai legitimarea politicii ei reacționare, cu care înfruntă proletariatul, ci și posibilitatea de a-l combate și nimici izolat.

Această strălucită înaintare a proletariatului, urmată de un subit și complet dezastru, e cel mai trist și tragic capitol din istoria începuturilor revoluției burgheze române. Nu este locul aici să expunem amănunțit desfășurarea acestui proces istoric. Accentuăm numai că nepregătirea proletariatului român nu a fost generală, deși întreaga mișcare era însuflețită de speranța unei apropiate izbânzi a socialismului, speranță care era numai prea firească în împrejurările date. Căci curentul social-democrat, bazat pe un simț viu al realității istorice, nu împărtășea radicalismul frazeologic al comuniștilor, care – abstrăgând de la teoriile lor în genere eronate, întrucât nu în ele, ci în atitudinea față de revoluția burgheză stă deosebirea care ne preocupă aici – credeau că și capitalismul român se află, ca și capitalismul european, în ultima sa fază de dezvoltare și că, prin urmare, proxima fază de evoluție a societății române, e, cu necesitate istorică, socialismul. Social-democrații știau că România a intrat, în urma războiului, în plină revoluție burgheză și accentuau deci în primul rând revendicările democratice ale acesteia. Totodată însă

social-democrații vedeau, cu drept cuvânt, în această tactică cea mai bună pregătire a revoluției proletare și puneau astfel în deplin acord necesitățile imediate cu cele permanente ale proletariatului. Ei își dădeau bine seama că socialismul va putea birui în România numai în urma biruinței lui mondiale și că, dată fiind starea culturală înapoiată a muncitorimii române, datoria supremă trebuie să fie, așadar, nu crearea unei conștiințe pseudorevoluționare, ci ridicarea nivelului cultural muncitoresc prin inițierea proletariatului în politica și administrația publică, pentru ca, astfel înzestrată, ea să-și poată îndeplini misiunea când de peste hotare îi va suna și ei ceasul decisiv. Din nefericire, însă, politica distructivă a comuniștilor a precumpănit asupra politicii constructive a social-democrațiilor⁸¹. Și astfel a căzut nu numai revoluția proletară, ci și cea burgheză. Căci, dată fiind starea de neputință în care zăcea țărănimea și caracterul reacționar al burgheziei, dispariția proletariatului ca factor politic înseamnă dispariția oricărei forțe combative de pe arena revoluției burgheze în România. Oligarhia, însă, are acum toată îndemânarea de a-și consolida, nestingherită, stăpânirea și împotriva celorlalte elemente de răsvrătire.

9. De fapt, reacțiunea română care, în începuturile ei, a avut, prin tendințele ei antiproletare, o semnificație în aparență burgheză, devine din ce în ce tot mai pronunțat oligarhică, adică antițărânească și antiburgheză, în urma doborârii mișcării muncitorești. Nu socialismul este de acum înaintea prezentat ca cea mai mare primejdie pentru Statul român, ci mișcările „anarhice” țărănești și „incompetența și imoralitatea” noilor partide, izvorâte prin intermediul sufragiului universal din noua structură a societății românești. Această mentalitate începe a se manifesta deja în timpul guvernului Averescu, când oligarhia mai are încă de lucru cu muncitorimea socialistă. Ea domină însă cu desăvârșire politica oligarhiei, mai târziu, când guvernului Averescu îi urmează la cârma țării partidul reprezentativ al oligarhiei române, partidul liberal. De acum înainte nimeni nu mai vorbește de proletariat sau de primejdia socialistă. Lupta se dă exclusiv între oligarhia bazată pe stăpânirea puterii de stat, pe de o parte, și țărănimea și forțele de producție capitalistă, pe de altă parte. Muncitorimea orășenească nu mai are pretenții de clasă de guvernământ, ea nu mai urmărește înfăptuirea imediată a socialismului. Redusă la adevărata ei importanță, ea se găsește deodată nu în societatea capitalistă în proces de dizolvare, în care credea că se află, ci în societatea capitalistă în proces de formare, în care, în realitate, s-a aflat totdeauna. Acțiunea ei privește în consecință mai ales domeniul sindical și, sub raport politic, organizarea, educația și propaganda. În

81 Asupra atitudinii comuniștilor față de capitalismul român vezi judiciosul studiu al lui Șerban Voinea din *Lumea Nouă*, anul 1922, nr. 49.

schimb, forțele de opoziție burgheze se întăresc între timp în așa măsură încât de la ele începe a porni o nouă mișcare antioligarhică. Astfel abia se evidențiază cu deplină claritate caracterul real al frământărilor politice și economice prin care trece România întregită. De acum este cu atât mai puțin vorba de o revoluție proletară cu cât în întreaga Europă reacțiunea burgheză a reușit să stăvilească revoluția proletară. Nu vom greși deci cu afirmația că revoluția burgheză română intră într-un stadiu hotărâtor de dezvoltare abia după potolirea revoluției proletare atât în țară cât și în restul Europei. Doar că sarcina ei e cu mult îngreunată prin faptul că, profitând de primejdia revoluției proletare, oligarhia română a reușit să se instaleze din nou și temeinic la conducerea Statului.

CAP. V: FORMELE REVOLUȚIEI BURGHEZE

1. Deși odată cu înfrângerea proletariatului a încetat și posibilitatea imediată a unei revoluții burgheze în România, necesitatea ei a rămas neatinsă din cauza prefacerilor radicale produse în urma războiului mondial. Se impune deci întrebarea, care este situația oligarhiei în societatea românească după înlăturarea proletariatului revoluționar, pentru a ne putea dumeri asupra condițiilor obiective ale revoluției burgheze și dezvoltării capitaliste române.

Am dat acum de aproape descrierea acestei situații care rămâne neschimbată și după înfrângerea proletariatului: oligarhia are a înfrunța pe de o parte tendințele de liberă dezvoltare ale capitalismului, pe de altă parte năzuințele de emancipare economică deplină ale țărănimii. Dar dacă, în această privință, situația rămâne în fond neschimbată și după înfrângerea proletariatului, situația politică începe a se schimba. De la guvernul Averescu încoace, locul opoziției antioligarhice e ocupat de înjghebările politice țărănești și burgheze. Trebuie să evităm în această lucrare orice ar privi politica de partid și nu politica de clasă, care este expresia imediată a raporturilor economice existente. Nu putem, însă, să nu accentuăm, tocmai pentru evidențierea curentelor de politică de clasă, creșterea din ce în ce mai vădită a partidului țărănesc și a celui național, care ambele reușesc a se impune tot mai mult și a se preface din partide regionale în puternice partide panromânești. Căci primul ne indică fără îndoială gradul de conștiință de sine la care țărănimea română se înalță treptat după atâtea experiențe dure, dar binefăcătoare, iar cel de-al doilea

dovedește, mai ales după diferitele fuziuni, existența unei considerabile conștiințe burgheze care depășește hotarele Ardealului.

În această situație, atitudinea ce caracterul ei politicianist o dictează oligarhiei este caracterizată prin două tendințe separate ca atare, dar cu o adâncă legătură organică între ele. În primul rând ea trebuie să-și asigure stăpânirea politică și, prin aceasta, principalul mijloc pentru satisfacerea intereselor ei economice. În consecință, asistăm la o nemaipomenită sălbăticire a moravurilor electorale și la o prefacere și mai pronunțată a întregii organizații de Stat într-o armă politică a oligarhiei. Majoritățile parlamentare care, sub regimul electoral cenșitar, puteau fi fabricate cu ușurință printr-o mică încordare a aparatului administrativ, constituie acum o problemă mult mai complicată. Pentru a face o țară întreagă să voteze partidele oligarhice, nu mai ajunge un ordin circular adresat diferitelor autorități administrative de provincie. Tărănimea, care, odată cu scuturarea robiei neoibage, s-a înzestrat și cu un suflet nou, nu mai înțelege să meargă oarbă la urnă. Afară de aceea, rolul ei în colegiul electoral a devenit decisiv, grație votului universal. Acum terorizarea pe cale administrativă nu mai este suficientă, ci e nevoie de corectarea rezultatelor electorale la însuși locul unde ele se manifestă: în localurile de votare, în urnele de buletine. De asemenea, sarcina aparatului administrativ e cu mult mai grea. Acum, regimul de drept și de fapt oligarhic trebuie impus nu unei țări de iobagi, ci unei societăți răscolite în temelii prin adânci schimbări în structura ei economică și socială. Urmarea e înmulțirea îngrozitoare a ororilor și ilegalităților administrative, precum și a actelor de teroare oficială în genere. Iar paralel cu politizarea deplină a aparatului administrativ merge formarea a două forțe reacționare, mândrite și ele de oligarhia română, care, deși originare încă în vechea Românie, se resimt nemăsurat mai mult în noile împrejurări. *Poliția de siguranță devine o putere cu atribuții discreționare, și armata primește pe față misiunea de a da ajutor oligarhiei pentru menținerea unei „ordini” care în cele mai puține cazuri este ordinea de drept, totdeauna însă ordinea oligarhică. Dar nici această mobilizare a întregii organizații de Stat nu este de ajuns. Pericolul revoluției burgheze, care amenință cu izbânda democrației, trebuie stăvilit nu numai prin desfășurarea unor forțe materiale, ci și prin forme juridice potrivite. Iată, deci, rostul noii Constituții din 1923. Ea are menirea expresă de a statornici o suprastructură juridică corespunzătoare cu interesele reacționare ale oligarhiei*⁸².

82 Nu vom face pentru documentarea acestei afirmații o analiză amănunțită a constituției oligarhice. Ajunge să desprindem din sumedenia de dispoziții reacționare numai pe cele mai fundamentale pentru a învedera caracterul ei real. Astfel gâtuirea votului universal prin desființarea reprezentării proporționale (art. 64) și păstrarea Senatului cu număr sporit de membri de drept (art. 73) nu pot fi explicate decât din

2. Constituția are însă și un rol economic bine definit. Prefacerile postbelice n-au zdruncinat numai temeliile stăpânirii politice a oligarhiei, ci și puterea ei economică. Profitând de dezorientarea și șovăirea în care, împreună cu întreaga societate românească, se află și oligarhia, libera dezvoltare capitalistă a României a luat un avânt extraordinar și a pus, cu toată hotărârea, problema transformării capitaliste. Dar dacă oligarhia a putut dezlănțui o crâncenă teroare împotriva exponenților politici ai acestei tendințe, tendința economică a rămas în ființă, cu toate că suferise și ea mult sub regimul de incapacitate și rea voință a oligarhiei. Ea trebuia combătută cu alte mijloace, cu mijloace de politică economică. Constituția de la 1923 ține cont și de această necesitate. Prin articolul 19, ea declară proprietatea Statului toate „zăcămintele miniere de orice natură ale subsolului” și anunță o lege specială care va „determina normele și condițiunile de punere în valoare a acestor bunuri”

... teama oligarhiei de accesul marilor mase populare în politică. Iar lipsa unor garanții reale ale drepturilor și libertăților cetățenești formal recunoscute (garanții pe care b. o. „Anteproiectul de Constituție” țărănist le cuprinde în articolele 10, 11, 15, 35, și în anume măsură 157) nu poate urmări alt scop decât crearea unei impunități pentru toți cei ce, în serviciul oligarhiei, ar călca aceste drepturi și libertăți. În același spirit anti-democratic e redactată legea pentru reforma administrativă, care prevede o centralizare oarbă și desființează orice posibilitate reală de viață autonomă, locală și provincială. Principiul ei derivă de altfel din prevederi constituționale.

E limpede că asemenea principii constituționale nu pot izvorî – acum, când capitalismul a făcut progrese netăgăduite, încă mai puțin în secolul XX și până la război – din necesitățile dezvoltării economice capitaliste ale țării, după cum susține d-l Zeletin scriind: „Din punct de vedere economic, absolutismul centralizator corespunde stadiului de început al dezvoltării burgheziei, când procesul de circulație predomină procesul de producție; atunci e nevoie de a distruge toate barierele interioare, toate autoritățile regionale, și a nivela, a uniformiza întregul organism social”. (*Op. cit.*, III, 2-3, pag. 261). Căci o scurtă răzgândire ne lămurește că între absolutismul centralizator, de care vorbește d-l Zeletin, și absolutismul românesc e o mare deosebire, care de altfel rezultă din însăși deosebirea constatată în dezvoltarea capitalistă ca atare. Primul este un absolutism aservit burgheziei și capitalului, iar tendința lui centralizatoare se îndreaptă, ce e drept, împotriva tuturor „barierelor și autorităților regionale”, dar numai întrucât acestea au puțința de a știrbi uniformitatea regimului economic și juridic, printr-o varietate de legislații și prin taxe vamale, sau biruri ce apasă capitalul, prin restricții corporatiste etc. Cel de-al doilea, însă, absolutismul românesc, nu are de luptat împotriva organizației feudale a societății. Întrucât și el este în serviciul capitalismului, menirea lui e îndeplinită, prin urmare, odată cu introducerea generală a instituțiilor de drept și de Stat burghezo-liberale. Încolo, dăinuirea tendinței absolutiste și centraliste e de ordin pur administrativ. Nu mai este vorba de regiuni autonome în politica lor economică și în legislație, ci de principii de administrație care se judecă din punct de vedere tehnic și politic. Însă, în această privință, e vădit că centralismul absolutist se potrivește de minune cu interesele de dominație ale oligarhiei. Pe de altă parte, nimic nu stingherește mai mult desfășurarea forțelor economice capitaliste decât o organizație de Stat absolutistă iresponsabilă și greoaie, după cum e, fără îndoială, organizația preconizată de oligarhie. De aceea absolutismul oligarhic român are un caracter special determinat de interesele ce l-au creat: acela de a fortifica și mai mult poziția oligarhiei în societate.

și căreia vor trebui să se conformeze și concesiunile de exploatare „institute sau date, conform legilor azi în vigoare“.

Din textul acestui articol constituțional nu se desprinde încă cu claritate tâlcul lui adevărat. Dar odată ce ne dăm seama care este, în concepția oligarhiei, misiunea economică a Statului, rostul naționalizării bogățiilor de subsol (la care, de altfel, se adaugă, prin articolul 20, și naționalizarea apelor „ce pot produce forțe motrice... Și pot fi folosite în interes obștesc“) e lesne de ghicit. Ea ne apare, cu evidentă, drept măsură de prevedere, menită să pregătească penetrația oligarhiei în industria petrolului, minelor și electricității, deci într-o ramură de activitate economică, care este, prin firea ei, baza întregii dezvoltări capitaliste viitoare a României.

Pe lângă această naționalizare sau, mai bine zis, etatizare, care are menirea de a servi drept bază cointeresărilor și comercializărilor oligarhice, oligarhia mai dispune de un mijloc de acaparare, de naționalizare propriu-zisă, prin simple măsuri administrative, în favoarea capitalului particular național. Scopul adevărat al acestei naționalizări nu este atât de a asigura preponderența capitalului românesc, cât mai ales de a întinde stăpânirea oligarhică asupra întregii economii naționale. Aceasta se arată mai ales în primii ani de guvernare liberală, când naționalizarea se află într-o perioadă deosebit de fertilă. Desigur, cum penetrația oligarhică se produce acum mai ales în forma naționalizării și cu invocarea unor interese superioare de Stat, ea nu poate fi prea exclusivistă și trebuie să tolereze și participarea capitalului independent. La aceasta se mai adaugă și faptul că instituțiile financiare oligarhice nu pot dispune de cantități suficiente de capital pentru a lua singure asupra lor sarcina de naționalizare. Dar în cadrele naționalizării care, privită ca atare, implică netăgăduit crearea unei situații de hegemonie pentru capitalul național, predomină, în mod vădit, tendința de acaparare oligarhică. Activitatea autorităților și comisiilor chemate să execute naționalizarea și să vegheze asupra caracterului național al economiei capitaliste, nu se îndreaptă împotriva capitalului străin, ci împotriva celui românesc. Care era, de pildă, tâlcul organului foarte important de naționalizare, care este Comisia specială economică de pe lângă Ministerul de Comerț și Industrie în acest proces de „naționalizare“, dacă nu asigurarea supremației oligarhice? Această comisie era și este încă chemată să-și dea avizul asupra fiecărei înființări de societăți pe acțiuni sau sporiri de capital, dar explicația frecventă că ea ar avea misiunea să împiedice astfel încuibarea ilicită a capitalului străin nu poate fi luată în serios. După datele oficiale publicate în ziarul „Argus“, capitalul străin reprezintă în anii 1922-1923 numai o infimă parte în capitalul total al societăților autorizate. Dacă, de fapt, ar fi existat

tendințe de incubare din partea lui, el ar fi putut să participe deci într-o măsură mult mai largă fără să știrbească caracterul național al întreprinzătorilor⁸³.

3. O izbitoare dovadă, pentru situația reală în care se găsește economia națională română în urma campaniei de penetrație a oligarhiei, sunt însă debaterile congresului „Uniunii Generale a Industriașilor” din 1923, fiindcă în ele se manifesta așa zicând în însuși obiectul de ceartă, antagonismul adânc între burghezia și oligarhia română. Bineînțeles, aici nu mai este vorba de naționalizare, ci, în genere, de *sistemul intervenționist*. Este însă știut că acesta a fost mijlocul fundamental prin care oligarhia și-a cucerit pozițiile ei economice înainte de război și că el a rămas, și după război, același instrument al penetrației oligarhice. Prin urmare e numai firesc dacă industriașii, luând în discuție problema protejării și încurajării industriale, se gândeau în primul rând să protesteze împotriva instabilității și bunului plac ce caracterizează intervenționismul industrial al oligarhiei. Iată care este, în această privință, punctul de vedere al industriei independente, exprimat cu ocazia acestui congres: „În cele ce urmează vom arăta însă (după ce s-a recunoscut legitimitatea generală a principiului intervenționist N.A.), că prin reaua aplicare și interpretare a unor legi existente care privesc industria, prin modificările foarte dese ale regimului de export și import, prin lipsa de pregătire sau rea voința organelor administrative care au menirea să controleze și să ajute industria, suntem astăzi într-o situație foarte delicată, și dacă *acest fel de amestec în mersul industriei va continua, ne temem că multe din industrii vor fi nevoite de a-și înceta activitatea*. Să ne explicăm: o lege pentru încurajarea industriei naționale nu-și poate îndeplini scopul dacă nu e valabilă pe un termen destul de lung (credem cel puțin 20 de ani). În plus, o asemenea lege trebuie să fie aplicată *în mod egal tuturor* acelor care îndeplinesc condițiile prevăzute de dânsa. În realitate însă se întâmplă foarte des că industrii care îndeplinesc condițiile stipulate de lege sunt scoase de sub acest regim; ba câteodată chiar împiedicate de a funcționa. Nu este în căderea noastră să analizăm motivele care determină organele Statului de a proceda în acest fel. Ceea ce, însă, trebuie să afirmăm aici, este că Statul e dator să aibă pentru orice acțiune a sa și deci și pentru chestiunile de ordine economică, legi clare și care să nu se schimbe în fiecare moment. Este inadmisibil ca regimul legal al industriei să se bazeze pe ordonanțe

83 Cele 321 societăți care au obținut autorizații de funcționare sau înființare în anul 1922-1923 au 844.144.650 lei capital românesc și numai 61.934.450 lei capital străin, calculat prin substragerea de la capitalul total de 906.079.000 lei. În ce privește sporirile de capital, erau în același răstimp față de 1.053.208.800 lei capital românesc, 239.641.700 lei capital străin, calculat prin substragere de la suma totală.

ministeriale și interpretări care variază în fiecare moment, după mentalitatea funcționarului (sic !) de la care emană”⁸⁴.

Congresul industriașilor nu s-a mărginit, însă, la manifestarea nemulțumirilor provocate de atitudinea părtinitoare a Statului, ci a stabilit și principiile generale ce, după părerea lui, trebuia să fie la baza viitoarei legi a industriei „bine definite, cu garanții de durabilitate și echitabil aplicate”. Între aceste principii figurează în primul loc: „Libertatea garantată în crearea, organizarea și conducerea industriei”⁸⁵.

Cu toată rezerva ce trebuie să stăpânească dezbaterile unui corp de „ordine”, cum este „Uniunea Industriașilor”, antagonismul de interese între oligarhie și burghezie a ieșit, deci, la iveală cu destulă evidentă. Pe când oligarhia stăpânitoare în Stat este interesată la un intervenționism tutelar care permite nu numai orice amestec în industrie, ci și influențarea și acapararea ei arbitrară, burghezia independentă cere numai sprijinul și încurajarea Statului, respinge însă orice ar putea îngreuna posibilitățile ei de liberă dezvoltare⁸⁶.

Deși capitalismul român se află încă în începuturile lui, ar fi totuși o exagerare a face, din punct de vedere formal istoric, pe baza acestor constatări, o analogie între epoca actuală a dezvoltării capitaliste române și epoca liberalistă din Apus. Dat fiindcă în toate țările capitaliste, capitalismul a trecut într-o fază monopolistă și că, prin urmare, legăturile de dependență între Stat și capitalism devin din ce în ce mai restrânse, e numai natural ca nici capitalismul român să nu poată fi liberalist și ca și el să reclame intervenția Statului în favoarea lui. Pe de altă parte, oligarhia care a știut să creeze, între organizația de Stat și organizațiile ei economice, un raport asemănător în aparență cu raportul între Statul capitalist apusean și capitalismul monopolist, influențează și ea asupra dezvoltării capitaliste, silind burghezia la revendicarea unui intervenționism nefalsificat care să nu fie în slujba unor anumite grupări economice, ci în slujba clasei capitaliste întregi. Liberalismul burgheziei române nu este deci absolut. El cere numai o libertate relativă față de

84 *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*, anul II, nr. 9-10, pag. 455.

85 *Op. cit.*, pag. 480.

86 Acest antagonism se manifestă, cu necesitate, mai ales acolo unde e numai de dată recentă ca b. o. în Ardeal și Banat. În aceste provincii ajunse la un grad de dezvoltare capitalistă relativ înalt și deprinse cu un regim de stabilitate și legalitate, capitalismul opune o deosebit de dâră rezistență penetrației economice oligarhice. În schimb, el suferă toate vexațiile și desconsiderările de care e capabil Statul oligarhic. Ba, din acest antagonism se dezvoltă, în cele din urmă, chiar și un veritabil „războiu economic” între cele două forțe economice contrare. E, deci, foarte explicabil dacă, și la congresul industriașilor, doleanțele ardelenesti au fost cele mai pronunțate și mai violent formulate, și dacă antagonismul economic ardelenesc-regătean continuă până în prezent. (*Op. cit.*, pag. 456).

oligarhie, nu și una absolută față de intervenția Statului ca atare. Între interesele intervenționiste ale oligarhiei și burgheziei există o deosebire principală izvorâtă din deosebirea generală între aceste două categorii. Oligarhia reclamă intervenționism politicianist, burghezia unul simplu politic. Sunt două concepții asupra Statului ce se oglindesc în aceste formule.

4. Nu este încă timpul de a ne pronunța definitiv asupra semnificației finale a acestei politici intervenționiste menite să continue penetrația oligarhică. Dar e vădit că ea este, atât în intențiile cât și, deocamdată, în efectele ei, absolut reacționară. Ea stăvilește libera și ampla desfășurare a capitalismului care, într-o țară înapoiată ca România, ar fi avut dimpotrivă nevoie de o încurajare sinceră și de continue aporturi de capital din străinătate. Totuși nu poate fi trecut cu vederea că oligarhia, simțind primejdiile ce le aduce dezvoltarea capitalistă și văzând totodată că această dezvoltare e o inevitabilă necesitate istorică, se străduiește întru acapararea ei pentru ca, stăpânind-o, să-i paralizeze nu numai primejdiile, ci, continuând-o sub stricta ei supraveghere, să facă în același timp față și nevoilor de propășire capitalistă. Până în acest moment, însă, penetrația oligarhiei este departe de a fi atât de progresată încât să se poată vorbi de o completă identificare a burgheziei cu oligarhia sau mai bine zis, de o completă oligarhizare a burgheziei. Sunt încă în viață toate puterile progresive și antioligarhice pe care structura economică și politică a societății românești postbelice le-a produs. De aceea politica oligarhică rămâne reacționară în tot complexul ei. Aceasta este a doua fază reacționară în istoria politicii oligarhice. Dar dacă în faza industrială, când a fost vorba numai de gâtuirea unei industrii anemice și artificiale prin înseși originile ei, sarcina oligarhică a fost relativ ușoară, acum, când avântul capitalist postbelic și alipirea noilor provincii au întărit tendințele burghezo-capitaliste, când țărănimea se deșteaptă și proletariatul, răpus pentru moment, se pregătește și el de o nouă eră de activitate politică, situația nu mai e așa de simplă. Caracterul economic pe care și l-a însușit oligarhia în cursul vremii face doar ca interesele ei și cele ale burgheziei să fie până la un anumit punct identice și capitalul să dezvolte numai o moderată opoziție politică, nu și una revoluționară împotriva oligarhiei. Când comparăm opoziția radicală și principială ce partidul țărănesc o face pe toate temele oligarhiei, cu atitudinea mult mai moderată și mult mai puțin bazată pe divergențe principiale a partidului național, avem cea mai bună ilustrație a acestui adevăr. Dar rămân totuși greutățile economice create prin slingherirea dezvoltării capitaliste și rămâne, îndeosebi, opoziția neîmpăcată a țăranimii și proletariatului, secondată de nemulțumirea unor pături largi de mici burghezi și intelectuali care, din nefericire, se manifestă și printr-o mișcare

antisemită fascistă⁸⁷. Aceste elemente economice și politice sunt suficiente pentru a menține în actualitate problema revoluției burgheze. Căci nicăieri, în societățile înapoiate, revoluția burgheză n-a fost opera

87 Problema aceasta nu se poate aborda cu simpla constatare a caracterului reacționar pe care mișcarea antisemită o are, cu toată evidența, în România. Căci reacționarismul este prea cu temei reprezentat de partidele oligarhiei române și regimul reacționar oligarhic prea puțin amenințat, încât orice altă organizație reacționară în plus să nu apară drept pleonasm politic. Iar dacă am presupune că însăși oligarhia are interesul să-și pregătească de cu vreme o gardă pretoriană pentru timpurile de nevoie, suntem împinși în același timp să ne întrebăm, prin ce se explică atunci răzvrătirea pretorienilor împotriva propriilor lor patroni? Dar mai este un fapt care trebuie să ne dea de gândit. Antisemitismul actual românesc întrunește în programul și activitatea sa elementele fundamentale atât ale antisemitismului propriu-zis cât și ale fascismului. El propagă, pe de o parte, ura și războiul economic și politic împotriva evreilor, pe de altă parte idealul lui este întronarea unei dictaturi naționale împotriva a orice, după concepția lui, este antinațional și vătămător neamului românesc. Nu fără dreptate, presa a găsit pentru d-l Cuza o caricaturizare a numelui lui Mussolini. Ea a exprimat astfel o latură foarte reală și importantă a mișcării antisemite, reușind totodată să păstreze, printr-o nimerită înlocuire de sunete, proporțiile ei adevărate. Această dualitate antisemito-fascistă este un fenomen ciudat într-o țară ca România unde fascismul nu poate avea nici o îndreptățire, iar antisemitismul nu se manifestă în forma sa actuală apuseană. Într-adevăr, fascismul italian s-a născut ca reacție împotriva primejdiei interne comuniste. În Germania, Austria și Ungaria, însă, antisemitismul „Hakenkreuzler”-ilor strigă, ca și cuzismul nostru, „Moarte în jidani”, dar nu bate ca acesta pe evrei, ci pe muncitorii de cea mai curată origine creștină. El este o mișcare pronunțat antiproletară, născut din aceleași nevoi reacționare ale capitalismului ca și fascismul lui Mussolini. Există în România necesitatea unei asemenea reacții a clasei stăpânitoare împotriva proletariatului? Este banal a mai pune această întrebare când se știe că, de la dezastrul grevei generale încoace, proletariatul a încetat a mai fi un factor politic. S-ar putea spune doar că oligarhia mai are dușmani: țărănimia și, în genere, curente antioligarhice care și ele trebuiesc combătute. Dar puterea oligarhiei este prea mare și prea adânc înrădăcinată încât să nu ajungă pentru a reprima singură forțele potrivnice. Care sunt deci cauzele sociale și economice ale acestui antisemitism care nu este și nici nu poate fi o unealtă direct creată de reacțiune? S-a scris și s-a discutat mult în jurul acestei chestiuni, dar numai rareori s-a ajuns la încheieri potrivite cu realitatea. În genere, predomină tendința de a-l identifica cu mișcările, în aparență similare din Germania, Austria, Ungaria etc. Pretinsele lui relații intenționale formează un cap de acuzație favorit al presei democratice și filosemite. Sporadic numai se recunoaște caracterul lui, în fond, *anticapitalist*. Dar tocmai acest caracter este de importanță decisivă, deoarece numai prin el se poate explica lățirea crescândă a antisemitismului fascist în această țară în care oligarhia îndeplinește cu vârf și îndesat funcțiile reacționare ale fascismului și antisemitismului apusean. România trece, în prezent, printr-o epocă de dezvoltare asemănătoare cu aceea care, în Apus, a fost caracterizată printr-o elementară izbucnire a antisemitismului. Capitalismul român începe a se închea și nemulțumirea celor loviți de el se manifestă încă în forma primitivă a urii sălbătice împotriva acelor care, în baza tradiției lor seculare de mânuitori ai banului, sunt și la noi principalii pionieri ai progresului capitalist. Acest fapt nu schimbă, bineînțeles, întru nimic reacționarismul mișcării antisemite române. „Socialismul omului prost” - precum s-a mai numit acest antisemitism anticapitalist - a fost în Apus numai o

burgheziei ca în epoca clasică apuseană. Nu numai Rusia ne poate servi de exemplu pentru această afirmație. O întărește chiar istoria Statelor mai înaintate din Europa centrală. În Germania și Austria d.p., revoluțiile din 1918 n-au fost în sensul lor istoric numai proletare, ci și burgheze. Ele abia au curățat societatea de toate resturile feudale și au creat democrația republicană, cea ultimă expresie a societății capitaliste înaintate.

Se pune însă problema dacă, în asemenea condiții, revoluția ce mijeste în România mai poate fi cu drept cuvânt numită burgheză. În orice caz, termenul nu mai pare a fi absolut corect. Mai ales istoricul nu va admite o analogie deplină cu marile revoluții apusene în care tocmai burghezia a fost factorul determinant. Dar, în esență, situația este totuși aceeași. În România ca și în Europa secolelor trecute, e vorba de o revoluție politică, care, înlăturând o stăpânire de clasă potrivnică progresului economic, să deschidă un drum liber desfășurării forțelor capitaliste. Că burghezia nu conduce politicește această revoluție, este absolut irelevant. Fapt rămâne că revoluția are loc pe baza dezvoltării capitaliste și că, în cele din urmă, și burghezia va trebui să profite de roadele ei. Asemenea, caracterul burghez al revoluției nu e întru nimic alterat prin perspectiva imediată ce, economicește vorbind, biruința ei o deschide revoluției proletare. Căci această perspectivă se datorează mai

...rătăcire. În România, însă, unde față de declinul fatal al oligarhiei orice mișcare de confuzie sau diversiune politică este mai bine văzută de reacțiune, el se prezintă drept primejdie. În Apus, antisemitismul nu era o mișcare politică organizată cu revendicări precise, ci numai o mentalitate turbulentă, dar confuză, o psihoză socială de durată efemeră. Față de necesitățile timpului, el nu putea produce, în această formă anticapitalistă, nici un rău durabil. El nu exprima decât o dezorientare trecătoare care a dispărut odată cu consolidarea capitalismului ca sistem social și a putut fi ușor biruit de socialismul adevărat. În locul lui a apărut antisemitismul „Hakenkreuzler”-ilor care nu mai este anticapitalist ci, dimpotrivă, în slujba capitalismului internațional. La noi, însă, antisemitismul are cu totul altă înfățișare. Antisemitismul român, anticapitalist cum e, și-a creat o întreagă organizație și un program practic care, oricât de ridicol ar fi, este totuși un ideal de realizare politică. Un simplu simptom de prefacere economică în Apus, el devine în România un factor politic activ și permanent, dornic de a se impune în viața de Stat. Elementului sentimental al urii antisemite i s-a adăugat elementul de acțiune fascist. Nu vom greși dacă vom explica această combinație bizară de elemente deosebite din împrejurările sociale în care se desfășoară la noi dezvoltarea capitalismului. În Apus, antisemitismul nu s-a putut statornici ca mișcare politică, deoarece însuși capitalismul, progresând rapid și fără a fi ținut în loc de clasa lui reprezentativă, a făcut să dispară condițiile obiective ale mentalității antisemite. În România – precum am arătat – capitalismul este, însă, împiedicat de însăși clasa ce-l reprezintă în forma sa empirică, așa încât societatea este ținută permanent în cea fază de tranziție spre desfășurarea lui deplină. Această împrejurare, care se exprimă prin existența oligarhiei reacționare a făcut cu puțință construirea antisemitismului în mișcare organizată politică. Astfel au fost sustrate luptei pentru progres, pentru îndelungată vreme, importante elemente sociale și a fost creată o nouă primejdie reacționară.

mult dependenței noastre de țările mai înaintate decât maturității la care ar putea ajunge capitalismul nostru indigen. Tot astfel nu are nici o importanță probabilitatea aproape absolută că în urma revoluției nu se va instala, ca în Apus, numai democrația burgheziei la care celelalte clase și, îndeosebi, proletariatul pot participa numai după grele și îndelungate lupte, ci democrația integrală în care se răsfrâng toate forțele politice ale societății. Și aceasta este, de altfel, o urmare a coincidenței revoluției burgheze române cu revoluția proletară mondială, și, sub raport național, a condițiilor speciale istorice care au făcut din țărani și muncitori clase revoluționare încă în era anteburgheză.

Caracterul burghez al revoluției antioligarhice din România nu este știrbit nici prin faptul că nu se îndreaptă împotriva unui sistem social feudal. Ea nu este antifeudală, deoarece regimul oligarhic nu este, nici chiar cu substratul său neoibag și încă mai puțin după desființarea acestuia, feudal în sensul obișnuit al cuvântului. El reprezintă dimpotrivă, împreună cu neoibăgia agrară, o stare de tranziție de nuanță burghezo-capitalistă între feudalism și capitalismul adevărat. Dar a doborî acest sistem înseamnă a deschide un drum liber capitalismului. În acest sens revoluția ce va sfârși doborârea oligarhiei, este burgheză atât în înțelesul ei istoric, cât și în urmările ei. Trebuie respins așadar limbajul publicisticii noastre politice care vorbește adesea de oligarhia română ca de o clasă feudală sau semifeudală. Ea nu este clasa burgheză însăși, dar fără îndoială o clasă burgheză care nu s-a putut forma decât sub influența capitalismului. Ceva mai potrivit pare a fi termenul, și el des întrebuintat, de „orientală”. De fapt, numai în țările orientale înapoiate unde dezvoltarea capitalistă a luat ființă sub imboldul unor influențe externe, a fost posibilă nașterea unei oligarhii politice de felul celei românești.

Dar dacă oligarhia e în acest sens orientală, nici regimul ei de abuz, de ilegalitate și arbitrar nu poate fi considerat ca o continuare a vechii atotputernicii feudale sau, ceea ce în fond e același lucru, a despotismului oriental. Însăși poziția favorizată a oligarhiei în societate, poziție ce se datorează diferențierii puțin progresate a organismului social român, creează condițiile obiective ale absolutismului oligarhic care, apoi, după ce dezvoltarea socială a slobozit, în fine, alte clase cu aspirații politice, e menținut ca arma cea mai eficace în lupta de autoconservare. Dacă se vorbește așadar în România de teroare, ilegalitate și corupție, este cu totul deplasat a trage paralele istorice cu epoca fanarioților sau cu cine știe ce timpuri legendare medievale. Pentru explicarea acestor fenomene ajunge să ne dăm seama că, asaltată de dezvoltarea capitalistă și de forțele țărănești și proletare pe care aceasta le produce, oligarhia nu are la îndemână alt mijloc de apărare decât teroarea și ilegalitatea și că, dat

fiind caracterul ei politicianist, numai cinstea și respectul legilor nu o pot călăuzi în actele de guvernământ. Se poate spune că doar sălbăticia specifică a acestui sistem se explică prin tradiția fanariotismului⁸⁸.

Pe de altă parte, când e vorba de burghezie, nu trebuie uitat că nici aceasta nu poate fi asemănată cu burghezia marilor revoluții europene. Am lăsat a întrevea acum că pătura neînchegată și eterogenă care astăzi se poate numi burghezie română, nu este revoluționară și am arătat asemenea că ea nu poate fi nici liberalistă. Prin urmare, nu se poate zice că revoluția burgheză va crea în România o burghezie „adevărată” în înțelesul istoric apusean. Cu drept cuvânt, d-l Madgearu constată că a aștepta așa ceva „este o iluzie”⁸⁹. Totuși o burghezie adevărată va trebui să se nască în urma biruinței revoluționare, care desigur nu va fi generoasă, nici liberală, dar în orice caz o burghezie stăpână pe un capitalism liber de lanțurile oligarhiei. Asemenea, nu e vorba de formarea unei noi burghezii în sensul că societatea românească ar urma să o dezvolte abia acum. Când se constată necesitatea unei burghezii adevărate, nu trebuie uitat că existența acesteia depinde de existența simultană a unui capitalism liber și scutit de siluiri. Și, cum este netăgăduit că baza economică a unei burghezii există în România, în forma aparatului de producție capitalist relativ foarte considerabil, și că numai invazia oligarhiei în economia națională îl împiedică de la desfășurarea integrală a tendințelor sale inerente, vom înțelege că, mai ales în prezent, nu e vorba atât de progresul capitalist pur economic, cât de liberarea capitalismului existent de sub tutela oligarhiei. Formarea burgheziei nu este deci o problemă economică, cu toate că sporirea cantitativă a aparatului de producție ar fi de mare importanță, întrucât ar îngreuna, ba ar face cu timpul imposibilă stăpânirea lui de către oligarhie. Ea este în prima linie o problemă politică. Chiar întărirea burgheziei naționale și slăbirea implicită a oligarhiei nu ar putea avea alt caracter. În baza importanței ei politice crescute, burghezia ar atrage de partea sa elementele oligarhice aflate în economie. Astfel privită, formarea burgheziei nu presupune decât schimbarea unui sistem politic și, simultan, o prefacere de ideologie.

5⁹⁰. E deci evident că societatea românească a născut, în cursul dezvoltării ei, necesitatea revoluției burgheze. Dar a rămas deschisă marea problemă: cum și pe ce cale se va îndeplini această necesitate. Am

88 Ar fi deosebit de interesantă cercetarea formelor concrete pe care le-au luat diferitele ramuri ale vieții publice și particulare sub influența regimului oligarhic. În această privință Dobrogeanu-Gherea a făcut frumoase începuturi, din care remarcăm capitolul V din *Neoiobăgia* și studiul, din nefericire rămas fragmentat, despre „Urmările regimului oligarhic”.

89 Tărănism sau neoliberalism ?, *Revista Vremii*, anul III, nr. 8, pag. 9.

90 Vezi *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, an. V, pag. 497 și an. VI, pag. 160. Lucrarea de față încheiată în vara anului 1923, a avut soarta de a nu putea vedea pe deplin lumina tiparului decât după aproape patru ani și într-o redactare

amintit părerea d-lui Zeletin după care o revoluție burgheză violentă nu este posibilă în România deoarece condiția fundamentală, separația între puterea de Stat și dezvoltarea economică, nu este dată în societatea românească. Dar dacă am arătat acum în ce măsură caracterul reacționar al burgheziei române nu exclude încă posibilitatea unei atitudini revoluționare a altor clase, nu am făcut încă deplină claritate. Căci d-l Zeletin, susținând punctul d-sale de vedere, nu a uitat deloc existența proletariatului și țăranimii. D-sa știe foarte bine că „ar trebui să ne așteptăm încă la o revoluție română“. Dar, după d-sa, această prefacere istorică se înfăptuiește fără zguduire, „deoarece aici dezvoltarea clasei burgheze se confundă cu procesul de prefacere al oligarhiei“⁹¹. Cu alte

considerabil redusă în proporții. Ea apare totuși – dacă abstragem de scurtările impuse de considerații de spațiu – în forma în care a fost redactată la început. Situația societății românești nu este, însă, în 1927 aceeași ca în 1923. Atât în domeniul politic cât și în cel economic și social s-au produs schimbări și precizări care necesită imperios o prelucrare și o punere la zi a studiului. Cu toate acestea nu am făcut nici o modificare esențială. M-am mărginit să elimin câteva pasaje de importanță secundară, actuale în 1923, lipsite însă de interes în 1927, și să rectific anumite amănunte în cadrul strict al redactării vechi. Cum afirmațiile mele teoretice asupra originii și evoluției oligarhice române și a societății noastre moderne în genere nu au putut fi zdruncinate de cele petrecute de la 1923 încolo, ci au fost dimpotrivă întărite, cred că e suficient să subliniez aici pentru cititori distanța de timp, între compunerea și apariția lucrării care apare astfel ca un tot organic și unitar, ca o icoană a societății române așa cum se prezintă observatorului acum patru ani. O viitoare redactare completă la care lucrez, îi va da abia forma definitivă. Până atunci țin să lămuresc numai câteva puncte mai importante. În 1923, când societatea română se afla încă sub impresia valului revoluționar postrevoluționar, mișcarea țărănească s-a afirmat ca un factor politic de primul ordin. Astăzi, după reconsolidarea definitivă a regimului oligarhic, precum și datorită altor împrejurări asupra cărora nu pot insista aici, importanța mișcării țărănești este mult mai redusă. A vorbi de ea ca de un factor revoluționar ar fi în prezent foarte hazardat. Tot astfel aprecierile asupra reformei agrare și asupra regimului agrar actual din România nu mai pot fi menținute în întregime azi când rezultatele reformei agrare pot fi văzute mult mai clar. În schimb, muncitorimea, care acum patru ani nu juca nici un rol, începe a se reafirma, potrivit cu legile firești ale evoluției sociale. După încheierea victorioasă a acaparării economice oligarhice, nu se mai poate vorbi de o burghezie română ca clasă socială. Cauzele acestei dispariții le-am schițat, pe scurt și numai în parte, într-un articol intitulat „Naționalizările“ și publicat în *Adevărul* din 15 martie 1926. Pe de altă parte, indentificarea oligarhiei cu capitalismul, eventualitatea pe care o discut mai pe larg în capitolul V (5-8) nu s-a produs deși acapararea economică și-a atins, în bună parte, scopul. Întrucât capitalismul, cel puțin în faza actuală românească, reclamă democrația drept corolar politic, oligarhia a rămas ceea ce a fost și atunci când a ajuns în posesia deplină a stăpânirii economice, iar luptele politice pierd din ce în ce mai mult caracterul de lupte de mase și devin tot mai pronunțat lupte între fracțiunile oligarhice adverse. Iată faptele principale sociale de care studiul de față n-a mai putut ține seama. În ultimul timp, s-a evidențiat, în sfârșit, Italia ca putere cu veleități de invadare capitalistă, fapt care schimbă cele expuse în pag. 447. – L. R.

⁹¹ *Op. cit.*, III, 2-3, pag. 263.

cuvinte, după d-l Zeletin, revoluția burgheză se va înlăptui prin totala acaparare a economiei capitaliste de către oligarhie, prin identificarea treptată a oligarhiei cu burghezia. Nu înțelegem cum se poate menține în aceste condiții analogia cu absolutismul luminat apusean care doar nu a făcut afaceri de bancă și nu a acaparat nicicând întreprinderi industriale. Se vede că acesta e singurul fenomen anormal în dezvoltarea, altminteri absolut normală și în conformitate cu chipul apusean, a capitalismului român. Dar oricum, afirmația d-lui Zeletin trebuie cercetată mai îndeaproape, deoarece de fapt oligarhia care, ce-i drept, nu e nici „luminată” în absolutismul ei, nici ca clasă socială burgheză, manifestă netăgăduit tendința de a se identifica cu dezvoltarea capitalistă existentă. Probabilitatea unei identificări cu burghezia sau mai bine zis a unei prefaceri în burghezie nu pare deci, la prima vedere, exclusă.

E limpede, cel puțin dacă judecăm penetrația oligarhică numai după rezultatele ei cantitative, că la un moment dat capitalul românesc ar putea fi complet acaparat de oligarhie. Și e, de asemenea, limpede că îndeplinirea acestui proces ar preface burghezia întreagă mai întâi în oligarhie, dar că apoi aceasta ar putea deveni, sub presiunea legilor inerente capitalului care n-ar mai fi stingherite în desfășurarea lor, burghezie adevărată. Așa încât, admitând această ipoteză, rezultatul final economic al revoluției burgheze s-ar realiza pe o cale relativ pașnică, fără amenințarea existenței politice a oligarhiei.

Nu se poate, însă, afirma că o asemenea dezvoltare lentă ar putea îndeplini totodată și cealaltă latură politică a revoluției: democrația. Oligarhia nu se va putea nicidecum „disolva... prin însăși evoluția economică. într-o democrație reală”, nicicând ea nu „va îngădui... o știrbire a influenței ei, prin consimțirea la un proces de descentralizare”, după cum speră d-l Zeletin⁹². Căci procesul de penetrație desăvârșită pe care l-am presupus, presupune la rândul său ca oligarhia să rămână în deplină posesie a puterii de Stat, deoarece numai astfel ea are putința să se apere, pe de o parte, de atacurile țărănești și muncitorești și să cucerească, pe de altă parte, pozițiile economice ale burgheziei independente. Oligarhia devenită burghezie va trebui să schimbe deci absolutismul ei oligarhic cu un absolutism burghez, îndreptat împotriva țărănimii și muncitorimii care, din cauza lipsei unui regim democrat, vor trebui să fie și mai departe în opoziție. Această perspectivă, care e sigură, dacă admitem posibilitatea revoluției economice fără zguduiri politice, evidențiază că oligarhia nu reprezintă clasa cea mai progresivă a societății românești, nici măcar dacă am admite că identificarea cu capitalismul este, într-adevăr, misiunea ei istorică, ceea ce pare puțin probabil. Același rezultat economic, întregit de izbânda democrației,

92 *Op. cit.*, III, 4, pag. 422.

poate fi realizat, prin răpunerea forțată a oligarhiei de către revoluția burgheză politică.

6. E, însă, evident că tocmai această din urmă soluție nu poate conveni burgheziei așa de bine ca soluția oligarhică care i-ar crea, după desăvârșirea transformării capitaliste, o situație politică mult mai favorabilă. De aceea e foarte probabil ca aici să se găsească un nou motiv în măsură de a determina păturile burgheze la o atitudine politică cordială față de oligarhie sau, în cel mai bun caz, la o opoziție moderată. Bineînțeles, nu este vorba de o simplă prevedere. Datorită împrejurărilor deosebite ale transformării capitaliste române, lupta de emancipare a țăranimii n-a fost până în prezent nicicând secondată de burghezie. Prin urmare, țăranimea a îmbrățișat o politică independentă a ei. Și e firesc ca, pentru aceleași motive, partidele burgheze să fie lipsite chiar astăzi, ca și oligarhia, de baza largă electorală pe care în toate țările capitaliste țăranimea o oferă claselor burgheze puțin importante ca număr și că, în această situație, burghezia să nu fie deloc interesată la un regim democratic ce ar putea aduce la putere dacă nu muncitorimea industrială, atunci cel puțin, ca în Bulgaria, o stăpânire anticapitalistă a țăranilor. Mai ales această din urmă perspectivă se bazează pe realități foarte evidente. Am văzut cum țăranimea română urmărește prin atitudinea ei revoluționară nu numai dobândirea drepturilor integrale politice, ci, în ultimă instanță, asigurarea intereselor ei economice pentru a se impune ca factor dominant de producție. Desigur, aceeași tendință există, mai mult sau mai puțin puternică, la țăranimea tuturor țărilor. Dar în România, importanța politică a acestei combinații de revendicări e nemăsurat mai mare, prin faptul că s-a produs în mijlocul unei societăți aflate în pragul revoluției burgheze și încă a unei revoluții care, din punct de vedere al forțelor brute sociale, este în primul rând susținută de țăranime. De aceea o revoluție burgheză, făcută sub influența hotărâtoare a țăranimii, ar avea, cu necesitate, pe lângă rezultatele ei politice, și un efect economic de o semnificație specific țărănească: biruința politicii economice țărănești. Aceasta însă ar aduce, prin caracterul ei agrar și mai ales în baza calității de mic producător al țăranului cu atât mai grave prejudicii dezvoltării capitaliste, cu cât nu e vorba numai de un simplu antagonism de clase interne, ci de însăși problema propășirii economice a României. Într-adevăr, în condițiile actuale care nu se vor schimba așa curând, cârmuirea Statului implică în prima linie sarcina refacerii echilibrului economic cu străinătatea printr-o potrivită politică economică internă și externă. Dar, pe când un partid burghez va trebui să caute a îndeplini această sarcină prin sporirea producției industriale și prin valorificarea, tot pe cale industrială și capitalistă, a bogățiilor naturale de sol și subsol, țăranimea ajunsă la putere va face tocmai contrariul. Ea va pune cel mai

mare preț pe promovarea micii producții agricole pentru a face din ea temelia economică a țării. Cum însă această politică înseamnă neglijarea, ba chiar sfruntarea intereselor burghezo-capitaliste și, implicit, împiedicarea procesului capitalist în genere, iată-ne în fața unei discordii de clasă care tocmai acum, când societatea românească se află la o răspântie de evoluție, e deosebit de gravă și importantă.

7. Este, așadar, foarte explicabil absolutismul burghez atât în forma sa mai mult ideologică din prezent, cât și în ce privește probabilitatea lui de realizare viitoare. Dar în cazul nostru, el e un fenomen specific românesc deși burghezia ca atare este, în faza de evoluție actuală, prin firea ei, „absolutistă”⁹³. Desigur, în fapt însăși ființa capitalismului exclude principiul absolutist. În această privință, democrațiile existente tocmai în țările cu un capitalism foarte înaintat, ca d. p. în Anglia și Germania, sunt o puternică dovadă. Și dacă în alte țări, forma de Stat corespunde încă cu o dictatură deghizată, dar absolută, a burgheziei, cauza e înapoierea proletariatului sau a societății în genere. În această situație se află, bunăoară, Franța, unde abia acum caracterul mic burghez al economiei naționale este amenințat de marea industrie imperialistă, creată fie în timpul războiului pentru nevoi de înarmare, fie după război prin acumulările de speculă și anexarea Alsaciei, Lorenei și Saarului. Dar oricât de vădit ar fi că, în toate țările capitaliste, procesul de democratizare merge paralel cu dezvoltarea capitalismului, aceasta nu înseamnă însă că burghezia ar fi ea însăși democratică. Nu avem nici un motiv să tăgăduim că burghezia dorește în toate țările dispariția tuturor mișcărilor democratice, în special însă a celor muncitorești și că ea este pretutindeni foarte dispusă de a preveni democrația proletară cu o foarte puțin democratică dictatură burgheză. Evident, burghezia nu este materialmente în stare să realizeze asemenea intenții deoarece gradul înaintat al evoluției capitaliste implică o atât de mare putere politică a celorlalte clase, încât desconsiderarea lor este, în cel mai bun caz, numai vremelnic posibilă. Pe de altă parte, burghezia posedă, grație aceluiași fapt, puternice subsidii politice în păturile sociale interesate la dominația ei și, pe lângă aceasta, suficiente mijloace materiale și morale pentru a le spori în mod artificial. Campaniile electorale în Statele apusene sunt în această privință deosebit de elocvente. Ele ne arată cum țărănia, mica burghezie, intelectualii și o bună parte dintre salariați votează în bloc partidele politice burgheze creându-le majorități parlamentare ce le îngăduie o guvernare formal democratică. Iar din cauza complexității societății moderne capitaliste, chiar acolo unde, din cauza înapoierii

---

93 D-I Madgearu este autorul acestei aprecieri. În articolul „Țărănism sau neoliberalism”, d-sa spune răspicat că „condițiile de dezvoltare ale capitalismului contemporan confundă interesele plutocrației bancare cu forma de Stat absolutist”. Mai potrivit ar fi, însă, termenul „dictatorial”.

relative a capitalismului și a greșelilor politice proletare, ea a reușit să creeze dictaturi (Ungaria, Italia), imposibilitatea guvernării dictatoriale se învederează tot mai mult. Cu toate acestea burghezia manifestă pretutindeni tendința de a împiedica prefacerea democrației într-o platformă pentru înaintarea proletariatului și, din această cauză, politica ei devine antidemocratică și reacționară, iar dictatura în mod pilduitor realizată de fascismul italian devine idealul către care tind mai mult sau mai puțin energic toate burgheziile europene. Cu totul alt caracter are, însă, așa numitul absolutism burghez în România. De altfel, noțiunea de „absolutism” nu are, în concepția ei originară, nimic din nuanța ei odioasă ce o primește când e aplicată regimului oligarhic sau burghez, ba, din acest punct de vedere, nici măcar regimul oligarhic nu poate fi numit absolutist. Absolutismul este, în istoria capitalismului, un sistem de organizare politică, care nu izvorăște din necesitățile reacționare și de opresiune, ci din lipsa unei clase burgheze încheiate tocmai în timpul celei mai febrile înfloriri capitaliste. El reprezintă, așadar, un regim de tranziție spre democrația burgheză. De aceea, regimul oligarhic se poate considera absolutist, bine înțeles nu ca misiune istorică, ci ca formă politică, numai câtă vreme societatea românească n-a trecut la structura generală a societății capitaliste. Dar odată ce această trecere începe a se înfăptui, dispar și condițiunile obiective ale absolutismului oligarhic, și acesta se prefacă, sub presiunea primejdiilor ce, subit, îl înconjoară, din tutelar în opresiv și devine astfel dictatură reacționară. Singura legitimare ce mai poate avea întrebuințarea termenului „absolutism” în aceste împrejurări, e faptul că dictatura nu este, pentru oligarhie numai o perioadă trecătoare, ci însăși forma de guvernământ ce corespunde existenței ei într-o societate în proces de formare burghezo-capitalistă. Cu totul alta este semnificația absolutismului burghez român despre care am vorbit. Burghezia română, neputând să admită nici măcar de fapt, precum o fac burgheziile apusene, din cauză că democrația este pentru ea o primejdie tot atât de mare ca pentru oligarhie, acceptă absolutismul numai ca un mijloc de scăpare până la revenirea țărânimii la conservatorism și crearea unor întinse pături mijlocii cointerestate la capitalism. Acest proces se confundă, istoricește, cu dezvoltarea unui proletariat puternic drept campion al democrației. În consecință, absolutismul burghez apare astăzi nu ca o însușire naturală a clasei noastre burgheze, ci, cu claritate, ca un produs al regimului oligarhic. Iar dacă în cazul presupus al unei contopiri burghezo-oligarhice, el va evolua din pură ideologie în practică, nu vom putea să-l contrazicem mai bine decât numindu-l o moștenire bine venită de la oligarhia apusă.

8. Dar dacă am văzut în cele precedente că penetrația oligarhică, judecată din punct de vedere cantitativ, poate duce, cel puțin în teorie,

la soluționarea problemei economice a revoluției burgheze, lăsând însă deschisă problema atât de gravă a democrației politice, aceasta nu înseamnă pentru cercetarea noastră decât foarte puțin. Căci dintre rezultatele obținute putem reține definitiv doar ceea ce am constatat în privința atitudinii politice a burgheziei. Încolo, e evident că penetrația oligarhică nu este numai de ordin cantitativ, că ea nu este identică numai cu schimbarea formală a deținătorilor capitalului, ci, prin caracterul ei politic, și cu o adâncă prefacere calitativă de fond și ființă. Prin urmare, urmează încă să vedem cum se prezintă problema din acest punct de vedere. Într-adevăr, numai dacă lupta se dă în România între capitalul oligarhic și tendințele burghezo-capitaliste independente ar putea fi comparată cu luptele ce, cu asemănătoare scopuri de acaparare economică, au loc între marile grupuri financiare ale Apusului, am fi în drept să ne mulțumim, în cercetarea ei, cu înregistrarea succeselor dobândite de o parte sau de alta și să lăsăm, de altfel, totul în voia jocului liber al forțelor economice încinse în luptă. Cum, însă, nu încapă îndoială că, pe când în Apus luptele ce se dau în sânul capitalului sunt indiciul progresului capitalist de la formele primitive de anarhie și concurență la forma superioară a capitalului financiar monopolist, în România ofensiva economică a oligarhiei urmărește tocmai contrariul, adică oprirea progresului capitalist acompaniat de atâtea primejdii politice. Aici penetrația oligarhică nu întâmpină numai rezistența naturală a puterii economice pe care cantitatea și însemnătatea lui națională o dă capitalului independent. I se împotrivesc și tendințele vrăjmașe ale istoriei – atât cele economice, cât și cele politice – care, potrivit legilor ei inerente, împing societatea românească spre capitalism. Urmarea acestei duble rezistențe e că problema pierde caracterul ei pur economic și devine, în primul rând, istorică și politică. Nu două organizații financiare își măsoară puterile, în această luptă între capitalul oligarhic și cel burghez, ci două clase cu interese deosebite și cu poziții bine stabilite în structura economică a țării.

Astfel tocmai latura calitativă a penetrației oligarhice se învederează a fi de importanță decisivă pentru cercetarea problemei. Căci odată ce e fapt stabilit că este vorba numai de un aspect izolat al străduinței generale ce oligarhia o depune pe toate căile pentru asigurarea existenței ei politice, nu mai avem a cerceta perspectivele ce identificarea burgheziei cu oligarhia le are din punct de vedere al probabilității calculative. Dimpotrivă, constatând că actualmente această identificare este încă departe de a fi săvârșită, ne incumbă numai să ne convingem de gradul de înaintare la care a ajuns revoluția burgheză română prin clasele ce o reprezintă politicește și să conchidem apoi dacă oligarhia posedă garanțiile unei stăpâniri destul de îndelungate pentru realizarea contopirii burghezo-oligarhice.

E evident, o cercetare întreprinsă în această direcție nu poate duce la rezultate pozitive; pare însă iluzorie orice speranță că oligarhia va putea fi biruită pe cale legală și democratică. Considerând puterea aproape nemărginită pe care ea o posedă în Stat, putere pe care nu o pierde chiar dacă se află în opoziție parlamentară, și care este secondată de o formidabilă putere economică, această ipoteză ne pare puțin verosimilă. Pe de altă parte, chiar admitând că partidele democratice burgheze vor veni la putere – este foarte puțin probabil că ele vor putea doborî *sistemul* oligarhic ca atare. Chiar venite la putere, nu sunt șanse ca opoziția unită să poată răsturna și schimba temeliile juridice și economice ale oligarhiei: constituția, legea administrativă, dreptul electoral majoritar, legea privilegiului Băncii Naționale, etc., fără să mai vorbim de spiritul revoluționar ce s-a încuibat atât de adânc în armată, în poliția de siguranță și în întreg aparatul administrativ. Doborârea sistemului oligarhic și curmarea penetrației oligarhice pare exclusă câtă vreme baza de forță a oligarhiei, adică dominația ei în Stat, nu este desființată. Și ne îndoiim dacă această dominație poate fi desființată pe căile obișnuite ale luptei politice legale pe care, însă, burghezia nicicând nu le va părăsi și care constituie singura posibilitate de manifestare politică *organizată* a țărănimii. Vom vedea în capitolul următor care sunt, în această privință, perspectivele de evoluție. În orice caz, însă, nu este vorba numai de puterea de combativitate pe care reprezentanții politici ai revoluției burgheze o au în asaltul lor împotriva oligarhiei. Simpla existență a unui organism economic cu tendințe de transformare capitalistă aduce cu sine atât de grave tulburări economice dacă este stingherit în desfășurarea liberă a acestor tendințe, încât nu mai este cu puțință menținerea metodelor de sugrumare ale oligarhiei. Acesta este faptul decisiv ce se pune de-a curmezișul penetrației oligarhice. Căci nu trebuie uitat, peste considerațiunile politice de până acum, că scopul ei economic e, în fond, paralizarea progresului capitalist și că acest scop, realizat în întregime sau în parte, nu se poate să nu se traducă în efecte adânc resimțite de economia națională.

CAP. VI: PERSPECTIVELE REVOLUȚIEI BURGHEZE

1. Este un fapt de decisivă importanță că dominația oligarhică care împiedică toate tendințele progresului capitalist pentru a putea acapara în liniște capitalul național și a prefăce întreprinderile românești din nuclee de expansiune capitalistă în mijloace de câștiguri parazitare, nu mai ființează în România mică de dinainte de război, ci în România mărită prin alipirea unor provincii mai înaintate și ea însăși progresată în urma reformei agrare, a avântului general capitalist și a formării unor clase muncitorești și țărănești revoluționare. Pe când în vechiul Regat neoiobag industria și, în genere, capitalismul nu jucau decât un rol neînsemnat în economia națională, în România nouă capitalismul este chemat să fie un factor economic hotărâtor. De la intrarea noastră în război până în anul 1922, balanța comercială e pasivă și, cu toate că, începând cu 1920, statisticile arată o continuă creștere a cifrelor de export, și ajung chiar să fie – cel puțin formal – active, creșterea simultană a importului zădărnicește restabilirea unui real echilibru economic al comerțului exterior în favoarea României⁹⁴. Căci, mai întâi, principalul articol de export antebelic: cerealele, și-a pierdut cu desăvârșire însemnătatea economică de odinioară. Micul Regat exporta în 1912 cereale în cantitate de peste două și jumătate miliarde tone, mai mult așadar decât cifra exportului din 1920⁹⁵. În anul 1923 România, împreună

---

94 În „Statistica anuală a României pe anul 1922”, București 1923, d-nii Staicovici și Iconomu arată numai deficitele noastre comerciale între anii 1919 și 1920 (pag. 64-65). În privința balanțelor 1921-1923 vezi Dr. Ilie Georgianu, Comerțul exterior al României în anul 1923, în *Buletinul Statistic al României*, anul 1924, nr. 4.

95 Vezi Staicovici și Iconomu, *op. cit.*, pag. 80-81.

cu grânarele renumite care sunt Banatul și Basarabia, a ajuns abia la 1.754.991 tone⁹⁶. Cauza e, fără îndoială, reforma agrară care a redus, prin efectele ei imediate, nu numai producția agricolă a țării, ci a contribuit și la creșterea generală a consumului intern. Această creștere a fost cauzată, în prima linie, de alipirea unor vaste teritorii deficitare din punct de vedere al producției alimentare și de creșterea numerică a populației orășenești. Pe de altă parte, însă, necesitatea aceluiași consum intern sporit nutrește, împreună cu nevoile mari ale industriei, importul enorm de fabricate, semifabricate, mașini și materii brute, care are o atât de mare influență asupra balanței comerciale. În asemenea condiții, sporirea exportului este o problemă extrem de grea. Exportul prin care s-a încercat, în ultimii ani, contrabalansarea importului, poartă cu toată evidența caracterul unui export prădalnic, a unui export de foamete⁹⁷.

Nu avem puțința de a expune amănunțit, în cadrele restrânse ale acestui studiu, această situație a comerțului nostru exterior. Ne propunem a reveni pe larg asupra problemei într-o viitoare ediție completă care, sperăm, va putea apare în cursul anului. Credem, însă, că observațiile de mai sus sunt suficiente pentru a învedera răspântia de evoluție la care a ajuns societatea românească din acest punct de vedere. Economicște, România nu mai e țară agrară, exportul ei relativ mic de produse agricole o dovedește. Dar ea nu este încă nici țară industrială, deoarece dezvoltarea capitalistă – promițătoare de altfel – este ținută în stagnație de către oligarhie. Ea este, deci, silită să continue importul de articole industriale în aceeași proporție ca înainte și să anihileze astfel, fără să vrea, eventualele efecte economice ale exportului care, tocmai când trece importul, lovește în interesele vitale ale industriei. Această situație a comerțului exterior corespunde, în mod necesar, cu criza economică internă și este, în parte, cauza, în parte, efectul ei. Stagnația capitalistă cauzată de politica economică a oligarhiei împiedică nu numai intensificarea producției industriale și, deci, satisfacerea crescândă a

96 Vezi Georgianu, *op. cit.*

97 Dacă urmărim tabelele din „Statistica anuală” citată și statisticile oficiale ale anilor 1921-1923, ne convingem lesne că cele mai însemnate sporiri ale cifrelor de export s-au realizat în bransa alimentelor de prima necesitate. Cifra de export crește mai întâi la cereale, vite și, în genere, la produsele agricole. Urmarea e, în mod firesc, scumpirea grozavă în interiorul țării. Acestei împrejurări se datorează, de altfel, fără îndoială, regimul nestatornic al exportului care încearcă, bineînțeles zadarnic, cele mai variate metode (prohibițiuni temporare, comprimarea prețurilor, cote, taxe variabile etc.) pentru a asigura, pe de o parte, consumului intern mărfuri cât de ieftine și a crea pe de altă parte, exportului cât de multă libertate. În același moment, oligarhia a profitat firește de aceste experimente de politică economică spre a organiza mănoase afaceri în paguba binelui public. Dar aceasta e numai o urmare a regimului oligarhic, obișnuit să facă din orice măsură de Stat un izvor de câștiguri și îmbogățire.

consumului intern cu mărfuri naționale, ci face și ca țara – care totuși tinde spre capitalism – să se resimtă de o adâncă criză de capital. Capitalul național nu ajunge pentru a satisface trebuințele de expansiune ale industriei, ba nici măcar acele de simplă menținere a nivelului atins. Urmarea e o criză industrială care aduce cu sine lipsa de lucru, scăderea capacității de consum a păturilor muncitoare și, din cauza regimului protecționist, scumpirea disproporționată a mărfurilor industriale chiar la producător. Dar și comerțul trebuie să sufere direct în urma lipsei de capital care, și pentru el, se prefacă în lipsă de credite convenabile. Urmarea e stagnația generală economică, criza economică. Pe de altă parte, însă, producția agricolă nu este suficientă pentru a contrabalansa criza capitalistă. Precum am amintit mai sus, exportul poate fi susținut numai cu prețul scumpetei interne care, astfel, se întinde și asupra alimentelor de prim necesitate. Dar nici cu acest preț destul de scump el nu poate fi sporit în așa măsură încât să formeze baza unui echilibru extern sănătos⁹⁸.

2. În această situație, România are două posibilități de dezvoltare: sau înapoi spre țara agrară pentru a trăi, ca înainte de război, din exportul agricol, sau înainte spre țara industrială spre a-și crea un nou echilibru economic. Abia după ce această alternativă va fi soluționată, situația economică a țării va putea primi altă înfățișare.

Mentținându-se regimul economic îmbrățișat de oligarhie, această necesitate fundamentală nu poate fi, însă, în nici un caz îndeplinită. Cum atât pentru promovarea industriei cât și pentru valorificarea bogățiilor naturale, care nu se poate face decât iarăși prin industrie, se cere continuarea liberă a dezvoltării capitaliste, ambele soluții se contrazic cu metodele oligarhiei. Ele presupun schimbarea intervenționismului politicianist _i acaparator în intervencionism de protecție și promovare generală, precum și abandonarea politicii de oprire îndărătnică a importului de capital. Astfel, dezvoltarea industrială și capitalistă în genere, care în România veche a putut fi neglijată de

---

⁹⁸ Pasajele din acest capitol, privitoare la problema echilibrului economic, au fost revăzute în 1924. Primul an cu balanță comercială activă a fost 1922 când exportul a luat pentru prima dată un avânt mai remarcabil. Activul mare de aproape cinci miliarde ce se constată în 1923, se datorează numai unei scăderi relative a importului care a fost numai temporară. Excedentul din 1924 este din nou foarte mic, iar anul 1925, balanța comercială este iar deficitară pentru a deveni apoi activă în 1926 datorită reducerii taxelor de export. Aceste fapte reclamă o adâncire a expunerilor noastre, mai ales în privința tendințelor agrariene în politica economică care sunt, prin firea lucrurilor, opuse intereselor dezvoltării industriale capitaliste și chiar și intereselor oligarhiei. Sperăm că vom putea face acest lucru, altă dată, în toată amplexarea.

clasa stăpânitoare, devine acum însăși problema fundamentală a societății românești⁹⁹.

Așa fiind, penetrația oligarhică este oprit în propășirea ei prin faptul că baza ei, stagnația artificială a dezvoltării capitaliste, nu se mai poate menține fără ca criza economică să degenereze în dezastru complet. Ceea ce, cu toate eforturile, puterea politică a claselor revoluționare nu a fost în măsură să îndeplinească, a fost deci cu ușurință realizat de istorie: România a ajuns în drumul ei spre capitalism la răspântia decisivă. Căci dacă criza de capital, deprecierea valutei și creșterea continuă a scumpetei impun o revizuire radicală a politicii economice oligarhice și, implicit, a penetrației în care aceasta își găsește ultima expresie, reversul chestiunii, partea ei pozitivă, nu e nici ea de mai puțină importanță. Dimpotrivă, lipsa unei situațiuni intermediare între acapararea dezvoltării capitaliste de către oligarhie și libera ei desfășurare, așa precum o preconizează interesele burgheze, face ca abandonarea politicii de penetrație să fie fatalmente identică cu îmbrățișarea unei politici „liberaliste” în sensul mai sus expus. Atât continuarea dezvoltării industriale cât și valorificarea bogățiilor naturale sunt condiționate, însă nu numai de încetarea piedicilor ce există pentru funcționarea capitalului intern și pentru importul de capital, ci, în același timp, și de un nou avânt al capitalismului român ca atare. Dar acest avânt nu ne poate veni din interior nici chiar dacă regimul oligarhic ar dispărea peste noapte de pe fața pământului și capitalismul român s-ar putea bucura, prin urmare, de depline garanții de libertate și de sprijinul sincer al Statului. Înseși bazele istorice ale societății românești actuale exclud această posibilitate, de altfel inexistentă din cauza crizei de capital. Începuturile capitalismului român sunt prea artificiale pentru ca ele să fi putut servi de bază unor acumulări de capital mai importante. Iar apoi regimul oligarhic a anihilat și anihilează încă sistematic toate încercările de expansiune pe care chiar acei germeni anemici ai capitalului au trebuit să le slobodă în virtutea tendințelor generale ale capitalului. Desigur, de la război încoace, s-a înregistrat un progres prin mari acumulări comerciale și politicianiste precum și prin alipirea fostelor provincii austro-ungare. Dar cum capitalismul real ce se găsea dezvoltat în acestea din urmă nu dispunea de forțe politice care să-l reprezinte și să impună în viața de Stat principiile de guvernământ burgheze, în timp ce oligarhia avea la îndemână puterea de Stat, nu România veche a fost atrasă în orbita dezvoltării noilor ținuturi, ci acestea, desfăcute din

99 „Paralizia generală progresivă a economiei naționale”. D-I Gr. Antipa, într-o recentă lucrare, a găsit această sugestivă caracterizare a situației noastre economice. Recomandăm consultarea acestei lucrări ale cărei încheieri confirmă cele spuse de noi asupra problemei import-export.

organismul economic în care aveau poziția lor integrantă și, prin urmare, dezorientate, au trebuit să capituleze în fața vechiului regat oligarhic. Am arătat mai sus în ce mod s-a oglindit acest proces în suprastructura politică a societății: oricât de mari ar fi fost dezbinările naționale în urma Unirii, ele nu ar fi putut pricinui totuși o atât de unilaterală și infidelă reprezentare politică a provinciilor noi, dacă acestea ar fi fost, ca și vechiul regat, o unitate economică și politică relativ de sine stătătoare. Căci în acest caz, nu conștiința națională a românismului transcarpatin, ci Banatul și Ardealul burghezo-capitalist s-ar fi exprimat, cu necesitate, în alegerile parlamentare și influența lui s-ar fi resimțit cu putere în politica țării. Dar oricum, fapt rămâne că unificarea, inevitabilă mai ales în domeniul economic, a pornit exclusiv de la București și că, după biruința ei deplină în materie politică, succesele economice se înmulțesc din zi în zi. Astfel, după o expresie populară, spiritul și oamenii României mici au biruit în România mare. Și dintr-o Românie mică oligarhică, țara a devenit o Românie mare tot oligarhică și, cu irelevante deosebiri regionale, unitară în structura ei economică generală. De aceea întreg aportul de elemente burghezo-capitaliste ce-l putem înregistra în epoca postbelică nu a putut schimba nimic din soarta fatală a României ce i-a fost pregătită de la originile ei: de a fi avizată în progresul ei istoric, în toate momentele decisive, la spijinul și influența străinătății înaintate. O invazie capitalistă apuseană a pus la noi bazele societății capitaliste și cum România nu poate continua prin ea însăși drumul pe care a apucat, tot numai o invazie de capital străin o va face vrednică să încheie evoluția începută la 1829 prin trecerea definitivă și integrală la formele de organizare economică capitalistă. Într-adevăr, după ce am văzut că soluționarea crizei economice române e în fond identică cu continuarea dezvoltării noastre spre capitalism, după ce ne-am convins apoi că însănătoșirea economică nu este cu puțință fără mari cantități de capital care să dea o nouă viață organismului nostru capitalist și după ce am arătat, în fine, că România nu este și nici nu poate fi capabilă de a furniza sau a produce prin acumulare aceste capitaluri, urmează de la sine concluzia că acum începe sarcina influenței apusene.

3. Dar oligarhia nu poate admite, din punctul ei de vedere, realitatea necesităților ce astfel se desprind din istoria și situația actuală a societății românești. Oricât de dispusă ar fi, însă, oligarhia să înghită, prin continuarea penetrației, burghezia română și să pună stăpânire pe întreaga economie națională pentru a se preface apoi, sub presiunea noilor împrejurări, în burghezia adevărată, ea nu poate vedea bine formarea unui capitalism adevărat și liber fără controlul și conducerea ei. Căci dacă, sub aspectul economic, în ambele cazuri rezultatul final ar fi același, sub aspectul politic emanciparea capitalismului român, fie prin propriile

lui puteri, fie cu ajutorul capitalismului străin, ar fi identică cu întărirea burgheziei existente și, în consecință, cu înlocuirea oligarhiei de către aceasta. E explicabil, deci, că numai perspectiva dezastrului economic ce se deschide țării în cazul menținerii politicii oligarhice, îndeamnă oligarhia să se sesizeze de nevoile evidențiate în economia națională și să se gândească la găsirea unor soluțiuni potrivite. Impasul ei e, fără îndoială, foarte grav. Pe de o parte, politica trecutului a dat cu desăvârșire faliment căci țara a fost dusă la marginea prăpastiei economice. Pe de altă parte, capitalul străin aduce cu sine toate primejdiile dezvoltării libere capitaliste care abia au fost paralizate în interiorul țării. Dar oligarhia nu se dă, cu toate acestea, bătută. De cu vreme ea a știut să-și asigure, prin legiferarea unei constituții corespunzătoare intereselor oligarhice, stăpânirea politică și, prin aceeași constituție, ea a trecut toate bogățiile de subsol și toate apele utilizabile din punct de vedere economic în proprietatea Statului devenit, în forme legale, patrimoniul ei. Iar acum, când problema continuării evoluției capitaliste a trecut într-o fază acută în forma problemei capitalului străin, ea se află în posesia de fapt a bazelor naturale pe care ar urma să continue în prima linie progresul producției capitaliste. Ea poate deci cel puțin încerca o soluție intermediară prin lansarea formulei cunoscute că capitalul străin va putea participa numai la valorificarea bogățiilor naturale și chiar aici numai în proporție restrânsă de 40%, de vreme ce restul de 50% va fi acoperit de Stat și de capitalul național, recte oligarhic, în proporția 20 la 40. Un început de realizare a acestei formule constituie comercializarea – sărăcăcioasă – a câtorva întreprinderi ale Statului cu ajutorul capitalului particular. Din punct de vedere al capitalului străin, însă, comercializarea nu prezintă nici o importanță. Această problemă se pune nu numai pentru modul de exploatare a bunurilor Statului, ci pentru întreaga economie națională.

Aceste condiții nu sunt, firește, expresia definitivă a punctului de vedere oligarhic în materia capitalului străin. Nu ne îndoim nici o clipă că ele vor putea fi modificate și schimbate la aparență, ba chiar și de fapt, dacă împrejurările se vor dovedi mai tari decât voința de autoconservare a oligarhiei. Ceea ce, însă, ne pare sigur e că formulele oligarhice nu vor putea enunța alte principii decât această formulă inițială a celui mai iscusit economist oligarhic prin care se armonizează, cel puțin teoreticește, în modul cel mai fericit necesitatea inevitabilă a importului de capital cu interesul politic al oligarhiei de a nu scăpa din mână puterea economică atât de greu cucerită. De aceea importanța naționalizării subsolului nu poate fi înțeleasă în întregimea ei dacă nu o considerăm drept măsură de precauție luată în vederea asigurării depline a regimului oligarhic în interior și a apărării lui de invazia străină. De

fapt, nu ar fi cu putință o rezistență eficace din partea oligarhiei fără acea garanție împotriva trecerii terenurilor petrolifere, a zăcămintelor miniere etc., în mâinile neautorizate ale capitalului independent. Decât, există indicii neîndoioase că toată dibăcia care transpiră din această prevăzătoare politică a oligarhiei a fost, de la început, în zadar cheltuită. Căci capitalul străin nu înțelege să intre în România în condiții restrictive și să fie stăpânit și, la nevoie, gătit și el de capitalul oligarhic. Astfel oligarhia rămâne în impasul fatal în care a fost adusă de vremea nemiloasă.

Nu ne îndoim că pentru a face această din urmă afirmație nu este de ajuns să ne bazăm pe experiențele făcute de d-l Vintilă Brătianu cu ocazia călătoriilor d-sale în țările apusene. Căci e perfect adevărat că situația internațională nu a fost nici din punct de vedere politic, nici din cel economic favorabilă unui apel la colaborarea capitalului străin. Pe de altă parte e neîndoielnic că acest apel făcut de reprezentantul unei politici al cărei *naționalism economic* e notoriu și în străinătate, nu putea nici să atragă, nici să inspire încredere. Dar, cu toate acestea, nu trebuie crezut că numai acestor motive se datorează eșecul înveredat al demersului oligarhic. Oricât de important ar fi faptul că nici în marile State capitaliste nu există abundență de capital, așa încât o ofertă atât de puțin culantă ca aceea a „colaborării în cadrele politicei economice naționale românești”, trebuia să fie de la început zadarnică, și că, afară de aceea, atmosfera de nesiguranță și agitație politică ce domnește în toată Europa impune capitalului internațional cea mai mare rezervă în operațiunile de plasare; și oricât de pronunțată ar fi antipatia și neîncrederea cu care România oligarhică este privită de marile grupuri financiare străine, nu accidentalitatea acestor împrejurări este decisivă, ci semnificația generală a situației internaționale în care România a ajuns să fie silită a solicita sprijinul capitalului străin. Am vorbit mai sus de necesitatea unei noi invazii capitaliste care să impună și să desăvârșească dezvoltarea capitalistă în România și am arătat că această necesitate se resimte cu putere în economia noastră națională. Însă, aceeași necesitate lipsește capitalismului internațional care, în afară că, din cauza crizei economice generale, nu se află într-o perioadă de expansiune febrilă, este angajat în alte direcții: în Orientul apropiat, Rusia etc. De aceea, invazia capitalistă de care România are trebuință este lipsită tocmai de substratul obiectiv absolut necesar. Apusul nu urmărește cucerirea României ca odinioară, când interese comerciale îl aduseseră în Orientul european.

Problema capitalului străin este deci încă nesoluționată în România. Din cauza aceasta, nu se pot face pronosticuri precise asupra mersului viitor al dezvoltării noastre capitaliste. În orice caz, o lungă stăpânire

absolutistă a oligarhiei pare cu neputință pentru motivele expuse în cele precedente. Nimeni nu poate, însă, prevedea formele concrete în care se va produce trecerea inevitabilă la o organizare economică cu adevărat capitalistă. Perspectivele și șansele ei nu pot fi descoperite decât cercetându-se poziția țărănimii și a clasei muncitorești în cadrele actualei societăți române și a probabilităților viitoare de biruință burghezo-capitalistă.

4. În această privință, vom reaminti mai întâi că, între clasele interesate politicește la revoluția burgheză, țărănimea joacă astăzi un rol important. Am văzut cum în România veche, în lipsa unor alte clase, misiunea revoluției burgheze a trebuit să treacă, în mod vremelnic, asupra țărănimii neoiobage ținute în cea mai mare mizerie și robie de cealaltă clasă dezvoltată a societății oligarhice: de oligarhia însăși. Lunga durată a calvarului țărănesc în România mică a învederat, însă, cu prisosință lipsa de combativitate și maturitate politică a țărănimii românești. Și dacă nu ar fi intervenit războiul mondial cu toate urmările lui revoluționare, cine știe când s-ar fi putut abia lărgi baza economică și politică a revoluției burgheze române în așa măsură încât ea să poată intra aproape nemijlocit în acea fază acută pe care ne-o evidențiază luptele politice și dificultățile economice ale României contemporane. Dar cu toate că, în urma războiului, s-a ivit și un proletariat puternic, țărănimea a rămas, deocamdată cel puțin, mai departe, clasa reprezentativă a revoluției burgheze. Căci pe lângă că importanța ei numerică îi dă și o importanță politică covârșitoare, înfrângerea mișcării proletare în 1920 a făcut ca ea să rămână singura ei clasă revoluționară cu influență politică. Trecătoarele erijări ale partidelor burgheze în partide din principiu antioligarhice nu schimbă întru nimic acest fapt.

Am expus mai sus din care interese economice și politice pornește acțiunea antioligarhică a țărănimii, acțiune care prin *scopurile ei democratice*, se identifică cu însăși revoluția burgheză. Am greși însă dacă, pe de o parte, am considera această acțiune ca specific antioligarhică și dacă, pe de altă parte, am aștepta de la biruința ei îndeplinirea revoluției burgheze în înțelesul burghezo-capitalist. Căci dacă teroarea politică pe care oligarhia o exercită față de țărănime, impune acesteia din urmă o luptă pentru cucerirea drepturilor politice integrale care să-i facă cu putință realizarea *principiilor ei de politică economică* în viața de Stat, și dacă, afară de aceea, antagonismul de clasă între țărănime și oligarhie se datorează și unor interese economice deosebite, aceasta nu dovedește încă că oligarhia ar fi singura clasă care ține pe țărani în robie și-i împiedică de la valorificarea produselor muncii lor. Dimpotrivă, am arătat că și burghezia română va trebui să fie în prima ei fază de stăpânire absolutistă ca și oligarhia. Iar oligarhia nu

reprezintă monopolismul comercial al capitalului din cauza firii ei specific oligarhice, ci pentru că și ea este, în felul ei, o clasă burgheză înzestrată cu multe interese caracteristice burgheziei. De aceea opoziția țărănească va trebui să continue și sub regimul unui eventual absolutism burghez, cel puțin câtă vreme foloasele ce decurg din existența unui capitalism dezvoltat pentru țărănime (*lărgirea pieței interne care compensează sporirea necesității de a consuma mărfuri industriale și formează temelia înfloririi gospodăriilor țărănești, primenirea administrației, democratizarea vieții de Stat etc.*) vor rămâne în inferioritate față de dezavantajele lui ce izvorăsc din tendințele monopoliste ale capitalului în materie comercială, din sistemele fiscale prin care burghezia, deși bugetofagă și ea într-un înțeles social (nu în înțeles individual ca oligarhia)¹⁰⁰, trece sarcinile publice asupra celorlalte clase, etc. În colo, țărănimea va trebui să devină conservatoare oricât ne-am sili să dăm intereselor ei anticapitaliste o importanță nemeritată. Dar această chestiune ne va ocupa mai de aproape în altă ordine de idei.

Deocamdată rămâne stabilit că țărănimea nu face opoziție oligarhiei pentru că e oligarhie și nu burghezie, ci pentru că actualmente oligarhia e clasa reprezentativă burgheză în România. Totuși concluzia că, prin urmare, mișcarea anticapitalistă a țărănimii românești nu e decât expresia națională a unui fenomen internațional, este cu totul greșită. Nicăieri în toată lumea contemporană capitalistă nu găsim o *țărănime revoluționară după cum e cea românească*, pornită nu să combată, ci să doboare oligarhia. Pretutindeni în țările capitaliste înaintate, țărănimea în sensul arătat de noi face o politică vădit reacționară, în timp ce țărani săraci și muncitorii agricoli se alătură partidelor socialiste. În Austria și Bavaria ea guvernează chiar în numele capitalismului împotriva muncitorimii a cărei putere numerică nu poate fi contrabalansată politicește decât prin ea. În celelalte țări, însă, unde capitalismul se poate rezema încă pe pături largi de mici burghezi și intelectuali conservatori, țărănimea e cel puțin pe partea reacțiunii, dacă nu chiar reprezentantul ei principal. Numai în țările mai puțin dezvoltate din punct de vedere capitalist, așa de exemplu în Iugoslavia și Bulgaria, există mișcări țărănești antiburgheze cu acel caracter revoluționar care abia legitimează bănuirea unui conflict de clasă fundamental. Dar și în Iugoslavia, împăcarea partidului croat cu oligarhia radicală dovedește că țărănimea croată pășește cu deplină conștiință spre conservatorism. Deosebirea de atitudini este deci atât de evidentă, încât nu se poate vorbi de o politică unitară internațională a țărănimii, după cum se poate, fără îndoială, vorbi de o politică

---

100 Și în această privință se învederează deosebirea adâncă între oligarhie și burghezie. Aceasta din urmă e bugetofagă prin faptul că sprijină pe cale bugetară interesele capitalismului în genere. Oligarhia însă e bugetofagă în sensul original al cuvântului: ea se îngrașă individual din averea publică.

internațională a proletariatului. În cadrul internațional țărănimea nu este nici anticapitalistă, nici reacționară. Atitudinea ei diferă de la țară la țară. Internaționala proletară este o realitate vie prin faptul că reprezintă o tendință generală născută în însăși structura societății capitaliste. Internaționala capitalistă, neorganizată, dar totuși foarte puternică, are și ea o poziție istorică bine definită și de proporții internaționale: ea exprimă rezistența solidară a capitalismului față de asalturile uniforme ale proletariatului internațional. Dar care poate fi misiunea unei internaționale verzi țărănești ? Există oare interese identice ale țăranimii tuturor țărilor de suficientă importanță pentru a impune sau a face numai posibilă o colaborare internațională pe baza aceluiași principii și aceluiași scopuri finale ? Și este mai ales cu putință stabilirea unui ideal social țărănesc uniform, precum există un tip ideal de societate burgheză și, teoreticește cel puțin, un ideal social proletar ?

5. Chiar constatările noastre generale asupra deosebirii de atitudini țărănești între țările înaintate și cele înapoiate cuprind răspunsul la aceste întrebări: și e limpede că acest răspuns nu poate fi decât negativ. Căci ceea ce am spus despre deosebirea pomenită nu este numai o formulare de fapte politice, ci, sub un aspect mai înalt, adevărul concretă a regulii generale că țărănimea încetează, odată cu intrarea ei în era capitalistă, de a fi o clasă socială. Ea poate fi considerată o clasă câtă vreme se află încă în iobăgie și are, în această calitate, o situație specifică într-un proces de producție la care participă, atât din punct de vedere juridic cât și din cel economic, nu numai ea, ci și boierii feudali. Odată emancipată, ea se transformă, însă, într-o pătură cu o poziție intermediară între proletariat și burghezie, asemănătoare micii burghezii, numai mai puțin mlădioasă în materie de politică și supusă unor alte legi economice. Într-adevăr, țărănimea apuseană, revoluționară câtă vreme o apasă sistemul feudal, pierde atât mentalitatea revoluționară cât și caracterul ei de clasă uniform în momentul în care masa omogenă de iobagi e atrasă, prin emanciparea politică și economică, în procesul de diferențiere socială, fatal sub domnia capitalismului. Dacă d-l Madgearu¹⁰¹ afirmă că nu mai este permis a reduce întreaga masă țărănească la „țărani mari” care stăpânesc proprietăți mijlocii, aceasta poate fi exact în anumite țări pentru epoca ce urmează imediat lichidării feudalismului. Atunci, iobagii emancipați se prefac de fapt în mici țărani cu o semnificație și putere economică aproape egală, față de care puținii țărani mari, nu au nici o importanță socială. Dar cu timpul această uniformitate nu poate rezista influenței capitaliste, țărănimea se scizionează, cu foarte variate forme intermediare, în producători și proletari agricoli, și oglindește astfel și ea, firește în proporții reduse, antagonismul general al societății

101 *Doctrina țărănistă*, București, 1923, pag. 13.

capitaliste, antagonismul de clasă între capital și muncă. Însă, în acest caz, țărănimea care nu poate fi decât acea pătură socială care, fără a fi bazată pe proprietăți mari, îndeplinește producția agricolă, se identifică cu țăranii mari, iar aceștia devin astfel tocmai tipul reprezentativ al țăranului producător. Și chiar în cazul în care nu poate fi vorba de o exploatare capitalistă, în sensul că țăranii ar întrebuința în mod obișnuit și muncitori salariați, dacă, cu alte cuvinte, așa numita proprietate de muncă – bine înțeles nu în sensul doctrinar, ci ca stare de fapt – predomină în regimul agrar, lucrurile nu se schimbă prin nimic. Căci, abstragând că nici măcar cele mai iscusite prohibiri legale nu pot împiedica acumulările de pământ și inegalitățile în repartitia averii țărănești câtă vreme capitalismul stăpânește în societate, e învederat că atunci proprietatea de muncă reprezintă și ea o formă de organizare a micii producții agricole corespunzătoare sistemului capitalist. Iar faptul că, prin aceasta, dispare antagonismul direct între proprietarii de pământ și proletari este absolut irelevant. Căci acest antagonism rămâne totuși în mod direct și această împrejurare ajunge pentru a evidenția diferențierea socială ce, din cauza capitalismului, se produce în sânul țărânimii. Nimic nu e mai greșit decât a crede că această calitate de muncitor, proprietar al mijloacelor de producție în cadru individual, apropie pe țăran de muncitorul proletar, proprietar numai al puterii sale de muncă. Căci nu numai exploatarea muncii străine, ci în prima linie proprietatea privată pe care se întemeiază această exploatare, formează baza principală a ideologiei specific burghezo-capitaliste care, atât prin firea ei cât și prin ingredientele ei monarhice, naționaliste și clericale, e conservatoare, dacă nu chiar reacționară. Și cum viața țăranului este condiționată și ea de acea proprietate privată din care nu derivă ideea proprietății de muncă, ci cea a proprietății „de vecie”, țăranul trebuie să fie conservator, ba în măsura influenței capitalismului în societate, reacționar.

Dar nu numai atât. Faptul că baza existenței țărănești e proprietatea privată și întreprinderea individuală pusă mai mult sau mai puțin la adăpostul concurenței marilor exploatare, face ca reacționarismul țărănesc să nu mai fie accidental ca cel al micii burghezii orășenești și al păturilor fluctuante între proletariat și țărănime, ci de caracter stabil ca și reacționarismul burghez, deoarece are la baza sa același element general de organizare ca și burghezia. Din aceleași împrejurări izvorăște mai departe frontul unic burghezo-țărănesc împotriva muncitorimii și, în ultim instanță, imposibilitatea de a-l sparge prin fângăduința că socialismul biruitor nu va lovi decât în prima linie proprietățile mari. Căci pentru țăran sunt cu atât mai hotărâtoare interesele și, dacă vrei – prejudecățile sale imediate, cu cât înțelegerea largă a situațiilor economice și istorice nu este compatibilă cu mărginirea fatală a

perspectivelor lui intelectuale. Și pe când, în acest mod, încercările de a dezlipi țărani de burghezie trebuie să dea greș, aceasta din urmă depune cu succes toate străduințele pentru a atenua antagonismul de interese, de altfel puțin pronunțat, între burghezie și țărănime. În această privință, războiul mondial a creat, în chipul cel mai fericit, condițiile unei mai bune și frățești înțelegeri. Conjuncturile favorabile din decursul lui au ușurat țăranilor să se descurce de datorii și permanentizarea lor după război a făcut ca acea lipsă de bani, care odinioară aservise satele capitalului de camătă și ipotecar, să dispară definitiv. Totodată satele au încetat de a fi un obiect de atracție pentru capitaliștii atrași mai puternic decât oricând de afaceri comerciale și industriale. Astfel burghezia a fost pusă în posibilitate să consolideze relațiile bune cu țărănimea. Dar ea nu se mulțumește cu atât. Apreciind după merit marele rol electoral și politic al țărănimii, ea dorește o cimentare și mai trainică a frontului unic burghezo-țăranesc și ține cont de interesele țărănești în politica economică a Statului, îndeosebi sub raport fiscal și vamal¹⁰².

6. Dar nici argumentele economice ce se induc pentru a proba antagonismul firesc între burghezie și țărănime nu sunt mai vajnice decât argumentele de fapt. Căci dacă se susține că legea evoluției marxiste despre biruința exploatării mari asupra celei mici nu s-a adevărit în agricultură, unde mai ales evoluția ultimilor ani pare a împinge tocmai spre exploatarea mică, aceasta nu dovedește decât că această lege nu este de valabilitate generală. În Anglia, țara unde Marx a studiat transformarea capitalistă a agriculturii, ea s-a confirmat pe deplin. În țările Europei apusene și centrale, însă, a biruit sau proprietatea mică, sau s-a format un regim agrar caracterizat prin coexistența ambelor forme de exploatare. Am descris acest proces în capitolul I unde am și dat formula lui generală. Aici urmează numai să constatăm că o polemică în jurul problemei concentrației capitaliste în agricultură a devenit deplasată față de persistența evidentă a ambelor forme de exploatare, cel puțin în Apus. Nu ne incumbă deci să arătăm care din ele va birui în cele din urmă, ci numai care sunt cauzele ce determină păstrarea lor comună sub regimul capitalist, deși acesta a prefăcut și pământul în capital, insufându-i tendințele de concentrație ale acestuia.

102 În Austria unde, de altfel, țăranii sunt cel mai puțin impuși dintre toate stările sociale, burghezia a consimțit la unele vămi prohibitive pentru importul de articole alimentare. Asemenea acum în urmă în Cehoslovacia și Germania. În Polonia reacțiunea a câștigat de asemenea simpatiiile țărănești printr-o politică fiscală filo-țărănească. Birurile de pământ sunt ridicol de mici în Polonia. Astfel se făcu ca Witos, șeful partidului țărănesc polonez, care guvernase mai întâi în coaliție cu socialiștii, să primească a prezida apoi un cabinet de coaliție cu partidele burgheziei reacționare și să devină, apoi, el însuși un stâlp al reacțiunii. Aceasta, deși implicit se dezavantajează păturile consumatoare orășanești.

În această privință, Kautsky arată că marea agricultură este stingherită în dezvoltarea ei de condițiile ce i se creează de către capitalism prin instituțiile proprietății private și muncii salariate¹⁰³. Mai întâi extraprofitul, acest puternic imbold pentru desfășurarea forțelor productive în industrie, are „nu numai la sistemul arendărilor, ci și la regia proprie, o tendință de a păgubi întreprinderile și a opri dezvoltarea lor tehnică, din cauza identificării lui cu renta pământului”¹⁰⁴. Apoi, faptul că exploatarea mari agricole, fiind bazate pe proprietatea privată a pământului, nu pot adapta decât cu anevoie întinderea lor maximului teoretic pe care progresul mijloacelor tehnice îl indică ca fiind necesar pentru intensificarea producției și atingerea maximului de rentabilitate¹⁰⁵, constituie un obstacol și mai important al avântului capitalist în agricultură. La aceste obstacole ce rezultă din proprietatea privată se adaugă, în sfârșit, tempo-ul mai încet al acumulației de capital în agricultură și munca salariată care, pentru diferite motive, este mult mai puțin productivă în agricultura mare decât în industrie¹⁰⁶. Exploatarea mare agricolă este, prin urmare, grevată de o serie de dificultăți organice care lipsesc cu desăvârșire în exploatarea mare industrială, unde dimpotrivă, profitul întărește întreprinderile, nu le dezavantajează, unde mijloacele de producție fiind instalațiile tehnice și nu în primul rând pământul, adaptarea la maximul de exploatare cerut de progresul tehnic este mult mai lesne de înfăptuit, unde procesul de acumulație este mai rapid, ba uneori chiar vertiginos și unde, în fine, munca salariată are o întrebuințare mult mai potrivită și poate fi mai ușor controlată și intensificată. Și cum superioritatea exploatării mari asupra celei mici, rezidă tocmai în posibilitatea unei valorificări mai intense a progresului tehnic și a sporirii implicite a producției muncii, e foarte explicabil dacă, în agricultură, marea exploatare nu a putut dobândi acel rol dominant pe care îl are în industrie.

Nu se poate zice, în consecință, că în agricultură ar predomina o tendință spre exploatarea mare sau spre exploatarea mică. Oricât ar tinde capitalul și în agricultură spre concentrație, dificultățile economice pe care i le creează condițiile specifice ale agriculturii, fac ca mica exploatare să-și mențină rolul ei de factor important în producția agricolă. În cele din urmă, ambele forme de exploatare sunt deci reprezentative pentru agricultură în societatea capitalistă. Cât privește însă obiecția că cealaltă alternativă, adică exploatarea mică, ar avea șanse de realizare, dovedite prin revoluția verde din aproape tot răsăritul Europei¹⁰⁷, ea

103 *Die Sozialisierung der Landwirtschaft*, ed. II, Berlin, 1921. Vezi în deosebi cap. I.

104 *Op. cit.*, pag. 16, unde urmează a se vedea toate amănuntele.

105 *Op. cit.*, pag. 16-18.

106 *Op. cit.*, pag. 23 și urm.

107 Vezi Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, *Arhiva pentru Știința și Reforma socială*, anul IV, nr. 3, pag. 288 și urm.

este respinsă, prin simpla constatare că această revoluție care de fapt a creat în țările atinse de ea preponderența micii exploatare asupra celei mari, nu a avut loc în funcție de dezvoltarea capitalistă, ci ca urmare a lichidării feudalismului agrar. Ea nu a nimic marea exploatare capitalistă, ci moșiile feudale și semif feudale, pentru a începe astfel transformarea capitalistă a agriculturii. Dar ea nu poate servi ca premisă pentru vreo concluzie asupra dezvoltării capitaliste sub capitalism. Nu exploatarea mică, ca atare, a biruit în unele țări din răsăritul Europei, *ci proprietatea mică revendicată de țărănimea trezită din feudalism și procesul care a fost încoronat cu această biruință, nu a fost o luptă de concurență între două forme de organizare a agriculturii în care forma superioară a dobândit supremația, ci o luptă de clasă între țărani și boieri așa cum stă pretutindeni la începuturile transformării capitaliste a agriculturii.*

7. Este deci foarte riscant a susține că exploatarea mică ar fi ultimul cuvânt al dezvoltării capitaliste în agricultură. Nicăieri în țările capitaliste înaintate nu se poate observa o tendință bine definită spre exploatarea mică, nici spre exploatarea mare, iar în țările înapoiate ale răsăritului nu biruiește exploatarea mică, ci proprietatea mică. Această stabilitate generală a formelor de exploatare agricolă este, de altfel, cauza pentru care discuția faimoasă între Kautsky și David nu a fost încheiată nici până astăzi. Căci dacă s-ar fi manifestat în agricultură același proces limpede și puternic de concentrație care, în industrie, a desființat exploatarea mică ca factor de producție, sau dacă ar fi avut loc, dimpotrivă, un proces de fărâmițare a proprietății mari, faptele istorice ar fi dat dreptate fie tezei lui Kautsky, fie celei a lui David. Așa însă, repartitia proprietății existente rămânând mai peste tot neschimbată, fără ca țăranii să revendice împărțirea marii proprietăți sau proprietarii mari să acumuleze în stil mare moșii țărănești, respectiv să se creeze noi proprietăți mari prin asemenea acumulări, chestiunea a rămas deschisă. Polemicile din jurul ei nu se pot baza decât pe analize și aprecieri asupra productivității fiecărui gen de dezvoltare care pot culmina atât în apoteoza micii exploatare cât și în rezultate contrare asupra cărora însă nu se poate cădea de acord. Considerăm deci inoportun a reedita aceste polemici prea sterile când faptele ne arată o atât de stabilă coexistență a ambelor forme de exploatare și când, pe deasupra, această coexistență își găsește pe deplin explicația în condițiile economice deosebite ale agriculturii capitaliste. Situația reală e, după noi, decisivă și ea ne prezintă atât exploatarea mare cât și cea mică drept cele două forme de exploatare pe care capitalismul le creează și le menține în agricultură.

De aceea, constatând că nu poate fi vorba că „tendința naturală de evoluție a agriculturii... mână cu forță elementară spre dominația

exploatării mici”¹⁰⁸, nu restabilim numai un adevăr istoric, ci zdruncinăm totodată și bazele tuturor afirmațiilor asupra antagonismului de interese burghezo-țărănesc. Căci dacă exploatarea mică e una din formele capitaliste ale agriculturii, nici chiar biruința ei integrală pe care o prevăd unii savanți nu poate însemna însăși rezolvarea problemei sociale în domeniul agricol. Am atins acum această problemă remarcând că lipsa unui conflict de interese direct între micul producător agricol și muncitorul salariat nu este în măsură să contrabalanseze ideologia conservativă, ce fatal, se naște din instituția proprietății private. Și e firesc că, chiar pentru acest motiv, nu se poate susține că mica proprietate, chiar în limitele unei proprietăți de muncă, ar putea fi considerată drept trecerea mijloacelor de producție în proprietatea celor care muncesc cu ele. Dar pe deasupra e evident că mica exploatare, oricât s-ar susține că are avantajul unei superiorități absolute de productivitate și rentabilitate, suferă netăgăduit de grave piedici de dezvoltare. Foarte bine a zis Kautsky cu privire la această problemă că „ar trebui să fie decisiv punctul de vedere al muncii, adică chestiunea care formă de exploatare produce mai mult pe baza unei cheltuieli de muncă egale”¹⁰⁹. Căci chiar dacă am admite cu apărătorii micii exploatări că, judecată după întinderile de pământ lucrate, productivitatea micii exploatări întrece pe cea a marii exploatări, nu se poate tăgădui că în același timp, judecată după cantitatea muncii depuse, marea exploatare înregistrează produse mult mai mari în timp ce mica exploatare se poate menține numai prin supramunca proprietarului¹¹⁰. Această constatare e foarte importantă, deoarece ea ne indică și cauza pentru care mica exploatare, oricât ar reuși să sporească productivitatea pământului, e totuși în urmă cu productivitatea muncii: mica exploatare își poate adapta metodele de gospodărie încă mai puțin decât marea exploatare progresului tehnic și rămâne astfel în inferioritate¹¹¹. Principiul „muncii necesare din punct de vedere social” care stă la baza formării valorilor de schimb¹¹² face ca metoda de producție inferioară să aducă cu sine căderea sau chiar desființarea rentabilității de producție și silește, astfel, la îmbunătățirea generală a metodelor de muncă superioare. Dar mica exploatare, nutrită de mica proprietate săracă de capital, nu poate face față acestei necesități care cere, pentru

108 Madgearu, *op. cit.*, pag. 288.

109 *Op. cit.*, pag. 48.

110 Vezi Kautsky, *op. cit.*, pag. 48 și urm.

111 Vezi A. Hofer, *Der Bauer als Erzieher*, supliment la lucrarea citată a lui Kautsky în care se arată marea inferioritate tehnică a exploatării mici, inferioritate din care, în mod necesar, rezultă și inferioritatea productivității muncii.

112 Vezi Marx, *Das Kapital*, vol. I, pag. 5. „Necesar din punct de vedere social e numai acel tip de muncă de care e nevoie pentru a produce o oarecare valoare de întrebuințare în condițiunile normale existente de producție și de gradul mediu social de iscusință și intensitate de muncă”.

îndeplinirea ei, mari sume de bani. Afară de aceea, cele mai multe mașini agricole, și tocmai cele mai bune, nu se pot întrebuința în exploatarea mică. Exploatarea mică e astfel cea mai mare piedică a progresului tehnic în agricultură¹¹³.

Acest adevăr ne este confirmat de însăși evoluția micii exploatare în țările înaintate unde se părăsește, în practică cel puțin, principiul proprietății private ca bază economică și tehnică a micii producții agricole și se trece tot mai mult la forme cooperative de producție, care înlesnesc procurarea și întrebuințarea colectivă de mașini, seminte, îngrășăminte etc., și salvează posibilitatea de concurență a țăranilor față de proprietatea mare. Astfel abandonarea micii proprietăți individuale, și cum pe acesta e rezemată exploatarea mică, și abandonarea acesteia începe a se manifesta chiar în sânul societății capitaliste. Și e evident că această tendință cooperativă menținându-se, ea nu ne va duce la proprietatea de muncă, ci, treptat și în măsura în care odată cu transformarea societății capitaliste în socialistă va dispărea cu desăvârșire ideologia individualistă a proprietății, la proprietatea colectivă. Se evidențiază și aici ceea ce de altfel se confirmă în toate domeniile economiei capitaliste: că bazele economice ale producției socialiste se formează prin necesitățile de dezvoltare ale capitalismului sub însuși regimul acestuia.

8. În consecință, nu pot fi găsite nicăieri elementele sociale și economice din care să rezulte un antagonism de interese natural între țăranime și burghezie. Dimpotrivă, câtă vreme țăranimea se află în posesia și exploatarea individuală a mijloacelor de producție, câtă vreme, cu alte cuvinte, existența ei economică e bazată pe proprietatea individuală, locul ei e cu atât mai alături de burghezie cu cât, grație politicii prevăzătoare a acesteia din urmă, antagonismul firesc între satul producător și orașul consumator devine un antagonism în prima linie proletaro-țăranesc. De aceea greșește oricine atribuie țăranimii un rol politic care, trecând peste limitele unei reprezentări a intereselor ei particulare în cadrele generale ale intereselor burghezo-capitaliste, să ia proporțiile unei misiuni istorice de prefacere socială.

Această afirmație este, fără îndoială, imediat valabilă pentru țăranimea Apusului. În Răsărit, însă, unde există o țăranime anticapitalistă cu înfățișare revoluționară, lucrurile par a avea un alt aspect. Căci cu toate că mișcarea țărănească este, din punct de vedere istoric, identică cu mișcarea de emancipare a țăranilor de sub feudalism, condițiile concrete în care ea se produce sunt cu totul altele. Are foarte multă dreptate d-l Madgearu, susținând că în Răsărit „asistăm la o mișcare țărănească care s-a dovedit că nu este identică cu aceea din vremea

¹¹³ Kautsky, op. cit., pag. 23.

revoluției franceze. Țărănimea din aceste părți, deși înglobată într-un regim de muncă neofeudal, nu trăia în împrejurări de economie casnică înainte de emanciparea ei definitivă de acum, ci sub influența puternică a pieții. Apoi momentul în care are loc liberarea ei deplină și punerea ei în stăpânirea pământului, coincide cu o ridicare a gradului de conștiință de clasă, datorită exagerării antagonismelor de interese...¹¹⁴. D-sa greșește, însă, când afirmă totodată că astfel sunt date condițiile unei dispoziții anticapitaliste definitive și esențial deosebite de cea constatată în sânul țărânimii apusene în cursul dezvoltării capitaliste. Desigur, „dacă dispoziția anticapitalistă a țărânimii s-ar fi produs (în Europa apuseană N. A.) într-o epocă în care ar fi dominat un regim politic democratic și o mișcare politică muncitorească însemnată, nimic durabil n-ar fi împiedecat țărănimea să se afle alături de muncitorimea orașelor”¹¹⁵. Dar, pe lângă că acest adevăr este numai fictiv întrucât în realitate nu se poate concepe o mișcare țărănească anticapitalistă într-o societate atât de înaintată încât dispune acum de un „regim politic democratic” și un proletariat puternic, nu trebuie uitat că dispoziția anticapitalistă a țărânimii române se îndreaptă împotriva capitalismului oligarhic. Nu contrazicem prin această constatare o afirmație făcută mai sus, după care țărănimea combate oligarhia fiindcă e o clasă burgheză, nu fiindcă e oligarhie. Spunem numai că, la noi, dispoziția generală anticapitalistă a țărânimii lovește de fapt în oligarhie, nu într-o burghezie adevărată, împrejurare care este de importanță decisivă pentru caracterizarea mediului istoric și social în care se produce lupta țărânimii românești. De fapt, vedem că în România nici nu este nevoie de „un regim politic democratic” și de „o mișcare politică muncitorească însemnată” pentru ca mișcarea țărănească să aibă un caracter radical anticapitalist. Acesta se explică, dimpotrivă, exclusiv din evoluția specială a capitalismului român care, dezvoltându-se fără să fie acompaniat de o emancipare paralelă a țărânimii și introducând totuși economia bănească în sânul acesteia, se pomeneste tocmai în clipele răspântiei sale decisive cu o țărănime abia emancipată. Și această țărănime, neadaptată condițiilor de viață capitalistă și speculată afară de aceea de capitalul comercial, încearcă nu numai să-și impună interesele ei particulare în limita intereselor generale burgheze, ci urmărește chiar și izbânda unor politici speciale de clasă țărănești. Așa fiind, e evident că radicalismul anticapitalist al țărânimii răsăritene și îndeosebi al țărânimii românești nu se datorează regimului democratic și mișcării muncitorești puternice care încă lipsesc în România¹⁶, ci coincidenței istorice între revoluția burgheză și trezirea dispoziției

114 *Op. cit.*, pag. 304.

115 *Op. cit.*, pag. 303.

anticapitaliste a țărănimii. Aceste două fenomene sunt istoricește despărțite în istoria Apusului. Întâi se produce revoluția burgheză care găsește burghezia și țărănimea într-o strânsă alianță împotriva feudalismului. Apoi abia, după ce dezvoltarea capitalistă a realizat oarecare progrese, se produc în sânul țărănimii tendințe anticapitaliste pentru a se potoli, în sfârșit, odată cu statornicirea deplină a capitalismului. În România, însă, aceasta din urmă se produce, grație cauzelor arătate, simultan cu revoluția burgheză. Și cum totodată revoluția burgheză întâmpină rezistența oligarhiei, adică a clasei reprezentative a capitalismului, țărănimea trebuie să fie cu atât mai mult anticapitalistă cu cât anticapitalismul ei, fiind îndreptat împotriva oligarhiei, servește direct acea revoluție burgheză de la care ea așteaptă drepturi politice reale și satisfacerea intereselor ei economice. De aceea nu se poate susține o deosebire între scopurile istorice ale mișcării țărănești în Apus și România. Numai formele acestei mișcări nu sunt, întru totul, identice.

Dispoziția anticapitalistă a țărănimii și aspirațiile democratice ce se bazează, sub regimul oligarhic, pe această dispoziție, pot, așadar, dăinui numai câtă vreme oligarhia rămâne clasa stăpânitoare, respectiv burghezia ajunsă la putere își menține încă caracterul absolutist, moștenit din epoca oligarhică. Dar e evident că nici apoi țărănimea nu va înceta să fie democratică: ea va pierde numai dispoziția ei anticapitalistă. Este însă o mare deosebire între o democrație ofensivă care tinde a răpune dominația unei minorități opresive și democrația defensivă care, bazată pe o majoritate reacționară, poate închide drumul progresului. În acest din urmă caz, democrația devine vremelnic chiar un principiu reacționar și necesitățile progresului ar impune, fără îndoială, abandonarea ei și îmbrățișarea metodelor violente, dacă democrația nu ar garanta în același timp evoluarea minorităților progresive de astăzi la majoritatea revoluționară de mâine. Dar aceasta este o problemă care nu ne poate preocupa aici. În orice caz, democratismul clasei țărănești are două înfățișări istorice bine delimitate și nu poate fi considerat ca o garanție definitivă a progresului social. Semnificația lui fiind determinată de gradul de satisfacere al intereselor imediate țărănești, iar acestea, la rândul lor, fiind condiționate de gradul de evoluție al capitalismului, se schimbă odată cu situația istorică în care se manifestă și fac ca țărănimea să nu aibă un caracter progresist decât în anumite împrejurări istorice.

9. Dar nu numai atât. Țărănimea reprezintă chiar în actuala ei fază antioligarhică o primejdie reacționară prin faptul că, emanciparea ei petrecându-se după o îndelungată tradiție de economie bănească și raporturi de piață, antagonismul general burghezo-țărănesc a luat un caracter atât de pronunțat încât biruința politică a țărănimii –

presupunând că ar fi posibilă – s-ar putea identifica nu cu descătușarea capitalismul gătit de oligarhie, ci cu încătușarea lui din nou printr-o politică economică țărănească antiburgheză. Am arătat mai sus când am vorbit despre caracterul absolutist al burgheziei sub regimul oligarhic, că aceasta se datorează și politicii independente pe care, datorită împrejurărilor istorice speciale, țărănimea românească a reușit să o inaugureze. Și nu este nici o îndoială că odată ce dezvoltarea societății românești e îndreptată spre desăvârșirea capitalismului, biruința oricărei alte clase, exceptând bineînțeles biruința proletariatului concomitentă cu o biruință a revoluției proletare mondiale, trebuie să fie potrivnică progresului istoric. Chiar numai o influență mai puternică a unui partid agrarian asupra Statului ar putea constitui o primejdie. Avem în această privință două exemple: pe de o parte Rusia, unde dictatura bolșevică, cu perspective progresive câtă vreme se putea aștepta la izbucnirea revoluției mondiale, a devenit reacționară odată cu consolidarea reacțiunii internaționale, deoarece a curmat evoluția capitalistă fără a putea să realizeze societatea socialistă¹¹⁷, pe de altă parte Bulgaria, unde dictatura țărănească a împiedicat fățiș dezvoltarea capitalistă pentru a fi, în cele din urmă, răpusă de ea.

Așadar, democrația țărănească a cărei biruință nu este, prin urmare, de dorit nu are din fericire șanse de reușită pe cont propriu. În lipsa unui regim democratic real care să asigure majorității toată puterea, dictatura minorității oligarhice nu poate fi răsturnată decât printr-o revoluție violentă. Însă firea clasei țărănești exclude de la început posibilitatea unei asemenea revoluții. Capitalismul a concentrat puterea economică și, într-o măsură și mai mare, puterea politică în marile orașe. Astfel acestea au devenit singurul câmp de luptă al revoluțiilor politice. În orașe a biruit burghezia revoluționară a țărilor apusene, în orașe a biruit și proletariatul rusesc în 1917-1918. Și cu toate că biruința lor nu ar fi fost desigur cu puțină dacă acțiunea conștientă a orașului revoluționar nu ar fi fost secondată de răzvrătirea elementară a satelor revoluționate, fapt este că masele orășenești au avut întotdeauna conducerea și că tot

¹¹⁶ D-I Madgearu, *op. cit.*, pag. 105, pare a fi de altă părere. Nu se poate însă tăgădui că democrația românească e un ideal îndepărtat și că muncitorimea nu joacă un rol politic important.

¹¹⁷ Otto Bauer arată foarte clar cum dictatura proletariatului în Rusia nu este decât o fază de tranziție spre democrație (*Bolschewismus oder Sozialdemokratie*, cap. X, vezi în deosebi pag. 64) și cum „noul curs” ce s-a inaugurat în 1921 tinde a restabili condițiunile obiective ale economiei capitaliste. („*Noua orientare în Rusia sovietică*”, În românește de Maria Voinea, București, 1922). Dar cu toate că astfel dictatura sovietică se prezintă drept începutul revoluției burgheze în Rusia, e învederat că aceasta din urmă nu poate fi cu succes prezidată de o clasă cu ideologie opusă. De fapt vedem cum dictatura bolșevică devine din ce în ce mai mult o dictatură cu fond social burghezo-capitalist.

ele au fost acelea care au dat vechilor regimuri lovitura decisivă și noilor regimuri, produse de revoluție, forma potrivită aspirațiilor lor. Oricât de numeroasă ar fi, așadar, țărănimea în Stat, faptul că trăiește împrăștiată și fără contact direct în mii de state mai mult sau mai puțin izolate și că grija gospodăriei o oprește, cu deosebire în sezonul agricol, să se deplaseze la orașe, face cu neputință o altă manifestare politică ordonată și unitară decât pe calea pașnică a votului universal. Acesta fiind, însă, desființat, ca și întreaga democrație, de către oligarhie, singura formă în care țărănimea poate reacționa politicește, este răscoala oarbă și nedisciplinată, izbucnire elementară a nemulțumirilor ajunse la culme. Asemenea izbucniri însă pot fi, cu ușurință, potolite de puterea organizată a Statului¹¹⁸.

În asemenea împrejurări e evident că nu țărănimea poate fi clasa revoluției burgheze în România, deși istoria, ațâțând interesele ei anticapitaliste și democratice tocmai când oligarhia se află la răspântia prefacerii capitaliste, a făcut din ea o clasă antioligarhică și deci, în constelația socială dată, revoluționară. Căci cu toate că țărănimea va trebui să reprezinte un democratism sincer și radical, câtă vreme regimul oligarhic o va apăsa politicește și va neglija interesele ei economice, perspectiva că dezvoltarea capitalismului va calma antagonismul burghezo-țărănesc și va pricinui astfel o schimbare spre reacționarism în atitudinea țărănimii, este ca și sigur. Iar impotența naturală care caracterizează sub aspectul politic țărănimea izolată de conducerea unei clase orășenești, face ca chiar în faza revoluționară, străduințele ei democratice să fie condamnate de a rămâne zadarnice. Dat fiind însă caracterul absolutist al burgheziei numai proletariatul poate da „corpului imens și sfâșiat de dureri al poporului țărănesc capul care să stăpânească acest corp uriaș”¹¹⁹. Dar întărirea proletariatului românesc, astăzi prea slab pentru a lua conducerea revoluției burgheze, este condiționată de aceeași dezvoltare a capitalismului care va prefăce țărănimea din anticapitalistă în antiproletară, așa încât momentul în care proletariatul se va putea gândi, în baza puterii sale sporite, să se pună în fruntea revoluției burgheze, va coincide cu izolarea lui aproape totală. Nu ne putem aștepta, prin urmare, la nimic de la mișcarea țărănească decât la o opoziție tot atât de zadarnică, pe cât de vehementă. Și cu toate că aceasta

118 În privința acestei neputințe politice a țărănimii sunt foarte edificatoare întâmplările din Bulgaria. Dacă burghezia a reușit să înlăture de la cârma țării în timp așa de scurt și cu succes atât de radical guvernul agrarian bazat pe gărzile verzi și pe încrederea imensei majorități a poporului bulgar, cauza e că țărani, ocupați cu munca câmpului și depărtați de centrele orășenești, nu s-au putut aduna la vreme, nici organiza, implicit, o acțiune de rezistență împotriva ridicării conștiinței și bine disciplinate a orașelor. Iar apoi când țărănimea a răspuns în toamna anului 1923 cu o răzvrătire generală, ea a trebuit să apeleze la sprijinul partidului comunist.

119 Otto Bauer, *Bolschewismus oder Sozialdemokratie*, pag. 26.

nu înseamnă încă că ea nu va putea dobândi cel puțin succese parțiale, cucerind unele poziții din formidabila fortăreață reacționară în care oligarhia a prefăcut Statul român, concluzia finală e, totuși, că nici o clasă a societății românești nu este, pentru oarecare vreme, periculoasă oligarhiei și că nimic nu o putea deci împiedica de a rămâne la cârmă decât dificultățile economice provocate de stingherirea evoluției capitaliste. Și aici, străinătatea va spune, probabil, cuvântul decisiv.

De aceea numai clasa muncitoare, singura clasă permanent interesată la democrație, va putea realiza, cel puțin sub aspectul politic, revoluția burgheză în România. Am văzut că evoluția economică a societății românești e, în această privință, irelevantă. Fie că oligarhia se menține, fie că locul ei îl ia burghezia, principiul de guvernământ al clasei conducătoare va trebui să fie, în orice caz, absolutismul. Deci dăinuirea regimului oligarhic corespunzând cu o mișcare muncitorească slabă, proletariatul se poate manifesta cu succes abia după biruința deplină a capitalismului, dacă, din întâmplare, evoluția nu este precipitată de izbucnirea revoluției proletare în forme acute în Apus. Și este cu putință că și în era capitalistă revoluția burgheză democratică se va identifica, prin intrarea României în orbita Apusului capitalist, cu revoluția proletară. Aceasta va fi, de altfel, dezlegarea definitivă a tuturor problemelor românești.

Șerban Voinea

**MARXISM
OLIGARHIC –
CONTRIBUȚIE
LA PROBLEMA
DEZVOLTĂRII
CAPITALISTE
A ROMÂNIEI**

© **DOMINO®**

PREFAȚĂ

Într-o serie de studii publicate în “Arhiya pentru Știința și Reforma Socială” și apărute de curând în volum¹, d. St. Zeletin cercetează dezvoltarea țărilor românești de la începutul veacului al XIX-lea și până în prezent, încercând să determine pricinile și să explice deosebitele aspecte ale adâncilor prefaceri, care, înlăturând formele medievale de viață ale trecutului, au dus la crearea României moderne. Teoriile care se înfruntaseră pe acest teren până la d-sa, sunt supuse unei critici nimicitoare. Atât încercarea de a explica „revoluția burgheză” română ca urmare a unor cauze economice, cum o făcuse îndeosebi Gherea, cât și aceea care considera ivirea societății românești moderne ca o urmare a înrâuririi ideilor apusene, cum au crezut-o cei mai de seamă purtători de cuvânt ai claselor noastre conducătoare – sunt înlăturate de d. Zeletin. Condamnarea în bloc a tuturor premergătorilor săi se explică prin greșeala pe care, după d. Zeletin, au comis-o cu toții, fără excepție, considerând evoluția României moderne ca o evoluție deosebită de cea a Apusului.

În consecință, supunând trecerea Principatelor Române de la vechile lor forme de viață medievale, la cele moderne, unei amănunțite cercetări, dl Zeletin răstoarnă toate concluziile la care ajunseseră predecesorii săi: tăgăduiește cauzele determinante ale marilor prefaceri, așa cum fuseseră înfățișate până aci, și descoperă adevăratele pricini ale evoluției noastre,

---

¹ St. Zeletin, *Burghezia Română, originea și rolul ei istoric*, Cultura Națională, București, 1925.

dă în vileag greșeala fundamentală de a fi privit formele dezvoltării românești ca un fenomen specific răsăritean și identifică fazele dezvoltării noastre cu evoluția clasică a Apusului. Dar deosebirea dintre d. Zeletin și toți înaintașii săi nu se oprește la aprecierea diferită a fenomenelor sociale, ci se întinde și asupra constatării realităților. D-sa susține inexistența unora dintre fenomenele care alcătuiau obiectul discuțiilor generale și descoperă în schimb existența altor arătări nebănuite până la d-sa. După ce a distrus sistematic, în detaliu, tot ce au produs istoricii și economiștii, sociologii și gânditorii noștri politici, d. Zeletin reia totul de la început și, printr-o încordare de ansamblu, nimicește în bloc „cultura română”. Acestei generale prăbușiri de valori nu-i supraviețuiește decât opera d-sale.

Treaba sociologiei și a istoriei, a economiei și a criticii – atâta câtă va mai fi supraviețuit – să se apere de asemenea atac. Dar în cursul cercetării d-sale și mai mult în note marginale, disprețuind parcă să se oprească asupra unui asemenea detaliu, d. Zeletin „distruge” și temelia teoretică a mișcării muncitorești din România. Ba, ceea ce e mai grav, o nimicește cu propriile ei arme ideologice, „dovedind-o” în desăvârșită contradicție cu spiritul socialismului științific.

Încercarea de față se mărginește să scoată în relief netemeinicia acestei laturi a operei d-lui Zeletin. În consecință, ne propunem să facem nu numai dovada că faptele istorice dezminț concluziile la care ajunge d. Zeletin, ci și pe aceea că metoda de care se folosește d-sa nu-i în realitate decât o caricatură a marxismului.

Atitudinea practică a unei clase, atârnă de aprecierea ei asupra evoluției. Perspectiva istorică determină nu numai țelurile pe care și le fixează o clasă, ci și mijloacele prin care ea își propune să le realizeze. În consecință vom scoate în evidență și concluziile *politice* care se degajează din deosebirile teoretice dintre d. Zeletin și noi.

De altfel și înainte de apariția lucrării d-lui Zeletin, se impusese social-democrației românești să cerceteze dacă premisele ei teoretice, așa cum le formulase Gherea, mai puteau fi menținute. Ideologia bolșevismului, care, în primii ani de după război, cucerea la noi mase tot mai largi ale proletariatului, înfățișa o negație a ideii centrale care-i călăuzise pașii în trecut. De unde până aci social-democrația română își întemeiase așteptarea realizării socialismului pe o înrâurire a Apusului, condiționată în primul rând de gradul dezvoltării economice, Lenin și Sinoviev afirmău dimpotrivă că socialismul țărilor înapoiate va fi rodul unei influențe răsăritene, de natură politică.

De dezlegarea acestei probleme atârnă înfățișarea viitoare a mișcării proletare din România. Dar adoptarea uneia sau a celeilalte dintre ipoteze, nu puteau fi decât rezultatul analizei obiective a evoluției

românești. Din nevoia acestei lămuriri au luat naștere cercetările care alcătuiesc baza acestei lucrări. Dar înainte de-a fi putut încheia și prezenta publicului lucrarea de ansamblu pe care o pregăteam, ideile lui Gherea, confruntate cu teoria bolșevică, aveau să încerce o nouă și neîndurătoare critică din partea d-lui Zeletin. Primirea extrem de favorabilă de care s-a bucurat lucrarea d-sale, nu era decât urmarea unei stări generale de spirit, care, fără a fi găsit odată o expresie precisă, se complăcea într-o atitudine de dispreț ieftin față de opera sociologică a lui Gherea.

Ni s-a părut deci că e mai nimerit să folosim prilejul nu numai pentru a răspunde d-lui Zeletin, ci și pentru a sili sociologia oficială să părăsească domeniul vag al generalităților și să ia o poziție clară față de doctrina gheristă. Nădăjduim că cititorul va reuși să întrevadă singur în cursul lucrării pe care i-o prezentăm, că în ciuda laturii necesar polemice a răspunsului nostru, am încercat să prezentăm problemele cercetate în așa fel, încât elucidarea lor să poată constitui o adâncire istorică și economică a patrimoniului științific pe care ni l-a lăsat Gherea.

În ciuda aparențelor, critica d-lui Zeletin are un caracter politic pronunțat. În perioada de frământare în care se află astăzi România, fiecare dintre grupările adverse încercă să-și valorifice și pe calea ideilor dreptul la existență.

Prin caracterul ei științific, prin adâncă pătrundere, atât a societății românești, cât și a mediului social internațional în care aceasta va avea să se dezvolte – doctrina lui Gherea trebuia să apară în mod firesc nu numai ca cea mai desăvârșită expresie a ideologiei proletare, ci era menită să dea la noi și ideologiei democratice, în general, un sprijin teoretic hotărâtor. În consecință era de așteptat ca în perioada de plămădire a unei reale democrații românești, doctrina lui Gherea să devină un obiect de critică al tuturor celor interesați în menținerea vechilor metode oligarhice. Înainte ca d. Zeletin să-și fi publicat studiile, bazat numai pe logica specială a luptei de clasă, scriam într-un articol închinat operei sociologice a lui Gherea:

“Dată uitării pentru o vreme oarecare, legea evoluției țărilor semicapitaliste va redeveni în curând de actualitate; purtătorii de cuvânt ai burgheziei vor căuta s-o năruie”².

Necesității acesteia, de-a distruge cea mai eficientă armă de luptă a social-democrației românești, trebuia să-i răspundă opera d-lui Zeletin. Dar încercarea acestuia era menită să dea greș.

Învățătura lui Gherea este rodul unei activități intelectuale de un secol jumătate. O bună parte din ea a și intrat în patrimoniul cultural al gândirii românești. Pentru a o putea clinti, necum a o distruge, ar fi fost necesară confruntarea ei cu alte realități decât cele descoperite, în grabă,

de d. Zeletin. Căci, ne spune d. Zeletin singur, d-sa a reușit „în cercetări urmate neîntrerupt din 1918” până cel mult prin 1922, să răstoarne teoria lui Gherea și de atunci încolo cercetările d-sale merseră „repede și sigur”.

Că au mers „repede”, se simte. Că n-au mers „sigur”, vom căuta s-o dovedim în cele ce urmează.

Înainte de a intra în miezul chestiunii, ținem să atragem atenția asupra faptului că lucrarea de față fiind scrisă în străinătate, adeseori nu ne-a fost cu putință să folosim, cum am fi dorit-o, întregul material referitor la problemele cercetate. Dar mai presus de toate, n-am putut consulta obiecțiile, care s-au și adus d-lui Zeletin, ci am fost nevoiți să facem cu totul abstracție de ele.

Șerban Voinea
Paris, februarie 1926

I.

Un nou venit

Cercetătorul care în 1918 și-ar fi luat sarcina de-a „urmări procesul de dezvoltare a României moderne, s-ar fi lovit de-o greutate stranie“ afirmă d. Zeletin, căci înainte de studiile d-sale, după părerea unanimă a cercetătorilor noștri, un capitalism român nu avea ființă. Exista, deci, efectul, statul român modern, dar lipsea cauza, capitalismul român. „Vreme îndelungată“ ne spune d. Zeletin, „ne-am frământat în acest impas, care zădărnicea aplicarea oricărei metode de cercetare științifică...“. În cele din urmă, d-sa a „isbit înșă a reconstitui fazele succesive ale dezvoltării capitalismului român“ și de atunci cercetările d-sale meraseră „*repede și sigur*“. În temeiul acestor cercetări, d. Zeletin consideră că i se datorează „descoperirea existenței istorice a capitalismului român“³ și de aici încolo „oricine va scrie, cu competență, asupra stării social politice a țării noastre, va trebui să ia atitudine față de acest nou venit în arena discuțiilor noastre sociologice...“.

Pentru a nu fi învinuiți că ne abatem „*de la unele obligații științifice elementare*“ – cum afirmă d. Zeletin că au făcut-o până aici cei care au polemizat împotriva lucrărilor d-sale – am căutat să stabilim, prin chiar cuvintele d-lui Zeletin, în ce constă aportul său științific, metodă căreia vom căuta să-i rămânem credincioși în toată lucrarea de față, dar care nu va fi întotdeauna ușoară, căci, după cum vom încerca s-o dovedim, nu există în studiul d-lui Zeletin mai nici o afirmație pentru care nu s-ar găsi, în cursul aceluiași studiu, afirmații deosebite, ba uneori de-a dreptul

---

³ Țărănism și Marxism, *Arhiva*, anul V, nr. 1 și 2, pag. 198.

contrarii. Astfel, în punctul care ne preocupă aici, cinci rânduri după ce ne-a arătat că a descoperit „*existența*” capitalismului român, d. Zeletin ne va spune că i-a descoperit „*evoluția*” – două lucruri cu totul felurite pe care vom avea prilejul să le cercetăm deosebit.

Pentru moment ne vom mărgini săm cercetăm afirmația că d. Zeletin a descoperit *existența* capitalismului nostru, cea a înrâuririi capitalismului străin la noi și că astfel, d-sa cel dintâi, a descoperit că „desvoltarea României moderne... la fel cu cea a oricărui Stat modern” este „un proces natural, care exclude orice rol personal al celor ce trec drept „făuritorii” ei”⁴.

Și acum să lăsăm pe d. Zeletin să ne prezinte el însuși capitalismul român, acest „nou venit în arena discuțiilor noastre”, pe care l-a descoperit d-sa „în cercetări urmate neîntrerupt de la 1918 înainte”⁵. Până la cercetările d-sale din 1918 încoace, prefacerea României într-un Stat modern „trebuia să apară în chip firesc ca ceva artificial: opera unui mănunchi de oameni, care au lucrat sub înrâurirea unor idei – a principiilor liberale – aduse la noi din Apusul înaintat, unde izvorâseră din alte nevoi decât acelea ale propriei noastre țări. De unde urma, în chip necesar, că, față de autorii acestei mișcări, nu se putea lua decât două atitudini, ambele deopotrivă de subiective: cei ce priveau fapta lor în chip favorabil, le aduceau elogi; cei ce se îndoiau însă de roadele acestei fapte istorice, le aduceau învinuiri”⁶. După ce toată lumea s-a mărginit la noi să proslăvească sau să ponegrească oamenii, a sosit momentul, în 1918, ca d. Zeletin să „inaugureze o nouă perioadă: anume, de cercetare obiectivă, științifică” care să lămurească revoluționarea României „ca o urmare necesară a unor anumite împrejurări sociale”⁷.

Cititorul rândurilor de mai sus va avea desigur impresia că această metodă științifică nu-i chiar atât de nouă pe cât ne-o prezintă d. Zeletin, căci și înainte de 1918 s-a mai spus cândva acest lucru. Într-adevăr găsim, de pildă, următoarele în „Neoioabăgia”, a cărei primă ediție a apărut în 1910:

„... Când, după o vreme destul de îndelungată, s-a văzut în sfârșit că instituțiile noi... nu dau rezultate pozitive... judecata opiniei publice a vremii... s-a manifestat în trei feluri... Unii acuzau de-a dreptul tinerimea revoluționară, care a adus din străinătate... instituțiile occidentale, fără a se gândi că ele nu corespund deloc cu împrejurările din țara noastră... Alții învinuiau pe oamenii care au fost chemați să le aplice... În sfârșit,

4 *Arhiva*, V, 1-2, pag. 199.

5 St. Zeletin, *Burghezia Română, Origina și rolul ei istoric*, Cultura Națională, pag. 6.

Toate trimiterile noastre, fără altă indicație, se referă la această lucrare.

6 Zeletin, *op. cit.*, pag. 34-35.

7 Zeletin, *op. cit.*, pag. 35.

alții, optimiștii, demagogii, triumfătorii, aceia care, mai ales, profitau de pe urma noii stări de lucruri, negau pur și simplu evidența faptelor. Pentru ei nu era adevărat că întocmirea nouă a rămas o formă goală și mincinoasă... la noi e mai multă dreptate și bună stare decât aiurea...”⁸.

Dar, spune Gherea, nu oamenii cu dorințele lor hotărăsc mersul evoluției sociale. Greșită a fost deci critica conservatorilor, care credeau că „o mână de *bonjuriști*... cari au învățat ori au petrecut la Paris, văzând cultura, bogăția, civilizația incomparabilă a Franței, și-au închipuit că toate acestea sunt produse numai de instituțiile ei, și atunci le-au introdus și în țara lor...”⁹. Căci dacă așa ar fi stat lucrurile, „un grup de tineri, entuziasmați de întocmirea liberalo-burgheză a Franței, face transformarea României într-un stat burghezo-liberal, pe urmă vine un alt grup de tineri entuziaști, care, văzând că noile instituții au dat rezultate rele, transformă țara din nou, într-un stat feudal, iar apoi, alți tineri entuziaști, văzând că nici așa nu merge, o prefac într-un stat socialist. Numai tinerime entuziastă și generoasă să fie, că transformarea se face ea, repede – repede”¹⁰.

Deci nu în dorința indivizilor trebuie căutat elementul care a determinat prefacerea României într-un stat modern și, dacă „vechii conservatori... ar fi căutat adâncile forțe cari au impus transformarea, ei ar fi înțeles că tinerimea de la '48 a fost numai exprimătoarea și mijlocitoarea acestor forțe; dacă ar fi priceput aceasta... critica făcută de ei instituțiilor noastre liberale ar fi fost altfel rodnică”¹¹. Așa însă s-a ajuns numai la „critica aprigă a unui Costaforu”, la „imprecațiile vehemente ale unui Eminescu” și la „râsul sarcastic al lui Caragiale”, iar necesitatea neînduplecată a transformat pe criticii cei mai înverșunați într-un partid „al adevăraților constituționali”. Așadar încă înaintea studiilor d-lui Zeletin se afirmase la noi că nu „oamenii” sunt cei care au transformat în mod arbitrar România în statul modern de azi. „Oamenii” nu făcuseră decât să ducă la îndeplinire o poruncă a unor forțe superioare.

Dar care au fost acele „adânci forțe sociale” care au impus transformarea și ai căror simpli „mijlocitori” au fost tinerii liberali? „Care sunt acele însemnate puteri oculte cari au făcut să se introducă noua întocmire? Căci trebuie să fie puteri mari și însemnate acelea care sunt în stare să impună o întreagă transformare socială, în țări cari n-au în ele însele condițiile obiective și subiective proprii pentru o asemenea transformare.”¹²

8 C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, Viața Românească, București, ediția a doua, pag. 6-8.

9 Gherea, *op. cit.*, pag. 33.

10 Gherca, *op. cit.*, pag. 34.

11 Gherea, *op. cit.*, pag. 34-35.

12 Gherea, *op. cit.*, pag. 33.

Și Gherea răspunde clar:

„*Epoca istorică capitalistă*“, așa cum a mai afirmat-o adesea în trecut, e cea care impune României prefacerea. Iar mecanismul acestei prefaceri ne este învederat astfel:

„În gospodăria naturală a agriculturii românești, care produce nu pentru schimb, ci pentru îndeplinirea propriilor nevoi, intervine înrâurirea capitalului occidental care, în expansiunea lui industrială de după marea revoluție franceză, ne smulge din izolarea noastră trecută și ne introduce ca parte integrantă în piața mondială, creată de capitalism. Astfel ajungem o țară producătoare de mărfuri, cu gospodărie bănească. Exploatarea sporește odată cu trezirea dorinței de câștig nelimitat al boerului, industria casnică țărănească e nimicită de concurența produselor marii industrii, se introduc căi ferate, negoțul crește, relațiile cu Apusul ajung tot mai dese și impunându-ni-se categoriile economice ale Occidentului, se ivește nevoia de a introduce și așezăminte politice corespunzătoare: se desrobesc țișanii, țăranul și lucrătorul sunt declarați liberi, se introduc instituții liberale, constituție, parlament, coduri cu legislația apuseană și astfel – prin înrâurirea capitalismului din afară – ne prefacem într-un stat modern.“¹³

Deci „noul venit“ era cunoscut, după cum vedem, din elementele de căpetenie pe care le indică Gherea în „*Neoiobăgia*“, ca determinante în procesul revoluționării României. Dar cu mult înainte, el ajunsese la aceste rezultate. În articolul „*Cuvinte Uitate*“ din 1908¹⁴ el nu făcea decât să reamintească, precum o indică și titlul sugestiv, cuvinte spuse de mult aiurea, dar „uite“ de către acei care îi fuseseră odată discipoli. Ideile acestea sunt, după cum o spune și Gherea, un simplu rezumat al argumentelor aduse de el încă un sfert de veac înainte. „Noul venit“ al d-lui Zeletin exista deci de aproape patru decenii și era de mult cunoscut, atunci când d-sa reușea în 1918 să-i descopere existența. Oricare ar fi deosebirile dintre rezultatele la care ajunsese Gherea și cele la care ajunge d. Zeletin – și ele sunt multe și esențiale, după cum o vom vedea – un lucru e cert: afirmând că până la 1918, când apare lucrarea d-sale, „revoluția burgheză în România trebuie să apară... ca ceva artificial: opera unui mănunchi de oameni, cari au lucrat sub înrâurirea unor idei – a principiilor liberale“, că până la d-sa nu s-a făcut altceva decât să se aducă elogii sau învinuiri oamenilor, d. Zeletin trece, cu o dezinvoltură remarcabilă, peste opera unui om a cărui activitate culturală a tras o brazdă adâncă în ogorul culturii românești. Și încercarea aceasta de a-și însuși meritul de-a fi descoperit, cel dintâi, că prefacerea României moderne e urmarea înrâuririi capitalismului apusean, apare cu atât mai

13 Gherea, *Neoiobăgia*, pag. 35-43.

14 *Viitorul Social*, nr. 10, anul I.

zadarnică, cu cât tocmai această latură a operei lui Gherea a găsit la noi cea mai largă popularizare. Nu e muncitor trecut prin organizațiile mișcării noastre proletare, care să nu fie în măsură să vadă singur stângaceea impostură, care se încearcă aici în paguba aceluia, care, înainte de toate, a fost întruchiparea gândirii socialiste românești. Și nu ar fi mai dureroasă dovadă de scădere a nivelului intelectualității românești, decât complicitatea tacită de care aceasta s-ar face vinovată, dacă, primind ca bună evanghelia cea nouă, n-ar tăgădui cel puțin *această latură* a originalității d-lui Zeletin.

Asemenea atitudine s-ar înțelege cu atât mai puțin cu cât, chiar înainte de apariția d-lui Zeletin, s-a tăgăduit lui Gherea meritul de-a fi decoperit legea sa a dezvoltării țărilor înapoiate, după care acestea evoluează sub înrâurirea capitalismului apusean. S-a spus de către gruparea din jurul „Vieții Românești” că Gherea n-a făcut decât să „împrumute” această lege. Nici azi această afirmație nu a dispărut cu desăvârșire. Astfel, la învinuirea ce i se aduce, că ea și-ar fi însușit paternitatea legii lui Gherea, „Viața Românească” răspunde citând următoarele din numărul ei din decembrie 1924:

„Această lege, „descoperită” în acest sezon¹⁵, a fost descoperită de Gherea acum patruzeci de ani și a fost utilizată de el mereu în toate scrierile și polemicile sale”¹⁶.

Dar aceasta nu o împiedică să adauge la pagina următoare: „am fi putut uita cine e proprietarul „legii”. Trăim din adolescență cu ea, și putea să ni se pară că e a noastră. De fapt nici nu știm cine o fi adus-o, d-rul Russel, Zubcu Codreanu, Gherea, ori o fi importat-o vechii socialiști autohtoni. Trebuie să fie adusă din Rusia (nu din Occident, cum crede d. Braniște; Occidentul nu poate fi mult preocupat de o astfel de lege). În orice caz, paternitatea nu o poate avea cineva de la „Viața Românească”, căci pe vremea când a fost ea utilizată întâia oară, cei de la „Viața Românească” erau elevi în liceu”¹⁷.

Nu știm ca cineva să fi arătat vreodată clar de unde a „împrumutat” Gherea legea sa. Rusia e mare și pentru a dovedi „împrumutul” ar fi nevoie de ceva mai multă precizie. Necunoscând limba rusă nu sunt în măsură să cercetez în mod direct această afirmație. Dar există motive temeinice, care ne fac să credem că dovada „împrumutului” nu va putea fi adusă niciodată, pentru simplul motiv, că n-a existat „împrumutul”.

Dacă d. Nicanor are dreptate, afirmând că Occidentul nu va fi aflat această lege, neavând de ce să fie preocupat de-o dezvoltare alta decât a sa, d-sa uită că nici în Rusia nu erau date condițiile prielnice de la noi, care au adus pe Gherea la rezultatele sale. Căci legea sa n-a fost descoperită

15 Este vorba de o „descoperire” a d-lui Lovinescu.

16 1925, anul XVII, martie, nr. 3, pag. 447-448.

17 *Viața Românească* citată, pag. 449.

întâmplător și elementele care i-au dat naștere nu se regăsesc nicăieri în forma lor izbitoare, românească.

Și Rusia, ca și noi, a intrat sub înrâurirea capitalismului occidental și a văzut prefăcându-i-se din adâncuri gospodăria naturală. Dar Rusia nu a cunoscut nici constituție belgiană, nici cod Napoleon. Acolo, lupta de idei s-a dat pentru a se ști dacă Rusia va trebui să treacă prin perioada dezvoltării capitaliste sau va ajunge de-a dreptul la socialism. Numai târziu au venit aceia care au arătat că problema e dezlegată, că Rusia a și intrat în faza capitalistă, că structura ei economică cere cu insistență și prefacerea corespunzătoare a așezămintelor politice. Totuși o fracțiune mai discuta dacă instituțiile liberale ar fi posibile sau folositoare pentru Rusia.

La noi, polemicile *din sânul* claselor stăpânitoare, aprigele lupte dintre ideologii liberali și cei conservatori, puteau aduce în discuție numai „valoarea” așezămintelor noi – căci posibilitatea introducerii lor și-o manifestau acestea suficient prin însăși existența lor. Dar de la început discuția aceasta nu s-a mărginit la noi la problema „liberalismului”, ci s-a întins – conform cu înrâurirea care ne venea în acea epocă din apus – și asupra socialismului. Liberarii și conservatorii, „națiunea și reacțiunea”, indiferent de părerea lor asupra constituției existente, tăgăduiau puțința introducerii socialismului la noi sau îi acordau un drept de existență abia în veacurile viitoare. Și în acest scop recurgeau la argumente împrumutate nouă: nu existau *la noi* nici condițiile obiective, nici cele subiective, pentru introducerea socialismului. Și într-o duioasă armonie ni se va evoca brutala realitate a Apusului: așteptați dezvoltarea structurii economice, în primul rând, iar apoi va veni ea și prefacerea politică socialistă. Dar până atunci mai e cale lungă, căci noi suntem încă o țară înapoiată. Aici socialismul ca mișcare politică e o plantă exotică, iar ca ideal un simplu încurcă-lume.

Nevoia de-a lămuri dezvoltarea *socialismului* a determinat clasa muncitoare românească să cerceteze prefacerea socială a capitalismului. Pentru a smulge taina viitorului s-a îndreptat Gherea către trecut. Astfel a reușit să deslușească că pricinile transformării noastre trebuiesc căutate în Apus – dar descoperirea și-a definit-o ca o lege privitoare la „*Socialismul în țările înapoiate*”. Și la învinuirea că reprezintă o plantă exotică, Gherea și, odată cu el, socialismul românesc, putea răspunde biruitor: dar domniile voastre, înfățișați oare o plantă născută din sămânță și pământ românesc? Și tot el le arată pricinile străine, depărtate, nebănuite, care au dat naștere României moderne, și-i determină viața socială, precum izvoarele străine, depărtate, ne dăruiesc apele, care ne scaldă hotarele la Dunăre.

Clasa stăpânitoare românească avea cercetători mai mulți, mai străluciți, mai pregătiți – dar numai din situația de clasă a proletariatului

român putea veni descoperirea lui Gherea, căci ea nu tălmăcea numai necesitatea liberalismului, ci-i vestea și moartea. Și nu moartea peste veacuri, când România va fi ajuns să dezvolte prin ea însăși toate condițiile necesare socialismului – ci dispariția mult mai apropiată, când Apusul ne va impune prefacerea în societate socialistă, după cum ne-o impusese pe cea capitalistă.

Pentru a ajunge la formularea acestei legi era necesară experiența instituțiilor liberale. Numai din coexistența lor cu elemente înapoiate, se putea deduce pentru viitor o dezvoltare asemănătoare cu privire la introducerea socialismului. Condiția aceasta nu era dată de Rusia.

Evident deci că în Rusia nu putea lua naștere această concepție clară, căci acolo purtătorii de cuvânt ai socialismului nu găseau o prefacere liberală înainte de vreme, din care să deducă o dezvoltarea asemănătoare în viitor.

Pe cât de puțin plauzibil apare „Vieții Românești” ca legea să fi fost descoperită în Apus, pe atât de improbabilă apare și formularea ei în Rusia. De aici afirmația noastră că nu se va putea aduce dovada precisă a unui împrumut făcut de Gherea din literatura rusă, în această privință.

Confirmarea acestor presupuneri am aflat-o și la toți social-democrații ruși cu care am venit în contact¹⁸. Kautsky, care nu cunoaște numai împrejurările rusești, ci și legea lui Gherea, care, între altele, a avut la îndemână o traducere franceză a „Neoioabăgiei”, este de aceeași părere și socoate indiscutabilă paternitatea lui Gherea în privința legii pe care i-o contestă sistematic „Viața Românească”.

Oricare ar fi însă părerile asupra acestui punct, fie că legea aceasta s-a născut pe malurile Dâmboviței, ale Nevei sau ale Senei, un lucru e cert: nu la d. Zeletin trebuie căutată paternitatea ideii că transformarea modernă a României e un produs al înrăuririi capitalismului apusean. De altfel, atunci când d. Zeletin ne va asigura, cu privire la evoluția României, că discuțiile Gherea-Stere pot fi „localizate pentru orice țară agricolă intrată sub influența capitalismului”, că ele sunt „un simplu exercițiu de scrimă logică”, că acești adversari nu procedează „în chip științific”¹⁹ vom avea impresia că d-sa nu mai revendică pentru sine paternitatea descoperirii, ci că învinuiește numai pe Gherea că nu a ilustrat suficient, în mod concret, cu destul sprijin de fapte istorice, legea sa generală. În tot studiul său, d. Zeletin va continua totuși a se da

¹⁸ Astfel, într-o scrisoare recentă, R. Abramovici, fruntașul menșevic rus cunoscut, îmi scrie cu privire la această „lege”, că despre generația „tinerilor” (Struve, Lenin, Martov, Potresov, Dan etc.) nu poate fi vorba, căci ei și-au început activitatea într-o vreme când legea era formulată. După câte știe – și Abramovici e un strălucit teoretician – nici cei „vechi” n-au făcut-o, lucru pe care îl confirmă și Axelrod, întrebat anume.

¹⁹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 237.

drept descoperitorul, care, în 1918, a lămurit misterul dezvoltării noastre sociale.

Dar dacă d. Zeletin se împodobește pe nedrept cu merite ce nu-i pot aparține, atitudinea aceasta trebuia cel puțin să-l ferească de-a cădea în greșeala „Vieții Românești”, care învinuiește pe Gherea că și-a „împrumutat” legea din Rusia. Din punct de vedere logic gruparea ieșeană putea face această afirmație. Ea nu revendică paternitatea legii, ci o consideră existentă de mult. Ea poate discuta deci dacă legea pe care o află în ființă a luat naștere la noi sau aiurea. D. Zeletin pretinde însă a fi descoperitorul acestei legi și fixează cu precizie și momentul când a reușit s-o elaboreze, și anume în 1918. De existența ei anterioară nu poate fi deci vorba. Aceasta nu-l va împiedica totuși să-și însușească și teoria „Vieții Românești”, cu „împumutul”.

Vom afla astfel de la d-sa că legea descoperită în 1918 mai fusese împrumutată pe vremuri străinătății de Gherea, care, ca și d. Stere, a uitat „să arate până unde au dus chestiunea predecesorii lor ruși, și unde începe contribuția lor proprie”²⁰.

Am văzut cum stau în realitate lucrurile cu predecesorii ruși. Dar dacă afirmația aceasta era, cel puțin în aparență, plauzibilă la d. Stere, la d. Zeletin ea devine stupefiantă. Căci d. Zeletin se află, din punct de vedere logic, în următoarea dilemă: sau d-sa e părintele legitim al „noului venit” și atunci nici Gherea, nici ceilalți nu-l puteau cunoaște înainte de fericitul eveniment din 1918 - necum să-l mai și înfieze pe la mijlocul celei de a doua jumătăți a veacului trecut -, sau a fost cu adevărat pe acea vreme vorba de înrâurirea capitalismului asupra dezvoltării românești, dar atunci paternitatea d-lui Zeletin e o simplă plăsmuire.

Tot atât de întemeiate sunt și alte afirmații asemănătoare ale d-lui Zeletin în privința aportului d-sale științific. De pildă că până la d-sa nu s-a pomenit despre „necesitatea istorică, din care și-a luat ființă capitalismul român”²¹, sau aceea că „era revoluționară începe în România, după părerea obișnuită, abea cu mișcarea de la 1848”²², că la noi există o convingere obștească după care „desvoltarea burgheziei în România” este „un rezultat al influenței ideilor liberale din Apus”²³ și că „istoriografia română s-a încumetat să explice până acum nașterea societății burgheze române” numai prin curentul ideologic „care pleacă

20 Zeletin, *op. cit.*, pag. 237, nota. În prima versiune (Arhiva, anul IV, nr. 2, pag. 188) d. Zeletin împinge severitatea până la afirmația că polemica Stere-Ghera ne pune, din această pricină, „în fața unei probleme de morală publică”. D-sa pare a fi simțit ulterior ridicolul unei asemenea învinuiri, de vreme ce nu a cutedat să reproducă pasajul acesta în broșură.

21 Zeletin, *op. cit.*, pag. 72.

22 Zeletin, *op. cit.*, pag. 34.

23 Zeletin, *op. cit.*, pag. 63.

de la Paris spre București“, „ignorând cu totul“ existența celui alt curent, a celui economic²⁴.

Bazat pe asemenea argumente, a căror tărie nu rezidă decât în presupunerea, naivă, că publicul nostru cititor ignoră cu desăvârșire lucrările lui Gherea, se încumetă d. Zeletin să afirme că a reușit cel dintâi în sociologia românească a se „înălța“ la punctul de vedere științific, „la explicarea cauzală a procesului de naștere a României moderne“²⁵ pe câtă vreme „Ghera n-a putut înțelege necesitatea istorică a așezămintelor noastre burgheze“²⁶.

Pentru oricine a deschis o dată vreo lucrare a lui Gherea, a răsfoit vreo revistă socialistă românească, sau și-a aruncat ochii pe un ziar socialist la noi, „noul venit“ al d. Zeletin apare ca o veche cunoștință. I-a fost rezervat numai istoriografului burghez românesc să critice marxismul de la noi fără a ști că *întreaga gândire socialistă românească e întemeiată pe ideea centrală, că dezvoltarea socială a României moderne e în funcție de înrăurirea capitalismului apusean.*

---

24 Zeletin, *op. cit.*, pag. 83.

25 Zeletin, *op. cit.*, pag. 6.

26 Zeletin, *op. cit.*, pag. 241.

II.

„Fazele“ Capitalismului

După cum am observat-o în treacăt în capitolul precedent, d. Zeletin n-a descoperit numai “existența”, ci și *evoluția* capitalismului român. Dacă în privința existenței capitalismului și a înrăuririi sale asupra societății românești, a fost de ajuns să reamintim că “noul venit” este o veche cunoștință a sociologiei noastre, și am putut-o face în câteva cuvinte, aceasta fiind de notorietate publică, nu tot așa stau lucrurile și cu partea în care d. Zeletin analizează formele, evoluția capitalismului românesc. În acest punct, avem cu adevărat un aport personal al d-sale. Departe de a-și exagera meritul, socotim, după cum o vom arăta mai încolo, că d. Zeletin dă aici dovadă de-o extremă modestie. Spre a lămuri aceasta, vom fi nevoiți să ne oprim mai îndelung.

Pentru a stabili cât mai precis care sunt acele “faze” descoperite, să lăsăm pe d. Zeletin însuși să vorbească:

Vom afla astfel că “schimbarea producției noastre în economie bănească, alcătui terenul firesc pe care trebuiau să se desvolte formele primitive ale capitalismului, și acestea sunt: capitalul de camătă și capitalul comercial”²⁷. În consecință, d. Zeletin va analiza rolul pe care-l joacă “capitalismul de camătă”²⁸, ne va vorbi de “capitalismul nostru de camătă”²⁹ ca de “forma inițială a capitalismului român” și va acuza pe marxistii de la noi că au comis o greșeală, închipuindu-și “că

---

27 Zeletin, *op. cit.*, pag. 69-70.

28 Zeletin, *op. cit.*, pag. 71.

29 Zeletin, *op. cit.*, pag. 72.

desvoltarea capitalismului român începe abea cu capitalul industrial³⁰. De altfel, marxistii nu sunt singurii care au comis această greșeală, căci în România "lipsește asupra acestei forme inițiale a capitalismului român orice urmă de studiu economic" ... așa încât... "ceea ce în evoluția de fapt e forma ultimă a capitalismului nostru, în cercetările economice apare drept forma sa primă"... iar, firește, despre fazele necesare prin care el (capitalismul Ș. V.) a trecut spre a ajunge la forma sa ultimă de capital industrial, despre toate acestea nu se pomenește încă în cercetările noastre economice³¹.

Cu toată lipsa de "studii", materialul de care dispune, îndrituiește pe d. Zeletin să afirme că există o "desăvârșită analogie între începuturile capitalismului nostru și acelea ale capitalismului modern în genere"³².

Așadar în rezumat: pretutindeni, în Apus ca și la noi, capitalismul se manifestă întâi prin formele inferioare ale camătei și negoțului și numai apoi, în ultima fază, ajunge la un capitalism industrial. O constatare extrem de însemnată, pe care într-adevăr n-au relevat-o la noi, ba n-au bănuț-o măcar, nici economiștii burghezi și nici Gherea.

a) Nedumeriri

Dar pe cât de însemnată e această constatare, pe atât de tulburătoare îi sunt consecințele, pe atât de adânci sunt nedumeririle cărora le dă naștere. Într-adevăr, dacă pretutindeni capitalismul se manifestă întâi prin formele inferioare ale camătei și negoțului, când putem fixa data nașterii capitalismului? Căci, spre a întrebuița o formulă a d-lui Zeletin, "istoria ne arată" că negoțul și camăta au precedat cu mult vremurile moderne și le aflăm înflorind nu numai în epoca modernă a salariatului, ci și în acea medievală a șerbiei și în cea antică a robiei. Când începe deci capitalismul în fazele sale "inferioare"?

Fără a pătrunde prea adânc în istorie, e de ajuns să reamintim că în antichitate au existat popoare întregi a căror îndeletnicire de căpetenie o alcătuia negoțul: Fenicia, ca și orașele grecești, Cartagina, ca și Roma de după războaiele punice, făceau un întins negoț în tot bazinul mediteran, pătrundeau până în Britania, colindau oceanele și ocoleau Capul Bunei Speranțe. Cine nu știe de negoțul întins, care se făcea în lumea antică cu aurul și mărgăritarele Orientului, cu purpura feniciană, cu pieile de leu și fildeşul Cartaginei, cu parfumurile și tămâia Arabiei, cu vinurile și vasele grecești, cu arama Ciprului, cu argintul Spaniei și Traciei, cu chihlimbarul nordului, cu pânzeturile Egiptului? Cine nu cunoaște negoțul cu robi al celor vechi, care cumpărau medici și bucătari, muzicanți și filozofi, ca și curtezane sau plugari?

Trimițând pe cititori la Salvioli și Eduard Meyer, spre a ne mărgini la autorii citați de d. Zeletin, aceștia vor afla nu numai de negoțul însemnat

30 Zeletin, *op. cit.*, pag. 72.

31 Zeletin, *op. cit.*, pag. 72.

32 Zeletin, *op. cit.*, pag. 72.

care se făcea în vechime, ci și de alte manifestări interesante ale gospodăriei bănești. Vor afla acolo detalii asupra marilor exploatații agricole, asupra latifundiilor, lucrute cu sute de robi, nu în vederea nevoilor proprii ale patricianului proprietar, ci în scopul negoțului de grâne, pentru satisfacerea căruia cei vechi întrețineau adevărate flote comerciale.

Iar agricultura nu era singura ramură de producție care producea pentru schimb. Robii latifundiilor fabricau în lunile de iarnă pluguri și vase de pământ, țeseau pânzeturi și lucrau piei în vederea pieții. În Grecia existau adevărate "manufacturi" în care robii lucrau laolaltă, ca meșteșugari, în scopul negoțului stăpânului lor. În minele din Tracia sau Spania un singur bogătaș întreținea câte 1000 de robi pentru exploatarea argintului: o adevărată mare industrie extractivă.

Dar mai presus de toate camăta stăpânea lumea veche, căci dacă negoțul era privit cu dispreț, patricianul dădea bani cu dobândă, fără a se considera cătuși de puțin degradat prin aceasta. Primele veacuri ale Romei sunt însemnate nu numai prin lupta pentru dobândirea de drepturi politice, dusă de plebei împotriva patricienilor, ci și de veșnica ciocnire între cămătarii nobili și datornicii mărunți. Cei mai de seamă oameni ai istoriei romane au fost cămătarii: Cezar ca și Pompei, Crasus ca și Seneca. Iar generalii romani, meșteri în jefuirea templelor și în robirea celor învinși, cucureau adesea provincii pentru a agonisi averi din prădarea lor. Darurile și jocurile circului, corupția electorală pentru orice alegere costau sume fabuloase, iar candidații nu aveau șanse de reușită decât risipind cu dărnicie averile strânse din camătă și jaf.

Nu numai negoț și camătă, ci și societăți pe acțiuni va afla cititorul în lumea antică. La fiecare pas va găsi cele mai neașteptate manifestări de gospodărie bănească. "Formele primitive" ale capitalismului erau deci existente cu mult înaintea erei creștine. Iar dacă publicanii și cavalerii romani, băncile și societățile de asigurare, dispărură, dacă gospodăria bănească a cunoscut o eclipsă de veacuri, ea n-a încetat niciodată cu desăvârșire. Încă dinaintea cruciadelor, negoțul cu Orientul se făcea pe o scară întinsă: Bizanțul ca și Bagdadul, Damascul ca și Cordova, erau imense antrepozite de mărfuri. Iar ligile comerciale ale Nordului, cea a orașelor renane (veacul al XIII-lea), liga șvabă (veacul al XIV-lea) și în deosebi cea hanseatică (1283-1669) sunt o mărturie vie a negoțului posterior. Despre republicile comerciale italiene vom avea prilejul să ne ocupăm de aproape mai încolo.

Când începe deci capitalismul, dacă fazele sale "inferioare" se regăsesc înfloritoare, la miazăzi și miazănoapte, în antichitate ca și în evul mediu? Au cunoscut Tirul și Roma, Atena și Cartagina, capitalismul? L-au cunoscut fie și în "fazele" sale inferioare, Damascul, Alexandria și Sevilla, Lübeckul sau Brema, Genua, Amalfi sau Bizanțul?

Să părăsim acum istoria antichității și a veacului de mijloc în Europa apuseană, cu nedumeririle ei, și să trecem în revizie trecutul ținuturilor românești.

Știm că, după d. Zeletin, sub înrâurirea “capitalismului industrial străin” nu s-ar naște la noi “decât capitalismul comercial și cel de camătă”³³. Mai departe aflăm la d-sa interesanta afirmație că la noi camăta este “întâia formă a capitalismului din care s-au dezvoltat cele următoare”³⁴, “De metamorfozele succesive ale capitalului atârnă pas cu pas prefacerea instituțiilor politice”³⁵, iar capitalismul român “și-a luat ființă din nevoile economiei noastre bănești, evoluând apoi într-o serie de faze succesive și necesare”³⁶.

Dacă din nevoile economiei noastre bănești ia ființă capitalismul român, e bine să ne lămurim întrucâtva asupra clipei în care această economie bănească ia naștere la noi. Astfel de la început trebuie să stabilim că, cu mult înainte de tratatul din Adrianopol, deci de pătrunderea capitalismului, ba chiar înainte de descoperirea Americii, Principatele cunosc gospodăria bănească. E probabil chiar³⁷ că înainte de descălecare, pe vremea Cumanilor și a Tătarilor, Muntenia, și îndeosebi Moldova, cunoșteau un negoț însemnat. De la începuturile istorice ale românilor aflăm Voevozi al căror venit e tras în mare parte din vămi, deci din negoț și gospodărie bănească. De aceea cu drept cuvânt socoate d. Iorga că “istoria comerțului nostru este... o condiție necesară pentru a înțelege sub toate raporturile, în origina ca și în dezvoltarea sa, istoria neamului nostru însuși”³⁸. Moldova e creată în a doua jumătate a veacului al XIV-lea “prin nevoile comerțului cu cetatea cea mare a Genovesilor din Crimeea, Caffa”³⁹. Cele dintâi așezări românești cunoscute direct în legătură cu documentele privitoare la Ospitalierii din Turnu-Severin ne arată pe Litovoi răscolându-se, împreună cu fratele său Bărbat, împotriva regelui Ungariei, „neplătindu-i veniturile”, iar când Bărbat e prins, se răscumpără „cu mulți bani”. Înainte de primul Basarab gospodăria bănească exista deci în Muntenia. Carol Robert pretinde lui Basarab tributul întârziat și nu-l socotește în cete de vită, ci cere 7000 de mărci de argint. De la 1358 aflăm un adevărat tratat comercial al Munteniei cu Brașovul. Asemenea, în Moldova lui Petru Mușat „argintul frâncesc”, rubele genoveze și probabil ducății de aur de

33 Zeletin, *op. cit.*, pag. 169.

34 Zeletin, *op. cit.*, pag. 74.

35 Zeletin, *op. cit.*, pag. 75.

36 Zeletin, *op. cit.*, pag. 74 și 75.

37 Facem cu totul abstracție de negoțul vechi dintre traci și greci și de toată perioada anterioară năvălirilor barbare, cu înfloritoare cetăți grecești la Marea Neagră.

38 Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Vălenii de Munte, 1915, pag. 5.

39 Iorga, *op. cit.*, pag. 5.

la Caffa, erau în așa de mare număr, încât Voievodul este în măsură să dea 4000 asemenea ruble ca împrumut lui Vladislav Iagello, regele Poloniei, luând ca zălog Pocuția, pentru care urmau să se dea în urmă atâtea lupte. Negotul acesta, deci și gospodăria bănească, durează fără încetare de-a lungul veacurilor; atât în Moldova, cât și în Muntenia. Căile negotului, direcția și însemnătatea lor vor varia, dar gospodăria bănească, existentă la leagănul istoriei noastre, va dăinui fără întrerupere.

Aceasta o știe orice școlar la noi, o știe și ne-o amintește și d. Zeletin, căci, ne spune d-sa, „viața lor socială (a Principatelor Ș. V.) se dezvoltă în decursul vremurilor în nemijlocită atârănare de comerțul exterior.“ Iar mai departe aflăm că „însăși existența Principatelor române, ca două state aparte, se datorește căilor pe care se îndrepta comerțul internațional peste regiunile dintre Nistru și Dunăre.“⁴⁰

Dar atunci se naște întrebarea: dacă economia bănească alcătuiește terenul firesc „pe care trebuiau să se desvolte formele primitive ale capitalismului“, de ce se ivesc acestea la noi abia după tratatul din Adrianopol, pe când „terenul lor firesc“, economia bănească, exista încă dinaintea Basarabilor și Mușatinilor ?

D-l Zeletin și-a pus această întrebare și a rezolvat-o în felul următor:

Din pricina cuceririi Constantinopolului de către turci (1453), a descoperirii drumului către Indii de la Capul Bunei-Speranțe (1498) și a descoperirii Americii (1492) țările românești sunt smulse din legătura lor cu negotul internațional, care se strămută tot mai mult din Răsăritul și Sudul Europei spre Apusul acesteia. Din pricina acestei strămutări, în „răsăritul european dintre Dunăre și Nistru se lăsa întunericul morții,“ iar „țările române se îndreptau către un sfârșit... tragic.“⁴¹

Sfârșitul acesta era cu atât mai „tragic“ cu cât aflăm că „dacă regiunea dintre Dunăre și Nistru ar fi păstrat înaintea aceiași însemnătate în schimbul internațional, pe care începuse s-o aibă de prin veacul al XIV-lea, fața României desigur că n-ar mai semăna nici pe departe cu ceea ce ea este astăzi.“ Căci chiar dacă n-ar fi jucat rolul mondial al Italiei, Portugaliei sau Olandei, România „ar fi fost acum cu multe veacuri mai înainte: era burgheză română ar fi început de la 1400, adică numai cu vre-un veac și jumătate mai târziu de cea a Angliei, nu cu opt veacuri, ca acum.“⁴²

Reiese de aici, în primul rând, că, după d. Zeletin, „era burgheză“ începe în Anglia cu un veac și jumătate înainte de 1300, deci pe la 1150. Reținem această dată și vom reveni asupra ei. Aici naște însă o altă nedumerire: dacă în anul 1300, deci înainte de Basarabi și Mușatini,

40 Zeletin, *op. cit.*, pag. 38.

41 Zeletin, *op. cit.*, pag. 40-42.

42 Zeletin, *op. cit.*, pag. 40-41.

erau date condițiile nașterii capitalismului român, iar, după spusele d-lui Zeletin, piedicile nu se ivesc decât în a doua jumătate a veacului al XV-lea, cunoscut-au Principatele un veac și jumătate de societate capitalistă de la premergătorii lui Litovoi și Dragoș și până la Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare ? Iar de nu, cum se explică aceasta, căci până la ei nici Constantinopolul nu căzuse în mâna Osmanilor, nici Columb nu descoperise America și nici Vasco da Gama nu ocolise Capul Bunei-Speranțe ?

Problema se mai complică de altfel și cu alte elemente. Oricâtă înrâurire va fi avut înaintarea turcilor și strămutarea căilor internaționale de negoț spre Apus, comerțul, gospodăria bănească, nu dispar din țările noastre nici după sfârșitul veacului al XV-lea.

Alexandru Lăpușneanu face un întins export de vite în schimbul proselor Ardealului. „De aci din Moldova se scoate cel mai mare număr de boi cu carnea cărora se hrănesc în mare parte, nu numai neamurile Ungariei și Rusiei, ci și polonii, germanii, și chiar Italia, iar mai ales cetatea Veneției.”⁴³ În acea vreme, adică pe la jumătatea veacului al XVI-lea, Muntenia, deși „mai prejos”, face și ea export de vite. Iar dacă turcii îngreunează legăturile comerciale cu Apusul, aceasta e compensată prin „tot mai strânsa legătură cu Orientul”, mai ales de la Mircea Ciobanul înainte.⁴⁴ După războaiele lui Mihai Viteazu, deci pe la începutul veacului al XVII-lea, un călător suedez ne va povesti că „Domnul strânge pe an la 300.000 galbeni numai din dijmele și vămile peștilor, sării, cerii, mierii, cirezilor de vite și turmelor de oi, afară de birul ce se obișnuiește a se da în bani gata și de dările ce sunt afară din rânduială.”⁴⁵ Aceasta este o remarcabilă manifestare de existență a gospodăriei bănești.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, aflăm că se strâng la noi, din negoț, „averi ca aceea a boerului de la Brâncoveni” – vestitul vornic Preda, pe care un călător o descrie astfel: „Acest boer e foarte bogat, fără pereche, în țara aceasta ori și în alta. Are 12.000 epe, 200 sate și în fiecare sat câte o herghelie de cai, 30.000 oi, 4000 boi, 1000 bivoli, 4000 porci și 300 stupi”. Iar toate acestea nu sunt destinate a fi consumate de vornicul Preda și de suita sa, oricât de numeroasă ne-am închipui-o, „Fiece stup dă mai mult de o majă de ceară și aproape o sută de vedre de miere; fiecare vadră se plătește un leu și e cumpărată și exportată de negustori în Turcia. În fiecare an acest boer trimite câte o mie de boi la Stambul... ca să-i vândă acolo pentru 10.000 de lei. El are 1500 de robi țigani, și se zice că nimeni nu stăpânește atâția afară de mănăstirea Cozia... Am auzit că ia de fiecare salaș, la Sf. Gheorghe, 6 aspri, și la Sf.

43 Gratiani, cit. la Iorga, *op. cit.*, pag. 194.

44 Iorga, *op. cit.*, pag. 199.

45 Strassburgh, citat la Iorga, *op. cit.*, pag. 283.

Dumitru, încă și mai mulți ca bir și că această sumă se urcă la 20.000 de aspri... Venitul său anual, limpezit de orice cheltuială, se zice că este de 20.000 de galbeni”.⁴⁶

În Moldova lucrurile stau la fel: la finele veacului al XVI-lea se exportă grâne, vinuri, care se duc în Rusia și Polonia, piei de bou, schiavine, ceară, miere, butelii de rădăcină de tei, carne uscată, legume, unt pentru Stambul, iar „Bandini citează boeri cari aveau și până la 24.000 de oi din speța foarte căutată, cu coada groasă” și el adaugă că „în fiecare an atâtea se scot de aici pentru masa Împăratului turcesc și a Pașilor, încât văzându-le ai crede că n-a mai rămas ceva în Moldova”. Apoi „pești sunt așa de mulți încât mai multe mii de care se duc pe an în Podolia, Rusia, Ucraina și Ardeal”.⁴⁷ Un negustor Gheorghe Ursachi, se judeca la Iași pentru afaceri încheiate în Galiția, Polonia și până în Danzig. Astfel „destoinicul moldovean” strânge din negoț o avere, care cuprindea (între 1651-1670) 25 sate, 8 prisăci, 44 fălcii de vie, două case și alte clădiri la Iași, vite, cai, oi, vinuri, mieduri, până ce Duca Vodă îl va supune chinurilor și-l va osândi să plătească 4.500 pungi de bani.”⁴⁸

Pe vremea lui Constantin Brâncoveanu „legăturile străvechi cu orașele de peste munți” urmează mai departe. În toate aceste vremuri aflaserăm prin ținuturile românești negustori străini, de toate neamurile, care nu cumpărau numai de la noi, ci ne și vindeau produse de aiurea. Se aduceau din Rusia, în schimbul vinurilor moldovene, blăni și fildeș, samur, vulpi negre. Din „interesantul tarif de la Căineni pe anul 1691, înnoit apoi la 1706”, aflăm că se taxează piperul, saftanele, mesinii, blana de singeap, de caplamal, bumbacul, șofranul, samurul, orezul, lămâile, smochinele, arniciul, abalele, stafidele, tămâia, care vin din Persia, Stambul, Adrianopole, Brusa, Sofia, Târnova, Rusciuc și Venetia. Iar din Ardeal veneau chivere, in și cânepă, fiare late de plug, procovețe, ștreanguri, oțel, săpun, coase, cuțite, vopsele, anison și seceri.

Principatele cunosc deci gospodăria bănească, negoțul, și între căderea Constantinopolului și tratatul din Adrianopol. Ba ele mai cunosc dinainte și alte fenomene sociale interesante, căci, ne spune d. Iorga, din Constantinopol, Adrianopol și Epir năvălesc la noi, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, „negustori” care ne cercetează statornic și care se deosebesc de cei din veacurile al XIV-lea, XV-lea și al XVI-lea „*prin acea că înainte de a fi negustori specializați în anumite articole, ei sunt oameni de afaceri, capitaliști împrumutători, cămătari – deocamdată la orașe.*”⁴⁹

46 Iorga, *op. cit.*, pag. 283-274.

47 Iorga, *op. cit.*, pag. 294-295.

48 Iorga, *op. cit.*, pag. 318-319.

49 Iorga, *op. cit.*, pag. 330.

Așadar, cu două veacuri înainte de tratatul din Adrianopol, Principatele cunosc camăta, cel puțin la orașe. Cât de grabnic și profund se întinse însă camăta și la sate o vom vedea îndată. Căci dacă negoțul cu mătăsuri și muselinuri din Venetia și Indii, cu blănuri scumpe din Rusia, cu vanilie și scorțișoare, va fi înrăurit puțin asupra vieții satelor noastre, un alt factor le va fi impus cunoștiița personală a gospodăriei bănești: *impozitele*. Acesta e factorul, care, mai mult decât negoțul cu obiecte de lux din acea vreme, revoluționează în adâncuri gospodăria primitivă a țăranului. Am văzut cât de timpuriu au cunoscut satele românești dările în bani, care au tot mers crescând.

Dacă înaintarea turcilor în Europa ne-a îngreunat legăturile comerciale cu Apusul, departe de a stânjeni gospodăria bănească, ea ne-a impus-o tot mai adânc prin birul tot mai mare pretins Principatelor. Pe vremea lui Petru Rareș, deci în prima jumătate a veacului al XVI-lea, tributul Moldovei se ridica la 10.000 de galbeni. La sfârșitul aceluiași veac Moldova, împreună cu Muntenia, plăteau aproape 100.000 de galbeni. Răscoala lui Ion Vodă e pricinuită de greutatea tributului, exilul lui Petre șchiopul de asemenea, iar la originea luptelor lui Mihai Viteazu cu turcii stă refuzul său de-a plăti tributul. La finele veacului al XVIII-lea, tributul anul se ridicase la 200.000 de taleri. La tribut se adaugă mucalerul trimis la trei ani pentru a prelungi domnia, taxă care făcea în acea vreme ca la 100.000 de taleri, fără a mai ține seama de diferitele „plocoane“.

Aceste venituri, destinate Stambulului, erau strânse din bir; boierul mare plătea aceeași capitație ca și plugarul și nu în natură, ci *în bani*. Numai în lumina gospodăriei bănești *impusă de turci* și a înrăuririi negoțului se poate înțelege introducerea șerbiei la noi, după cum o vom vedea mai încolo. Iar Voievozii, înainte de fanarioți, după cum o arată Mihnea Ciobanul, nu se mărgineau să strângă tributul pentru Sultan, mulțumindu-se cu gloria de a fi strângători de biruri, ci purtau și grija veniturilor lor. Cu cât sporea tributul stors de nesațul Constantinopolului păgân, cu atât creștea și setea de bani a visteriei naționale.

Astfel, la începutul veacului al XVIII-lea, Wilkinson putea scrie că „nu există un popor mai apăsător și mai strivit de impozite decât țăranii Moldo-Valahiei“.

În cursul veacului al XVIII-lea țărănimea e atât de colpeșită de exploatarea nemiloasă a boierilor și de greutatea impozitelor, încât dă „bir cu fugiții“, depopulând satele, refugiindu-se prin străinătate și căutând adăpost până și sub turci.

După numărătoarea din 1739 reiese că se aflau în Muntenia 147.000 de birnici plătind cam 1.470.000 lei anual. Când Constantin Mavrocordat va reface în 1745 recensământul, nu va mai afla decât 70.000 de birnici. Chiar dacă ținem seama de scutelnicii și poslujnicii

creați atunci, care explică, în parte, această scădere, constatăm că în curs de 6 ani aproape jumătate din populația validă a Munteniei fugise în străinătate spre a scăpa de impozite, dijmă și clacă.

Văzând cum pierе „materia impozabilă“, cum seacă visteria „națională“ și cum e primejduită plata tributului către Poartă, Mavrocordat ia măsuri pentru a preveni depopularea și încearcă a readuce pe fugari prin reforme și făgăduieli. Spre a atrage pe emigranți, pune de se citește în toate bisericile făgăduiala solemnă că țăranul nu va mai lucra pentru boier decât 6 zile pe an. În ce măsură sporise „economia bănească“ și setea de câștig a boierilor se poate vedea în 1749, când, trecând în Moldova, Mavrocordat cheamă și acolo adunarea generală a țării la Mănăstirea Trei Ierarhi, unde se citește pitacul domnesc din care reiese că boierii nu pretind numai tot mai multe zile de la țăran, ci că unii dintre ei au început a vinde pe „vecini“ ca robi, ca pe țigani, le pun numele în foi de zestre și despart pe copii de părinți. Iar adunarea boierilor e nevoită să mărturisească, că aceasta e potrivnică obiceiului pământului, că înainte vreme nimeni nu putea vinde pe țăran ca rob, iar pe viitor aceasta va fi interzisă.

Cu toate făgăduielile făcute „de-a pururi“, exploatarea și impozitele nu fac decât să sporească și vine emigrația a doua, „cea mare“, adusă de creșterea birului a cărui execuție de către ispravnici și pârcălabi îngrozește satele. Nu mai rămân acasă decât cei ce nu sunt în stare să fugă „ologii, orbii, bolnavii, bătrânii, copiii orfani și urletul câinilor vagabonzi“.⁵⁰ La 1768, Al. Scarlat Ghica va face „noui concesii“, numai să se întoarcă țăranii pe moșii: celor ce se vor înapoia nu li se vor cere decât trei zile de clacă în primul an, 6 în al doilea, iar de la al treilea an încolo vor datora câte 9 zile. Dajdia va fi de trei feluri: frunțașul va da 12 taleri pe an, categoria a doua câte 8 taleri, iar a treia 6 taleri, „mai mult nu“, căci și această hotărâre e luată „cu statornicie pururea“.⁵¹

După legea agrară din 1780 nu li se vor cere decât 12 zile de clacă pe an, otaștina la 20 vedre o vadră, „iar să nu-i silească a da bani“; pentru stupi nu li se vor lua „de toată matca decât câte bani trei, de cară câte bani doi“. Iar când nu va avea de lucru pentru 12 zile, țăranul va da un zlot de casă și zi neclăcuită.

În ce fel cunoșteau țăranii gospodăria bănească cu un veac înainte ca tratatul din Adrianopol să vestească „momentul când începe procesul de disolvare a «vechiului regim» românesc“⁵² ne-o înfățișează câțiva martori oculari.

Contele Wallis și baronul Rebentisch raportează în 1731 asupra Olteniei: „.... slujbașii tratează pe oameni în mod tiranic, le dau pe sub

50 Ioan Brezoianu, *Vechile Instituțiuni ale României*, București, 1882, pag. 133 și 147.

51 Brezoianu, *op. cit.*, pag. 148.

52 Zeletin, *op. cit.*, pag. 37.

nas cu oțet amestecat cu funingine, îi închid în odăi în care îi afumă dând foc la fân umed, îi leagă, îi bat în cap și au târât astfel până și un copil prin zăpadă.”⁵³

Acestea toate, vătășelul nu le face din pur sadism, ci de frică că întorcându-se la vornic sau ispravnic fără suma cerută, va mânca el bătaia de care va fi scutit pe țăran.

Iar Raicevich, cu jumătate de veac înainte de tratatul din Adrianopol, deci, înainte ca gospodăria bănească să „pătrundă” la noi, după d. Zeletin, va descrie astfel pe țărani:

„Bietii țărani în Muntenia și Moldova, trebuind să dea bani în fiecare clipă spre a-și plăti... birurile apăsătoare, care se percep asupra tuturor produselor, sunt nevoiți să ia bani de la oameni „che le hanno preparato”, (deci de la cămătarul, care-l pândeste). „Frica de bătae, de închisoare, de perceptori, cari cu cruzime le răpesc plugul sau boii, singurii tovarăși de trudă, nevoia propriei întrețineri, îi fac să nu cugete, să nu cerceteze, în ce condiții li se împrumută banii: spre a avea câțiva piaștrii ei își amanează sau își vând dinainte întregul produs al anului; grâul semănat, via pe care o cultivă, ceara albinelor lor, lâna oilor, vițelul, mânzul, nimic nu le mai aparține; abea le-a văzut și ele cad în mâna nesățioasă a creditorului.”⁵⁴

Raicevich ne arată și mecanismul capitalului cămătăresc, care nu mai e limitat la orașe, ci a pătruns la sate:

„Domnii pun de obicei cele mai mari biruri în vremea când dau să coacă grânele și nu dau țăranului vremea să le vândă, de teamă să nu întrebuințeze pentru altele banii luați; în acea vreme sosesc negustorii greci sau epiroți (nici măcar evrei nu-i scoate ! Ș. V.) cu sacii lor plini de bani și colindă satele spre a ajuta pe nevoiași; ei apreciază recolta și împrumută bani în consecință, luând însă ca bază (a grânelor Ș. V.) prețul cel mai mizer. Dacă vre-o grindină sau vreme rea vine să înșele nădejdia țăranului și recolta nu corespunde banilor împrumutați, țăranul rămâne dator pe anul următor; dacă nevoia nouă și sporită de bani revine, țăranul aleargă din nou la negustor; la vechea datorie și la dobânda grea se adaugă cea nouă; într-un cuvânt, în scurtă vreme țăraul e silit să munciască și să asude viața întreagă pentru alții iar pentru sine abea de are cea mai mizerabilă întreținere.”⁵⁵

Iar puțin înainte de răscoala lui Tudor Vladimirescu, Th. Léfèbre, în „Etudes diplomatiques et économiques sur la Valachie”, va descrie și el modul de percepere a birurilor în Muntenia, de unde vom vedea că de la

53 Cit. la L. Colescu, *Geschichte des rumänischen Steuerwesens* etc., pag. 67.

54 Raicevich, *Geschichte, natürliche Beschaffenheit und Verfassung der Walachey und Moldau*, Strassburg, 1790, pag. 91-92.

55 Raicevich, *op. cit.*, pag. 92.

1731, când se torturau bărbații și „chiar un copil“, lucrurile se desăvârșiseră:

„În 1815, sub prințul fanariot Iancu Caragea, un strângător de biruri ceru unei femei plata restului de impozit. Pentru a obține o amânare biata femeie își povesti sărăcia, lipsa bărbatului, nădejdia unor apropiate încasări. Nimic nu înduplecă pe zapciu: munteanca fu apucată, trântită la pământ, lovită cu verigile, o groapă săpată în pământ sluji pentru a așeza pântecile fecundat al nenorocitei gata să nască. Execuția nu încetă decât atunci când victima, dându-și sufletul, rămase moartă locului.“⁵⁶

Nu numai birul copleșitor, ci și camăta la sate mai exista la începutul veacului al XIX-lea. Dovada că nu dispăruse, ba că progresase, o găsim, de pildă, în ancheta orânduită în 1804 de către Alexandru Ipsilanti și care stabilește că țăranii se adresau de mult cămătarilor, împrumutând bani și obligându-se, de nu vor putea plăti în anul următor, să muncească pentru cămătar până la stingerea datoriei. Și lucru ciudat: cu mult înainte ca recolta rea de după 1864 și „creditul“ boierului să readucă pe țăran în stare de șerbie, aflăm că mulți țărani ajunseseră un fel de robi ai cămătarilor. Ancheta lui Ipsilante stabilește că în Vâlcea cămătarii „cumpăraseră“ 4-5 săteni de vreo 50 de lei, în Gorj 103 țărani erau cumpărați pe 3392 lei, deci de vreo 33 de lei plugarul. Nu numai grâul, ci și țăranul se prefăcuse de pe atunci în marfă !

Ministerul lui Ipsilante, premergător al multor sociologi, socotea totuși că nu e vorba de „robie“, după cum alții vor tăgădui neoioabăgia. Și argumentația vistiernicului e foarte caracteristică: ce „robie“ e aceea, când tocmeala nu-i întreruptă ? Datornicul muncește pe rând o săptămână pentru cel care i-a acordat „creditul“ și o săptămână pe ogorul său. Dar mai presus de toate, ce fel de rob e acesta, care are dreptul să se dezrobească oricând plătindu-și datoria și dobânda ?

Se vede treaba că fanariotul din scaunul domnesc privea totuși lucrurile cu alți ochi, de vreme ce oprește asemenea „negot de oameni“, declară nule hrisoavele și pune de sunt arse în curtea palatului, amenințând pe viitor cu pușcăria pe viață, pe cei care vor mai cuteza să acorde asemenea „credite“. Trebuia ca domnia fanariotiilor să ia sfârșit, ca răscoala lui Tudor Vladimirescu și revoluția din '48 să treacă peste Principate, ca țăranimea să fie „desrobită“ pentru ca, un veac și mai bine după Ipsilante, d. Zeletin să considere firească asemenea aservire. Dar să nu anticipăm.

Pentru moment să ne mulțumim cu constatarea că, după teza d-lui Zeletin, abia la începutul veacului al XIX-lea, expansiunea capitalismului apusean avea să dea și la noi naștere gospodăriei bănești, urmând ca în viitor și pe baza acesteia „să se desvolte formele primitive

56 Cit. la Colescu, *op. cit.*, pag. 136.

ale capitalismului... capitalul de camătă și capitalul comercial“. În realitate însă viața patriarhală a satului românesc era de mult un mit, căci, după cum am văzut-o, gospodăria bănească, capitalul comercial și cel cămătăresc, sunt fenomene pe care țările românești le cunosc cu mult înaintea tratatului de la Adrianopol.

“Fazele“ d-lui Zeletin sunt primejdiate: spre orice epocă sau loc ne-am îndrepta privirea, aflăm că formele “primitive“ ale capitalismului, existau. Putem vorbi însă de capitalism la Tir sau la Barcelona ? Există oare capitalismul “primitiv“ la noi pe vremea domniei din Curtea de Argeș ? Contrazicerea pare fără ieșire: pe de o parte, capitalul comercial și uzurar e prima fază a capitalismului, pe de alta, îl aflăm deplin dezvoltat încă din vremea robiei !

Și contrazicerea este cu atât mai ciudată, cu cât, după d. Zeletin, ea s-ar regăsi și la Marx, pe care d-sa îl citează astfel:

“formele primitive ale capitalismului... sunt capitalul de camătă și capitalul comercial“.⁵⁷

Dacă cercetăm însă pasajul cu pricina la Marx⁵⁸ observăm că el a suferit o oarecare modificare sub pana d-lui Zeletin, căci în original se afirmă numai că:

“capitalul comercial și capitalul producător de dobândă sunt formele cele mai vechi ale capitalului.“

Ceea ce la Marx e o formă veche a *capitalului*, e la d. Zeletin o formă primitivă a *capitalismului*. Deosebirea merită să fie reținută și cercetată mai de aproape, căci ea ne va da cheia contrazicerii d-lui Zeletin. A d-lui Zeletin – căci la Marx nici o afirmație nu vine să contrazică existența și dezvoltarea capitalului comercial și a celui cămătăresc în cele mai deosebite epoci istorice. Dimpotrivă. Capitolul din Marx, căruia îi împrumută d. Zeletin citatul de mai sus, e intitulat “Perioada precapitalistă“ și începe cu următoarea frază:

“Capitalul producător de dobândă – capitalul cămătăresc... – aparține, împreună cu fratele său, capitalul comercial, formelor antedeluviene ale capitalului“ (nu ale capitalismului Ș.V.)

Și, adaugă Marx, el aparține “formelor cu mult anterioare producției capitaliste, căci este contemporan cu organizațiile economice cele mai deosebite ale societății.“

Marx ne înfățișează capitalul cămătăresc jucând un rol activ nu numai în Grecia și Roma antică “din ultimile vremuri ale republicii“,⁵⁹ ci ni-l arată exercitând o acțiune dizolvantă și “în cursul perioadei feudale.“⁶⁰

57 Zeletin, *op. cit.*, pag. 70.

58 *Le Capital*, Paris, 1902, vol. III, partea II, pag. 182.

59 *Op. cit.*, pag. 164 și 165.

60 *Op. cit.*, pag. 167.

Pentru a dezlega contradicția d-lui Zeletin și a înțelege bine deosebirea dintre d-sa și Marx, și dintre capital și capitalism, să încercăm a vedea cum și când a luat naștere acesta din urmă.

b) Nașterea Capitalismului

De la prăbușirea Imperiului Roman din Apus, Europa, marea cuceritoare războinică din trecut, îndură veacuri de-a rândul năvăliri barbare. Gospodăria antică de robi, își pierde prin aceasta condiția fundamentală de viață: din exploatatoare de robi, Europa devine ea însăși rezervorul de sclavi pentru alții.

Dar și după prăbușirea societății sclavagiste Europa continuă să trăiască. Din îmbinarea rămășițelor vieții romane decadente cu aportul social primitiv al năvălirilor, ia naștere o nouă formațiune istorică. Atât vechii sclavi, cât și țărănimea liberă de odinioară se contopesc în masa șerbilor, care vor alcătui temelia societății feudale.

Din producția agricolă a țăranului, legat de glie sau senior, va trăi întreaga societate medievală. Satul sau marca vor alcătui unitatea economică a acestei societăți. În cadrul acestei celule se vor produce toate cele necesare traiului, atât pentru producătorii direcți, cât și pentru clasa stăpânitoare,

Nici în perioada feudalității clasice nu trebuie să ne închipuim însă că ar fi domnit autarhia desăvârșită. Un oarecare schimb, desigur fără mare însemnătate, va fi existat între satul producător de hrană și târgul în care meseriașii lucrau și obiecte destinate țăranului. Iar în afară de meseriași, târgurile mai adăposteau și negustori, care desfăceau produsele ținuturilor îndepărtate. Oarecare legături tradiționale se mai păstrau între Italia și nordul Europei, între Răsărit și Apus, căci multe produse alimentare exotice, multe obiecte de îmbrăcăminte de lux nu puteau fi puse la îndemâna nobilimii decât prin mijlocirea acestui schimb. Negoțul acesta nu juca însă decât un rol cu totul secundar în viața acelei societăți, trăind ca un element străin, tolerat, fără înrăurire asupra felului de trai al maselor. Abia după cruciade, legăturile de negoț între Apus și Răsărit devin mai dese și dau naștere unui comerț mondial însemnat. Negustorii aduc tot mai multe mărfuri orientale de lux și desfacerea lor tot mai intensă începe să înrăurească întreaga societate. Gospodăria bănească se întinde tot mai mult, întâi la orașe, mai apoi la sate. Pentru a putea satisface necesitățile sale de lux, nobilul feudal are nevoie de bani și nu mai găsește mulțumire în raporturile naturale de până atunci. Înainte vreme trăia cu întreaga sa curte din dările în natură ale șerbilor săi, care-i munceau moșia și-i umpleau hambarele și pivnița. Fără bani, avea întotdeauna din belșug și pentru sine, și pentru curteni, căci șerbii erau datori să-i împlinească toate nevoile.

Pe dată însă ce vru să aibă, în afară de produsele primitive ale gospodăriei țărănești, și produsele de lux ale altor ținuturi, mai înaintate, produse pe care i le oferea negustorul în târg, fu nevoit să transforme raporturile sale cu șerbii în așa fel, încât să dispună de veniturile în bani, necesare spre a obține de la negustor, ceea ce nu-i putea da producția satelor sale. Pe lângă darea în natură, introduse deci birul în bani și odată cu aceasta se schimbă și viața țăranului. Înainte vreme, odată împlinită cantitatea maximă de hrană și băutură pe care erau în stare să o consume seniorul și comesenii săi, șerbul era lăsat în pace. O sporire a dărilor în natură, o creștere a exploatării nu ar fi avut rost, căci prisosul neconsumat al hambarelor s-ar fi stricat, fără a folosi cuiva.

Dacă în gospodăria naturală exploatarea cunoaște o limită firească în puterea de consumare a stăpânului, în gospodăria bănească, lucrul se schimbă: de aici încolo dările în bani nu mai au limită, aviditatea nobilului va aduce pe țăran la sapă de lemn, iar când, pe alocuri și în anumite împrejurări, își va putea spori veniturile izgonind pe țăran de pe moșie, prefăcând arătura în pășune, o va face fără ezitare, smulgând familia săteanului de pe glia strămoșească, lăsând pe șerb să piară de foame pe drumuri, cu bătrâni, femei și copii.

Cel mai mare folos de pe urma răspândirii gospodăriei bănești, îl trag negustorii. În acea vreme se strâng averi negustorești imense.

Jaques Coeur, mare negustor francez, finanța războaiele regelui său împotriva Angliei. Familia Fuggerilor nu a împrumutat numai veacuri de-a rândul pe monarhii germani, ci a obținut la o vreme dreptul regalian de a bate monedă - atât de mare era autoritatea pe care le-o asigurase averea agonosită din negoț și afaceri de bancă.

Să cercetăm însă, mai de aproape, capitalul comercial. Rostul negustorului, în acea vreme, e să mijlocească schimbul între prisosul unor regiuni cu produse deosebite, care adesea nici nu știu una de existența celeilalte. Capitalului comercial îi e indiferent gradul de dezvoltare și forma socială a regiunilor între care mijlocește schimbul: comunități primitive semi-comuniste, societăți sclavagiste, așezări de țărani liberi sau șerbi, așa cum ele coexistă în diferite regiuni ale globului, pe toate le cercetează, aducând fiecăruia mărfuri străine. Chiar pe vremea republicilor comerciale italiene, venețienii, genovezii, iar mai târziu olandezii, realizează câștiguri, nu „exportând produsele țării lor, ci asigurând schimbul între neamuri și comunități puțin dezvoltate din punct de vedere economic și comercial, deci exploatănd țările producătoare”⁶¹.

„La început capitalul comercial nu-i decât intermediarul între producțiuni pe cari nu le domină și ale căror condiții nu le creează...

61 Marx, *Capitalul*, vol. III, I, pag. 361-362.

Negoțul primelor mari orașe sau mari popoare neguțătorești se întemeiază pe barbaria popoarelor producătoare între care serveau pe mijlocitori...⁶² „Atâta vreme cât asigură schimbul produselor unor comunități puțin dezvoltate, capitalul comercial realizează... profituri exagerate și pătate de fraudă. El nu se mărginește să exploateze deosebirea între costurile de producție ale deosebitelor țări... ci își însușește și cea mai mare parte a plus valorii. La aceasta ajunge fie slujind ca mijlocitor între comunități, cari produc în primul rând valori de întrebuințare (deci unde predomină încă gospodăria naturală Ș. V.) și pentru care vânzarea și valoarea acestor produse au o însemnătate secundară, fie tratând cu stăpâni de robi, cu seniori feudali sau guverne despotice... Pretutindeni unde predomină (capitalul comercial Ș. V.) înfățișează un sistem de prădare iar dezvoltarea sa, atât în vechime cât și în vremurile moderne, atât la cartaginezi și la romani, cât și la venețieni, portughezi și la olandezi, e însoțit de piraterie pe uscat și pe mare, de furt de sclavi și de aneuriune violentă”⁶³.

Asistăm deci la o largă desfășurare a capitalului comercial, dar despre capitalism nu-i încă vorba nici în Europa medievală apuseană, nici în Asia sau în nordul Africii, după cum nici pe vremea înfloririi sale, în antichitate, nu existase capitalism.

Odată cu capitalul comercial, cunoaște și capitalul cămătăresc o mare înflorire, nelipsită oriunde o parte din produse se prezintă sub formă de mărfuri. „Formele caracteristice – în producțiunea capitalistă aceste forme sunt secundare și nu mai determină caracterul capitalului producător de dobândă – sub care funcționează capitalul cămătăresc în perioada precapitalistă, sunt două la număr: camăta e preluată fie asupra împrumuturilor acordate celor mari, îndeobște proprietari funciari care-și risipesc averea, fie asupra împrumuturilor date micilor producători, proprietari ai uneltelor lor de muncă.”⁶⁴

Această formă a camătei e caracteristică „epocilor în care predomină mica producțiune, cu meșteșugarii și țăranii, care-și cultivă singuri pământul”⁶⁵ și care cer împrumut și sucombă cametei în calitate de producători, pe câtă vreme „atunci când producțiunea capitalistă s-a

62 Marx, *op. cit.*, pag. 363.

63 Marx, *op. cit.*, pag. 364-365.

64 Marx, *op. cit.*, vol. 3, II, pag. 165. D. Zeletin citează și d-sa această frază (op. cit., pag. 75) dar o trunchiază în mod arbitrar și anume elimină începutul în care Marx arată limpede că aceste două forme de manifestare ale camătei caracterizează perioada dinaintea ivirii capitalismului. Astfel dintr-o frază în care Marx vorbește de perioada dinaintea capitalismului, d. Zeletin va construi una din care ar reieși că și Marx consideră camăta, în această formă, ca „întâia formă a capitalismului”. Avem aici o nouă pildă a exactității cu care citează d. Zeletin, exactitate pe care, după cum vom vedea ne-o propune ca model !

65 Marx, *op. cit.*, pag. 165.

desvoltat“ lucrătorul, salariatul, care nu mai e stăpân pe mijloacele sale de producție, se va adresa muntelui de pietate în calitate de *consumator*⁶⁶.

„În societatea precapitalistă, cămătarul poate pune mâna sub numele de dobândă, pe tot ce depășește ceea ce e absolut indispensabil existenței aceluia căruia îi dă cu împrumut“⁶⁷. În acea vreme, cămătarul își însușește întreaga plusvaloare produsă de țăranul sau de meșteșugarul care a încăput în mâinile sale – cu excepția părții din plusvaloare care revine statului, sub formă de impozit. Cu alte cuvinte: înainte de perioada capitalistă, tot ceea ce produce peste nevoile sale stricte țăranul, care a luat bani pe împrumut, se împarte între stat și cămătar. Această formă a dobânzii – ne spune Marx – nu poate fi comparată cu dobânda modernă, capitalistă, care e silită să împartă plusvaloarea nu numai cu statul, ci și cu capitalul industrial, care-și ia *profitul* și cu proprietarul care-și primește *renta*⁶⁸. Și Marx găsește că e „absurd“ să confunzi o formă a dobânzii, cea precapitalistă, cu cealaltă formă a ei, cea din perioada capitalistă. Fraza lui Marx în care aceasta critică o asemenea greșală a lui Carey, d. Zeletin o va cita însă pentru a ilustra prin Marx existența „capitalismului de camătă“⁶⁹.

Și pe cât de sălbatică e exploatarea cametei precapitaliste, pe atât îi e de ușoară dezvoltarea. Țăranul e obligat la plata „rentei, a unui tribut, a impozitului“, deci a unei sume de bani plătită la anumite epoci. „De aceea din vremea Romei și până în timpurile moderne vedem pe marii cămătari alcătuind un singur trup cu arendașii de impozite...“ și e de ajuns ca micul țăran să piardă o vacă, pentru a cădea, spre a nu mai scăpa din ghearele cămătarului⁷⁰.

După cum capitalul comercial crease averi mari și lărgise sfera de influență a gospodăriei bănești, asemenea și cel uzurar ajută la dezagregarea vechilor raporturi sociale, ruinând pe țărani și pe nobili și concentrând mari bogății în mâinile cămătarilor. Dar existența de averi uzurare nu înseamnă nicidecum ivirea capitalismului. În antichitatea romană, camăta ajunsese la o mare înflorire, dar nu determinase ivirea capitalismului, ci crease condițiuni prielnice introducerii și generalizării sclavagismului. În vreme ce țăranimea romană purta războaie pentru patrie, lăsându-și ogoarele în părăsire, patricienii creau prin camătă acele faimoase latifundii, a căror exploatare o puteau asigura cu ajutorul robilor, prinși în războaie de către acești țărani pe care-i ruina camăta nobilimii. Iar prisosul strâns din camătă nu duse la capitalism, ci dădu

66 Marx, *op. cit.*, pag. 166.

67 Marx, *op. cit.*, pag. 166.

68 Marx, *op. cit.*, pag. 166.

69 Zeletin, *op. cit.*, pag. 71, nota 3.

70 Marx, *op. cit.*, pag. 171.

patricienilor „prilejul de a-și umple pînățile și podurile cu aramă, moneda acelei epoci”.⁷¹ În epoca sclavagismului, ca și în cea a șerbiei, capitalul comercial și cămătăresc există, dar „sistemul producției rămâne același și devine tot mai aspru pentru muncitori. Stăpînul de robi și nobilul feudal exploatează cu atît mai rău, cu cît sunt ei înșiși mai exploatați, pînă ce ajung să cedeze locul cămătarului, care devine proprietar funciar și stăpîn de robi, precum cavalerii la Roma”.⁷²

„Camăta și negoțul exploatează un procedeu determinat de producție, pe care nu-l crează, și căruia îi rămân străini”, ba mai mult, departe de a-l schimba „camăta cearcă a păstra acest procedeu (sclavagist sau feudal Ș. V.) spre a-și perpetua exploatarea”.⁷³

Vedem deci că, după Marx, nici capitalul comercial și nici cel uzurar nu sunt „faze” ale capitalismului, că ambele se regăsesc în cele mai deosebite moduri de producție, ba că ele nici nu duc în mod necesar, inevitabil, la capitalism. Totuși existența lor prealabilă este o condiție necesară pentru ivirea producției capitaliste. Dar pentru ca noua formațiune istorică să apară, pentru ca să ia naștere capitalismul, trebuie ca existența marilor averi strânse din negoț și cămăta să coincidă cu anumite condiții istorice, care n-au fost date la Tir, Cartagina sau Roma, dar a căror ivire la declinul epocii feudale, a dus la nașterea societății capitaliste. Să încercăm a vedea care au fost în linii largi acele condiții.

Dar înainte de a le cerceta, să părăsim pentru o clipă istoria și să facem o mică excursiune în domeniul economiei politice. Aici terenul e mai arid, dar o mică sfortare de atenție ne va ajuta apoi să înțelegem mai bine prefacerile istorice care ne preocupă.

Din cele spuse mai sus am văzut că exista un însemnat schimb în societate: țărani vânzându-și produsele în schimbul altora, negustori mijlocind acest schimb între regiuni deosebite. Să vedem acum care e, din punct de vedere economic, țelul urmărit de aceștia și care e forma în care are loc acest schimb.

Începem cu țăranul. Acesta are un prisos de grâne cu care nu are ce face și vrea să-l schimbe pe un plug, de care are nevoie. Se duce deci în târg, vinde grâul (căci gospodăria bănească există), iar cu banii primiți cumpără plugul. Motivul determinant al actelor sale e consumul: dă din prisos și prin mijlocirea banului își acoperă o nevoie proprie. La târg nu s-a dus pentru a câștiga, ci e bun și mulțumit, dacă se întoarce de acolo cu o valoare, care, sub altă formă, cu alt rost de întrebuințare, e egală aceleia de care s-a despărțit. Actul acesta nu-i unic. Alți țărani au nevoi, vînd brînză pentru a cumpăra postav, ouă pentru coase ș.a.m.d.

71 Marx, *op. cit.*, pag. 170.

72 Marx, *op. cit.*, pag. 168.

73 Marx, *op. cit.*, pag. 183.

Totalitatea schimbărilor de această natură alcătuiește pentru Marx „circulațiunea *simplă* de mărfuri” și ne este înfățișată prin formula „marfă-bani-marfă” sau pe scurt M-B-M⁷⁴).

Să luăm acum pe negustorul care aduce purpură din Orient și duce într-acolo chihlimbar. Acesta nu vinde pentru a cumpăra, căci neproducând însuși nimic, n-are ce vinde – ci cumpără pentru a vinde. Formula care înfățișează operațiile sale nu va mai fi deci marfă-bani-marfă, ci va fi bani-marfă-bani sau, pe scurt, B-M-B. Scopul țaranului este consumul propriu, al negustorului e câștigul. Pentru ca operațiile sale să aibă vreun înțeles, trebuie să-i rămână la sfârșit mai mulți bani decât avea la început; vom avea deci formula B-M-(B+b). Totalitatea schimburilor de acest fel alcătuiește ceea ce Marx numește circulația *dezvoltată* a mărfurilor⁷⁵.

Odată cu circulația dezvoltată a mărfurilor, odată cu formula B-M-(B+b), se naște întrebarea: de unde vine acel adaus, acel „b” ? Și cu aceasta am ajuns la problema centrală a economiei politice, la problema *valorii*.

Pentru perioada de dinaintea capitalismului, răspunsul l-am și aflat: capitalul comercial, ca și cel uzurar, își însușește în procesul de circulație *valori străine*. El nu duce la *crearea de plusvaloare*, ci la o simplă repartizare nouă a valorilor existente. Când negustorul sau cămătarul adaugă pe „b” la banii săi, averea celui cu care a făcut operația a scăzut cu „b”. Nu e deci vorba aici de-o acumulare, de-o adăugare de valori noi, la cele vechi existente, ci de o simplă strângere în mână negustorului a unor valori luate din mână altora. Spre deosebire de acumulare, fenomenul acesta îl numește Marx *centralizare*, arătând că aceasta „nu face decât să repartizeze altfel capitalul social existent, reunind într-un capital nou unic, multe capitaluri vechi...”⁷⁶

Până la ivirea producției capitaliste, capitalul nu a cunoscut o altă metodă de a-și însuși plusvaloarea, decât furtul mai mult sau mai puțin deghizat, schimbul între valori inegale. Aceasta înseamnă însă o nesocotire a legii circulației mărfurilor, al cărei principiu de bază e schimbul între valori egale. De aici disprețul și ura cu care au fost privite în antichitate și evul mediu negoțul și camăta.

Se naște însă o nouă întrebare: cum poate fi adăugat „b” la B, fără ca legea circulației mărfurilor să fie înfrântă ? Cum poate plăti negustorul întreaga valoare a unei mărfi, și, revânzând-o din nou la valoarea ei, să-i rămână totuși un câștig ?

La întrebarea aceasta a răspuns Marx, arătând că negustorul a descoperit o marfă specială, a cărei întrebuințare are însușirea de-a crea

74 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. III, II.

75 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. IV, I.

76 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XXIII, II.

valori noi și acea marfă e *puterea de muncă* a omului. Dar pentru ca această magică creare de valori noi să aibă loc, marfa aceasta, puterea de muncă, trebuie să părăsească terenul pe care l-am cercetat până acum, și anume circulația, pentru a intra într-un domeniu pe care abia rămâne să-l analizăm: *producția*. Formula acestei mișcări, definiția capitalului, care este o valoare având însușirea de a crea valori noi, va fi deci următoarea: Banii (B) – o marfă specială, puterea de muncă (Pm) – și mijloacele de producție (Mp), necesare pentru a pune în valoare în faza în care părăsește circulația pentru a intra în producție (P). Această părăsire a circulației o vom însemna prin..... de unde va ieși o marfă cu valoarea mai mare (M'), iar la sfârșit iar banii inițiali, la care s-a adăugat plusvaloarea (B+b) = B', sau pe scurt:

$$B - M \left\{ \begin{array}{l} Pm \\ Mp \end{array} \dots\dots P \dots\dots M' - B' \right.$$

Aceasta e formula capitalului, în a cărei descoperire stă unul din marile merite ale lui Marx. Odată formula aceasta realizată în practică, ia naștere capitalul modern, iar *când devine un fenomen de masă, societatea capitalistă s-a născut*.

După această excursiune în domeniul economiei politice, să ne întoarcem la istorie, în punctul unde am lăsat-o. Ne aflăm în veacul de mijloc, gospodăria bănească s-a dezvoltat, există mari averi strânse din negoț și camătă. În curând va începe perioada capitalistă. Care sunt condițiile istorice multiple necesare pentru ca aceasta să ia naștere ?

Trebuie în primul rând o serie de condiții a căror împlinire am și văzut-o: producția și circulația dezvoltată, a mărfurilor, sau negoțul și agonisirea unor averi însemnate. Mai e necesară crearea sau dezvoltarea pieței mondiale, care să dea imbold, să necesite sporirea producției de mărfuri. În al treilea rând, negustorul trebuie să poată găsi în piață, spre cumpărare, deci sub formă de marfă, puterea de muncă, fără de care nu poate crea plusvaloare.

Pentru împlinirea celei de a treia condiții e necesar ca producătorul să fie despărțit de proprietatea mijloacelor sale de producție. De bună voie nu se va hotărî nici țăranul, mic proprietar, nici meseriașul, care posedă uneltele și locul necesar producției sale, să-și vândă puterea de muncă. Am și văzut însă la lucru două mari puteri care contribuie să-l oblige s-o facă: camăta și negoțul, care schimbă, îngreunează condițiile de trai și sărăcesc pe micul producător, pun stăpânire pe averea lui și-l izgonesc de pe ogor și din atelier, lăsându-l în voia soartei. Marx a cercetat cu o deosebită atenție o serie de alți factori, care au dus în Anglia la proletarizarea în masă: izgonirea țăranilor de pe moșii, pentru

a transforma pământul din arătură în pășune, reforma, confiscarea bunurilor bisericești, furtul domeniilor statului, al proprietății comunale etc. Evident că nici nobilii feudali, nici cămătarii, nici puterea de stat, care-i sprijină, nu urmăresc crearea unei armate de vagabonzi; rezultatul obiectiv al activității lor duce însă la aceasta.

Când descoperirile geografice din veacul al XV-lea vor aduce o creștere bruscă a cererii de mărfuri, negustorii vor afla o vastă armată de rezervă din care vor putea "închiria brațe" spre a sporii producția. Această armată de proletari, care nu se mai poate hrăni singură, ca în trecut, ci trebuie să cumpere produsele altora, creează un nou factor, care sporește cererea: piața internă.

În veacul al XVI-lea, după descoperirea Americii, se revărsă asupra Europei mari cantități de metale prețioase. Aceasta intensifică producția de mărfuri și duce la o mare concentrare de averi. Sistemul colonial cu "prădăciunea, robia și omorul", contribuie și el la adunarea de mari averi, care se vor transforma în capital.

Odată cu creșterea bruscă a pieței mondiale, negoțul tradițional nu mai e în stare să facă față nevoilor sporite. Produsul breslelor, obiectele de lux aduse din țări depărtate, nu mai sunt suficiente. Negustorul se vede silit a se transforma în producător. În orașe nu o poate face din cauza reglementării severe a corporațiilor. De aceea, în afara razei orașelor, la sate unde se mișcă mai liber, adună meseriași proletarizați și-i pune să lucreze pentru sine.

Până aici existase schimb *simplu*, sub forma țărănească M-B-M. Existase și schimb dezvoltat, dar numai sub forma capitalului comercial, care e de domeniul exclusiv al circulației, al pieței, B-M-B'. Abia acum, prin părăsirea circulației și *pătrunderea capitalului în procesul de producție*, prin realizarea formulei:

$$B - M \left\{ \begin{matrix} P_m \\ P_p \end{matrix} \dots\dots P \dots\dots M' - B' \right.$$

ia naștere, sub presiunea împrejurărilor istorice pe care le-am văzut, *capitalul industrial*. Deocamdată acesta mai e neînsemnat, nebăgat în seamă, dar de pe acum are menirea să revoluționeze lumea, să dea naștere unei noi epoci istorice, aceea a salariatului.

Să urmărim mai de-a-proape prefacerea capitalului industrial, de la debutul său umil până la deplina victorie asupra lumii.

c) Fazele lui Marx

„După cum am văzut, producțiunea capitalistă nu începe în mod efectiv decât acolo, unde același capital individual ocupă simultan un mare număr de lucrători... Colaborarea unei mulțimi de lucrători, muncind

în același timp și în același loc... sub ordinele aceluiaș capitalist și în vederea producției aceluiaș fel de marfă – constituie punctul de plecare istoric și formal al producției capitaliste. Cu privire la modul de producție, manufactura, la începuturile ei, nu se deosebește de industria breslelor de meseriași, decât prin faptul că ocupă în mod simultan, cu acelaș capital, un mare număr de lucrători. Atelierul meșterului nu a făcut decât să se mărească⁷⁷.

Totuși, o oarecare prefacere a și avut loc, chiar cu privire la felul producției: prin însăși munca cot la cot a lucrătorilor, în același proces de producție sau în procese conexe, dar după un plan general unic, în sânul aceluiași atelier a luat naștere *cooperăția*. Stimularea reciprocă, efectul muncii combinate, va face ca 10 lucrători muncind laolaltă, să producă, în condiții egale, mai mult decât 10 lucrători producând izolați unul de altul. La aceasta se mai adaugă un factor, și anume economia realizată în mijloacele de producție, prin folosirea lor în comun: un singur atelier, cuprinzând 10 lucrători, cere un capital de investiție mai mic decât 5 ateliere cuprinzând fiecare numai câte 2 lucrători.

Cu cât numărul lucrătorilor strânși sub comanda capitalului e mai mare, cu atât mai avantajoasă e cooperarea lor. Numărul acesta e însă limitat de mărimea sumei de care dispune capitalistul. Înțelegem acum afirmația de mai sus că agonisirea de mari averi e o condiție prealabilă a ivirii capitalismului. De aici rolul însemnat pe care-l joacă în această privință, în faza precapitalistă, capitalul comercial și cămătăresc, care fără a reprezenta "faze primitive" ale capitalismului, creează una din condițiile necesare ivirii acestuia: *acumularea primitivă*.

Cooperăția aceasta domină procesul de producție capitalist în toată perioada manufacturii, care ține "*grosso modo*" de la jumătatea veacului al XVI-lea până către sfârșitul veacului al XVIII-lea⁷⁸.

Manufactura poate lua naștere în două feluri. Lucrătorii de meserii diferite sunt strânși laolaltă sub comanda capitalului, pentru a coopera la producția aceluiași obiect: caretași, curelari, lăcătuși, dulgheri, vopsitori, rotari, poleitori, vor conlucra într-un singur atelier la producția de carete. Aceasta e „cooperăția simplă, care își găsește existent materialul în oameni și lucruri”. Începutul poate avea însă loc în sens invers: același capitalist adună în atelier un număr de lucrători de aceeași meserie, fiecare producând în parte marfa întreagă. Cu timpul se ivește însă o *diviziune a muncii în sânul atelierului*, așa încât marfa, chiar și cea mai simplă, ca acele de gămălie, încetează de a mai fi produsul individual al unui lucrător independent și devine produsul social al unei reuniuni de

77 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XI.

78 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XII.

lucrători, dintre care fiecare nu mai face decât o singură și aceeași operație parțială⁷⁹.

Meseria reprezintă, la origine, temelia manufacturii: produsul depinde de puterea, îndemânarea, repeziciunea, siguranța mînuirii uneltelor de către fiecare lucrător în parte. Dar nu trebuie să confundăm *meseria* cu *breasla*. Manufactura se bazează pe meseriașul individual, ajuns salariat, dar, după cum am mai spus-o, nu se poate dezvolta decât în afară de breaslă și împotriva ei⁸⁰. Oricât ar rămâne lucrătorul individual și unealta sa – așa cum i-a produs breasla feudală – elementele din care se compune manufactura, aceasta începe chiar în această perioadă primitivă, potrivit principiului ei de bază, capitalist, să simplifice, să îmbunătățească și să înmulțească sculele, adaptându-le muncii parcelare pe care o creează.

Scopul urmărit de orice producție capitalistă e câștigul. Ca orice societate de clasă, posibilitatea ei de existență e legală de atingerea unui anumit grad de productivitate. Atât timp cât muncitorul nu poate produce decât cele necesare propriei sale existențe, nu se poate ivi nici societatea sclavagistă, nici cea a șerbiei, nici cea a salariului. Numai atunci când și acolo unde productivitatea va fi sporit îndeajuns, pentru ca din munca lucrătorului să se poată întreține și o clasă stăpânitoare, se ivesc stăpânii de robi, baronii feudali, capitaliștii, într-un cuvânt se naște exploatarea. Producția capitalistă ia naștere ca rezultat al unui anumit grad de productivitate atins, și e „opera unei dezvoltări istorice care cuprinde mii de veacuri”⁸¹.

Partea din vremea pe care o depune muncitorul pentru a agonisi cele trebuitoare sie-și, o numește Marx *munca necesară*; ceea ce muncește peste această limită pentru a întreține pe alții, e *supramunca*; produsul primei părți e produsul necesar, celălalt reprezintă plusprodusul, care, în regimul capitalist, corespunde *plusvalorii*. Principiul de bază al capitalismului, de care vorbeam mai sus, e acela de a stoarce cât mai

79 Marx, *op. cit.*, cap. XII. O oarecare diviziune a muncii exista și înainte de ivirea producției capitaliste, dar aceea era o diviziune în ansamblul societății, aparținând formelor istorice cele mai diferite. Unei asemenea cooperării *simple* se datoresc „operile gigantice ale vechilor Asiatici, ale Egiptenilor, ale Etruscilor” ne spune Marx. Diviziunea muncii în sânul aceluiași atelier este „o creațiune cu totul specifică a modului capitalist de producție”. Și urmările ei sunt altfel însemnate decât cele mai gigantice dintre operele antichității. Cf. Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XII, IV.

80 „Acei cari combat crearea de manufacturi, nu sunt salariații, ci meșterii corporațiilor și orașele privilegiate”. Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XIII, V. „Legile corporațiilor limitând la extrem numărul calfelor... împiedică pe meșter să se transforme în capitalist... Corporația respingea orice încălcare a capitalului negustoresc, singurul pe care-l afla liber în fața ei... Organizarea corporativă... excludea deci diviziunea manufacturieră a muncii”. Marx, *op. cit.*, cap. IV.

81 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XIV.

multă plusvaloare. Acesta e țelul subiectiv urmărit de către capitalism, dar realizarea lui are urmări obiective de o însemnătate covârșitoare pentru întreaga societate, urmări pe care capitalismul le provoacă fără să vrea, ba fără să le observe.

Astfel perioada manufacturieră își propune, de la început, ca țel, reducerea timpului muncii necesare, adică a timpului în care lucrătorul lucrează pentru sine. În acest scop, și în contradicție cu numele său (lucrul de mână), ea dezvoltă „pe ici pe colo întrebuintarea mașinii”⁸².

Care e legătura între tendința capitalistului de-a reduce munca necesară pe de o parte și întrebuintarea mașinii pe de alta ?

Să luăm un lucrător salariat, care muncește 12 ceasuri. În primele 6 ceasuri produce cele necesare întreținerii sale, își reproduce deci salariul. Aceste 6 ore reprezintă munca necesară. În cele 6 ceasuri următoare el creează plusvaloare pentru capitalist. Acesta tinde însă, după cum am spus-o, să-și sporească neîncetat câștigul. Pentru a-și atinge scopul, are două mijloace. Capitalistul poate prelungi ziua de muncă de la 12 la 15 ceasuri, și atunci munca necesară, care reprezenta $\frac{1}{2}$, reprezintă de aici încolo $\frac{2}{5}$ din munca totală. Timpul de muncă necesară a fost deci redus. Această metodă, numită la Marx a *plusvalorii absolute*, nu poate fi întrebuintată la infinit: prelungirea zilei de muncă își află o limită firească în istovirea lucrătorului și o limitare istorică, al cărei element de căpetenie îl alcătuiește puterea de rezistență a lucrătorului însuși, care se opune acestei tendințe a capitalului. Atunci când prelungirea absolută a zilei de muncă nu mai e cu putință, capitalistul recurge la o altă metodă, aceea a reducerii timpului necesar de muncă, sau – ceea ce nu-i decât celălalt aspect al raportului – recurge la *sporirea relativă a plusvalorii*.

În acest scop el e nevoit să perfecționeze uneltele și metodele de lucru, astfel încât lucrătorul să poate reproduce într-un timp mai scurt echivalentul salariului său. *Timpul necesar* e redus de la 6 ore la 4, iar plusvaloarea reprezintă totuși, fără prelungirea zilei de muncă, $\frac{2}{3}$ în loc de $\frac{1}{2}$.

După cum vedem, capitalistul nu urmărește perfecționarea mijloacelor de producție ca un ideal social; desăvârșirea aceasta este un simplu rezultat nevoit, obiectiv, al unei prozaice străduințe de a spori câștigul. De această reproducere și sporire a plusvalorii *relative* e legată însă revoluția tehnică dezlănțuită de capitalism.

Am văzut că străduința aceasta se manifestă prin cooperare, diviziunea muncii în atelier și introducerea sporadică a mașinii – chiar în perioada manufacturii. Dar „manufactura nu putea nici să acapareze toată producțiunea socială, nici s-o prefacă din temelii”, din pricină că

82 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XII, III.

baza ei tehnică o alcătuia numărul mic al meseriașilor calificați. Creațiunea cea mai perfectă a manufacturii a fost „atelierul unde se fabricau instrumentele însăși, mai ales aparatele mecanice complicate, cari se întrebuințau la acea vreme”.⁸³ Abia prin dezvoltarea mașinismului, ale cărui elemente le pregătește manufactura, ia naștere marea industrie.

„Născocirile unui Vaucauson, Arkwright, Watt etc. n-au putut fi realizate decât grație perioadei manufacturii, cari le pregătise o mare mulțime de lucrători mecanici îndemânatici”.⁸⁴ Dacă elementul de căpetenie al manufacturii mai fusese omul, puterea de muncă – marea industrie se bizuie în primul rând pe mașină. Până aici unealta era mînuită de om, de aici încolo lucrătorul se preface într-o simplă anexă a mașinii.

Dar „marea industrie se găsea paralizată în desvoltarea ei, atîta timp cît mijlocul ei caracteristic de producțiune – mașina însăși – își datora existența puterii și îndemnării unui individ”, și depindea astfel de meseriaș. Pentru a înlocui însă puterea mușchilor în producerea mașinilor, pentru a produce deci mașini cu ajutorul mașinii, trebuia găsit un motor în stare să desfășoare puteri imense. Pentru ca să joace acest rol, mașina cu aburi, care era cunoscută, nu mai aștepta decât descoperirea mașinii lui Maudsley, care putea produce în mod mecanic orice formă geometrică necesară diferitelor părți ale mașinii: linia, planul, cercul, cilindrul, conul, sfera.

După cum aburul înlocuia forța musculară, mașina născocită de Maudsley la începutul veacului al XIX-lea înlocuia îndemnarea meseriașului. Marea industrie – urmare îndepărtată a tendinței capitalului de-a stoarce plusvaloarea relativă – era născută.

Până aici capitalismul jucase în lume un rol modest. E probabil că înainte de 1690 existau puține, sau nu existau deloc, capitaluri de 3000 la 4000 de livre sterline, *agonisite din industrie*. În primii ani ai veacului al XVIII-lea un fabricant din Manchester care oferea munsafirilor săi vin din străinătate, dădea loc la comentarii. Abia pe la jumătatea aceluia veac industriașul englez își putu îngădui luxul unei trăsuri de casă. Averile mari strânse de industriași nu datează decât de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, când ia naștere marea industrie.⁸⁵ Din comparația averilor pe care le strângeau la noi *negustorii*, după cum am văzut-o din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, cu această stare a industriașilor în Anglia, țara capitalistă cea mai dezvoltată, putem înțelege cît de slabă trebuia să fie până atunci influența capitalismului. De aici în colo însă lucrurile se schimbă. Pe dată ce fabrica a atins o bază destul de largă și un anumit grad de maturitate, „într-un cuvânt, pe dată ce sunt realizate condițiunile

83 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XII, V.

84 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XIII.

85 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XXII, III.

generale ale producției corespunzând marelui industriei, acest mod de exploatare își însușește o elasticitate, o capacitate de a se întinde brusc și prin salturi, care nu întâlnește alte limite decât materiile prime și deșeurile... Pe de altă parte ieftinătatea produsului mecanic și adâncă modificare a mijloacelor de transport și comunicație permit cucerirea de pieți străine”.⁸⁶

Această formă ultimă a „capitalismului” e atinsă la începutul veacului al XIX-lea, iar când tratatul de la Adrianopol ne dă puțința unui contract mai strâns cu Apusul, marea industrie, acest tânăr cuceritor, e adevăratul „nou venit” cu care intră în contact Principatele române.

Acestea sunt, după Marx, treptele de dezvoltare ale capitalismului. Dacă poate fi deci vorba de „faze”, apoi acestea nu sunt decât *faze ale capitalului industrial*. Prima treaptă de dezvoltare a capitalismului nu-i nici capitalul comercial, nici cel uzuar, ci *manufactura*.

Știind acum cele ce preced, vom putea dezlega ușor contradicția aflată la d. Zeletin și nedumerirea va lua sfârșit.

d) Capitalul și Capitalismul

Capitalul și capitalismul sunt lucruri deosebite. Antichitatea și evul mediu au cunoscut capitalul – dar nu și capitalismul. Pentru Marx, capitalul cămătăresc și cel uzurar sunt – după cum știm – forme „antedeluviene” ale capitalului, „anterioare producției capitaliste” și contemporane „cu organizațiile economice cele mai deosebite ale societății”.

Existența lor cu multe veacuri înaintea capitalismului nu contrazice nimic din teoria lui Marx, în care ele nu se regăsesc ca „faze” capitaliste.

Pentru a identifica, într-o sinteză sui generis, capitalul cu capitalismul și a se sprijini pe autoritatea lui Marx, d. Zeletin a fost nevoit să „adapteze” textele.⁸⁷ Și acest lucru este cu atât mai uimitor, cu cât, atât pasajul cu pricina, citat de d. Zeletin, cât și cele reproduse de noi mai sus, sunt extrase din volumul al treilea al „Capitalului”, din capitolul al XXXVI-lea, intitulat „perioada precapitalistă”. Numai aceasta ar fi fost suficientă pentru a arăta d-lui Zeletin că fazele d-sale primitive sunt anterioare capitalismului. Aceasta n-a observat-o d-sa. La asemenea scăpări e redus d-sa, spre a putea sprijini pe Marx învinuirea pe care o aruncă lui Gherea, care și-a închipuit că „dezvoltarea capitalismului român începe abea cu capitalul industrial”, confundând astfel forma sa

⁸⁶ Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XIII, XII.

⁸⁷ Pe cât e de sever cu alții în materie de citate, „când se introduce în ordinea de idei” a unui autor „o ordine de idei străină” și astfel se întunecă cu desăvârșire înțelesul a ceea ce vrea să spună autorul citat (*Arhiva*, anul V, nr. 1-2, pag. 196, nota 3), pe atât de remarcabilă e ușurința cu care trece însuși peste noțiuni de însemnătatea celor pe care le-am văzut mai sus.

ultimă cu forma sa primă. Dar pentru a ajunge aici d. Zeletin nu trebuie numai să „adapteze” citatele și să ignore titlul capitolului din care citează, ci trebuie să facă cu totul abstracție de lucrarea întreagă din care citează și care reprezintă opera fundamentală a lui Marx: *Capitalul*. Căci ce înțelege Marx prin „Capitalul” *tout court* ? Ce cercetează el în cele trei volume ? *Capitalul industrial*. Acesta este pentru Marx capitalul prin excelență. Scăpat-a și aceasta, ca un simplu titlu de capitol, din vederea d-lui Zeletin ? Nevoiți suntem să admitem că da; altfel d. Zeletin nu ne-ar fi vorbit despre un „capitalism de camătă” sau de un „capitalism comercial”, ceea ce e un nonsens logic și sociologic, care nu corespunde nici unei realități și care duce în mod necesar la identificarea lui Pompei cu Stinnes. D-sa n-ar fi confundat capitalul cu capitalismul, dar în schimb ar fi recunoscut în expresiile „capital industrial” și „capitalism” simple sinonime, căci Marx o spune limpede că cercetează „forma fundamentală a capitalului, forma în care el determină organizația economică a societății moderne”.⁸⁸ Ținând seama de toate acestea d. Zeletin ar fi evitat o serie de greșeli, pe care le vom putea vedea îndată.

De vreme ce acum știm ce este capitalismul, putem fixa și epoca în care se ivește: „Deși începuturile producției capitaliste se și manifestă pe ici pe colo în veacurile al XIV-lea și al XV-lea în anumite orașe ale Mediteranei, era capitalistă nu datează în realitate decât din veacul al XVI-lea”. „În ultimii treizeci de ani ai veacului al XV-lea și în primii douăzeci de ani ai celui de al XVI-lea vom găsi simptomele revoluției, care a creat temeliile modului de producție capitalist”.⁸⁹

D. Zeletin, care confundă lucrurile, plasează însă, după cum știm, începuturile „erei burgheze” în Anglia pe la jumătatea veacului al XII-lea, deși prima impulsie dată capitalismului britanic, prin creșterea oilor, a căror lână era necesară manufacturii din Flandra, avea să aibă loc abia cu câteva veacuri mai târziu.

Cunoscând nu numai condițiile și momentul când ia naștere capitalismul, ci și *fazele* prin care trece, vom înțelege că deși nu fuseseră încă strămutate de la noi marile drumuri orientale de negoț, capitalismul nu putea lua naștere în veacul al XIV-lea în Muntenia și Moldova, pentru că abia după acea strămutare a drumurilor comerciale și tocmai sub înrâurirea împrejurărilor care au determinat acea strămutare, urma să se nască în Apus capitalismul. Ba și după ivirea acestuia, și deși cunoșteam de mult gospodăria bănească și aveam capitaluri comerciale și cămătărești, capitalismul nu ne putea înrâuri, căci abia se manifesta în formele umile ale manufacturii. Iar dacă în urma tratatului de la Adrianopol, capitalismul urma să prefacă din adâncuri societatea

88 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. IV, II.

89 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XXIV, I și II.

românească, aceasta nu avea să fie urmarea „fazelor primitive“ ale camătei și negoțului pe care le cunoștea de mult – ci rezultatul contactului nostru cu un factor, care, spre deosebire de negoț și camătă, nu existase nici pe vremea lui Cezar, nici pe vremea lui Litovoi și nici pe vremea lui Baiazid, și anume marea industrie, care abia pornise să cucerească globul întreg.

Inexactă, de asemenea e, după cum am arătat-o, afirmația că gospodăria bănească ar fi fost un nou venit adus de capitalism. Cu mult înaintea acestuia ea pătrunsese adânc în organismul nostru social. Capitalismul nu va face decât să adâncească acest proces, să-l transforme într-un fenomen general. Țăranul român nu va mai vinde produsele sale, ca până aici, numai pentru a-și putea plăti birurile către stat și dările în bani către boier, nu va mai aduce deci în piață spre schimb numai prisosurile gospodăriei sale, ci va fi nevoit să *producă* pentru schimb. Nici aceasta n-a înțeles-o d. Zeletin și n-o putea înțelege, căci iată cum ne înfățișează d-sa clipa istorică în care ajungem în contact cu capitalismul:

„Din moment ce capitalismul apusean, revărsându-și la noi articolele sale de lux, născu înclinarea spre risipă în sânul boierimii române aceasta deveni prada legitimă a cămătarilor evrei”⁹⁰.

În treacăt fie zis, înclinarea spre risipă exista de mult la noi, adusă de negoț, nu de capitalism, iar cămătarii cei dintâi au fost grecii și turcii; evreii n-au venit decât mult mai târziu. Dar aici trebuie să insistăm asupra altui punct, și anume asupra greșelii pe care o comite d. Zeletin socotind că articolele de lux se revarsă la noi prin invazia capitalismului.⁹¹ Tocmai contrariul e adevărat: până la începutul veacului al XIX-lea noi nu cunoscuserăm, dacă facem abstracție de negoțul relativ neînsemnat de brașovenie și lipscănie, decât articolele de lux ale Veneției ca și ale Orientului. Abia odată cu nașterea marii industrii facem cunoștință cu produsele de masă ale acesteia. Și tocmai de aceea capitalismul cu care intrăm în contact ne revoluționează atât de adânc: de aici încolo nu se vor mai aduce numai obiectele de lux,

90 Zeletin, *op. cit.*, pag. 72.

91 Iată cum descrie d. p. prințul de Ligne Iașii, într-o scrisoare din decembrie 1788, deci înainte ca Adrianopolul să fi trezit înclinarea spre lux a boierimii noastre. Existau în Iași mai bine de 150 de „superbe palate... în gen oriental”. Femeile stau întinse pe divan, iar bărbații aflați în vizită sunt „presque couchés à côté d’elles”. Pe cap femeile poartă năframe scilpitoare de diamante, perle la gât și brațe, salbe de tehini și ducați. Prințul a văzut până la 3000 ducați pe o femeie. Stofele hainelor sunt brodate sau lucrate în aur sau argint și împodobite, ca și cele ale bărbaților, cu blănuri scumpe. Femeile au în mână, ca și sultanele, șiraguri de diamante, de mărgăritare, de mărgean, de lapis lazuli, agate sau lemnuri rare. Slugile varsă sau ard parfumuri. Tinerii se descaltă când intră în casă, spre a nu strica covoarele scumpe. (Cit. la Colson, *Regénérat, on...* etc.)

paftale de aur și săbii damaschinate, pentru voievozi și boieri, blănuri din Rusia, iar din Orient și Italia stofe scumpe, țesute cu fir de aur, precum și vanilie și stafide, fîldeș și purpură, care nu puteau schimba nici portul, nici hrana maselor, a țărănimii și înrăureau numai indirect asupra felului ei de trai, prin birurile tot mai grele, care i se cer pentru ca clasa privilegiată să poată plăti aceste obiecte. De aici încolo, invazia produselor de *masă*, produsele industriei textile și metalurgice în primul rând, caracterizează importul nostru. Și abia acest caracter și ieftinătatea produselor marii industrii silesc pe țăran să caute îndeșularea nevoilor sale la târg și pentru aceasta să-și vîndă întregul produs. După cum vedem deci, abia capitalismul, marea industrie, schimbă caracterul *producției* noastre.

În această ordine de idei se poate vorbi, ca de o dată istorică, de tratatul de la Adrianopol, pentru că abia atunci ajungem în contact cu produsele marii industrii. La Gherea, care privea lucrurile ca și noi, însemnătatea atribuită tratatului de la Adrianopol are un înțeles precis. D. Zeletin preia "Adrianopolul", dar la d-sa acesta se transformă într-o enigmă. Într-adevăr ce rost are acesta pentru un capitalism "comercial" sau "usurar", care exista și înainte la noi ? Ce rol joacă începutul veacului al XIX-lea în invazia articolelor de lux ? Aici vedem cum se răzbună împotriva d-lui Zeletin greșeala pe care o comite confundând „capitalul” cu capitalismul și considerând capitalul comercial și uzurar ca faze primitive ale acestuia.

Cu toată contrazicerea pe care o întâlnim în privința tratatului din Adrianopol la d. Zeletin, care pe de o parte vede capitalismul începând cu camăta și negoțul, iar pe de alta mai atribuie o importanță deosebită tratatului acesta, care vine cu mult după ce se încuibaseră la noi aceste „faze” primitive, d-sa găsește nimerit să arunce tocmai cu acest prilej o săgeată împotriva lui Gherea. Astfel, după ce citează o serie de autori, care au cercetat însemnătatea tratatului din Adrianopol pentru Principate și trece și pe Gherea printre ei, d. Zeletin adaugă:

„Ghera are însă impresia că ar fi descoperit el însuși însemnătatea acestui eveniment istoric. Aceasta nu poate pricinui mirare, când se constată că cunoștințele teoreticianului socialist asupra trecutului nostru social nu par a fi depășit cadrul cercetărilor d-lui Radu Rosetti asupra evoluției agrare”⁹².

În pasajul cu pricina, Gherea arată că „occidentul capitalist, după marea revoluție franceză... în puternica lui expansiune industrială are nevoie de piețe de desfacere pentru mărfurile sale” de aceea le trimite înapoi „atât de variate, atât de ispititoare și atât de uimitor de ieftine”. Urmează apoi fraza, care pricinuieste accesul d-lui Zeletin:

92 Zeletin, *op. cit.*, pag. 37.

„Tranzacțiile se repetă, iară după tratatul din Adrianopol, care face Marea Neagră liberă pentru comerțul european, ele devin o regulă”⁹³.

Atât găsim la Gherea, și nimic mai mult, despre tratatul din Adrianopol. De unde deduce d. Zeletin că „Gherea are... impresia că ar fi descoperit el însuși însemnătatea acestui eveniment istoric”? Orice om fără părtinire va recunoaște că trebuie o oarecare doză de fantezie pentru învinuirea pe care o aduce aici d. Zeletin lui Gherea, fără a crede de cuviință să ne arate prin ce mijloace de investigație cunoaște d-sa „impresia” neexprimată a lui Gherea și fără a socoti necesar s-o sprijine pe un text. La un autor, care uzează în genere cu o neobosită sârguință de citate, asemenea rezervă pare uimitoare, mai ales când intervine tocmai acolo, unde citatul e nu numai o necesitate, ci și o elementară datorie de probitate polemică. Dar vom vedea că nu e singurul caz unde izvorul d-sale de texte, atât de abundent pe alocuri, seacă brusc. Și nimic nu e mai caracteristic pentru „maniera” literară a d-lui Zeletin decât violența cu care se năpustește asupra acelor pe care îi bănuiește – fie și pe nedrept, ca în cazul de față – de oarecare veleități de descoperitori. Precum am văzut-o cu „existența” și „evoluția” capitalismului român, descoperirile sunt *une chasse gardée* a d-sale. Oricine descoperă ceva sau „pare” a avea asemenea impresie despre sine, încalcă necesarmente domeniul rezervat d-lui Zeletin și prin aceasta își atrage mânia d-sale.

Asupra cunoștințelor istorice ale lui Gherea, împotriva cărora d. Zeletin își încearcă atât de fin ironia, vom avea prilejul să mai revenim. Pentru moment, reținem numai că vastul subsol bibliografic al studiului d-lui Zeletin nu l-a împiedicat să comită greșeli istorice, ca cele pe care le-am arătat până aici, precum și altele pe care vom avea prilejul să le relevăm *en cours de route*. În tot cazul omul, care nu are numai „impresia” ci și, să spunem, „curajul”, de-a afirma, modest, că a descoperit înrăurirea capitalismului apusean asupra țărilor românești – ar trebui să observe o oarecare rezervă față de Gherea. Se pare însă că pornirea de-a vorbi de funie e irezistibilă în anumite case.

Dacă în loc de a se năpusti asupra lui Gherea, d. Zeletin s-ar fi apropiat de lucrările sale cu respectul cuvenit, dacă, înainte de a-l critica, l-ar fi citit, d-sa ar fi evitat multe greșeli. Bunăoară nu l-ar mai fi acuzat pe Gherea că ar confunda forma ultimă a „capitalismului”, capitalul industrial, cu forma primitivă a „capitalismului de camătă” sau de negoț, ci ar fi văzut că, departe de a ignora istoria capitalului, Gherea știa (și nu de la Radu Rosetti) că acesta:

„Mai întâi apare sub forma de capital comercial și uzurar și apoi sub forma lui principală de capital în producție, care-i completează înfățișarea de sfântă treime”⁹⁴.

93 Gherca, *Neoiobăgia*, ed. II, pag. 36.

94 Gherca, *Neoiobăgia*, pag. 24.

Dacă în loc de a critica la Gherea „impresii“ de descoperitor (la pag. 36 a „Neoiobăgiei“) ar fi citit cu atenție, d-sa ar fi aflat din ea că însemnătatea tratatului de la Adrianopol nu e de-a fi revărsat produse de lux la noi, ci că puternica expansiune a Apusului capitalist, care ne revoluționează, e de natură „industrială“ și că abia aceasta ne obligă a deveni „o țară *producătoare* de mărfuri“.

D-sa ar mai fi aflat la Gherea și altele pe care le vom vedea abia mai încolo. Înainte de toate ar fi știut, însă, că dacă poate fi vorba de „faze“ primitive de dezvoltare ale capitalismului înainte de marea industrie apoi acelea nu sunt „capitalismul“ de camătă și de negoț, ci „cooperăția“⁹⁵, sub diferitele ei forme și „manufactura“⁹⁶ cu noua diviziune a muncii în atelier.

Dar față de atâtea câștiguri, studiul d-lui Zeletin ar mai fi suferit și o scădere: „capitalismul“ de camătă și de negoț n-ar mai fi fost descoperit. Nu l-ar fi cercetat nimeni, căci până aici nu bănuia nimeni că există, necum că ar avea și o dezvoltare proprie. Nu numai istoria noastră ar fi rămas neluminată de acest factor, ci și cea a Apusului, căci ne reamintim că există în această privință „o desăvârșită analogie între începuturile capitalismului nostru și acelea ale capitalismului modern în genere“⁹⁷.

În Apus însă fenomenul acesta interesant a rămas tot atât de puțin cercetat, ca și la noi. De aceea și afirmam, mai sus, că în privința „fazelor“ d-sale, d. Zeletin dă dovadă de-o extremă modestie. Dacă „faze“ sunt, ele trebuie, după însăși teoria d-sale, să se regăsească și în Occident. Dacă „descoperire“ este, apoi ea nu privește numai „evoluția capitalismului român“, ci și pe cea a capitalismului occidental. Atribuindu-și însă numai o parte din meritele care-i revin de drept, d. Zeletin e inconsecvent cu sine însuși: transijează în materie de *descoperire*.

Să fi bănuît d. Zeletin că evoluția descoperită în Răsărit și Apus, nu a avut loc nici aici, nici acolo, ci numai în imaginația d-sale și că fazele nu sunt o descoperire – ci o născocire ?

Numai așa s-ar explica de ce, în loc de a-și rezerva, cu violență, exclusivitatea meritului, d-sa împarte, modest, paternitatea fazelor cu... Apusul !

95 Gherea, *Neoiobăgia*, pag. 18.

96 Gherea, *Neoiobăgia*, pag. 19.

97 Gherea, *Neoiobăgia*, pag. 72.

III.

Identitate și asemănare

Am văzut că, după d. Zeletin, în Apus ca și la noi, capitalismul ar începe în fazele sale inferioare printr-un capitalism comercial și uzurar. Asemănarea dintre evoluția României și cea a Occidentului nu se oprește însă aici, ci merge mai departe.

Astfel știm că prefacerea țărilor românești în veacul al XIX-lea a avut loc sub înrâurirea capitalismului din Apus, îndeosebi de la 1829 încoace, de când tratatul din Adrianopol, cu libertatea negoțului pe care o aduce în Marea Neagră, ne îngăduie un contact mai strâns cu Europa occidentală. S-ar putea crede că avem aici un fenomen specific românesc sau cel mult oriental. Ei bine nu, căci, ne va spune d. Zeletin, pretutindeni lucrurile s-au petrecut la fel și „orice dezvoltare capitalistă modernă decurge în acest chip: centrele cu capitalism industrial și comercial își măresc trebuințele de alimente și materii prime, și aceasta ridică (în țările ce intră sub influența lor) prețul produselor agricole, silind agricultura să producă pentru piață, în chip intensiv, capitalist”⁹⁸.

Mai departe, d. Zeletin ne va spune că, tot după Sombart, „dezvoltarea burgheziei începe pretutindeni în momentul în care o țară înapoiată intră sub influența unei țări cu capitalism înaintat”⁹⁹. Așadar, fiecare țară își are Adrianopolul său, care o pune sub înrâuirea unei țări capitaliste.

„Prin această pășire în sfera influenței capitaliste, țara înapoiată este invadată de produse industriale și silită să producă în chip intensiv, spre

---

98 Sombart, cit. la Zeletin, *op. cit.*, pag. 36.

99 Zeletin, *op. cit.*, pag. 36.

a avea materii brute îndeajuns, cu care să plătească obiectele manufacturate ce-i curg fără încetare din afară. Aceasta o face în cele din urmă să-și modifice și ea producția în chip capitalist¹⁰⁰.

Sombart aduce ca pildă Germania și Rusia, dar, adaugă d. Zeletin, „același lucru se poate spune și despre România”¹⁰¹.

Acest fenomen s-ar întâlni, după Sombart, cam în „orice țară: Italia, Spania, Țările-de-Jos, chiar Anglia”. „Se înțelege deci”, va putea afirma d. Zeletin, „că România nu poate să facă abatere de la regula generală și de fapt nici nu face: dezvoltarea burgheziei începe tot în momentul, când țara noastră cade sub influența capitalismului străin”¹⁰².

Invazia produselor apusene „produse și la noi în chip vertiginos aceleași efecte, ca peste tot unde pătrunde: distruge regimul nostru medieval și întemeie în locul său domnia burgheziei”¹⁰³. Această formă de întronare a burgheziei nu e lucru nou, specific românesc, căci „istoria burgheziei române este repetarea oricărei alte burghezii”¹⁰⁴, într-un cuvânt „... dezvoltarea capitalismului începe pretutindeni prin invazia mărfurilor unei țări înaintate într-o țară agricolă”¹⁰⁵.

Așa ar sta lucrurile după Sombart, ne spune d. Zeletin. În primul rând ar fi de observat că multe afirmații se pot găsi la Sombart, pe care un marxist nu le va admite. Vom avea prilejul să ilustrăm aceasta mai încolo prin câteva pilde grăitoare. Dar aici ne vom mărgini să constatăm cu mirare că unele informații ale lui Sombart se află în lucrarea românească a d-lui Zeletin, dar nu se regăsesc în originalul german la care d-sa se referă.

Astfel în „excursul” la care ne trimite d. Zeletin¹⁰⁶, e vorba de înrâurirea centrelor industriale orășanești asupra agriculturii. Numai incidental e vorba de agricultura de pe coastele Germaniei sau de cea a Rusiei – care suferă o influență din afară. Sombart nu urmărește nicidecum acolo să facă dovada că „pretutindeni” țările înapoiate s-au dezvoltat sub înrâurirea capitalismului din afară, ci afirmă pur și simplu că înrâurirea capitalistă pornește de la oraș spre sat, de la industrie și comerț spre agricultură și nu invers. De aceea și arată înrâurirea orașelor italiene asupra agriculturii italiene, a dezvoltării capitaliste a orașelor franceze, a orașelor germane asupra agriculturii germane ș.a.m.d. Dezvoltarea capitalistă a agriculturii spaniole ne e înfățișată ca o urmare a activității negustorilor și financiarilor din „orașele spaniole”. Cadixul

100 Zeletin, *op. cit.*, pag. 36.

101 Zeletin, *op. cit.*, pag. 36.

102 Zeletin, *op. cit.*, pag. 36-37.

103 Zeletin, *op. cit.*, pag. 38.

104 Zeletin, *op. cit.*, pag. 27.

105 Zeletin, *op. cit.*, pag. 169.

106 Pag. 30, nota 2.

și Sevilla sunt centrele care determină transformarea magică a agriculturii din valea Guadalquivirului într-o agricultură producătoare de mărfuri. Dacă ar fi deci să tragem, din aceste pasaje, o încheiere pentru România, apoi ar trebui să deducem în primul rând, nu că noi ne dezvoltăm sub înfrâurirea Europei apusene, ci că valea Dâmboviței își prefăce producția agricolă sub înfrâurirea Bucureștilor.

De asemenea, la pagina 154 a aceleiași lucrări a lui Sombart, la care ne trimite d. Zeletin¹⁰⁷ spre a dovedi că înfrâurirea din afară se observă „în orice țară: Italia, Spania, Țările-de Jos, chiar Anglia” - Sombart nu pomeneste nici Italia, nici Spania, nici Țările-de-Jos. Iar dacă Anglia e pomenită, apoi e numai pentru a arăta cu privire la ea, că nu numai exportul de lână și de grâne o silește să-și prefacă agricultura, ci și *piata internă*. Ceea ce a înfrâurit cam de pe la începutul veacului al XVIII-lea asupra agriculturii în Anglia nu a fost atât „industria textilă înfloritoare, ci mai degrabă însemnătatea crescândă a Londrei ca centru de consumațiune”. Urmează apoi citate spre a dovedi că Londra e „soarele central de la care provinciile primesc exclusiv lumina. Pretutindeni unde se produce pentru Londra, agricultura face progrese”¹⁰⁸.

Trebuie să recunoaștem că modul de a cita al d-lui Zeletin nu strălucește prin exactitate. Bietul Sombart afirmă singur destule ciudățenii și cercetarea unora dintre teoriile sale nu ar fi desigur lipsită de savoare pentru acela care și-ar lua sarcina s-o facă. Dar acesta nu-i, firește, un motiv pentru ca d. Zeletin să-i mai atribuie în mod gratuit și afirmații pe care nu le face.

Dar d. Zeletin nu-și întemeiază afirmațiile numai pe Sombart, ci mai are și un alt autor pe care și le spijină. Astfel aflăm de la d-sa „că, după cercetările lui Marx, evoluția burgheziei e un proces îndelung și treptat, ce începe cu desvolatrea negoțului și se încheie cu nașterea industriei. La începutul acestui proces apare deci schimbul: acesta se desvoltă treptat, silește oamenii să producă pentru comerț, prefăce economia naturală într-o economie bănească, și în stadiul său ultim acumulează un însemnat capitalism comercial, din care se desvoltă apoi capitalismul industrial. Din moment ce desvoltarea atinge această fază de încheiere, capitalismul industrial își subordonează pe cel comercial, îl ia sub tutela sa, și-l schimbă din stăpân în simplu auxiliar al său. Astfel nașterea burgheziei e un proces, ce începe cu predominarea comerțului și se încheie cu predominarea industriei. Din acest punct de vedere, a determina momentul când începe era burgheză, înseamnă a stabili vremea când se naște schimbul și începe acțiunea sa disolvantă asupra vechilor raporturi sociale agrare”¹⁰⁹.

107 Pag. 36, nota 4.

108 Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ediția 1902, pag. 154-155.

109 Zeletin, *op. cit.*, pag. 35-36.

a) Precizări și definiții

Cititorul, care ne-a urmărit până aici, se va întreba nedumerit: dacă cele din capitolul precedent sunt exacte, cum poate vorbi Marx despre „capitalismul industrial (care) își subordonează pe cel comercial“, „capitalismul comercial“ fiind, după cum am văzut, o simplă plăsmuire a d-lui Zeletin, iar Marx considerând „capitalismul“ ca o societate în care capitalul industrial a ajuns un fenomen general? Cum poate Marx, a cărui terminologie precisă e cunoscută, să ne vorbească despre un stadiu în care se „acumulează un însemnat capitalism comercial“ când „capitalismul comercial“ îi e necunoscut? Iar „acumularea“, la rândul ei, e un fenomen pe care Marx l-a cercetat cu de-amănuntul, dar care ne-a fost arătat nu ca o trăsătură a „capitalismului“ („acumulare de capitalism“ e o împerechere de cuvinte fără sens), ci ca una din caracteristicile esențiale ale *capitalului*. „Capitalismul industrial“ e un pleonasm, care ar echivala cu expresia „ameliorare în bine“ și de care Marx e exclus să se fi făcut vinovat. Apoi cum ar putea Marx să se contrazică în mod atât de flagrant, încât să ne spună pe nerăsuflăte, că era burgheză începe ba cu predominarea comerțului, ceea ce e una, ba cu nașterea schimbului, ceea ce e alta, una fiind tot atât de inexactă ca și cealaltă? Marx ar afirma mai departe că evoluția burgheziei, care începe cu dezvoltarea negoțului, s-ar încheia cu nașterea industriei. Dar cine ia locul burgheziei, care își încheie evoluția odată cu nașterea industriei? O vom afla imediat, căci după ce *evoluția* burgheziei s-a încheiat cu nașterea industriei, aflăm că *nașterea* burgheziei se încheie cu predominarea industriei. Ciudată clasă burghezia aceasta, a cărei cercetare pentru România a luat-o asupra sa d. Zeletin. După ce-și încheie dezvoltarea, abia se naște!

Dacă în loc de a urmări să aplice istoriei românești metoda de cercetare a lui Marx, d. Zeletin i-ar fi dorit distrugerea, nu ar fi putut lucra mai bine. Dar, în definitiv, pe ce se sprijină d-sa pentru a atribui lui Marx toate aceste precizări cu adevărat revoluționare? E vădit că citatul se impune aici de la sine. Fiecare dintre aceste afirmații cere cu insistență o precizare neîndoioasă, un text original controlabil. D. Zeletin nu pare a fi simțit aceasta, căci se mulțumește cu o notă laconică: vezi îndeosebi cap. citat: „Istoria capitalului comercial din *Le Capital*, vol. III, part. I, pag. 355.“¹¹⁰

Nu pot recomanda cititorului cu destulă căldură să recitească de curiozitate capitolul citat aici de d. Zeletin. Spre a-i ușura cercetarea, oricare ar fi ediția pe care ar avea-o la îndemână, adaug că e vorba de capitolul al XX-lea din volumul al treilea. Cititorul, care va avea curiozitatea să o facă, va vedea cu uimire, că în tot acel capitol nu va

¹¹⁰ Zeletin, *op. cit.*, pag. 35.

întâlni o iotă din afirmațiile pe care d. Zeletin le trece, cu atâta dărnicie, din patrimoniul său științific în acela al lui Marx.

Cititorul va afla în schimb, acolo, de la Marx, în partea principală a aceluși capitol (începutul privește probleme a căror înțelegere presupune studiul capitolelor precedente), că până la capitolul acesta a studiat capitalul comercial „din punctul de vedere și limitele producției capitaliste”.¹¹¹ În capitolul cu pricina însă va face după cum o indică și titlul, o excursie în „istoria capitalului comercial”, căci, „nu numai comerțul, ci și capitalul comercial”¹¹² sunt mai vechi decât producția capitalistă și corespund modului de existență istoricește cel mai depărtat de capital.”¹¹³

În treacăt fie zis, Marx identifică în această frază producția capitalistă cu „capitalul” *tout court*, acesta fiind pentru el, când e fără calificativ, sinonim cu capitalul industrial. Dar ceea ce e mai interesant de reținut, e faptul că, pentru a găsi sprijin la Marx în chestiunea pe care o cercetăm aici, d. Zeletin recurge la un capitol în care capitalul comercial e cercetat în afara limitelor producției capitaliste, căci după cum o știam și o afirmă Marx din nou aici, capitalul comercial se regăsește și în societățile anterioare celei actuale.

Pentru ca să poată exista capitalul comercial nu trebuie decât, „abstracție făcând de troc”¹¹⁴, să existe circulație de mărfuri și bani, sau mai precis, să existe pur și simplu circulație de „bani”¹¹⁵. Pe dată ce se ivește banul ca mijlocitor, deci cu veacuri înaintea erei creștine, condiția de căpetenie a capitalului comercial, circulația mărfurilor, e dată, și, după d. Zeletin, ar începe era burgheză. Spunem după d. Zeletin, căci pentru Marx circulația aceasta poate avea loc cu produsele „comunităților primitive” ca și „ale sclavilor”, cu cele „ale micilor țărani” ca și cele ale „micilor burghezi” sau ale „capitaliștilor”.¹¹⁶ Era burgheză ar începe deci cu mult înainte de Cezar sau Pericle, iar originea burgheziei s-ar regăsi în vremurile comunismului primitiv.

111 În traducerea franceză de Borchardt și Vanderrydt, după care citează și d. Zeletin. la pag. 357.

112 Observați deosebirea pe care o face Marx între negoț și capital comercial; acestea nu trebuie confundate, căci „capitalurile” comerciale se ivesc numai pe o anumită treaptă de dezvoltare a negoțului, când acesta duce la agonisire de „capital”. Negoțul e însă, în formele sale primitive, anterior capitalului, iar schimbul precede la rândul său negoțul, cum vom avea prilejul s-o arătăm îndată.

113 Pag. 357.

114 *Troc*ul e schimbul direct între produse, fără mijlocirea banului; fildes pentru rachiul de plidă; și formula sa va fi mai redusă decât aceea a circulației simple: în loc de M-B-M vom avea pentru troc M-M.

115 Pag. 357-358.

116 Pag. 358.

„Oricare ar fi organizația socială a ramurilor de producție ale cărei mărfuri le face să circule, negustorul nu dispune decât de bani, iar aceștia funcționează ca „capital“.¹¹⁷ Evident deci că pentru Marx „capitalul comercial“ e anterior capitalismului. Dar „în regimurile anterioare el e capitalul prin excelență“¹¹⁸. Desigur, deoarece în regimurile anterioare, capitalul industrial nu exista. În clipa în care acesta ia naștere sau, mai precis, când devine un fenomen general, capitalismul s-a ivit, iar „capitalul“ prin excelență nu mai e cel comercial, ca în societatea feudală sau sclavagistă, ci capitalul industrial.

Între aceste capitaluri, între cele comerciale de o parte și cele industriale de alta, există mai mult decât simple deosebiri de dezvoltare și ele nu reprezintă „faze“ ale aceluiași regim. Pe când capitalul industrial dă naștere unor noi ere istorice, capitalismul, jucând deci un rol hotărâtor, „desvoltarea autonomă și predominantă a capitalului comercial corespunde... unui sistem de producție în care capitalul nu juca nici un rol“,¹¹⁹ deci atât robiei cât și șerbiei.

„Popoarele neguțătoare ale antichității existau ca zeii lui Epicur în măruntaele pământului sau mai degrabă ca evreii în porii societății poloneze“,¹²⁰ erau deci simple corpuri străine.

Acestea și multe alte lucruri interesante¹²¹ va afla cititorul răsfoind capitolul citat de d. Zeletin. În schimb nu va găsi acolo nici unul din nonsensurile pe care, după cum am arătat mai sus, autorul nostru le atribuie lui Marx. Lăsăm cititorului sarcina să judece acest procedeu literar al d-lui Zeletin, care acuză pe alții că n-au procedat „în chip științific“, deoarece au uitat „să arate până au dus chestiunea predecesorii lor... Și unde începe contribuția lor proprie“.¹²² Nicăieri nu ar fi fost mai necesar decât aici, ca d. Zeletin să fi arătat până unde a dus Marx chestiunea și unde începe aportul d-sale personal. Asemenea procedeu l-ar fi lipsit însă de mărturia lui Marx împotriva lui Gherea și a socialismului român și d-sa ține cu tot dinadinsul să se prezinte publicului ca fiind primul, ca adevăratul, ca singurul marxist român.

Un adept al lui Marx, român sau ba, trebuie să știe însă că societatea actuală nu este „societatea“ prin excelență. Înaintea ei au existat societăți întemeiate pe alte moduri de producție, pe comunismul primitiv, robie sau șergie, și după ea urmează să se întroneze o altă formă socială superioară de conviețuire între oameni. Societatea capitalistă nu a fost

---

117 Pag. 359.

118 Pag. 359.

119 Pagina 360.

120 Pagina 363.

121 Unele pasaje, în afară de cele citate aici, le-am mai citat în capitolul precedent, altele vor urma.

122 Op. cit., pag. 237.

dintotdeauna și nu va mai fi de-a pururea. Ea nu este decât o fază istorică trecătoare, iar rostul marxismului este să cerceteze necesitatea istorică, atât a nașterii, cât și a dispariției ei.

De aceea, un marxist nu poate afirma că ivirea schimbului coincide cu începuturile „erei burgheze“, după cum nu poate admite că faza primitivă a capitalismului ar fi determinată de predominarea capitalului comercial și cămătăresc.

Am văzut că admitând teoria d. Zeletin, a „fazelor“, trebuie implicit să considerăm capitalismul ca o formă socială ale cărei începuturi se găseau în vremurile de înflorire ale negoțului antic. Societatea actuală își anexează deci în acest mod - ca o simplă fază primitivă a sa - atât veacul de mijloc, cât și antichitatea. S-ar fi putut crede că imperialismul acesta retrospectiv și-a atins astfel limita maximă. D. Zeletin reușește acum să-i asigure o nouă cucerire, căci strămutarea leagănului societății actuale, de la înflorirea capitalului comercial și uzurar, la epoca ivirii schimbului nu-i altceva decât o asemenea anexare.

Schimbul nu-i o caracteristică a capitalismului. Am văzut că în forma circulației simple (M-B-M) schimbul e anterior capitalismului, anterior capitalului comercial. Abia atunci când circulația simplă de mărfuri a atins un anumit grad de dezvoltare, se pot ivi profesioniști ai negoțului, care cumpărând produsele unei pieți le desfac aiurea pentru câștig. Și dacă negoțul, cu circulația dezvoltată a mărfurilor (B-M-B) e posterior schimbului, capitalul comercial, adică averea agnosită din negoț, e necesarmente posterior negoțului. A considera schimbul un fenomen caracteristic capitalismului înseamnă deci un progres asupra primei teorii, asupra „fazelor“: capitalismul nu ar mai începe odată cu marile popoare comerciale din vechime, cu Fenicia, Grecia, Cartagina sau sfârșitul republicii romane, ci cu mult înaintea epocii istorice.

Într-adevăr sub forma trocului, care nu presupune existența banului mijlocitor al schimbului, negoțul se ivește întâi la popoarele nomade. Nomazii, în peregrinările lor, vin în contact cu cele mai deosebite alcătuiți sociale și sunt istoricește cei dintâi negustori, cei dintâi factori ai schimbului între producători, care nu se cunosc și care prin mijlocirea lor își schimbă între ei prisosurile.

Marx dă în „Capitalul“ diferite definiții ale formelor pe care le poate lua valoarea. Aceste forme ale valorii pe care le definește Marx din punct de vedere economic, corespund și realității, cronologiei istorice. Și presupunând că o comunitate primitivă nu dispune decât de un singur produs de prisos, sare de pildă, iar în schimbul acesteia nu află ca schimb decât un singur produs prisositor la cei cu care vine în contact, ciocanul de bronz, valoarea va apare sub forma 10 kile de sare=1 ciocan de bronz. Aceasta e numită la Marx *forma simplă* a valorii. A doua formă a valorii

ia naștere atunci când în schimbul unui produs prisositor unic, o comunitate află deosebite obiecte de schimb. Comunitatea nu are decât vaci de prisos, dar cum are multe, ea știe că în schimbul unei vaci se pot primi 10 ciocane de fier, 1 spadă sau 50 kile de grâu etc. Aceasta e *forma dezvoltată* a valorii. Abia atunci când comunitatea dispune de cele mai deosebite prisosuri pentru schimb: vite, cingători, arme, pânză, cea mai des folosită dintre ele devine echivalent general: 12 cingători=1 oaie, 1 arc cu 12 săgeți=3 oi, 3 ciocane=1 oaie. Oaia a ajuns să mijlocească toate schimburile, să reprezinte *forma generală* a valorii. Pe treapta aceasta a dezvoltării se ivește moneda: vitele sunt înlocuite ca echivalent general prin metale. Încă înaintea ivirii banului ca echivalent general, schimbul are însă loc. Schimbul precede deci nu numai plugăria, ci și ivirea monezii și cum știm, după d. Zeletin, că ivirea schimbului coincide cu începutul erei burgheze, iată pe aceasta existând de pe vremea nomazilor și înaintea oricărui început de gospodărie bănească. Nici aici însă nesățioasa politică de anexiune retrospectivă nu-i încheiată.

Dacă mai sus nu am lăsat să figureze simplii *indivizi*, ci am prezentat *comunitatea* ca prim agent al schimbului, aceasta nu am făcut-o în mod arbitrar. În faza primitivă a omenirii individul se menține în lupta împotriva naturii numai grație grupului din care face parte. În cadrul acestuia domnește comunismul. Primele prisosuri, cea dintâi posibilitate a schimbului se ivește în perioada comunismului. Prisosul ca și întregul produs al muncii aparține grupului social. Schimbul de produse are necesarmente loc, la origine, între comunități, nu între indivizi. Aceștia nu dispun încă personal de nimic. Abia sub înrâurirea acestui schimb între grupuri sociale se modifică și raporturile lăuntrice ale comunității și producătorii se prefac în producători privați. Indivizii nu au început schimbul de mărfuri între ei deoarece se considerau din capul locului ca proprietari privați ai prisosurilor, ci abia sub înrâurirea schimbului de prisosuri, de marfă, începură a se considera ca proprietari privați și introduseră proprietatea individuală, forma cea mai prielnică schimbului de mărfuri.

„Produsele devin mărfuri atunci când schimbul, în loc să fie limitat la membri aceleiași comunități, se întinde între comunități”¹²³.

„Am arătat în *Critica Economiei Politice*, la pagina 27, cum încep să funcționeze banul în schimbul de produse dintre comunități. Raporturile internaționale sunt acelea, care au dat naștere comerțului cu bani”¹²⁴.

„Popoarele nomade sunt primele care dezvoltă forma bănească, deoarece tot ce ele posedă se găsește sub forma mobilă, deci alienabilă

123 Marx, *Capitalul*, vol. III, I, cap. X, pag. 187.

124 Marx, *Capitalul*, vol. III, I, cap. X, pag. 349.

imediat și pentru că felul lor de viață îi aduce neîncetat în contact cu alte comunități și-i împie deci să practice schimbul¹²⁵.

„Schimbul mărfurilor începe acolo unde iau sfârșit comunitățile, în punctele unde ele ajung în contact cu alte comunități sau cu membrii altor comunități. Dar pe dată ce lucrurile au ajuns mărfuri în relațiile cu exteriorul, ele devin mărfuri, prin ricoșare, și în viața interioară a comunității¹²⁶”.

Am văzut, mai sus, că schimbul e mai vechi nu numai decât capitalul comercial, ci și decât negoțul, decât banul, decât plugăria. Acum aflăm că schimbul precede și proprietatea privată, aflăm, indirect, prin d. Zeletin, că era burgheză începe și ea înaintea tuturor treptelor de dezvoltare cărora le corespund aceste fenomene sociale. Aceste concluzii, trase din definiția erei burgheze, sunt confirmate și prin definiția pe care d. Zeletin o dă *burgheziei* înseși. „Se înțelege prin burghezie” ne spune d-sa, „*clasa socială, care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri*” (subliniat în original). „Burghezia e o clasă ce mănuește valori de schimb¹²⁷”.

Așadar publicanul, armatorul sau negustorul de grâne roman, era un burghez. Burghez și nomadul cutreierând pădurile după vânat, burghezi membrii comunităților comuniste primitive, din clipa în care vreun prisos, rezultat al activității sporite, le îngăduie să mănuiască și valori de schimb.

Să părăsim acum și aceste faze de dezvoltare și să pătrundem mai adânc în preistorie. Vom afla astfel că în vremurile când omul abia se desprinsese din cadrul lumii animale, în epoca pietrei, se regăsesec unelte primitive în regiuni unde nu există materialul din care erau alcătuite. De asemenea anumite „tipuri” de unelte se regăsesc, identice, la distanțe foarte mari. Cum se explică aceasta ?

„Dacă dăm crezare unora dintre autori, diferitele industrii ale pietrii ar fi avut „fiecare centrul lor și, puțin câte puțin, parcurgând încet distanțele... ar fi străbătut „regiuni imense, după unii, întreaga Europă. Pe vremuri, această propagare a tipurilor „era atribuită unor migrațiuni și invazii. azi această difuziune se consideră mai „degrabă (ca o urmare Ș. V.) a influențelor „comerciale¹²⁸”.

Industria pietrei ar fi avut deci anumite centre și s-ar fi propagat, ca tip caracteristic, nu atât prin migrațiune și invazie, cât prin negoț.

Iată-ne deci ajunși cu bine și la omul cavernelor, burghez, căci e mănuiitor de valori de schimb. Această descoperire preistorică nu poate

125 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. II, pag. 80.

126 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. II, pag. 78-79.

127 Zeletin, *op. cit.*, pag. 10.

128 J. de Morgan, *L'Humanité Préhistorique*, Paris, 1921, pag. 31.

surprinde decât pe d. Zeletin, cu definiția sa neașteptată a burgheziei mănuitoare de valori de schimb. Pentru marxism ea era un fenomen cunoscut de mult. Astfel Kautsky d. p. socoate că primele mari exploatații trebuie să fi fost minele și carierele. Acestea sunt însă din capul locului nepotrivite producției pentru consumul propriu, de aceea de la începuturile lor produc mărfuri.

„Încă din epoca pietrii, găsim locuri... în care se produceau în mod „profesional și în masă unelte de piatră care erau răspândite mai departe prin *schimb*, „de la comunitate la comunitate, sau de la trib la trib“.¹²⁹

Iar mai departe:

„Am și văzut că negoțul de mărfuri începe foarte curând. Originile sale se „regăsesc în epoca pietrii... iar prisosurile sunt vândute. Pe calea aceasta a „*schimbului* de la trib la trib unele produse au putut percurge distanțe de necrezut.“¹³⁰

Dar d. Zeletin are un dispreț suveran pentru tot ce a produs literatura marxistă de la întemeietorul ei încoace.¹³¹ Și e păcat. Căci cercetând-o ar fi aflat nu numai venerabila etate a schimbului, ci între altele și a camătei. „Camăta“ ne spune, Kautsky în lucrarea citată, „e însăși străveche, aproape tot atât de veche ca și negoțul. Ea nu poate fi urmărită... până în epoca pietrii, dar e desigur mai veche decât banul.“¹³² Desigur, o remarcabilă descoperire pentru d. Zeletin, care consideră cămăta ca o fază primitivă a capitalismului.

Socotim că e bine să ne oprim aici, căci dacă ar fi să cercetăm și o altă variantă a d-lui Zeletin, după care oriunde apare burghezia, apare și schimbul,¹³³ – burghezia ar fi, în ultimă analiză, anterioară acestuia. De vreme ce am și anexat întreaga istorie și preistorie, nu ne-ar rămâne pentru analiza acestei noi definiții decât să mai cuprindem în era burgheză raiul și creațiunea, iar pe creator să-l considerăm ca pe cel dintâi burghez sadea.

Cu delimitarea începuturilor erei burgheze, deși spijinit de autorități inatacabile, d. Zeletin n-a avut prea mult noroc. Să părăsim deci încercarea d-sale de a-și spijini părerea pe Marx și pe noțiunile economice ale acestuia, să-l pe lăsăm omul cavelor și să trecem la cercetarea istorică a unor vremuri mai apropiate. Am văzut mai sus că pentru d. Zeletin înrâurirea capitalismului din afară e un fenomen general, care departe de-a caracteriza România se aplică oricărei țări, Germaniei și Rusiei, ca și Italiei, Spaniei, Țărilor-de-Jos și Angliei. Să cercetăm și afirmația aceasta ceva mai îndeaproape.

129 Kautsky, *Der Ursprung des Christentums*, Stuttgart, 1910, pag. 33.

130 *ibid.*, pag. 73.

131 O singură excepție există pentru d-sa: Hilferding, desigur un cercetător strălucit, dar nu unic în tabăra marxistă.

132 *op. cit.*, pag. 91.

133 Zeletin, *op. cit.*, pag. 10 și 11.

b) Înfrâurirea capitalistă din afară

Știm că negoțul din Europa apuseană și Orient nu încetase cu desăvârșire nici în vremurile celei mai depline feudalități. După cruciade legăturile acestea comerciale cu răsăritul ajunseră din ce în ce mai strânse. Reprezentanții europeni cei mai de seamă ai acestui negoț sunt, la început, republicile comerciale italiene. Cu veacuri înanite de cruciade aflăm negustori din Amalfi, Veneția și Genua cercetând stăruitor Bizanțul, centru de artă, lux și negoț. Negustorii italieni găseau acolo bogate antrepozite de mărfuri, alimentate din Indii pe calea Alexandriei. Când arabii ocupară Egiptul, întrerupând căile vechi din negoț, italienii intrară în contact direct cu Alepul, cu Tripolisul, cu porturile Siriei, unde caravanele aduceau din interior mărfurile Indiei, prin golful Arabic și Bagdad. Mai târziu, când arabii redeschiseră golful arabic, italienii se așezaseră în Alexandria, cumpărând acolo mărfurile pe care le des făceau în toate porturile Mediterane și până în Anglia și Țările-de-Jos. În toată vremea aceasta Veneția stă sub puternica înfrâurire a Bizanțului, iar dogele mai cere împăratului bizantin bula de aur ca semn al investiției. Asemenea negoț cu Levantul făcea și Pisa și, îndeosebi, rivala Veneției, Genua.

Odată cu cruciadele negoțul acesta luă un și mai mare avânt. Venețienii nu transportă cu vasele numai oștile creștine, ci livrează și saracinilor vase și piloți. Întemeierile vremelnice de state latine în Orient întăresc situația comercială a cetăților italiene, care, pe lângă negoț, fac și război, acolo unde acesta pare lucrativ. Oștile creștine ale Nordului văd înfloritoare republici italiene și, împreună cu locuitorii acestora, vin în contact strâns cu civilizația bizantină, care mai e încă în picioare, și văd totodată civilizația arabilor în toată splendoarea ei. Până aici răzbișeră în Apus unele mărfuri, de aici în colo pe lângă acestea se adaugă o puternică înfrâurire culturală. Filozofia și medicina, matematicile și astronomia orientală, vin să fecundeze Apusul. Iar mătăsurile și armele damaschinate, câinii de vânătoare și caii arabi, elefanții și trestia de zahăr, safranul și indigoul nu sunt singurele obiecte de import: vasele care se întorc din Răsărit mai aduc, pe lângă aceste mărfuri, și statui, coloane, basoreliefuli, marmură, bronzuri, mozaicuri, care alcătuiesc temelia arhitecturii bizantine în Italia. Și poate că de atunci încep italienii să stăruie nu numai să importe, ci să-și producă acele mărfuri de lux, care aduc câștiguri atât de mari: reproduc stângaci mătasea din Damasc și țesătura cu păr de cămilă, imită sticla Tirului și oglinda.

Aplicațiile emailurilor, lucrările damaschinate și cizelate, într-un cuvânt procedeele tehnice, sunt importate de aici încolo și ele în sudul Europei pe lângă produsele gata ale Orientului, procedee ținute secret și

considerate ca un izvor de bună stare. Prin intermediul negoțului oriental cu Indiile și China pare a se fi introdus și pulberea, care a fost mai degrabă importantă decât descoperită la noi și care-și găsește aplicația în războaiele europene încă de la începutul veacului al XIV-lea.

În vreme ce Bizanțul se sfâșia pentru a ști dacă Sfântul Duh purcede de la Dumnezeu Fiul ca și de la Tatăl, în vreme ce Veneția se lupta cu Genua pentru a-și smulge reciproc privilegiile și monopolurile care le alcătuiau temelia negoțului cu Levantul, năvălesc turcii, punând stăpânire pe Constantinopol, amenințând să supună întreaga creștinătate și ocupând străvechile drumuri de negoț cu Asia. Barbari erau turcii numai relativ: când ajung să prăbușească rămășițele imperiului bizantin, ei nu sunt numai bine pregătiți ca războinici disciplinați, ci au cules roadele civilizațiilor persane și arabe și sunt un popor comercial. De aceea, de la o vreme iau asupra lor mijlocirea traficului asiatic și în timp ce se războiesc cu Europa, asigură și negoțul Veneției și Genuei, care mai rămân stăpâne în coloniile lor din Marea Neagră, Galata și Arhipelag. Iar când italienii vor pierde prerogativele și comptuarele lor orientale, turcii le vor lua nu numai ca războinici, ci și ca negustori care înlătură un rival comercial. Dacă unele drumuri de negoț cu orientul depărtat vor fi tulburate de aici încolo, invazia turcilor provoacă o revărsare de refugiați bizantini în Italia, care reprezintă pentru aceasta un mare aport cultural, o adâncire a influenței elene. Iar oricât ar fi schimbat turcii starea anterioară de lucruri, un câștig era cert și nu mai putea fi smuls: Florența, de pildă, producea țesături cu fir de aur, care egalau cele mai repute produse ale Asiei. Exceptând plantele exotice, Europa era în stare să producă de aici încolo mărfuri tot atât de frumoase și bune, ca și Indiile. Iar unele, precum e tiparul, cunoscut chinezilor de veacuri, aflau tocmai în vremea aceea perfecționări menite să aibă urmări considerabile. Știința și arta, care vor rodi de aici încolo și în spiritele europene, mătasea și purpura, procedeele tehnice ale meșteșugurilor asiatice, ciuma care va decima populația Apusului – toate acestea le importase Europa prin mijlocirea cetăților comerciale italiene din Bizanț, Persia, Indii și China. Un singur lucru lipsea, când venirea turcii să tulbure acest negoț: *capitalismul*. Pe acesta nu-l putuseră importa venețienii și genovezii cu corăbiile lor, nu-l aflaseră nici Marco Polo și ceilalți călători, care pătrunseseră în inima Asiei, pentru motivul că acesta nu exista nici în Bizanț, nici în Bagdad, nici pe malurile Gangelui și nici în inima imperiului cersesc. Toate aceste ținuturi trimiteau mărfuri, dar acestea erau produse de meșteșugari proprietari ai mijloacelor lor de producție, precum proprietari ai pământului erau și acei care trimiteau de acolo în Apus mirodeniile. Civilizația milenară a Asiei reușise să producă cele mai rafinate obiecte de lux: o tradiție, care se pierdea în negura

vremurilor, desăvârșise procedeele tehnice, moștenite din tată în fiu. Dar nu se găseau în inima Asiei nici capitaliști, nici proletari și nici unul dintre acele elemente care caracterizează societatea europeană modernă.

Pe cât de puțin putuseră introduce europenii capitalismul din Asia, cu vechia ei civilizație, pe atât de greu l-ar fi adlat în noile ținuturi descoperite de Columb. În vremea când europenii pătrund în America, ei făceau de mult negoț nu numai cu produsele orientale de lux, ci produceau ei înșiși pentru comerțul internațional, țesături de lână, cânepă și mătase, pânzeturi, extrăgeau cărbuni, fier, argint și aur din mine, prelucrau lemnul, pieile și fierul prin procedee cu mult superioare celor pe care le puteau învăța din contactul cu cele mai înaintate civilizații ale pieilor roșii. De altfel nu pentru a introduce de acolo moduri superioare de producție, ci pentru a-și tăia din trupul noului continent colonii cât mai întinse și a le stoarce cât mai mult, pătrundeau europenii în America. Urmări asemănătoare trebuia să aibă ocolirea Capului Bunei Speranțe, care pune pentru prima oară Europa în contact nemijlocit cu Indiile.

Urmarea cea mai de seamă a tuturor evenimentelor din veacul al XV-lea, fu înlăturarea republicilor italiene din primul plan al comerțului mondial. Și nu ca urmare a „vămurilor interioare” cum credea d. Zeletin.¹³⁴ Acestea încurcau numai drumul vechi, pe uscat, spre Indii. De ce nu luau italienii, și ei, calea cea nouă, căci nici o vamă interioară nu încurca drumul dintre Veneția și Indii pe la Capul Bunei Speranțe? Dacă de aici încolo corăbiile italiene se duc la Lisabona, după mărfuri indiene, pricina stă în caracterul de monopol al comerțului din acea vreme. După cum genovezii și venețienii nu îngăduiau altora să pătrundă în Cafa sau Galata, în Cipru sau pe coasta Palestinei, asemenea și portughezii interzic oricărui vas străin navigația în apele Indiilor. Întâlnind în 1502 vase arabe care transportau orez de acolo, Vasco di Gama arse toate corăbiile și puse de tăie nasul, urechile și mâinile celor 800 de persoane care alcătuiau echipajele. Nu vămile interioare, ci teama de-a li se tăia nasurile îndrepta pe venețieni spre Lisabona, ruinându-le comerțul, ca și pe cel al Egiptului.

Un caracter mai mult sau mai puțin pronunțat de monopol avură toate coloniile întemeiate în acea vreme: cele spaniole din America de Sud, ca și cele portugheze din Africa, Indii sau Brazilia. Cele întemeiate în veacul al XVII-lea de Franța și Olanda, iar apoi de Anglia, mai păstrează multă vreme urme ale acestui caracter colonial primitiv, bazat pe privilegiu și monopol.

Iar ceea ce se aduce de acolo nu-i capitalismul, pe care nu-l cunoșteau încășii, ci în primul rând aurul pe care-l aveau din belșug. Toate comorile

134 Zeletin, *op. cit.*, pag. 41.

grămadite în Indii, pe țărmurile africane, în Mexic și Peru, sunt prădate și aduse în Europa, iar populațiile băștinașe sunt obligate nu numai la plata tributului, ci și jefuite sistematic și condamnate să lucreze de aici înainte, până la istovire în mine, pentru a spori importul european al metalelor prețioase.

În schimbul atâtor comori, Europa va dăruia și ea ceva coloniilor: robia. Pentru a-și asigura brațe de muncă europenii vor reduce pieile roșii la sclavie, coborându-i în mine sau grămădindu-i în plantații. Iar când pieile roșii vor pieri cu miile, dovedindu-se nedestoinici să participe la civilizația noastră, Africa va asista la vânători și negoț de negri, negoț sprijinit de stat și biserică și ajuns mai apoi monopol regal. Mai rafinat va fi procedeul englez în Indii, unde birul și dările naturale vor ajunge la același rezultat: reducerea populației, fie și în forme mascate, la robie, pentru a storce cât mai mult metal galben.

Vedem, dar, că la noi se aduce aur de pretutindeni, mirodenii din Orient, trestie de zahăr, tutun, cafea și cânepă din noile ținuturi, într-acolo se duce în schimb conchistadorul, sifilisul, rachiul, robi și creștinismul de la noi. Capitalismul însă nu se importă nici din Goa, nici din Calcuta, nici din Cuzco. Și nu se importă pentru că acestea nu-l cunoșteau, după cum nu-l cunoscuseră nici imperiul bizantin, Arabia sau Persia.

Numai d-lui Zeletin i-a fost rezervat să considere că Italia, Spania, Țările-de-Jos și Anglia au ajuns la producția capitalistă prin înrăurirea din afară. Un singur detaliu a uitat d-sa să ne arate: unde exista acel capitalism când îl introducea Europa apuseană? În imperiul feudal birocratic bizantin, la nomazii din pustiul Arabiei sau în societatea întemeiată pe caste a Indiilor? Sau poate la triburile de vânători ale Americii sau la antropofagii Africii centrale?

Dacă într-adevăr toate țările au *importat* capitalismul, acesta s-ar reduce la o simplă deosebire de *grad* față de civilizațiile anterioare, capitaliste și ele, dar mai puțin.¹³⁵ Pe calea aceasta capitalismul milenar al Asiei dă naștere capitalismului antic elen și roman, acestea la rândul lor creează pe cel bizantin, care împreună cu capitalismele arabe, persane,

¹³⁵ Pentru a face plauzibilă asemenea teorie d. Zeletin, criticând denumirea de țări „înapoiate” pe care o află la Gherea, afirmă că „orice țară a fost la început în stare de înapoieră față de altă regiune”. Evident. Principatele Române erau „înapoiate” față de civilizația Bizanțului. Dar înrăurirea ce-i putea veni de-acolo se mărginea la arhitectură, port și titluri domnești. De-o influență *capitalistă*, nu putea fi vorba. De aceea atunci când, spre a-și ilustra teza, d. Zeletin descoperă cu mândrie că „însăși Europa, luată în întregime, a fost la începuturile „burgheziei apusene o regiune înapoiată și barbară față de îndepărtatul Orient”, și punc acest raport în paralelă cu înapoierea altor țări față de Anglia capitalistă, d-sa jonglează cu cuvintele și dovedește că nu a pătruns pe Gherea, căci acesta a înțeles prin țări „înapoiate” țări capitaliste și nu a confundat niciodată Manchesterul cu Teba (Vezi Zeletin, *op. cit.*, pag. 29).

indiene și chineze, reînviolate prin capitalismul juvenil de pe malurile Mississipiului și Amazonului, vor „influența“ Europa apuseană și vor da naștere capitalismului desăvârșit al Italiei, Spaniei, Olandei și Angliei moderne. Și astfel printr-o dezvoltare de veacuri, burghezia se va revărsa din Memfis și Babilon în Atena și Cartagina, Bizanț, Bagdad și Alexandria, în Veneția, Lisabona, Amsterdam și Londra, până ce, după târcoale milenare, se va hotărî, după răscoala lui Tudor Vladimirescu, să bată și la porțile Principatelor Române. În selul acesta d. Zeletin va dovedi și pe cale istorică, ceea ce arătase pe calea definițiilor economice: dacă originea aristocrațiilor feudale nu poate fi urmărită dincolo de vremea cruciadelor, blazonul burgheziei e mai vechi decât prima dinastie a faraonilor.

Dar cum se împacă această teorie, după ce toate țările au importat capitalismul, cu afirmația următoare a d-lui Zeletin:

„Între veacul XV-XVI se îndeplinește cea mai mare revoluție în dezvoltarea „burgheziei: e nașterea capitalismului“.

Să nu înșirăm asupra faptului că nașterea capitalismului nu poate fi o revoluție în dezvoltarea burghezie, ci corespunde nașterii ei. Să reținem numai faptul că abia în veacul al XV-XVI-lea ia naștere capitalismul. Dacă atunci se „naște“, cum o poate face sub înrâurirea capitalismului din afară ? Și dacă într-adevăr se naște abia în acel moment, cum îi poate delimita „era“ negoțul, capitalul comercial sau schimbul, ele, care nu se nasc după descoperirea Americii ? Tot chestiuni asupra cărora așteptăm să ne dumerim dintr-o viitoare lucrare a d-lui Zeletin. Pentru moment totul e enigmatic în jurul acestor chinuitoare probleme. E aici un mister voit de d. Zeletin, mister la care nu renunță ușor. Astfel în prima formă a studiului d-sale d. Zeletin ne spune că descoperirea Americii strămuta drumurile de negoț spre Apus, iar în aceeași vreme are loc o „mare prefacere economică“ care deplasează centrul economic european din sudul spre nordul Europei, prefacere economică „ale cărei pricini par a rămânea încă misterioase“.¹³⁵ Misterioase sunt aici cauzele prefacerii economice din „veacul al XV-XVI-lea“ care au ca urmare deplasarea centrului economic din sudul și nordul european. În broșură misterul va dăinui și d. Zeletin ne va vorbi de „acea misterioasă prefacere economică“ din veacurile XV și XVI. Aici cauzele nu mai apar misterioase sunt însă efectele, „prefacerea“ însăși. Și mai misterioasă apare această rămășiță din „Arhiva“ când ținem seama că în introducerea adăugată broșurii, d. Zeletin ne dă cheia enigmei, arătând anume că acea prefacere enigmatică nu e altceva decât nașterea capitalismului.

Dar dacă ar fi să cercetăm toate „misterele“ și contrazicerile d-lui Zeletin, unde am ajunge ? Cum am putea împăca de pildă afirmația, pe

care o cercetăm aici și după care toate țările și-au dezvoltat capitalismul sub înrăurirea unui capital străin, fără a excepta Italia, Spania și Țările-de-Jos, cu afirmația că „el (capitalismul Ș. V.) se naște în Olanda ?”¹³⁶

Cum se împacă afirmația nașterii capitalismului în Olanda după descoperirea Americii, cu aceea că „cea mai strălucită descriere a revoluționării unei societăți agrare sub înrăurirea capitalismului comercial” a dat-o Ed Meyer, care „cu o neasemuită bogăție de fapte și pătrundere economico-sociologică, arată... în a sa monumentală istorie a antichității, cum comerțul cu Orientul revoluționează economia ca și întregul edificiu al instituțiilor grece, *îndrumându-le pe bază burgheză capitalistă*”.¹³⁷ Cum se împacă afirmația aceasta a unei societăți burghezo-capitaliste în Grecia antică cu aceea că „leagănul capitalismului este nord-vestul germanic al Europei” ?

Dar să lăsăm această inextricabilă țesătură de contradicții. Cititorul știe, acum, că nici schimbul, nici capitalul comercial nu dau naștere, de la ivirea lor, capitalismului, și că nici capitalismul nu poate apare la începuturile sale, după descoperirile geografice ale veacului al XV-lea – sub înrăurirea unui capitalism străin, pentru simplul motiv că aceasta nu exista nici în noile regiuni descoperite, nici în cele vechi cu care Europa ajunge la un contact mai intim.

Dar, va putea spune cititorul, dacă d. Zeletin nu știe *când* începe „era burgheză”, dacă nu știe *cum* începe capitalismul la origine, rămâne o nedumerire: odată ivit în Olanda, Anglia și Franța, nu se nasc toate celelalte state capitaliste ulterioare sub înrăurirea unui capitalism preexistent în Apus ? Dacă deci înrăurirea străină nu-i un fenomen general, nu rămâne el oare un fenomen special pentru țările înapoiate, printre care am putea număra nu numai Rusia și România, Japonia și Indiile, ci și Germania de acum trei sferturi de veac ?

Redusă la aceste limite problema există. Dar și aici greșește d. Zeletin, când socotește că formele trecerii acestor state la capitalism au fost pretutindeni aceleași. Toate aceste popoare au cunoscut înrăurirea străină a capitalismului, dar nu toate în aceeași formă: unele au fost metodele pătrunderii capitaliste în Germania, altele în Rusia, unele la noi și altele în Japonia, China sau în Indii; fundamentale deosebite au fost formele înrăuririi capitaliste în insulele Arhipelagului oceanic sau în coloniile riverane ale Africii de cele manifestate în coloniile engleze care se desprind la un moment dat de patria mamă spre a alcătui Statele Unite ale Americii. De n-ar fi decât deosebirea de atitudine a elementului străin, a capitalismului, care pătrunde într-o societate înapoiată și încă

136 Zeletin, *op. cit.*, pag. 14.

137 Zeletin, *op. cit.*, pag. 31.

nu s-ar putea vorbi de identitate. Dar mai e încă un element, care le determină în mod esențial formele de tranziție spre capitalism. Când expansiunea bruscă a capitalismului pune Apusul european în contact cu întregul glob, supunându-l legilor capitalului, globul acesta cuprinde cele mai deosebite forme sociale. Capitalismul nu vine în contact numai cu societăți cu o structură feudală sau asemănătoare acesteia, ci întâlnește în Africa și Oceania societăți de sălbatici, vânători sau pescari, care nu știu încă să-și numere degetele, întâlnește societăți agrare comuniste, ca și societăți cu o civilizație milenară pe bazele proprietății private, iar singură India reprezintă în spațiu, în deosebitele ei regiuni, gama aproape completă a tuturor alcătuirilor sociale pe care le-a cunoscut istoria în timp. La pătrunderea lor în Indii, englezii găsesc acolo comuna agrară indiană, ca și statul sclavagist, alcătuiri similare feudalismului, ca și cele ale despotismului asiatic. Capitalismul dizolvă, desigur, peste tot, vechile raporturi sociale, dar din elementele pe care le află în viață și pe care le va înrâuri prin aportul său nou, va ieși o formă socială deosebită, după cum va fi rezultată dintr-o veche alcătuire feudală sau dintr-o societate comunistă. Formele capitaliste vor da alte rezultate în îmbinarea lor cu elementele sociale ale Germaniei feudale, decât din amalgamarea lor cu comuna indiană, după cum altul va fi copilul unui alb cu o mamă galbenă, asiatică, și altul copilului aceluiasi alb cu o negresă, sau o aztecă americană.

IV. Circulația

a) Concepția istorică

După ce am văzut care sunt „fazele” capitalismului în general și ale capitalismului românesc, în special, după ce am văzut că între Apus și Răsărit există o identitate de dezvoltare al cărei element de căpetenie e înrâurirea capitalismului din afară, să ne reîntoarcem la tratatul din Adrianopol. Știm când și cum începe „era burgheză”, căci d. Zeletin ne-a lămurit în aceste direcții. Dar odată intrați și noi, după 1829, în vârtoarea capitalismului apusean, nu știm încă un lucru esențial, nu cunoaștem încă elementul determinant al dezvoltării noastre în acea epocă.

Căci și în acest punct, Gherea, ca și ceilalți predecesori ai d-lui Zeletin, au comis o greșală de neiertat, au ignorat factorul principal al acestei perioade, a căruia existență o aflăm abia prin descoperirea d-lui Zeletin. Dar, conform obiceiului nostru, să lăsăm pe d. Zeletin să ne prezinte d-sa însuși această descoperire a sa. D-sa va începe, firește, cu un atac împotriva lui Gherea și a felului cum acesta „socoate că aplică metoda socialistă (care metodă socialistă ? A lui Fourier sau Owen ? D. Zeletin, desigur, vrea să spună metoda „marxistă” Ș. V.) la cercetarea societății noastre”. Și greșala lui Gherea nu-i de detaliu, nu privește vreo chestiune secundară, ci pune în discuție însăși concepția materialistă a istoriei. Într-adevăr el „se încumetează să explice edificiul nostru social din *modul de producție*, închipuindu-și de bună seamă, că după Marx acesta este adevăratul fond economic, oricând și oriunde”¹³⁸.

---

138 Zeletin, *op. cit.*, pag. 30.

Mărturisim că, până aici, același lucru ne-am încumetat a-l crede și noi. Dar această greșală nu-i decât urmarea ignoranței, căci, ne spune d. Zeletin, „oricine s-a familiarizat mai de-aproape cu spiritul marxismului, își poate da lesne seama cât de nenorocită era această idee și la ce nonsensuri trebuia să ducă¹³⁹ până ce, cu ajutorul d-lui Zeletin, vom renunța la toate „nonsensurile“ la care ne-a dus Gherea. D. Zeletin, „familiarizat mai deaproape cu spiritul „marxismului“, ne va arăta că „nicăieri nu susține Marx – și nu poate susține nici un cercetător serios – că în societățile agrare, intrate în proces de revoluție, factorul economic hotărâtor ar fi raporturile de producție“¹⁴⁰.

Într-adevăr aceasta nu o susține Marx anume, și nu o face pentru motive pe care le vom vedea îndată. Dar multe nu susține Marx. Cel mai atent cititor al „Capitalului“ nu va găsi de pildă într-însul afirmația noastră, repetată, că d. Zeletin n-a înțeles pe Marx. E aceasta oare un motiv suficient, pentru a deduce că d. Zeletin e marxist ? Desigur că nu, căci ceea ce interesează nu este ce *nu* spune Marx, ci ceea ce spune. Dacă ar fi deci ca d. Zeletin să se spijine pe această dovadă negativă, am fi și lichidat întreaga teorie, cu cele de mai sus.

Dar Marx nu se mărginește, pare-se, să *nu* afirme nicăieri cele spuse de Gherea, și anume că modul de producție ar fi pretutindeni factorul predominant, ci „dimpotrivă Marx arată“, după d. Zeletin, „că în asemenea faze de dezvoltare (adică într-o societate agrară intrată în proces de revoluție Ș. V.) elementul economic predominant e comerțul“¹⁴¹. Aici stă după d. Zeletin, marea greșală a lui Gherea și, putem adăuga noi, a marxismului român, în genere, că și unul și altul caută să explice fenomenele noastre sociale, cercetându-le cauzele în modul de producție, pe câtă vreme ar trebui să le caute în negoț, căci aceasta rezultă în mod necesar „atât după Marx, cât și după oricare alt gânditor, care nu s-a certat pe de-a-ntregul cu faptele“¹⁴². „Adevărul atât de mare și adânc“ în care a crezut Gherea „cum că la începuturile dezvoltării burgheziei modul de producere ar fi alcătuit baza care hotărăște dezvoltarea unei societăți“ este o plăsmuire a marxismului, român, un nonsens, pe care „nu l-a cunoscut nici Marx. L-a descoperit abia elevul său român, spre marea daună a cercetărilor sale sociologice“¹⁴³.

De unde deduce însă d. Zeletin indetentitatea concepției sale cu cea a lui Marx ? Unde a găsit d-sa la acesta afirmația că, într-o societate agrară intrată în proces de revoluție, negoțul e factorul determinant ?

139 Zeletin, *op. cit.*, pag. 30.

140 Zeletin, *op. cit.*, pag. 30.

141 Zeletin, *op. cit.*, pag. 30.

142 Zeletin, *op. cit.*, pag. 31.

143 Zeletin, *op. cit.*, pag. 30, nota 2.

„Această concepție“, afirmă distrugătorul lui Gherea, „e dezvoltată în deosebi în cap. XX din vol. III, part. I, pag. 355 în ediția franceză, sub titlul „Istoria capitalului comercial“¹⁴⁴. Acest capitol e cunoscut cititorului nostru și face parte din cele două capitole fatidice, destinate a da coloratura marxistă necesară gândirii d-lui Zeletin. De data aceasta însă d. Zeletin nu se mulțumește să ne trimită „în deosebi“ la acest capitol, ci se referă și la altul: „Să se vadă deasemenea cap. XXIII, 6 din vol. I: „Geneza capitaliștilor industriali“¹⁴⁵. Cu acest prilej vom face deci cunoștința unui nou capitol.

Din aceste capitole ne vom convinge, după d. Zeletin, că „nu reese... de nicăeri, că după Marx într-o societate agrară în proces de revoluție, baza care-i hotărăște dezvoltarea, ar fi modul de producție: această bază este, dimpotrivă, procesul de circulație îndrumat de capitalul de comerț“¹⁴⁶.

Și acum, după ce am fixat afirmațiile d-lui Zeletin, puem trece la cercetarea textelor la care ne trimite.

Înainte de a o face ne vom abate însă de la chestiunea specială a „capitalismului comercial“ spre a analiza altă formă a capitalului. Aceasta ne va ajuta, mai apoi, să clarificăm mai ușor problema care ne preocupă aici. Astfel făcând, vom interverti cronologia istorică, dar vom avea un premegător în această atitudine: pe Marx. Nici el nu-și începe, în opera sa fundamentală, analiza cu capitalul comercial și iată cum interpretează Kautsky, într-o lucrare de popularizare a „Capitalului“, această intervertire:

„Dacă voim să prezentăm un tip de mamifer“, ne spune acesta, „nu vom înfățișa în primul rând ornitoringul *care face ouă*. De aceea, dacă vrem să înțelegem capitalul, care determină construcția economică a societății moderne, nu trebuie să plecăm de la formele așa zise antedeluviene, de la capitalul cămătăresc și comercial.“... Formele acestea precapitaliste „nu pot fi înțelese decât după cunoașterea formei moderne fundamentale a capitalului. E deci ușor de înțeles pentru ce n-a cercetat Marx capitalul comercial și pe cel aducător de dobândă în primele două volume ale „Capitalului“; acestea sunt închinat cercetării *legilor fundamentale* ale capitalismului“¹⁴⁷.

Pentru a putea deci înțelege caracterul capitalului comercial, să cercetăm și noi pe scurt forma sa fundamentală, modernă, în măsura în care acest lucru pare necesar pentru problema ridicată de d. Zeletin.

144 Zeletin, *op. cit.*, pag. 30, nota 3.

145 Zeletin, *op. cit.*, pag. 31, continuarea notei 3.

146 Zeletin, *op. cit.*, pag. 31, sfârșitul notei 3.

147 Kautsky, *Karl Marx' Oekonomische Lehren*, Stuttgart, 1912, pag. 62.

b) Circulația la Marx

În primul volum, Marx cercetează exclusiv *procesul producției capitalului*. Cuvintele subliniate aici alcătuiesc chiar subtitlul acestui volum. În el aflăm o amănunțită analiză a *mărfii*, din care e alcătuită bogăția societății capitaliste, a *valorii*, care e cuprinsă în marfă și determinată de calitatea muncii pe care o conține, a *monedei* în care se exprimă acele valori. Mai aflăm o a doua funcție a monedei: aceasta nu exprimă numai valoarea, ci și *mijlocește circulația* mărfurilor căci, după cum am mai arătat, pentru ca să aibă loc o circulație de mărfuri, e necesar să intervină banul. Atât în circulația simplă (M-B-M), cât și în cea dezvoltată (B-M-B'), mijlocitor e banul, B.

Dar atât marfa, cât și banul și circulația mărfurilor, deși elemente componente ale capitalului, îi sunt anterioare; ele trebuie să existe pentru ca acesta să se poată ivi. „Circulația mărfurilor e punctul de plecare al capitalului. Producția mărfurilor și circulația lor dezvoltată, adică *negotul*, constituie factorii istorici, care dau naștere capitalului.”¹⁴⁸

Dar ce e banul acesta preexistent ? Ce-l deosebește de capital ? „Banul ca ban și banul în funcție de capital nu se deosebesc la început, decât prin *forma circulației lor*.”¹⁴⁹ Atât timp cât banul mijlocește numai circulația simplă (M-B-M),¹⁵⁰ el nu e capital. Pe dată ce se ivește circulația dezvoltată (B-M-B'), ne aflăm în fața capitalului. „Banul, care în mișcarea sa parcurge această circulație din urmă, se transformă în capital, devine capital și, prin destinație, e deja capital.”¹⁵¹

Această circulație prezintă însă, după cum am mai văzut-o, o enigmă. Ea duce la un adaus de valoare. La capătul circulației, banul se reîntoarce sporit în mâna posesorului, face pui. De unde vine acea plusvaloare ? Din circulație nu. „Circulația sau schimbul mărfurilor nu crează valoare.” După cum știm principiul circulației e schimbul între valori egale. Pare deci o contradicție că la sfârșitul actului de circulație să găsim o valoare mai mare decât cea inițială. Pentru a explica misterul, Marx lasă deoparte circulația, face abstracție de acea formă a capitalului, care nu părăsește niciodată circulația și care nu ne poate deci dezlega misterul și se mărginește la analiza capitalului industrial, care, prin investiția sa în producție, ne dezvăluie secretul creației de plusvaloare.

„Se înțelege deci pricina pentru care, în analiza noastră asupra formei fundamentale a capitalului, a formei în care el determină organizația economică a societății moderne, lăsăm la început deoparte forma sa... oarecum antedelviană, adică acea a capitalului comercial și a capitalului

148 Marx, vol. I, par. II, cap. IV, I.

149 Marx, *ibid.*

150 Vezi la pag. 34 și 35, ce înțelege Marx prin circulația simplă, spre deosebire de cea dezvoltată.

151 Marx, *ibid.*

cămătăresc... în decursul cercetărilor noastre, vom constata că capitalul comercial și cel cămătăresc sunt ambele forme derivate și vom vedea în același timp cauzele pentru care ele apar în istorie înainte de forma fundamentală a capitalului”¹⁵².

Pentru a ieși din dilema în care se află, pentru a explica, cum, pe de o parte, valoarea nu devine capital decât printr-o *formă specială a circulației*, iar pe de alta, el nu-și poate realiza rațiunea de a fi, aceea de a crea plusvaloare, decât în afara circulației, Marx părăsește circulația și pătrunde în producție, lasă deoparte piața și intră în atelier.

Acolo, el găsește o marfă specială, a cărei consumare are darul de a produce plusvaloare: *puterea de muncă*. Ca oricare altă marfă, valoarea ei e determinată prin cantitatea de muncă necesară reproducției ei și a cărei expresie în bani e *salariul*.

Acesta este elementul cel mai caracteristic al societății actuale. În forma în care Marx află puterea de muncă în atelier – ca simplă marfă – ea nu se mai regăsește în alte alcătuiri sociale. Marfă, bani, schimb, negoț, cămătă, capital, au cunoscut și epoca șerbiei și cea a tobiei. Muncă salariată încă nu. „Ceea ce caracterizează deci epoca capitalistă, e faptul că și pentru muncitor, puterea de muncă ia forma unei mărfi care-i aparține, iar munca sa ia forma de muncă salariată”¹⁵³.

De acest element îndemnat se ocupă Marx mai cu deosebire în primul său volum. Modul cum e pusă în valoare munca (cap. V), proporția în care e repartizat capitalul investit în puterea de muncă și în mijloacele de producție (cap. VI), rata și masa plusvalorii, care este determinată de acest raport (cap. VII și IX), însemnătatea duratei zilei de lucru (cap. VIII), metodele de a produce plusvaloare absolută și relativă (cap. X-XVI), salariul (cap. XVII-XX) sunt analizate în amănunt. După ce aflăm astfel cum se creează plusvaloarea, Marx ne înfățișează cum și-o însușește capitalistul adăugând-o capitalului său inițial. Formele și legea generală a acestei acumulări sunt cuprinse în cap. XXI-XXV¹⁵⁴.

După ce ne-a arătat în primul volum, unde și cum se creează plusvaloarea, după ce ne-a dezvăluit toate misterele producției capitaliste, Marx reia firul de unde-l lăsase. În al doilea volum ne e înfățișată în amănunte mișcarea, *procesul circulației capitalului*. Formula generală a acestei circulații o cunoaștem. Marx o descompune aici în elementele ei și ne-o prezintă în diferitele sale stadii.

¹⁵² Marx, *ibid.*

¹⁵³ Marx, *ibid.*

¹⁵⁴ Procesul acumulării capitalului nu-i altceva decât fenomenul sporirii capitalului prin adăugare de plusvaloare. Înțelegem deci, de ce am numit nonsens expresia „acumulare de capitalism”: pentru că, realmente, n-are înțeles. Un „stadiu” în care se „acumulează un însemnat capitalism comercial” (pag. 35) e un fenomen pe care l-a ignorat Gherea, *et pour cause*, și a cărui descoperire a fost rezervată d. Zeletin.

Primul stadiu: „Capitalistul apare ca *cumpărător* pe piața mărfurilor și a muncii: banii săi se prefac în mărfuri, sau, cu alte cuvinte, desăvârșesc actul B-M al circulațiunii“.

Al doilea stadiu: „Consumarea productivă, de către capitalist, a mărfurilor cumpărate... capitalul său trece prin procesul producțiunii=P“.

Al treilea stadiu: „Capitalistul se reîntoarce în piață, ca *vânzător*; marfa sa se prefac în bani. Sau cu alte cuvinte, săvârșește actul M-B al circulațiunii“.

Formula generală a circulației capitalului e deci:

$$B - M \dots P \dots M' - B'$$

„Punctele indicând că procesul circulației este întrerupt, iar M' și B' corespund valorilor M și B sporite cu plusvaloarea“.

„Primul și al treilea stadiu n-au fost expuse în primul volum decât în măsura în care aceasta era necesară înțelegerii stadiului al doilea: procesul producțiunii capitaliste“.

Acum producția e lăsată deoparte și sunt studiate tocmai aceste stadii. În primul stadiu banul se prefac în marfă, în al treilea marfa se retransformă în bani, reluând forma pe care o avea la început, e deci o mișcare în *cerc*. „De aceea procesul total e un proces circulatoriu“.

„Cele două forme pe care le ia capitalul în cursul stadiilor circulațiunii, sunt cele de *capital în bani* și de *capital în marfă*; forma sa, în cursul stadiului producțiunii, e cea de *capital productiv*. Capitalul, care în cursul ciclului⁵⁵ său îmbracă aceste diferite forme și le desbracă succesiv, îndeplinind de fiecare dată funcțiunea corespunzătoare, este *capitalul industrial* – industrial în înțelesul că cuprinde orice ramură de producțiune exploatată în mod capitalist“.

„Industrial“ trebuie deci înțeles aici în sensul cel mai larg. Capitalul investit în agricultură va fi deci „industrial“, ca și acela care funcționează în producția metalurgică.

Aici aflăm un lucru esențial pentru înțelegerea problemei: capitalul industrial nu e fixat în producție, ci o părăsește, vagabondând prin circulație, metamorfozându-se: ba apare sub forma banului, ba sub aceea a mărfii. Și aceste metamorfoze nu sunt simple escapade: abia ele îi dau caracterul său de capital industrial.

„Capital în bani, capital în marfă, capital productiv, nu desemnează deci aici varietăți *autonome* de capitaluri... ci numai forme funcționale deosebite ale capitalului industrial, care le îmbracă pe câteși trele, rând pe rând“.

⁵⁵ Ciclul capitalului e forma circulatorie a capitalului, cuprinzând circulația sa de la un stadiu și până la reîntoarcerea sa în același stadiu: de la bani la bani, de la marfă la marfă, de la producție la producție... Ciclul capitalului productiv va fi deci: P..... M' – B' – M..... P, ciclul capitalului – marfa va fi: M' – B' – M ..... P..... M' etc.

Ne aflăm față de-o nouă caracteristică esențială: indiferent de forma pe care o îmbracă în vagabondajul său, fie că apare ca marfă, fie ca bani sau ca mijloace de producție, capitalul industrial își impune legile: nici în forma de capital-bani, nici în aceea de capital-marfă, acesta nu e *autonom*, nu se mișcă după capul său, ci numai în formele și în măsura pe care i le îngăduie caracterul său de capital industrial. Capitalul industrial e, deci, autocrat. Ca toți autocrații refuză altora autonomia și impune voința sa.

Autocratul e un zeu gelos, care nu suferă alți zei în jurul său. Pe dată ce apare, nu se mărginește să-și dicteze numai sieși. Toți zeii minori pe care i-ar afla în cale trebuie să i se supună. „Celelalte specii de capitaluri, care au apărut înaintea lui, în mijlocul unor moduri de producție trecute sau în decadentă, i se subordonează și suferă modificări corespunzătoare în mecanismul funcționării lor; ele nici nu mai există decât pe baza capitalului industrial, trăiesc și mor, dăinue sau cad odată cu el“.

Pe ce-și întemeiază capitalul industrial această atitudine dărză ? Pe faptul că „este singurul mod de existență al capitalului, care nu se mărginește să-și *însușească* plusvaloare, supraprodus; el îi urmărește de asemenea și *crearea*“. Și realizând această minune în *producție*, el îi „determină caracterul capitalist“, iar în măsura în care o cuprinde, „revoluționează tehnica și organizația socială a muncii și prin aceasta (revoluționează Ș. V.) și caracterul economico-istoric al societății¹⁵⁶“.

Piața mondială e terenul pe care se desfășoară circulația capitalului. După cum la nașterea sa, aceasta întâlnește în propria sa țară, în piața internă, forme anterioare, asemenea și în contact cu piața mondială dă de țări mai înapoiate, intră în contact cu elemente care-i sunt străine.

„Ciclul său se încrucișează cu circulația de mărfuri a celor mai deosebite moduri de producție socială... Puțin importă ca acestea (mărfurile Ș. V.) să fie produse de către robi sau țărani (chinezi, rioți indieni), de către comune (Indiile Olandeze) sau de către stat (prin șerbi, epocile depărtate ale istoriei ruse) sau chiar de către popoare de vânători pe jumătate sălbateci etc. Ca mărfuri și bani, ele se întâlnesc cu banii și mărfurile reprezentând capitalul industrial și intră în ciclul acestuia... oricare ar fi producțiunea din care au eșit, ele funcționează ca mărfuri pe piață și, ca atare, fac parte din ciclul capitalului industrial... ceea ce caracterizează circulația capitalului industrial, e proveniența universală a mărfurilor atrase în ciclul său, e caracterul mondial al pieții“¹⁵⁷.

Aici ne aflăm în fața unui fenomen, care ne privește de aproape: capitalul industrial nu supune unei profunde transformări numai patria

156 Toate citatele de până aici ale volumului II se regăsesc în cap. I al acestuia

157 Marx, *Capitalul*, vol. II, cap. IV.

sa de origine, ci subjugă toate ținuturile cu care vine în contact prin circulația mărfurilor sale.

Am urmărit cum a cercetat Marx *ciclul* capitalului, adică mișcarea cuprinsă între momentul în care capitalul își începe circulația sub una din formele sale și acela în care revine la aceeași formă (de la ban la ban, de la marfă la marfă d. p.). Să trecem acum la studiul *rotației* capitalului, care nu mai înfățișează ciclul „ca un act izolat, ci ca un proces periodic”.

Până aici Marx a analizat, fie numai un capital individual, fie numai mișcarea unei fracțiuni a capitalului social. În ultima parte a volumului al II-lea e cercetată circulația capitalului total al societății, procesul de reproducție.

Dar, după cum în primul volum a fost nevoit să se ocupe exclusiv de producție, în al doilea cercetează circulația *in abstracto* în forma ei pură, fără a ține seama de unele fenomene, care, în practica vieții capitaliste, vin s-o modifice. Toate trei stadiile capitalului sunt reprezentate aici de un singur individ, care e negustor și fabricant, produce și vinde. Acesta mai reține – prin ipoteză – și întreaga plusvaloare creată în uzinele sale. De asemenea Marx ia ca obiect al cercetării o fază în care capitalul a ajuns la o deplină dezvoltare. „Când considerăm reproducțiunea... nu o facem *ab ovo*; nu avem în vedere producțiunea capitalistă la nașterea ei, ci pur și simplu un an luat în cursul celorlalți”.¹⁵⁸ În volumul al treilea apare „procesul de ansamblu al producțiunii capitaliste”. Plusvaloarea scapă din mâna industriașului și acestuia nu-i rămâne decât o parte din ea, *profitul*, care și el crește sau scade, rămânând un profit mijlociu, cu anumite tendințe caracteristice. Restul plusvalorii se împarte între alții, sub formă de dobândă, de rentă, de impozit etc. Însușirea aceasta a unei părți din plusvaloare se face în temeiul îndeplinirii unor anumite condiții.

Să luăm ca pildă un industriaș. După ce împarte o parte din plusvaloare cu proprietarul funciar, cu statul etc., îi rămâne restul, profitul. Aceasta revine industriașului în temeiul funcțiunii sale în procesul de producție și în baza faptului că e proprietarul capitalului. Dar aceste două elemente pot fi despărțite: industriașul poate lucra cu capital împrumutat. În acest caz, profitul se va scinda: o parte rămâne industriașului ca *profit de întreprindere*, alta sub formă de *dobândă*, va trece bancherului, care a avansat capitalul. Diviziunea aceasta se poate afla și în legătură cu alte funcțiuni: industriașul poate să-și vândă singur produsul, poate să-l desfacă însă și prin mijlocitori, prin negustori. În primul caz va reține, în al doilea caz va ceda altuia, *profitul comercial*. Nici dobânda bancherului, nici profitul comercial al negustorului, nici renta care revine proprietarului solului, nu sunt create de către aceștia,

¹⁵⁸ Marx, *Capitalul*, vol. II, cap. XX.

ci reprezintă numai o parte însoțită de ei din plusvaloarea totală creată în producție, căci, după cum știm, nici actele vânzării, nici dreptul de proprietate, nu creează plusvaloarea.

Îmbinarea acestor diferite funcții într-o singură persoană, reprezentarea lor prin persoane deosebite, legile economice, care determină formele și condițiile după care fabricanții, bancherii, negustorii, moșierii, împart plusvaloare între ei, acestea ni le lămurește Marx în al treilea volum.

Incidental, el părăsește însă cercetarea acestor legi, care se manifestă în perioada capitalistă deplin dezvoltată și face incursiuni în domeniul istoric anterior producției capitaliste, în societățile care au precedat-o și în care capitalul industrial nu se născuse sau nu ajunsese încă stăpân al lumii.

Abaterile principiile de acest fel sunt cuprinse în două capitole din volumul al treilea: capitolul al XX-lea, intitulat „Istoria Capitalismului Comercial” și al XXXVI-lea, intitulat „Perioada precapitalistă”. În primul cercetează condițiile ivirii, formele dezvoltării și înrâurirea capitalului comercial, în celălalt evidențiază aceleași elemente cu capitalul uzurar; ambele cercetează deci perioada în care autocratul nostru nu se născuse sau nu ajunsese încă la maturitate. Din ele își trag însă, după cum știm, d. Zeletin și teoriile d-sale, coloritul marxist.

Disponând acum, după cele expuse mai sus, de elementele necesare, să supunem unei analize sumare afirmația d-lui Zeletin că, după Marx, într-o „societate agrară intrată în proces de revoluție” elementul predominant nu e producția, ci circulația.

c) Societatea agrară și revoluția

Dar mai întâi ce este „societatea agrară intrată în proces de revoluție”? Aceasta nu ne-o spune Marx nici în capitolul al XX-lea și nici aiurea. Societăți agrare sunt și societățile sclavagiste antice, și cele ale șerbiei în evul mediu și satul comunist indian. Grâu și orz, mei și ovăz producea și gospodăria antică romană sau egipteană, și cea feudală, și satul comunist indian, și mirul rus, și imperiul incașilor, și satul românesc de pe vremea lui Mircea. Producția grânelor nu este un semn distinctiv al unei societăți. Știind despre o societate numai că produce grâu sau nasturi, mătase sau cânepă, nu putem să-i prezicem caracterul. Ceea ce deosebește o societate de alta nu-i produsul, ci modul de producere. Grâul este produsul latifundiei romane, grâu și acela al domniilor baronului feudal; grâu se produce și azi pe moșia arendașului englez. Dar unul era produs de rob, altul de șerbi, iar cel de azi e produs de salariați. Aici stă deosebirea de căpetenie.

„Societatea agrară” a d-lui Zeletin, căci e a d-sale și nu a lui Marx, nu spune deci nimic. În schimb, considerând-o ca o fază în care ia naștere

burghezia, d-sa reușește și aici să strămute începuturile acestea, în mod arbitrar, la ivirea agriculturii sau la clipa când aceasta intră într-un „proces de revoluție“.

„Procesul de revoluție“ nu e nici el o noțiune mai precisă. El ar începe, după cum am văzut-o, cercetând „era burgheză“, prin înrâurirea negoțului. Dar negoțul, în îndelungata-i existență, influențează cele mai diferite societăți: Roma antică ca și Europa feudală, spre a nu mai aminti de altele. Și rezultatul acestei înrâuriri e deosebit după locul și vremea în care se manifestă.

„În antichitate acțiunea comerțului și a dezvoltării capitalului comercial duce totdeauna la robie, iar dacă sclavagismul exista deja, ea se traduce prin transformarea unui sistem de sclavaj patriarhal, producând obiecte de consum imediat, într-un sistem având ca scop producțiunea plusvalorii“. Comerțul dezvoltat poate înăspri robia, dar nu e în stare s-o înlocuiască printr-un nou regim. Același fenomen de înăsprire a exploatării l-am observat și în societatea feudală, din clipa în care negoțul dă, către finele evului mediu, o dezvoltare mai mare gospodăriei bănești. În schimb, înrâurirea comerțului „duce întotdeauna în societatea modernă la producțiunea capitalistă, ceea ce arată că rezultatele nu sunt determinate exclusiv prin dezvoltarea capitalului comercial.“¹⁵⁹ Acestea ni le spune Marx, între altele, în capitolul a cărei cercetare ne-o recomandă d. Zeletin „în deosebi“.

Dacă ar fi deci ca într-o societate agrară intrată în proces de revoluție, circulația, iar nu producția, să fie elementul determinant, ar trebui să cercetăm toate epocile istorice în care țări agrare au venit în contact cu capitalul comercial. Ba, ar trebui să studiem și toate acele faze în care domnește impozitul în bani, căci, ca și negoțul, ba la început chiar mai mult decât acesta, birul dă gospodăriei bănești o mare dezvoltare. Mult mai adâncă decât înrâurirea indirectă a fildeşului și a stafidelor aduse la noi pentru boieri, am văzut că a fost, în evul mediu, birul turcesc, plătit aproape în întregime de țăran.

„Societatea agrară intrată în proces de revoluție“ e un produs original al d-lui Zeletin. Nicăieri nu-l vom găsi la Marx. Dar să lăsăm aceasta și să vedem dacă în capitolul citat „în deosebi“ vom afla ceva despre vreo fază a dezvoltării istorice în care circulația e temelia edificiului social.

Am mai avut prilejul să arătăm că cercetările capitolului al XX-lea din volumul al treilea al „Capitalului“ se referă la fenomene din afara „limitelor producțiunii capitaliste“ lucru de care cu o regularitate remarcabilă, d. Zeletin face abstracție. Să presupunem însă, pentru moment, că nici perioada cercetată de d. Zeletin n-ar corespunde capitalismului. Ce rol atribuie Marx, în acea perioadă, capitalului

¹⁵⁹ Marx, *Capitalul*, vol. III, cap. XX.

comercial, negoțului, „circulației“, care, precum o știm din cele precedente, existau de mult ?

d) Capitalul comercial

În primul rând, negoțul mijlocește schimbul între regiuni, care nu se cunosc, asigură schimbul produselor altora. Aceasta o știm de când am cercetat fazele d-lui Zeletin. Cunoaștem de asemenea diferența dintre formula B-M-B', care caracterizează mișcarea capitalului comercial și îl deosebește de negoțul de mărfuri între producători, care e exprimat prin formula M-B-M și care are ca scop schimbul de valori de întrebuințare.

Capitalul comercial are, după Marx, în epoca precapitalistă, un singur rost, „o funcțiune *specială*“: e un mijlocitor, altă formă (în afară de camătă) e necunoscută; el mai este încă „capitalul prin excelență“ și cu cât producătorii direcți se ocupă mai puțin de schimb, lăsându-i această sarcină, cu atât mai însemnat îi e rolul *în acea funcție*.

„Se înțelege deci ușor că capitalul a funcționat în negoț cu mult înainte de-a pătrunde în producțiune și că a trebuit chiar ca capitalul comercial să atingă o anumită însemnătate, pentru ca producțiunea capitalistă să poată lua naștere“.

Fraza aceasta e prima pe care d. Zeletin o citează în sprijinul afirmației d-sale, că circulația este factorul determinant. În realitate ea spune altceva și anume că capitalul (comercial sau uzurar) e anterior producțiunii capitaliste, că reprezintă o condiție prealabilă a ivirii acestuia. Ce rol joacă însă ca factor determinant în acea epocă ? Ne-o spune Marx în pagina următoare:

„Desvoltarea autonomă și predominantă a capitalului comercial corespunde deci unui sistem de producțiune în care capitalul nu joacă nici un rol“.

Cât timp societatea nu cunoaște capitalul industrial, producțiunea trăiește după legi proprii, deosebite de ale capitalului (comercial, căci altul nu există); acesta de asemenea e „autonom“, nu impune producției legile sale și nu exprimă nici el nevoile producției, ci se mulțumește să ceară acesteia produse, mărfuri, și să le mijlocească schimbul. Cât timp se mărginește la circulație, capitalul, deci circulația, „nu joacă nici un rol“ determinant, „nu este decât un intermediar între producțiuni pe cari nu le domină și ale căror condiții nu le crează“.

Dar dacă nu determină caracterul producției, capitalul comercial domină piața. Nici meșteșugarul occidental, nici plugarul indian nu cunosc condițiile pieței mondiale. Secretele acestea le mai deține negustorul.

„Capitalismul industrial are neîncetat piața mondială în față ochilor; neîncetat compară și neîncetat trebuie să compare prețurile sale de cost

cu prețurile pieții din țara sa și lumea întreagă“. La începuturile sale modeste industriașul nu era însă în stare să facă aceasta. De aceea, la origine, comparația între prețuri rămânând în sarcina negustorilor, „capitalul comercial mai conservă o bucată de vreme predominanța asupra capitalului industrial“. Supremația aceasta se mărginește la cunoașterea pieții, la cumpărare și vânzare, la circulație. Aceasta se petrece însă în perioada în care capitalul „nu joacă nici un rol“: are o funcție specială, și-o îndeplinește, dar nu determină caracterul societății. „Pe dată ce manufactura și în deosebi marea industrie ajunseseră la o anumită putere, ele își crează înșile o piață și o dominară prin mărfurile lor. Comerțul deveni atunci un servitor al industriei...“ Dominația pieței de către capitalul comercial poate da loc la interpretări greșite. Stăpânind piața, capitalul comercial determină dezvoltarea gospodăriei bănești, contribuie la transformarea produselor în mărfuri, la crearea unora dintre condițiile necesare ivirii capitalismului. Aceasta duce ușor la tendința de-a i se exagera însemnătatea.

„Prima concepție teoretică a producției moderne, sistemul mercantil“, nu putu să evite asemenea greșeli, căci plecând „necesarmente *de la fenomenele superficiale ale procesului de circulație, așa cum se manifestă în mișcarea capitalului comercial, el nu-și dădu seama decât de aparența lucrurilor*. Aceasta trebuie să se întâmple, căci capitalul comercial este forma sub care capitalul există întâi în mod independent și deoarece el joacă rolul preponderent în transformarea producției feudale“.

Din fraza aceasta, în care Marx critica greșeala mercantiliștilor, care, oprindu-se la fenomenele superficiale ale circulației, nu și-au putut da seama decât de aparența lucrurilor, d. Zeletin va scoate unul din citatele pe care le aduce în sprijinul afirmației sale că circulația ar fi factorul determinant. În realitate d-sa nu face decât să repete greșeala mercantiliștilor, oprindu-se la fenomenele superficiale ale circulației, nu vede decât aparența, ignoră însă factorul cu adevărat hotărâtor, producția.

Citind cu atenția necesară capitolul al XX-lea din volumul al treilea, d. Zeletin ar fi putut evita ușor asemenea greșală. N-a făcut-o. Să trecem acum după ce am văzut conținutul capitolului privitor la capitalul comercial, și la restul textelor invocate.

Nici în celălalt capitol citat de d. Zeletin (vol. I, cap. XXIV, IV) și intitulat „Geneza capitaliștilor industriali“ nu vom găsi, firește, nicăieri afirmația că în societățile agrare intrate în proces de revoluție, circulația, iar nu producția, ar fi elementul determinant.

Acest capitol se ocupă de acumularea capitalului și dă în vileag unele dintre metodele primitive prin care s-a acumulat capital și care caracterizează zorile „erei burgheze“.

La începuturile acesteia, unii meșteri se transformaseră în capitaliști. Dar dezvoltarea lor înceată era insuficientă pentru a îndestula nevoile pieței create de descoperirile geografice din veacul al XV-lea. Există însă o putere, care putea progresa mai repede decât micul patron corporativ sau meseriașul, deveniți mici capitaliști: capitalul comercial și uzurar, lăsate moștenire de evul mediu, „două forme de capital, care se dezvoltă în cele mai deosebite formații economice“. Aceste capitaluri puteau grăbi dezvoltarea, părăsind căile de pe acum, pătrunzând în producție, devenind capital industrial. În această transformare se găseau împiedicate „la sate prin constituția feudală, în oraș prin organizația corporativă“. Pentru a scăpa de aceste cătușe, manufacturile începătoare se așează, pe ascuns, de preferință în porturi și sate. Între aceste noi centre industriale și vechile orașe corporatiste se vor da lupte violente, care abia târziu vor duce la victoria celor dintâi. Până atunci, îngrădit în dezvoltarea sa, capitalul caută și află alte mijloace de acumulare.

Dintre procedeele „idilice“ ale acestei acumulări, cunoaștem câteva: „exterminarea populației băștinașe“ din colonii, spre a-i jefui avutul, „reducerea ei în sclavagiu, îngroparea ei în mine“, vânătorile de robi negri în Africa. Toate bogățiile „adunate în afara Europei“ prin aceste mijloace ale politicii coloniale, „se scurg spre metropolă, unde se transformă în capital“. Ștreangul și robia nu sunt singurele mijloace de acumulare primitivă: creditul, datoria publică, impozitul, monopolul de negoț, războiul comercial, contribuie și ele la atingerea acestui țel.

Spania și Portugalia fac primii pași pe această cale; urmează apoi Olanda, Franța și Anglia, ale căror burghezii se spijină atât în aplicarea metodelor lor brutale față de indigeni, cât și în lupta împotriva celorlalte țări coloniale, direct pe puterea statului. Aceasta apare pe primul plan „în războiul comercial al marilor națiuni europene, având pământul întreg ca câmp de bătae“. Lupta colonială între națiuni „începe prin războiul Țărilor de Jos împotriva Spaniei, atinge proporții gigantice în războiul Angliei contra jacobinilor francezi și-și găsește prelungirea în „războaiele opiumului“ contra Chinei. „Rostul adânc al acestor încercări e acela de a grăbi victoria capitalismului“.

Despre acestea vorbește Marx în capitolul cu pricina. Nici un cuvânt al său nu vine să atingă problema circulației, necum să confirme părerea d-lui Zeletin că „în societățile agrare intrate în proces de revoluție“ circulația, iar nu producția, ar fi factorul determinant. Cel mult dacă vom afla acolo că:

„În zilele noastre supremația industrială aduce cu sine supremația comercială. În perioada manufacturieră propriu zisă, dimpotrivă, supremația comercială e aceea care asigură preponderența industrială. De aici rolul atât de însemnat pe care-l joacă atunci regimul colonial“.

Înțelesul frazei e clar: înainte de biruința deplină a producției capitaliste asupra celei feudale și până în preajma ivirii marii industrii, manufactura e un izvor modest de câștig.

Plusvaloarea creată în atelierele capitaliste ale Europei apusene e neînsemnată pe lângă cea grămadită în colonii. Bogăția unei națiuni, puterea ei în lume, atârnă mai puțin de ceea ce produce acasă, decât de ceea ce *jeftuiește* aiurea. Supremația „comercială“, adică posesiunea de colonii și exploatarea lor până la sânge, asigură supremația metropolei printre națiuni. Întâi domină statele peninsulei Iberice, apoi Olanda, Franța și, în sfârșit, Anglia. Acelea, care își pierd coloniile, decad; cele care nu vor ști să creeze în metropolă izvoare de plusvaloare, să întemeieze o producție capitalistă, vor pierde supremația lor. Din veacul al XIX-lea încolo supremația nu va mai fi furtul, juridic sau ba, ci exploatarea capitalistă, care nu înlătură cu totul metodele anterioare, le eclipsează. Băștinașii Indiilor, robiți și despuiați, nu mai sunt în stare să sigure câștiguri comparabile cu acelea pe care le produc milioanele de salariați ai metropolei.

După cum vedem, încercarea d-lui Zeletin de a se întemeia pe Marx, e zadarnică. Teoria „circulațiunii“ poartă pecetea indestructibilă a autorului ei român. Pentru a scoate aceasta și mai bine în evidență să părăsim textele invocate de d. Zeletin, să privim problema în ansamblul operei lui Marx și, fiind vorba de circulație, s-o analizăm în special în lumina volumului al doilea al „Capitalului“, închinat procesului de circulație. Ba mai mult, să admitem, prin ipoteză, că teoria d-lui Zeletin ar fi exactă, deși nu este. Ce ar rezulta din ea, dacă am aplica-o revoluției României ?

e) Capitalul comercial în România

În studiul său d. Zeletin cercetează dezvoltarea noastră *după* tratatul din Adrianopol, în special cea din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, perioadă în cursul căreia stăm sub înrâurirea capitalismului occidental.

De ce fel era însă acest capitalism, care erau legile sale de dezvoltare, care puteau fi urmările influenței sale asupra României ? Perioada manufacturii era încheiată, victoria marii industrii era deplină. Produsele care inundă sunt, în această privință, o mărturie prețioasă. Dacă în vremurile negotului anterior se importau aproape exclusiv obiecte de lux, de aici în colo produsele ieftine de masă ale celor două ramuri ale marelui industrii – industria textilă și cea metalurgică – vor covârși importul nostru. Produsele respective își trădează originea. Mirodeniile și giuvaiericalele, țesăturile indiene și mătăsurile chineze de pe vremuri erau produsele unor țărani meșteșugari liberi, proprietari ai uneltelor cu care lucrau, obiecte aduse la noi de acel capital comercial, autonom,

care – după cum știm – nu se amesteca nici în modul de producere al țesătorului din Dakka, nici în acela al plugarului din văile Gangelui, ci se mărginea la funcția sa specială de mijlocitor. De aici în colo ne vin din Anglia și Franța, din Austria și Germania, produse ale marii industrii, produse fabricate de proletari moderni sub comanda capitalului.

Apucăturile autocratice ale acestuia ne sunt cunoscute. Acasă la el era biruitor și domnia îi era bine consolidată. În afara hotarelor țării sale de baștină își începuse șirul cuceririlor. În puternica lui expansiune ajunsese și la noi. Ne vindea produsele sale, cumpăra produsele noastre. Grâul, marfa țaranului român, se încrucișează pe piața mondială cu produsele capitalului occidental. Urmarea o știm din excursia făcută în teoria circulației marxiste: grâul nostru, indiferent de modul cum e produs, ca și produsele robilor, ale vânătorilor pe jumătate sălbatici, care vor mai fi existând prin adâncurile Asiei sau Africii, funcționează de aici în colo după legile capitalului și „ca atare fac parte din ciclul capitalului industrial“.

Iar grânele noastre pot fi cumpărate de *negustori* englezi sau germani, produsele Apusului pot fi aduse de negustori – noi știm că banii mînuți de aceștia sunt capital industrial, nu reprezintă decât o formă a acestuia. Capitalul în bani sau marfă, care ne cercetează piața în veacul al XIX-lea nu mai „desemnează... varietăți autonome de capitaluri“ ci, ca și capitalul productiv, rămas închis în uzinele Apusului, reprezintă „numai forme funcționale deosebite ale capitalului industrial, care le îmbracă pe câteși trele, rînd pe rînd“. Cine cunoaște caracterul vagabond al capitalului industrial, acela care știe că metamorfozarea sa, trecerea sa prin producție și schimbarea sa din forma bani, în forma marfă și viceversa, îi alcătuiește principiul, nu se va mai lăsa înșelat de aparențe, nu va mai considera capitalul negustorului englez din veacul al XIX-lea, care nu face decât să preia în mod profesional funcția necesară a celui de al treilea „stadiu“ al capitalismului industrial – ca un fenomen identic cu capitalul comercial autonom, care ne cerceta pe vremea genovezilor sau venețienilor. Dacă d. Zeletin ținea seama de deosebirea dintre ele, nu ar mai fi construit teoria sa a circulației. Căci, în acest caz, și-ar fi zis chiar dacă circulația va fi fost factorul determinant al evoluției sociale înainte de dominația capitalului industrial, în momentul în care România intra sub înrîurirea capitalismului apusean, faza aceea era încheiată pentru totdeauna. Teoria d-sale, greșită și pentru perioada precapitalistă, nu mai are în nici un caz rost – chiar cu premisele ei proprii – în cercetarea revoluției burgheze române.

Două sunt cauzele de căpetenie, care au dus pe d. Zeletin la această contradicție: în primul rînd d-sa, după cum o vom vedea într-un viitor capitol, nu cunoaște caracterul adevărat al pieții mondiale capitaliste;

în al doilea rând, după cum o vom vedea îndată, d-sa nu are noțiunea limpede a circulație¹⁶⁰.

Cititorul care ne-a urmat până aici, știe ce trebuie să înțeleagă prin circulație, cunoaște chiar mai multe forme de circulație: cea simplă (M-B-M), cea dezvoltată (B-M-B') ca și circulația care caracterizează capitalul modern (B-M... P... M'-B'). Ansamblul metamorfozelor produselor din marfă în bani și viceversa alcătuiește circulația. Actele care alcătuiesc circulația sunt vânzarea și cumpărarea, deci acte de natură juridică. Într-o lucrare de popularizare a „Capitalului“, care caută să prezinte lucrătorilor îndeosebi cuprinsul voulmelor II și III, circulația e prezentată astfel în mod concret:

„Strămutarea tehnică a bunurilor de la un loc la altul... e *transport*... Strămutarea juridică a proprietății nu e transport, ci cumpărare și vânzare... Negustorul care cumpără sau vinde marfa, poate fi deosebit ușor de un hamal, care o duce sau o aduce“.¹⁶¹

Nu trebuie deci confundată circulația cu transportul, nici identificat negustorul cu hamalul. Circulația este o simplă mișcare ideală, ea nu face decât să schimbe un drept, o abstracție. De aceea multe lucruri îi sunt posibile, pe care transportul nu este în stare să le îndeplinească. Circulația strămută, din punct de vedere economic, valoarea, din punct de vedere juridic, proprietatea.

Să luăm ca plidă un hambar cu grâne. Fără a scoate un grăunte din hambar, marfa poate fi vândută, ea poate circula fără a-și schimba locul. Dacă în locul hambarului cu grâne luăm o moșie sau o casă, e evident că acestea pot circula ca mărfuri, pot face obiectul unui act de vânzare, deși prin natura lor nu pot fi transportate, strămutate din loc. Ba mai mult, agricultorul își poate vinde recolta viitoare înainte ca moșia să fie însămânțată. Nu numai că obiecte, imobile prin natura lor, circulă, dar circulă și valori inexistente. De asemenea circulă, ca valoare, materii care au fost consumate:

„... o parte a materiilor auxiliare, cărbunii, gazul pentru iluminat etc., e consumată în procesul de muncă, fără a fi încorporată produsului“, spre deosebire de materia primă, care alcătuiește substanța produsului. Cu toate că au dispărut în consumație, cărbunii și gazul aerian continuă să circule ca valori.

160 Caracteristic este faptul că teoria d-sale „marxistă“ a circulației, ignoră sistematic volumul al doilea al „Capitalului“, închinat acestei probleme. În tot cuprinsul studiului d-lui Zeletin, găsim o singură trimitere la acel volum, dar și aceea privitoare nu la circulație, ci la munca salariată. Pentru cititorul care ar avea curiozitatea să cerceteze în original acel unic pasaj, adăugăm că printr-o eroare tipografică trimiterea indică pagina 180 (nota d-lui Zeletin pag. 16). În realitate pasajul cu pricina se găsește, în ediția citată, la pag. 108.

161 Karl Renner, *Die Wirtschaft als Gesamtprozess und die Sozialisierung*, J. H. Dietz, Berlin, 1924.

„Dacă materiile prime și auxiliare sunt consumate cu totul în creațiunea produsului, ele îi transferă în mod integral valoarea lor, care, apoi circulă cu el...”

Evident că nici moșia, nici recolta încă inexistentă, nici cărbunele dispărut, nu pot fi transportate, deși circulă. Această noțiune a circulației nu e necunoscută nici economiei vulgare, deși aici nu o vom mai putea afla în toată limpezimea ei, ca la Marx.

Consultând, la întâmplare, un tratat de economie politică burgheză, vom afla că circulația produce diferite curenți în sânul societății: materia primă se îndreaptă spre uzină, produsul manufacturat spre consumator și invers, capitalurile aleargă după întrebuintare.

„Această triplă circulațiune... urmează canaluri, drumuri, întrebuintează vehicule, ca și circulația materială a bogățiilor. Aceste vehicule sunt moneda, biletul de bancă etc. care, din această cauză, sunt numite instrumente de circulațiune...”¹⁶²

Banul e deci instrumentul circulației, pentru Say, ca și pentru Marx. Să vedem, acum, cum se prezintă lucrurile la d. Zeletin.

f) Circulația la d. Zeletin

Că circulația joacă la d-sa un rol însemnat, am văzut-o: ea e elementul determinant al vieții noastre sociale, „circulația e factorul economic autonom și revoluționar”¹⁶³ în societatea românească de la finele veacului al XIX-lea. Circulația aceasta caracterizează faza inițială a revoluției agrare, căci, „economia unei asemenea țări se alcătuiește dintr-un proces de circulație modernă capitalistă, altoit pe un proces de producție agrară primitivă”¹⁶⁴.

Contrazicerea aceasta dintre producție și circulație și-a găsit expresia „într-o ciudată contradicție juridică, care a produs multă nedumerire în rândul cercetătorilor noștri”, până ce a venit d. Zeletin să ne dumirească. Să-l ascultăm.

După ce România intră sub înrâurirea capitalismului apusean, o anumită categorie socială de oameni, pe care-i vom numi deocamdată, ca și d. Zeletin, „revoluționarii” - cuceresc puterea în stat. Care e fundamentul economic al acestor noi veniți? Care le sunt năzuințele?

„De îndată ce revoluționarii noștri ajunseseră stăpâni pe situație, ei își încordară silințele spre a desăvârși acea revoluție economică, care alcătuia temelia puterii lor politice: procesul de circulație a mărfurilor”¹⁶⁵.

162 *Nouveau dictionnaire d'économie politique*, Léon Say et Jos. Chailley, Paris, 1891, pag. 416.

163 Zeletin, *op. cit.*, pag. 117.

164 Zeletin, *op. cit.*, pag. 169.

165 Zeletin, *op. cit.*, pag. 88. În treacăt fie zis: procesul de circulație a mărfurilor nu-i o revoluție economică.

Așadar avem revoluționari „a căror putere politică are ca temelie procesul de circulație și a căror năzuință e să desăvârșească această circulație“. Până aici toate bune. „Crearea mijloacelor de modernizare a acestui proces, îndeosebi a căilor de comunicație și a institutelor de credit, devine pentru foștii revoluționari un vis...“¹⁶⁶.

Aici procesul circulației devine pentru noi o problemă: începe să semene ciudat cu „căile de comunicație“. O fi acesta un vis pentru revoluționari, dar trebuie să fi fost un vis tulbure, care amesteca prea ușor noțiunile economice. Și visul ajunge un adevărat coșmar, când aflăm prin însăși gura șefului revoluționarilor, care sunt mijloacele menite a moderniza procesul circulației: șoselele, drumurile de fier, canalizările de râuri, porturile și companiile de navigație.

Să lăsăm însă năzuințele revoluționarilor și să trecem la părerea personală a d-lui Zeletin. De la d-sa vom afla că ceea ce visaseră revoluționarii, a realizat burghezia, care „a obținut rezultate, pe care le-am putea numi strălucite“. În ce constau acele rezultate ? De la 1869 la 1906 s-a creat o rețea de cale ferată lungă de 3178 km ! „O întinsă rețea telefonică și tipografică veni să completeze acest aparat de circulație“¹⁶⁷.

„Aparatul de circulație“ nu e numai lung și întins, ci și funcționează bine. Acest „aparat“ pare însă a fi încurcat la un moment dat pe descoperitorul său, căci, dacă în „Arhiva“ mai aflăm că „... dintre toate creațiile burghezii române aparatul de circulație e singurul care poate sta la înălțimea așezămintelor burgheze din Apus“¹⁶⁸, în broșură „aparatul“ dispare și la înălțime rămân numai creațiunile „impuse de nevoile circulației“¹⁶⁹.

Oricum rezultatul e atât de bun încât până și „reacțiunea“ românească „a cruțat cu critica sa aparatul nostru de circulație“.¹⁷⁰ Cauza acestui succes „în ținutul circulației“ nu e necunoscută d-lui Zeletin:

„... procesul de circulație e urmarea invaziei mărfurilor străine la noi: el reprezintă de fapt prelungirea capitalismului străin în România... Deci funcționarea acestui aparat interesa... mult capitalismul european...“¹⁷¹

Confuzia între circulația noastră și cea a d-lui Zeletin produce o nedumerire: ce interesa capitalismul străin, circulația a cărei formulă e B-M-B', sau cea nouă, zeletinistă, a cărei formulă ar putea fi cuprinsă în simbolul popular de C.F.R. ? Nedumerirea continuă când aflăm că același

166 Zeletin, *op. cit.*, pag. 88.

167 Zeletin, *op. cit.*, pag. 89.

168 *Arhiva*, anul III, nr. 4, pag. 411.

169 Zeletin, *op. cit.*, pag. 90.

170 Zeletin, *op. cit.*, pag. 90.

171 Zeletin, *op. cit.*, pag. 90.

interes îl avea și țara noastră, ale cărei venituri „se reazimă în bună măsură pe taxele percepute din circulația mărfurilor”.¹⁷² De ce fel de taxe e vorba aici, căci e bine să cunoaștem izvoarele noastre de venit: de taxe asupra transportului sau asupra actelor de vânzare și cumpărare? „Taxele percepute din circulația mărfurilor” sunt o sursă însemnată de „venit”. „Orice turburare în acest organism ar fi putut să primejduiască finanțele publice...”¹⁷³ De ce „turburare” e vorba? De întârzieri sau deraieri de trenuri, sau de vreo criză monetară? Răspunsul își are însemnătatea sa.

Când finanțele publice sunt primejduite, e bine să știm cine e vinovatul. D. Zeletin – și nici aici d-sa nu e primul – pare a face răspunzător de asemenea calamități pe diferiții... acari!

Vedem deci, cu uimire, că d. Zeletin confundă trenul cu circulația, mijlocul circulației, banul, cu calea ferată. D-sa nu știe să deosebească, cum o cere Renner lucrătorului, pe negustor, de hamal. O descoperire puțin măgulitoare pentru un autor, care pretinde că oricine se încumetă a răspunde lucrărilor sale, să aibă pe lângă altele, „tot atâta deprindere în mânuirea cercetării sociale” câtă are d-sa.

D. Zeletin e un autor, care s-a „familiarizat” - după cum o știm - cu Marx. Unde a găsit d-sa în opera acestuia ceva asemănător teoriei d-sale a „aparaturii” de circulație? Nu o știm. În schimb, răsfoind „Capitalul” găsim, de pildă, vorbindu-se de „Moneda sau circulația mărfurilor” (titlul capitolului III, vol. I), iar în subdiviziunea a doua a acestui capitol, intitulată „Mijloace de circulație”, aflăm că aceste mijloace nu sunt nici locomotiva, nici cisterna, ci *banul*. „Circulațiunea”, ne spune Marx, „picură din toți porii ei banul” - banul, nu cărbunele sau țițeiul. „Rezultatul circulațiunii” nu e strămutarea mărfii de la Liverpool la Iași, ci „înlocuirea unei mărfi prin alta...” înlocuire a cărei condiție este „funcționarea banului ca *mijloc de circulație*. Grație acestui mijloc (a banului, nu a trenului Ș. V.) mărfurile, imobilele din natură, circulă...”. „Moneda nu funcționează ca *mijloc de circulație* decât pentru că e reprezentativă a valorii...” Oriunde am deschide „Capitalul” vom afla banul ca „mijloc” sau ca „instrument” al circulației.¹⁷⁴

Ba mai mult. În volumul al doilea al Capitalului, găsim un capitol întreg (cap. VI), care se ocupă de cheltuielile (les frais) circulației. Între acestea sunt: durata actelor „vânzare-cumpărare”, contabilitatea, moneda (adică cheltuielile pentru transformarea metalelor prețioase în monedă),¹⁷⁵ depozitarea, și ceea ce ne interesează pe noi aici, *transportul*.

¹⁷² Zeletin, *op. cit.*, pag. 90.

¹⁷³ Zeletin, *op. cit.*, pag. 90.

¹⁷⁴ Vezi d. p. vol. II, în ediția citată de d. Zeletin, pag. 567.

¹⁷⁵ Vol. II, cap. VI, pag. 145.

Transportul nu-i deci decât o cheltuială ocazională de circulație, ca și *ambalajul*. Iată d. p. ce ar fi găsit d. Zeletin în acel capitol, în volumul închinat circulației, pe care-l cam lasă deoparte în opera cu care s-a familiarizat.

Schimbul produselor *poate să necesite* deplasarea produselor dintr-un „loc în altul. Totuși mărfurile pot circula fără a se mișca materialmente, iar produsele pot fi transportate fără a circula ca mărfuri, ba chiar fără a fi schimbate direct”¹⁷⁶.

Așadar, grânele noastre nu numai că pot circula fără a părsi hambarul, dar pot fi transportate din Dolj la Brăila fără a circula. Evident: proprietarul din Dolj le poate duce la antrepozite fără a le fi vândut, fără ca vreo schimbare de proprietate să fi intervenit. De aceea Marx ne va înfățișa transportul nu ca circulație, ci ca o *industrie*, ca o ramură de producție.

Nu s-ar putea însă obiecta: desigur, una e circulația, alta e transportul. Dar în limbajul popular, curent, se vorbește adesea de circulație, acolo unde e vorba de transport. D. Zeletin are dreptul să aleagă numele care-i place, să boteze transportul circulație și circulația transport, să considere rețeaua de cale ferată ca un aparat sau agent de circulație, după cum bunăoară prefectura capitalei numește „agenți de circulație” pe aceia dintre slujbașii ei a căror menire e să înjure pe birjari la încrucișarea străzilor.

Desigur, acesta e dreptul dumisale. Dar ținând seama de această libertate, ce ar spune criticul meu, dacă ar afla că prefectura consideră „circulația” ca elementul determinant al dezvoltării sociale, că ea privește pe agentul de la întreținerea căii Victoriei cu bulevardul, ca pe un „agent” al acestei circulații și ar afirma: că suma acestor agenți constituie „aparatul”, modernizat sau ba, al procesului de circulație? Așa-i că indulgența ar lua sfârșit?

D. Zeletin nu face însă altceva. Odată modernizat sub forma de C. F. R. Și P. T. T., „aparatul” d-sale își începe rolul istoric:

„Aparatul nostru de circulație spre a putea funcționa cu preciziunea pe care o cere automatismul vieții economice moderne”¹⁷⁷ trebuie să îmbrace și o haină socială nouă, modernă și uniformă. Cu alte cuvinte, modernizarea aparatului nostru de circulație impunea uniformizarea și europeanizarea așezămintelor noastre publice”¹⁷⁸.

„Pe scurt: invazia capitalismului în principate a impus ridicarea aparatului de circulație la nivelul vieții moderne, iar modernizarea

176 Pag. 145.

177 „Automatismul” ca și „mecanizarea” au un înțeles precis la Sombart, Tönnies sau Weber, la un marxist acestea sunt însă ceea ce numește neamțul *Redefloeseln*.

178 Zeletin, *op. cit.*, pag. 96.

aparaturii de circulație a impus modernizarea întregului edificiu al societății noastre¹⁷⁹.

Vedeți d-voastră, locomotiva, marca poștală și telefonul cer neaprat constituție liberală și Cod Napoleon. Apoi când „aparatură” are asemenea urmări, veți recunoaște că e bine să știm dacă într-adevăr circulația e reprezentată sau ba prin aparatul Morse.

Dar după cum am mai admis atâtea, să mai admitem, pentru moment, că și teoria aceasta a d-lui Zeletin ar fi justă: capitalismul modernizează aparatul, aparatul modernizează edificiul social. În definitiv, cititorul, care nu e obligat să fie de părerea lui Marx, și-ar putea spune: o fi circulația lui Marx una, iar circulația d-lui Zeletin alta, dar aparatul acestuia, așa cum e, nu-i un simplu agent prefectoral de circulație, ci reprezintă o cucerire dintre cele mai însemnate ale societății actuale. De ce, adică, n-ar fi formidabilele mijloace moderne de locomoție și comunicație, transatlanticul și telegrafia fără fir, elementul determinant, a cărui însemnătate a scăpat lui Marx ? Să nu ne mărginim deci numai la autoritatea textelor, ci să cercetăm de-a dreptul „aparatură”. Aceasta e cu atât mai necesară, cu cât d. Zeletin are oroare de orice „persiflare” a fenomenelor sociale.

Să începem cu Apusul. Telegrafia aeriană a fost realizată întâi în Franța, de frații Chappe. În 1793, aceștia ridicau turnuri, în vârful cărora se așeza un aparat cu piese mișcătoare: fiecare mișcare convențională a acestora alcătuia un semn, repetat succesiv de toate aparatele liniei. La 1 septembrie 1793, prima linie telegrafică Paris-granița de nord, transmite vestea unei victorii franceze: orașul Condé s-a predat la 6 dimineața. Orașul recucerit primește o telegramă de felicitare din partea „Convențiunii” care, în aceeași zi, se află în posesiunea răspunsului comandanților armatei de pe front. Recordul acesta e considerat ca o biruință a științei. Abia în anii următori se construiesc asemenea linii între Paris și Strassburg și Paris-Brest. În 1805 e gata linia Paris-Turin. În 1813 Paris-Maienta prin Metz. Telegraful electric mai e în acea vreme un obiect de experiențe de laborator. În 1753 făcuse încercări Marshall, în 1756 Franklin, în 1774 Lesage, toți reduși încă la mașini cu fricțiune. În 1811 Sommering utilizează pila electrică: pentru fiecare semn e necesară o sârmă, în total sunt indispensabile 35 de fire. Abia la 1838, va lua Morse brevetul său pentru telegrafia electrică cu un singur fir. Telegrafia electrică părăsește laboratorul. În 1838 se construiește prima linie în Anglia, în 1844, prima în Statele Unite, iar în 1845 Franța abia votează creditele necesare pentru o linie de încercare între Paris și Rouen.

Abia în 1816 reușește unui vapor cu abur prima traversare a Canalului Mânecii. În 1819 traversarea oceanului reușește pentru prima oară unui

¹⁷⁹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 97/98.

vapor american cu aburi. Vaporul cu pricina, *Savannah*, străbate oceanul în 25 de zile; îi trebuie cu 6 zile mai mult decât unui vas cu pânze. În 1821 se bate un nou record, cu distanța Anglia-Indii, străbătută în 45 de zile. În 1838 „*Sirus*“ traversează Antlanticul în 17 zile. La 1842 „*Driver*“-ului îi reușește primul ocol la lumii, ca vas cu aburi. Abia în 1830 e lansat „*Sfinxul*“, primul vas cu aburi din marina franceză de război. În 1838 englezii construiesc primul vas cu elice, în locul celor două roți laterale de până atunci. Abia 20 de ani mai târziu, în 1858, se începe, cu „*Leviatanul*“, construirea de pacheboturi uriașe.

Calea ferată progresează mai încet și mai târziu decât locomotiunea pe apă. Prima locomotivă a lui Stephenson e din 1812. la 1828 e introdus sistemul tubular. „*La Fusée*“ mișcă, în 1829, greutatea, formidabilă pentru acea vreme, de 13.000 kg și parcurgea 6 poște într-un ceas. Prima cale ferată engleză Liverpool-Manchester, e pusă în funcțiune în 1830. Doi ani după aceea Franța inaugurează locomotiva, ca și americanii, care, în 1832, înlocuiesc pe prima lor linie de cale ferată, caii cu locomotiva.

În acea vreme Thiers mai refuza să sesizeze Camera franceză de chestia căilor ferate: „*On me jetterait en bas de la tribune*“ se scuză el, afirmând că „niciodată căile ferate nu vor fi altceva decât jucării pentru parizieni“. Numai pe liniile mici din jurul capitalei se construiesc asemenea „jucării“, căci însuși Arago mai afirma că respirația ar fi cu neputință în tuneluri. Abia în 1842 se decid Camerele franceze la crearea primelor linii mari; între 1852 și 1857 se constituie marile companii franceze de cale ferată. Până în 1830 existau 187 km de linie ferată în toată lumea: 91 în Anglia, 30 în Franța și 66 în America.

Acesta este „aparatură“ în Occident. Dar înainte de telegraf-electric, de cale ferată și vase cu aburi, Apusul acesta, care nu vrea cu nici un chip să se lase presat în șabloanele teoretice ale d-lui Zeletin, realizase modernizarea așezămintelor sale sociale. Nici Anglia, nici Statele Unite, nici Franța – spre a nu aminti decât de acestea – nu așteptaseră introducerea aparatului Morse pentru a înlătura instituțiile feudale și a întemeia regimul liberalo-burghez. Iar la noi e lucru tot atât de curios.

Până la sosirea regelui Carol, poșta Principatelor a funcționat, cu mici modificări, după „hrisovul lui Alexandru Ionu Ipsilante Voevodă din anul 1775“ și anume, ce poștă ! „Cărucioare în a căror construcție nu intra nici un cui de fer“, pe patru roți, cu un driculeț de nuiele, cu cai slăbănogi, cu surugii „răcnind de-a lungul drumului... astfel era poșta noastră“^{18b}. De la unirea Principatelor se înființaseră câteva diligențe, câteva „cărucioare“ construite mai bine. Până la 1869 poșta română nu efectua decât serviciul dinăuntru țării; pe cel internațional îl făceau consulatele rusești și austriace. În 1873 se introduce cartea poștală.

Cam așa arăta aparatul nostru de circulație pe vremea când visau „revoluționarii“, iar când în 1869 se dădeau abia în exploatare prima cale ferată în România, constituția belgiană și Codul Napoleon erau introduse. Modernizarea așezămintelor precede și la noi modernizarea „aparaturii“, efectul există înaintea cauzei.

Pot criticii lipsiți de simț istoric să cerceteze dezvoltarea României moderne, considerând producția ca factorul determinant, d. Zeletin le va opune circulația d-sale. Și după ce o va fi făcut, cu succesul pe care l-am văzut mai sus, d-sa va afirma, cu modestie, că din cercetările d-sale „s-a văzut pe larg cum din procesul de circulație se naște întregul edificiu al societății burgheze...”

Totuși Gherea „se încumetează” - după d. Zeletin - „să explice edificiul nostru social din *modul de producție*, închipuindu-și, de bună seamă, că după Marx acesta e adevăratul fond economic, oricând și oriunde”. Ideea aceasta era „nenorocită” și trebuia să ducă pe Gherea la „nonsensuri”. Vine însă d. Zeletin și ne scoate din impas, arătându-ne că circulația e elementul determinant în faza societăților agrare intrate în proces de revoluție. „Familiarizat” cu marxismul, d-sa poate afirma că teoria d-sale a circulației rezultă „atât după Marx, cât și după oricare gânditor, care nu s-a certat pe de-a-ntregul cu faptele sale.”

Dacă ideea lui Gherea e „nenorocită”, ce e ideea d-lui Zeletin ? Dacă Gherea ajunge la „nonsensuri”, la ce ne-a dus d. Zeletin ? Dacă teoria lui Gherea – care e și a lui Marx – se ceartă cu faptele, cu ce se împacă circulația d-lui Zeletin ? Tot întrebări la care lăsăm cititorului sarcina de a răspunde. Noi ne vom mărgi la o simplă reflecție: dacă în loc să se familiarizeze cu marxismul, până a ajunge la un grad de familiaritate, îndeaproape înrudită cu lipsa de respect, d. Zeletin ar fi încercat să pătrundă esența doctrinei lui Marx – cercetările d-sale ar fi câștigat ca *seriozitate*, ceea ce ar fi pierdut ca *originalitate*.

V. Mercantilismul

Am văzut, într-un capitol special, care sunt, după d. Zeletin, fazele capitalismului: mai întâi se ivește capitalismul cămătăresc și comercial și abia mai târziu vine capitalismul industrial. Dar capitolul fazelor nu e încheiat cu aceasta. Dezvoltarea societății moderne e mai variată decât s-ar putea crede. Ea mai cunoaște și alte faze. Așa avem de pildă în istoria burgheziei și „o fază necapitalistă” când mănuiitorii de marfă... nu lucrează pentru a strânge capitaluri”.¹⁸¹ Există o fază burgheză a „breslelor”¹⁸² înainte de nașterea capitalismului. Apoi mai există în istoria burgheză „trei faze deosebite, după fazele de dezvoltare ale capitalismului însuși”, acea a negoțului, a industriei și a „capitalismului financiar”. Fiecare din aceste forme succesive ale capitalului dă și un caracter deosebit clasei, care-l mănuiiește, și prin aceasta întregii orânduieli sociale. Predominarea „capitalismului comercial” dă naștere „fazei mercantiliste”, capitalul industrial inaugurează era liberalismului, iar capitalul financiar dă naștere imperialismului”.¹⁸³

Asupra unora dintre aceste „faze”, cititorul s-a luminat. Dintre celelalte vom alege mercantilismul spre a-l cerceta mai deaproape, căci acesta joacă un rol deosebit de însemnat în economia generală a cercetătorilor d-lui Zeletin.

Și mai întâi ce este acest ultim nou venit ?

---

181 Zeletin, *op. cit.*, pag. 10.

182 Zeletin, *op. cit.*, pag. 15.

183 Zeletin, *op. cit.*, pag. 18.

„Există o sumă de măsuri, fără care nu se poate desvolta nici-o burghezie, deci nici-un stat național modern. De aceea, orice burghezie trebuie să se ajute la începuturile ei de aceste mijloace. Economia politică le reunește într-un sistem aparte, căruia-i dă numele de *mercantilism*.“ Și care sunt aceste măsuri ? D. Zeletin le definește prin „tutela“ sistematică a statului asupra comerțului și industriei, care „alcătuieste esența mercantilismului; ea caracterizează începuturile oricărei burghezii...”¹⁸⁴ Caracteristica „fazei“ mercantiliste este deci, după d. Zeletin, „tutela energetică a puterii de stat asupra vieții economice în deosebi...”¹⁸⁵

„Mercantilismul e faza de formație a burgheziei“. Aceasta fiind o lege generală „țara noastră începe desvolatarea ei deasemenea cu o fază mercantilistă”¹⁸⁶ Burghezia mai e deci minoră, statul îi e tutore. Ce face puterea tutelară spre a desăvârși educația fragedei burghezii ? „... crează un întreg sistem de căi de comunicație prin care leagă orașele cu satele; distruge orice bariere lăuntrice și desființează orice regionalism economic și politic, unificând astfel viața socială națională într-un tot omogen.”¹⁸⁷ Iar în altă parte mijloacele de care „s-a servit peste tot mercantilismul“ ne sunt prezentate astfel: „a) crearea mijloacelor de comunicație, b) crearea instituțiilor de credit, c) unificarea în toate manifestările vieții publice”¹⁸⁸.

După ce d. Zeletin ne-a lămurit asupra mercantilismului, să cercetăm, tot cu ajutorul d-sale, să-l fixăm în timp. „Mercantilismul european se desvoltă de prin veac. XVI până pe la jumătatea veac. XIX; epoca sa de înflorire e însă veacul XVII.”¹⁸⁹ Începe deci, după cum am văzut, în perioada de formație a burgheziei și se încheie în Anglia în 1846, în 1860 în Franța, în 1862 în Belgia și Prusia.¹⁹⁰ Aceasta pentru Apus. Cât despre noi, „România fiind abia în prezent în faza mercantilistă, are în fața ei aceleași probleme, și cearcă să le rezolve cu aceleași mijloace, ca și statele europene prin veacul XVI-XVII”¹⁹¹.

Dar abia acum, după ce ne-am luminat, se îmbulzesc nedumeririle. Mai întâi, ce e mercantilismul ? La d. Zeletin, ba e „o sumă de măsuri“ căroră economia politică („istoria doctrinelor“ ar fi mai precis Ș. V.) le dă un nume, ba e „faza“ prin care trec toate țările burgheze începătoare. Ce e deci mercantilismul ? O doctrină ? Sau o fază socială căreia îi dă naștere „predominarea capitalismului comercial ?“

184 Zeletin, *op. cit.*, pag. 84 și 85.

185 Zeletin, *op. cit.*, pag. 19.

186 Zeletin, *op. cit.*, pag. 18.

187 Zeletin, *op. cit.*, pag. 19.

188 Zeletin, *op. cit.*, pag. 87.

189 Zeletin, *op. cit.*, pag. 19.

190 Zeletin, *op. cit.*, pag. 122-123.

191 Zeletin, *op. cit.*, pag. 19.

Să cercetăm o clarificare, părăsind pentru moment definițiile d-lui Zeletin. Deschizând un dicționar, vom afla următoarele: sub „sistem mercantil” se înțelege într-adevăr o sumă de „măsurî”, care sunt dictate de următoarele principii călăuzitoare:

- 1) Cu cât mai mulți bani posedă o țară, cu atât mai mare e averea acesteia.
- 2) Izvorul îmbogățirii cu metale prețioase e negoțul cu străinătatea.
- 3) Cel mai bine e să faci acest negoț cu comercianți și vase proprii.
- 4) Avuția crește în proporția în care reușești să vinzi străinătății fără să-i cumperi. De aici comparația cu o balanță, în ale cărei brațe stau de o parte importul, de alta exportul (balanța comercială).
- 5) Să exportezi obiecte fabricate, nu materii prime.

Chezășia reușitei unei asemenea politici, care tinde să-și asigure, între altele, și colonii – e intervenția chibzuită a puterii de stat.

Perioada de înflorire a acestui sistem e veacul XVII. Decadența începe cu William Petty, care arată inconvenientele unei prea mari circulații monetare. Distrugătorul, „propriu zis și temeinic” al mercantilismului e Adam Smith.¹⁹²

Tot aici aflăm și o apreciere asupra întregului sistem, care n-a fost creat de către anumiți scriitori, nici n-a fost cunoscut epocii sale,¹⁹³ și a cărei esență nu poate fi explicată decât prin mărginirea intelectuală („Borniertheit der Praktiker”, spune autorul articolului) a celor care-l aplicau în mod empiric. Odată cu răspândirea cunoștiințelor științifice în cercul celor chemați să aplice în viața practică principiile economiei, devine tot mai greu cu putință, chiar pentru acești oameni, să-și întemeieze doctrinele pe asemenea „concepții economice fundamentale, aparente, dar inexacte”.

Mercantilismul e deci o doctrină, menită să teoretizeze *après coup*, măsurile empirice ale oamenilor de stat dintr-o anumită epocă. Mercantilismul este, dacă vrei, una cu acele măsuri sau cu principiile care le dictau. În Franța e reprezentat prin politica lui Henric IV și Sully, prin Richelieu și îndeosebi prin Colbert; ultimul e atât de reprezentativ în această privință, încât mercantilismului i se mai spune și azi uneori *colbertism*. Abia spre declinul mercantilismului practic apar teoreticienii săi; în Anglia în deosebi Thomas Mun, Child, Petty, Davenant, iar în Franța Montchrétien, Melon, Farbonnais și Dutot.

Istoriceste, mercantilismul apare spre sfârșitul feudalismului. Până aici existaseră puteri feudale, locale, care reglementaseră negoțul și

192 *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 1910.

193 Numele de *mercantiști* li l-au dat abia economiștii clasici, în semn de dispreț pentru preocuparea lor de căpetenie, a negoțului exterior, confundând statul cu un negustor, al cărui câștig rezultă din diferența între prețul de cumpărare și prețul vânzării. Idealul clasicilor nu mai e negustorul, ci industriașul; problema care-i preocupă în primul rând, nu mai e o problemă de repartitie a aurului, ci de creare de noi valori.

industria după nevoile locale, municipale sau provinciale. Odată cu alcătuirea marilor state moderne, noua putere centrală ia locul vechilor baroni feudali și, în spiritul epocii, reglementează negoțul și industria pe o scară națională. În fond aceasta nu e decât transpunerea metodelor medievale, din cadrul orașului, în acela al statului. Trăsăturile cele mai caracteristice ale feudalismului se regăsesc în politica mercantilismului. Sully, hughenot sever, e un adversar al industriei, care produce în acea vreme, după cum știm, aproape exclusiv articole de lux. Mai îngăduitor e Henric IV, care cheamă flamanzi la Paris, întemeiază manufacturi de tapițerie, manufactura fraților Gobelin, menită să ajungă la o celebratie mondială, creează o manufactură de covoare, care imită produsele Persiei și Turciei, creează nenumărate ateliere în care se produc culerărie de lux, dantele, pânzeturi fine, oglinzi, cristale și îndeosebi mătase. Dar ordonanța sa celebră din 1597 obligă pe toți meșteșugarii acestor industrii să se constituie în corporații.

Richelieu continuă această tradiție, sprijină dezvoltarea manufacturieră, dar menține cadrul strâmt al organizației corporatiste. Nici Colbert nu-i un inovator pe acest tărâm: ajută la crearea de noi manufacturi, acordă protecție celor existente, dar în edictul din 1673 impune constituirea în bresle și a acelor meșteșugari care scăpaseră până aici de regimul corporațiilor. De asemenea, confirmă statutele și privilegiile vechilor bresle. Regulamentele sale industriale, în număr de peste 180, sunt extrem de severe. Regulamentația privește cele mai mici amănunte ale producției. Controlorii care vor găsi vreo piesă defectă (produsul poartă numele și marca producătorului, adesea și stema orașului) o expun pe un stâlp cu indicația manufacturierului și a negustorului, apoi o ard. În caz de recidivă, e expus la stâlp însuși producătorul. Acesta e mercantilismul și tutela sa asupra producției.

Dar pe lângă vechile elemente, împrumutate feudalității, mercantilismul e produsul special al epocii în care ia naștere și care-i imprimă trăsături noi. El se ivește în vremea când Europa e inundată de metalele prețioase jefuite din America. Beneficiarii cei mai de seamă ai acestui sistem colonial sunt Spania și Portugalia. Corăbiile încărcate cu comorile lumii noi se îndreaptă spre Peninsula Iberică. Prin ce mijloace și-ar putea deci procura Italia, Franța sau Anglia metalul prețios, dacă n-au mine unde să-l producă?¹⁹⁴ Prin comerț, printr-o politică negustorească chibzuită. Peninsula Iberică va rămâne un antrepozit trecător al metalului galben, care se va scurge, pe căile circulației, spre țara care va ști să-l atragă. Scopul e bogăția, care în ochii mercanților apare sub forma aurului, „bogăția preeminentă”. Mijlocul e balanța

¹⁹⁴ Antonio Serra, mercantilist italian, își intitulează în 1613 lucrarea principală: „Asupra cauzelor care pot face să abunde aurul și argintul în țările lipsite de mine”.

comercială favorabilă, care va face să intre în țară mai mult aur decât iese, „balanță“ care va fi atinsă prin cele mai diferite mijloace.

Unul l-am și văzut: e favorizarea manufacturii în ramurile ale căror produse sunt destinate exportului. „Industrialismul“ nu-i un scop, ci un mijloc la mercantiliști. Alt mijloc e sistemul vamal protecționist. Se ușurează cât mai mult exportul, îngreunându-se importul. Un capitol special îl alcătuiesc tratatele comerciale și politica de expansiune colonială.

Henric IV reînnoiește și completează capitulațiile cu Turcia, deschizând porțile Levantului negoțului francez, încheie tratate cu Liga Hanseatică, cu Spania și Olanda. Sully negociază personal un tratat cu Anglia. Richelieu obține, pe aceeași cale a tratatelor, avantaje pentru comerțul în Rusia și Danemarca, trimite exploatare în Persia, încheie un tratat cu sultanul Marocului. Colbert urmează aceeași politică, considerându-se discipol al lui Richelieu. Nu mai insistăm asupra politicii coloniale a tuturor acestor oameni de stat, ea fiind îndeobște cunoscută.

În schimb, amintim o altă trăsătură caracteristică a mercantilismului: *politica bulionistă*¹⁹⁵, care consistă în prohibirea exportului metalelor prețioase.

Statul tutelar mercantilist nu se mărginește la măsuri de ordin general, la tratate de comerț sau tarify vamale, ci intervine, pe cale administrativă, și în inima întreprinderii private, controlând, în deosebi în Anglia, contractele încheiate cu străinătatea, astfel ca regularea conturilor să nu aducă cu sine vreun export de capital în dauna propriului stat.

Unul dintre cele mai interesante aspecte ale mercantilismului e atitudinea sa față de agricultură. Evul mediu stă întreg sub amenințarea foametei, care e un fenomen cronic al acelei epoci. Mijloacele de transport rudimentare de care dispune, nu îngăduie evului mediu să conteze, la caz de nevoie, pe prisosul grânelor unei alte regiuni. În vreme ce foametea bântuie într-o regiune a țării, în alta grânele putrezesc în hambare. Tendința generală e deci de a reține grânele în regiunea producătoare spre a preveni foametea prin mijloace proprii. Spectrul acesta al foametei, care plutește asupra evului mediu, caracterizează și politica mercantilistă. După cum baronul feudal reține grânele în fieful său, mercantilistul interzice și el exportul grânelor. Producția agricolă care covârșeste ca însemnătate toate celelalte ramuri de producție ale acelei epoci, ar fi putut alcătui temelia de căpetenie a exportului – idealul mercantilist. Dar epoca în care ia naștere mercantilismul îi impune, în această privință, pecetea sa: nu numai exportul, ci și transportul

¹⁹⁵ Numită astfel după cuvântul englez *bullion*, care înseamnă drug de aur sau argint (lingot).

grânelor dintr-o regiune în alta, e cu desăvârșire oprit. Zadarnice sunt în această direcție construcțiile de drumuri, începute de Sully, și continuate de Colbert. Spectrul hidos al foametei e mai puternic decât orice altă considerație. În cursul foametei care bântuie în Franța între anii 1659 și 1662 Colbert va îngădui intendenților coroanei să oprească exportul grânelor din provincia lor respectivă.

Abia cu fiziocrații, al căror strigăt de bătaie e *laissez fair, laissez passer*, va începe lupta împotriva colbertismului; abia cu fiziocratul Turgot, va apare în 1774 edictul care inaugurează, dar numai pentru scurt timp, libertatea comerțului cu grâne în interiorul regatului, și, sub anumite rezerve, îngăduie chiar și exportul în străinătate.¹⁹⁶ Tot atât de efemeră e și desființarea breslelor în 1776. Abia marea revoluție va mătura definitiv rămășițele feudalității și cu acestea și resturile mercantilismului.

Așa arată mercantilismul, „faza“ prin care, după d. Zeletin, va trebui să treacă și România la sfârșitul veacului al XIX-lea și care nu-și va afla desăvârșirea decât după 1918. Pentru cei mai mulți dintre istoricii doctrinelor economice, mercantilismul ia sfârșit la apariția fiziocraților („Tabloul economic“ al lui Quesnay e din 1758). Pentru cei mai îngăduitori dintre ei, epoca liberalismului clasic corespunde îngropăciunii mercantilismului („Bogăția națiunilor“ a lui Adam Smith apare în 1776).

De unde dezgroapă d. Zeletin acest cadavru spre a ni-l propune la finele veacului al XIX-lea ca panaceu universal ? Autorul de la care se inspiră în primul rând e Werner Sombart. Acesta mărturisește că teoria sa a capitalismului timpuriu „e născută din spiritul mercantilismului“.¹⁹⁷ Sombart are o nețărmuită admirație pentru mercantiliști, pentru gândirea lor „născută și luminată de idea creatoare a puterii productive populare“ idee care „arde în interiorul lor“¹⁹⁸. „Marx a descoperit capitalismul pentru știință: a fi recunoscut caracteristica și însemnătatea sa practică e marea, geniala faptă a mercantiliștilor.“¹⁹⁹ Aceștia sunt, pentru Sombart, superiori celor mai mulți dintre economiștii posteriori, „cu mult deasupra fiziocraților și discipolilor lui Smith“. Lucrările lor lasă o impresie mai „realistă, mult mai modernă... decât cele ale unor Quesnay, Turgot și Smith“.

196 Pe vremea lui Turgot, poștalioanele, care-i poartă și numele, „turgotienele“, nu mai făceau decât 5 zile și jumătate între Paris și Bordeaux, în loc de 14 zile, cât trebuia înainte.

197 Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, vol. II, 2, pag. 925. toate citatele noastre din lucrarea aceasta a lui Sombart sunt scoase, pentru volumul I, ediția a 2-a din 1916, volumul al doilea din 1917.

198 *ibid.*, pag. 929.

199 *ibid.*, pag. 937.

Aceste declarații „economice“ de dragoste, nu ne interesează. Nu facem aici critica lui Sombart, care nu are pretenția de a fi marxist, ci a d-lui Zeletin, care adoptă asemenea teorii ale economiei vulgare, fără a cerceta dacă ele se împacă cu marxismul. Oricum, dragostea juvenilă a lui Sombart, părerea sa asupra însemnătății mercantilismului, nu-l împiedică să ne dea anumite amănunte prețioase asupra lui. Mai întâi care sunt autorii mercantiști la Sombart ? Harrington, Mun, Child, Petty, Temple, Locke, Davenant, Defoe, Spinoza, Conring, Becher, Seckendorf, Schroeder, Justi, Montchrétien, Farbonnais²⁰⁰. Neker e deja infectat de „drept natural individualist“.

Nici cel mai meșter interpret nu va putea deduce din acest șir de mercantiști, că „faza“ lor se încheie în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, după cum afirmă d. Zeletin.

Iar dragostea lui Sombart nu-l împiedică nici să vadă că „mercantilismul nu este în realitate, în primul rând (zunächst) decât politica economică a orașului (feudal Ș. V.), întinsă la un teritoriu mai vast.“²⁰¹ și menită a umple visteria monarhului. Caracteristicile politicii comerciale și industriale ale mercantilismului sunt privilegiul, reglementarea (incl. producția) și unificarea.²⁰² Vom vedea că nu toate aceste trăsături esențiale sunt menite să reapară la d. Zeletin. Pentru moment reținem că unificarea aceasta înseamnă „naționalizarea ordinii corporatiste“ - adică reglementarea breslei pe întregul teritoriu național, căci mercantiștii mai trăiesc „în spiritul evului mediu“.²⁰³

a) Mercantilismul în România

Să vedem acum felul cum se manifestă mercantilismul la noi, căci, după cum știm, România se află de la jumătatea veacului al XIX-lea în „faza“ mercantilistă și în consecință are în fața ei, după d. Zeletin, „aceleași probleme, și cearcă să le rezolve cu aceleași mijloace, ca și statele europene prin veacul al XVI-XVII“.

Care sunt, după istoriograful burgheziei române, acele probleme ? În primul rând, firește, stimularea comerțului extern. În faza de formațiune a burgheziei venitul principal îl alcătuiesc „produsele brute ale solului“. De plidă lână în Anglia. Rolul lânei îl va juca „în economia noastră exportul grâului“. D. Zeletin socoate deci „firește, că preocuparea de seamă a politicii mercantiliste române fu de a lua măsuri menite a întări și lărgi comerțul nostru de cereale“.²⁰⁴

200 *ibid.*, pag. 926.

201 *ibid.*, vol. I, pag. 363.

202 *ibid.*, vol. I, pag. 375.

203 *ibid.*, vol. II, 2, pag. 925.

204 Zeletin, *op. cit.*, pag. 86-87.

Și mai întâi: lână e, în Anglia, ca și la noi, tot atât de puțin un produs (brut sau ba) al solului, ca și oaia. Câmpiile însămânțate cu lână sunt tot atât de rare, ca și plantațiile de macaroane sau fidea din poveste.

Iar politica menită a intensifica exportul de grâne nu-i chiar atât de „firească” mercantilismului. Dacă România din a doua jumătate a veacului trecut intensifică exportul de grâne, aceasta se datorează faptului că spectrul foametei, care mai determina în veacul al XVII-lea „politica lui Colbert, nu putea, două veacuri mai târziu, să mai stânjenească exportul nostru. Motivele principale le știm: în a doua jumătate a veacului al XIX-lea”, era exclus ca grâul să putrezească în județul Ialomița în vreme ce Dorohoiul ar fi fost bântuit de foamete. „Mercanțiștii” noștri aveau la îndemână mijlocul modern de transport al căii ferate. Și nici depozitarea grânelor de pe un an pe altul – îngrămădirea de rezerve pentru anii de secetă – nu și-ar mai fi avut rostul într-o vreme în care vasele moderne puteau străbate Atlanticul, încărcate cu mii de tone de grâu, în mai puține zile decât erau necesare, pe vremea lui Colbert, spre a trimite câțiva saci de grâu, cu cea mai rapidă diligență, de la Paris la Marsilia. De aici o deosebire fundamentală între o epocă și cealaltă. Două veacuri de dezvoltare capitalistă, dintre care un secol de dezvoltare a marii industrii, nu trec fără a lăsa urme adânci și fără a schimba cu desăvârșire fața lumii. Și este nevoie de nestrămutata convingere a d-lui Zeletin în „identitatea” dezvoltării Apusului cu a Răsăritului, pentru a afirma, senin, că spre finele veacului al XIX-lea nu numai că ni se prezentau aceleași probleme, ci și urma să le înfruntăm cu aceleași mijloace, de care dispusese Apusul în veacul al XVI-lea sau al XVII-lea.

Mijloacele „de cari s-a servit peste tot mercantilismul” spre a intensifica negoțul exterior sunt, după d. Zeletin:

- a) crearea mijloacelor de comunicație,
- b) crearea instituțiilor de credit,
- c) unificarea în toate manifestările vieții publice.

Creția mijloacelor de comunicație, ca urmare a „circulației” determinante în epoca aceasta, am cercetat-o mai sus. Oricât ar vrea d. Zeletin să ne convingă că există aici o identitate cu epoca mercanțiștilor apuseni, nu va putea-o face. În primul rând croirea de drumuri nu-i o caracteristică exclusivă a mercantilismului. Ruinele romane milenare care brăzdează întinsul României sunt o dovadă vie, că înaintea colbertismului s-au croit drumuri, cu scopuri strategice sau comerciale, de cele mai multe ori în urmărirea ambelor țeluri. Faraonii ca și Traian, Carol cel Mare ca și generalul Kiseleff construiesc drumuri. Această coincidență nu va putea opri pe d. Zeletin să vadă peste tot mercantilism și să strămute și această „fază” în cele mai deosebite epoci istorice. căci

după d-sa „oriunde apare economia bănească, și cu ea tendința de a întemeia o forță centrală de stat, apare în chip firesc și politica mercantilistă, ca singur mijloc de-a procura mijloacele bănești din care trăește un stat centralizator. Astfel s-a putut stabili în imperiul lui Alexandru cel Mare un mercantilism de uimitoare asemănare cu acela, pe care îl întâlnim la începutul burgheziei moderne”.²⁰⁵ Evident, dacă patricianul roman e capitalist și omul cavelor burghez, de ce n-ar fi mercantiliști Alexandru Macedon, ca și țaranul care, spre a plăti prestația, plivește buruienile din marginea șoselelor noastre ?

Dar chiar în măsura în care dezvoltarea mijloacelor de transport e caracteristică mercantilistă, nu se poate vorbi de probleme și mijloace identice la noi și în Apus. Colbert începe construcția unor vaste rețele de drumuri (Turgot, care nu-i mercantilist, va continua această operă) și plantează duzi pe margini, organizează caii de schimb, și hanuri pentru călători... La noi, în locul harabalei se construiesc căi ferate, linii telegrafice și telefonice. Apoi dacă pe acea vreme va fi fost mercantilism la noi, trebuie să recunoaștem că-și modernizaze mijloacele cu care soluționa problemele sale specifice.

Dar pe lângă mijloace de comunicație, mercantilismul mai creează și instituții de credit. Și aici observăm identitatea dintre noi și Apus: băncile „nu puteau să ia naștere, decât după ce capitalul comercial și de camătă au ajuns la o relativă dezvoltare, acumulând sume îndestulătoare spre a pune bazele capitalului bancar”.²⁰⁶

Evident, fără capital suficient nu-i posibilă nici întreprinderea industrială capitalistă și nici banca. De acest lucru s-a lovit și Marx în cercetarea sa a capitalului. După cum știm, în analiza sa, Marx ia capitalul deplin dezvoltat și arată că crearea de plusvaloare și adăugirea acesteia la capitalul inițial – acumularea – e condiția sa de viață. Dar aceasta presupune existența capitalului inițial... „acumularea capitalului presupune plusvaloarea, plusvaloarea (presupune) producțiunea capitalistă, iar aceasta (presupune) concentrarea de mase considerabile de capital sau de putere de muncă în mâinile producătorilor de mărfuri”. Nașterea capitalismului presupune deci în aparență preexistența sa. „Toată mișcarea aceasta pare a se învârti într-un cerc vițios...”²⁰⁷, din care Marx a ieșit cu bine, arătând că, înaintea producției capitaliste, exista așa numita acumulare *primitivă*, o metodă *precapitalistă* de a strânge averi: jaful colonial, prădarea sistematică a țăranimii băștinașe și tot cortegiul de nelegiuri pe care le-am văzut.

205 Zeletin, *op. cit.*, pag. 85, nota 1.

206 Zeletin, *op. cit.*, pag. 91.

207 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. XXIV, I.

Acumularea primitivă e deci un element însemnat al dezvoltării capitaliste. D. Zeletin n-ar fi consecvent cu sine, dacă nu l-ar descoperi „identic“ la noi, ca și în Apus²⁰⁸. De aici nevoia unei acumulări „naționale“ anterioare ivirii băncilor moderne.

Rostul băncilor – ne spune d. Zeletin – era dublu: a ocroti pe particular de cămătar și în al doilea rând de-a preveni și pentru stat asemenea primejdii. Pentru apărarea particularilor cu față simandicoasă, se întemeiază Creditul Funciar în 1873, pentru prostime, se creează prima bancă sătască la 1891. În schimb pentru nevoile statului nu e grabă, căci înainte ca și după proclamarea regatului, acesta găsește credit mai cu dobândă mare, mai cu dobândă redusă. Și nu grație unei acumulări „naționale“, căci nu bogătașii români sar în ajutorul statului, ci pentru că „creditul străin, îndeosebi cel german, a răspuns cu prisosință nevoilor de bani ale statului nostru“.

Pentru crearea datoriei noastre publice nu era deci nevoie de-o acumulare națională: se acumulase de ajuns la Berlin, Paris și Londra, pentru ca să ni se poată da și nouă cu împrumutul. Aceasta o știe firește și d. Zeletin, căci dacă la pagina 91 afirmă că acumularea românească e indispensabilă pentru ivirea băncii, aceasta nu-l împiedică nicidecum să ne arate următoarele la pagina 115:

„Istoria economică arată că o burghezie întârziată nu se poate desvolta fără ajutorul financiar al unei burghezii înaintate: capitalurile, pe care le reclamă o societate burgheză în proces de formație, nu pot fi găsite în interior; ele trebuiesc aduse din afară“.

Așa au luat capitaluri cu împrumut State Unite de la englezi, Anglia de la olandezi, Olanda de la venețieni. „Se înțelege că România nu putea face abateri“ deci împrumută și ea pentru căi ferate. Iarăși, evident că nu putea „face abateri“ nici de la cealaltă „lege“, deci nu împrumută, ci așteaptă să agonisească ea și amână întemeierea băncilor. Se vede treaba că se plictisește tot așteptând și la urmă le întemeiază totuși, căci, după cum vom afla mai departe, „la început bancherii noștri sunt străini“²⁰⁹. Priceapă cine poate „identitatea“ dintre diferitele păreri ale d-lui Zeletin !

Dar, odată introduse de mercantiliștii noștri, căile ferate și poșta, pe care le-am mai văzut, precum și instituțiile de credit, pe care le adăugăm acum, cer europenizarea României; o cere imperios, precum știm „automatismul vieții economice moderne“.

208 Cu toate acestea nu voim să spunem că n-am cunoscut și noi acumularea primitivă. Vom vedea contrariul mai încolo. Dar potrivit împrejurărilor speciale, metodele noastre, primitive și ele, dar românești, nu sunt aidoma cu cele ale Angliei sau Franței, de pildă.

209 Zeletin, *op. cit.*, pag. 154.

„Când burghezia apuseană măsura cu metrul și cântărea cu kilogramul, Principatele nu mai puteau rămâne la vechile lor unități de măsură...”²¹⁰ Ocaua și cotul nu se împacă cu trenul. Luxul de a păstra asemenea arhaisme și-l poate permite numai o țară fără tren și fără telefon, de-o pildă Anglia, care păstrează livra sterlină și iardul, sau Rusia, care menține versta, pudul și rubla. Noi trebuie să introducem „raporturi juridice moderne”, sau ceea ce e mai exact, codul Napoleon, căci din păcate trecutul nostru nu prea îndepărtat e o dovadă că există o deosebire între ele. De altfel nici adoptarea codului Napoleon, introdus aidoma, cu greșeli de tipar cu tot, nu-i un fenomen specific românesc, căci „oricând începe economie burgheză, vechiul drept național își încheie cariera: el trebuie modificat sau înlăturat. Cea din urmă soluție a fost adoptată nu numai la noi, ci, de pildă, și în statele germane, unde de la sfârșitul veacului al XV-lea dreptul național este înlocuit pe nesimțite cu dreptul roman”²¹¹.

Dar pentru a ne spune aceasta d. Zeletin nu mai avea nevoie să ne trimită la Kötzschke și Brentano. Pătrunderea dreptului roman în Europa medievală nu-i chiar un lucru atât de specific Germaniei. Un proces asemănător s-a petrecut în Italia, ca și în Franța. Dar ceea ce uită să ne arate d. Zeletin, ceea ce nu va afla nici la Brentano, nici la Kötzschke, e dacă legislația justiniană sau fragmentele din jurisconsultii epocii clasice erau coduri *burgheze*, dacă introduceau „raporturi juridice moderne”. Evident, pentru d. Zeletin, care vede capitalism în Roma antică și mercantilism la Alexandru Macedon, problema nu se pune. Decât, atunci nu mai avea nevoie să se oprească la perioada medievală de reînflorire a dreptului roman, ci putea găsi asemenea pildă și Mai departe de veacul al XV-lea: la vizigoții și burgunzii barbari se introduseseră mai de mult dreptul roman, așa încât Breviarul lui Alaric și Papianul sunt, ca să spunem așa, un fel de coduri Napoleon, sui generis, care, înainte de epoca arătată de d. Zeletin, încheiaseră cariera vechiului drept național germanic.

Altă seriozitate prezintă problema care se pune la noi, în legătură cu „modernizarea atât a instituțiilor juridice cât și a sistemului politic”, decât identitatea pe care o descoperă d. Zeletin între noi și Germania veacului al XV-lea. De aceea ne rezervăm s-o cercetăm mai departe. Pentru moment să ne reîntoarcem la mercantilismul modernizator.

Unde află d. Zeletin, în Franța, de pildă, că mercantilismul aduce cu sine „raporturi juridice moderne” și modernizarea „sistemului politic”? Nicăieri. Abia marea revoluție și cu ea victoria liberalismului, va aduce acel complex de prefaceri, care pot fi considerate ca o lichidare a

210 Zeletin, *op. cit.*, pag. 96-97.

211 Zeletin, *op. cit.*, pag. 97, nota.

feudalismului. Pentru a vedea aceasta e însă nevoie să știi că mercantilismul francez dispare înainte de al doilea imperiu. Prolungindu-i zilele până în 1860, d. Zeletin îi va putea atribui, firește, atât cuceririle revoluționare și epopeea napoleoneană, cât și restaurațiunea și restul; „complexul concepției mercantiliste“ cuprinde puncte precise, pe care le-am văzut înainte, dar printre care nu figurează, nici chiar după Sombart, regimul constituțional modern. Dacă regimul parlamentar a fost introdus la noi în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, aceasta nu îndrituie concluzia că mercantilismul e modernizator în acest sens, ci mai degrabă dovedește că în acea vreme, nu spiritul mercantilismului, ci acela al liberalismului dicta în România.

De același fel este asemănarea dintre mercantilismul nostru și cel apusean, în privința urmărilor economice prezentate de d. Zeletin

Invazia produselor apusene distruge micile noastre întreprinderi, „meseriașii sunt ruinați”²¹² de produsele concurenței capitaliste, mizeria cuprinde pături largi. Dar unde găsește d. Zeletin ceva asemănător în Apus? Puteau gobelinurile, covoarele levantine, dantela și cristalurile manufacturilor regale să aibă aceeași înrâurire pustiitoare asupra meșteșugarilor din Occident? Întrucât putea să pericliteze cristalul existența ciubotarului, sau covoarele pe acea a fierarului parizian? Trebuia să se dezvolte întâi marea industrie, posterioară mercantilismului, pentru ca produsele ei să concureze pe cele ale breslașilor noștri. De aceea și rezultatul e diametral opus: pe când mercantilismul duce la întărirea sistemului corporatist, breslele noastre pier sub înrâurirea capitalismului apusean. Mizeria satelor a existat și pe vremea mercantiliștilor, iar Vauban ne-a lăsat un tablou înfiorător al satelor franceze din vremea lui Ludovic al XIV-lea, dar pricinile acelei sărăcirii nu trebuiesc căutate în vreo concurență industrială, ci în exploatarea feudală nemiloasă a țăranului. De aceea Vauban propune ca remediu introducerea unui impozit regal unic, în locul celor feudale fără sfârșit. Prin critica sa a mercantilismului și interesul pentru agricultură, Vauban e un precursor fiziocraților. O oarecare analogie cu mizeria răspândită la noi prin înrâurirea capitalismului străin, se poate găsi în influența industriei textile flamande asupra agriculturii engleze: trecând de la agricultură la creșterea oilor, nobilul englez izgonește pe țăran de pe pământul său și-l lasă pradă celei mai cumplite mizerii. Dar asemănarea se oprește aici: influența din afară sărăcește satele engleze, după cum capitalismul străin va adânci mizeria satelor noastre. Cât de fatală i-a fost d-lui Zeletin această asemănare vom avea prilejul s-o vedem mai încolo.

²¹² Zeletin, *op. cit.*, pag. 105.

Tragedia meseriașului din orașe și a industriei casnice țărănești e urmarea marii industrii. O afirmă și d. Zeletin, fără să vrea, citând următoarea frază din „Bazele social-democrației”:

„Unde *fabrica* domnește, zilele meseriilor sunt numărate”^{2 13}.

213 Citat la Zeletin, *op. cit.*, pag. 105.

Din pricina confuziei cu privire la „fabrică”, d. Zeletin nu are nici noțiunea exactă a substratului social care determină revoluția burgheză. După d-sa această revoluție nu e cu puțină decât atunci când „apare armata revoluționară, care plămădește războaiele civile moderne: proletariatul orășenesc, minunat organizat și disciplinat prin însăși condițiile muncii în fabrică”. (*op. cit.*, pag 61). Dar proletariatul acesta minunat organizat prin condițiile muncii în *fabrică*, e un produs al marii industrii. Acesta e însă, la rândul ei, posterioară atât revoluției engleze cât și celei franceze. D. Zeletin ne asigură că Parisul e primul oraș european care a ajuns să centralizeze asemenea proletari, „ceea ce și lămurește că aici a izbucnit întâia mare revoluție burgheză (1789)”, dar aceasta nu ne poate împiedica să amintim că prima mare revoluție burgheză se petrece cu mai bine de un veac înainte în Anglia. Și mai ales trebuie să scoatem în relief greșeala pe care o comite d. Zeletin, socotind că elementul determinant al mișcărilor insurecționale din marea revoluție franceză ar fi fost un proletariat „minunat organizat” prin munca de fabrică. În realitate Parisul nu a cunoscut „*fabrică*” decât după încheierea marii revoluții de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. La 1789 Parisul număra ceva mai puțini locuitori ca Bucureștii de azi, iar industriile cele mai puternice era tăbăcăria, în special în cartierul Saint Marcel, o industrie dispersată, cu puțini mari patroni, ramură de producție care nici azi nu e concentrată. De aceeași natură era și industria mobilelor, care domina în cartierul Saint Antoine, revoluționar prin excelență. Restul maselor „proletare” era dat de industria alimentară (în special brutărie), de cea a îmbrăcămintei (croitori, cismari) și construcție (zidari, cioplitori etc.). Parisul era centrul *financiar*, căruia Mirabeau îi opunea provincia *industrială*. Existența fabricii din Parisul din 1789 n-a constatat-o decât d. Zeletin. Jaurès, care a studiat dezvoltarea economică a Parisului revoluționar, arată că-n vremea revoluției franceze marele mașinism abia lua naștere în Anglia. Prima fabrică de țesături, pusă în mișcare prin puterea aburului, se întemeiază în 1806 în Manchester. Fabrica era necunoscută în Franța revoluției mari și îndeosebi la Paris, căci centrul cel mai industrial era la Lyon și în regiunea Dauphiné-ului (Jaurès, *Historie Socialiste* etc. ed. II, vol. II, spec. pag. 89/90) iar în măsura în care se poate vorbi de-o industrie a Parisului, nu se mărginea la industriile de lux, care nici azi nu cuprind un proletariat „minunat organizat” prin munca în fabrică.

Dar d. Zeletin nu se oprește prea mult asupra unor asemenea detalii. D-sa nu consideră numai masele agitate de un Danton ca un fel de manifestanți moderni sub conducerea organizațiilor social-democrate, ci ne vorbește și de „uzinele” care existau în Anglia pe vremea când landlorzii izgoneau pe țărani de pe moșii, spre a le prefăce în pășuni (*op. cit.*, pag. 174). Asemenea anacronisme nu vor împiedica pe d. Zeletin să persilleze socialismul românesc pentru că nu ar ști „ce factori sociali” sunt puși față în față în luptele de clasă (*op. cit.*, pag. 242. nota 1).

Totuși d. Zeletin citind cu atenție *Capitalul* ar fi putut afla între altele, și faptul că noțiunea atât de precisă – creată de Marx – a proletariatului organizat și disciplinat de „fabrică”, corespunde unui fenomen social posterior marii revoluții franceze. Astfel la apariția primului volum din *Capitalul* lui Marx, citând pe Ure, adăuga că lucrarea acestuia „publicată acum 30 de ani” deci pe la 1834, a văzut lumina zilei „într-o epocă în care sistemul fabricii nu cunoștea încă decât o dezvoltare relativ mică” (vol. I, cap. XIII, V). Mai departe, vorbind de epoca în care „sistemul

Fabrica, nu manufactura. Aceasta reiese din tot capitolul în care se află acea frază. Nimicirea meseriilor începe după introducerea mașinii cu aburi, deci în veacul al XIX-lea: până în al patrulea deceniu aproape exclusiv în Anglia, în al cincilea în Franța, în al șaselea și în special în al șaptelea, în Statele Unite, Germania, Austria, iar după aceea în Rusia, Indii, Australia etc. Iar efectul pustiitor nu se resimte în regiunile lipsite de centrele proprii cu mare industrie, decât după revoluționarea mijloacelor de transport²¹⁴.

Ruinarea industriei noastre casnice și desființarea meseriilor e deci un fenomen care nu are nici o legătură cu mercantilismul. Chiar de am fi avut o diplomație tot atât de „ruginită în mânuirea afacerilor comerciale”²¹⁵ ca cea engleză, ea nu ar fi putut salva existența industriei noastre casnice sătești sau pe cea a meseriașului din orașe.

Tot atât de caracteristic mercantilistă e și cealaltă pricină a mizeriei satelor noastre, pe care o arată d. Zeletin: *concurența grâului american*.

Criza producției agricole europene de pe urma concurenței grâului american, e datorată, după cum o învederează chiar d. Zeletin, dezvoltării căilor ferate²¹⁶; concurența grâului indian se resimte „în urma săpării canalului Suez”²¹⁷. Apoi asemenea probleme se puneau pe vremea lui Colbert? Se gândea acesta să oprească intrarea grâului străin, sau era preocupat dimpotrivă să interzică ieșirea grâului propriu?

Și încă ceva: întrucât e criza provocată de concurența grâului transoceanic o problemă românească? Germania și Belgia, Franța ca și Austria, într-un cuvânt toate țările europene producătoare de grâu se

...fabricii a ajuns la o bază suficient de largă... într-un cuvânt în clipa în care sunt realizate condițiile generale de producție corespunzând marelui industrii”, Marx indică pentru a ilustra urmările acestui fenomen, cifrele exportului englez din anii 1846, 1860 și 1865 (vol. I, cap. XIII, VII, Cf. și cap. XIII, VIII, suprimarea corporației bazate pe meșteșug și diviziunea muncii).

Într-un cuvânt: în cursul revoluțiilor burgheze engleze și franceze asemenea proletariat nu a existat. Proletariatul care a luptat în acele vremuri pentru izbândă capitalismului era de natură mic burgheză (țăranii, meșteșugarii, calfe, negustorași etc.). De aceea și ușurința relativă cu care burghezia victorioasă a înălțurat participarea acestui prețios aliat la victorie.

Singura revoluție burgheză în care a participat un proletariat modern, în adevăratul înțeles al cuvântului, a fost cea rusă. Aici însă proletariatul nu a mai fost aliatul burgheziei, ci a dus lupta în alianță directă cu țărănimea, împotriva tuturor elementelor clasei stăpânitoare, inclusiv burghezia. Cu toată slăbiciunea relativă a proletariatului rus - și abstracție făcând de greșelile comise - pilda revoluției ruse ne arată că, acolo unde, într-o mișcare revoluționară, intră în joc un proletariat modern, organizat și disciplinat de munca în fabrică, acesta nu luptă pentru revoluția burgheză, ci pentru apărarea propriilor sale țeluri sociale.

214 Kautsky, *Das Erfurter Programm*, Stuttgart, 1892, cap. IV, Der Totenkampf des Kleinbetriebs, pag. 16 și urm.

215 Zeletin, *op. cit.*, pag. 109.

216 Zeletin, *op. cit.*, pag. 112, nota 4.

217 Zeletin, *op. cit.*, pag. 114.

vedeau amenințate prin invazia produselor agricole americane, asiatice și australiene. Nu ne arată chiar d. Zeletin că Germania, Franța și Austria își închideau hotarele, spre a preveni ruina agriculturii lor ? Se mai aflau oare aceste țări în faza mercantilistă ? Până și după datele d-lui Zeletin mercantilismul dispăruse acolo în acea vreme. Cum ne poate deci prezenta d. Zeletin criza agrară mondială din a doua jumătate a veacului trecut, ca o urmare economică a mercantilismului ?

Nici unul din elementele caracteristice colbertismului nu se regăsește în seria argumentelor invocate de d. Zeletin până aici, pentru a dovedi existența unui mercantilism românesc.

Singurul element care mai rămâne în susținerea tezei unui mercantilism românesc actual e tariful vamal protecționist. Existența acestuia nu-i însă concludentă. Protecționismul vamal e indispensabil mercantilismului, dar poate exista și în afara acestuia. A trage din protecționism concluzia existenței mercantilismului, înseamnă a pune pacientului diagnostic pe baza unui simptom care se regăsește la cele mai deosebite boli. Protecționismul vamal e ca temperatura. Abia atunci când, pe lângă temperatură, pacientul va manifesta o inflamație a gâtului și greutate la înghițit, medicul va diagnostica amigdalita. Dacă în loc de aceste simptome, temperatura va fi însoțită de junghi, expectorație, anumite semne de percuție, se va gândi la pneumonie. Iar dacă pe lângă temperatură, medicul va observa o înțepenire a cefii, o stare de prostație, contractia corpului, va diagnostica o meninghită. D. Zeletin e însă un medic social, care, dintr-un simptom general ca protecționismul, trage concluzia pripită a existenței mercantilismului în România, făcând cu totul abstracție de toate celelalte elemente necesare, pe care le-am cercetat mai sus, și care nu se regăsesc în societatea românească modernă.

Totuși d-sa crede nu numai în existența, ci și în desăvârșirea mercantilismului după războiul mondial.

„O politică mercantilistă consecventă exclude comerțul liber... la noi nu s-a ajuns la această politică de monopolizare a comerțului, decât în urma războiului”²¹⁸.

Într-adevăr în cursul războiului și după 1918 am asistat la o tutelare sporită a puterii centrale. Monopolizarea comerțului e desigur una din formele în care s-a manifestat amestecul acesta, dar nu unica, nici cea mai însemnată. Reglementarea statului s-a resimțit și în protecțiune, ba și în distribuție și consum. Organele statului n-au luat asupra lor numai negotul, ci au dictat și ce anume și cât să se producă, au impus cât să rețină industriașul din beneficii și cât să cedeze comunității, au impus populației ce și cât să consume.

Dar e oare nevoie să fii sociolog, economist și istoric, ca să vezi imediat, că în această intensificare nu se găsește urmă de mercantilism ?

---

218 Zeletin, *op. cit.*, pag. 87.

Oare sporirea cantității de aur sau a bogăției generale, dicta statului această atitudine ? Intrau principii economice în joc, a căror realizare o urmărea această „tutelare“ ? Oricine n-a dormit în cursul ultimului deceniu va putea spune d-lui Zeletin că această atitudine a statului a fost dictată de necesitățile războiului și de împrejurările postbelice.

Dacă statul, prin organele sale, a monopolizat recoltele și a dat pâine și zahăr, petrol și carne, cu cartela, dacă a impus transformarea tuturor uzinelor în vaste arsenale, dacă în loc de șine și pluguri, de vagoane și motoare, a impus fabricarea de tunuri și obuze, dacă a fixat din oficiu salariile lucrătorilor și beneficiile de război, dacă a impus munca neîntreruptă, de zi și noapte, aceste măsuri au fost dictate de eforturile făcute pentru a-și asigura și pe calea aceasta victoria. În războiul modern, în care lupta se dădea nu numai între combatanții de pe front, ci și între diferitele ramuri de producție, în care o constelație de state încerca să reducă pe cealaltă și pe calea înfometării sistematice și pe cea a covârșirii prin superioritatea și cantitatea uneltelor de omor și a munițiilor, statul a simțit nevoia să intervină, să nu lase toți acești factori să lucreze în mod anarhic, ci să-i supună unui control și unei conduceri centrale plănuite. Dacă din asemenea amestec al statului, în clipele de supremă primejdie, s-ar putea trage o concluzie, apoi aceea n-ar fi că am asistat în ultimul deceniu la o desăvârșire a mercantilismului, ci că ni s-a dat o dovadă de netăgăduit că în momentele în care erau în primejdie cele mai vitale interese, în momentul când în joc era pusă însăși existența sa, statul capitalist modern a recunoscut identificarea propriului său sistem și s-a văzut silit să recurgă la mijloacele care sunt incompatibile cu principiile care îl călăuzesc în vremuri normale. Amestecul acesta nu e o victorie a mercantilismului, ci o mărturisire tacită a neputinței capitalismului.

Și apoi, fost-a monopolizarea negoțului în ultima vreme un fenomen românesc ? Nu exista el în Germania, ca și în Franța, în Anglia ca și în Austria ? Se desăvârșea oare și acolo mercantilismul ?

Cu oarecare bunăvoință, ar fi ușor să găsim și alte analogii între vremurile pe care le trăim și perioada clasică a mercantilismului. Toate statele europene au interzis exportul aurului în cursul ultimului deceniu. Înseamnă aceasta că Europa relua politica bullionistă ? Pretutindeni s-au adus restricții importului articolelor manufacturate și îndeosebi al celor de lux. Cele mai multe dintre statele beligerante și ele născute după război au adoptat nu numai legi prohibind exporturile de capital, ci și un control al contractelor și al tranzacțiilor comerciale în general prin Camerele de Comerț sau comisiuni speciale. Dovedește oare aceasta o victorie generală a mercantilismului ? Aceasta e concluzia pe care ar impune-o argumentarea d-lui Zeletin. Căci dacă monopolizarea

negoțului nostru e un simptom al desăvârșirii al mercantilismului român, măsurile amintite mai sus nu pot fi interpretate decât ca o reînflorire mondială a sistemului atât de drag lui Sombart.

E nevoie de întreaga „deprindere în mânuirea cercetării sociale“ pe care și-o atribuie d. Zeletin, pentru a distinge ceva mercantilist în sistemul de hărțuire a negoțului nostru de grâne de la război încoace, sau pentru a deduce o victorie e ideilor lui Colbert din faptul că o comisie de aprovizionare a ministerului nostru de interne și-a asigurat monopolul importului de ciorapi de mătase !

Nimic din ceea ce ne-a prezentat d. Zeletin ca o „fază“ mercantilistă românească, nu-i de natură mercantilistă: nici șoselele sau C.F.R, nici poșta și telefonul, nici codurile și constituția, nici metrul și kilogramul; nici urmările economice pe care ni le-a prezentat: distrugerea meseriilor și a industriei țărănești prin concurența mării industrii, desființarea breslelor, mizeria țăranimii, nici concurența grâului american, sau monopolul negoțului postbelic, nu pot fi considerate ca elemente constitutive ale sistemului mercantilist.

În schimb, din ceea ce a caracterizat cu adevărat veacul al XVII-lea în Apus, nu mai regăsim nimic în România de la finele secolului al XIX-lea. Statul nostru nu se mai amestecă în producție, fixând numărul firelor pe care le va conține pânza, organele sale nu mai expun la stâlp pe producătorul recalcitrant, nici chiar atunci când acesta ar aparține partidului din opoziție, și nici bogăția țării nu mai poate fi privită ca o simplă problemă a acumulării de metale prețioase sau ca o urmare a balanței comerciale favorabile.

Acestea nu mai erau cu puțință pentru că cele două veacuri care ne despărteau de mercantilismul din Apus, nu trecuseră fără a lăsa urme adânci. Și oricâte „identități“ ar descoperi d. Zeletin, ele nu vor putea răsturna afirmația, ajunsă banală, că istoria nu se repetă. Acela care privind desfășurarea istorică a exclamat pentru prima dată: *plus ça change, plus c'est la même chose*, a fost un om de spirit, dar n-a fost un observator.

De altfel întreaga demonstrație mercantilistă a d-lui Zeletin stă în flagrantă contradicție cu propria sa definiție a mercantilismului. Acesta ne-a fost arătat ca o urmare a înrăuririi Apusului. Pe de altă parte știm, tot de la d-sa, că dacă predominarea „capitalismului comercial“ dă naștere „fazei mercantiliste“, capitalul industrial inaugurează era liberalismului. Noi știm însă că tratatul din Adrianopol ne pune în contact cu marea industrie din Occident. De unde ne vine deci mercantilismul la 1866 când, chiar după d-sa, acesta murise în Apus între anii 1846 și 1862 ?

Contradicția pare a fi elementul d-lui Zeletin. Căci ce alta pare a urmări d-sa decât contradicția cu orice preț, când afirmă pe de o parte că „spre a înțelege politica economică a României din a doua jumătate

al veacului XIX înainte, trebuie să cercetăm trecutul burgheziilor apusene, în deosebi veacul al XVII, când economia lor se găsea în aceeași stare...²¹⁹, iar pe de alta declară, cu același patos, că „... e în firea burgheziilor întârziate, de-ași începe dezvoltarea cu acele așezăminte, la cari burgheziile înaintate au ajuns în acel moment“.²²⁰

Totuși cititorul care ar înclina să deducă de aici că d. Zeletin nu urmărește decât paradoxul – ar face o nedreptate. Țelul studiilor sale e mult mai profund decât s-ar părea. D-sa nu urmărește contradicția pentru contradicție. Aceasta nu-i scop la d-sa, ci un simplu mijloc. În slujba cărui ideal e pusă contradicția vom vedea-o mai încolo.

b) Idealul mercantilist

D. Zeletin nu ne-a prezentat până aici „faza“ mercantilistă românească decât așa cum s-a dezvoltat până la războiul mondial și cum s-a mai desăvârșit după 1918. Cercetarea mercantilismului nostru află însă la d-sa și o lărgire în viitor. După ce ne-a arătat ceea ce *este*, d. Zeletin schițează și ceea ce *va fi*. Tendințele dezvoltării noastre viitoare nu sunt extrem de interesante și merită să fie privite mai de aproape. Dar cum știm că mercantilismul românesc este o plăsmuire zeletină, „idealul“ d-sale mercantilist va fi cercetat de noi ca o simplă perspectivă de viitor, fără ca se ne mai simțim obligați a reaminti la fiecare pas că în cele ce urmează nu se găsește urmă de colbertism. Vom cerceta „idealul“, dar vom ignora mercantilismul, spre a ne simplifica astfel sarcina.

Plecând de la studiul puterii de producție de care dispune România după război, d-sa afirmă că producția noastră metalurgică, textilă, cea a zahărului, a hârtiei și a pielăriei deocamdată, iar mai târziu industriile ce se vor mai ivi, sunt „menite a emancipa economic pe piața din afară“;²²¹ „... orice înfățișare ar lua viitorul“, ne spune d-sa, „problema proprie a momentului de față rămâne aceasta: emanciparea de piața străină, prin ridicarea industriei noastre naționale la nivelul consumului intern“.²²² „În actuala fază a mercantilismului nostru... lozinca noastră nu poate fi decât aceasta: „porți închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin și capacități străine“.²²³ Noi trebuie să ajungem la următorul „desnodământ firesc“: închiderea desăvârșită a țării față de produsele industriei străine, și încercarea de a trăi exclusiv prin puterile proprii.²²⁴ Numai folosindu-se de asemenea „formă brutală“

219 Zeletin, *op. cit.*, pag. 85-86.

220 Zeletin, *op. cit.*, pag. 159-160.

221 Zeletin, *op. cit.*, pag. 130, nota.

222 Zeletin, *op. cit.*, pag. 133.

223 Zeletin, *op. cit.*, pag. 134.

224 Zeletin, *op. cit.*, pag. 134.

au ajuns, după d. Zeletin, Franța, Anglia și Statele Unite la actuala lor putere economică. Repetând „procedura națiunilor înaintate“, România trebuie să se transforme într-o „România închisă“, trăind prin propriile ei mijloace de producere.²²⁵ Trebuie să încetăm cu preferința noastră față de produsele străine, căci înclinarea aceasta amenință „economia noastră națională“, trebuie să ieșim din anomalia actuală și aceasta nu se poate face decât prin „mijlocul consfintit de experiența seculară“: crearea „României închise“, a unei insule economice române între Dunăre, Nistru și Tisa, care să-și ajungă ei însăși²²⁶. Formula exprimând idealul nostru „mercantilist“ actual e următoarea: „*lupta împotriva capitalismului străin, și tendința de-a desvolta propriile noastre forțe productive în așa măsură, ca să satisfacă toate nevoile neamului nostru, fără concurs din afară*“.²²⁷

Idealul nostru trebuie să fie deci acela de-a trăi „prin noi înșine“, ca să spunem așa. Cu alte cuvinte, România *autarcă* trebuie să alcătuiască ideea centrală a străduințelor noastre economice. Un ideal măreț, desigur, dar unul dintre cele utopice, în a cărui realizare nu cred decât visătorii, ci unul dintre acele fermecătoare idealuri, în care cred și puternicii zilei. Autarchia nu-i numai frumoasă, ci și posibilă, pe cale de realizare la noi, grație tenacității „politicii noastre de Stat“.²²⁸ „Din loc autorizat“ îi vine d-lui Zeletin asigurarea că nu e departe vremea realizării idealului „mercantilist“ al autarchiei.²²⁹ Același loc „autorizat“ afirmă că România de după război este o „*entitate economică completă*“²³⁰ și nu trebuie să ne mire faptul că însuși d. Vintilă Brătianu – părintele formulei „prin noi înșine“ - e autoritatea de la care așteaptă d. Zeletin realizarea idealului său.

Dar dacă d. Zeletin dorește autarchia din răspuțeri, iar d. Vintilă Brătianu e pe cale s-o realizeze, nu strică să cercetăm și noi idealul acesta ceva mai de aproape. E el într-adevăr realizabil? Cum arată autarchia în țările cu mare dezvoltare industrială? Ce cred economiștii de aiurea cu privire la problema care ne preocupă?

În primul rând trebuie să observăm că existența autarchiei pare a fi confirmată prin nenumărate definiții ale economiei politice vulgare; însăși numele german al acesteia, „*Volkswirtschaft*“ și „*Nationaloekonomie*“ reduce economia la cadrul strâmt al fiecărui popor.

Noi am văzut însă că schimbul internațional e una din cauzele de căpetenie ale nașterii capitalismului. Din cele ce am spus cu privire la

225 Zeletin, *op. cit.*, pag. 135.

226 Zeletin, *op. cit.*, pag. 136.

227 Zeletin, *op. cit.*, pag. 137.

228 Zeletin, *op. cit.*, pag. 131.

229 Zeletin, *op. cit.*, pag. 133.

230 Zeletin, *op. cit.*, pag. 135.

legăturile europene cu Orientul, îndeosebi după cruciade, la relațiile Apusului cu noile regiuni descoperite în veacul al XV-lea și însemnătatea care li se acordă îndeobște, am dedus că *piața mondială* e elementul în care se ivește și se dezvoltă actualul mod de producție. D. Zeletin nu face excepție, căci toți acești factori ai zămislirii capitalismului se regăsesc și în cercetările d-sale. În privința punctului de plecare suntem deci înțeleși cu toții. Duiosă armonie, care dăinuiește cu privire la trecut, pierde însă, pe dată ce e vorba de a aprecia prezentul, sau de a scruta tainele viitorului. Pentru începuturile capitaliste piața mondială e un fenomen recunoscut de toți. Dar dacă după marxisti capitalismul dezvoltat rămâne mai departe indestructibil legat de schimbul internațional, știința economică burgheză construiește aici o teorie a autarchiei, care seamănă leit cu „idealul mercantilist“ al d-lui Zeletin. Părerile sunt deci împărțite.

Pentru a putea aprecia, în cunoștință de cauză, care dintre aceste teorii e cea justă, cea burgheză sau cea marxistă, nu ne rămâne decât să le confruntăm cu faptele. Să urmărim în această privință critica pe care o face Roza Luxemburg definiției burgheze a autarchiei capitaliste.

Există în realitate, se întreabă aceasta, ceva care să semene gospodăriei unui popor ? Duce oare fiecare neam o gospodărie deosebită, o viață economică închisă pentru sine ? Pentru a răspunde acestor întrebări ea cercetează situația Germaniei, un stat dintre cele cu o mare dezvoltare capitalistă. Și ce aflăm ?

„Prin mâinile lucrătorilor și lucrătoarelor germane se produc în fiecare an în agricultură și industrie un număr imens de felurite bunuri pentru consum. Sunt produse oare acestea pentru consumul propriu al populației care locuiește în imperiul german ? Noi știm că o parte enormă a produselor germane, parte care sporește mereu, e exportată în alte țări și continente, pentru alte popoare. Mărfurile germane metalurgice se duc în deosebite țări europene și vecine, pleacă în America de Sud, în Australia; pielăria... pleacă din Germania în toate țările europene, sticlăria, zahărul, mănușile se duc în Anglia; blănurile în Franța, Anglia, Austro-Ungaria; colorantul alizarin în Anglia, Statele Unite, Indii; îngrășăminte se duc în Olanda, Austro-Ungaria; cocsul în Franța; cărbunii de piatră în Austria, Belgia; jucării în Statele-Unite; bere germană, indigo ca și anilină și alte colorante, medicamente germane, celuloză, mărfuri de aur, ciorapi, stoffe și îmbrăcăminte de bumbac și lână, șine germane de cale ferată se trimit aproape în toate țările cari fac negoț.

Dar și contrariul se întâmplă; poporul german depinde la fiecare pas în lucrul și consumul său zilnic de produsele țărilor și popoarelor străine. Noi mâncăm pâine din grânele rusești și carnea vitelor ungare, daneze și rusești: orezul pe care-l mâncăm ne vine din Indii și America de Nord,

tabacul din Indiile olandeze și din Brazilia; cîmpărăm boabe de cacao din Africa de Vest, piper din Indii, untură de porc din Statele Unite, ceai din China, poame din Italia, Spania și Statele Unite, cafea din Brazilia, America Centrală și Indiile olandeze; extract de carne din Uruguai, ouă din Rusia, Ungaria și Bulgaria; țigări din foi din insula Cuba, ceasornice de buzunar din Elveția, vinuri spumoase din Franța, piei de bou din Argentina, puf din China, mătase din Italia și Franța, în și cânepă din Rusia, bumbac din Statele Unite, Indii, Egipt, lână fină din Anglia, jută din Indii; malț din Austro-Ungaria; sămînță de în din Argentina; anumite calități de cărbuni de piatră din Anglia, lignit din Austria, salpetru din Chile; lemn de Quebracho pentru argăsit din Argentina; lemn de foc și construcție din Rusia, nuiele, papură de împletit din Portugalia, aramă din Statele Unite, cositor din Indiile olandeze, zinc din Australia, aluminiu din Austro-Ungaria și Canada, azbest din Canada, asfalt și marmură din Italia, pietre pentru pavaj din Suedia; plumb din Belgia, Statele Unite, Australia; grafit din Ceilon, var cu săruri de fosfat din America și Algeria, iod din Chili...

De la cel mai simplu aliment de trebuință zilnică și până la cel mai rafinat obiect de lux și la materiile și uneltele cele mai necesare, cea mai mare parte vine de-a dreptul sau indirect, în întreg sau într-unul din elementele sale componente, din țări străine, sunt produse ale muncii unor popoare străine. Spre a putea trăi și munci în Germania, e necesar ca aproape toate țările, popoarele și continentele să lucreze pentru noi, iar noi lucrăm la rîndul nostru pentru toate țările.

Spre a ne imagina proporțiile enorme ale acestui schimb să aruncăm o privire asupra statisticii oficiale a importului și exportului. După „Statist. Jahrbuch für das Deutsche Reich“ din 1914 negocîțul propriu (deci cu excluderea mărfurilor care nu fac decît să treacă prin Germania) se înfățișează în felul următor:

Germania a importat în 1913:

Materii prime în valoare de	5262 milioane mărci
Semi fabricate	1246
Mărfuri fabricate	1776
Alimente	3063
Animale vii	289
În total	11636 milioane mărci

adică aproape 12 miliarde de mărci.

În același an Germania a exportat:

Materii prime în valoare de	1720 milioane mărci
Semifabricate	1159
Mărfuri fabricate	6642
Alimente	1362
Animale vii	7
În total	10890 milioane mărci

sau aproape 11 miliarde de mărci. Comerțul exterior al Germaniei se cifra deci la mai mult de 22 miliarde.

Ceea ce se întâmplă cu Germania este însă, într-o măsură mai mică sau mai mare, cazul și cu celelalte țări moderne, adică tocmai cu acelea de a căror viață economică se ocupă aproape exclusiv economia politică (în limba germană econ. polit.=*Nationaloekonomie*, S. V.). Toate aceste țări produc unele pentru altele, în parte și pentru cele mai depărtate regiuni ale globului, se folosesc încă la rândul lor în consum și producțiune le fiecare pas de produsele tuturor continentelor.

Cum s-ar putea trage în fața unui schimb atât de dezvoltat, o demarcațiune între „economia“ unui popor și cea a altuia, cum s-ar putea vorbi de tot atâtea „economii naționale“ (*Volkswirtschaften*) ca și cum ar fi existat regiuni economice complete putând fi considerate pentru sine ?“

Schimbul internațional crescând nu-i, desigur, o descoperire necunoscută savanților burghezi. Dar aceștia consideră negoțul mondial ca un simplu schimb de „prisosuri“, menit să umple azi ca și în veacurile trecute „*anumite goluri*“, cum afirmă Bücher²³¹; ba unii, precum Werner Sombart, socot chiar că însemnătatea relațiilor comerciale internaționale tinde să se micșoreze în societățile moderne.²³²

Roza Luxemburg dezvăluie, cu o ironie incomparabilă, nonsensul „gurilor“ lui Bücher, care, ca și d. Zeletin, nu deosebește caracterul fundamental deosebit al schimbului în diferitele organizații sociale. „Schimbul e tot atât de vechi ca și istoria culturală a omenirii, el a fost dintotdeauna un însoțitor și protector al ei“. Dar pentru Bücher e indiferent dacă schimbul se face incidental între două hotare de botocuzi brazilieni, dacă e vorba de „strălucitele depozite de mărfuri ale Babilonului“, sau de „târgul antic al Corintului“, dacă e vorba de „negoțul maritim medieval al Veneției“ sau de negoțul capitalist mondial de azi, de care atârână totul, „de la pâinea și chibritul cerșetorului și până la cel mai delicat obiect de artă a amatorului“. După teoria lui Bücher a „prisosului“, fabricantul capitalist de pânză produce în primul rând pentru nevoile sale, iar ceea ce trece peste trebuințele familiei sale e dus în piață. De asemenea și proprietarul unei uzini metalurgice !

Toată dibăcia economiei vulgare nu ajunge pentru a tăgădui cifrele statistice, care vădesc o creștere neîncetată a negoțului mondial. Pentru a-l interpreta se recurge la explicația schimbului de prisosuri între țări industriale deoparte și țări agricole de alta.

Dar cum se explică, se întreabă Roza Luxemburg, că Germania d. p. care e una dintre cele mai industriale țări din lume, desface cea mai mare

231 *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, ed. 5, pag. 147.

232 *Die Deutsche Volkswirtschaft im 19 Jahrhundert*, edit. 2, pag. 399-420.

parte a produselor sale în țări industriale și nu în cele producătoare de grâne ? Anglia și Statele-Unite dețin fiecare o cotă mai mare de schimb cu Germania, decât Rusia agrară ! Și ceea ce e mai curios, e faptul că o comparație a diferitelor produse ale importului și exportului ne arată că Germania exportează mașini, dar și aduce mașini mașini din străinătate, trimite altora cărbuni. Același lucru se întâmplă cu mărfurile din cânepă, de lână, cu pieile de bou, cu blănurile și multe alte produse, care figurează atât în tabelele de import, cât și în cele de export. Din punctul de vedere al schimbului de prisosuri între țările industriale și agrare această „duplicitate ciudată apare inexplicabilă, absurdă.“ căci ce e cu Germania ? Are „prisos“ de mașini, sau are „anumite goluri“ ? În realitate există o extrem de complicată diviziune a muncii între țări, fiecare producând pentru toate celelalte. Economia germană „apare din capul locului ca o parte a unui întreg superior“ și anume a pieții mondiale capitaliste. Atât hrana populației unui stat industrial, cât și îmbrăcămintea ei, atât producția cât și consumul, atârnă de relațiile cu celelalte țări. Dacă i s-ar tăia legăturile cu piața mondială, aceasta ar duce la o catastrofă:

„O ramură de producție s-ar prăbuși după cealaltă... o masă enormă de proletari ar șoma, întreaga populație ar fi lipsită de cele mai indispensabile alimente, de îmbrăcămintă...”

Smulsă din organismul pieții mondiale, țara industrială, redusă la propriile ei puteri, s-ar prăbuși.²³³

Așa arată „idealul mercantilist“ pe care d. Zeletin îl împărtășește nu numai cu d. Vintilă Brătianu, ci și cu Bücher, Sombart și întreaga legiune a economiștilor burghezi. Chiar dacă România ar ajunge la un grad de dezvoltare industrială asemănător Germaniei și încă idealul „României închise“ n-ar fi realizat. Ca și țările capitaliste din Apus am atârna de importul celor mai deosebite mărfuri, de producția întregului glob, de care ne-ar lega prin nenumărate fire invizibile, în afară de import, și fiecare produs industrial de export pe care l-am trimite peste hotare. Atât de puțin s-ar realiza autarchia la noi, încât orice criză s-ar produce într-un punct oarecare al pământului, s-ar resimți și la noi. Recoltele Argentinei ar hotărî prețul pâinii noastre zilnice, o epizotie în Australia ar modifica prețul în orice măcelărie din România; condițiile în care ne-am cumpăra hrana și îmbrăcămintea, producția intensă sau șomajul în uzinele românești, ar atârna de puterea de cumpărare a țărilor care ar importa produsele noastre. Departe de-a ajunge la neatârănare, în sensul dorit de d. Zeletin, am depinde de piața mondială, soarta noastră ar fi legată și mai strâns decât astăzi de toate vicisitudinile acesteia. Oricine își poate

²³³ Asupra „autarchiei“ capitaliste vezi Roza Luxemburg, *Einführung in die Nationalökonomie*, Berlin, 1925, în special pag. 16-25 și 31-38, de unde am extras pasajele citate mai sus.

închipui ușor cât de departe am fi de realizarea mândrului postulat „prin noi înșine“. Pentru a ajunge la o Românie închisă, departe de-a păși spre industrializare, spre formele moderne ale producției, ar trebui să ne întoarcem la gospodăria naturală a țăranului medieval. Numai în cadrul acesteia se poate vorbi de autarchie. Cu cât vom înainta însă mai repede pe calea pe care au lut-o Anglia și Belgia, Germania și Statele Unite, cu cât ne vom depărta de idealul „autorizat“ al d-lui Vintilă Brătianu.

Dar dacă astfel stau lucrurile, dacă dezvoltarea viitoare, departe de a ne închide în ziduri chinezești, ne va pune într-un contact tot mai strâns cu lumea din afară, dacă fenomenul acesta e atât de vizibil pe cât ni l-a înfățișat Roza Luxemburg, cum se face că atât Karl Bücher cât și d. Vintilă Brătianu, atât d. Zeletin cât și Sombart, trec pe lângă el fără să-l observe? Cum se face că, puși în fața faptelor, ei continuă să le nege existența, recurgând la subterfugii ca acelea pe care le-am văzut? De unde izvorăște această sistematică tăgadă a pieții mondiale? Vom încerca s-o lămurim mai jos.

Însemnătatea pieții mondiale pentru nașterea capitalismului o cunoaștem. O cunosc toți economiștii vulgari. Nici unuia nu-i scapă acest element. Ce i-ar putea tulbura privirea, când o analizează în veacul al XVI-lea sau al XVIII-lea? Nimic. De acolo află elementele care au dat naștere actualei orânduiri sociale și e firesc să le analizeze cu venerația cu care își cercetează aristocratul arborele genealogic.

În veacul al XIX-lea, după cum am văzut-o, piața mondială nu dispărea. Dar cercetându-i condițiile, economistul atent află probleme noi: piața mondială de la sfârșitul veacului trecut și începutul celui actual, cuprinde în sânul ei o vestire tulburătoare, o tragedie apropiată, ineluctabilă. Atât de înfricoșătoare sunt concluziile pe care le impune studiul pieței mondiale în faza actuală, încât nu oricine are curajul de a le privi în față. Economistul burghez, îngrozit, întoarce capul, și pentru a alunga fantoma întrezărită în vâltoarea pieții mondiale, se mulțumește să îngâne că nu există piață mondială; dacă există, e aceeași ca pe vremurile lui Ludovic al XIV-lea, ca cea de pe vremea lui Cezar; dar în realitate ea nu există deloc; dacă există, va dispărea, iar în locul ei vom avea *autarchia*. Idealul acesta e și frumos și realizabil. E și realizat în Franța, Anglia sau Statele Unite... după d. Zeletin.

Care sunt acele grozave probleme ale pieții mondiale, care tulbură agerimea privirii savantului burghez? Cu voia cititorului i le vom expune pe scurt, după aceia pe care idealul autarchiei îi lasă reci.

Nici la începuturile ei, piața mondială nu era lipsită de oarecare elemente neliniștitoare. Odată cu ivirea ei, vechile forme tradiționale de producție sunt condamnate. Simplitatea organismului social trecut, dispărea din clipa în care nu se mai schimbă exclusiv *prisosurile*

producției, ci se produce totul pentru schimb. Raporturile de producție se complică, devin misterioase, incontolabile. Legile economice moderne apar, și cu ele, întregul cortegiu de catastrofe, urmare a anarhiei capitaliste în producție, se arată în zare. Criza pândește societatea capitalistă din leagănul ei, ca ursitoarele mitologice.

Dar aceste semne prevestitoare de furtună mai sunt aproape imperceptibile. Mai grave decât urmările posibile ale anarhiei, apar în acea vreme rezultatele prezente ale constrângerii. Dezvoltarea capitalismului mai e încă îngădită de numeroase piedici feudale, rămășițe ale lumii vechi. Împotriva acestora se îndreaptă în primul rând ideologul burghez. Lumii existente, cu urmările ei dezastruoase, economistul îi opune perspectivele societății burgheze viitoare, aducătoare de fericire nemărginită. Ideologul burghez, în aspirația-i revoluționară, scrutează toate domeniile gândirii, împrumută argumentele sale filozofice și științelor naturale, dreptului și economiei politice. Fiecare progres al științei întărește temelia capitalismului. Privirea ageră a reprezentanților acestuia scrutează toate tainele economiei. Piața mondială e cercetată cu amănuntul, din legile acesteia economistul deduce nevoia de-a distruge toate cătușele, de-a elibera toate puterile, care mai dormitează în sânul noului mod de producție. Biserica și absolutismul se pot cutremura în fața progreselor științei, burghezia le privește fără teamă: fiecare născocire, fiecare pas înainte, îi întărește situația.

După deplina biruință a burgheziei lucrurile se schimbă. Făgăduielile unei societăți armonioase apar, pe zi ce trece, tot mai irealizabile. Critica se îndreaptă de aici încolo împotriva noilor stăpânitori. Din revoluționari, aceștia au devenit conservatori, ei nu mai luptă pentru dărâmarea, ci pentru menținerea neștirbită a alcătuirii sociale existente, a societății burgheze, scoțând în relief nenumăratele binefaceri ale acesteia.

Și într-adevăr mari, incomparabile, sunt progresele pe care omenirea i le datorează. În curs de un veac ea face pentru civilizație mai mult decât ultimele două milenii. Puterile productive sporesc într-o măsură incomparabilă, știința, pusă în slujba capitalului, descifrează toate tainele firii și le supune voinței omenesci: văzduhul și adâncul oceanelor sunt supuse omului, depărtările sunt biruite. Toate acestea sunt urmările vizibile ale progresului mării industrii.

În fruntea tuturor țărilor stă Anglia, a cărei industrie textilă îndeosebi, îi asigură un fel de monopol. Curând după aceea industria metalurgică ocupă însă locul de frunte. Dacă până aici stofele engleze îmbrăcaseră cea mai mare parte a lumii, distrugând prin concurența lor irezistibilă meșteșugurile casnice, la ea acasă, ca și noi, în Germania ca și în Indii, de aici încolo exportul britanic de mașini duce, în cele mai depărtate puncte ale globului, sămânța mării industrii. Cu mașinile britanice

perfecționate ia naștere mare industrie textilă în Germania și Indii, în Polonia rusească și în Statele Unite. Cu ajutorul industriei metalurgice engleze produsele textile ale noilor producători înfrâng monopolul britanic mondial. După Franța încep și Germania și Statele Unite, Austria și Rusia, Japonia și Indiile, dezvoltarea marii lor industrii. Pământul întreg e prins în rețeaua capitalismului. Odată cu această dezvoltare uriașă a puterilor productive, piața mondială devine prea strâmtă pentru a le absorbi toate produsele. Concurența între popoare ajunge tot mai aprigă, criza apare tot mai des, amenințând să devină cronică. Capitalismul nu-și mai încapă în piele. Pentru a putea continua, el are nevoie de catastrofe economice și războaie, în care să-și poată cheltui produsele pe care altfel nu le mai poate desface.

Aceasta e priverileștea pe care o oferă cercetătorului piața mondială capitalistă. Forțele dezlănțuite de marea industrie amenință existența orânduirii sociale care i-a dat naștere. De aceea, economistul burghez, al cărui țel e să legitimizeze prezentul și să prezică durata societății capitaliste în viitor, e incapabil să scruteze tendințele de dezvoltare ale pieții mondiale, domeniul în care apare cel mai clar răzvrătirea economiei împotriva regimului burghez.

S-ar părea că acuitatea problemelor pe care le evidențiasse piața mondială până în 1914 e de domeniul trecutului. Azi lumea suferă, cel puțin în aparență, mai degrabă de *sub*-producție. Totuși dezvoltarea viitoare va aduce în mod necesar crize mai acute decât cele mai grave dintre cauzele pe care le-a provocat anarhia capitalistă până la izbucnirea conflagrației mondiale.

În cursul dezvoltării de până la război, Europa deținea supremația economică mondială, Germania primejduia situația Marelui Britanii, amândouă împreună mai dictau însă întregului glob. În cursul războiului mondial situația s-a schimbat.

În vreme ce Germania și Anglia, Franța și Austro-Ungaria, Belgia și Rusia își încordau toate forțele productive pentru a-și asigura arme și muniții suficiente, țările extraeuropene, scăpate de concurenții cei mai temuți, au creat ca din pământ nenumărate fabrici și uzine, care să le îndeplinească nevoile, acoperite până aici cu produsele europene. Vechiul continent, departe de-a mai trimite altora mărfurile sale, e bucuros să primească de aiurea nu numai grâne și carne, ci și îmbrăcăminte și echipament, tunuri și mitraliere. În vreme ce Europa își distrugea bogățiile strânse de veacuri și-și ipoteca și veniturile viitoare, Australia și Indiile, Japonia și îndeosebi Statele Unite, își sporeau puterile productive și reușeau să smulgă Europei supremația ei de veacuri.

Vechiul continent, istovit de marele război, e dominat azi de către Statele Unite. Destinele lumii nu se mai hotărăsc azi la Londra, Paris și Berlin, ci la Washington.

Și nu pentru că America deține azi jumătate din aurul întregului glob. Datoriile europene față de Statele Unite nu mai sunt nici ele decât un simplu simptom al strămutării centrului de gravitate al economiei mondiale dincolo de Atlantic. Pricina noii supremații trebuie căutată în uriașa dezvoltare a ramurilor principale de producție ale Americii. Aceasta stăpânește azi piața mondială.

Producția celor 6 specii principale de grâne a scăzut în Europa între 1914 și 1922 de la 121 la 90 de milioane tone: în America producția lor a sporit în același timp de la 139 la 159 milioane tone. Partea Europei în producția mondială a cărbunelui a scăzut de la 54,6 la 47,9 la sută. În America a crescut de la 39,8 la 44,7 la sută. Europa, care producea înainte 21,6 la sută din țițeiul mondial, nu mai produce azi decât 6,3 la sută; America, care deținea 72,5 la sută, și-a sporit producția țițeiului la 87 la sută din producția globului. Producția europeană de fier brut a scăzut de la 58,4 la 50,9 la sută; a Americii a sporit de la 41,2 la 46,8 la sută; producția de aramă, plumb, zinc, cositor și aluminiu a Europei a scăzut de la 63 la 42 la sută din producția mondială; America deține, în schimb, 49 la sută, în loc de 33 ca în trecut. America a smuls conducerea în producția grânelor, a cărbunelui, țițeiului, a fierului și metalelor. Pe continentul american, care are numai o jumătate din populația Europei, se produc odată și jumătate mai multe cereale, de 15 ori mai mult țiței și cam tot atâta cărbune, fier brut și metale decât în Europa. Pe când producția vechiului continent scade în mod absolut, cea americană crește în mod uriaș. Supremația lumii noi mai e sporită și prin alți factori. Dacă până aici cărbunii și fierul au asigurat supremația aceluia care le stăpâneau, de aici încolo elementul cel mai de seamă devine țițeiul și cărbunele alb. Acestea ocupă tot mai mult locul cărbunelui. Tocmai aici însă superioritatea Americii e zdrobitoare: față de cele sărmâne 6,3 procente europene. America deține 87 la sută din producția de țiței a lumii. În 1920, Europa dispunea de 8,8, America de 12,6 milioane cai putere datorati cărbunelui alb. Rezervele de energie ale căderilor de apă se socotesc a fi cam 45, cele ale Americii sunt de vreo 116 milioane cai putere. În cele două elemente de căpetenie ale puterii industriale moderne, America ocupă, după cum vedem, un loc de-o covârșitoare însemnătate și, prin aceasta, stăpânirea pieții mondiale îi e asigurată^{2,34}. La toate aceste elemente de ordin economic, se mai adaugă și altele de natură politică, spre a asigura dominația Americii asupra globului. În vreme ce puterea americană se desfășoară aproape nestingherită de hotare, în imense teritorii unitare, Europa e sfâșiată în 35 de state dușmane, care-și cheltuiesc cea mai mare parte a avutului în înarmări. În

²³⁴ Vezi cu privire la această chestiune Wladimir Woytinsky, *Die Gesellschaft* nr. 9, 1925, de unde extragem cifrele de mai sus.

vreme ce trezirea popoarelor coloniale amenință să surpe temelia puterii britanice și franceze, dezvoltarea aceasta lasă neatins izvoarele puterii americane; pe când creșterea forțelor productive ale Americii e în măsură să absoarbă toate forțele vii de care dispune, Europa cunoaște grozăviile unor armate de milioane de șomeri. Acestea sunt unele din aspectele pe care ni le înfățișează studiul pieții mondiale în faza actuală. Dar mai sunt și altele, care ne preocupă aici în primul rând.

Dacă înainte de război forțele dezlănțuite de capitalism nu mai găseau loc suficient, dacă în 1914 piața lumii devenise neîncăpătoare pentru a desface produsele marii industrii, ce va fi mâine, când, după umplerea golurilor imense lăsate de risipa războiului, vom afla pe lângă vechile puteri europene și pe cele formidabile ale Statelor Unite și Japoniei ? Criza de supraproducție va deveni permanentă. Toate relele trecutului vor reapare cu puteri înzecite: falimentele și șomajul, nesiguranța existenței, vor atinge proporții necunoscute în trecut, capitalismul se va înăbuși în propriul său prisos. Antagonismele și luptele de clasă vor lua forme de-o asprime tot mai mare. Tot mai amenințător vor mai cere masele dezmoștenite curmarea răului: înlăturarea principiilor capitaliste din producțiune, desființarea liberei concurențe, transformarea pieței mondiale dintr-un teren de orgie anarhică, într-o vastă asociațiune de schimb internațional rațional al produselor fabricate după un plan chibzuit, adaptat nevoilor consumului. Aceasta înseamnă însă întronarea socialismului, înseamnă desființarea actualei orânduiri sociale, înseamnă sfârșitul „erei burgheze“.

Acestea sunt perspectivele pe care le deschide studiul pieții mondiale. Din pricina acestor aspecte vestitoare de moarte, întoarce reprezentantul actualului regim capul și neagă existența pieții mondiale.

Și ce liniștitoare perspective ne înfățișează în schimb ! În locul miilor de fire nevăzute, dar trainice, care ne leagă de piața mondială, dictându-ne până în cele mai mici amănunte condițiile de viață, o „România închisă“, o „entitate economică complexă“ și de sine stătătoare ! Nici prețul grânelor și al țiteiului, nici șomajul, nici criza economică determinate la noi de recolta Argentinei sau de febrila producție a uzinelor americane. Europa se va putea prăbuși, iar America să-și piardă bazele existenței sale capitaliste, România, smulsă din vârtoarea pieții mondiale, își va continua traiul tihnit, decretele guvernamentale vor fixa mai departe regimul grâului sau al petrolului, în locul legilor economice ineluctabile, vom hotărî și de aici încolo legile noastre în dealul mitropoliei. În umbra saraiurilor naționale vom putea și mai departe aranja cu măiestrie succesiunea guvernelor. Orice înrâurire din afară va fi astfel înlăturată, iar pentru sugrumarea veleităților reformatoare ce s-ar putea trezi dinăuntru, va îngriji mai departe siguranța la orașe, postul de jandarmi

la sate, corupția autohtonă, în viața de toate zilele, și plumbul arsenalelor, la zile mari. Se ne mai mirăm că asemenea perspectivă găsește aprobarea d-lui Vintilă Brătianu, și că „idealul” acesta mercantilist se regăsește în teoria fiecărui economist burghez ? Ar fi o naivitate.

Cu cât pustiul e mai vast și arzător, cu atât mai apropiate par călătorului istovit, izvoarele răcoritoare pe care i le zugrăvește închipuirea; cu cât sunt mai neliniștitoare aspectele economiei moderne, cu atât mai atrăgătoare apar plăsmuirile economiei vulgare. Pentru a scăpa din veșnica amenințare, care-i tulbură liniștea, burghezia și purtătorii ei de cuvânt părăsesc căile științei și apucă pe cele ale basmului: *autarchia societății moderne nu-i decât povestea cu care actuala alcătuire socială își alină îngrijorarea.*

Aceasta nu poate opri însă dezvoltarea reală. În piața mondială a luat naștere capitalismul, în inextricabilele contraziceri ale acesteia își va afla și sfârșitul. Dacă burghezia nu mai are bărbăția de a privi acest adevăr în față, proletariatul, moștenitorul de azi, stăpânul de mâine, i-o strigă din răspuțuri: autarchia este o minciună, adevărul stă azi în legătura economică indestructibilă a tuturor punctelor globului. Destinele României se hotărăsc, azi, împreună cu cele ale tuturor statelor industriale, în sânul pieții mondiale.

După cum, în trecut, țările capitaliste au impus pretutindeni adoptarea formelor lor sociale, asemenea și mâine, când vor deveni socialiste, ne vor impune să le urmăm pe noua cale. Nici autoritatea teoreticienilor, nici strășnicia oamenilor de stat din România nu vor putea opri această dezvoltare pe malurile Dâmboviței.

„Când țările înaintate capitaliste, care dominează epoca noastră de dezvoltare... se vor preface în societăți socialiste, atunci și societățile înapoiate... vor adopta forma de organizație socialistă a societății”.²³⁵

VI.

Neoiobăgia

a) Dezvoltarea în abstracto

Am văzut pe d. Zeletin în atitudinea descoperitorului. Până la studiile d-sale nu se pomenise de înrâurirea capitalismului apusean asupra Principatelor române. Abia d-sa descoperă existența capitalismului român. Tot d-sa ne arată fazele necesare ale dezvoltării acestuia: până atunci nu se știuse de existența Socialismului comercial și uzurar. Înrâurirea din afară a capitalismului fusese privită ca un fenomen specific țărilor înapoiate. D. Zeletin ne arată că Italia, Flandra și Anglia trec la capitalism sub influența Bizanțului și Bagdadului, întocmai ca și Principatele române, care urmează aceeași evoluție sub înrâurirea Londrei și Parisului. Nimeni nu știuse ce este circulația și ce însemnătate are în societate; d-sa ne-a lămurit și în această privință. Mercantilismul român și România închisă, ambele ignorate până aici, sunt cucerite de d. Zeletin pentru știință.

Toate aceste fenomene capitale scăpaseră privirii agere a cercetării. În schimb aceasta se concentrase asupra unei probleme care părea de-o însemnătate covârșitoare. Toți cercetătorii societății românești, indiferent de păreri politice, cu cu deosebiri de metodă, diferind ca concepție despre lume, erau de acord asupra existenței unei probleme agrare, specifice țării românești. D. Zeletin afirmă, însă, că toată truda acestora a fost zadarnică, că problema nu există – cel puțin ca problemă specific românească – ci că este o simplă născocire, o rătăcire datorată unei iluzii optice a sociologiei românești.

Aici d-sa nu mai descoperă lucruri necunoscute, ci tăgăduiește existența unui fenomen caracteristic românesc în realitatea căruia s-a crezut până acum. Procedeul pentru a ajunge la dovedirea negației d-sale e cel pe care-l cunoaștem și din capitolele trecute: identificarea situației noastre speciale, cu cea a Apusului, a problemelor românești actuale, sau cu altele asemănătoare din trecut. D. Zeletin va schița întâi, în linii largi, formele generale, clasice, ale evoluției agrare și apoi, comparându-le cu dezvoltarea României, va afla că nu ne abatem de la căile evoluției normale, cum s-a crezut atâta amar de vreme. Pentru a analiza rezultatele obținute de d. Zeletin, vom urma aceeași cale: vom începe cercetarea modelului apusean și vom examina apoi elementele corespunzătoare ale dezvoltării noastre.

În societatea medievală, cu raporturile ei feudale, invadează capitalismul, care „silește societatea agrară”²³⁶ să producă pentru schimb”,²³⁷ „vechii agrarieni devin producători de marfă”. Aceștia simt de aici încolo nevoia de-a prefăce și pământul în marfă, de-a lichida formele feudale ale proprietății solului și de-a introduce proprietatea burgheză a pământului.²³⁸ În veacul de mijloc avuseseră anumite drepturi asupra solului atât boierii, cât și țăranii. La lichidarea proprietății feudale și unii și alții vor să tragă foloase: aristocrația încearcă să-și însușească întregul sol, țăranimea dorește să izgonească pe boieri de pe moșii și să rămână singura stăpână a acestora. Această luptă și procesul care duce la noua proprietate burgheză „îmbracă forme deosebite după condițiile sociale, în care se îndeplinește”.²³⁹ În linii generale se pot deosebi, însă, trei tipuri de asemenea lichidări ale vechii proprietăți feudale a pământului.

Primul tip îl reprezintă Anglia, unde acest proces a avut loc, „în chipul cel mai sumar și corespunzător intereselor burgheze”... „aici nobilii au alungat pe țărani în masă de pe moșiile lor, sub cuvânt că de acum ei sunt oameni liberi, deci trebuie să-și îngrijească singuri de soarta lor. Țăranii rămaseră astfel stăpâni numai pe brațele lor, la discreția uzinelor de la orașe, spre care fură siliți a-și lua drumul”.²⁴⁰

Al doilea tip e reprezentat prin Franța și Rusia. În Franța „a început încă de prin veacul 13, un proces de parcelare și pulverizare a moșiilor, care prin ajunul marii revoluții luase o formă alarmantă”.²⁴¹ Apoi, în

236 Că „societatea agrară” invadată nu-i necesarmente feudală, am văzut-o. În principiu aceasta poate fi tot atât de bine o societate comunistă primitivă sau selavagistă producătoare de grânc. Dar asupra acestui punct vom reveni mai încolo.

237 Zeletin, *op. cit.*, pag. 172.

238 Zeletin, *op. cit.*, pag. 173.

239 Zeletin, *op. cit.*, pag. 174.

240 Zeletin, *op. cit.*, pag. 174.

241 Nu prea e clar ce este acest „Proces de parcelare și pulverizare” și ce era alarmant în el (*op. cit.*, pag. 174).

timpul revoluției, țăranii s-au aliat cu burghezia împotriva nobililor, pe care i-au izgonit de pe moșii, rămânând astfel ei singuri stăpâni liberi pe vechile parcele”.²⁴² O altă țară care a procedat la fel e Rusia. „Aici țăranimea, mai întâi în unire cu burghezia (martie 1917), apoi cu muncitorimea (octombrie 1917), s-a răsculat împotriva nobilimii și și-a împărțit moșiile, dând astfel o nouă ediție a revoluției burgheziei franceze”.²⁴³

Al treilea tip se deosebește de primele două, pe care le-am putea numi extreme. Dacă în Anglia nobilul aruncă pe țăran de pe moșie, iar în Franța și Rusia țăranul izgonește pe boier, „celelalte state n-au așteptat ciocnirea violentă a țăranimii cu nobilimea”, ci s-a ajuns la un compromis: „s-a dat o parte din pământ nobilimii, și o parte țăranimii”²⁴⁴ și aceasta nu pe cale de răscoală violentă, ci prin lege. Acest al treilea tip e cel care se aplică României, unde trecerea de la proprietatea feudală la proprietatea privată „burgheză” s-a făcut „tot pe cale de lege”.²⁴⁵ Și pentru a preciza lucrurile cât mai bine, adăugăm că „acest act istoric al prefacerii proprietății feudale în proprietate privată burgheză” a avut loc la noi în anul 1864.²⁴⁶

Acum, cititorul ar putea crede că dacă țăranii și boierii caută pretutindeni să se alunge reciproc, aceasta se va fi datorând vreunor interese antagonice ale lor, fiecare căutând să rupă cât mai mult din moșia pe care o deținea înainte vreme într-un fel de copărtășire. Dar nu este așa. „Emanciparea țăranilor”, adică izgonirea lor, cu sau fără vreo bucată de pământ și declararea lor de aici înainte ca oameni „liberi”, se face „din nevoile și în interesul burgheziei”.²⁴⁷ Aceasta este „*acel tertius gaudens*, care le năpustise una împotriva alteia”.²⁴⁸ De aceea, tot folosul îl trage ea, pe când „țăranii, la începuturile burgheziei, nu se aleg de pe urma emancipării lor – în orice formă ar fi făcută – decât cu proletarizarea, mizeria și foametea”.²⁴⁹ Nici boierii nu ies cu câștig din „ciocnirea surdă” pusă la cale de machiavelismul burgheziei. Dar cum aici e vorba de fețe simandicoase, vom cerceta problemele privitoare la clasa stăpânitoare, într-un capitol deosebit. Pentru mojici e de ajuns și cercetarea noastră din acest capitol.

Starea acestora e jalnică desigur, dar ineluctabilă și nu numai la noi, ci pretutindeni, căci „oriunde pătrunde invazia capitalistă, și scoate

242 Zeletin, *op. cit.*, pag. 175.

243 Zeletin, *op. cit.*, pag. 175.

244 Zeletin, *op. cit.*, pag. 175.

245 Zeletin, *op. cit.*, pag. 175.

246 Zeletin, *op. cit.*, pag. 173.

247 Zeletin, *op. cit.*, pag. 185.

248 Zeletin, *op. cit.*, pag. 178.

249 Zeletin, *op. cit.*, pag. 185.

țărâניהea din starea ei socială străveche, urmarea nemijlocită e mizeria largă a satelor. Odată cu trecerea țaranului de la vechiul sistem de stăpânire a pământului, la proprietatea individuală burgheză, se înfăptuiește și o trecere de la viața rurală patriarhală la sărăcie și foamete²⁵⁰.

Dovezi pentru această afirmație ? Câte se pot închipui:

Sombart arată că în veacurile XV-XVIII în toată Europa țărâניהea e redusă la cerșit. Pentru „Anglia, țara clasică a tragediei rurale“ dovada o face însăși Marx. Pentru Franța, dovada se află la Sombart: pe la începutul veacului al XVIII-lea o zecime din populație cerșea, cinci zecimi se aflau aproape de starea cerșetorilor, trei zecimi trăiau prost, numai a zecea parte a populației era „într-o situație sigură, din aceștia 10 000 se aflau în bună stare”²⁵¹. Nici Rusia nu stă mai bine, căci „mizeria țărânimii ruse e de notorietate publică”. Nu are deci pentru ce să ne înduioșeze jalea satelor românești, dacă păstrăm calmul omului de știință și nu uităm istoria. căci „starea țărânimii române de la 1906 nu e cu mult deosebită de aceea a țărânimii apusene din veacul XVII, XVIII, pe când aceasta trecea prin aceiași prefacere, ca și satele noastre în timpul de față”.²⁵² Dacă această paralelă a prezentului nostru cu trecutul Apusului nu-i suficientă d. Zeletin va preciza: România de la 1829 încoace trece prin dezvoltarea pe care Anglia o începuse din veacul al XII-lea.²⁵³ Cam aceasta e dezvoltarea clasică.

b) Modelul apusean

Modelul acesta apusean al dezvoltării agrare ridică o sumă de probleme. Mai întâi s-ar putea naște următoarea nedumerire în mintea cititorului: cum se poate ca pretutindeni țărâניהea să caute a izgoni pe boieri de pe moșii, iar nobilii să încerce același lucru împotriva sătenilor ? Străduința țaranilor ar mai fi ea explicabilă, căci cu sau fără castelan, munca agricolă e cu putință. Izgonind pe feudal, căruia sunt obligați a-i ceda o parte a produselor lor, a-i munci ogorul, a-i sluji în casă, a-i plăti bir la orice vânzare de pământ, la orice moștenire, la trecerea podurilor sau cercetarea iarmaroacelor, țărâניהea ar rămâne scutiți de toate aceste angarale, ceea ce desigur e suficient pentru a explica străduința lor de a gonii pe feudali de pe moșie.

Dar ce interes are acesta să urmărească același lucru împotriva săteanului ? Odată izgonit acesta, cine va munci ogorul boieresc ? Că doar aristocratul nu va fi simțit nevoia de-a ieși cu nevastă și copii să muncească cu mânușetele lor delicate în arșiță și ploaie, din zori și până

250 Zeletin, *op. cit.*, pag. 186.

251 Zeletin, *op. cit.*, pag. 187.

252 Zeletin, *op. cit.*, pag. 187, cf., și pag. următoare.

253 Zeletin, *op. cit.*, pag. 189.

în noapte, glia de pe care a izgonit pe mojicul cu palmele bătătorite. Oricât și-ar amesteca Mefistofelul burghez codița în relațiile dintre nobil și șerbi, aceasta nu explică pricina pentru care feudalul, care trăiește de pe urma iobagului și care-și socotește bogăția după numărul de sate, de suflete, iar nu de hectare de pământ, l-ar izgoni pe acesta lăsând pământul în părăsire. Dacă burghezia ale cărei interese hotărăsc această „ciocnire surdă”, ar fi destul de puternică spre a impune aristocratului o atitudine potrivnică propriilor sale interese, lucrul s-ar explica. Dar burghezia, după cum știm, e încă foarte slabă în acele vremuri, se poartă umil prin anticamerele boierești și nu dispune de puterea statului, prin ajutorul căruia să silească pe nobil să se supună de nevoie la această sinucidere economică. Totuși tendința izgonirii în masă a țăranilor a existat și s-a și realizat în Anglia, care, după cum știm, reprezintă primul tip de emancipare.

Pentru a dezlega acest mister nu e nevoie să recurgem la explicații proprii. Cele pe care le aflăm la d. Zeletin sunt suficiente. Într-adevăr, în vreme ce în Anglia mai era încă o țară „eminamente agricolă”, dincolo de Canalul Mânecii, în Flandra, producția de stofe luase un mare avânt. Lâna produsă de Țările-de-Jos ajunse insuficientă pentru a îndeștula nevoile crescânde ale industriei textile flamande, care se văzu silită să recurgă la importul de lână. Cum pășunile umede din Anglia „hrăneau o rasă de oi cu păr des și mătăsos”, regatul insular deveni cel mai de seamă furnizor de lână de calitate superioară pentru industria flamandă. Creșterea oilor începe să fie mai bănoasă pentru nobilul englez decât agricultura șerbilor săi. În consecință, baronul, *ținând seamă de interesele sale* – de cele ale negustorului flamand îi păsa cam tot atâta cât îi păsa de cele ale țăranului englez – trece de la agricultură la creșterea oilor. Producția de lână fiind mai bănoasă, îl interesează de aici încolo mai mult decât aceea a grâului.

Pentru a-și asigura pășunile necesare, aristocrația engleză începe prin a jefui pe cele ale țăranilor. Aceștia mai aveau, ca mai pretutindeni, întinse proprietăți comune. Aristocrația și le însușește: iazul și pădurea comunală, vestigiu al vechii proprietăți comuniste, se transformă în proprietate boierească. Curând crescătorii de oi încep să transforme și ogorul în pășune. Dar pentru „pășunatul oilor era nevoie de un număr cu totul neînsemnat de oameni”.²⁵⁴ Dacă înainte vreme, pentru a cultiva moșia cu grâu era nevoie de câteva sate țărănești, de aici încolo doi-trei ciobani și câțiva câini ajung pentru a păzi turmele. Numai așa se explică străduința nobilului englez de-a izgoni pe țăran de pe moșie, străduință pe care o realizează cu o brutalitate extraordinară. Sate întregi sunt curățate de pe suprafața pământului pentru a spori întinderea pășunilor.

De aici celebra exclamație a lui Morus, că oile mănâncă oameni.²⁵⁵

După cum vedem, „tipul” emancipării engleze se explică, dar se explică numai prin condiții specifice Angliei, prin trecerea de la agricultură la creșterea oilor. Numărul acestora, nu al sufletelor țărănești, alcătuiește bogăția. De aceea alungă feudalul englez pe țăran de pe moșie. Dar unde a mai întâlnit d. Zeletin ceva asemănător ? În Franța, în Rusia, la noi ? Nicăieri. Aici, dimpotrivă, departe de-a căuta să izgonească pe țăran, feudalul îl ține, pe cât se poate, legat de glie, pentru că nu de 2 sau de 3 ciobani are nevoie, ci de zeci de plugari. Mizerie va fi fost și la țăranul ajuns vagabond, sărăcie lucie și la cel ținut cu sila pe domeniul boieresc, dar acesta e sărac *lipit pământului*, sărac din pricini și în forme cu totul altele decât cerșetorul englez. Dacă pilda de mai sus e cumva „tipică” - apoi e tipică numai pentru Anglia, e un tip *special*, nu unul *general*. Cel mult dacă mai e tipică și pentru ușurința cu care generalizează d. Zeletin, când identifică situația României de la 1829 încoace, cu cea a Angliei din vremea pe care o cercetăm. Evident că industria flamandă influențează societatea engleză, dar spre a putea afirma că agricultura engleză e silită „să producă pentru schimb”²⁵⁶ trebuie să considerăm, ca d. Zeletin, lăna ca un produs al solului.²⁵⁷ În realitate în loc de-a sili agricultura engleză să producă pentru schimb, înrăurirea flamandă o desființează și o înlocuiește cu creșterea oilor. Unde află d. Zeletin ceva asemănător între situația României „de la 1829 până în prezent” și cea a Angliei medievale ? În faptul că și englezii exportau și noi furnizăm „materii prime, în schimbul manufacturilor...”

255 Această tragedie rurală engleză are loc la sfârșitul veacului al XV-lea și ține și dealungul celui de-al XVI-lea. Mai târziu jaful va fi reluat pe o scară și mai întinsă (în veacul al XVIII-lea și jumătatea întâia a veacului următor). Aceste două sunt „faze”, ca să spunem așa, nu trebuiesc confundate, căci au aspecte și pricini deosebite. Tot atât de puțin trebuie să plasăm prima perioadă a tragediei rurale engleze la începuturile industriei flamande în veacul al XII-lea, cum o face d. Zeletin (pag. 189). De altfel plasând începuturile dezvoltării burgheziei engleze pe la 1150, d. Zeletin nu face decât să repete și aici greșeala săvârșită aiurea, de-a confunda capitalul cu capitalismul. Așa, după Pirenne, pe care-l citează d. Zeletin, Țările-de-Jos erau încă de prin veacul al X-lea un punct de joncțiune al celor două mari curente comerciale europene. Dar producția străveche de țesături abia trecea asupra mestesugarului corporatist din orașe. Până în veacul al XIV-lea, când începe decadența industriei textile flamande, nu poate fi vorba de capitalism propriu zis. Chiar Pirenne socotește că abia veacul al XV-lea vede ivindu-se forțele noi, care determină dezvoltarea capitalismului și numai de la începutul veacului al XVI-lea aflăm nu numai negoț mondial (Anvers) ci și clase noi și dezvoltare capitalistă, care coincide cu ruina vechii industrii urbane și nașterea industriei rurale în toate domeniile nereglementate de către bresle. Vezi Pirenne, *op. cit.* la d. Zeletin, în deosebi la pag. 14, 43, 85, 117, 222, 234-36 și special cap. IX, I „Transformările economice” etc. (paginile sunt indicate după ediția din 1922).

256 Zeletin, *op. cit.*, pag. 189.

257 Zeletin, *op. cit.*, pag. 86.

Ce înseamnă această analogie, când e cercetată mai de aproape, am văzut-o: departe de-a dovedi tendințe sau rezultate identice, ea explică deosebirea profundă dintre noi și regatul insular.

Dacă „primul tip“, departe de-a reprezenta o tendință generală a boierilor, care ar încerca pretutindeni să izgonească pe țăran de pe moșie, se dezvăluie a fi fost „definit“ prea în grabă, rămâne tipul al doilea, care, după cum am văzut, e foarte plauzibil: țăranul încearcă el să izgonească pe boier. Dar și în cercetarea acestuia i se întâmplă d-lui Zeletin o aventură istorică interesantă.

O asemenea pildă de izgonire a proprietarilor funciari cunoaștem cu toții. E Rusia, care, vorba d-lui Zeletin, a lichidat „sub ochii noștri“ rămășițele feudale, după acest sistem. Mujicul rus a rămas stăpân pe moșii, iar boierii ruși pribegesc și azi prin lume, așteptând mântuirea de la lichidarea bolșevismului. Dar dacă noi cunoaștem o asemenea pildă, d. Zeletin cunoaște două. După d-sa lichidarea rusească nu-i decât o reeditare a celei franceze, căci și aici, afirmă d-sa, „în timpul revoluției, țăranii s-au aliat cu burghezia împotriva nobililor, pe care i-au izgonit de pe moșii, rămânând astfel ei singuri stăpâni liberi pe vechile parcele“.²⁵⁸ „Izgonirea“ franceză are însă cusurul de-a nu se fi petrecut decât în imaginația istoriografului burgheziei române. Pentru a dovedi aceasta e de ajuns să reamintim etapele de căpetenie prin care a trecut problema țărănească în Franța, de la 1789 înainte.

Bastilia fusese cucerită și distrusă cu trei săptămâni înainte. Vestea acestei victorii revoluționare electrizase Franța întreagă. Între 20 iulie și 1 august domnise „groaza cea mare“, misterioasă în originile ei, dar în cursul căreia se ridicaseră și satele. Țăranii, în bande armate, năvălesc în castelele nobililor, pretind să li se dea documentele care stabilesc drepturile seniorilor asupra redevențelor feudale. De la un capăt la celălalt al țării se ard „titlurile feudale“, iar pe ici pe colo se incendiază chiar castelele. Sub impresia imediată a acestei irezistibile mișcări țărănești, Constituanta hotărăște, după propunerea vicontelui de Noailles, suprimarea „resturilor odioase ale feudalității“. Cu tot entuziasmul acelei ședințe memorabile, pe care se complace a-l descrie istoria burgheză, hotărârea aceasta nu a luat decât sub presiunea răscoalei țărănești. Și care e hotărârea definitivă? Drepturile feudale sunt împărțite în două categorii. Cele privite ca un rezultat al silniciei, ale „feudalității dominante“, sunt suprimate fără despăgubiri; cele considerate ca urmare a unei învoieli libere, ale „feudalității contractante“, se vor putea răscumpăra. Această soluție de compromis, operă a unui comitet de legiști, își găsește explicația istorică în compoziția Constituantei: aceasta „nu putea merge mai departe. Nu numai că mai era compusă pe jumătate

258 Zeletin, *op. cit.*, pag. 175.

din privilegiați, dar mulți dintre deputații burghezi cumpăraseră fiefuri și pământuri nobile; mulți alții, avocați, procurori, intendenți, trăiau prin nobili: erau, după expresia timpului, *valeți de seniorie*²⁵⁹.

Adunarea legislativă va merge mai departe. Noua lege din 1792 păstrează însă distincția între cele două „feudalități”, dar caracterul celei „contractante” nu va mai decurge până aici dintr-o simplă prezumție legală, ci pentru a-și asigura beneficiile ei, seniorul e obligat să producă titlul primitiv de înfeodare. După mișcarea din 10 august, radicalizarea continuă: legea din 28 august 1792 înlătură și normele feudale de drept și impune dovada caracterului contractant în anumite forme, care echivelează aproape cu suprimarea drepturilor feudale. Ultimul pas trebuia să-l facă Convențiunea. Prin decretul din 17 iulie 1793 sunt suprimate pur și simplu, fără nici o despăgubire, toate drepturile feudale „chiar și cele conservate prin decretul din 25 august trecut”.²⁶⁰ Așa ia naștere în Franța proprietatea burgheză, „absolută”, pe care trebuia să ne-o transmită și nouă Codul Civil, care o adoptă în formele pe care le crease revoluția.

Dar, va spune cititorul, de la revoluția mare încolo, țăranul francez nu mai datorează seniorului redevențe feudale, servagiul e desființat, justițiile boierești dispar, drepturile fiscale ale nobilului sunt abolite, dar cui rămâne moșia? Cum repartizează revoluția pământul?

În primul rând, la izbucnirea marii revoluții franceze, țărănimea deține o bună parte a solului. Cifrele privitoare la întinderea proprietății țărănești diferă de la un autor la altul. Cert e că marea majoritate a solului o dețineau clerul și nobilimea. Oamenii revoluției franceze nu se gândesc să exproprieze marea proprietate spre a împărți pământul sătenilor, ci se mulțumesc să desființeze sarcinile feudale, care apăsau asupra proprietății solului. Cel mult dacă, revizuiind jafurile de bunuri comunale făptuite în trecut de către nobili, Legislativa permite comunelor să-și reia pășunile și pădurile de care au fost spoliaste, ba lăsând la aprecierea locuitorilor să-și împartă aceste domenii, ba obligându-i s-o facă. Moșiile clerului sunt confiscate (ca la o cincime a solului), de asemenea și acelea ale nobililor care ridică armele contra Franței sau se fac vinovați de emigrație. Dar aceste pământuri nu sunt împărțite țărănimii, ci declarate *bunuri naționale* și puse în vânzare. Evident că țărănimea, avidă de pământ, le cumpără, cu atât mai mult cu cât le poate plăti cu asigurate, beneficiind și pe atunci de scăderea valutei naționale. Multe castele și mănăstiri sunt dăruite, pădurile, parcurile boierești sunt parcelate și devin proprietatea țărănească. Dar țărănimea *cumpără* pământul, precum îl cumpără și alții. Se alcătuiesc în acest scop, „bande

259 H. Rambaud, *Histoire de la Civilisation Contemporaine en France*, Paris, 1888.

260 C. Esmein, *Histoire du Droit français de 1789 à 1814*, Paris, 1911.

negre“ de capitaliști care cumpără bunuri naționale spre a face speculațiuni. Oferta mare a bunurilor naționale face ca prețul pământului să scadă. Mulți nobili, care scăpaseră de confiscățiune, își vând moșiile, rămase nelucrate și contribuie astfel la scăderea prețurilor. Speculanții orășenești cumpără domenii întinse pe care le vor revinde țăranilor abia mai încolo, în parcele mici. Pe această cale se câștigă averi însemnate.

Rezultatul final este, desigur, o mare sporire a proprietății țărănești. Dar de izgonirea de pe moșii a nobilului francez de către țărani, nu pomeneste decât d. Zeletin. În realitate trecerea unei părți a solului în proprietatea țărănească are loc în Franța pe calea cea mai legală, care se poate închipui: pe cale de cumpărare. Dacă *legea* e caracteristica tipului românesc de „emancipare“²⁶¹ – apoi Franța, departe de-a reprezenta, alături de Rusia, un tip extrem de izgonire a boierului, intră mai degrabă în „tipul“ nr. 3.

De pe acum ne putem da seama de slăbiciunea argumentației d-lui Zeletin. Dacă d-sa nu e pe deplin lămurit asupra „șablonului“ apusean, dacă nu știe precis ce s-a petrecut în Franța revoluționară, cum va putea să afirme, cu autoritatea necesară, că dezvoltarea noastră agrară e identică cu cea din Occident? Evoluția noastră va semăna cel mult cu Apusul, *așa cum îl vede în Zeletin*. Aceasta e cu atât mai alarmant cu cât, după cum vom vedea-o, Franța e cea care reprezintă pentru d. Zeletin dezvoltarea „clasică“ în unele privințe de-o însemnătate covârșitoare. Să nu anticipăm, însă, și să rămânem la problema agrară.

Cunoaștem acum două procese ale Occidentului, ambele deopotrivă de interesante, dar profund deosebite. Nici izgonirea țăranului englez de pe moșie nu-i un tip general nr. 1, nici revoluția franceză nu intră în tipul nr. 2. dar aceste clasificări greșite nu cuprind încă întreaga eroare a perspectivei istorice zeletiene.

Dacă cercetăm aceste pilde mai de aproape observăm următoarea ciudățenie: în Anglia e vorba de-o problemă de *repartiție* a solului. Pământul trece din proprietatea țăranului în cea a aristocratului. Dar forma proprietății rămâne aceeași. Proprietatea feudală engleză e atât de puțin știrbită în caracterul ei medieval, sub înrâurirea industriei flamande, încât nici în veacul al XX-lea nu se poate vorbi de o proprietate burgheză formală a solului englez. Nici azi Anglia nu cunoaște încă pământul-marfă. Și cea mai deplină formă de proprietate a pământului mai e și azi în Anglia aceea deținută, în formele feudale, de-a dreptul de la monarh, suveranul suveranilor.

În schimb, în Franța, noua repartiție a solului e numai un rezultat indirect al revoluției. Ceea ce urmărește aceasta, în primul rând, e desființarea rămășițelor feudale, crearea proprietății burgheze, transformarea pământului în marfă.

²⁶¹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 175.

Țăranul englez sau irlandez mai plătește și azi proprietarului, sub formă de drepturi *funciare*, aceleași drepturi pe care le plătea odinioară ca redevențe *feudale*. Săteanul englez nu mai e șerb, nu mai e obligat la corvoadă sau „banalități” - dar se istovește plătind rente și drepturi de mutațiune.

Convențiunea franceză urmărește distrugerea formelor feudale ale proprietății cu o ură implacabilă: nu numai că nu admite ca ea să fi putut fi vreodată „contractantă”, dar nu îngăduie nici ca de aici încolo ea să poată renaște sub forme noi, prin bună înțelegere. Și după cum vrea să-i distrugă până și amintirea, poruncind arderea tuturor titlurilor, în prezența consiliilor municipale și a tuturor cetățenilor, ea decretează că „nici un francez nu va putea percepe drepturi feudale... în orice loc al globului ar fi – sub pedeapșa de degradare civică”.²⁶² Teamă aceasta a unei întoarceri ofensive a vechiului regim, va lăsa urma adânci până și în Codul Civil – produs al unei perioade de reacțiune.

În lumina acestor considerații, ce înțeles poată să aibă afirmația d-lui Zeletin, că „țăranii, la începuturile burgheziei, nu se aleg de pe urma emancipării lor – ori în ce formă ar fi făcută - decât cu proletarizarea, mizeria și foametea”?²⁶³ Dacă e vorba de „emancipare”, apoi înțelesul acesteia trebuie să fie în primul rând desființarea obligațiilor feudale. Să admitem însă că izgonirea șerbului englez de pe moșii ar fi o formă de emancipare, devreme ce vagabondului muritor de foame nu i se mai cere nici dijmă, nici corvoadă, nici cens. Îndrituie oare starea jalnică a acestuia pe d. Zeletin să declare că emanciparea „în orice formă ar fi făcută” e necesarmente urmată de o proletarizare, mizerie și foamete? Dacă țăranul francez fusese mizer înainte de emancipare, după aceasta el cunoaște o stare de înflorire ca niciodată în trecut. Abia emanciparea de la sfârșitul veacului al XVIII-lea pune temelia belșugului în satele Franței și o face atât de temeinic, încât nici războaiele neîncetate ale perioadei nepoleonene nu pot opri progresele economice ale țăranimii dezrobite. Departe de-a aduce necesarmente o creștere a mizeriei, emanciparea trebuie să aducă belșugul, devreme ce scutește pe țăran de dijmă și clacă. Evident că dacă prin emanciparea țăranului înțelegem izgonirea sa de pe glia strămoșească, sau micșorarea lotului său și totodată impunerea sa la sarcini care-i depășesc puterile – se va ivi mizeria. Dar dacă fără ironie mai poate vorbi cineva de emancipare în acest caz, e probabil că se gândește la emanciparea boierului, nu a țăranului.

În temeiul căror observații afirmă deci d. Zeletin că „odată cu trecerea țăranului de la vechiul sistem de stăpânire a pământului, la proprietatea individuală burgheză, se înfăptuiește și o trecere de la viața rurală

262 Legea din 7 septembrie 1793.

263 Zeletin, *op. cit.*, pag. 185.

patriarhală la sărăcie și foamete ?” Sărăcie și foamete am văzut noi în Anglia, dar acolo lipsește „proprietatea individuală burgheză”. Dacă aflăm în schimb această proprietate în Franța, nu-i găsim urmarea necesară, sărăcia și foametea. Marx și Sombart au descris ei mizeria în Anglia veacurilor al XV-XVIII-lea și starea jalnică a statelor franceze de la începutul veacului al XVIII-lea. Dar aceasta nu sprijină nicidecum teza d-lui Zeletin, ci o răstoarnă.

Depart de a ne ajuta să înțelegem realitatea românească, identificarea problemelor dezvoltării noastre de la 1829 încoace cu dezvoltarea Angliei din veicul al XII-lea, nu face decât să întunece. Pentru ca din cearta Apusului să putem trage încheieri folositoare înțelegerii noastre, trebuie să pierdem din vedere că aceste două serii de fenomene – petrecute la distanță de veacuri, și în împrejurări cu totul altele – sunt complet deosebite. Tainele realității românești nu pot fi înțelese, decât în cadrul dezvoltării românești. Încercând să deducă acțiunea boierului român la 1864 din situația baronului englez medieval, d. Zeletin s-a osândit singur la sterilitate.

c) Copia românească

Acum să încercăm a urma etapele de căpetenie ale revoluției noastre agrare, așa cum ne-o înfățișează d. Zeletin. În primul rând ar fi de observat că definiția *feudalismului*, așa cum ne-o dă d-sa,²⁶⁴ e incompletă, pe alocurea inexactă. Dar asupra acestui punct vom reveni mai pe larg în viitorul capitol, în care vom arăta concluziile generale eronate la care ajunge d. Zeletin, din pricina noțiunii confuze pe care oare despre feudalism. Aici ne vom mărgini la o critică incidentală și numai în măsura în care aceasta e necesară pentru a lămurii problema noastră agrară.

Astfel e greșită definiția proprietății feudale pe care ne-o dă d. Zeletin: „proprietatea de pământ era mai mult iluzorie, devreme ce proprietarul era oprit în folosința pământului de o sumă de obligații față de țărani; proprietarul vechiului regim era mai mult un uzufructuar”.²⁶⁵ Ceea ce caracterizează proprietatea feudală, în primul rând, nu-s obligațiile boierului față de țăran, ba nici cele ale țăranului către boier. O definiție mai bună va afla d. Zeletin chiar în lucrarea d-sale, la pag. 52, unde citează pe Staudinger după care „în raportul feudal există o subordonare de la șerb stăpân”, subordonare care la rândul ei nu-i decât o urmare a subordonării unui pământ față de altul. Cheia de boltă a întregului edificiu feudal e „*tenura*” - modul feudal de deținere al solului. Condiția socială a individului atârână de titlul în baza căruia deține pământul; de

264 Zeletin, *op. cit.*, pag. 171 și 172, special nota 2.

265 Zeletin, *op. cit.*, pag. 173; „*uzufructuarul*” revine dealtfel des sub pana d-lui Zeletin, vezi d. p., pag. 173, jos, pag. 179, cf. și pag. 50.

aceea celor trei categorii de „tenuri“ feudale, le corespund și cele trei clase principale: nobilii, roturierii și șerbii.

Îndatoriri feudale au cu toții: vasalul care deține un fief de la senoir îi datorează credință absolută, omagiul, serviciul militar, sfatul, tot raporturi *personale*, la care se adugă și unele raporturi *reale* neînsemnate, ajutor bănesc pentru a răscumpăra pe suzeranul prizonier, daruri când fiul cel mai mare e făcut cavaler sau când fata cea mai mare se mărită. La rândul său, seniorul datorează vasalului dreptate și garantarea posesiunii fiefului. Nerespectarea acestor obligații aduce o rupere a contractului: fieful revine suzeranului sau e pierdut de acesta în favoarea vasalului, care-l închină direct suzeranului imediat superior în ierarhia feudală.

Tenurile servile se deosebesc de fiefuri, prin faptul că obligațiile care apasă asupra lor sunt de altă natură: cel care le deține, nu-și achită obligațiile prin credință și omagiu, ci e obligat la prestații mai concrete, în bani sau produse. Pământul e acela care datorează de fapt: cel care-l deține va prelua obligațiile legate de sol, după cum va aparține și categoriei sociale căreia îi corespunde pământul: va fi nobil, dacă va deține un fief, roturier sau șerb, dacă va deține o cenzivă sau o rentă, va fi chiar deplin liber, dacă va stăpâni un alodiu, pământ liber, reprezentând în societatea feudală o formă de proprietate mai deplină, în unele privințe, decât cea quiritară sau cea burgheză modernă.

Solul țărănesc servil, datorează deci servicii și prestații. Pe de altă parte, el nu poate fi alienat decât cu consimțământul nobilului și plătind acestuia anumite drepturi. Nici moștenirea nu-i admisă fără taxe către senior, ba șerbul, în principiu, e incapabil să transmită în caz de moarte.

Din care element deduce d. Zeletin caracterul uzufructuar al proprietății feudale ? Pentru ca să existe uzufruct trebuie să ne aflăm în fața unei proprietăți „absolute“, cuprinzând cele trei elemente clasice ale dreptului de proprietate, care întrunite într-o singură persoană, alcătuiesc proprietatea quiritară: *jus utendi, fruendi et abutendi*. Uzufructuar va fi acela care, după cum o indică numele, va deține numai pe *usus* și *fructus*. Dispune oare seniorul apusean sau boierul român de aceste elemente ? Nicidecum. Întrebuintarea solului (*jus utendi*) e în mâna țăranului, dreptul de-a percepe fructele (*jus fruendi*) îl are mai degrabă țăranul, sub rezerva de a ceda și boierului o parte. Dacă am ține cu tot dinadinsul să găsim un uzufructuar feudal, ar trebui mai degrabă să considerăm pe țăran ca atare. În realitate însă, nici iobagul, nici boierul nu încap în definiția clasică a uzufructului: *jus alienibus rebus utendi, fruendi, siva rerum substantia*. Aceasta reiese limpede și din faptul că nimeni nu deține nuda proprietate, pe *jus abutendi*, dreptul de-a dispune de obiect. Nici țăranul, și nici boierul nu pot aliena pământul. Abia când acesta va deveni marfă, proprietate burgheză, va exista acest drept. Dar chiar după d. Zeletin aceasta nu precede era burgheză, ci e o urmare a

înfrâuririi capitaliste. Să vedem deci, după d. Zeletin, cum are loc la noi această prefacere.

„Înainte ca țara noastră să sufere invazia capitalismului străin ea trăia sub regim agrar asemănător în raporturile sale cu acela al Europei medievale”.²⁶⁶ „Ce schimbări produce într-o asemenea societate invazia capitalismului ? Înainte de toate, capitalismul silește societatea agrară să producă pentru schimb; el îi trimite fabricate industriale și cere înapoi materii prime”...²⁶⁷ silind-o să producă *mărfuri*.

Din însăși spusele d-lui Zeletin reiese că prefacerea are loc în *producție*; aceasta nu-l va împiedica însă să facă cu totul abstracție de producție și să afirme că *circulația* e factorul cel nou, care ne determină dezvoltarea. Oricum ar sta însă lucrurile, marfa acesta trezește în boier „nevoia de-a dispune de pământul său în chip absolut” - de-al prefăce în proprietate burgheză.²⁶⁸

Dar mai întâi de unde știe d. Zeletin că pământul e al boierului ? Parcă aici fusese vorba de un fel de coproprietate ? Jaful istoric de-a lungul veacurilor în care boierul acaparează bunurile comunale și izgonește pe țăran de pe ogor, dispare brusc. Totuși d. Zeletin știe că pretutindeni, și la noi în deosebi, țăranimea consideră solul ca al ei, iar proprietatea boierească nu-i pentru ea decât o vastă spoliațiune. Prin aceasta, țăranimea, care nu cunoaște nici pe Marx și Sombart, nici pe Kowalewsky și Rosetti, dă dovadă de-un „simț istoric”, care lipsește multora. Oricum ar sta lucrurile în trecut, în clipa când „marfa” capitalistă cere crearea proprietății burgheze a solului, se impune și tranșarea litigiului dintre boieri și țărani. Criteriul de la care trebuie să pornim pentru a găsi dezlegarea, nu-i e cunoscut d-lui Zeletin. „Esența imputărilor aduse revoluției noastre agrare”, ne spune d-sa, e că s-au „nesocotit drepturile istorice ale țăranimei”. Dar ce sunt aceste „drepturi istorice” ?

„După Regulamentul organic”, adaugă d-sa, „țăranii aveau dreptul de folosință asupra a două treimi din moșia pe care erau așezați; înainte de această dată, dreptul lor de folosință se întindea asupra întregii moșii boierești,”²⁶⁹ iar dacă ne coborâm încă mai departe în trecut găsim că în alte timpuri boierii nu aveau nici un drept de proprietate asupra pământului țăranilor.²⁷⁰ Atunci care drepturi istorice, din care anume

266 Zeletin, *op. cit.*, pag. 171. vom vedea în capitolul următor cât de greșită e această părere.

267 Zeletin, *op. cit.*, pag. 172.

268 Zeletin, *op. cit.*, pag. 173.

269 Ce fel e moșia aceasta „boierească”, asupra căreia au drepturi numai țăranii ? Ce e boieresc la ea ?

270 D. Zeletin face aici o distincție foarte subtilă: de o parte vremea când asupra solului țăranii aveau un drept de folosință nelimitat, de alta vreme când boierul nu avea nici un drept de proprietate. În realitate ambele epoci sunt identice, căci proprietatea „boierească” nu se naște, după cum vom vedea, decât prin limitarea dreptului țăranesc de folosință.

epocă, trebuie să respecte actul de la 1864 ? Iată pe ce teren alunecos se pun acei care nesocotesc adevărul sociologic elementar, că dreptul istoric e în orice timp expresia raportului de forțe între clasele sociale²⁷¹.

Evident că raportul de forțe între clase e cel care hotărăște dreptul, „în orice timp“, cum așa de bine spune d. Zeletin. Dar această idee fundamentală nu-l prea însoțește de-a lungul întregului studiu, îl părăsește adesea, după cum vom vedea mai încolo. Raportul acesta de puteri este de altfel rezultanta unor numeroase elemente felurite: numărul, puterea organizațiilor, situația în procesul de producție, intensitatea interesului politic, gradul de cultură al celor care alcătuiesc clasa. Iar în afara acestor factori sociali, mai intervin și elemente străine, precum puterea armată de care dispune o clasă pentru a silui raportul adevărat de putere între clase. Ține oare d. Zeletin seama de „baionetele rusești“ - în fața cărora se plecau cu umilință boierii noștri - ca factor de determinare al Regulamentului Organic, care dăruia fâțiș o treime din moșie „proprietarilor“ ?

D. Zeletin consideră acest „raport de forțe“ ca un factor care se impune în mod automatic, ca o fatalitate oarbă. Vom avea prilejul să arătăm însă mai încolo cât de greșită e credința că materialismul istoric consideră desfășurarea istorică drept o înlănțuire ineluctabilă.

Pentru moment să ne mulțumim, însă, în amintirea celor văzute cu prilejul revoluției franceze, să considerăm că nevoia unei transformări a proprietății pământului o resimt și țăranii - deși altfel decât boierii - și să lăsăm pentru moment dorințele unora și ale celorlalți pentru a vedea rezultatele obiective ale invaziei capitaliste. Știm că la 1864 proprietatea pământului devine burgheză la noi ca urmare a producției - marfă.²⁷²

Prefacerea proprietății aduce cu sine și eliberarea țăranilor „alungați de pe vechile moșii“, căci „libertatea individuală... însoțește peste tot această prefacere a proprietății“. „Proprietatea privată liberală care să poată fi vândută ca marfă: persoane libere care să-și poată vinde puterea de muncă ca orice marfă - iată cele două elemente, în care se disolvă vechiul regim și care vin apoi să clădească regimul modern“.²⁷³

„Producția-marfă“ aduce cu adevărat acele transformări, dar aceasta contrazice întreaga concepție a d-lui Zeletin, conform căreia circulația e factorul revoluționar. Că nu-i adevărat, o știm. Dacă circulația ar fi fost de ajuns pentru a aduce aceste transformări am fi avut de mult capitalism la noi. Dar această scripă nu durează mult la d. Zeletin și circulația își reia curând drepturile, după cum vom vedea.

Abia am aflat că proprietatea burgheză și liberarea țăranului sunt urmări ale aceleiași producții-marfă, că le întâlnim pretutindeni - când

271 Zeletin, *op. cit.*, pag. 184.

272 Zeletin, *op. cit.*, pag. 173.

273 Zeletin, *op. cit.*, pag. 174.

d. Zeletin ne va arăta că la noi lucrurile se petrec altfel: revoluția de la 1864 „se mărginește a schimba raporturile de proprietate... *proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas feudală*“.²⁷⁴ Cu aceasta am ajuns la miezul chestiunii noastre agrare, dar și la caracterul ei specific care o deosebește de problemele Angliei sau ale Franței. D. Zeletin pare a admite deci o abatere de la șablonul apusean. Pare, dar se reculege repede.

Părăsind „producția“, d-sa ne arată că ceea ce caracterizează începutul revoluției agrare e o „contrazicere fundamentală“: de-o parte circulația capitalistă, de alta producția agrară primitivă. Circulația dă naștere întregului „edificiu al legiurii noastre burgheze“ - producția determină ivirea unei legiuri speciale, care pleacă „de la principiul că țăranul poate fi silit cu forța la munca câmpului.“ Ne aflăm cu adevărat în fața unei „contraziceri fundamentale“: producția-marfă creatoare de raporturi libere, încă de la începutul invaziei capitaliste, va da naștere, după 1864, muncii silite. Circulația nu ne scoate din această dilemă. Tot ne mai aflăm în fața problemei specifice românești: *neoiobăgia*. Identitatea cu apusul e periclitată, circulația intervine zadarnic. În disperare de cauză intervine, pe lângă producție și circulație, un al treilea factor determinant: d. Zeletin. Pentru a înlătura orice nedumerire a cititorului său, d-sa ia pe garanție personală obligația să demonstreze că ne aflăm în fața unui fenomen general: „această contradicție economică și-a găsit expresia și într-o contradicție juridică, care a produs multă nedumerire în rândul cercetătorilor noștri“. Dar nedumerirea aceasta e datorată numai ignoranței acestora, care au privit contrazicerea ca un fenomen românesc. La Gherea aceasta nu-i de mirare, căci „se constată că cunoștințele teoreticianului socialist asupra trecutului nostru social nu par a fi depășit cadrul cercetărilor d-lui Radu Rosetti asupra evoluției agrare“.²⁷⁵ Ce te faci însă cu restul cercetătorilor? Dispar și aceștia în fața garanției personale a autorului nostru, că fundamentala contrazicere cu pricina „nu e un fenomen atât de propriu societății române singure cum s-a crezut atâta timp“.²⁷⁶

Înainte de-a controla identitatea cu Apusul, să reproducem, după Gherea, care sunt termenii *neoiobăgiei*. Aceasta este „o întocmire economică și politico-socială agrară particulară țării noastre și care consistă din patru termeni:

Raporturi de producție în bună parte iobăgiste, feudale;

O stare de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și munciună, lăsând pe țăran în discreția pământului;

274 Zeletin, *op.cit.*, pag. 191.

275 Zeletin, *op. cit.*, pag. 37, nota 1.

276 Zeletin, *op. cit.*, pag. 170.

O legislație tutelară, care decretează inalienabilitatea pământurilor țărănești și reglementează raporturile dintre stăpâni și muncitori, raporturi izvorâte din cei doi termeni de mai sus;

În sfârșit, insuficiența pământului așa zisului mic proprietar țăran pentru munca și întreținerea familiei sale, fapt care-l silește să devină vasal al marei proprietăți”.²⁷⁷

Și acum știind precis ce e neoibăgia, să-i căutăm urmele în Apus căci d. Zeletin ni le indică: „cititorul care socoate încă cum că „neoibăgia” ar fi un fenomen specific societății române poate găsi (la Sombart Ș. V.) în capitolele 53 (p. 787) și 54 (p. 809) din același volum, un material destul de bogat, spre a-și schimba părerea”.²⁷⁸ Să trecem deci la capitolele la care ne trimite d. Zeletin. Ce aflăm acolo ?

În capitolul 53 aflăm într-adevăr o „contrazicere”: în toate statele, din veacul al XV-lea și până în al XVIII-lea, există pe deoparte supraoferte de brațe, pe de alta lipsă de brațe.²⁷⁹ Urmează patru pagini de citate din care reiese că aceasta se aplică Franței, Angliei, Scoției, Germaniei, Austriei ca și Italiei. Aflăm apoi la pricinile care au dus la proletarizarea în masă: îngrădirile, desființarea mănăstirilor, suprapopulația, sărăcirea, criza de desfacere, *desființarea iobăgiei* etc.

Contrazicerea e deci departe de cea românească. S-o urmărim: de o parte mor oameni de foame, de alta se plâng alții că n-au lucrători. Fenomenul e general, deși e observat „în diferitele țări în condițiuni cu totul deosebite”. Există însă și un punct comun în toate țările: pretutindeni e vorba „de cererea de lucrători a industriilor capitaliste născând”.²⁸⁰ Nu proprietarul funciar, ci industriașul încearcă să-și asigure „brațe”. De ce nu vor însă să-i muncească cerșetorii, care pier cu miile ? Mai întâi mulți mor de foame într-un sat, pe când în apropiere ar găsi de lucru. Dar cine să-i înștiințeze ? Nici trenuri, nici telegrame, nici ziare nu există încă: „circulația” nu-i modernizată.

În al doilea rând cererea vine de la capitalistul manufacturier. Noi știm însă că baza manufacturii e meșteșugarul calificat. Vagabondul cu pricina *nu poate* încă găsi de lucru, căci n-are pregătirea profesională necesară pe acea vreme.²⁸¹ Aceasta nu împiedică pe capitalist să se plângă și în acea epocă de „valul de lene”, care-i oprește mersul atelierului.

Ce rămâne deci de făcut pentru a transforma pe cerșetorii muritori de foame, în proletari corespunzând nevoilor manufacturii ? La aceasta ne va răspunde Sombart în capitolul 54.

277 Gherea, *Neoibăgia*, ed. II, pag. 373-374.

278 Zeletin, *op. cit.*, pag. 198, notă.

279 Sombart, *op. cit.*, pag. 788.

280 Sombart, *op. cit.*, pag. 798.

281 *Ibid.*, pag. 800.

Statul mercantilist va lua el în mână dezlegarea „contrazicerii“ - firește în formele dictate de interesele capitalului. Va păstra vechi forme de șerbie și, la nevoie, va crea și forme noi (*Alte, und neue Formen der Hörigkeit*) în slujba capitalismului:²⁸² atât a capitalismul în agricultură (exploatațiuni agrare moderne), cât și a celui din industria propriu zisă. O mare parte a industriei (inclusiv cea extractivă) începătoare în Germania, Austria, Polonia, Rusia, parte și în Scandinavia, se folosește de șerbi. Dar și oamenii liberi sunt siliți la muncă; e de ajuns ca ei să nu posede nimic (*es genügte ihr Status der Besitzlosigkeit*). Această nouă formă de iobăgie e ilustrată prin exemple din Spania, unde „cerșetorii și vagabonzii sunt siliți să lucreze în fabrici“; în Franța prin obligația de-a pietrui drumuri în veacul al XVII-lea sau a lucra la palatele regelui în veacul al XVII-lea; olandezii cresc cu bani publici copii de săraci, care sunt plasați apoi ca ucenici; în Germania cei fără meserie sau venit sunt siliți să intre în fabricile de țesut; de asemenea în mine (cerșetori și bețiivi). Afară de silnicia directă, aflăm o a doua metodă de constrângere, „educația“: cerșetorii și vagabonzii sunt strânși laolaltă în „clădirile muncii“ și obligați să lucreze. Același rost educativ îl aveau și orfelinatelor: să pregătească proletari pentru capitaliști.

Acestea le aflăm la capitolele la care ne-a trimis d. Zeletin. Mai aflăm că statele din acea vreme își disputau reciproc meșteșugarii calificați, că se amestecau în raporturile dintre patron și salariat; un singur lucru nu aflăm: o țară unde să existe o constituție liberală și un Cod civil Napoleon, Parlament și alegeri, și în care totuși să dănuie munca silnică a mării majorității a cetățenilor; nu aflăm nicăieri o țară în care să se regăsească, nu toate cele 4 elemente ale neoibăgiei, ci fie și numai „starea de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și minciună“.

Așa stă garanția personală a d-lui Zeletin că neoibăgia e un fenomen general. După ce a administrat asemenea dovadă strălucită a tezei sale, d-sa exclamă modest: „și se mai pretinde, încă, că „neoibăgia“ ar fi un fenomen specific românesc“ !

Acum veți spune dv., dacă neoibăgia nu se regăsește aiurea, ea e necesarmente un fenomen românesc. Dar d. Zeletin mai are o săgeată la arcu d-sale: nu o regăsiți în Apus, în veacurile trecute ? Atunci dată fiind indiscutabila identitate a dezvoltării noastre cu cea a Occidentului, neoibăgia nu există nici la noi.

„... ceea ce a prilejuit revolta scriitorilor noștri nu pare a fi într-atât această legiuire (silnică Ș. V.) în sine, cât contradicția între starea de drept și starea de fapt în care ea a pus societatea burgheză română. Căci, din punct de vedere formal ea declară pe țăran de om liber, iar în fapt îl execută la muncă cu forța publică.

282 *Ibid.*, pag. 812.

Nu e nimic din toate acestea: în societatea noastră burgheză nu e nici o contradicție între starea de fapt și cea de drept²⁸³.

Strășnică „metoda științifică”: neoioabăgia în România ? Desigur, dar și în Anglia și Franța; neoioabăgia e un fenomen general. N-o regăsiți în opurile lui Sombart ? Cred și eu. Nu există nicăieri, în România mai puțin ca oriunde.

Cu o tenacitate demnă de-o cauză mai bună d. Zeletin va tăgădui existența neoioabăgiei, a acelei conviețuiri de reale rămășițe medievale cu o fățarnică stare de drept liberală, a cărei magistrală analiză ne-a lăsat-o Gherea. Dar toate sforțările d-lui Zeletin vor fi zadarnice. D-sa nu va spune neoioabăgiei pe nume, dar la fiecare pas va fi nevoit să recunoască – fără să vrea – că societatea românească de după 1864 și până la reforma agrară postbelică e anormală. Iată câteva pilde de asemenea mărturisiri involuntare:

„... din momentul în care capitalismul își pronunță acțiunea sa distructivă asupra vechiului regim, și până când el încheie clădirea bazei economice a clasei noi, trece o lungă perioadă revoluționară și turbure, caracterizată prin forme politice de tranziție, a căror necesitate istorică a fost viu tăgăduită de reacțiune și pe care trebuie totuși să o punem la adăpost de orice îndoială²⁸⁴”. Vom cerceta mai încolo dacă perioada „turbure și formele politice de tranziție” au fost o necesitate de neînlăturat. Pentru moment reținem numai că au existat.

La pagina 78 ni se va vorbi iar de o „perioadă de prefacere”, care a existat – la noi ca și aiurea; la pagina 81 vom afla de „haosul în care ne sbatem” de la 1866 încoaice; la pagina 159 vom afla că „dacă revoluția claselor sociale în epoca de tranziție e atât de turbure, viața noastră politică... nu e altfel”; la pagina 204 vom afla de existența unor „timpuri turburi de prefacere” iar la pagina 210 ni se va spune că „viața rurală” cunoaște o „fază” tulbure de „frământare și prefacere”; la pagina 254 vom afla că la noi există o „anomalie”. Desigur că d. Zeletin încearcă să prezinte toate aceste „faze turburi”, de „tranziție”, de „prefacere” - ca simple reeditări, care s-au mai aflat și în Anglia lui Henric al VIII-lea și în Roma sau Grecia antică. Noi am văzut însă cât temei se poate pune pe aceste „identități” și vom avea prilejul să revenim cu alte pilde.

Aici reținem numai că, fără să vrea, d. Zeletin scapă unele mărturisiri care sunt prețioase pentru ilustrarea stângăciei la care e redus acela care caută cu orice preț o dezvoltare românească normală. Dar uneori mărturisirile acestea nu sunt numai prețioase, ci de-a dreptul stupefiante. De plidă următoarea:

„La noi procesul revoluției burgheze a înaintat într-un mod cu adevărat vertiginos, în salturi îndrăznețe, ce au suprapus elementele

²⁸³ Zeletin, *op. cit.*, pag. 199.

²⁸⁴ Zeletin, *op. cit.*, pag. 75-76.

noui burgheze prin vechile elemente feudale...²⁸⁵. Aici nu mai e vorba de vagi „faze turbure“ - ci de-o caracterizare atât de precisă, încât pare citată textual din Gherea. Să caute însă d. Zeletin s-o regăsească, în forma aceasta, la Alexandru Macedon.

Sau următoarea mărturisire: „Cu toate reformele din anul 1918, care înlătură ultimele rămășițe ale vechiului nostru regim agrar feudal, revoluția burgheză română poate fi privită“, după ediția din „Arhiva“, „ca încheiată“²⁸⁶ după versiunea ultimă, abia poate fi privită „ca pășind spre încheiere“²⁸⁷.

Evident că vom găsi la d-sa și afirmația, contrarie, că distrugerea proprietății feudale a pământului „spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietății private și al libertății persoanelor care o dețin“ este un „act revoluționar“ care „s-a îndeplinit la noi în anul 1864“²⁸⁸. Ba mai mult, că pe vremea regulamentului organic, deci cu o treime de veac înainte de 1864, devreme ce „unii boeri“ începuseră să-și lucreze moșiile cu salariați și mașini²⁸⁹ „raporturile între boerimea și țărănimea iobagă nu se mai socoteau după vechile datine, ci în spiritul cel nou burghez, al egalității valorilor de schimb“²⁹⁰ – ceea ce pe românește însemna că țăranii deveniseră *oameni liberi*. Iar câteva rânduri mai jos afirmația se precizează: „... influența capitalismului... începuse a revoluționa economia noastră națională, schimbând raporturile ei vechi feudale... în raporturi burgheze, bazate pe... egalitatea și libertatea persoanelor...“

Desigur, acestea și altele, se vor afla la d. Zeletin, care, după cum știm, nu se teme de contraziceri. Dar pot oare asemenea antiteze să ne oblige pe noi ?

Cunoașteți răspunsul clasic al unui împricinat învinuit că a înapoiat spart un ulcior împrumutat: „În primul rând n-am împrumutat ulciorul, domnule judecător. Afară de aceasta când l-am înapoiat, era întreg“. Excesul de zel duce la asemenea silogisme. Dar impresia produsă asupra judecătorului – în cazul de față judecător e publicul cititor – nu e necesarmente cea urmărită de către cel interesat.

Identitatea preconceptută între dezvoltarea românească și cea de aiurea întunecă privirea d-lui Zeletin. Fiecare fenomen care i-a atras atenția în Apus trebuie regăsit la noi. De-o pildă izgonirea țăranilor de pe moșii: am văzut că ea a existat în Anglia, dar știm și căror pricini speciale se datorează. La noi înrăurirea capitalismului e diametral opusă, boierul va ține pe iobag legat de glie și după emanciparea sa juridică. D. Zeletin

285 Zeletin, *op. cit.*, pag. 51.

286 *Arhiva*, anul IV, nr. 2-3, pag. 239.

287 Zeletin, *op. cit.*, pag. 52.

288 Zeletin, *op. cit.*, pag. 50.

289 În treacăt fie spus: o afirmau boierii, dar d. Zeletin îi crede pe cuvânt ?

290 Zeletin, *op. cit.*, pag. 51.

știe aceasta, dar nu va ezita să afirme că boierimea română, care urmărea să scuture îndatoririle ei tradiționale, față de țărani „datoria acest lucru în felul aristocrației engleze și în genere a oricărei aristocrații fonciare, boierii noștri înțelegeau să alunge pe țărani de pe moșii, declarându-i oameni liberi”²⁹¹.

Să fi putut boierii să-și realizeze în mod integral aspirațiile: nu mai rămânea picior de sătean, țărănimia dispărea la 1864 și la noi – cum dispăruse în Anglia. Noroc că în lupta lor cu boierii, țăranii noștri au găsit „un sprijin străin”, altfel „ar fi fost alungați în masă de pe vechile pământuri, cum s-a întâmplat țărănimii engleze...”²⁹².

Dar nouă Apusul nu ne cerea lână, ci grâu: exportul nostru de căpetenie nu era destinat să îmbrace clientela industriei textile engleze, ci să îndestuleze pe proletarul britanic cu pâine. Nu din trei ciobani și vaste pășuni de oi, ci din latifundii lucrate de câți mai mulți plugari își trăgea boierul nostru veniturile. D. Zeletin însuși ne arată că întinderea pământului *cultivat* sporește la noi sub înrăurirea capitalismului apusean. Atunci cum de voia boierul nostru să alunge pe iobagi, că doar nu va fi fost atât de hain încât să încerce a determina o asemenea tragedie rurală, numai pentru a face – vorba lui Gherea – pe landlordul englez? Și nici blânda oaie românească nu era atât de feroasă încât să mănânce oameni numai pentru a semăna leit cu suratele sale de peste canalul Mânecii. Iar la o imitație servilă a Apusului, numai pentru a da d-lui Zeletin mai târziu elementele necesare construcției sale ideologice, nu se gândeau nici boierii – nici oile.

Vor fi cerut boierii noștri în Divanul ad-hoc ca țăranii să rămână stăpâni numai pe brațele lor, iar moșia să rămână deplină în brațele boierești, dar aceasta nu înseamnă, cum crede d. Zeletin, că cinstitele noastre fețe simandicoase urmăreau „eliberarea” țaranului, așa, din filantropie. Dacă urmăreau să dezrobească pe cineva cu tot dinadinsul – apoi acel cineva erau ei înșiși: voiau să nu mai aibă obligații față de țaran. Vorbeau ei de țaranul „stăpân pe brațele sale”, dar înțelegeau prin aceasta un țaran ale cărui brațe să nu mai lucreze după plac, ca în trecut, chit să cedeze boierului o parte din recoltă. Evident că în trecut aceste brațe nu erau libere: munciau atâta, ca din produsul lor – scăzând dijma, birul și toate angaralele, să aibă ce mânca până la recolta următoare. Să fi încercat însă boierul să trimită pe vătășel să-i aducă „brațe” pentru vreo muncă oarecare, nu le afla „libere”: erau vara ocupate pe ogor, încheștate de coarnele plugului sau pe seceră, iarna ocupate să dregă vreo unealtă, să întărească un șopron - sau pur și simplu încrucișate, dar nu libere pentru boier. Această libertate o doreau însă domnii din

291 Zeletin, *op. cit.*, pag. 176.

292 Zeletin, *op. cit.*, pag. 181.

Divanuri: voiau, când vor trimite vorbă în sat, să afle brațe libere pentru producția de mărfuri, brațe cât mai libere de muncă pentru nevoile lucrătorului englez. Vroiau să aibă brațe emancipate de „munca necesară”, pentru a îndești nevoile gospodăriei țărănești și libere oricând pentru „supramuncă” pe moșia boierească. La nevoie erau înțeleși să mai reducă și petecul de pământ pe care-l datorau țăranului, numai spre a-l scuti de beleaua muncii pentru sine. Dar odată țăranul liberat cu atâta generozitate, îi cereau și boierii o nimica toată: când vor trimite de aici încolo pe vâtaf după ei, să nu mai răspundă, în vară, că au un lan al lor de secerat, sau iarna o doniță de înflorit, ci să vină degrabă să ajute pe „eliberator”. Dar nici cu atâta nu au vrut țăranii să-și răsplătească binefăcătorii, și atunci, după cum vom vedea, aceștia s-au văzut nevoiți să ia măsuri corespunzătoare. N-au mai poftit frumos pe țăran, ci așa emancipat cum era, l-au adus pe moșia boierească legat cot la cot și l-au lăsat să lucreze „liber” - sub biciul zapciului.

D. Zeletin crede în mărinimia boierească. Totuși ar avea temei să se îndoiască că membrii divanului ad-hoc se poartă cum li-i vorba. Nu ne repetă d-sa, după Marx, că „o perioadă revoluționară se poate judeca tot atât de puțin după propria ei conștiință, pe cât se poate judeca un individ după conștiința ce are despre el însuși”? Idee pentru care citează și pe Xenopol și pe care o concretizează personal în felul următor:

„În cursul evoluției istorice oamenii nu pot avea conștiința limpede a resorturilor adânci, care-i pun în mișcare...”²⁹³

Apoi dacă așa stau lucrurile, nu se impune oarecare rezervă tocmai aici, unde „eroul” nostru se prezintă pe sine într-o lumină atât de avantajoasă? Să lăsăm deci vorbele boierilor cu pricina și să căutăm mai bine cum li-i portul.

Un prim element de judecată avem chiar la d. Zeletin, când ironizează pe acei care se opresc la cercetarea drepturilor „istorice” ale țăranimii: moșia țărănească, liberă, devine pe de-a încetul „boierească” cu simple drepturi de folosință pentru țăran, drepturi care descresc mereu până ce la 1864 au ajuns deabinelea drepturi boierești, pe care țăranul e dator să le răscumpere cu bani grei. Dar, veți spune dv., una e moșia, alt sunt brațele. În realitate însă, la noi, jaful celei dintâi e însoțit de o punere de stăpânire și de brațe. Pilda landlordului nu trebuie să ne înșele. Fiecare fâșie furată din pământul țăranesc, e însoțită, la noi, de o pretenție sporită după munca gratuită a celui jefuit. Nu la baronul feudal englez, crescător de oi, ci la condotierul, care-și croiește regate în noul continent, am putea găsi analogii cu tendința boierimii noastre. Aventurierii, care cuceresc America, nu numai că jefuiesc pe autohtoni de averile lor, nu le răpesc numai vitele și ogorul, ci-i transformă și în robi pentru a cultiva

bumbacul pe fostele lor pământuri sau îi coboară în mine silindu-i să se istovească pentru a extrage metale prețioase.

Nici nu e prea greu de urmărit cum boierii români reușesc după această metodă să tot „elibereze“ brațele țăranului, spre a le folosi pentru ei. La 1745 Mavrocordat, făgăduiește emigranților, care se vor întoarce, că nu vor avea să lucreze pentru boier decât șase zile pe an. Concesiile lui Ghica la 1768 vor făgădui numai câte 9 zile de clacă pe an. După „legea agrară“ din 1780 claca va fi de 12 zile pe an. Regulamentul organic fixează 14 zile, dar ce zile ! „Dintr-o adâncă pricepere a economiei politice, ziua de muncă nu-i luată în înțelesul ei oștesc, ci e luată zi de muncă necesară pentru realizarea unui produs zilnic mediu, socotit viclenește astfel ca nici un ciclop să nu-l poată îndeplini în 24 de ore. În asprele cuvinte de-o ironie curat rusească, „regulamentul“ explică, de aceea, singur, că sub 12 zile se înțelege produsul unei munci cu palmele de 36 zile, sub o zi de muncă la câmp trei zile și sub 1 zi de cărat pentru lemne de asemenea de trei ori pe atâta. Laolaltă: 42 zile de clacă“²⁹⁴ Aceași apreciere o găsim la Colson.²⁹⁵ De altfel încă de la 1790 ziua era socotită într-o anume „porție“ de muncă. Cât de bine își dădeau seama „eliberatorii“ de valoarea brațelor țăărănești, reiese din faptul că ei „nu prețuiau moșiile după valoarea solului, ci după produsul net al sarcinilor obligatorii impuse clăcașilor“, ajungând prin aceasta la o estimatie cu de 4, 5 și 10 ori valoarea reală – firește cu nădejdea că la o eventuală împrumutărire despăgubirea să fie calculată pe această bază.“²⁹⁶ Vedeți dv. cum e „portul“ deputatului-boier din Divan: valoarea moșiei e în raport cu munca clăcașului, averea se socotește nu în hectare, ci în suflete. Totuși el simte o tendință „englezească“, irezistibilă, de-a izgoni pe țăran de pe moșie. Noroc că intervine un „sprinjin străin“, care-l împiedică s-o facă.

Dar dacă istoriograful burgheziei române – ale cărui păreri asupra țăranimii le vom vedea – nu cunoaște starea obiectivă a epocii dintre Regulamentul organic și 1864, să luăm câteva pilde de felul cum o pricep țăranii. În virtutea unei stipulații a tratatului din Paris țăranii moldoveni prezintă în 7 noiembrie 1857 un memoriu cuprinzând plângerile lor, printre care aflăm și pe aceea că nu pot părăsi satele, că-i prind jandarmii și arendașii, care, spun ei, „ne leagă și ne readuc ca pe fiare sălbatice“.

Unui țăran, Lipan, îi născuse nevasta de trei zile. Pe când femeia zăcea fără ajutor, vine jandarmul, ridică pe bărbat, bătându-l, și-l duce să lucreze pe moșia boierului. Ascultați-i cuvintele:

294 Marx, *Capitalul*, vol. I, 8, 2.

295 *De l'état présent etc.*, pag. 133.

296 F. Colson, *Nationalité et régénération des paysans moldo-valaques*, Paris, E. Dentu, 1862, pag. 112.

„De zece ani de atunci și încă vânățiile biciului nu s-au șters pe spinarea mea. Mă pune să muncesc fără să-mi dea cineva nici de mâncare, nici de băutură; nu mă sloboade să-mi văd nevasta și copilul, nu mă lasă să caut mâncare pentru dânsii și pentru mine; mă vaiet și ei mă bat. În vremea Turcilor sabia, deși omora, dar nu ustura ca biciul. Noi n-am știut nimic de Regulamentul²⁹⁷ făcut de dumneavoastră; ne-am pomenit cu el în spinare.“

Un instigator oarecare – vor spune unii. Să lăsăm deci să vorbească preotul Negru, unul dintre cei 10 deputați țărani:

„Dacă ciocoiul ar fi putut pune mâna pe soare, ar fi pus stăpânire pe el și ar fi vândut țăranului, pe bani, lumina și căldura Domnului. Dacă ciocoiul ar fi putut pune stăpânire pe apele mării le-ar fi prefăcut în obiect de speculație și ar fi robit pe țăran prin întunerice, frig și sete, cum l-a robit prin foamete, însușindu-și pământul“.

Ce minunată conștiință a legăturii dintre pământul smuls de ciocoi, deoparte și aservirea paralelă a țăranului, de alta. Cât de vie trăia în conștiința drepturilor ei asupra pământului, o putem vedea din următoarea critică vehementă a „dreptului istoric“ boieresc:

„Sudoarea țăranului a produs aceste holde. Veți spune că ați cumpărat pământul pe bani ? Dar moșiile voastre, Domnilor, nu v-ar aduce nimic de n-am fi noi ca să vă umplem hambarele cu grâne și casele cu aur și argint. Această bogăție nu-i rodul muncii brațelor voastre; ea e strânsă din sudoarea frunților noastre, sub loviturile biciului vostru... Sau vrei să zici că l-au luat cu sabia din veacuri uitate ? Dar noi oare unde vom fi fost ? Nu vom fi fost cu dumneata ? Ba încă mi se pare și alta, oare decând l-ai lut cu sabia, păzitu-l-ai cu sabia ca să nu calce picior străin pe dânsul ? Mie mi se pare că mai mult ai vrut să-ți păzești proprietatea vieții, și îndată ce aio văzut că vine vrăjmașul asupra-ți sau o putere asupra alteia, dumneata ai socotit că venirea acestora, oare nu va da sfârșit proprietății vieții dumitale ? Ai lăsat pământul cel luat cu sabia să se calce de sabie, și ai eșit dintr-însul spre scăparea proprietății vieții, pe care o avem toți de sfântă. Iar proprietatea dumitale, pământul, cine ți l-a păzit de nu s-a pus altul în locul dumitale stăpânitor pe el ? L-a păzit plugarul, vierul și toți locuitorii de pe pământ cu sabia smereniei sale și cu sudoarea feții sale; cu smerenia au îmblânzit sabia vrăjmașului, cu sudoarea au hrănit atât pe vrăjmași, la cari mulți s-au și jertfit, cât și trecerea unei puteri asupra alteia. Iar dumneata, domnule proprietar de pământ, nimic nu-ți pasă de cele descrise, ci-ți păziai viața, ți-ai scăpat-o,

²⁹⁷ E vorba de Regulamentul Organic de care d. Zeletin nu știe de reprezenta, sau ba, „dreptul istoric“ în baza căruia să se fi făcut împrăștierea la 1864.

o ai, fii cu ea; de ce dar acum nu te mulțamești cu zeciuala ce va ieși din rodul proprietății dumitale, ce ai lăsat în pierzare ?”²⁹⁸

Așa gândeau țăranii. Să-i fi întrebat cineva, știau ei dacă pentru reforma de la '64 trebuiau luate ca bază drepturile istorice cuprinse în regulamentul organic. Și să le fi spus vreun sociolog economist că boierii vor să-i izgonească, i-ar fi arătat ei că hambarele boierești nu se umpleau de la sine. Dar vezi că lipsindu-le, ca și lui Gherea, „simțul istoric” și „datele fundamentale ale cercetării economice”, ei nu aveau de unde să știe că în acele vremuri, nu brațele și munca lor, ci circulația crea valori.

Dar în sfârșit, după multe așteptări, sosise și eliberarea la 1864. Se adoptase și constituția, se introdusese și Codul Napoleon. Țăranul era declarat liber pe lotul său. Iată deci pe boier scăpat de pacostea țăranului pe moșia boierească. Ce se întâmplă ? Boierul readuse pe „cetățean” cu sila să-i muncească moșia. De prisos să mai analizăm aici mecanismul prin care se realizează aceasta: au arătat-o până în amănunte o serie de cercetători și e inutil să ne repetăm. Dar dacă fenomenul acesta a „pricinuit în literatura noastră de specialitate atâtea nedumerire, și în Parlamentul nostru atâtea disertații academice, deopotrivă de nespornice”,²⁹⁹ – d. Zeletin îl găsește natural.

Peste tot a existat totodată suprapopulație și lipsă de brațe, ne amintește d-sa. Dar noi știm, când și în ce împrejurări: înaintea prefacerii solului în proprietate burgheză, înainte de transformarea iobagului în cetățean *de jure*, și pentru a-l aduce pe moșia arendașului capitalist și mai ales pentru a-l sili să lase cerșitul și să intre în ateliere cu mine, ceea ce nu-i cazul la noi.

Dar chiar dacă așa ar sta lucrurile, d. Zeletin uită totuși să ne explice o ciudățenie: cum se împacă tendința boierului de-a izgoni pe țăran de pe moșie și readucerea lui cu dorobanțul, pe dată ce pleacă ? Cu doi ani înainte abia îl împiedicase statul să-și împlinească idealul, și acum îl vedem pretinzând aceluiași stat să-i asigure „pe cale de lege, dreptul de a forța pe țăranul datornic la muncă”³⁰⁰ – ceea ce aceasta se grăbește să-i acorde.

De aici în colo nu vom mai afla nimic despre dorința boierească de-a izgoni țăranimea „în felul aristocrației engleze și în genere a oricărei aristocrații fonciare”. Pe cât de firească i-a părut aceasta d-lui Zeletin până aici, pe atât de naturală îi va apare de aici în colo și străduința

298 F. Colson, *Nationalité et régénération* etc., pag. 151-154. Neavând toate textele românești la îndemână le-am tradus, în parte, din Colson, a cărui vibrantă apărare a clăcașului precede reforma agrară cu doi ani.

299 Zeletin, *op. cit.*, pag. 197.

300 Zeletin, *op. cit.*, pag. 196.

contrarie. Așadar, vom fi nevoiți să arătăm că nici aici nu are dreptate. Tendința de care ne-am ocupat până aici era *imaginară* – realizarea contrarie după 1866, neoioabăgia, e *monstruoasă*. Cu riscul de-a trece alături de Gherea în categoria socialiștilor reacționari, de-a ne contrazice maestrul apusenii, de-a abdica de la marxism în favoarea junimismului – vom menține afirmații, că, de la 1866 încolo, ne aflăm în fața unui organism social „hibrid, absurd, monstruos“.

Dar înainte de-a trece la dovada acestei afirmații să aruncăm o privire retrospectivă asupra tendințelor de dezvoltare descoperite de d. Zeletin și să încercăm a descoperi originea eroarei care stă la baza clasificărilor d-sale.

Într-adevăr, dacă în loc de-a urmări dezvoltarea agrară cu ideea preconcepută a celor trei „tipuri“, căutăm să precizăm locul României în cadrul evoluției europene, observăm un fenomen interesant. Știm că de acum se întinde în Apus gospodăria bănească la sate, aceasta modifică vechile raporturi dintre feudal și șerb. Primul lucru pe care-l încearcă nobilul, e jefuirea averilor comunale: câmpiile deschise sunt îngădite, pășunea pe întreaga miriște oprită, dreptul de folosință al pădurii și islazului sunt restrânse. Dar și pentru lotul deținut de șerb în mod ereditar, în baza unei prestațiuni cutumiare, invariabilă de veacuri; raporturile se schimbă și vechea coproprietate tinde să dispară. *Acolo* se observă într-adevăr, în acea vreme, fenomenul pomenit de d. Zeletin: țăranul obține libera dispoziția a persoanei sale, seniorul libera dispoziție a lotului deținut de șerb.

Sub înrăurirea gospodăriei bănești, procesul acesta are loc foarte devreme în Italia. Prin veacul al XIII-lea și cel următor, Kovalewsky nu mai află șerbi în Toscana. Studiul cărtulariilor mănăstirești din acea vreme dovedește că munca obligatorie, corvezile și angaralele dispăruseră acolo, înlocuite prin contracte între persoane libere. Orașele comerciale iau apărarea țăranilor împotriva aceloră dintre seniori care se împotrivesc. Același fenomen de emancipare spontană e urmărită de Kovalewsky și în Anglia, unde șerbia a și dispărut în veacul al XV-lea.³⁰¹ De atunci înainte țăranul englez devine personal liber, iar depozesiunile epocii moderne nu se mai îndreaptă împotriva unor șerbi – căci aceștia dispăruseră de mult.³⁰²

În Franța se observă un proces asemănător. La izbucnirea marii revoluții, din 21 de milioane de locuitori ai satelor, numai un milion

301 M. Kovalewsky, *L'avènement du régime économique moderne au sein des campagnes*, Paris, 1896.

302 Vezi d. p. la d. Zeletin, pag. 174, nota 1, cât de devreme începe emanciparea iobagilor în Apus, deși ea nu se petrece atât de curând cum o indică d-sa. Locul la care ne trimite d-sa acolo la Sombart, privește modificări în sânul șerbiei: începutul trecerii de la dări în natură la dări în bani.

mai erau șerbi, îndeosebi în Franche-Comté și Bretania. În marea lor majoritate, țăranii care nu erau încă proprietari, dar nici șerbi nu mai erau, munceau pământul fie ca *coloni*, în schimbul îmbrăcăminte, hranei și locuinței, fie ca *ziuași*, plătiți în bani, fie ca *meteieri*, împărțind produsele cu proprietarul solului.

Ce se întâmplă însă la noi în timp ce șerbia dispărea în Apus ? Pe vremea când Kovalewsky găsește că iobăgia dispăruse în Toscana, la noi țăranii mai erau deplin liberi, fără a fi cunoscut vreodată șerbia. Pe vremea luptelor crâncene dintre voievozii munteni și moldoveni și turcii care calcă Principatele, grosul oștilor românești e compus din moșneni sau răzeși, proprietari de valma ai pământului. Chiar vecinii, puțini la număr, trăiau într-o stare mai bună decât șerbii din Apus. Luptele epice ale lui Mircea sau Ștefan cel Mare, nici nu pot fi înțelese decât în lumina stării sociale, deosebite de Apus, care domina pe atunci la noi. „Ce erau, pe lângă aceste încăierări colosale, luptele pe care le dădeau în aceeași vreme (în Apus S. V.) un Ludovic al XI-lea și un Carol Îndrăznețul ?“, se întreabă Lacour-Gayet,³⁰³ comentând însemnătatea bătăliilor lui Ștefan cel Mare. Istoriile lui Mircea sau cele ale lui Ștefan se deosebesc de ciocnirile contemporane din Apus. Dar ele nu-s decât expresia deosebirii care exista între mica trupă de cavaleri în zale, luptând acolo pentru glorie, împotriva suzeranului lor, și „oastea cea mare“, compusă din țăranii liberi, care mor la noi pentru a-și apăra moșia împotriva năvălitorului păgân. În vremea când țăranimea românească svârle oștile lui Baiazid din Ialomița peste Dunăre, sau zdrobește la Podul Înalt armatele lui Soliman, nu se pusese încă problema drepturilor ei „istorice“. Moșia mai era a celui care o muncea, acesta mai era liber și stăpân pe sine. Pe vremea lui Mihai Viteazul, șerbia e însă fapt împlinit și așezământul acesteia nu făcea desigur decât să pecetluiască o stare de fapt. Pe când Apusul desființează șerbia, aceasta abia se introduce la noi și din veacul al XVII-lea poate fi privită ca întemeiată. Și lucru ciudat: un fenomen asemănător se observă în tot răsăritul european. Șerbia se introduce în Prusia orientală, Polonia, provinciile baltice, ca și la noi, pe la sfârșitul evului mediu. Aceasta îndrituie, cu drept cuvânt, pe Henri Sée să afirme că aici se observă „o evoluție inversă față de cea a Franței“, evoluție care se explică tot prin cauze economice: seniorul nu trăiește în aceste regiuni în primul rând din rente feudale, ci face comerț internațional. „capitalist“, de grâne, pe care le vinde prin Hansa și apoi Olanda. Astfel se nasc exploatațiuni agricole mari, pe care proprietarul le cultivă direct. În Rusia, unde șerbia e tot de origine recentă, domeniile sunt atât de vaste, pământul atât de abundent, încât proprietarul lasă și șerbului o parte din el.

303 „La Roumanie“, conferințe edit. Union Française.

În linii generale putem deci spune, că pe când în Europa occidentală se observă o tendință de-a desființa șerbția, în Orient aceasta abia se înființează. În vreme ce Apusul lichidează iobăgia, Răsăritul o înăsprește. Și e de la sine înțeles că în cadrul unor regimuri agrare deosebite, a căror lichidare are loc în epoci și împrejurări diferite, și „dezrobirea“ va lua forme cu totul diferite de la o țară și epocă la alta. De aceea Sée își va propune să arate că dezrobirea țăranilor „a luat forme diferite în diversele țări, după caracterul însuși al regimului agrar, care domină în fiecare regiune“.³⁰⁴ În treacăt va arăta că „nu revoluția e aceea care a împroprietărit pe țăran“ în Franța, unde dinainte de 1789 trăsăturile esențiale ale regimului sunt dispariția servajului propriu zis și experiența unei proprietăți țărănești, grevată de redevențe feudale.³⁰⁵ Din comparația regimurilor agrare existente în Europa veacului al XVIII-lea și al celui următor, Sée va trage încheierea că între dezvoltarea Apusului până la Elba și a Răsăritului de dincoace de fluviu, există un contrast izbitor. Pe când libertatea personală și proprietatea țărănească caracterizează organizația agrară a vestului, în Răsărit se observă o aservire crescândă a țăranimii și o creștere a domeniului boieresc. De aceea în Apus „dezrobirea“ se rezumă la degrevarea de sarcini feudale a proprietății țărănești existente, în Orient și, în special, în Rusia – cu care avem oarecare asemănări – trebuia, totodată, desființată iobăgia și împărțit țăranilor pământul, asupra căruia până atunci nu aveau nici un titlu de proprietate.³⁰⁶

Evident, aceste concluzii sunt departe de cele trei „tipuri“ clasice ale d-lui Zeletin, de identitatea dintre Răsărit și Apus. Dar în schimb ele sunt mai aproape de realitate.

d) Codul și neoibăgia

Lichidarea vechiului conflict între țărani și proprietari avusese loc la 1864. Moșia era împărțită între vechii coproprietari medievali. Raporturile dintre cele două clase mai numeroase ale societății românești erau prefăcute: liberi de îndatoririle reciproce din trecut, țăranul ca și boierul, fiecare stăpân pe pământul său, deveniseră juridicește egali.

Nu trebuie să uităm că modernizarea României din acea vreme cuprinde pe lângă reforma agrară și alte măsuri radicale, ținând toate la lichidarea rămășițelor medievale ale trecutului. Puterea judecătorească aflase o organizare modernă sub Cuza, se introdusese codul Napoleon în administrarea justiției, se înființase Curtea de Casație; în toate domeniile vieții publice modernizarea începută cu Regulamentul

304 Henri Sée, *Esquisse d'une Histoire du régime agraire* etc., Paris, 1921, pag. 8 și 187.

305 *Ibid.*, pag. 3, 9, 13 și 204.

306 *Ibid.*, concluziile, pag. 266-272.

organic, dezrobirea ȝiganilor, cu constituȝia octroiată de Puterile adunate la Paris, continuată cu promulgarea unui stat organic, promulgat sub Cuza, îşi găseşte încununarea în introducerea unui regim constituȝional ultra-liberal. Din punct de vedere formal ȝăranul cetăţean, trăind de aici înainte sub imperiul legilor liberale ale Apusului, era egalul oricărui boier din protipendadă. Între beizadea şi feciorul fostului iobag nu mai exista deosebire în faţa legii. Aceasta era „starea legală”.

În temeiul acesteia, boierul care voia de aici în colo să-şi lucreze moşia trebuia să găsească formele corespunzătoare pentru a determina pe ȝărani să-şi vândă de bunăvoie puterea de muncă.

Căci să n-o uităm: ceea ce caracterizează noua întocmire a României, e libertatea. Ca şi pământul, puterea de muncă a ajuns o marfă de care dispune cum îi place, proprietarului respectiv. Asupra acestui punct ne găsim în perfect acord cu d. Zeletin.

Tendinţa „de a croi proprietatea pământului în felul oricărei marfe, pentru a o adapta al noile nevoi ale schimbului, alcătuieşte pârghia adâncă, care distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuară... spre a clădi în lucru-i regimul burghez al proprietăţii private şi al libertăţii persoanelor cari o întreţin. Acest act revoluȝionar s-a îndeplinit la noi, în anul 1864”.

Adâncă sau ba, pârghia îndeplinisese la noi rostul ei necesar, adusesese *libertatea persoanelor*. Aceasta nu era de altfel ceva întâmplător, ci o urmare ineluctabilă, fără de care noua întocmire nu putea trăi:

„Schimbul, prin însăşi natura sa, e o *invoială liberă*, o tocmeală şi un contract, de aceea el nu se putea îndeplini decât în ipoteza că persoanele ce-l fac sunt libere”.³⁰⁸ „Relaţiile de schimb sunt pretutindeni creatoare de raporturi libere între oameni”.³⁰⁹ „Schimbul creează raporturi libere oriunde pătrunde...”³¹⁰ „În orice colţ al pământului, capitalismul duce cu sine aceeaşi evanghelie a libertăţii şi umanităţii, născută din nevoile schimbului”.³¹¹

Nu împărţim în totul neȝărmurita admiraţie a d-lui Zeletin pentru schimbul capitalist. E şi firesc, de altfel, ca privirea marxistului să descopere pete în soarele capitalist – pete care rămân tot atât de fireasc ascunse ideologului burghez. Pentru moment reţinem însă că, după d. Zeletin, pe lângă suprastructura liberală mai cerea necesarmente oameni liberi şi structura economică a României, oameni liberi, stând juridiceşte pe acelaşi plan.

În faţa acestor nevoi atât de adânci, ce face dezvoltarea reală ? Cu un dispreţ într-adevăr oligarhic faţă de pactul nostru fundamental şi de

307 Zeletin, *op. cit.*, pag. 50.

308 Zeletin, *op. cit.*, pag. 10.

309 Zeletin, *op. cit.*, pag. 11.

310 Zeletin, *op. cit.*, pag. 15.

311 Zeletin, *op. cit.*, pag. 16.

codul Napoleon, cu o tot atât de pronunțată nepăsare față de evanghelia liberală a schimbului – se apucă și croiește, după chipul și asemănarea trecutului nostru de iobăgie, *raporturi de-o silnicie sălbatecă între țărani și proprietari*.

Țăranul nu poate părăsi comuna, deși e dezlipit de glie – și poate fi adus cu sila de către dorobanț să muncească moșia boierului, sub biciul argaților – ca în trecut. Dar veți spune dv.: aceasta e o urmare trecătoare a ignoranței țărănești. Noul cetățean va afla în curând mijloacele de-a respinge această întoarcere ofensivă a trecutului. Unde sunt cei care l-au liberat și au modernizat țara românească? La ce au introdus judecători moderni, apelul și recursul? Cu codul în mână țăranul va spulbera actul de banditism care se încearcă împotriva sa.

„Modernizatorii” nu suflă însă un cuvânt, parcă au intrat în pământ. Cu tranșarea litigiilor între țăran și proprietar sunt însărcinați primarii – cu executarea hotărârilor, dorobanții. Trecutul medieval renaște. În locul persoanelor libere și egale, ne aflăm în fața unei atârănări ierarhice feudale, cu deosebirea că țăranimea română continuă a fi juridicește nu numai egală celei din Franța, ci chiar a boierilor, chinuitorii ei.

Pe noi nu interesează aici *pricinile* acestei conviețuiri monstruoase. Inalienabilitatea loturilor țărănești, creditul, camăta, lenea, recolta rea sau fatalitatea istorică – vor contribui unele sau toate să dea naștere neoîobăgiei. Asupra acestui punct deosebiri de păreri sunt mari. Dar noi ne întrebăm aici: alcătuiau, da sau ba, deoparte starea medievală de silnicie impusă țăranului, de alta suprastructura noastră liberală, elemente care se exclud? D. Zeletin afirmă că nu.

Recolta proastă silise pe țăran să recurgă după „eliberare” la împrumut. Statul roagă pe proprietari să acorde credite țăranilor. „Atunci” – adaugă d. Zeletin – proprietarii „cerură, ceea ce era în drept să ceară orice creditor, ca statul să garanteze că țăranii le vor munci, căci era vădit că ei nu vor fi în stare plătească. Și statul a trebuit să se execute, acordând proprietarilor, pe cale de lege, dreptul de-a forța pe țăranul datornic la muncă”.³¹² Aceasta poată să pară anormal. D. Zeletin găsește firească asemenea procedare. „Cămătarul, care în alte vremuri putea vinde pe datornicul neplatnic ca rob, la noi izbutise a-i robi munca”.³¹³

Au existat desigur vremuri când datornicul neplatnic era vândut ca rob. Au existat însă și timpuri în care nu datornicul neplatnic, ci cămătarul era pedepsit. Ba nu numai camăta, în înțelesul din vechiul regat, ci și camăta, în sensul ardelenesc, de dobândă, era interzisă. Se pare deci că există și aici un „drept istoric” în felul celui întâlnit cu prilejul proprietății. La care dintre aceste faze veșnic schimbătoare ale dreptului

³¹² Zeletin, *op. cit.*, pag. 196.

³¹³ Zeletin, *op. cit.*, pag. 197.

trebuie să ne referim spre a vedea dacă procedura care stă la baza neoiovășiei era „normală” ? Evident că nici cea la care dictase legea celor douăsprezece table ale dreptului roman și nici la legile bisericești medievale, ci la spiritul care se oglindea în dreptul nostru la 1866 sau în cel francez de la 1805 încoace.

Aceasta excludea atât vânzarea ca rob a datornicului neplatnic, cât și orice încercare de-a „robi munca”. Nu trebuie să pierdem în vedere un lucru: Codul civil pe care-l introdusesem de curând, nu era rodul pur al epocii revoluționare franceze, ci mai degrabă o tranzacție între principiile vechiului drept și cele ale dreptului revoluționar, un compromis între revoluție și contrarevoluție. Totuși, fiecare rând al codului Napoleon respiră o ură implacabilă împotriva feudalismului. Orice măsură care ar putea readuce la viață vreo întocmire feudală, e condamnată, orice ar putea aminti de trecutul abia lichidat, e oprit. Să luăm câteva pilde.

Aversiunea față de bunurile de mână moartă a făcut ca vreme îndelungată dreptul francez să considere orice clauză de *inalienabilitate*, ca nulă. Jurisprudența n-a admis valabilitatea unor asemenea clauze decât târziu și numai în anumite condiții. Trebuia ca principiul liberei concurențe să piardă în ochii burgheziei caracterul absolut din trecut, pentru ca aglomerarea de bunuri legată de asemenea clauze, să nu-i mai apară ca o încălcare a principiului sacrosanct al *liberei circulații* a bunurilor.

La servituți codul va prevedea, de-o pildă, că nu e admisibilă „preeminența” unui fond asupra celui alt: e teama unei ierarhizări a pământurilor, căreia îi corespundea în trecut o ierarhie a persoanelor, care dictează această frază. Cu egalitatea politică a cetățeanului nu-i șagă aici, de aceea codul prevede că servitutea nu poate fi impusă nici persoanei, nici în favoarea unei persoane. Doctrina merge mai departe și se pronunță împotriva posibilității unei servituți de vânatoare sau pescuit, ceea ce nu-i decât o supraviețuire a impopularității dreptului feudal de vânatoare. Până și terminologia codului stă sub înrâurirea acestei tendințe antifeudale. La uzufruct, de pildă, codul nu reproduce clasificarea antică, evită cu îngrijire să întrebuințeze termenul de *servitute personală*, spre a goni servagiul până și din vocabularul noului drept.

Numai aceste pilde luate la întâmplare și ar fi de ajuns, ca să putem trage încheierea că executarea silnică a țăranului român, păstrarea formelor medievale de atârnare personală, erau în contrazicere flagrantă cu spiritul legislației noastre. De aceea și d. Zeletin, spre a ilustra caracterul „normal” al muncii silnice după 1866, e silit a face o mică excursiune prin antichitate, pe vremea când omul putea fi obiect de proprietate, ca un plug sau un cal. Îl aflăm deci într-o excursie în epoca

robiei sau a șerbiei, spre a ilustra dezvoltarea capitalistă. Pentru problema care ne preocupă nu era însă nevoie să străbată atâtea veacuri. Să fi vrut, găsea d-sa elemente mai apropiate spre a tranșa chestiunea: de-o pildă următorul articol caracteristic codului Napoleon:

„Art. 1142. Orice obligație de a face sau nu a face se rezolvă prin despăgubiri în caz de neexecuție din partea debitorului“.

Multe interpretări se pot da acestui articol. Oricare ar fi ele însă, un lucru e cert, indiscutabil, și anume că putința pentru creditor de a obține execuția în natură *se oprește acolo unde acesta ar necesita constrângerea asupra persoanei debitorului*.³¹⁴ „Demnitatea omenească“ spune G. Baudry-Lacantinerie, impune aceasta.³¹⁵

Așadar e clar că „dreptul de-a forța pe țăranul datornic la muncă“ nu-i e acordat nici judecătorului într-un regim burghez normal. Pentru d. Zeletin apare însă firesc ca aceasată constrângere – în sine inadmisibilă sub regimul de la 1866 – să mai fie pe deasupra și lăsată, formal, pe mâna primarului, de fapt pe mâna boierului creditor. Totuși nu e nevoie să mai deschidem codul spre a aminti că unul din principiile de bază ale dreptului actual e și acela că nimeni nu-și poate fi sieși judecător.

Trebuie toată mântuitoarea putere de credință a d-lui Zeletin în tot *ceea ce există*, pentru a găsi firească conviețuirea stării de fapt pe care o știm, cu starea de drept pe care o văzurăm. În realitate ne aflăm în fața unui organism social *monstruos*: rod al unei împerechieri contra naturii, între feudalism și liberalism; *hibrid*: ca și numele de „neo-iobăgie“ pe care i l-a dat cel mai pătrunzător dintre cei care l-au cercetat; *absurd*: căci dezvoltarea socială, căreia ca și evoluției în natură îi lipsește noțiunea „normalului“ sau „raționalului“, se complăce uneori să se abată de la formele pe care o simplă abstracțiune a noastră le consideră ca tipice.

e) Circulația și contrazicerile

Dacă d. Zeletin tăgăduiește existența unei contraziceri între starea de fapt și starea de drept – d-sa mărturisește existența unei „ciudate contradicții juridice“ și anume coexistența așezămintelor liberale, cu „legile de tristă amintire ale „tocmelilor agricole“. Nu între realitate și drept, ci între drept și drept ar exista o contrazicere.

Mai e necesar să amintim că unul dintre aceste „drepturi“, și anume cel care se regăsește în „tocmelile agricole“, reprezintă realitatea și că antinomia dintre el și platonica noastră constituție se reduce la o contrazicere între starea de fapt și starea de drept? Existența legilor

³¹⁴ G. Baudry-Lacantinerie, *Tr. de Dr. Civ. oblig.*, I, 906, pag. 472.

³¹⁵ Un răspuns în același sens l-a dat d-lui Zeletin în *Arhiva*, anul V, nr. 3-4, pag. 508 și prietenul meu L. Rădăceanu.

privitoare la raporturile dintre țărani și proprietari nu răpesc nimic din realitatea acestora, iar faptul că sunt *legi*, nu le stirbește nimic din caracterul lor anticonstituțional. Nu pentru a releva acest aspect al chestiunii, care pare a fi impresionat și pe prietenul meu Rădăceanu,³¹⁶ ne vom mai opri o dată asupra „contrazicerii” - ci pentru a cerceta explicația pe care i-o dă d. Zeletin.

Știm că după d-sa economia unei țări agrare intrată în proces de revoluționare e caracterizată printr-o contradicție fundamentală: „*economia unei asemenea țări se alcătuiește dintr-un proces de circulație modernă capitalistă, altoit pe un proces de producție agrară primitivă*”.³¹⁷

Contradicția există deci în domeniul economiei și nu face decât să-și găsească expresia „și într-o ciudată contradicție juridică” și anume, pe circulația capitalistă se altoiește întregul nostru edificiu liberal, pe producția primitivă se altoiește legislația tutelară silnică. Dreptul apare deci ca o oglindire a economiei – o explicație cu un caracter neîndoielnic ispititor pentru marxist. Să ne oprim deci asupra acestor diferite altoiri și pentru a le cerceta mai ușor să le confruntăm cu unele elemente din economia politică marxistă, pe care le-am văzut în capitolele trecute.

Ce e circulația și schimbul, care-i dă naștere, o știm. Ne reamintim însă că d. Zeletin vădește oarecare nesiguranță în mântuirea acestor noțiuni, confundând circulația cu trenul și exagerând însemnătatea schimbului, în mântuirea căruia vede cea mai de seamă caracteristică a burgheziei. De curând am exprimat unele rezerve în privința osanelor pe care le ridică „schimbului”, al cărui corolar inevitabil ar fi libertatea. Iată și pricina acelor rezerve.

Pentru a ilustra că „relațiile de schimb sunt pretutindeni creatoare de raporturi libere între oameni” d. Zeletin ne arată că după Herodot „chiar și la Sciți existau piețe, care se bucurau de o pace specială: oamenii umblau în ele neînarmați, fără ca cineva să-i supere în îndeletnicirile lor comerciale”.³¹⁸ De ce nu ia însă naștere liberalismul la sciții aceștia ?

„Pacea târgului”, de care ne vorbește d-sa mai departe, este un fenomen foarte interesant. Nu mai puțin interesantă e însă „pacea lui Dumnezeu”, care cuprinde nu un târg, ci o baronie, sau un întreg regat și care se manifestă în Franța de pe la sfârșitul veacului al X-lea. Ea sustrage riscurilor de război pe clerici, plugari și călători, ca și pe negustori, împreună cu femeile și oamenii care-i însoțesc fără arme. Dar mișcarea care realizează această pace, nu-i pornită de negustori, ci de o mișcare populară, canalizată și patronată de biserică. Pentru a o urmări, istoricul

316 *Arhiva*, cit., pag. 505-506.

317 Zeletin, *op. cit.*, pag. 169.

318 Zeletin, *op. cit.*, pag. 11.

e nevoit să cerceteze hotărârile conciliilor și decretele papale, iar nu arhivele vreunei camere de comerț. Cu mult înainte de începuturile declinului feudalismului în Franța, fenomenul acesta devine general. La adunarea din Soissons, Ludovic al VII-lea proclamă, în 1155, o asemenea pace pe zece ani, pe care se obligă s-o respecte și marii vasali pe domeniile lor. Dar ca și la sciți, manifestările acestea nu sunt decât mijloace pentru a sustrage de la primejdiile războiului unele categorii de oameni pașnici. Între ele și corolarul schimbului – libertatea – există o deosebire tot atât de mare ca și între siguranța acordată oaspei în orice societate primitivă, de pildă, și convențiile internaționale de la Haga.

Schimbul e însă cunoscut atât scitului și supușilor baronului feudal, cât și Romei antice sau Londrei moderne. De ce nu cunosc nici Decebal sau Ludovic al VII-lea și nici Iuliu Cezar „raporturi libere între oameni”? Dacă liberalismul ar fi cu adevărat urmarea necesară a schimbului, n-am fi cunoscut nici robia și nici șerbia, căci, după cum știm, schimbul – sub forma sa cea mai simplă de troc – e un fenomen ale cărei urme se regăsesc atât în cavernele, cât și în mormintele vremurilor preistorice. Schimbul, ca atare, e însă tot atât de puțin legat de libertate, pe cât e de puțin „burghez” orice mănuior de valori de schimb. D. Zeletin nu știe însă că există schimb și schimb, că schimbul care dă naștere circulației simple (M-B-M) e una, iar schimbul care alcătuiește circulația dezvoltată (B-M-B') e alta.

Dar chiar circulația dezvoltată, care dă naștere capitalului comercial, nu-i creatoare de raporturi libere. Nici Roma antică, nici republicile comerciale italiene n-au cunoscut postulatele libertății individuale. În schimb au cunoscut jaful și pirateria, legate de negoțul primitiv. Și noi știm și pricina pentru care circulația „capitalistă” a capitalului comercial din acele vremuri nu dă naștere liberalismului. Neamestecându-se în producțiile ale căror prisosuri le face să circule, capitalul comercial nu simte nevoia unei egalități juridice. Dimpotrivă neavând putința să câștige decât însușindu-și plusvaloarea pe care n-o crează schimbul între valori cât mai *inegale* e o condiție a succesului său.

Numai în clipa în care părăsește circulația pentru a pătrunde în producție, capitalul devine creator de raporturi libere: numai atunci principiul de bază al circulației cu adevărat capitaliste – *schimbul între valori egale* – e realizat. Dar cititorul nostru, care ne-a urmărit în capitolele precedente, a recunoscut imediat că pe dată ce aflăm realizarea condițiilor *avem în față capitalul industrial, cu circulația sa caracteristică*. Și atunci înțelegem pentru ce nu au cunoscut nici târgurile scite sau feudale, nici cele ale antichității sau cele ale Asiei, postulatele libertății individuale. Pentru că n-au cunoscut capitalul industrial.

D. Zeletin ne arată el libertatea „țărnută între zidurile orașelor”³¹⁹ dar aceea nu-i, după cum singur o spune, decât un *privilegiu de grup*, de care orașul medieval se bucură ca și celelalte grupuri feudale. Meseriași sau negustorii orașului „liber” nu urmăresc altceva decât să se bucure de aceleași prerogative ca oricare baron feudal suzeran: să se conducă singuri, fără amestecul vreunei puteri din afară.

Pentru a ilustra străduința după libertate, iar nu după privilegiu, d. Zeletin e nevoit să ne vorbească de un nou mod de producție a cărui caracteristică e munca salariată.³²⁰ Aceasta este însă una din caracteristicile esențiale ale capitalismului industrial.

Nu trebuie însă să considerăm străduința acesteia de-a înlătura orice privilegiu, de a crea raporturi libere între oameni, ca un atribut absolut, ci trebuie să căutăm să înțelegem acestea în mod concret, istoric. Dacă industriașul capitalist încearcă să înlătore privilegiul, o face condus nu de-o vagă și abstractă idee umanitară, ci determinat de prozaice interese materiale. Am văzut cum reglementarea corporativă, limitându-i numărul de lucrători pe care-i poate strânge în atelier, impunându-i până în cele mai mici amănunte regulile fabricațiunii – îl stingheresc în dezvoltarea sa. De aceea e împotriva reglementației corporatiste. Legarea șerbului de glie împiedică pe țăran să părăsească satul și agricultura, spre a intra ca salariat în atelierul orașănesc. De aceea e pentru desființarea iobăgiei. Vămile interioare stingheresc negoțul cu produsele sale, scumpesc prețurile. De aceea e pentru libertatea comerțului, împotriva oricărui amestec al puterii de stat. Puterea centrală, care e în mâna unui monarh absolutist, înconjurat de curteni aristocrați, face cheltuieli care nu-l interesează, adesea îi impun sarcini străine intereselor sale. De aceea e împotriva absolutismului. Socotelile sale sunt adesea încrucișate de capriciile celor puternici, de aceea cere o stare de drept constantă. Din toate elementele acestea se alcătuiește ideologia liberalismului, care apare, desprinsă de învelișul prozaic al intereselor materiale, ca o rațiune superioară, „naturală” – pe care o opune ideologiei feudale existente.

Numai în cadrul luptei împotriva feudalismului dominant, are un înțeles precis afirmația că libertatea e corolarul necesar al capitalismului. Acolo unde, în loc să găsească o putere care-l domină, află o stare de lucruri unde poate *el* dicta – capitalul modern e adesea foarte puțin liberal. Astfel, pe vremea când înrăurirea sa introducea la noi constituția liberală, înrăurirea sa în Statele Unite ducea la o agravare extremă a robiei în Statele Unite din Sud. Dacă la noi negustorul apusean aduce libertatea, în Indii introduce asuprirea. Capitalul care-și asigură pătrunderea la noi prin mijloace pașnice, nu ezită să se impună în Japonia

³¹⁹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 15.

³²⁰ Zeletin, *op. cit.*, pag. 16 spec. nota unde citează pe Marx.

cu tunul. La noi se mulțumește să-și trimită mărfurile – aiurea, ocupă țara și și-o anexează, în parte, ca în China, sau în total, ca în nordul frican. Legea economică a schimbului între valori egale nu trebuie să ne împiedice a vedea realitatea istorică, care o calcă adesea. Egalitatea pentru capitalismul modern e lege sacră, acolo unde se află în fața unui adversar puternic, unde se teme ca în schimbul inegal să fie el cel păgubit. Acolo unde poate însă să dicteze singur, el se mai abate de la „lege“. Și nu numai în colonii. De câte ori slăbește puterea organizațiilor muncitorești, capitalul încearcă și adesea reușește să cumpere puterea de muncă sub valoarea ei, fără să-și facă remușcări că încalcă propriile legi.

Dacă libertatea e legată de circulație, aceasta nu-i adevărat decât acolo unde e vorba de circulația capitalului industrial, și chiar acolo, nu trebuie să privim aceasta cu o tendință absolută, care se realizează în orice împrejurări.

Înțeleasă astfel, „circulația modernă capitalistă“, care ne impune legile ei, poate fi privită ca un element determinant al introducerii așezămintelor noastre liberale. Dar dacă noi putem afirma aceasta fără a ne contrazice, d. Zeletin nu o poate.

Pentru noi, „circulația modernă capitalistă“ nu-i decât mișcarea caracteristică a capitalului industrial, cuprinzând cele trei „stadii“ în care acesta apare, ba sub formă de capital în bani, ba sub cea de capital productiv, ba sub cea de capital în marfă. Acestea nu sunt varietăți autonome de capitaluri, ci simple forme funcționale deosebite ale capitalului industrial, simple metamorfoze ale acestuia. Dacă din circulația pe care ne-o impune nouă Apusul capitalist deducem tendințe liberale – aceasta e logic. Pentru d. Zeletin însă, la noi ia naștere din contactul cu Apusul înaintat, un „capitalism comercial și de camătă“ autohton. A „altoi“ pe el un edificiu „liberal“ e istoricește și economicește imposibil, căci aceste forme autonome, antediluviene, precapitaliste, n-au dus nicăieri la liberalism: nici aiurea și nici la noi, unde știm că există, cu mult înainte de Adrianopole, atât capitalul negustoresc, cât și capitalul cămătăresc.

Cu atât mai puțin merită să fie luat în considerație un alt aspect al chestiunii: știm că pentru d. Zeletin circulația e tot una cu telegraful și calea ferată. Ar trebui deci să deducem că codul și constituția noastră au luat naștere din nevoile locomotivei și ale aparatelor Morse. Nu ne mai oprim asupra acestui punct, căci l-am cercetat îndeajuns în capitolul privitor la circulație. De acolo mai știm însă, că după d. Zeletin, în faza care ne preocupă, circulația „predomină procesul de producție“. Cum poate deci această producție dominată să determine abateri atât de grave în domeniul dreptului, într-o fază în care ea nu e factor determinant ?

Nici această problemă nu poate fi dezlegată cu elementele pe care le aflăm la d. Zeletin. Trebuie deci să-l părăsim și să cercăm să găsim explicația aiurea.

De-o înrăurire deosebită, deoparte, a producției noastre înapoiate și de alta, a circulației capitaliste, nu poate fi vorba. Circulația aceasta nu-i, după cum știm, decât mișcarea capitalului industrial. Acesta dictează la noi legile economice din clipa în care pătrunde în Principate. Cât de autocrat e din fire acest capital, o știm.

Acolo unde, sub formă de capital-marfă, ajunge în contact cu produsele unei producții diferite (feudale, comuniste sau altcum) le absoarbe și ca atare, „oricare ar fi producțiunea din care au eșit“ ele vor face „parte din ciclul capitalului industrial“. Aceasta, ne spune Marx, se aplică atât mărfurilor produse de robi sau țărani, de comune, sate, de vânători nomazi, în China ca și Indii, în Rusia ca și la noi. Capitalul industrial nu supune legilor sale numai capitaluri comerciale și uzurare din patria sa ci le subjugă în toate regiunile cu care vine în contact. Aceeași dominație o impune însă și modurile de producție din acele timpuri supuse.

Dacă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea cercetăm la noi *tendințe economice*, apoi în nici un caz ele nu pot fi decât manifestări combatibile cu exigențele capitalului industrial apusean. Crede d. Zeletin că dacă nevoile Apusului ar fi pretins în mod imperios înlăturarea iobăgiei la noi, „producția“ noastră ar fi fost în măsură să-și impună voința potrivnică? Dacă ar fi contrazis interesele Angliei sau ale Germaniei, neoiobăgia n-ar fi putut vedea lumina zilei, necum să trăiască și să înflorească mai bine de o jumătate de veac. Atunci când România ajunsese o țară cu mult mai puternică decât fusese în 1864, capitaliștii din Apus mai puteau să reducă guvernele și parlamentele noastre la capitulare, când le-o cereau interesele. Întrebe d. Zeletin de rosturile audiențelor lui Deterding, conducătorul grupului petrolifer al lui Royal Dutch, la regele Carol. Cerceteze d-sa mijloacele de presiune pe care și azi le mai are la îndemână capitalul apusean față de „România Mare“, când aceasta naționalizează subsolul în forme care nu convin intereselor „finanței internaționale“, și va vedea că nu „procesul de producție agrară“ de la noi putea hotărî „o legiuire specială, cu totul opusă“ liberalismului, dacă elementul de silnicie feudală pe care-l menținea, nu corespundea unei nevoi a capitalismului apusean.

Într-adevăr se cerea asta României? Grâu. În schimbul produselor manufacturate pe care ni le trimitea Apusul, noi nu puteam da decât grâne. Tot cu „prisosul“ recoltelor noastre plăteam și dobânzile împrumuturilor statului. Găseam noi credite la Londra sau Berlin, dar acestea nu ni se acordau de dragul modernizării „aparaturii noastre de

circulație“, ci numai în vederea câștigului. Fiecare investiție în căi ferate, fiecare fortăreață sau tun, cu care înzestram țara, trebuia plătită. Și cum statul e tot atât de puțin producător de valori ca și circulația, tot în producție urma să creăm valorile destinate a plăti Occidentul. Producția noastră agrară era deci nevoită să livreze „prisosuri“. De exportul nostru de grâne atârnavu relațiile României cu capitalismul.

„Prisosul“ e însă o noțiune foarte relativă. Dacă am sta să cercetăm științificește cantitatea necesară pentru a îndestula populația noastră, am vedea că producția pământului românesc era cam tocmai suficientă. Pentru a putea totuși exporta, *trebuiau create prisosuri artificiale*. Aceasta înseamnă însă că grânele trimise de noi Apusului erau smulse de la gura țăranului. Pentru a îndestula pe muncitorul german, țăranul român trebuia să rabde de foame. După cum o arată și d. Zeletin, exportul nostru era un export al foamei.

Aici reiese clar legătura dintre neoibăgia noastră și interesele capitalului apusean. Nu împotriva acestuia, nu în contradicție cu legile sale, ci conform intereselor acestuia era păstrată și înăspriată exploatarea țăranului român. Că ea convenea de minune clasei noastre stăpânitoare, nu mai încapă îndoială. Dar dacă aceasta a putut impune dezvoltării noastre neoibăgia, explicația nu stă în existența unei puteri atât de mari a boierimii, încât aceasta să fi fost în stare să înfrângă legile economice capitaliste, ci în faptul că interesele marilor noștri proprietari nu contraziceau pe cele ale magnaților apuseni ai capitalului.

Aici trebuie căutată explicația conviețuirii constituției liberale cu legislația tocmelilor agricole, iar nu într-o contradicție în sânul economiei care s-ar fi restrâns și în domeniul juridic. Am putea considera explicația de mai sus suficientă. Dar pentru că d. Zeletin este un logician impecabil, nu ne putem împiedica de a-i cere rezolvarea următoarei probleme: teoria sa a contradicției fundamentale dintre producția agrară și circulația capitalistă a împrumutat-o, după cum o mărturisește, de la Nicolas-On.³²¹ În treacăt fie zis, Nicolas-On e un simpatic narodnic, care citează întregi capitole de Marx, dar fără pretenția de-a fi marxist. Totuși ne vorbește, de pildă, de „căile ferate, vapoarele gigantice etc.“ care „sunt consecința dezvoltării circulației mărfurilor“.³²² Nu confundă deci trenul cu circulația. Nicolas-On știe că Rusia e un „membru al familiei economice a Europei“.³²³ Deci nu cunoaște autarchia d-lui Zeletin, ci consideră că „producția capitalistă ajungându-și sieși este... o absurditate“.³²⁴ Toate acestea nu le-a reținut d. Zeletin. În schimb a

321 Între d. Zeletin și acesta deosebirea e mare, chiar cu privire la felul cum înțeleg circulația și producția.

322 *Hist. du Développement* etc., pag. 35.

323 *op. cit.*, pag. 37.

324 *op. cit.*, pag. 253.

adoptat de acolo contrazicerea între producția agrară arhaică deoparte și circulația modernă capitalistă pe de alta. Dacă acestea corespund unei realități și nu-s o simplă plăsmuire, dacă fenomenele contrazicătoare din domeniul dreptului, cărora le-ar fi dat naștere la noi, au cu adevărat vreo legătură cu ele, cum se face că în țara lor de baștină nu le reîntâlnim ? Că nici d. Zeletin nu va putea tăgădui că Rusia avea „o circulație capitalistă și o producție agrară primitivă“. De ce dar nu a introdus Rusia constituția belgiană ? De ce nu regăsim și acolo „ciudata contrazicere juridică“ de la noi ?

Exagerat-am oare afirmând că fenomenele specifice străine vor fi descoperite de d. Zeletin la noi, deși n-au existat în România ? Sau când am adăugat că realitatea pur românească va rămâne o carte cu 7 peceti pentru d. Zeletin, care-i va căuta analogii acolo unde n-au existat ?

Dar d. Zeletin nu a trecut cu vederea numai multe din lucrurile spuse de Nicolas-On, nu a făcut numai abstracție de faptul că contradicția construită la noi din elemente rusești nu se regăsește în țara de origine. D-sa a ignorat și un extrem de interesant articol al lui Marx, reprodus acolo, și în care acesta polemizează contra lui Michailowsky, reproșându-i că a luat din „Capitalul“ pasaje privitoare la dezvoltarea istorică a Angliei și le-a considerat ca legi absolute, care urmează se manifesta în Rusia în forme identice.

Marx observă d. p. că în capitolul privitor la acumularea primitivă n-a făcut decât să arate felul în care capitalismul a luat naștere în Europa apuseană. Singura concluzie, care trebuia trasă din acel capitol, *pentru Rusia*, e că spre a ajunge la capitalism va trebui și ea să creeze un proletariat. Ce face însă rusul cu pricina ? Vrea neapărat, spune Marx, „să metamorfozeze schița mea a genezei capitalismului în Europa apuseană într-o teorie istorico-filozofică a mersului general, impus în mod fatal popoarelor, oricare ar fi împrejurările lor istorice“. Ca să arate absurditatea procedului, Marx amintește că în lucrarea sa a pomenit și de-o proletarizare în lumea antică, dar aceea, după cum am arătat-o și noi, n-a dus la capitalism, ci la robie. „Deci“, adaugă Marx, „evenimente de-o analogie izbitoare, dar petrecându-se în mediuri istorice deosebite, au dus la rezultate cu totul disparate. Studiind fiecare dintre aceste evoluții în parte, și comparându-le apoi, se va găsi ușor cheia acestor fenomene, dar aceasta nu va reuși niciodată cu *pasee-partout-ul* unei teorii istorico-filozofice, a cărei supremă virtute consistă în a fi supra-istorică“.³²⁵

O mai bună caracterizare a metodei d-lui Zeletin, decât aceste critici adresate lui Michailowsky, nu se poate imagina. Probabil că de aceea s-a ferit d. Zeletin cu atâta grijă să se oprească asupra sfaturilor pe care le da acolo întemeietorul socialismului științific.

325 Apendicele C I și II, pag. 506-509.

VII.

Absolutism și oligarhie

Caracterul „supra-istoric” al marxismului d-lui Zeletin nu se mărginește la tendințele pe care le descoperă sau le tăgăduiește în dezvoltarea noastră agrară, după nevoia constituțiilor sale teoretice. Nu numai străduințele claselor noastre agrare, ci însuși înțelesul regimului nostru politic nu este, după d. Zeletin, decât o oglindire credincioasă a unor împrejurări identice din Apus. Cu mici schimbări de amănunt regimul nostru politic oligarhic ne e înfățișat ca o reeditare a absolutismului monarhic apusean, având aceleași pricini și sarcini și îndeplinindu-și menirea cu aceleași mijloace.

Astfel, ne spune d. Zeletin, „oligarhia română și-a luat ființă din aceeași necesitate istorică ca și absolutismul european din veacul al XVII-XVIII.” Și firește, există „o deplină analogie între oligarhia noastră și absolutismul din Apus în perioada amintită”.³²⁶

„Rolul istoric al absolutismului european din aceste vremuri e de a servi de tutor burgheziei minore și a-i administra averea socială, până ce ea devine în stare să și-o ia în stăpânire”.³²⁷ Din punct de vedere economic scopul acesta e atins de către absolutism prin faptul că acesta răspunde nevoii de „a distruge toate barierele interioare, toate autoritățile regionale, și a nivela, a uniformiza întregul organism social”. Realizarea acestor deziderate de către „forța centrală” aduce cu sine ivirea unei puternice clase capitaliste, care, la rândul ei, se îndreaptă împotriva

---

326 Zeletin, *op. cit.*, pag. 78.

327 Zeletin, *ibid.*

tutorelui ei, „începe lupta de zdrobire a puterii centrale, după care procedează la opera de democratizare a vieții publice. Îndeplinindu-și rolul istoric, centralizarea dispare”.³²⁸ „Oligarhia română, izvorâtă din aceeași nevoie socială ca și absolutismul lămurat, îndeplinește același rol social.... aceeași funcție de uniformizare socială”.³²⁹

„S-a întâmplat în România același fenomen, pe care îl întâlnim în toate societățile de pe continent în faza de trecere de la vechiul spre noul regim”. „Anglia singură face abatere de la această regulă”. Și care e această „regulă” ?

Există o perioadă în care „vechea clasă stăpânitoare agrară s-a ruinat”, iar burghezia nu-i încă „destul de tare, spre a lua în mână conducerea politică a țării”. Atunci, ca un *deus ex machina*, se prezintă absolutismul lămurat sau oligarhia și ocupă locul diriguitorului social sub formă de „putere centrală”. Și pentru a preciza mai bine care e istoricește temeiul acestei dezvoltări d. Zeletin, sprijinit de Tocqueville, ne arată că Franța e cea care „prezintă forma tipică a evoluției burgheze continentale...”³³⁰

Înainte de a cerceta oligarhia românească, să ne oprim deci la „forma tipică” a absolutismului francez.

a) Absolutismul francez

Dar mai întâi o întrebare: de ce exclude Tocqueville Anglia din forma tipică a dezvoltării, pentru ce „tipul” acesta pur, este *continental*” răspunsul ne va și lămurii asupra uneia dintre laturile slabe ale șablonului absolutist.

Anglia e exclusă deoarece puterea ei centrală are o dezvoltare inversă aceleia a Franței. În Anglia puterea centrală a fost creată prin cucerirea normanzilor. În consecință punctul de plecare al dezvoltării engleze e un monarh atotputernic. Absolutismul ia naștere aici în plină înflorire a perioadei feudale, înainte ca să poată fi vorba de ruina aristocrației și de ivirea burgheziei. Ba, prerogativele monarhului englez sunt limitate treptat prin lupta feudalilor. *Magna Charta libertatum*, smulsă regelui Ion pe calea armelor de către feudații săi răsculați, e din anul 1215. În decursul veacurilor următoare puterea monarhului englez nu face decât să descrească.

În Franța acelor vremuri, dimpotrivă, puterea monarhului merge crescând. Aici sistemul feudal nu fusese introdus din afară, prin cucerire, în forma desăvârșită a Angliei, cu ierarhie medievală deplină, cu monarhul ca vârf al piramidei feudale. Dimpotrivă: abia slăbirea excesivă a dinastiei *france* crease terenul favorabil plămădirii feudalității franceze.

328 Zeletin, *op. cit.*, pag. 79.

329 Zeletin, *op. cit.*, pag. 79.

330 Zeletin, *op. cit.*, pag. 76.

Cine reușește să aibă un castel și dispune de o putere suficientă pentru a-l apăra, devine baron feudal, suveran pe domeniul său, având oaste proprie, împărțind dreptatea și ridicând biruri pe seama sa. Din punct de vedere juridic feudalitatea franceză în perioada ei de înflorire – de la începutul veacului al XI-lea la sfârșitul celui de al XIV-lea – reprezintă o *fărămițare a suveranității*. În locul *unui* suveran, aflăm un număr oarecare de baroni pe deplin stăpâni pe senioria lor, uneori mai puternici decât regele. Acesta nu avea asupra marilor feudali francezi decât cel mult autoritatea, adesea fictivă, a seniorului asupra vasalului. Ultimul rege al dinastiei carolingiene nu mai dispunea decât de câteva orașe.

Spre deosebire de monarhul englez, cel francez ajunge în decursul veacurilor de la neputința începătoare, la cel mai deplin absolutism. Dacă în epoca atotputerii dinastiei engleze, regii Franței mai erau o cantitate neglijabilă, pe vremea când Carol I era condamnat la moarte de către parlamentul englez, domnea în Franța Ludovic al XIV-lea, care putea să declare câțiva ani după aceea, cu îngâmfare, că „El” e statul.

Numai deosebirea dintre dezvoltarea puterii centrale în Anglia și Franța și ar fi de ajuns spre a zdruncina afirmația că între feudalism și regimul actual, între clipa când dispare puterea vechilor clase și aceea în care s-au întărit suficient cele de la noi, se ivește cu necesitate un gol pe care îl împlinește absolutismul. De vreme ce d. Zeletin ne prezintă însă dezvoltarea sa clasică ca un fenomen „continental”, să nu insistăm asupra evoluției puterii centrale insulare. Cu atât mai necesar ni se pare însă să cercetăm mai de-a-proape „forma tipică” a dezvoltării Franței.

Neputința monarhilor francezi corespunde înfloririi regimului feudal. Abia în lupta contra acestuia vor reuși capetienii să se întărească, iar absolutismul va reuși să se înalțe pe ruinele feudalității. Ce era acest feudalism și care sunt mijloacele prin care puterea centrală va reuși să-l doboare în Franța ?

Am văzut într-un capitol precedent că statul sau marca țărănească, producătoare a tuturor celor necesare traiului, alcătuiau temelia economică a societății feudale. Celula economică a acelor vremuri, satisfăcându-și aproape toate nevoile prin sine însuși, nu cerea crearea de mari state unitare pentru a se putea dezvolta. De aceea asistăm la ivirea unui număr de state mici, provinciale, în locul marilor alcătuiri din trecut. Pentru noi e indiferent, dacă baroniile feudale aveau la originea lor o concesiune regală sau o simplă uzurpare. Cu atât mai necesar e însă să ținem seama că modul de producție autarc, economia locală, da *putința* creării unei supra structuri politice corespunzătoare. Dacă nu se va găsi o forță centrală de ajuns de puternică spre a croi un stat vast – puterea locală va afla dată o bază economică suficientă pre a trăi fără legături mai depărtate și va adapta dreptul public și privat

nevoilor sale regionale. Acesta e cazul Franței, spre deosebire de dezvoltarea întinselor state asiatice absolutiste, care se sprijină pe o temelie economică asemănătoare.

Domeniul marelui baron feudal e aproape cu desăvârșire suveran. Seniorul deține puterea judecătorească și executivă, ca și pe cea legiuitoare, în măsura în care ea există în afară de dreptul cutumier. El ridică impozite și duce războaie pe seama sa. Deasupra sa are un suzeran, lui i se închină de asemenea vasali, legați toți între ei într-o ierarhie a cărei bază e pământul. Cel ce acordă un fief e seniorul celui care-l primește. După cum am mai văzut-o, condiția persoanelor e legată de acea a pământului, natura acestuia determină starea socială a celui care-l deține. Toți vasalii aceluiasi senior alcătuiesc un întreg – *grupul feudal*, clasa suprapusă.

Grupul acesta *superior*, ai cărui membri sunt legați între ei prin credință, omagiu, sfat obligatoriu și judecată comună, trăiește de pe urma altui grup, *inferior*, alcătuit în marea sa majoritate din șerbi. Și aceștia dețin de la senior un pământ, dar în schimbul acestuia șerbii plătesc un cens în bani sau o rentă perpetuă. Unii sunt legați de moșia seniorială pe care nu o pot părăsi, alții au o situație mai ușoară, putând părăsi domeniul în anumite condiții. În afară de îndatorirea de mai sus, mai sunt obligați și la plata diferitelor redevențe, dintre care cele mai de seamă erau în primul rând impozitul pe venit (la taille), a cărui cifră o fixează seniorul în mod arbitrar, putând-o percepe de câte ori o dorea, în al doilea rând *corvoada*, a cărei durată de asemenea o fixează în mod discreționar stăpânul. De altfel aceste îndatoriri nu sunt un semn distinctiv al șerbiei, căci erau impuse și țăranimii libere, *roturierierilor*.

În schimb, asupra șerbului – și aceasta îl deosebește în primul rând de țăranul liber – apasă anumite incapacități. Căsătoria sa cu o persoană de condiție liberă sau depinzând de alt domeniu, era legată de învoirea seniorului. De asemenea nu putea transmite din cauză de moarte, iar bunurile șerbului decedat reveneau seniorului.

În sânul acestor grupuri feudale se ivesc pe alocurea *orașe* noi sau se dezvoltă cele vechi, care încearcă să se sustragă de sub puterea suzeranului. Corporațiile de meșteșugari și mai ales gildele de negustori, care locuiesc în târguri, fie că se ridică cu armele, fie că se răscumpără cu bani, ținesc să devină drupuri privilegiate, adică să dicună ele înșile de drepturile seniorului, să-și asigure pentru cuprinsul lor drepturile fiscale, juridice – care cuprind și puterea legiuitoare municipală – și să aibă o putere armată proprie.

Cam astfel era înfățișarea Franței medievale în vreme ce regii nu erau decât simpli seniori ai domeniilor lor, ca și ducii Normandiei sau conții Flandrei, exercitând fiecare suveranitatea în felurile lor. În sânul

grupului feudal se petrecea însă de la o vreme o prefacere economică adâncă, menită să-i schimbe temelia. Agricultură se tot dezvoltă, așa încât prisosurile ei crescând dădeau o extensiune tot mai mare schimbului. Am văzut aiurea, cum, de la un moment, începu să se dezvolte pe baza aceasta gospodăria bănească în cadrul societății feudale. Îndinderea gospodăriei bănești avu urmări adânci. Până aici structura grupului feudal fusese bazată pe raporturi în natură. Seniorul acorda vasalului un domeniu, obligându-l în schimb să-i slujească la cerere ca ostaș cu trupa sa, să-i alcătuiască sfatul judiciar, când judeca pe oamenii săi, să împartă dreptatea între șerbi. Odată cu dezvoltarea gospodăriei bănești, seniorul putea întreține slujbași ca judecători ca și oști de lafagii. De aici încolo puterea seniorului atârână în primul rând de veniturile sale bănești. Acestea vor fi cu atât mai necesare cu cât noua tehnică a armelor de foc impune cheltuieli mari. Dar seniorul, care va dispune de judecători, perceptori și oști plătite în bani, se va putea dispune de serviciile de până acum ale vasalilor săi, ale căror funcții le vor îndeplini ușor slujbașii plătiți. Și într-adevăr asistăm pretutindeni la o prefacere în sânul grupului feudal. De unde până aici seniorul nu fusese decât primul între egali, puterea vasalilor e frântă și din semeni ai suzeranului ei devin simple „slugi strălucite“ ale acestuia.

Dar odată cu prefacerea din sânul grupului feudal se schimbă și raportul între grupuri. Dacă și până aici fusese *posibilă* crearea de mari state, de aici încolo acestea devin *necesare*. Schimbul tot mai intens între regiuni cere cu insistență înlăturarea piedicilor pe care le pune fiecare seniorie. În Germania prefacerea are loc numai în sânul grupului; în schimb, regii Franței reușesc să strângă toate marile domenii într-un singur mănunchi și să întemeieze un vast stat centralizat.

Pentru a îndeplini aceasta se folosesc de cele mai deosebite mijloace. La moartea fără urmași a marilor vasali, regii Franței – ajunși suzerani teoretici ai mai tuturor fiefurilor – rețin domeniile lor. Când o pot face, confiscă pur și simplu senioriile acelora care au comis o abatere de la legile feudale. Prin cumpărare, căsătorii, moșteniri, ei își mai rotunjesc domeniile. În toate aceste cazuri ei rețin senioriile și în loc de a le mai concede, le administrează prin simpli slujbași.

Când monarhul anexează unul din marile fiefuri, nu face decât să înlocuiască pe fostul suzeran. În multe cazuri acesta și redusese la neputință pe vasalii săi. Astfel, la anexarea ducatului de Normandia feudalii inferiori ai acestuia erau mai neputincioși decât vasalii de pe domeniile regelui. Acesta beneficiază de dezvoltarea anterioară a senioriilor anexate, dar o duce pretutindeni mai departe. Iar ceea ce e mai însemnat, de la un moment dat, regele reușește să-și impună voința și în senioriile pe care nu le anexează domeniului său. Funcționarii

regali pătrund și în domeniile vasalilor. De unde până aici aceștia dețineau suveranitatea, de aici încolo regele o concentrează în mâinile sale. Justiția se împarte de către funcționari regali, impozitele sunt percepute în numele monarhului de către birocrăția sa, provinciile sunt administrate de către guvernatori și intendenți ai regelui.

Aceeași politică fu urmată și față de vechile orașe privilegiate. Dacă monarhul se folosi uneori de alianța cu orașenimea spre a frânge rezistența marilor feudali, odată victorios, desființă și privilegiile feudale ale orașelor, smulgându-le vechea autonomie și administrându-le prin birocrăția sa.

Într-un cuvânt, în veacul al XVI-lea grupul feudal pierduse orice putere politică în folosul monarhului. Nu mai rămăsese din trecut decât ceea ce tolera puterea centrală și anume drepturile seniorului față de șerb, față de pătura de jos, a cărui exploatare îi mai era îngăduită în formele trecutului. Căci, dacă seniorii și orașele pierduseră drepturile *suverane* și nu mai puteau face războaie dacă nu mai erau judecători cu propriile puteri și nu mai fixau birurile, monarhul lăsase aproape neatins prerogativele lor asupra șerbilor. Grupul feudal *superior* dispare, cel *inferior* se menține mai departe.

Pe baza acestei situații se menține absolutismul în Franța. Toate centrele politice vechi sunt înfrânte, forța e concentrată toată în mâna monarhului, nici una din vechile puteri locale nu i se mai poate opune. Dar dacă se poate spune că, prin dezvoltarea puterii centrale, absolutismul a pregătit bazele unui nou regim, nu trebuie uitat că opera sa de „unificare” și „nivelare” a rămas până la sfârșit incompletă și că abia marea revoluție a dus-o la bun sfârșit. În 1789 feudalismul politic era lichidat de mult, dar feudalismul mai trăia în nenumărate din elementele sale „inferioare”, care nu stânjeneau puterea monarhului. Seniorii mai păstrasera dreptul de a judeca pricinile mărunte, pe cele fiscale și pe cele în legătură cu prestațiile feudale, ceea ce alcătuiau un privilegiu extrem de eficace în mâna exploatatorului senioral. Nenumărate drepturi mai existau în folosul proprietarului nobil: dreptul de confiscare, taxe pentru participare la târg, banalitățile și cele mai deosebite monopoluri erau încă în floare. De „nivelare” era greu de vorbit într-o societate ale cărei baze le alcătuiau încă *privilegiile*.

De asemenea și „unificarea” era departe de a fi deplină. Diviziunile administrative erau multiple, fiecare serviciu public având alte împărțiri teritoriale; organizarea municipală mai era un simplu privilegiu, fiecare oraș având o constituție locală diferită. Justițiile seniorale și bisericești trăiau alături de cele regale, acestea la rândul lor erau deosebite de la o regiune la alta, căile de apel și recurs fiind lipsite de orice unitate. Fiscalitatea regală era și ea lipsită de omogenitate, cele mai multe dintre

barierele lăuntrice mai existau. Nici unitatea legislativă nu era încă realizată. Adevărata operă de nivelare și uniformizare urma abia să fie înfăptuită de către revoluție, a cărei menire istorică era tocmai să distrugă rămășițele feudale pe care, până în ultima clipă, absolutismul le considerase ca „*sacre și intangibile*“.³³¹

Aristocrația, e drept, nu alcătuia o clasă stăpânitoare în înțelesul modern. Puterea o deținea întreagă regele, care nu datora socoteală, după cum însuși o declara cu mândrie, decât lui Dumnezeu. Arbitrariul său nu era limitat de puterea aristocrației: confiscare, cenzura, scrisorile de încarcerare se îndreptau cu aceeași ușurință împotriva nobilului, ca și a burghezului. Nici una din manifestările regimului nu era determinată de-a dreptul de interesele aristocrației franceze. De altfel aceasta nu fusese niciodată în măsură să joace alt rol în trecut: de când ia naștere Franța centralizată, aristocrația pierde drepturile ei regionale, dar nu recăpăta „drepturi“ în centru. De aceea e inexactă aprecierea că ar fi existat o veche clasă „ruinată“ politicește. Ruinată era ea, dar financiarmente. Gospodăria particulară îi era sărăcită, poziția ei în stat era însă aceeași ca și în trecut. Dacă aristocrația franceză nu fusese niciodată o clasă *stăpânitoare*, ea continua să fie o clasă *privilegiată*.

Cu atât mai puțin se poate afirma însă, că absolutismul francez nu ar fi fost decât „tutorele“ burgheziei minore, având rolul de a-i „administra averea“. Cât de puțină înrăurire aveau interesele burgheziei asupra politicii ultimilor trei Ludovici dinaintea de 1789 se poate vedea din grija părintească a acestora față de rămășițele feudale, a căror lichidare violentă o făcuseră inevitabilă tocmai prin lășitatea cu care sacrificaseră pe rând pe toți cei care propuseseră remediile „burgheze“. Și tocmai „administrarea averii“ – finanțele – a fost unul dintre motivele cele mai de seamă ale furtunii revoluționare. Cu o singură excepție, „deficitul“ a fost principiul călăuzitor al politicii financiare a tuturor monarhilor francezi de la începutul veacului al XVI-lea și până la sfârșitul dinastiei. Iar ceea ce revolta burghezia și îi jignea cele mai de seamă interese, era felul cum își cheltuia „tutorele“ veniturile, hrănind în jurul său aproape 20.000 de slugi, în majoritate blazionate, a căror întreținere înghițea cea mai mare parte a veniturilor. De aceea cu drept cuvânt arată Gherea că una din pricinile de căpetenie ale marii revoluții franceze a fost felul cum cheltuia monarhul absolutist:

„... în societatea capitalistă, capitalul e acela care hotărăște... distribuția bogățiilor și distribuția plusvalorii naționale. Această plusvaloare se împarte în proporția câtimilor capitalului și... intră iarăși în producție...”

331 Declarația din 23 iunie 1789 a lui Ludovic al XVI-lea în fața statelor generale.

Politica financiară a acestor „tutori” calcă, însă, în picioare legile economice ale acumulării capitaliste, ale ratei profiturilor, ca și pe cele ale liberei concurențe.

Căci, după cum arată Gherea mai departe: „... monarhia absolută... caută să acapareze venitul net, plusvaloarea națională, ca s-o împartă nu după normele capitaliste, după cătmea capitalului posedat, ci după titlurile de nobleță, după gradul de influență al curtenilor, după fantezia monarhului, după pofta de risipă... a tuturor favoriților și privilegiaților”.³³¹

Magistrala explicație economică a antagonismului politic prerevoluționar din Franța, pe care o dă Gherea, n-a lăsat urme asupra studiului d-lui Zeletin. Aceasta e regretabil, căci o cercetare a primului capitol al „Neoioabăgiei” l-ar fi ferit să ne dea prilejul de-a înfățișa absolutismul, din punct de vedere burghez, nu ca un tutore, ci mai degrabă ca un delapidator. Și un lucru ciudat, Gherea trebuie să fi avut o genială intuiție istorică, căci, după d. Zeletin, cunoștințele sale nu trec dincolo de cadrul cercetărilor lui Radu Rosetti. Dar la aceasta cu greu va fi aflat pricinile sfârșitului regimului absolutist francez.

O altă trăsătură a dezvoltării franceze mai merită să fie reținută în legătură cu d. Zeletin. După d-sa, burghezia „începe lupta de zdrobire a puterii centrale” iar după victoria deplină a noilor veniți „centralizarea dispare”. În realitate, tocmai pilda „tipică” aleasă de d. Zeletin arată cât de arbitrară este această concluzie, căci și azi Franța mai trăiește sub un regim ultracentralist.

Constituțiile revoluționare duc într-adevăr, ca o reacțiune împotriva trecutului, la o largă descentralizare. Dar începând cu constituția anului VIII, pe baza căreia au putut trăi atât regimul consular cât și cel imperial napoleonean, descentralizarea franceză și-a încheiat dezvoltarea. Nici revoluțiile posterioare și nici regimul republican nu au mai putut reînvia trecutul efemer. Franța trăiește și azi sub imperiul constituției „monarhice” din 1875, concentrând toate puterile reale în parlament și dând forței executive centrale putința de-a dispune în mod aproape absolut de administrație și justiție. Centralizarea, departe de a fi dispărut, mai e în plină vigoare. Pentru a găsi pilde de descentralizare în Europa, trebuie să ne îndreptăm privirile nu înspre Franța, unde biruința burgheziei a fost atât de completă ci, în primul rând, spre Anglia, unde aristocrația a mai păstrat o putere însemnată.

b) Feudalismul român

Am văzut că, după d. Zeletin, oligarhia românească „a luat ființa din aceiași necesitate istorică, ca și absolutismul european din veacul

332 *Neoioabăgia*, ed. II, pag. 26 și 27.

XVII-XVIII“ și că analogia dintre aceste regimuri e „deplină“. Afirmația aceasta o vom regăsi la fiecare pas:

Lupta „monarhilor împotriva nobililor“ în Apus „a isvorât din aceleași nevoi economice ca și lupta grupului nostru revoluționar împotriva boerimii reacționare și a dus la același rezultat politic“.³³³ „Seria reformelor de la 1857 până la 1866 reprezintă aceiași năzuință de a întemeia o autoritate centrală pe ruinele regionalismului, pe care o găsim în evoluția burgheziei europene prin sec. XV-XVII.“³³⁴ „Regimul politic inaugurat la 1866... are menirea de a face tranziția politică de la regionalismul vechiului regim la societatea unitară și omogenă a regimului nou burghez“. Regimul de dictatură centrală, pe care-l înfățișează oligarhia era necesar pentru a distruge „orice regionalism, și să creeze temelia omogenă a dezvoltării ulterioare a capitalismului“.³³⁵ Față de asemenea analogii cu Apusul, apare naturală afirmația d-lui Zeletin, că „guvernarea absolutistă“ a oligarhiei române era „singura cu putință în faza noastră de dezvoltare“.³³⁶

Dar problema „regionalismului“ vechiului nostru regim ia o înfățișare neașteptată dacă, în loc de a o cerceta în textele privitoare la Franța dinainte de 1789, o privim în lumina istoriei Principatelor românești. Și mai întâi: existat-a la noi o societate căreia i-am putea da numele de „feudală“ ?

La d. Zeletin răspunsul e afirmativ. Oligarhia română nu putea distruge regimul feudal dacă acesta nu ar fi existat. Feudalismul românesc e deci un element indispensabil al teoriei istorice a d-lui Zeletin. Dar d-sa își ușurează la extrem dovada că noi am cunoscut feudalismul.

„E semnificativ“, ne spune d-sa, „că în vreme ce cercetătorii noștri, cari urmăresc vechea constituție agrară română pe cale istorică, tăgăduesc ființa unui feudalism român – așa de plidă d-nii N. Iorga și Radu Rosetti – cei ce privesc latura sa economico-sociologică, vorbesc de un regim feudal român, ca de un lucru de la sine înțeles. C. Dobrogeanu-Gherea“, d. C. Garoflid, în timpul din urmă d. I. N. Angelescu în cercetarea sa asupra evoluției economice a țărilor românești, pleacă de la acest punct de vedere“.

Părerile sunt deci împărțite, iar divergența dintre autori „provine din împrejurarea că istoricii înțeleg prin feudalism altceva decât economiștii și sociologii“. Bazat pe Sombart, d. Zeletin susține, cu drept cuvânt, „că

333 Zeletin, *op. cit.*, pag. 81.

334 Zeletin, *ibid.*

335 Zeletin, *op. cit.*, pag. 80.

336 Zeletin, *op. cit.*, pag. 163.

337 După d. Zeletin, Gherea nu cunoaște din *Istoria Românilor* decât ceea ce a aflat în scrierile lui Rosetti. Cum se face însă că într-o problemă atât de esențială asupra trecutul românesc, nu împărtășește problema dascălului său întru istorie ?

cel ce discută asupra feudalismului român trebuie să limpezească sensul în care întrebuințează acest termen, dacă nu vrea vrea să prilejească neînțelegeri“. Dacă economiștii și istoricii noștri n-au făcut-o, d. Zeletin repetă această omisiune și ne explică cum s-a ajuns la tăgada feudalismului român.

„Când prin feudalism se înțelege regimul agrar în care monarhul are dreptul de stăpânire asupra întregului pământ al țării, trecând dreptul de folosință vemelnică asupra unor anumiți indivizi, *feodalii*, sub anumite obligații, atunci se va găsi existența unui feudalism cu bun temei...“ Apoi să ne ierte d. Zeletin, dar „istoricul“, care să considere feudalismul ca un „regim agrar“ - nu s-a născut încă, după câte știm. Dar să nu insistăm asupra acestei definiții, devreme ce d. Zeletin nu și-o însușește și consideră că „această chestiune e fără însemnătate pentru economist sau sociolog...“ Ceea ce interesează pe aceștia este „*structura sa economică*“ (a feudalismului Ș. V.) și *raporturile între clasele sociale altoite pe această structură*. Acestea au ajuns însă, în cursul evoluției, să ia același caracter la noi ca și în Apus. Atât modul de producție al vechiului nostru regim agrar, cât și raporturile între proprietari și muncitori, au avut un caracter feudal³³⁸.

Asupra feudalismului mai găsim la d. Zeletin și alte definiții. Aflăm de pildă că „din punct de vedere economic, se înțelege prin feudalism regimul în care proprietarul stăpânește pământul iar muncitorul instrumentele de producere; în astfel de împrejurări, pentru ca muncitorul să capete pământ de cultură, el trebuie să cedeze proprietarului o parte din recolta sa anuală și să muncească cu uneltele sale și pământul rămas spre folosința deosebită a stăpânului“³³⁹.

Dintr-un asemenea raport s-ar naște, între altele, „din punct de vedere politic, apagararea puterii de stat de către nobilimea fonciară“³⁴⁰. Iar aiurea ni se spune că „însușirea muncii feudale stă în acea, că țăranul întreține tot inventarul necesar culturii pământului, pe când boerul nu are decât dreptul de proprietate“³⁴¹.

Oricât ar vrea economistul și sociologul să ignore punctul de vedere al istoricului, definițiile feudalismului la d. Zeletin apar din cale afară de sumare. A reduce feudalismul la raporturile de care amintește d-sa, înseamnă a-i nega existența. Dar definițiile nu sunt numai sumare, ci și greșite. Între altele d. Zeletin confundă *feudalismul* cu *meteiajul*. Deschizând Larousse-ul d. Zeletin nu va afla sub feudalism nici un cuvânt cu privire la elementele în care-i vede d-sa caracteristica. Sub

338 Zeletin, *op. cit.* pag. 172, nota 2.

339 Zeletin, *op. cit.*, pag. 171.

340 Zeletin, *op. cit.*, pag. 172. Pentru a susține aceasta, d. Zeletin se referă la Marx (*Capitalul*, vol. III, 2, pag. 386, 7). Vom vedea mai încolo cu cât temei o face.

341 Zeletin, *op. cit.*, pag. 191.

„meteiaj“ va afla însă că acesta este un contract de închiriere în care arendașul împarte recolta cu proprietarul unei moșii. D. Zeletin definește deci un regim politico-social în cuvinte care-l aseamănă grozav unui contract. Ceea ce e mai curios, e faptul că această formă de contract nu are nimic feudal în ea. Meteiajul exista în Franța feudală, dar ca o formă de arendare secundară. *Cenziva* și *renta* seniorială erau cu mult mai răspândite și se achitau în bani. Iar meteiajul era considerat atât de puțin ca feudal, încât cu toată ura cu care revoluția urmărea desființarea oricărei rămășițe de feudalism, codul civil menține, iar legea din 1889 reglementează (Cod. rural tit. IV, colonat partiar) această formă de contract de locațiune, care și azi mai e răspândit în Franța printre cultivatorii săraci.

Tot atât de eronată e și afirmația că din raporturile create de colonatul partiar ar decurge în mod necesar „acapararea puterii de stat de către nobilimea funciară“ - căci, după cum am văzut, în Franța feudală nu nobilimea acapara puterea în „stat“, în perioada absolutismului. Dacă noi am cunoscut în vreacul al XIX-lea raporturi asemănătoare meteiajului, iar boierimea mare acapara întreaga putere în stat, aceasta încă nu-i o dovadă a existenței unui feudalism român, a cărui distrugere urma să alcătuiască menirea istorică a oligarhiei românești.

În capitolul lui Marx la care ne trimite d. Zeletin, spre a consolida definițiile sale ale feudalismului, nici vorbă nu este de acesta. Ni se vorbește acolo de *renta funciară plătită în muncă*, care aservește pe țăran în cele mai felurite moduri, „de la șerbie cu corvoadă și până la simpla plată a unui tribut“, iar aceasta se aplică atât la țăranul comunist indian, cât și regimurilor asiatice în care statul deține proprietatea solului și suveranitatea. Dar dacă Marx nu ne vorbește acolo de feudalism, ne spune în schimb un lucru care ne va călăuzi în analiza feudalismului românesc. Raporturile dintre proprietarii mijloacelor de producție și producătorii direcți conțin „secretul intim, baza ascunsă a întregii construcții sociale“, ne spune Marx în acel capitol. Deci în acele raporturi trebuie să încercăm a înțelege „forma statului“. Din studiul acestui raport vom putea deci afla, dacă un stat e feudal sau ba. Dar, adaugă Marx, aceasta nu împiedică ca „*aceiaș bază economică, cel puțin în liniile ei esențiale...*“ să prezinte în realitate variațiuni mergând la infinit, datorite unor împrejurări empirice nenumărate, condițiunilor naturale, raporturilor de rase, înrâurilor istorice etc....“.

Aceeași bază economică dă deci, după Marx, naștere unor variațiuni nesfârșite. Cât de departe suntem, cu maestrul nostru, de dezvoltările „identice“ ale d-lui Zeletin ! Și câte concluzii greșite, câte generalizări pripite, prezentate sub firma marxismului, și-ar fi scutit d-sa, dacă ar fi ținut seama de afirmația lui Marx că infinitele deosebiri născute dintr-o

structură economică asemănătoare „nu pot fi înțelese decât prin analiza înprejurărilor empirice.”³⁴² Căci aceasta e realitatea: dezvoltarea românească, chiar dacă am admite identitatea structurilor economice corespunzătoare, poate fi înțeleasă tot atât de puțin din culegerile de ordonanțe, edicte sau scrisori patente ale Ludovicilor, pe cât de puțin am putea tâlmăci supra-structura Franței feudale, din studiul Regulamentului Organic.

Și ca o fatalitate pentru d. Zeletin, se face că între baza economică a Franței și a celei românești din veacul al XIX-lea, să mai existe deosebiri fundamentale, atât de adânci, încât e aproape inexplicabil cum de ar scăpa cuiva din vedere. De dragul „identității” d. Zeletin va reuși însă și aici un veritabil *tour de force*.

Am văzut că, după Marx, secretul sociologic al unei societăți e cuprins în raporturile dintre proprietarii mijloacelor de producție de o parte și producătorii imediați de alta. Care erau aceste raporturi în Apus, în epoca absolutismului? Care erau ele la noi în veacul al XIX-lea? După d. Zeletin știm că ele erau aceleași: „Înainte ca țara noastră să sufere invazia capitalismului străin, ea trăia sub un regim agrar asemănător în raporturile sale cu cele ale Europei medievale.”³⁴³ Dar din capitolul precedent (cap. VI, c) am văzut că asupra formei proprietății feudale țărănești din Apus, d-sa nu e pe deplin lămurit. Vom vedea îndată că în privința celei românești, d-sa nu e lămurit nici pe atât.

Șerbul apusean deținea, după cum am văzut, o fâșie de pământ în schimbul unor îndatoriri către senior. La originea acestui raport putea să stea o concesiune reală a feudalului, care ceda țăranului o parte din moșia sa pentru a o pune în valoare. Adesea concesiunea era însă numai fictivă: țăranul își închina ogorul, obligându-se la prestații în schimbul ajutorului senioral. Acest ultim fel de închinare era obișnuit încă de pe vremea decadenței romane și se păstrase de-a lungul dominației france. Odată cu pământul se închina și țăranul proprietar. Acestuia i se lăsa *de drept* numai folosința viageră a solului. În cele mai dese cazuri însă parcela închinată se trecea spre folosință și urmașilor celui care o închinase. *Tenura*, de care rămăneau legate obligațiile originare, avea tendința de a deveni ereditară. Atfel „*precariă*”, cea mai veche formă de concesiune bisericească a pământului, care se dădea la început pe câte cinci ani, ajunsese *viageră* și sfârși prin a deveni ereditară. Același lucru s-a întâmplat și cu „*beneficiul*”, forma de concesiune îndeobște laică și care ajunge și ea din revocabilă, viageră și sfârșește prin a deveni ereditară. O evoluție asemănătoare au cunoscut în Franța și concesiunile feudale: *fieful*, concesiunea nobilă, ajunsese din viageră ereditară, „patrimonială”,

342 Marx, *op. cit.*, pag. 387/8.

343 Zeletin, *op. cit.*, pag. 171.

iar *ceziva*, când o deținea țăranul roturier, ajunsese curând la o patrimonialitate mai desăvârșită decât cea a pământului nobil. Țăranul francez nu-și trecea ogorul numai urmașilor, ci-l putea înstrăina și în viață – fie închiriindu-l, fie vânzându-l și în forme feudale. Iar dacă ereditatea parcelei șerbului nu s-a stabilit de drept, ea a existat adesea de fapt, generații de șerbi muncind din moși strămoși *același petec de pământ*. De aceea revoluția cea mai mare nu avea decât să desființeze sarcinile feudale, care apăsau această proprietate, dar legătura dintre un anumit colț de pământ și fiecare familie țăărănească, exista acolo de veacuri.

Cu totul altfel stăteau lucrurile la noi, unde moșia întreagă mai era în deplină folosință a țăranilor la începutul veacului al XIX-lea. Peste Franța trecuseră veacuri de feudalism și absolutism, revoluția se încheiase, contrarevoluția se și instalase cu Bonaparte, iar între țăranul român de o parte și boier de alta, mai domneau încă, în ceea ce privește elementul fundamental al proprietății pământului, aceleași raporturi ca pe vremea descălecării. Negoțul, camăta și șerbia, deși existau de veacuri, nu schimbaseră nimic din structura agrară a Principatelor. Pravila lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab, urbariul lui Grigore Calimah, ponturile lui Mihai Șutu, poruncile Divanului, pe vremea ocupației austriece de la 1790 și până la anafora Divanului moldovenesc din 1802, ne mai arată, toate, că până în veacul al XIX-lea, dreptul de folosință al țăranului român asupra întregii moșii mai era încă nestirbit.³⁴⁴

Prima îngrădire a acestui drept e din 1805, și privește numai imasașul și fânașul moldovean, „dar locul de arătură rămâne încă nemărginit”.³⁴⁵ Aceasta se întâmplă la noi un an după promulgarea codului civil francez. În vreme deci ce în Apus pământul, mijlocul de producție prin excelență, trecuse prin forma feudală a proprietății și ajunsese la proprietatea modernă deplină, individuală și absolută, întinsul țării românești mai aparținea încă satelor în mod obștesc. Forma aceasta primitivă a proprietății pământului, care înfruntase veacurile, nu avea să dispară decât sub înrâurirea capitalismului din afară. Pe cât de târzie, pe atât de bruscă și adâncă trebuia să fie transformarea.

Sub înrâurirea capitalismului și a poftii de câștig pe care o trezise, ia naștere străduința boierului de a transforma moșia al cărei drept de folosință aparține satului, în proprietate boierească privată. Regulamentul organic reduce și mai mult întinderea de fânaș și imasaș atribuită țăranului moldovean și îngrădește pentru prima dată locul de arătură. Regulamentul aducea prima îngrădire a dreptului țăărănesc de folosință. Dacă până aici țăranul avea dreptul să folosească, nestingherit,

344 Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București 1908, pag. 24.

345 *Ibid.*, pag. 25.

moșia. în schimbul dijmei și a slujbei, de aici în colo se fixează un maximum peste care nu mai poate trece. Radu Rosetti socoate, cu drept cuvânt, că „aceste reduceri alcătuiau o adevărată despoiare”.³⁴⁶

Dar, mai presus de toate, Regulamentul numește pentru prima dată pe boierii de moșii *proprietari*, inaugurând era de interpretări juridice *burgheze* a unor raporturi *comuniste*, care aveau să ducă, în câteva decenii, la uzurparea întregului pământ țărănesc de folosul boierilor.

În drept, Regulamentul despuise pe țăran, dar îl mai lăsase stăpân pe două treimi de moșie. Dar, deși textele încuviințau pe boier să refuze pământul cerut spre folosință, dreptul secular al însurășilor de a primi un petec de moșie, pare a mai fi fost respectat în fapt.

Nu trecuseră nici două decenii de la Regulament și antagonismul ajunsese deplin între țăran și boier. În comisia revoluționară, alcătuită în 1848 pentru a reglementa „proprietatea”, stau față în față două concepții. Țăranii înțeleg prin proprietate vechiul lor drept strămoșesc de folosință și pretind ca „locuitorii să fie de acum înainte volnici să are și să semene nu numai câte locuri au avut în anul trecut dar *cât le va trebui, ori înce moșie va fi*”.³⁴⁷ În spiritul lor nimic nu a intervenit pentru a prefăce vechile raporturi, în afară de încercarea boierilor de a-i despuia sprijiniți pe baionetele rusești. Dar ei speră că revoluția le va reda drepturile străvechi, va reintroduce proprietatea comună a moșiei, care nu-i a nimănui, ci e a tuturor:

Ce poiene măi Păune ?
 Ce fânațe măi nebune ?
 Doar pământul nu-i al tău,
 Nici al tău nu-i nici al meu
 Ci-i tot al lui Dumnezeu.³⁴⁸

Dar când boierii din comisie vorbeau de proprietatea „sacră”, a cărei apărare și-o propuneau, nu înțelegeau pe cea consfințită de veacuri la noi, ci pe cea pe care de jumătate de veac o crease în Apus revoluția burgheză. Domniile lor, inspirate de o nețărmuită poftă de înavuțire și de principii născute în împrejurări și locuri străine de noi, nu mai considerau ca proprietar al pământului pe Dumnezeu, ci pe boier. Încă de pe atunci stăteau față în față două neamuri, vorbind fiecare o limbă pe care nu o putea înțelege celălalt. Și cum ar fi putut pricepe săteanul împrejurările din satul său prin prisma codului Napoleon, în ale cărui rubrici încercau boierii să intercaleze vechiul drept românesc ? Ce știa

346 *Ibid.*, pag. 49.

347 Rosetti, *op. cit.*, pag. 184.

348 Cit. la Rosetti, *op. cit.*, pag. 9.

el de „un drept real“ al său, căruia Vasile Boerescu renunța să-i găsească un nume „căci este greu să-i găsim unul“.³⁴⁹

Un deceniu după revoluție sătenii se regăsesc față în față cu boierii în Divanul ad-hoc. În vreme ce discutau „interesele generale“, țărani surprind adunarea printr-o „propunere“ pe care Rosetti o consideră cu drept cuvânt „de o frumusețe neîntrecută“. Și într-adevăr, nu cunosc pagină mai mișcătoare decât acea jalbă, rezumând într-o limbă neasemuită, durerile și nădejdiile țăranimii de la începutul celei de-a doua jumătate a veacului trecut.³⁵⁰ Și ce cereau țăranii ?

Voiau „ca pe viitorime țăranul țăranul să fie și el pus în rândul oamenilor, să nu fie ca până acum asemăluit cu dobitoacele necuvântătoare; bătaia, care atât amar de timp ne-a umilit și avilit, biciul și varga, care de multe ori au batjocorit părul cel alb părinților noștri și câte odată pe femeile noastre să-și piardă pruncii din pânțele lor, să se ridice pentru totdeauna deasupra noastră... Ne rugăm iarăși ca satele să-și aibă de acum înainte dregătorii alese chiar din sânul lor însuși... Apoi suspinul, durerea noastră de toate zilele, dorința cea mai mare pentru care ne rugăm zi și noapte lui Dumnezeu ca să se îndure, este căderea boierescului...“ și mai voiau să fie o „adunare obștească, unde să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se desbată drepturile boierilor și drepturile noastre...“

Dar mai presus de toate deputații săteni afirmă în numele a „două-spre-zece sute de mii de suflete“ că „din buni și străbuni noi am avut dreptul de a ni lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată alunga nimenea de pe dânsul. Toate uricele țării, toate așezămintele vechi și noi, ni sfîntesc acest drept precum acela de a se da copiilor noștri pământuri până la acoperirea a două treimi din moșie; iar până la *Regulament* aveam dreptul de a lucra cât vom putea“.

Dar jalba țărănească avu darul să revolte până și pe cei dintre acei boieri „cu idei înaintate“: o găseau mincinoasă, menită a tulbura liniștea publică, a „ațâța discordia și ura între proprietari și țărani, după cum o dovedește chiar anume creata terminologie de *boeri de moșie*, întrebuintată în tot cursul propunerii, spre a evita cuvântul de *proprietari*...“³⁵¹ și, firește, încă de pe atunci se aducea învinuirea de tendință „comuniste“. Dar domniile lor nu puteau recunoaște că în terminologia cu pricina era cuprinsă întreaga problemă și că anume tendințele comuniste nu erau decât încercarea de a păstra neschimbat vechiul raport dintre obștea satească și pământ. Boierii afirmă, față de țărănimea, care, cu mai puțin de 30 de ani înainte, nu aflase încă îngrădire

349 Cit. la Rosetti, *op. cit.*, pag. 277.

350 Citată întregă în notă la Rosetti, *op. cit.*, pag. 287/292.

351 Rosetti, *op. cit.*, pag. 293.

în folosința moșiei, că „după toate legislațiile din lume și după §. 462 din Codica Civilă a Moldovei *dreptul proprietății este puterea de a dispune de ființa și de rodurile lucrului său după a sa voință și plăcere, depărtând din aceasta pe oricine altul...*”³⁵²

Un singur lucru uitau boierii: dacă era vorba ca vechea moșie „comunistă” să devină proprietate burgheză, cuprinzând pe *jus utendi, fruendi et abutendi*, și urmând ca din proprietatea veche să fie îndepărtat cineva după „voință și plăcere” - apoi cel alungat putea să fie tot atât de bine boierul, ca și săteanul.

Dar răspunsul acesta se însărcina să-l dea în faptă „împroprietărirea” din 1864, când, pentru un petec de pământ, țăranul urma să plătească nu numai bani grei, ci să-și jertfească și libertatea și să fie coborât din nou în sânul „dobitoacelor necuvântătoare”. Aceasta era dezrobirea pe care o aduceau țăranului, prin lovitura de stat, cei mai calzi apărători ai săi.

Acesta e, pe scurt, istoricul proprietății solului românesc. Din proprietatea obștească, el se preface, în cursul veacului al XIX-lea, în proprietate privată, burgheză. Despre o *proprietate feudală* la noi, nu poate fi vorba. Iar dacă raporturile dintre proprietarii mijloacelor de producție și producătorii direcți, sunt, după Marx, „secretul intim, baza ascunsă a întregii construcții sociale” - cum poate afirma d. Zeletin că „înainte ca țara noastră să sufere invazia capitalismului străin, ea trăia sub un regim agrar asemănător în raporturile sale cu acel al Europei medievale”? Aceasta nu se poate explica decât prin faptul că d. Zeletin nu cunoaște nici raporturile de proprietate feudală din Apus, cu petecul de pământ determinat, ajuns de veacuri ereditar și alienabil, și nici raporturile care au domnit în satele noastre până în veacul al XIX-lea. Și aceasta e cu atât mai curios, cu cât d-sa citează în repetate rânduri pe Radu Rosetti. Cum de n-a observat d-sa că altele au fost la noi raporturile din vechiul regim agrar, decât cele din Apusul feudal, când Rosetti o demonstrează în fiecare pagină? Și dacă ținea neapărat să știe cu cine seamănă regimul nostru agrar precapitalist, cum de i-a scăpat din vedere ceea ce arătase, de pildă, Vasile Mălinescu încă din 1860, și anume „asemănarea izbitoare, care există între regimul rural în ființă în vechime în Germania și vechiul regim în ființă în țările noastre”?³⁵³

D. Zeletin acuză pe Gherea că nu cunoaște din istoria românilor decât ceea ce a aflat din cercetările lui Rosetti asupra „evoluției agrare”. În realitate d. Zeletin nu cunoaște nici „evoluția agrară” românească, așa cum o arată Rosetti, ceea ce e uimitor pentru un „economist” și „sociolog”, care socotea că ceea ce determină caracterul unui regim, e „structura sa economică și raporturile între clasele sociale altoite pe

352 Rosetti, *op. cit.*, pag. 299.

353 Rosetti, *op. cit.*, pag. 345.

această structură“. Și numai așa se poate explica afirmația d-sale, că „atât modul de producție a vechiului nostru regim agrar, cât și raporturile între proprietari și muncitori, au avut un caracter feudal“.

Dar d-lui Zeletin i se întâmplă ceva și mai straniu în legătură cu feudalismul românesc. Am văzut cum, după d-sa, una înțeleg istoricii prin feudalism, iar alți economiști și sociologii. Părerea economiștilor sociologi, o putem lăsa acum deoparte, căci am văzut cum o ilustrează d. Zeletin. Să ne oprim însă asupra părerii istoricilor, căci, oricât afirmă d. Zeletin că problema care preocupă pe aceștia „e fără însemnătate“, ea merită să fie cercetată mai îndeaproape.

După unii autori, am avut o perioadă istorică feudală românească, după alții, noi nu am cunoscut feudalitatea. De altfel discuția aceasta nu se mărginește la România. Sunt cercetători, care afirmă existența unui regim feudal în perioada de decadentă a Egiptului antic, ca și la chinezi, japonezi și turci. Problema existenței feudalității rusești e viu dezbătută. V vorba d-lui Zeletin: depinde ce înțelegem prin acest cuvânt.

Dacă luăm însă Franța ca pildă, cum o face d. Zeletin, atunci problema se simplifică. Aici nu încap discuții că regimul feudal a existat. Și am văzut care erau elementele de competență din care se alcătuea acest regim: o feudalitate *superioară, politică*, pe care urma s-o desființeze absolutismul și una *inferioară, de natură economică*, pe care avea s-o distrugă abia marea revoluție.

Mulți istorici, considerând feudalitatea inferioară ca elementul caracteristic, o regăsesc mai pretutindeni. E dreptul lor să descopere un feudalism egiptean sau japonez, dacă vor să numească astfel un regim în care țăranul e legat de glie, e dator să plătească stăpânului o parte din recoltă, să-i facă corvezi, să-i dregă conacul sau moara și să-i plătească o taxă, când trece un pod sau vizitează bălciul. În acest sens restrâns se poate vorbi deci și la noi de raporturi feudale, căci țărănimea românească a cunoscut din vechime slujba și dijma din bucate, ba a trăit veacuri de-a rândul în șerbie.

Din punct de vedere formal s-ar putea afirma și existența unei feudalități românești *politice*. Astfel istoricii maghiari, de pildă, mai considerau Moldova la începutul veacului al XIX-lea ca „vechiu ținut al coroanei maghiare“, întemeindu-se pe faptul că la începutul veacului al XIII-lea cumanii recunoscuseră suzeranitatea regilor unguri Andrei II și Bela IV. Polonezii deduceau suzeranitatea lor asupra Moldovei din faptul că o serie de documente arată că voievozii moldoveni s-au închinat regilor poloni.³⁵⁴ Niemczewski poate susține aceasta, deși e tot atât de plauzibil să deduci un drept al Poloniei asupra Moldovei din faptul că

354 Vezi d. p. J. Niemczewski – *Untersuchung des polonischen Oberhoheitsrechtes ueber die Moldau*, Leipzig, 1872, Metzger & Wittig.

Ștefan cel Mare a făcut omagiu regelui Casimir, pe cât ar fi, de pildă, să tragi azi concluzii din faptul că regii Franței erau, pentru Vexin, vasalii abatelui din Saint-Denis.

Dar dacă asemenea interpretări sunt, până la un punct, logice, fiecare autor fiind în drept să înțeleagă ce vrea prin „feudalism“, dacă în general se poate admite o discuție asupra problemei existenței sau inexistenței feudalismului în trecutul românesc, lucrurile se schimbă în cazul d-lui Zeletin. D-sa afirmă că oligarhia politică românească a avut menirea istorică de a îndeplini la noi sarcina pe care în Franța a dus-o la bun sfârșit absolutismul. Pentru ca teza d-sale să stea în picioare, d-sa ar trebui să facă dovada că elementele feudale pe care le-a distrus absolutismul francez, au existat și în România. Și aici nu mai încapă interpretare. Aceste elemente nu pot fi nici suzeranitatea maghiară, polonă sau turcă asupra Principatelor, nici șerbia sau dijma. Ceea ce avea de demonstrat d. Zeletin era clar: d-sa trebuia să facă dovada că au existat la noi boieri având suzeranitatea unui ducat sau comitat, deținând în domeniul lor deplină putere judecătorească, executivă și legiuitoare, având puteri fiscale neîngrădite și bucurându-se de dreptul de a se război pe seama lor. D-sa urma să mai facă dovada că această stare de lucruri a dăinuit până la 1866 și că abia oligarhia a reușit să lichideze această „anarhie“ feudală. Această dovadă n-a adus-o d. Zeletin, pentru motivul, foarte simplu, că un asemenea regim nu a existat la noi.

De cum se constituie Principatele românești, aflăm în ele o *putere centrală* deplin dezvoltată. Primul Basarab nu-i numai „Domn de sine stătător“ adică neatârnat de coroana ungară, ci și „Domn a *toată* Țara Românească“, suveran din hotarul apusean al Olteniei și până în părțile tătărești basarabene. Iar urmașul lui își spune „marele și *singur* stăpânitorul Domn“. Asemenea și Moldova se constituie de la început unitară, cu o putere centrală stăpânind întregul Principat. Atâta vreme cât dăinuie puterea deplină a vechilor voievozi, aceștia duc luptele împotriva Ungariei sau Poloniei iar nu împotriva vreunor feudali lăuntrici. Iar când se vor închina unei puteri noi, aceasta nu va fi reprezentată de boieri, închegând stătulețe suverane în cuprinsul Principatelor, ci de turci. Neatârmarea voievozilor nu dispare pentru a face loc unei fărâmițări a suveranității, ci pentru a înlocui vechea putere centrală printr-una nouă și mai puternică. De aceea, chiar dacă Principatele nu ar fi avut o bază economică identică cu cea a Franței medievale și încă imensa putere a suzeranilor turci ar fi fost suficientă spre a împiedica alcătuirea de puteri locale în sânul lor.

Astfel Baumstein – care admite existența unei feudalități ruse, ale cărei legături de vasalitate dintre boieri și cneaz au necesitat veacuri spre a se înfiripa – arată că feudalitatea rusă abia avu timp să se manifeste

și „puternica seniorie moscovită se și gândi să-i impună voința sa și să realizeze o centralizare politică, care o făcu să piardă vechiul ei caracter patrimonial”.³⁵⁵ Cu atât mai mult trebuia să fie acesta cazul Țărilor Românești. Într-o vreme când suzeranul turcesc amenința însăși existența creștinătății, cum ar fi putut, de pildă, Banul Craiovei să scuture, nu numai autoritatea Domnului, ci și jugul Sultanului ?

În realitate, atât Domnul înscăunat de la o vreme de turci, cât și boierii pământeni, nu alcătuiau decât un vast aparat local de percepere a birului pentru Poartă, adevărata și formidabila noastră „putere centrală”. Nici prin gând nu putea trece boierului să uzurpeze drepturile pe care nici Domnul nu le avea decât în măsura în care o îngăduiau puternicele pașale din Constantinopol sau din cetățile de la hotar. De aceea departe de a avea la noi feudali puternici, în luptă deschisă cu Domnul legiuit, avem în fruntea Țărilor o unealtă fiscală a Porții, trăind cu veșnica frică de dizgrație, iar sub ea o boierime tremurând în fața Domnului.

Raicewich, care la sfârșitul veacului al XVIII-lea i-a cunoscut pe acești „feudali”, ni-i arată pe lângă reședința Domnului, acesta interzicându-le să trăiască pe moșiile lor și oprindu-i să citească ziare. Același autor a văzut chiar el la curte „mulți boeri făcându-și cruce” când se trăgea perdeaua din dosul căreia urma să apară Domnul fanariot, căruia numai câtorva dintre cei mai mari demnitari li se îngăduia să-i sărute mâna. Ceilalți boieri îi sărutau picioarele.³⁵⁶ Așa arăta în realitate trufașa boierime feudală românească !

Și totuși d. Zeletin identifică pe acești curteni slugarnici cu ducii burgunzi sau normanzi și afirmă că oligarhia română a izvorât „din aceiaș nevoie socială ca și absolutismul luminat”, având să îndeplinească „aceiaș rol social” - deci să frângă puterea lor. În realitate, după cum am văzut, la noi lipsea orice urmă de feudalitate politică, de putere suverană locală.

Ba mai mult. Chiar dacă am vrea să facem cu totul abstracție de adevărata „nevoie socială” din care izvorâse absolutismul apusean – dacă am neglija cu totul problema propriu zisă a feudalismului – și încă încercarea d-lui Zeletin de a prezenta „oligarhia” ca un produs ineluctabil al istoriei românești, ar da greș. Căci, în acest înțeles restrâns, „funcția de uniformizare socială” era îndeplinită la 1866.

Modernizarea Principatelor începe cu Regulamentele Organice, care însă, departe de a spori puterea centrală, o micșorează în favoarea boierilor. Deși nu tind anume la apropierea celor două țări, Regulamentele duc la o mai strânsă comunitate între ele, desființând taxele vamale reciproce asupra grânelor și vitelor destinate consumului.

355 Sophie Baumstein, *Le problème de la féodalité russe*, Paris, A. Michalon, 1908, pag. 135,36.

356 Raicewich, *op. cit.*, pag. 115.

Uniunea vamală urmă să fie desăvârșită. Convenția din Paris duce în fapt la uniformizarea legislativă, iar la 1859 Unirea Principatelor înlătură ultimele puteri „locale”. România alcătuia de aici în colo un întreg unitar, cu Domn, parlament și guvern unic. Ce mai avea de „unificat” oligarhia în 1866 ? Nimic. Sarcina pe care i-o atribuie d. Zeletin, spre a-i îndreptăți existența, nu era numai îndeplinită, ci și recunoscută *de jure* de marile puteri.

„Menirea de a face tranziția politică de la regionalismul vechiului regim la societatea unitară și omogenă a regimului nou burghez”, pe care o atribuie d. Zeletin regimului nostru de la 1866 încoace, nu-și găsește explicația decât în metoda „supra-istorică” a descoperitorului ei. D-sa nu ține seama că, după Marx, chiar pe baze economice asemănătoare, dezvoltarea „*prezintă în realitate variațiuni mergând la infinit*” și că acestea, „datorite unor împrejurări empirice nenumărate, condițiunile naturale, raporturile de rase, înrâuririle istorice” - nu pot fi înțelese decât prin studiul faptelor, prin cercetarea realității.

Cu atât mai sigur trebuia să dea greș construcția teoretică a d-lui Zeletin, cu cât identitatea bazei economice între Franța medievală și România modernă nu există decât în închipuirea d-sale.

c) Oligarhia și clasele sociale

Metoda supra-istorică a d-lui Zeletin, identificarea oligarhiei cu absolutismul, ne-a silit să prezentăm cititorului elemente istorice, de care d-sa face abstracție. În cercetarea „claselor” cu care operează d. Zeletin ne vom putea mulțumi, de cele mai multe ori, să-i opunem propriile d-sale constatări istorice.

„Oligarhia” nu-i în realitate decât o abstracție. Prefacerile Principatelor de la începutul veacului al XIX-lea încoace au nevoie să fie explicate prin intervenția oamenilor, a unor clase deosebite. Care sunt, după d. Zeletin, acele categorii sociale a căror intervenție duce la crearea României moderne ?

Răspunsul îndeamnă, după d. Zeletin, la cercetarea celei mai tulbure probleme în dezvoltarea capitalismului românesc: „prefacerea clasei stăpânitoare”. „Turbure în sine, înfățișarea acestui proces a fost întunecată încă mai mult prin introducerea fără critică a teoriei marxiste a luptelor de clasă”.³⁵⁷ Vom vedea îndată cât de „turbure” rămâne această problemă și după ce d. Zeletin va fi luminat-o fără intervenția luptelor de clasă.

„Forma de guvernare a statului nostru modern e aceeași pe care și-a creat-o orice țară în faza de trecere de la vechiul la noul regim și care a înflorit în Apus prin veac. XVII-XVIII. Ea a izvorât din nevoia de a crea un aparat de cârmuire, care să împlinească lipsa unei clase stăpânitoare”.³⁵⁸

³⁵⁷ Zeletin, *op. cit.*, pag. 138.

³⁵⁸ Zeletin, *op. cit.*, pag. 151.

Că ipoteza trecerii noastre de la un regim „vechi“ la unul „nou“ în sensul celor petrecute în Franța în veacurile al XVII și XVIII-lea nu are temei, am văzut-o și nu vom mai insita asupra acestui punct. Dar și făcând abstracție de această „analogie“, și menținându-ne în cadrul prefacerii *reale* a Principatelor în cursul veacului al XIX-lea, merită să fie cercetată afirmația că ar fi lipsit acestora o „clasă stăpânitoare“.

Și mai întâi cum explică d. Zeletin această stare de lucruri ?

„Oriunde pătrunde comerțul“, ne spune d-sa, „el contagiază pe proprietarii rurali...“ Dar nu pe toți în aceeași măsură: „marii proprietari“ se despart de cei „mici“, primii devin „apărătorii marei proprietăți... Și a privilegiilor clasei ce o deține...“, ceilalți în schimb „gravitează spre principiile liberale...“ Vechea clasă conducătoare se rupe deci în două și „pe măsură capitalismul lărgeste relațiile de schimb, conflictul dintre cele două tabere... devine neînălăturat...“³⁵⁹

Și pentru cititorul care ar putea presupune că se află în fața unui fenomen românesc, d. Zeletin se grăbește să adauge că „această desfacere a nobilimii într-o tabără conservatoare și una liberală e un fenomen general, nu propriu clasei stăpânitoare române“. Dovada ? În Germania și Austria o parte a nobilimii se alătură burgheziei în lupta acesteia împotriva „absolutismului“. Dar însuși d. Zeletin a văzut că analogia aceasta e șubredă, căci acolo, ne spune d-sa, fracțiunea aceasta a boierimii alcătuiește o aripă a burgheziei. Aceasta duce lupta pe calea politică, economică și ideologică și smulge cu sine și o parte a clasei adverse. La noi, însă, burghezia nu există și „fracțiunea agrariană“ devine o putere de sine stătătoare. Deosebirea e mare, mai însemnată decât pare a admite d. Zeletin.

În general, în lupta dintre clase e greu să delimitezi cu precizie pe fiecare dintre ele. În vălmășagul luptei grupări din fiecare clasă se alătură altora. În fruntea revoluției burgheze franceze găsim aristocrați, iar nobilimea află un ajutor neprețuit în țărănimea din unele provincii înapoiate. Dar oricât de imprecisă ar fi uneori deosebirea, la noi surprinde de la început o contradicție în teza d-lui Zeletin: pe când în Apus burghezia, cu alianțe aristocratice, luptă *împotriva absolutismului*, „fracțiunea agrariană“, sortită să joace rolul acesta la noi, va avea menirea să *realizeze absolutismul*. Dacă nu ar fi decât această nuanță și încă ar fi de ajuns pentru a înlătura teza „fenomenului general“.

Oricum, iată-ne cu clasa stăpânitoare scindată în două tabere dușmane: de o parte marii proprietari, de alta cei mici. Ce se întâmplă cu ele ?

Să luăm prima „tabără“, acea a marilor proprietari. Soarta ei e tragică: „De la 1830 până la 1860... cămătăria născută în urma invaziei economiei

³⁵⁹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 53.

bănești a ruinat vechea boierime... ³⁶⁰ Aiurea d. Zeletin ne spun e că distrugerea se încheie la 1866, când „nu mai rămâneau... decât fărâme din puterea ei, care în urmă au dispărut de asemenea cu desăvârșire”. ³⁶¹

În al șaselea deceniu al veacului trecut marii proprietari dispar deci. „Cămătăria evrească este cea care a desființat vechea noastră boierime...” ³⁶² „... moșiile ei s-au prefăcut în capital în lada de fier a bancherilor evrei”. ³⁶³

Se pune însă întrebarea: ce înțelege d. Zeletin prin moșie prefăcută în capital în lada de fier a bancherului evreu? Oricât de mare ne-am închipui puterea acestuia, nu putem admite că ar fi sechestrat latifundiile într-o casă de bani. Nu poate fi deci vorba decât de o imagine tinzând să ilustreze „acapararea”. Dar, în realitate, evreii, străinii în genere, nu puteau cumpăra moșii la noi. În Apus cămătarul ajungea *proprietar* al petecului țărănesc, ca și al fiifului. În România nici un hectar nu a ajuns în proprietate evreiască. Dacă vechea boierime a fost ruinită, moșiile ei trebuie să fi trecut în alte mâini. Judecând deci numai pe cale abstractă și trebuie să admitem că ruina unora n-a făcut decât să dispară indivizi, să schimbe proprietarii. Clasa marilor proprietari români nu putea însă să dispară prin camăta unei categorii pe care legile o excludeau de la proprietate. Desființarea marilor proprietari „ca clasă”, pe care o afirmă d. Zeletin, rămâne inexplicabilă.

De altfel dovada că, indiferent de primenirea indivizilor, clasa marilor proprietari nu era desființată ca atare în vremea când d. Zeletin îi fixează dispariția istorică, o avem în lupta înverșunată și încununată de izbândă pe care o duce la 1864, când reușește să spolieze cea mai numeroasă categorie socială, țărănimea. Puțin după aceea reușește să izgonească pe Cuza de pe tron. În deceniile următoare „tocmelile agricole” sunt o dovadă că puterea marilor proprietari mai e încă neîngrădită. Oricât de ușor trece d. Zeletin asupra acestor împrejurări, care evidențiază vitalitatea clasei decretată inexistentă, d-sa e nevoit uneori să mărturisească însuși, că mortul d-sale mai trăiește. Astfel aflăm că și după 1866 „boierimea luptă pe cale politică... Și mai ales pe cale culturală...” ³⁶⁴

Clasa agrarienilor, desființată economică la 1866 de către cămătarii evrei, iar politică de aceeași dată de către oligarhie, reapare pe terenul

³⁶⁰ Zeletin, *op. cit.*, pag. 139.

³⁶¹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 73/74.

³⁶² Zeletin, *op. cit.*, pag. 15.

³⁶³ Zeletin, *op. cit.*, pag. 204. Acest fel de a privi lucrurile ar merita o mai amănunțită cercetare. Ar fi interesant să arătăm coloritul special pe care îl ia aici teoria d-lui Zeletin, sub înrăurirea d-lor Cuza și Verax, și cum marxismul d-sale nu se sfiește să opereze cu noțiuni ca aceea a evreului cămătar „*atavic*”. Dar asemenea abateri n-ar duce prea departe și ne mulțumim să relevăm numai în treacăt recordul atins și aici de d. Zeletin, care cere să împerecheze marxismul cu antisemitismul.

³⁶⁴ Zeletin, *op. cit.*, pag. 200.

economic la 1873, înființând „Creditul Funciar“, căci boierii decedați „pricepuseră“³⁶⁵ că împotriva evreilor „trebuie să lupte cu mijloace economice“. Iar pe teren politic îi vedem reapărând de asemenea și având „putința de a influența leguirea în folosul lor.“³⁶⁶

Evoluția celeilalte tabere, aceea a micilor proprietari, nu-i mai puțin interesantă și variată. Iată câteva dintre aspectele pe care i le fixează d. Zeletin:

1) „.... în întâia jumătate și pe la mijlocul veacului al XIX, ea apare ca fracțiune politică apărătoare a principiilor liberale revoluționare.

2) În a doua jumătatea a acestui veac, ea devine olligarhie politică și apoi bancocrație deținătoare a marei finanțe.

3) Spre sfârșitul veacului al XIX și începutul celui actual, ea intră în faza din urmă: începe a se lărgi într-o adevărată pătură socială burgheză, financiară și industrială. Astfel clasa burgheză română nu e decât forma ultimă, pe care a luat-o micul grup al boierilor comercializați, în procesul lor de necurmată prefacere dealungul veacului al XIX“.³⁶⁷

Un grup de mici boieri, deci o categorie socială, se prefacă în fracțiune liberală, deci, într-un partid. Partidul devine „oligarhie“, deci un regim politic, iar la sfârșit se prefacă în burghezie, deci într-o clasă modernă. E un fenomen de mimetism care nu se poate explica decât prin încercare evoluției istorice de-a se adapta noțiunilor d-lui Zeletin. De altfel caracterizarea aceasta e atât de șubredă, încât primul care o contrazice e însuși autorul ei.

Delimitarea fazelor grupului boiereresc comercializat nu e respectată nicăieri de d. Zeletin. Astfel d-sa ne arată, mai sus, că burghezia e forma finală a dezvoltării boiernașilor. Dar aceasta nu-l împiedică să-i numească „burghezie“ cu mult înainte de sfârșitul veacului. Ni se spune, de pildă, că „România nu putea să facă abatere de la regula generală, și de fapt nici nu face: dezvoltarea burgheziei române începe tot în momentul, când țara noastră cade sub influența capitalismului străin“. Și „în privința acestui moment istoric întâlnim, din fericire, un acord unanim între cercetătorii speciali“: e clipa când se încheie tratatul din Adrianopol.³⁶⁸

D. Zeletin scrie o lucrare despre originea și rolul istoric al „burgheziei“, dar nu prea e sigur de data nașterii acesteia. Căci, după cum constatăm, ea vede lumina zilei ba la 1829, ba cu o jumătate de veac mai încolo.

Astfel, uneori, burghezia ia naștere cu reforma agrară în 1864;³⁶⁹ alteori burghezia e anterioară Divanurilor ad-hoc, căci aflăm că în acea

365 Zeletin, *op. cit.*, pag. 92.

366 Zeletin, *op. cit.*, pag. 92.

367 Zeletin, *op. cit.*, pag. 54.

368 Zeletin, *op. cit.*, pag. 37.

369 Zeletin, *op. cit.*, pag. 197: „.... din chiar anul nașterii, tânăra noastră societate burgheză păru a se întoarce de la democrație, la așa zisa „neoiobăgie“.

vreme „politică burgheziei dădea roadele ei firești“ ceea ce surprinde „Divanul“.³⁷⁰

D-sa e conștient de această nesiguranță, căci ne arată, că „terminul de burghezie“ nu trebuie luat în „înțeles strict“³⁷¹ deoarece îl mai întrebuințează și în loc de „fracțiune agrariană“. Ba, adăugăm noi, îl mai folosește și ca sinonim cu „liberal“, cu „deputați liberali“, cu „opozitie“, când la putere sunt conservatorii³⁷². Și astfel avem un prim indiciu că *istoria burgheziei* se confundă la d. Zeletin cu istoria partidului liberal. Dar să nu anticipăm, ci să urmărim fazele de dezvoltare ale burgheziei.

La 1866 știm că luase naștere „oligarhia“. Cu ajutorul statului se creează în 1880 Banca Națională, căreia îi urmează înființarea „unei întinse rețele de bănci românești“, și prin aceasta „grupul liberal se preface în burghezie română națională“...³⁷³ După 14 ani de trai oligarhic, partidul liberal devine deci o clasă „burgheză“, deocamdată financiară. După alți 6 ani de existență, la 1886, burghezia română intră într-o „nouă perioadă de evoluție; ea începe procesul de industrializare. Condițiile istorice erau împlinite...“³⁷⁴ „Cu anul 1886 se deschide o perioadă nouă în dezvoltarea burgheziei române, de aceeași însemnătate, pe care o are și întemeierea capitalismului bancar: e data în care începe în mod sistematic tendința de industrializare a țării...“³⁷⁵

Aici nu mai poate fi vorba de vreun grup agrarian, ci ne aflăm în fața unor industriași, deci a unor burghezi sadea. De la 1886 am putea așadar vorbi de „burghezie“ românească propriu zis. Totuși aflăm de la d. Zeletin că și înainte de această naștere a ei, „burghezia noastră fusese silită să se gândească în chip serios la întemeierea unei industrii proprii“.³⁷⁶

Dar în sfârșit, dacă nu-i putem preciza momentul nașterii, constatăm că la 1886 există o burghezie dezvoltată, dispunând de bănci și întreprinderi industriale. Evoluția burgheziei române pare asigurată. Ce aflăm însă spre uimirea noastră ? Că trei decenii mai târziu, de la 1918, „societatea română abea... face eroice eforturi ca să intre în era burgheză“.³⁷⁷ Trebuie să recunoaștem, că oricare ar fi rezervele făcute de d. Zeletin asupra termenului de „burghezie“ - contrazicerile de la un

370 Zeletin, *op. cit.*, pag. 177.

371 Zeletin, *op. cit.*, pag. 178, nota 4.

372 Vezi d. p. pag. 109-110 în legătură cu convenția cu Austria. De asemeni pag. 111 „burghezia“ rupând cu puterile centrale, pag. 119 „planul burgheziei opus celui al „reacțiunii“ lui Carp etc.

373 Zeletin, *op. cit.*, pag. 154.

374 Zeletin, *op. cit.*, pag. 118.

375 Zeletin, *op. cit.*, pag. 124/125.

376 Zeletin, *op. cit.*, pag. 125.

377 Zeletin, *op. cit.*, pag. 81 și *Arhiva*, anul III, nr. 2-3, pag. 263.

capitol la altul al lucrării d-sale dovedesc o iremediabilă confuzie cu privire la obiectul principal al studiilor pe care le prezintă.

Tot atâta siguranță vedește d. Zeletin în privința elementului determinat al puterii clasei d-sale revoluționar-oligarhico-burgheze. După cum o știm dintr-un capitol precedent, temelia „revoluționarilor”³⁷⁸ e circulația modernă; baza puterii acestora e deci de natură *economică*. În alt loc aflăm însă cu surprindere, că până la crearea băncilor „oligarhia română nu avea decât un caracter politic; ea își trăgea puterea politică, nu din situația ei economică”, ci prin faptul că vechii boieri erau ruinați de camătă.³⁷⁹

Dar Banca Națională ia ființă la 1880. Oligarhia, care era, după d. Zeletin, în etate de 14 ani și avea putere politică, fără bază economică, „ajunge să domine statul și acestei dominațiuni economice îi urmează ca un corolar firesc dominația politică”.³⁸⁰ „În acest chip, oligarhia financiară își crează puțința de-a domina întreaga viață economică a țării, și cu aceasta și viața politică”.³⁸¹

Mai presus de toate noi știm însă că „la fel cu absolutismul luminat, oligarhia română joacă rol de tutore al burgheziei noastre în proces de desvoltare...”³⁸² Fie că puterea politică a oligarhiei creează baza ei economică, fie că, dimpotrivă, temelia ei economică îi determină înrâurirea politică, rostul suprem al existenței ei, înțelesul ei istoric, este acela de a crea o putere centrală spre a administra averea socială a plăpândeii clase burgheze.

Am văzut că la 1866 rolul absolutismului apusean, în măsura în care putea fi vorba de el la noi, era încheiat. „Boierinașii” revoluționari, după ce își realizează idealurile, devin, după d. Zeletin, de-o debilitate remarcabilă și nu mai sunt în stare să guverneze. Nici boierii mari, ruinați, nu mai pot conduce treburile țării. În consecință, „după victorie”, grupul neputincioșilor „mici” se războțează, devine „oligarhie liberală” și guvernează totuși, „întocmai ca și absolutismul apusean”³⁸³ pe care tot ei îl lichidează, întemeind un regim constituțional modern.

Dar regimul nostru constituțional este menit să rămână factice. Pentru a-l preface în realitate, ar fi trebuit să existe clasele interesate și puternice, care să-l spijine. Acestea însă nu se iviseră sau nu aveau încă puterea necesară. În lipsa păturii sociale, ca să dea constituției liberale un cuprins real, se ajunge la regimul oligarhic, căci „structura socială cerea o dictatură centrală, ca o supremă condiție de viață... Prin însăși forța

378 Zeletin, *op. cit.*, pag. 59.

379 Zeletin, *op. cit.*, pag. 95.

380 *Arhiva*, anul III, nr. 4, pag. 416.

381 Zeletin, *op. cit.*, pag. 96.

382 Zeletin, *op. cit.*, pag. 79.

383 Zeletin, *op. cit.*, pag. 77.

elementară a instinctului de conservare, societatea noastră a trebuit să-și creeze în mod spontan, și în afară de cadrul constituției, un organ central; absolutismul... alungat din sfera stării de drept... se impune ca stare de fapt”³⁸⁴.

Regimul de arbitrar, de nesocotire a legii, prăpastia dintre starea de drept și cea de fapt, cu nesfârșitele suferințe pe care această stare de lucruri a adus-o pentru clasele muncitoare de la sate și orașe, erau cerințe ineluctabile ale dezvoltării noastre. Zadarnică a fost lupta celor loviți, neputincioasă ura stârnită în ei și reacționară străduința lor de-a transforma România într-un stat cu adevărat constituțional. Dictatura oligarhică, menită să joace mai bine de o jumătate de veac rolul de tutore al burgheziei, era „o supremă condiție de viață a societății românești”.

Dar „oligarhia” aceasta providențială se prefăcuse în 1880, după însăși spusele d-lui Zeletin, în burghezie financiară. De la 1886 încolo ea se lărgise și devenise burghezie industrială. În cele trei decenii următoare, fiind tot una cu burghezia, *oligarhia joacă rolul propriului ei tutore*.

Aceasta se numește, la d. Zeletin, a cerceta „*evoluția de fapt a burgheziei române, urmărind pas cu pas fazele ei treptate*”³⁸⁵.

---

384 Zeletin, *op. cit.*, pag. 78.

385 *Arhiva*, anul III, nr. 4, pag. 446.

VIII.

Știință și apologie

În decursul capitolelor trecute ne-am întrebat uneori, în slujba cărui ideal e pusă cercetarea d-lui Zeletin. Pe alocurea părea că d-sa urmărește cu tot dinadinsul paradoxul și contrazicerea, ca un scpo în sine. În realitate însă d. Zeletin și-a închinat activitatea întreagă *științei*. Neajunsul de căpetenie al tuturor predecesorilor săi e lipsa de obiectivitate științifică și d-sa o scoate în relief în *repetate* rânduri. Nimeni până la d-sa nu a încercat să *înțeleagă* realitatea românească, s-o prezinte așa cum este, toți au transformat știința în armă de luptă, *au criticat sau preamărit*.

„Reacțiunea“ românească, pe care d. Zeletin o urmărește neîndurător în toate manifestările ei, a avut un caracter neștiințific, căci „la ea știința nu e un *mijloc de cunoaștere*, ci o *armă de atac*“.³⁸⁶

Junimiștii sunt „oameni ce și-au luat sarcina de a lupta în numele științei, fără a-i fi păstrat vre-odată esența“...³⁸⁷ „... Abstracțiile, pe care munca științifică le scoate din fapte, sunt întoarse de junimiști împotriva faptelor însăși“, de aceea atitudinea lor nu e științifică, ci simplă „poză științifică“.³⁸⁸

Naționaliștii sunt tratați mai blând decât Junimea, dar nici ei „n-au izbutit a se pătrunde de spiritul științei“, căci n-au înțeles că „cercetătorul are obligația să... explice, nu să... critice“ societatea existentă.³⁸⁹

---

386 Zeletin, *op. cit.*, pag. 247.

387 Zeletin, *op. cit.*, pag. 224.

388 Zeletin, *op. cit.*, pag. 226.

389 Zeletin, *op. cit.*, pag. 227.

Socialiștii nu fac excepție. Ba ei sunt mai vinovați față de știință. Astfel, d. Zeletin nu cunoaște „cercetător al chestiunii noastre agrare, care să-și fi putut păstra obiectivitatea științifică în fața legii de la 1864”, fiecare a osândit-o „cu mai multă sau mai puțină asprime, potrivit cu temperamentul fiecăruia. Dar peste toți se ridică C. Dobrogeanu-Gherea, care uitând postulatul maestrului său de a cerceta evoluția socială ca un *proces natural*, ajunge la atare paroxism de indignare, încât califică reforma de la 1864 drept „monstruoasă”. Și d. Zeletin nu uită să adauge că nu înțelege „după ce criteriu s-ar putea da asemenea epitete unor fapte sociale existente, care așteaptă de la cercetătorul sociologic explicare, nu aprobare sau osândire”³⁹⁰.

„Reacțiunea”, care cuprinde pe junimiști și socialiști, ca și pe poporaniști și naționaliști – deci tot ce nu e burghez-liberal – e acuzată că preface spiritul istoric într-o „armă de luptă” în loc să-l folosească pentru „e cerceta și înțelege evoluția realității sociale”³⁹¹.

Într-un cuvânt, până la apariția d-lui Zeletin, cultura românească a fost „negativă, sterilă, neistorică și pseudo-științifică”³⁹², căci a apreciat în loc să explice. Astfel știința românească s-a trudit să afle dacă „dictatura politică a oligarhiei financiare e bună sau rea”, fără să bănuiască că „această dictatură stă dincolo de asemenea calificative”³⁹³.

D. Zeletin inaugurează era științifică: toată lumea „urăște” oligarhia, d-sa se „desbracă de orice sentimente” și își dă cel dinlăi silința să o înțeleagă³⁹⁴, căci ne spune d-sa, definindu-și teoria „în materie socială, ca în orice alt ținut al cercetării științifice, nu e vorba de-a critica, ci de-a înregistra fenomenele ca fapte existente și a le da o explicație”³⁹⁵ sau mai precis:

„Știința nu judecă, ci constată; nu apreciază, ci explică; nu stabilește valori, ci cercetează cauze”³⁹⁶.

„Știința”, adevărul obiectiv, desprins de orice interese mărunte, este așadar idealul transcendent, căruia și-a închinat d. Zeletin activitatea.

a) Știința nepreconcepută și marxismul

Pe cât de ispititoare se prezintă la prima vedere concepția d-lui Zeletin despre știință, pe atât e de greșită. Să luăm o problemă actuală spre a arăta aceasta. Ftizia seceră în zilele noastre milioane de vieți omenești. Nenumărați savanți muncesc pentru a dezlega, ceea ce numim

390 Zeletin, *op. cit.*, pag. 181-182.

391 Zeletin, *op. cit.*, pag. 246.

392 Zeletin, *op. cit.*, pag. 255.

393 Zeletin, *op. cit.*, pag. 166.

394 Zeletin, *op. cit.*, pag. 153.

395 Zeletin, *op. cit.*, pag. 182.

396 Zeletin, *op. cit.*, pag. 250.

„problema fiziei“. Care e scopul pe care îl urmărește știința în această privință ? Se mărginesc oare medicii să constate existența fiziei și să-i explice cauzele ?

Pentru „constatarea“ existenței fiziei, nu ar mai fi nevoie de un Calmette. Cauzele, care pricinuesc fizia, de asemenea, sunt cunoscute. Sforțarea oamenilor de știință tinde, nu să constate existența și să-i explice cauzele, ci să înlăture grozavul flagel. Constatarea și explicarea cauzelor fiziei preocupă medicina numai în măsura în care ele pot ajuta la descoperirea unui leac, la îngrădirea sau înlăturarea bolii. Interesul practic determină interesul teoretic, știința ia naștere din nevoile imediate ale omului. Medicina nu este o excepție. Astronomia își trage obârșia din nevoia de a se orienta a păstorului și a corăbierului, din încercarea magului de a afla viitorul spre a stăpâni prezentul, după cum chimia e urmașa alchimiei, a străduinței de a prefăce în aur metalul ordinar spre a umple visteriile regale. Dacă știința studiază fenomenele, o face spre a găsi mijloace mai eficace de a supune mediul înconjurător. Știința nu-i un scop, ci un mijloc, o armă de luptă.

Dacă interesul imediat se regăsește la originea tuturor științelor, aceasta nu înseamnă că nu există în această privință deosebiri între ele. Unele dintre ramurile cercetării omenești s-au desprins de interesele imediate și au astăzi o dezvoltare de sine stătătoare. Altele mai sunt strâns legate de nevoile zilnice și determinate de acestea în dezvoltarea lor. Dar, chiar de la origine, diferitele ramuri ale științei se deosebesc prin obiectul lor. Unele au scopul de a cerceta legi față de care savantul nu poate avea vreun sentiment, altele dimpotrivă trezesc necesarmente patimile.

Astfel James Bryce, în lucrarea sa asupra democrației moderne, atrage atenția cititorului asupra deosebirilor fundamentale dintre „investigația științifică a lumii fizice și cea care se ocupă de studiul treburilor omenești“ și, printre aceste deosebiri, citează și pe acea a atitudinii sentimentale a cercetătorului, care ne preocupă aici. „Istoricul ocupat cu interpretarea faptelor“, spune Bryce, „se află expus unor influențe de ordin emotiv, influențe de care savantul rămâne străin în laboratorul său; nimeni nu resimte dragoste sau ură pentru o hidrocarbură³⁹⁷. Aceasta este cert pentru chimist și hidrocarbură. Tot atât de sigur este, însă, că sociologul nu va putea privi cu aceeași seninătate o problemă socială de care atârna condițiile de viață a sute de mii de oameni. În cercetarea unui regim politic, de pildă, el se va simți necesarmente atras sau respins de el, va lua o atitudine, care, conștient sau ba, va fi influențată de o serie de împrejurări pe care le vom vedea îndată. Impasibilitatea cu care

³⁹⁷ Lord Bryce, *Les Démocraties Moderne*, Payot, Paris, 1924, tomul I, pag. 25 și 28.

chimistul scrutează tainele materiei nu există la sociologul, care studiază materialul omenesc.

Dar, în afară de elementul durabil al emotivității, care intervine necesarmente când în joc e omul, diferitele ramuri ale științei se mai deosebesc, după împrejurări, și prin alte condiții, străine obiectului lor de cercetare.

Să luăm de pildă astronomia. Savanții care cercetează azi legile corpurilor cerești se bucură de-o libertate deplină în observatoarele lor. Oricare le-ar fi părerile asupra poziției relative între aștrii, le pot proclama fără teamă. În determinarea concluziilor lor nu intervine nici un element de constrângere exterioară, nici o înrâurire a unor interese străine astronomiei. Însă pe vremea când Galilei afirma, după Copernic, că pământul se învâрте în jurul soarelui, spusele sale, care contraziceau spusele scripturii, primejduiau interesele bisericii catolice și inchiziția îl obligă să-și retracteze afirmația. În măsura în care rezultatele cercetării științifice pun în joc interesele anumitor categorii de oameni, ele tulbură privirea celor interesați: în asemenea împrejurări, știința nu mai poate fi preconcepută. O organizație, un grup, o clasă își poate vedea interesele primejduite prin anumite concluzii ale cercetării științifice. Concluziile acestea pot însă favoriza interesele altor categorii. În judecata unora ca și a celorlalți asupra științei cu pricina va interveni un element subiectiv cu atât mai pronunțat cu cât mai grave vor fi interesele puse în joc. În lupta ideologică dintre clasele adverse, protagoniștii, de cele mai multe ori, nu au conștiința că părerile lor sunt determinate de anumite interese. Știința pe care o reprezintă fiecare dintre ei nu e mai puțin o știință de clasă, o armă de luptă.

Să luăm pilda clasică a luptei dintre feudalitate și burghezia franceză în veacul al XVIII-lea. Între ambele tabere se dă o luptă pentru putere. Clasele conducătoare găsesc un sprijin eficace în biserică. La rândul lor, ele privesc religia, dogma, ca expresii ale unui adevăr etern. Concepția lor se întemeiază pe teologie. Burghezia, dimpotrivă, consideră biserica apuseană ca o organizație „infamă”, pe care rațiunea o condamnă. Dreptului divin ea îi opune ordinea naturală, teologiei ea îi opune științele naturale.

Era oare „nepreconcepută” părerea taberelor în luptă în domeniul științelor naturale? Nicidecum. Clasele stăpânitoare puteau tot atât de puțin să adopte concepțiile materialiştilor, care izgoneau providnța din natură, din drept, din morală, zdruncinând astfel teoria dreptului divin, pe cât de puțin putuse admite papalitatea pe vremuri teoria lui Copernic. Dacă purtătorii de cuvânt ai burgheziei revoluționare adoptau în aceeași vreme concluziile pe care le respingeau adversarii lor, aceasta se explică tocmai prin faptul că progresele realizate de știință împotriva teologiei

favorizau interesele lor de clasă, năruind temelia ideologică a vechiului regim și făcând să apară necesară propria lor victorie.

Dacă, după biruința deplină a capitalismului științele naturale au pierdut în mare parte, ca și astronomia, legătura directă cu interesele claselor care se află, actualmente, în luptă, alte ramuri ale științei le-au luat locul. Proletariatul revendică azi puterea statului față de burghezie, precum o făcea aceasta odinioară față de clasele feudale. Actuala clasă stăpânitoare e într-o situație asemănătoare cu cea a aristocrației franceze de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Conservatoare prin poziția ei de clasă, nevoită să lupte pentru menținerea orânduirii sociale existente, ea refuză să adopte orice progres al științei, care-i periclitează stăpânirea politică, care-i pune în joc supremația economică. În schimb clasa muncitoare, revoluționară, tinzând să prefacă societatea capitalistă din temelii, adoptă cu entuziasm orice concluzie științifică menită a învedera necesitatea victoriei sale.

Lupta ideologică de căpetenie între aceste două tabere dușmane nu se mai duce azi nici în domeniul teologiei, nici în acela al științelor naturale. *Sociologia* e terenul pe care se desfășoară bătălia de idei între burghezie și proletariat. Cerul și natura, cu problemele lor, sunt lăsate în planul al doilea. Pe primul plan apar legile de dezvoltare ale societății. Orice concepție menită a dovedi eternitatea actualei organizații sociale, neputința de a o prefacă, va găsi necesarmente răsunet în sânul actualelor clase stăpânitoare. Tot atât de firească va fi străduința proletariatului de-a dovedi că societatea actuală e o formă de organizare vremelnică, menită în mod inevitabil pieirii. Marxismul nu-i, în fond, decât știința pusă în slujba acestei străduințe. Pe cât de firesc e deci ca proletariatul, ale cărui interese de clasă le exprimă, să adopte marxismul, pe atât e de natural ca burghezia să respingă concluziile socialismului științific.

Aceasta apare cu evidentă din originea și cuprinsul marxismului. Marx și Engels au fost socialiști înainte de a ajunge la concepția materialistă a istoriei. Ba mai mult: ei nu au putut s-o formuleze decât grație faptului că dinainte împărtășeau un punct de vedere *revoluționar*. Marx, care studiase dreptul, istoria, științele naturale și filozofia, își și pusese toată nădejdea în revoluție, când, după propria sa mărturisire, simți nevoia de a se lămuri asupra elementului determinant al evoluției sociale și începu să studieze economia politică, istoria revoluțiilor și socialismul francez. Marx fusese militant, revoluționar, înainte de a trage din studiile sale concluzia că elementul determinant al dezvoltării istorice se află în structura economică a societății. Numai grație faptului că îmbrățișaseră dinainte cauza proletariatului, reușiră Marx și Engels să teoretizeze lupta de clasă a acestuia și să-i înțeleagă întreaga însemnătate pentru evoluția societății.

După cum marxismul nu putea lua naștere decât pornind de la o concepție inițială revoluționară, de asemenea cuprinsul și concluziile sale necesare nu puteau fi adoptate decât de către o clasă revoluționară, tinzând să înlăture din temelii actuala orânduire socială.

Din punct de vedere pur abstract, noua concepție nu făcea decât să introducă în științele sociale noțiunea cauzalității, a raporturilor necesare între fenomene, după cum o făcuse pe vremuri burghezia revoluționară pentru științele naturale. Aceasta izgonise arbitrariul, intervenția providenței din natură și le înlocuise prin legi naturale. Proletariatul izgonea la rândul său liberul arbitru din societate și-l înlocuia prin *legi necesare de dezvoltare*.

Dar din punct de vedere practic, aceasta însemna a recunoaște caracterul vremelnic al societății capitaliste, menită să dispară în mod inevitabil, spre a fi înlocuită, la un moment dat, printr-o formă nouă de conviețuire între oameni. Clasele stăpânitoare nu puteau adopta această concepție. Dar prea contribuiseră la adoptarea teoriei evoluției în natură ca să poată respinge pur și simplu noțiunea evoluției necesare în societate. În consecință, în măsura în care admise că societatea se prefăce, burghezia se văzu nevoită a tăgădui că elementul determinant al acestei dezvoltări ar fi economia. Dezvoltarea acesteia duce societatea actuală în mod necesar spre socialism. Tăgăduind caracterul determinant al economiei, care-i condamnă stăpânirea de clasă, și adoptând voința sau morala, religia sau ideea, ca factori determinanți ai evoluției, burghezia reintroducea pe poarta din dos *liberul arbitru* și înlătura în teorie necesitatea dispariției ei viitoare.

Într-adevăr dacă ideea, voința individului, determină formele sociale, îmbunătățirea actualei orândui sociale nu se poate face decât prefăcând oamenii. Mijlocul acestei dezvoltări e legea, educația, școala, morala etc. Dacă nu schimbarea sufletelor va aduce prefacerea socială, ci dimpotrivă abia ivirea unei noi societăți va determina o prefacere morală și intelectuală a individului, atunci nu școala, perfecționarea omului, ci revoluția, prefacerea societății, apare ca mijloc necesar al progresului social. Concepția idealistă a claselor stăpânitoare, ca și cea materialistă a proletariatului, nu sunt decât expresia teoretică a intereselor lor de clasă. „Știința” fiecăreia e o armă de luptă.

Dar pe când proletariatul, clasă revoluționară, prezintă ideologia sa ca ceea ce este, mărturisind care-i sunt izvoarele inspirației, clasa stăpânitoare își prezintă ideologia înveșmântată în pretenția de a fi mai presus de orice interes de clasă, ca expresie a unui adevăr etern. De aceea oriunde vom întâlni o concepție socială cu pretenția de a se da drept expresie a „științei pure”, vom afla indiciul că ne aflăm în fața unei ideologii a claselor stăpânitoare.

Analiza adevăratelor izvoare de inspirație ale cercetătorului va dovedi ușor netemeinicia pretenției sale de a sta, nepărtinitor, deasupra intereselor de clasă. „Știința” d-lui Zeletin, care se dă drept „mijloc de cunoaștere”, și neagă că ar fi „armă de atac”, dă deci, din punct de vedere proletar, din capul locului, de bănuat. Vom vedea îndată cât de întemeiată e prezumția aceasta.

Dar de pe acum, înainte de a cerceta miezul lucrării sale, putem afirma că ideea pe care o are despre știința socială, e incompatibilă cu marxismul. Învinuirea adusă întregii culturi românești de a fi prefăcut spiritul istoric într-o armă de luptă, în loc să-l folosească pentru a cerceta și înțelege evoluția realității sociale, putea veni de oriunde, numai din tabăra marxistă *nu*. Căci, după aceasta, cultura românească ca și oricare altă cultură a unei societăți, cuprinzând în sânul ei clase antagonice – *nu putea fi altfel*.

b) D-l Zeletin și marxismul

Am văzut în capitolele trecute câteva dintre deosebirile fundamentale care există între concepția d-lui Zeletin și aceea a marxismului. S-ar putea crede, însă, că părerile care îl deosebesc de noi, contrazicând unele puncte ale teoriei marxiste, ar putea să-și găsească locul în *cadrul acesteia*. Nu se prezintă d. Zeletin însuși ca marxist? Opușând, de pildă, țărănismului concepția sa, d. Zeletin își intitulează răspunsul „Țărănism și Marxism”³⁹⁸. Ba, pe alocurea, d-sa pare a se considera de-a dreptul socialist. Cum este atunci când arată necesitatea ca industria să absoarbă prisosurile populației sătești și adaugă că „astfel se petrece în statele cu o mișcare normală a populației, *pe cât se poate vorbi de normal în cadrul unei societăți burgheze*”³⁹⁹.

Totuși părerile d-lui Zeletin, cercetate în capitolele precedente, nu sunt simple erezii în cadrul marxismului, ci se dovedesc, prin tendința lor comună, de-a dreptul potrivnice ideii călăuzitoare a operei lui Marx.

Iată cum prezintă Kautsky, într-o lucrare de popularizare a „Capitalului”, scopul urmărit de Marx în opera sa de căpetenie:

„Ceea ce și-a propus Marx să cerceteze în „Capitalul”, a fost *modul capitalist de producere*, care e cel dominant azi. El nu se ocupă în lucrarea sa cu *legile naturale*, care stau la baza producției: cercetarea acestora este un obiect al mecanicii și al chimiei iar nu al economiei politice. Pe de altă parte el nu urmărește cercetarea formelor producției, care sunt comune tuturor popoarelor, căci o asemenea cercetare nu poate produce decât banalități, ca de-o pildă afirmația că pentru a produce, omul are totdeauna nevoie de unelte, pământ și alimente. Marx

³⁹⁸ *Arhiva*, anul V, nr. 1-2, 1924.

³⁹⁹ *op. cit.*, pag. 214, cursivele sunt ale noastre.

cercetează dimpotrivă legile de dezvoltare ale unei anumite forme a producției sociale, care e caracteristică unei anumite epoci (ultimelor veacuri) și anumitor națiuni (celor europene sau celor care își trag obârșia din Europa...). Acest mod de producere, care domină azi, cel capitalist... e strict deosebit de alte moduri de producere, d. p. de cel feudal, care a domnit în Europa în evul mediu sau de cel comunist, primitiv, cum îl aflăm în pragul dezvoltării tuturor popoarelor⁴⁰⁰.

Marx urmărește deci a arăta care sunt caracterele, legile speciale ale capitalismului, elementele care îl deosebesc de formele sociale anterioare. Și intenția e evidentă: cu cât societatea actuală apare mai limpede ca o organizație socială deosebită de cele trecute, cu atât mai clar va reieși că ea nu-i decât o fază trecătoare menită să dispară ca și fazele care au precedat-o. A hotărâni societatea capitalistă în începuturile ei, înseamnă a o limita și în dezvoltarea ei viitoare, a-i vesti sfârșitul inevitabil.

Care este însă tendința generală, comună tuturor greșelilor d-lui Zeletin ? Aceea de a prezenta capitalismul ca o alcătuire socială existând dintotdeauna. În loc să scoată în evidență ceea ce deosebește capitalismul de societățile anterioare, d-sa estompează ceea ce îi e specific și-l cufundă într-un tot omogen cu întreaga dezvoltare socială premergătoare.

„Fazele“ capitalismului, care ar începe odată cu ivirea capitalului comercial și uzurar, strămută zorile capitalismului pe vremea publicanilor romani. „Identitatea“ dezvoltării capitaliste a Răsăritului cu aceea a Apusului, afirmația că toate statele moderne s-au dezvoltat sub înrăurirea unor societăți capitaliste din afară, înseamnă a admite un capitalism preexistent, dat de-a pururea. A afirma că gospodăria bănescă ar începe odată cu capitalismul înseamnă a afla leagănul acesteia cu veacuri înainte de secolul lui Pericle. „Societatea agrară“ fixează nașterea capitalismului la ivirea plugăriei sau la „revoluționarea“ acesteia. Definind burghezia ca o clasă „mănuind valori de schimb, d. Zeletin anexează capitalismului, după cum am văzut, toată dezvoltarea omenească de la omul caverelor încoace.

Tendința aceasta generală a operei d-lui Zeletin e o dovadă peremptorie că d-sa nu a pătruns spiritul marxismului, că ideea centrală a acestuia, noțiunea de evoluție socială, i-a rămas cu totul străină. Nu la Marx, ci la economiștii vulgari, purtători de cuvânt ai intereselor claselor stăpânitoare, vom regăsi străduința aceasta de-a șterge ceea ce e caracteristic capitalismului, de-a prezenta orânduirea actuală ca „naturală“, deosebită de cele precedente numai prin elemente secundare. Toată critica mușcătoare a lui Marx n-a putut face ca știința oficială să înțeleagă că în epoca robiei și cea a salariatului, oricare ar fi asemănările,

400 Karl Marx, *Oekonomische Lehren*, Stuttgart, 1912, pag. 3-4.

există deosebiri fundamentale. Aproape toate manualele de drept roman mai prezintă și azi „capitalismul” antic și pe cel modern, ca fenomene care nu se deosebesc decât cel mult prin gradul lor de dezvoltare⁴⁰¹. Noțiunile fundamentale ale economiei politice burgheze mai sunt și azi „nevoile”, „serviciile”, „bunurile” și „utilitatea”, care caracterizează capitalismul, după cum clima. Solul, flora, fauna și forțele naturale sunt elementele, care intră în joc pentru a tălmăci viața economică modernă. Că utilitatea, solul și restul acestui cortegiu de noțiuni „economice” se potrivesc tot atât de bine producției Bușimanului, ca și celei a unui Ford, că astfel ne împiedică să vedem deosebirea dintre ele, e secundar. Neînsemnat e de asemenea și faptul că pe același sol, în aceleași condiții naturale, s-au perindat d. p. producția vânătorului primitiv, a agricultorului comunist, a stăpânului de robi, a baronului de șerbi, iar astăzi stăpânește magnatul industrial. La ce să te oprești asupra deosebirilor de „grad”, când fondul comun al tuturor acestor „faze” e „nevoia”, menită a fi satisfăcută prin „bunuri” și „servicii”, care se vor schimba între ele în raport cu „utilitatea”.

Sau definiția burgheză a capitalului: „totalul bunurilor al căror proprietar e o persoană”. Deci arcul și săgeata sălbatecului e capital ca și uzina modernă. S-ar putea obiecta că definiția aceasta păcătuiește prin faptul că nu face să reiasă deosebirea dintre diferitele epoci istorice. Dar ea are alt avantaj: e în plină concordanță cu „regulile legislației fiscale”, care preia impozitul pe capital după „totalul bunurilor” (P. Rebound). Tot atât de ingenioasă e d. p. claiificația care distinge între „bogății” și nu le consideră pe toate drept capital, ci exclude pământul, bogățiile naturale și bunurile de consumație. Capitalul e numai unealta productivă (Gide). Deci bumerangul negrului australian de pildă. Dar dacă bumerangul devine astfel „capital”, moșia landlordului englez e exclusă dintre capitaluri, căci nu e un produs al muncii omenești.

401 Cf. d. p. E. Perrot, cursul de drept roman pe anul 1924/25, Recueil Sirey, 1925, pag. 35: „Desvoltarea economică a lumii antice în cursul acestei perioade (acea a dreptului clasic Ș. V.) oferă analogii izbitoare cu acea a lumii moderne. Producțiunea bogățiilor, circulația, repartitia au un caracter capitalist pronunțat... Deosebirile care se pot releva constau mai puțin în esență decât în gradul desvoltării și se explică prin extrema inferioritate a uneltelor de care dispuneau cei vechi... Există o economie capitalistă cu aproape toate caracterele actuale fundamentale... concentrare de capitaluri, de pământ, mână de lucru servilă, atâția bani încât o mare întreprindere financiară va putea consimți unui stat din Asia Mică un împrumut de 750 milioane franci aur”. Perrot, după atâtea asemănări găsește și o deosebire: „Se pare”, spune d-sa, „că scontul efectelor de comerț n-ar fi fost practicat...” O singură deosebire scapă d-lui profesor: că economia antică se întemeia pe munca robilor iar cea modernă pe acea a salariaților. Dar d-sa nu știa, ca d. Zeletin, că ceea ce interesează pe sociolog și economist pentru a determina caracterul unei societăți e raportul „între clasele sociale”, între proprietari mijloacelor de producție și muncitorii direcți, că una e societatea în care aceștia sunt simple obiecte de proprietate, ca și plugul, iar alta cea în care muncitorul direct e juridicește stăpân al puterii sale de muncă.

La economia vulgară, cu toate banalitățile acestea, pe care le-a denunțat Marx, trebuie căutată o înrăurire a concepției d-lui Zeletin, care ca și aceștia caută un „punct de sprijin, nu pentru a ridica lumea, ci pentru a-i opri mersul”⁴⁰². Metoda e aceeași pe care o critică Marx și constă în a „strânge într-un fascicol fenomene analoage, dar fundamental deosebite, ale modurilor anterioare de producție”⁴⁰³. Și nu e nici una dintre platitudinile „științei” burgheze, criticată în opera lui Marx, pe care să n-o regăsim la d. Zeletin.

D. Zeletin *identifică producția de mărfuri cu producția capitalistă de mărfuri...*⁴⁰⁴ ca și A. Smith, confirmând astfel, din nou, afirmația lui Marx că incoerența acestuia „mai dănuiește și azi, iar dogma sa mai e literă de evanghelie pentru economia politică drept credincioasă”.

Dar dacă d. Zeletin are comun cu economia vulgară străduința de-a prezenta societatea actuală în așa fel, încât cititorul s-o confunde cu modurile anterioare de producție, d-sa mai adaugă o trăsătură specială. De la Marx încoace ideologia proletariatului s-a răspândit în toate straturile populației, anumite idei ale marxismului au ajuns să pătrundă până și în tabăra adversă. Ideea că dezvoltarea capitalismului va aduce în mod necesar cu sine cucerirea puterii în stat de către proletariet, că progresul economic duce spre socialism, e dintre acestea. O bună parte a sociologilor burghezi nu mai contestă necesitatea biruinței viitoare a clasei muncitoare, ci se mărginește să afirme că viitorul acesta e încă foarte îndepărtat. Potrivit situației speciale a României, d. Zeletin exagerează trăsătura aceasta până la grotesc. Identificând dezvoltarea Răsăritului cu cea a Apusului, d-sa ne prescrie trecerea prin toate fazele acestuia. Dar pentru a câștiga un răgaz cât mai îndelungat, pentru a amâna cât mai mult biruința socialismului în România, d-sa descoperă un mijloc ingenios: *identifică prezentul românesc cu trecutul occidental*. De aici afirmațiile, repetate, că problemele noastre actuale corespund aidoma celor ale veacurilor trecute de aiurea. Acesta e înțelesul ascuns al *mercantilismului* românesc. Iar pentru a chezași dezvoltarea autonomă a României, pentru a asigura oligarhiei o dominație ferită de înrăuririle subversive ale Apusului înaintat, d-sa, printr-o ingenioasă intervenție de chirurgie socială, desparte țara românească de trupul capitalismului mondial și o transformă într-un organism neatârnat. Acesta e rostul „României închise”. Astfel aruncând societatea românească spre trecut, izolând-o pe piața mondială, d. Zeletin asigură și de aici încolo oligarhiei noastre veacuri de domnie nesupărată.

Toate aceste tendințe sunt, pentru observatorul atent, indicații prețioase, că d-lui Zeletin - oricât se va fi străduit d-sa în mod subiectiv

402 Marx, *Capitalul*, vol. I, cap. IX.

403 *Ibid.*, cap. XXIII, IV.

404 *Ibid.*, vol. II, cap. XIX, II.

să plutească deasupra intereselor de clasă - alcătuiesc prin concluziile lor necesare, o armă de atac. Încercarea d-sale de a se ridica deasupra „intereselor“ dă greș.

Interpretarea pe care d. Zeletin o dă marxismului, în anumite privințe, nu face decât să confirme că obiectivitatea d-sale științifică e expresia unor interese precise de clasă.

O pildă tipică de asemenea interpretare o găsim în învinuirea adusă lui Gherea că a uitat de „postulatul maestrului său de a cerceta evoluția socială ca un *proces natural*“, atunci când a numit „monstruoasă“ reforma de la 1864.

Marx arată într-adevăr în prefața „Capitalului“ că privește formațiunea economică a societății ca un „proces natural“. De aceea, adaugă el, nu *individul* poate fi făcut „răspunzător pentru o stare al cărei produs social este“. Aceasta nu înseamnă însă altceva, decât că Marx nu privește pe individ ca factor determinant al dezvoltării sociale, ci dimpotrivă ca pe un simplu produs al acesteia. De aceea atacurile sale contra capitalismului sau ale proprietarului funciar nu se îndreaptă împotriva indivizilor „decât în măsura în care sunt personificarea categoriilor sociale, reprezentanții anumitor raporturi de clasă, ai anumitor interese“.

Pentru a înțelege aceasta și mai bine, trebuie să ținem seama că până la Marx, numai *natura* era obiect de cercetare științifică propriu zisă, numai științele naturale operau cu legi, stabilind raporturi necesare între fenomene și excluzând orice intervenție arbitrară. În istorie, drept, etică, mai domina nestingerit arbitrarul; „ideea“ creatoare de realități, individul, mai jucau în sociologie rolul providenței. Pentru a ilustra concepția sa, după care studiul societății trebuie să urmărească, ca și cel al naturii, stabilirea de raporturi necesare, de legi, excluzând ca factor determinant liberul arbitru al individului, Marx întrebuintează terminologia uzitată în fizică sau chimie și spune că privește dezvoltarea socială ca un *proces natural*.

Întrucât a păcătuit Gherea împotriva „postulatului“ lui Marx, aplicând epitetul de „monstruoasă“ spoliatiunii din 1864 ? Era oare reforma cu pricina un *individ*, pe care l-ar fi făcut răspunzător Gherea de relele ce decurgeau din ea pentru țărănime ? Nicidecum. Dar d. Zeletin trage neașteptata concluzie că unde e „proces natural“ epitetul nu are ce căuta. Și aici se înșală, căci, după cum am văzut, între studiul naturii și cel al societății există o deosebire. Revolta etică, „epitetul“ nu are ce căuta în fața elementelor naturii, dar se ivește în mod inevitabil, când e vorba de un fenomen social.

Dovada cea mai bună că Gherea nu a uitat de nici un postulat al maestrului său, e că acesta a uzat de același mijloc. Lăsând deoparte lucrările sale secundare și mărginindu-ne la opera sa de căpetenie, scrisă

în plină maturitate, vom găsi „epitete“ și accente de revoltă la fiecare prilej. Nimeni nu a arătat cu mai multă putere decât Marx necesitatea istorică a ivirii capitalismului. Aceasta nu-l împiedică să afirme că regimul actual se naște „picurând de murdărie și sânge“.⁴⁰⁵ Exproprierea maselor e o condiție sine qua non a dezvoltării capitaliste, dar aceasta nu împiedică pe Marx să arate că ea se petrece cu „un vandalism neîndurător“, că pasiunile care o determină sunt „cele mai infame, cele mai ignobile, cele mai meschine“.⁴⁰⁶ „Istoria acestei exproprieri e înscrisă cu litere de sânge și de foc în analele omenirii“. În același loc⁴⁰⁷ ni se vorbește de „infamiile“, care alcătuiesc temelia averilor venețiene, iar capitalul englez, investit în Statele Unite, nu-i decât „rezultatul capitalizării sângelui copiilor“, care se sting în uzinele britanicilor. Munca femeilor și a copiilor în fabrici e un fenomen capitalist inevitabil. Totuși întregul capitol în care Marx analizează munca lor, nu e, de la un capăt la celălalt, decât un strigăt de revoltă. Divizionarea muncii e un factor neîntrecut de progres, a cărui însemnătate pentru capitalism am văzut-o într-un capitol precedent. Aceasta nu împiedică pe Marx să se revolte împotriva urmărilor ei și să se afirme, după Urquhart, că „a subîmpărți un om înseamnă a-l executa, dacă a meritat pedeapsa cu moartea, înseamnă a-l asasina dacă nu o merită. Subdiviziunea muncii înseamnă asasinarea unui popor“.⁴⁰⁸ Mașinismul e legat în mod indiscutabil de capitalism. Marx afirmă, totuși, că „istoria universală nu oferă spectacol mai îngrozitor decât ruina înceată“ a țesătorilor englezi, concurați de mașină.⁴⁰⁹

Ateliere londoneze erau insalubre, Marx socotea că ele „depășesc ca oroare tot ce au putut imagina romancierii“.⁴¹⁰ Dar ca o culme, epitetele de „îngrozitor“ și „oroare“ nu-i ajung maestrului. Spre a caracteriza situația proletariatului, care e nevoit să schimbe mereu felul lucrului său, Marx nu găsește ceva mai bun decât să afirme că situația aceasta e... „monstruoasă“.⁴¹¹ Și ceea ce e mai grav în această nesocotire a propriului său „postulat“, e că abia câteva rânduri mai sus, afirmase, singur, că schimbările acestea sunt urmarea unei tendințe capitaliste, care operează cu „oarbă putere distructivă a unei legi naturale“.

Aplicarea de epitete unor „fapte sociale existente“ nu pare deci a fi o dovadă peremptorie de lèse-marxism. Dacă marxismul nu exclude aprecierea, s-ar putea crede că, cel puțin, zeletinismul o condamnă. Răsfoind însă volumul d-lui Zeletin vom vedea că d-sa nu-și respectă propriul postulat.

405 Cit. la Zeletin, pag. 147.

406 Vol. I, cap. XXIV, VII.

407 Vol. I, acumularea primitivă.

408 Vol. I, cap. XII, V.

409 Vol. I, cap. XVIII.

410 Vol. I, cap. XIII, VIII, c.

411 Vol. I, cap. XIII, IX.

Astfel în vedere faptul că Anglia a fost o bucată de vreme purtătoarea înrâuririi capitaliste la noi, d. Zeletin ne îndeamnă să-i păstrăm „recunoștință pioasă”.⁴¹² Meseriașii din România au avut de suferit concurența pustiitoare a capitalismului din afară și au fost ruinați. D. Zeletin ne vorbește de „procesul treptat al acestei tragedii”.⁴¹³ Industria casnică a țărănimii suferă și ea de pe urma acestei concurențe, care sapă „o rană adâncă”⁴¹⁴ în organismul nostru social; ba după prima versiune, aceasta era chiar „cea mai adâncă rană”.⁴¹⁵ D. Zeletin nu „apreciază” numai, ci și nuanțează aprecierea, după cum o dovedesc corecturile făcute. Astfel dacă, după „Arhiva”, burghezia românească și-a îndeplinit misiunea istorică „într-un mod care va face admirațiile vremurilor viitoare”⁴¹⁶ în volum d. Zeletin se mulțumește cu admirația la singular⁴¹⁷. Cu toate că ne înfățișează inexorabila necesitate a tocmelilor agricole, d. Zeletin găsește că acestea sunt „de tristă amintire”⁴¹⁸.

Arătând înrâurirea funestă pe care a avut-o asupra Principatelor strămutarea drumurilor de negoț de pe meleagurile noastre spre Apus, d. Zeletin arată că țările românești se îndreptau spre un sfârșit „tragic”.⁴¹⁹ Și culmea e că nu numai decadența țării sale, ci și cea a poporului turc îi apare „tragică”.⁴²⁰ În altă parte, d. Zeletin de vorbește de „cel mai groaznic episod”⁴²¹ din istoria expansiunii economice britanice. Birocrația, care și ea e un fenomen social pe care, după d. Zeletin, România nu-l poate evita, a atins „proporții grotești”.⁴²² Până și procesul „de dizolvare a lumii vechi și zămislire a celei nouă”, a cărui cercetare alcătuiește țința principală a studiilor d-lui Zeletin, e calificat drept „dramatic”.⁴²³ Ba, ce e mai grav, în chiar fraza în care aduce lui Gherea învinuirea de-a fi întrebuințat epitetul de „monstruos”, îl întrebuințează și d-sa. Căci, nu spune d. Zeletin, „epitetul mosntruos” nu revine edificiului nostru social, ci metodei pe care el i-o aplică cu pretenția de-a fi considerată drept „marxistă”.⁴²⁴ Așadar, dacă „aprecierea” e o caracteristică a „reacțiunii”, d. Zeletin poate lua loc în galeria tuturor acelor, care au ilustrat-o și n-au cunoscut decât poza științifică. În realitate, aprecierea, departe de-a exclude caracterul științific al cercetării,

412 Zeletin, *op.cit.*, pag. 114.

413 Zeletin, *op.cit.*, pag. 106.

414 Zeletin, *op.cit.*, pag. 106.

415 *Arhiva*, anul III, nr. 4, pag. 424.

416 *Arhiva*, anul IV, nr. 2, pag. 186.

417 Zeletin, *op.cit.*, pag. 233.

418 Zeletin, *op.cit.*, pag. 170.

419 Zeletin, *op.cit.*, pag. 42.

420 Zeletin, *op. cit.*, pag. 102.

421 Zeletin, *op. cit.*, pag. 64.

422 Zeletin, *op. cit.*, pag. 144.

423 *Arhiva*, anul III, nr. 2-3, pag. 239.

424 Zeletin, *op. cit.*, pag. 99, sfârșitul notei 2 din pagina precedentă.

e un element indispensabil al acesteia, după cum vom vedea-o mai încolo. Dar dacă nu putem trage nici o încheiere asupra valorii științifice a operei d-lui Zeletin din faptul că și d-sa apreciază, putem în schimb trage concluzii asupra *felului* cum apreciază. Spre deosebire de Gherea, d-sa apreciază din punctul de vedere al intereselor clasei stăpânitoare. Gherea se revoltă în fața deznădăjduitei stări pe care neoiobăgia, prăpastia dintre starea de drept și cea de fapt, o creează țărănimii, păturii celei mai numeroase a populației românești. Întreaga-i inteligență și știință sunt puse în slujba luptei pentru înlăturarea acestui monstruos regim. Idealul lui Gherea e dezrobirea țăranului, transformarea acestuia în gospodar îndestulat și în cetățean conștient de drepturile lui. „Neoiobăgia”, încercarea de-a explica adevăratele pricini ale mizeriei rurale la noi, nu a avut alt rost.

D. Zeletin ne înfățișează și d-sa pricinile tragediei țărănești. Dar, pe cât de cald apărător al țărănimii apare Gherea, pe atât de partizan al profitorilor obijduirii și exploatării neoiobage e istoriograful „burgheziei”. Aceasta apare evidentă, atunci când, de pildă, afirmând, ca și Gherea, că rezolvarea definitivă a problemei agrare n-o poate aduce decât industrializarea țării, d. Zeletin exprimă brutala ideologie a latifundișilor oligarhici:

„Până atunci, țăranul liber trebuie să rabde de foame...”⁴²⁵

Acest fatalism reprezintă și el o trăsătură caracteristică a concepției d-lui Zeletin și duce la o adevărată apologie a oricărui fenomen *existent*. Ceea ce există, trebuia să existe și trebuia neapărat existe așa cum există. A te atinge, fie numai cu o floare, de starea actuală, înseamnă a comite, după d. Zeletin, cea mai grozavă erezie științifică.

De altfel, dacă d-sa tăgăduiește lui Gherea dreptul de-a fi privit ca marxist, o face pentru că acesta s-a abătut de la respectul cuvenit „unor fapte sociale *existente*”, care nu cer critică, ci explicare. D. Zeletin nu-și unește vocea „cu acest cor de critică socială”, căci după d-sa „în materie socială, ca în orice alt ținut al cercetării științifice, nu e vorba de a critica, ci de-a înregistra fenomenele ca fapte existente”.⁴²⁶ Am văzut mai sus că e inutil să discutăm dacă dictatura oligarhiei e „bună sau rea”. Zădărnicia aceasta rezultă din faptul că oligarhia „stă dincolo de asemenea calificative: *ea este*”.⁴²⁷

D. Zeletin uită, însă, că marxismul nu-i decât expresia teoretică a răzvrătirii împotriva orânduirii existente. Marxismul nu-i o închinare în fața „faptului existent” și, în măsura în care încearcă să pătrundă legile de dezvoltare prezentate, o face pentru a pregăti viitorul, pentru a ajuta

425 *Arhiva*, anul IV, nr. 1, pag 50.

426 Zeletin, *op. cit.*, pag. 182, sublinierile sunt ale noastre.

427 Zeletin, *op. cit.*, pag. 166, sublinierile sunt ale noastre.

ca ceea ce există, să dispară. Există concepții care se închină în fața faptului existent, trăgând concluzia că ceea ce este, trebuie să fie. O regăsim în fatalismul oriental și în reacționara apologie a statului absolutist prusac a lui Hegel, dar nu la Marx. Pentru a ilustra cât îi este de străină metodei marxiste atitudinea d-lui Zeletin, să luăm câteva pilde din literatura socialistă contemporană.⁴²⁸

Marxismul consideră societatea actuală ca o fază de dezvoltare istorică necesară. Dar noțiunea de „necesitate istorică”, cu care operează socialismul științific, nu trebuie confundată cu un fatum și interpretată în sensul că evoluția socială s-ar îndeplini în afară de noi, de către o forță misterioasă, a cărei izbândă nu poate fi înlăturată. Astfel, trecerea de la feudalism la capitalism, care la un moment dat al dezvoltării a ajuns necesară, nu a avut loc pretutindeni. În „Neoioabăgia”⁴²⁹ Gherea arată cum, în toate țările, se impune necesitatea introducerii instituțiilor liberale și adaugă:

„Turcia a rămas în Europa, după instituțiile ei politice o țară absolutistă-asiatică. Cine nu știe că dacă n-a pierit de mult, o datorează rivalităților puterilor, care nu se înțeleg asupra împărțelii ? Și cu toată această rivalitate ea a fost, totuși, îmbucățită și, lucru caracteristic, când după întrevvedere de la Reval s-a văzut limpede sfârșitul Turciei, junii turci tot instituțiile liberalo-burgheze le-au introdus ca să mai scape ce se poate scăpa din viața Turciei. Vor reuși oare ? Cine știe ! Eu, personal, mă îndoiesc. E și prea târziu.

„Nu 'nvie morții, e'n zadar, copile !”

Iar într-o notă, în josul paginii, Gherea adaugă:

„Turcia musulmană, cu civilizația ei înapoiată, stăpânind popoare creștine cu o civilizație mai înaintată – și aceasta în Europa – e o absurditate și logică, și sociologică. Se înțelege că dacă Turcia ar fi știut încă de acum o jumătate de secol, să-și introducă instituțiile europene și să trăiască pe baza lor, dezvoltarea ei, ca stat federativ balcanic, ar fi luat altă față”. Avem deci o pildă din care reiese că trecerea la formele de viață liberalo-burgheze, deși necesară, nu a avut loc pretutindeni.

Engles, analizând tendințele de dezvoltare ale capitalismului, trăge încheierea că la un moment dat al evoluției acestuia, nu mai există altă ieșire decât, fie trecerea la socialism, fie recăderea în barbarie. El admite deci puțința ca cele întâmplate în Turcia să se repete aiurea. E drept că pe o anumită treaptă de dezvoltare a capitalismului, trecerea la socialism ajunge nu numai posibilă, ci și istoricește necesară. Toate condițiile

⁴²⁸ Pasajul care urmează este extras dintr-o lucrare încheiată în primăvara anului 1922 (*Din teoria și practica Socialismului român*) care, din motive independente de voința subsemnatului, n-a apărut încă.

⁴²⁹ Ediția II, pag. 47.

materiale pentru producția socialistă sunt date. Cu toate acestea, trecerea la socialism poate să nu aibă loc, dacă lipsește un proletariat suficient de puternic și de matur pentru a realiza transformarea. Ipoteza lui Engles, a recăderii în barbarie, nu este deci o simplă figură de stil: trecerea societății pe o treaptă superioară este posibilă, dar nu inevitabilă; în anumite împrejurări, în locul progresului poate interveni decăderea.

Am luat ca pildă o transformare adâncă, o revoluție socială, care, la un moment dat, devine imperios necesară și care, dacă nu reușește să se impună, duce la decăderea socială. Cu toate acestea am văzut că nici într-un asemenea caz, „necesitatea istorică” nu implică o dezvoltare ineluctabilă. Cu atât mai numeroase sunt cazurile de-o însemnată istorică mai redusă, când evoluția a fost abătută din matca ei.

Atfel Kautsky, arătând ruina la care ajunsese Franța de pe urma războaielor lui Ludovic al XIV-lea, face următoarea reflecție:

„Ultimul său război, războiul pentru succesiunea Spaniei, care a durat din 1701 până la 1714 și s-a încheiat fără succes pentru Franța, *ar fi adus o revoluție, dacă ar fi existat o clasă revoluționară puternică...* Poporul francez mai trebuia să facă experiențe amare cu urmașii „Regelui Soare” înainte de-a lua soarta sa în mâini în cursul revoluției cele mari”.⁴³⁰

Iar Vandervelde vorbind de mișcare de dezrobire a șerbilor din Franța, care începe de prin veacul al XI-lea și al XII-lea și coincide cu mișcarea de eliberare a comunelor urbane, face următoarea observație:

„Dacă mișcarea comunelor s-ar fi asociat cu mișcarea țăranilor, dacă jacqueria nu ar fi fost independentă față de insurecțiile urbane, este probabil ca revoluția, care trebuia să izbucnească în veacul al XVIII-lea, ar fi triumfat cu mult mai devreme”.⁴³¹

Atât Kautsky, cât și Vandervelde socot că marea revoluție franceză ar fi putut izbucni cu mult înainte de 1789.

Luând ca pildă războiul mondial și marea revoluție rusă vom regăsi și aici, la scriitorii marxiști, ipoteza că desfășurarea evenimentelor ar fi putut lua cu totul altă întorsătură. Astfel Roza Luxemburg, considerând înăsprirea luptelor de clasă din Rusia, după perioada de pasivitate, care urmează revoluției din 1905, ajunge la următoarea încheiere:

„.....revoluția era în marș... Încă câteva luni și ea sosea sigur cu flamurile fâlfâietoare. Încă câțiva ani și ea ar fi fost, poate, în stare să reducă țarismul la asemenea neputință, încât nu ar mai fi fost în stare să participe la plănuitul dans imperialist al tuturor statelor. Astfel ar fi fost poate schimbată întreaga constelație politică mondială și încurcate toate socotelile imperialismului”...⁴³²

430 Kautsky, *Terrorismus u. Kommunismus*, Berlin 1919, pag. 16.

431 Vandervelde, *Socialismul și agricultura*, trad. românească, București, 1922, pag. 34.

432 Rosa Luxemburg, *Die Krise der Sozialdemokratie (Iuniusbroschüre)*, pag. 62.

Așadar progresele revoluției ruse, pe care Roza Luxemburg o vedea apropiindu-se în 1914, ar fi putut – după ea – să împiedice izbucnirea războiului mondial.

Otto Bauer, cercetând evoluția Rusiei în anii care au precedat izbucnirea războiului, ajunge la altă încheiere. El arată cum reforma agrară a lui Stolypin, tinzând să creeze o pătură țărănească conservatoare, ca sprijin al burgheziei împotriva proletariatului, făcea mari progrese: în șase ani, de la 1907 la 1912 se creaseră 827.305 gospodării țărănești cu mai bine de 84 milioane desiatine de pământ, primit în proprietate privată din solul mirului. Față de această dezvoltare rapidă, care prefăcuse 15% din bunurile mirului în proprietate privată, Bauer scrie:

„Reforma agrară a contrarevoluției ar fi putut să-și atingă scopul și să creeze în statul rusesc o lăcrămie chiabură, conservatoare, dacă istoria i-ar fi lăsat timpul necesar. Dar timpul acesta nu i-a fost dat. Înainte ca țelul să fie atins, izbucni războiul care puse capăt progreselor reformei“.⁴³³

Spre deosebire de Roza Luxemburg, Otto Bauer consideră că războiul a întrerupt în Rusia o dezvoltare, care ar fi putut înlătura revoluția. Aici nu interesează care dintre aceste păreri corespunde dezvoltării reale a Rusiei din 1914, ci numai atitudinea marxismului față de „faptul existent“. Unul socoate că se putea evita războiul mondial, celălalt admite ipoteza că izbucnirea revoluției ruse putea fi zădărnicită. D. Zeletin trece în schimb nepăsător față de asemenea probleme și, închinându-se în fața dezvoltării românești din ultima jumătate de veac, consideră, de pildă, că reforma agrară de la 1864 nu putea lua altă înfățișare decât aceea pe care i-au dat-o autorii ei. De aceea d-sa se ridică, criticând pe toți aceia, care și-au închipuit că „această operă ar fi putut fi îndeplinită într-un mod mult mai fericit“.⁴³⁴ Fatalismul concepției d-sale apare aici în toată limpezimea sa. „Nu cunoaștem un cercetător al chestiunii agrare“, ne spune d-sa, „care ar fi cercetat să răstoarne această ciudată metodă, de-a căuta într-o lege pricinile unor convulsii sociale“.⁴³⁵ În primul rând ar fi de observat că „anul 1864“, care după Gherea, „poartă în sânul său anul teribil 1907“, nu este o lege, ci rezepeintă o adevărată revoluție socială, care a prefăcut din adâncuri raporturile între cele mai de seamă clase ale societății românești. D. Zeletin știe aceasta, căci ne spune singur că anul 1864 rezepeintă momentul când „vechiul regim primește lovitura hotărâtoare prin împrorietărirea țaranilor“.⁴³⁶

Dar și în afară de aceste considerente d. Zeletin uită că „legea“ cu pricina e opera unor oameni. Ca atare, ea este supusă greșelii și

433 O. Bauer, *Bolschewismus oder Sozialdemokratie ?* Wien, 1920, pag. 29.

434 Zeletin, *op. cit.*, pag. 183.

435 Zeletin, *op. cit.*, pag. 185, nota 1.

436 Zeletin, *op. cit.*, pag. 69.

succeptibilă de critică. Dacă în ultimă instanță conținutul legii era hotărât de factori obiectivi, textul legii era opera unor indivizi și elementele ei erau atât de puțin determinate în mod fatal, încât, după cum o știe orice cunoscător al împrejurărilor din acea perioadă, au existat diferite proiecte și nu a lipsit decât foarte puțin pentru ca reforma să aibă loc în alte forme decât acelea care au prezidat în realitate împroprietărirea din '64. Dar fatalismul acesta apare aproape inexplicabil atunci când d. Zeletin nu se mai mulțumește să considere legea împroprietării fatală până și în articolele ei, ci ne mai și asigură cu seninătate că „*nu schimbă nimic în situația țărănimii, dacă parcelarea moșiilor s-a făcut acum, ori dacă s-ar fi făcut la 1864*”.⁴³⁷

Lipsa de temei a acestei concepții parnasiene apare evidentă din chiar afirmațiile d-lui Zeletin, căci deși d-sa afirmă, după cum am văzut, că e indiferent dacă parcelarea totală a moșiilor s-a făcut după război sau ar fi avut loc la 1864, tot d-sa recunoaște că abia reforma radicală postbelică aduce lichidarea vechiului regim agrar. „De acum vechile raporturi de atârnare a țăranului de proprietar trebuie să dispară, fiindcă li s-a surpat baza economică: marea proprietate”.⁴³⁸

D-sa recunoaște că baza economică a atârării țărănești de boier e marea proprietate, recunoaște deci implicit că abia desființarea acesteia a surpat bazele regimului nostru neoibag. Oricât credit am acorda spuselor d-lui Zeletin, trebuie să mărturisim că nu este indiferent, dacă în loc ca lichidarea marii proprietăți să fi avut loc în 1918, ea se petrecea cu o jumătate veac mai înainte și ne scutea de cea mai dureroasă dintre anomaliiile societății românești moderne.

De n-ar fi decât faptul că s-ar fi evitat statului românesc mai bine de jumătate de veac de foamă și obscurantism – și tot ar fi ceva. Dar pentru a putea percepe asemenea nuanțe, d-sa ar fi trebuit să vadă în tragedia noastră rurală mai mult decât „*cântul* bine cunoscut despre soarta țărănimii”⁴³⁹, iar în semenii săi de la sate altceva decât „*turme de iobagi*”.⁴⁴⁰

În acest caz, fatalismul d-lui Zeletin ar fi devenit de prisos, căci rostul adânc, deși ascuns al acestuia e să facă plauzibilă concluzia studiilor sale agrare, care culminează în afirmația că politica oligarhiei „*nu are nici o parte din vină*”⁴⁴¹ în dezlănțuirea crizei noastre rurale.

c) D. Zeletin și știința nepreconcepută

Până aici n-am imputat d-lui Zeletin decât greșeli, care apar ca atare din punctul de vedere al marxismului. Dar valoarea operei d-sale merită

437 Zeletin, *op. cit.*, pag. 188.

438 Zeletin, *op. cit.*, pag. 212.

439 Zeletin, *op. cit.*, pag. 224.

440 *Arhiva*, anul III, nr. 2-3, pag. 240.

441 Zeletin, *op. cit.*, pag. 214.

să fie cercetată și din punctul de vedere al științei *tout court*. Pentru a face aceasta să luăm ca punct de plecare păreriile metematicianului Henri Poincaré. Matematicile fiind un domeniu al științei, asupra căreia interesele de clasă nu pot avea nici o înrâurire, vom avea de astfel un criteriu obiectiv.

În primul rând, aflăm de la Poincaré că știința constă în găsirea *raporturilor* necesare între fenomene, căci ceea ce poate atinge știința „nu sunt lucrurile înșile, cum o cred dogmațiștii naivi, ci numai raporturile între lucruri; în afara acestor raporturi nu există realitate cunosctibilă”.⁴⁴²

Definiția d-lui Zeletin, după care „știința nu judecă, ci constată” păcătuiește prin faptul că nu ține seama că, din punct de vedere filozofic, „constatarea” e o judecată. Cât element subiectiv intră în „constatare”, câtă apreciațiune cuprinde aceasta, am văzut-o în cursul capitolelor precedente: d. Zeletin „constată” existența unui mercantilism român, inexistent unei contraziceri între starea de drept și starea de fapt la noi, existența „autarchiei” într-o țară cu mare dezvoltare industrială și multe altele. Noi am avut prilejul să „constatăm” că existentul d-sale e adesea inexistent și viceversa, ceea ce denotă că constatarea cuprinde, adesea în mod inconștient, o apreciere.

Dar și în măsura în care costatarea e un element indispensabil al științei ea nu-i decât o condiție prealabilă a acesteia. Și junimiștii și liberalii și socialiștii au constatat existența unei suprastructuri liberalo-burgeze la noi. Valoarea științifică relativă a concepțiilor lor nu stă în constatarea aceasta, ci în raportul necesar descoperit de către fiecare dintre aceste curente între suprastructura noastră existentă și fenomenul căruia aceasta își datorează ivirea. Unii l-au văzut în spiritul de imitație al bonjuriștilor, alții în înrâurirea capitalismului apusean, unii în voința arbitrară a indivizilor, alții în determinarea economică.

Pentru a aprecia valoarea științifică a tuturor acestor concepții, nu trebuie să cercetăm materialul cantitativ de care s-a folosit fiecare în elaborarea ipotezei sale, ci măsura în care concluzia la care a ajuns apare în concordanță cu faptele. De aceea obligația elementară pe care o impune d. Zeletin oricărui critic al său și anume „acea de a aduce... cel puțin tot atâta material documentar” pe cât a adus d-sa, nu-i nicidecum necesară. D-sa a adus, în lucrarea de care ne ocupăm, un bogat „material documentar”. Dar aceasta nu-i un merit științific. Oricine poate strânge, în câteva zile de lucru într-o bibliotecă publică, o bibliografie impunătoare asupra problemelor aduse în discuție de d. Zeletin. Valoarea operei atârână însă de felul cum a fost folosit acest material.

442 *La Science et l'Hypothèse*, introducere pag. 5.

.....Știința se face cu fapte, cum se clădește o casă din pietre; dar o acumulare de fapte e tot atât de puțin o știință, pe cât de puțin o grămadă de pietre e o casă”.⁴⁴³

Meritul științific propriu zis nu-i al *cărăușului*, care strânge materialul, ci al *arhitectului*, care construiește cu ajutorul lui. D. Zeletin pare însă uneori a pune tot prețul pe asemenea cărăușie. De pildă atunci când scoate în relief că d-sa aduce fapte istorice noi, pe când Gherea ignoră istoria.⁴⁴⁴ Lipsa aceasta și-ar avea însemnătatea, dacă faptele istorice invocate de d. Zeletin ar răsturna concluziile lui Gherea. Aceasta însă nu-i cazul, căci d. Zeletin sau menține concluzii de ale lui Gherea (mulțumindu-se să le prezinte drept ale d-sale), și atunci aportul e secundar, sau tăgăduiește vreuna din afirmațiile lui Gherea, și atunci ajunge la concluzii ca acea că nu producția, ci „circulația” e factorul determinant al evoluției noastre. Aici într-adevăr d. Zeletin descoperă raporturi noi între fenomene, dar acestea au cusurul de a sta în contradicție cu faptele.

Pentru a răsturna pe această cale concluziile la care a ajuns Gherea, d. Zeletin ar fi trebuit să ne arate care anume fapte istorice, ignorate de Gherea, sunt în contradicție cu explicațiile sale. Gherea a susținut că dezvoltarea Principatelor în veacul al XIX-lea nu se poate tălmăci decât prin cercetarea înrâuririi capitaliste din Occident. D. Zeletin arată care a fost, în această înrâurire, aportul Angliei și Franței, al Austriei și Germaniei. Ceea ce e, firește, foarte interesant, dar nu face decât să confirme lucruri spuse. Pentru a știrbi ceva din valoarea concluziilor lui Gherea, d. Zeletin ar fi trebuit să arate care sunt acele elemente ale concepției lui Gherea pe care le zdruncină materialul invocat de d-sa. A pune în loc de „Occident”, „Anglia și Germania” e o foarte meritoasă lucrare de control. Dar e o evidentă exagerare să afirmi că „o istoriografie superficială” ne-a împiedicat, până la d-sa, să recunoaștem în Anglia „pe părintele adevărat al societății noastre moderne”⁴⁴⁵. Și mai cu seamă e o nepermisă auto-preamărire, de care se face vinovat, când afirmă că „istoriografia română s-a încumetat să explice până acum nașterea societății burgheze române” numai prin curentul „sgomotos, dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă de la Paris”, și că abia d-sa „deduce plămădirea României moderne din influența economiei

443 Poincaré, *op. cit.*, pag. 168.

444 De pildă atunci când impută polemicii Gherea-Stere că „poate fi localizată pentru orice țară agricolă intrată sub influența capitalismului” și că nu-i decât „un simplu exercițiu de scrimă logică, fără nici un contact cu terenul nostru social”. Pentru ca discuția să fi avut un caracter științific, ea trebuia, după d. Zeletin, „să înceapă cu o introducere istorică”. Ar reieși de aici că concluziile Gherea-Stere sunt exacte în generalitatea lor, dar insuficient de concrete, lipsindu-le ilustrarea istorică. (*op. cit.*, pag. 237).

445 Zeletin, *op. cit.*, pag. 114.

capitaliste engleze⁴⁴⁶. Nu vorbise nimeni în special de cea „engleză“, dar de influența economiei capitaliste „apusene“ vorbise Gherea de mult și temeinic încă. Doar nu va fi voind d. Zeletin să susțină că Anglia nu se afla cuprinsă în înrâurirea „apuseană“ de care vorbește mereu Gherea.

D. Zeletin nu ține seama de un lucru însemnat și anume de faptul că Gherea nu și-a expus niciodată concepția pe larg. În „Cuvinte Uitate“ - după cum o indică și titlul - n-a făcut decât să reamintească, în treacăt, idei vechi împrăștiate în „broșuri, ziare, reviste, dintre care unele au devenit o raritate bibliografică“⁴⁴⁷.

În „Neoiobăgia“, de asemenea, el n-a făcut decât să schițeze, în trăsături generale, înrâurirea capitalismului apusean. Dar aceasta nu înseamnă nicidecum că Gherea nu cunoaște materialul istoric, cu a cărui somptuoasă etalare se fălește d. Zeletin. Magistrala schemă a dezvoltării sociale pe care ne-o dă Gherea în introducerea la „Neoiobăgia“⁴⁴⁸ e o mărturie vie a adâncii sale cunoașteri a istoriei apusene. Pentru a concentra în mai puțin de 16 pagini bogăția de idei de care dă dovadă pasajul intitulat „*Din evoluția societăților moderne*“ și a o face cu atâta precizie, e indispensabil ca autorul să fie deplin stăpân nu numai pe întreaga operă a lui Marx, ci și pe un vast material istoric. Lipsa de indicații bibliografice nu-i nicidecum o dovadă de ignoranță. În studiul său amănunțit d. Zeletin ne vorbește de o stăpânire a regelui asupra întregului pământ în epoca feudală. Cu cât mai exactă e însă lapidara schiță a lui Gherea, care ne arată cum peste feudații mici apare un stăpân mai mare, „care stăpânește regiuni întregi“. Cu cât mai precisă e indicată la el prima formă a capitalismului, *manufactura* „care înzecește, însutește, ba uneori, înmiește forțele de producere ale individului“, decât la d. Zeletin, care îi închină de zece ori atâta spațiu spre a afla o fază a „capitalismului comercial“. Cât de precisă e arătată la Gherea sarcina istorică a monarhiei absolutiste și ce departe ne aflăm de „tutela“ d-lui Zeletin cu monarhia absolută, pe care Gherea ne-o arată căutând „să acapareze... plusvaloarea națională, ca s-o împartă nu după normele capitaliste... ci după titlurile de noblete“.

Și același lucru se poate spune și despre evoluția Principatelor române. Așa scurtă cum este, schița lui Gherea cuprinde elemente istorice de-o însemnătate deosebită pe care d. Zeletin le ignoră: de pildă înrâurirea pe care a avut-o lupta pentru independență, care covârșește acțiunea politică a țării până la războiul neatârării. Și Gherea nu ne dă numai o icoană mai completă, ci și una mai exactă. Astfel departe de-a vedea ivindu-se o Românie închisă, autarcă, Gherea constată că ea „devine un membru

446 Zeletin, *op. cit.*, pag. 83.

447 *Cuvinte uitate*, pag. 252 (*Viitorul Social*, mai 1908).

448 Ed. II, pag. 15 și urm.

necesar al marelui diviziuni mondiale a muncii... nici capitalismul nu poate fără țara noastră, nici ea fără dânsul”⁴⁴⁹.

Lucrarea d-lui Zeletin nu răstoarnă nimic din ceea ce au stabilit cercetările lui Gherea. Elementele istorice pe care le aduce d-sa în dezbateri nu pot constitui un merit științific. Abia explicațiile noi pe care le-ar fi adus d-sa ar fi putut, descoperind raporturi nebănuite între formele dezvoltării noastre, să constituie un aport științific propriu. La acesta nu putea însă ajunge d. Zeletin, căci ideea centrală a cercetărilor d-sale și anume identitatea dezvoltării între Apus și România, constituia o erezie sociologică. În chimie sau fizică experiența savantului dă același rezultat, indiferent dacă laboratorul acestuia se află la Londra, Iași sau Tokio. În societate însă fenomenele nu sunt însă niciodată identice, căci aici nu se poate opera *in vitro*. Condițiunile experienței nu atâră de sociolog, cum depind cele ale chimiei de experimentator. Factorii care determină dezvoltarea socială sunt atât de multipli și variați, încât e exclus ca un fenomen social să se repete adoma în timp și spațiu. Părerea contrarie a dus pe d. Zeletin la generalizări pripite, la încheieri arbitrare. La fiecare pagină a lucrării d-sale aflăm că „știința sociologică” arată că „pretutindeni” și „totdeauna” au loc fenomene, care nu există decât în fantezia d-sale. D-sa a operat cu noțiunea identității, așa cum o făcuseră pe vremuri *organiciștii*, care împărtășeau ideea, greșită, că există o identitate între organismul animal și cel social. Plecând de la această idee se încerca identificarea organelor sociale cu cele naturale: monarhul reprezenta capul, bursa înfățișa inima, celula era reprezentată prin individ sau familie, iar nervii prin firele de telegraf. Dezvoltarea „normală” a capitalismului român a adus pe d. Zeletin la concluzii asemănătoare de fiziologie socială. O lege votată de parlament, un tarif vamal, deschid era „mercantilistă”, crearea Băncii Naționale reprezintă zorii altei „faze”, Ion Brătianu joacă rolul lui Ludovic al XIV-lea, iar dezvoltarea Băncii Marmorosch Blank și compania „înfățișează în mod tipic cursul istoric al evoluției burgheze”⁴⁵⁰. Și, la fiecare pas, aceste „generalizări” dau în vileag inspirația de clasă a concepției sale: dreptul natural al omului, această noțiune hiperburgheză, îi apare ca o „evanghelie a oricărei clase obijduite”⁴⁵¹, iar ideea că „ordinea socială prezentă e rătăcită, „nenaturală” e după d-sa o „credință”, pe care încearcă s-o răspândească orice clasă revoluționară...”⁴⁵².

Raționalismul specific burghez apare în ochii d-lui Zeletin ca ideologia necesară a „oricărei clase revoluționare” și asemenea strălucite

449 *Neoibăgia*, pag. 37.

450 Zeletin, *op. cit.*, pag. 155.

451 *Arhiva*, anul III, 2-3, pag. 247.

452 Zeletin, *op. cit.*, pag. 218.

generalizări ne sunt prezentate în numele concepției materialiste a istoriei ?

E de la sine înțeles că mânuind astfel cercetarea științifică, d. Zeletin nu putea reuși să zdruncine ceva din temeinica operă a lui Gherea. Dar chiar dacă printr-o nouă cercetare a materialului istoric d-sa ar fi reușit să surpe edificiul ridicat de Gherea și încă nu i-ar fi fost îngăduit să-l trateze cu lipsa de respect de care dă dovadă la fiecare prilej.

„O lege experimentală“, spune Poincaré, „e mereu supusă revizuirii; neîncetat trebuie să ne așteptăm s-o vedem înlocuită printr-o altă lege mai precisă“⁴⁵³. Deducțiile care-și au obârșia în experiență sunt aproximative și provizorii. Noi experiențe pot duce la modificarea sau păstrarea lor totală. Dacă acesta e cazul pentru știința experimentală, lucrul e cu atât mai ușor de înțeles în sociologie unde experiența e exclusă. Dar caracterul efemer al teoriilor științifice, părăsirea lor succesivă, nu-i nicidecum o dovadă că sunt inutile. Numai observatorul superficial, care ignoră scopul și rolul științei, deduce falimentul acesteia din perimarea continuă a celor mai trainice dintre construcțiile ei. „Fiecare secol a râs de cel precedent, învinuindu-l că a generalizat pripit și în mod naiv. Descartes privea pe ionieni cu milă; la rândul său Descartes ne face să zâmbim; fără îndoială că, într-o zi, copiii noștri vor râde de noi“⁴⁵⁴. Totuși fără aportul trecutului știința prezentă nu ar exista. Uitând aceasta, d. Zeletin dă dovadă mai mult decât de-o simplă lipsă de pietate. D-sa face cu totul abstracție de cel mai de seamă element al „științei“, al cărei rost e să generalizeze din materialul de fapte de care dispune, să tragă concluzii, chiar dacă „materialul“ e insuficient. Căci „*e mai bine să prevezi fără certitudine, decât să nu prevezi de loc*“⁴⁵⁵.

Dar d-sa putea cu atât mai puțin să fie obiectiv cu opera lui Gherea, cu cât (abstracție făcând de disprețul personal pe care i-l inspiră părintele socialismului român), d-sa nesocotește cu desăvârșire și *in abstracto* necesitatea la care e supusă știința de-a prevedea, de-a trage concluzii pentru viitor. Astfel, culmea obiectivității științifice pare a consta, pentru d. Zeletin, în a se abține de la orice prezicere.

Întregul d-sale studiu e închinat dezvoltării burgheziei române. Existența acesteia e indisolubil legată de existența industriei la noi. Pentru a putea răspunde, deci, dacă burghezia există sau va exista la noi, d. Zeletin trebuie să poată răspunde dacă există sau se va putea dezvolta o industrie românească. Asupra acestei probleme Gherea s-a pronunțat hotărât într-un fel, d. Stere a afirmat contrariul. D. Zeletin socoate că nu poate rămâne „strict obiectiv“, decât ocolind răspunsul și cercetând

453 *op. cit.*, pag. 117.

454 Poincaré, *op. cit.*, pag. 168.

455 Poincaré, *op. cit.*, pag. 171.

ambele ipoteze⁴⁵⁶. Dar acest lucru nu este decât tăgada oricărui element științific al cercetărilor sale.

„Faptele goale nu pot ajunge... de aceea avem nevoie de-o știință ordonată... grație generalizării, fiecare fapt observat ne face să prevedem nenumărate altele... trebuie ca fiecare experiență să ne permită cel mai mare număr posibil de previziuni și cu cel mai înalt grad de probabilitate posibil. Problema propriu-zisă e aceea de-a spori randamentul mașinei „științifice”⁴⁵⁷.

De aceea, cum am văzut, e preferabil să prevezi greșit, decât să te abții, căci „orice generalizare”, deci orice concluzie științifică, „este o ipoteză”⁴⁵⁸.

D. Zeletin, care și-a închinat activitatea „științei” - deosebindu-se prin aceasta de toată cultura românească anterioară – se dovedește a fi, ca un simplu junimist, un om care și-a luat „sarcina de-a lupta în numele științei, fără a-i fi pătruns vre-odată esența”. Dar și la d-sa aceasta nu-i decât „poză științifică”, menită a ne convinge că d-sa nu urmărește decât „adevărul”, neinfluențat de interese de clasă. Cât de puțin o dovedesc însă asemenea atitudini de obiectivitate à outrance, o putem înțelege din următorul fapt: dacă la pag. 203-204 d-sa se abține să „prevadă”, aiurea d-sa ne spune că „România a dat dovadă că este în stare a se înalta către capitalismul industrial”, de aceea ea nu va avea soarta imperiului otoman⁴⁵⁹. Aiurea, aflăm că „capitalismul nostru a luat o dezvoltare prea impunătoare, spre a nu desminți prin fapt pesimismul reacțiunii”⁴⁶⁰ și că „peste puțin timp România va sta pe picioarele ei proprii, cu un capitalism național destoinic a-i satisface toate nevoile”⁴⁶¹.

E locul să ne întrebăm ce fel de obiectivitate e aceea, care nu știe într-un capitol, ceea ce știe cu precizie într-unul precedent și se confirmă într-unul următor? Acesta nu mai e nici marxism, dar nici vulgară știință burgheză, ci simplă prestidigitatie.

D. Zeletin a încercat să pună marxismul în slujba intereselor claselor stăpânitoare. Dar concluzia logică a materialismului istoric e dispariția actualului regim și victoria necesară a proletariatului. În consecință, marxismul e incompatibil cu interesele a căror apărare și-o propune d. Zeletin. Sociologul burghez poate tot atât de puțin adopta marxismul, care dezvăluie tendințele de dezvoltare ale actualei societăți, pe cât de puțin poate teologul să pătrundă esența darwinismului, ale cărui concluzii logice distrug baza autorității bisericești. De aceea experiența d-lui Zeletin trebuie să dea greș.

456 Zeletin, *op. cit.*, pag. 203-204.

457 Poincaré, *op. cit.*, pag. 170-171.

458 *op. cit.*, pag. 178.

459 *Arhiva*, anul III, 4, pag. 440.

460 Zeletin, *op. cit.*, pag. 252.

461 Zeletin, *op. cit.*, pag. 233.

Marxismul nu-i numai un instrument de cercetare, ci și o armă. Pentru ca acest mijloc de luptă să fie însă eficace, el trebuie întrebuințat în scopul pentru care a fost creat, și anume pentru a nega în teorie veșnicia actualei orânduiri sociale și a ajuta în practică la înlăturarea ei. A încerca să ridici osanale societății existente, folosind teoria lui Marx, e cu neputință. De aceea, d. Zeletin nu putea pătrunde marxismul. Am încercat să dovedim în capitolele precedente că elementele de căpetenie ale teoriei sale sunt cu desăvârșire contrarii spiritului și literei concepției lui Marx. Dar aceasta se poate observa și în amănuntele studiilor sale.

Astfel „marxismul“ d-lui Zeletin, lipsit de conștiința proletară, se împacă cu credința că există un „interes prozaic, care face orice patron să apere viața harnicului muncitor“⁴⁶², precum și cu aceea că funcția boierimii în „vechiul regim“ consta în „a purta grije de pătura rurală“⁴⁶³. D-sa ne vorbește de „vechiul idealism și cavalerism al oricărei aristocrații fonciare“⁴⁶⁴. Pentru marxismul d-sale „munca, economia, cumpătarea“ sunt „condițiile de viață ale capitalismului industrial“⁴⁶⁵, iar proprietatea în societatea burgheză e „rezultatul unei concurențe libere între indivizi, a unei lupte pentru viață, în care cel apt învinge iar cel slab sucombă“⁴⁶⁶. „Morala burgheză e una singură: aceea a muncii sobre, sistematice, cumpătate și econome“⁴⁶⁷. Și toate acestea ni le arată d. Zeletin în pagina în care pomenește de acumularea primitivă! Ba d-sa reușește chiar să prezinte burghezia ca o clasă creatoare de valori⁴⁶⁸.

Evident că pentru asemenea afirmații d. Zeletin va găsi „material“ la Spencer sau Bastiat. Dar și cel mai naiv cititor va înțelege că un asemenea punct de vedere e incompatibil cu marxismul.

Și dacă d. Zeletin ne-a trimis de atâtea ori la Marx, fie-ne îngăduit să-i recomandăm și noi să recitească de pildă „Teoria Abstenenței“ (Capitalul, vol. I, cap. XXII, III) și va vedea acolo ce ipocrizie se ascunde în dosul acestei teorii a d-sale, care ne prezintă din nou pe capitalistul „abstinent“, acest sfânt bizar, acest cavaler cu figura tristă⁴⁶⁹.

Și dacă interesul de clasă pe care-l reprezintă, a împiedicat pe d. Zeletin să rețină ceea ce Marx a scris, cu atât mai mult trebuia să-l împiedice a-i pătrunde esența doctrinei. D-sa era condamnat din capul locului să se contrazică la fiecare pas, căci încercase să cuprindă într-o sinteză îndrăzneată două entități care se exclud ca apa și ca focul: marxismul cu oligarhia. Împerecherea de cuvinte de „*marxism oligarhic*“,

462 Zeletin, *op. cit.*, pag. 127.

463 Zeletin, *op. cit.*, pag. 333.

464 *Arhiva*, III, 2-3, pag. 240.

465 Zeletin, *op. cit.*, pag. 206.

466 Zeletin, *op. cit.*, pag. 195.

467 Zeletin, *op. cit.*, pag. 147.

468 Zeletin, *op. cit.*, pag. 245.

469 Cf. și vol. II, cap. XX, 10.

prin care am încercat a-i caracteriza metoda, are tot atât de puțin înțeles, ca acea de „flacăra umedă“.

Regimul oligarhiei politice, nefast pentru întreaga noastră dezvoltare, alcătuia obiectul de critică neîndurătoare și ură neîmpăcată a celor care nu erau beneficiarii săi direcți. Actuala clasă conducătoare apărea de la nașterea ei „putredă, grea de viții, obosită de viață și setoasă de destrăbălare“⁴⁷⁰. Încărcată de atâta oprobriu, condamnată de toată suflarea românească, ispita unui apologist al ei de a-i prezenta toate păcatele ca urmare a unui „proces natural“ era irezistibilă. Considerată ca produs al dezvoltării sociale, oligarhia nu mai putea fi făcută răspunzătoare pentru toate relele pe care le comportă existența ei. Și ultima aparență de vină dispărea, dacă se făcea dovada că ea nu-i decât o reeditare a unor stări identice de aiurea. De aici procesul natural, fatalismul și identitatea à tout prix. Și firește că această interpretare avea mai multe șanse să fie adoptată de mulțime, cu cât rămânea mai bine ascuns coloritul apologetic. De aici străduința de a-și prezenta concluziile ca expresie a unei „științe“ nepreconcepute. Căci dacă admitem, cu d. Zeletin, că metoda lui Marx „nu are rostul de-a persifla fenomenele sociale... ci de a le explica ca necesități istorice“⁴⁷¹, atunci degenerarea fizică, intelectuală și morală a țaranului, obscurantismul, fraudă electorală și minciuna constituțională nu mai pot fi imputate nimănui. Odată ajuns aici nu mai e decât un pas spre a ierta până și crima de drept comun a oligarhiei și a uneltelor ei. Și pasul acesta d. Zeletin îl face.

„...hoția, fraudă, delapidarea funcționarilor acestor vremuri, alcătuește unul din mijloacele de acumulare primitivă a capitalului...“

Ne spune d-sa și, firește, adaugă eternul refren: „nu putea fi altfel“⁴⁷². Astfel, în numele științei, d. Zeletin trece furtul din competența ministerului public în aceea a economistului și istoricului.

Metoda aceasta își are avantajele sale. Ea trece cu buretele peste escamotarea moșiilor statului, iartă jaful banului public, idealizează arderea depozitelor de aprovizionare. Numai ignoranța poate avea o vină, acolo unde știința arată că se petrece un proces natural. Dar dacă toate aceste „fenomene“ sunt obiective, impersonale, și oligarhia nu poate avea vină, implicit ea nu poate avea nici merit. Focul distruge avutul omenesc sau pune mașinile în mișcare, revărsarea pustiește holdele sau prefăce pustiul în pământ roditor. Acțiunea lor stă însă dincolo de orice criteriu etic. Oligarhia d-lui Zeletin are însă, spre deosebire de foc sau apă, însușirea de-a fi când „proces natural“ - când contrariul.

Căci dacă există o necesitate, ba o „fatalitate istorică“, care a silit oligarhia „să altoiască... o pătură parazitară pe bugetul țării“⁴⁷³, această

470 Zeletin, *op. cit.*, pag. 147.

471 Zeletin, *op. cit.*, pag. 32.

472 Zeletin, *op. cit.*, pag. 146.

473 Zeletin, *op. cit.*, pag. 225.

fatalitate dispare la nevoie. Astfel d. Zeletin ne arată că cel ce i-a urmărit studiile „trebuie să ajungă la încheierea, nu numai că burghezia noastră și-a împlinit menirea, dar că și-a împlinit-o într-un mod care va face admirația vremurilor viitoare“. O asemenea operă „nu a îndeplinit-o încă nici o burghezie europeană“⁴⁷⁴. Și d. Zeletin își propune să dovedească că oligarhia noastră și-a îndeplinit rolul „în chip mai fericit decât absolutismul“⁴⁷⁵ apusean. Neoioabăgia e rezultatul unui proces natural. Introducerea căilor de comunicație, crearea unei monede naționale și întemeierea instituțiilor de credit e nu numai o operă istorică, pe care n-o putea realiza decât un regim oligarhic, ci constituie un *merit* al acesteia. De proces natural nu mai e vorba.

De altfel, la nevoie, d. Zeletin va sacrifica și celelalte pietre unghiulare ale teoriei sale. Identitatea cu Apusul are un cusur: dacă România se află într-o fază, care corespunde veacului al XVIII-lea al Franței, ne așteaptă revoluția, ghilotina, teroarea. Pentru a liniști spiritele, d. Zeletin sacrifica identitatea și ne asigură „că societatea română nu va trece printr-o asemenea zguduire“. Pricina acestei abateri e indiferentă. Nici d. Zeletin nu-i prea sigur pe ea, căci dacă în „Arhiva“, excepția se explica prin faptul că, odată cu „desvoltarea capitalismului puterea centrală se disolvă singură“⁴⁷⁵ în ediția definitivă aflăm exact contrariul și anume, că vom evita revoluția grație faptului că la noi „burghezia națională nu se naște alături de puterea centrală, ci se dezvoltă chiar din sânul acesteia. Oricum, fie că vom evita pe 1789 pentru că puterea centrală piere, fie că îl vom evita pentru că puterea centrală dănuie, „cert“ e că-l vom evita.

Căci dacă „sîngele vărsat în lupta corp la corp a claselor sociale“, e considerat de d. Zeletin ca un „spornic ferment“... „din care s-a plămădit în alte părți burghezia modernă“⁴⁷⁷, această sanguinară concepție dispare brusc, când e vorba de țara românească. „E de sigur“, ne spun e d-sa, „o mare binecuvântare pentru țara noastră, că la noi această prefacere (reforma agrară de după război Ș. V.) s-a putut îndeplini pe cale pașnică, scutindu-se astfel uriașa risipă de bunuri și vieți, pe care o provoacă orice revoluție“⁴⁷⁸. Asemenea considerații nu constituie numai, în practică, o asigurare liniștitoare, ci și, în teorie, o stranie abatere de la „identitate“. Dar aceasta nu trebuie să ne mire. Marx spunea că biserica anglicană acceptă mai ușor să i se răstoarne 38 din cele 38 de dogme ale sale, decât să i se primejduiască a 39-a parte din venituri. Asemenea și oligarhia: mai bine azvârle „știința“ peste bord, decât să i se prevadă sfârșitul inevitabil. În consecință, d. Zeletin, deși uneori se ferește de

474 Zeletin, *op. cit.*, pag. 235.

475 *Arhiva*, anul III, nr. 2-3, pag. 262.

476 *Arhiva*, III, 2-3, pag. 263.

477 Zeletin, *op. cit.*, pag. 60.

478 Zeletin, *op. cit.*, pag. 213.

preziceri, nu se mulțumește să afirme că ivirea oligarhiei a corespuns unei necesități istorice ineluctabile, că ea mai reprezintă și azi un factor de progres, ci ne asigură că, oricât am încerca a lua o poziție „ieftină de cioclii ai oligarhiei”⁴⁷⁹, acesteia îi aparține și viitorul. Așadar nici prezicerea nu va fi neglijată de d. Zeletin, atunci când aceasta apare favorabilă regimului existent. Pentru a asigura oligarhiei dănuirea în viitor, d. Zeletin renunță până și la ceea ce i se pare a fi suprema dovadă a superiorității sale științifice: renunță la rolul omului de știință, care constată, obiectiv, existența oligarhiei, și la nevoie, se transformă în subiectivă preoteasă a oracolului din Delfi, spre a profetiza existența oligarhiei și în veacurile viitoare.

---

479 Zeletin, *op. cit.*, pag. 166.

IX.

Socialismul și democrația

Mână în mână cu d. Zeletin am străbătut până aici veurile trecute, am căutat a înțelege pricinile și formele dezvoltării noastre sociale și am ajuns la concluzia că „știința“, care încearcă a descoperi legăturile necesare între fenomene, a ne ușura înțelegerea evoluției sociale, nu mai e numai un mijloc de cunoaștere, ci și un mijloc de luptă. „*Se spune adesea, că trebuie să experimentăm fără idei preconcepute. Aceasta nu e cu puțință... chiar dacă am vrea, n-am putea-o face*“⁴⁸⁰. Din pildele de până aici reiese clar, că oricâtă silință și-ar da d. Zeletin ca s-o tăgăduiască, nici d-sa nu face excepție: întreaga sa concepție e impregnată de un pronunțat spirit de clasă, cercetările d-sale culminează în afirmația că regimul nostru oligarhic reprezintă nu numai un factor istoricește necesar pentru trecut, ci și un element indispensabil pentru viitor. De aceea d-sa nu se mulțumește să tragă încheierea că viitorul aparține oligarhiei, ci ne dă și sfaturi politice, îndrumări practice pentru a contribui la menținerea neștirbită a actualului regim. După cum vom vedea, îndată, „știința“ d-sale – care nu vrea decât să „înțeleagă“ și să „explice“ - nu se sfiește să părăsească, la nevoie, sferile senine ale ideii pure și să se coboare în arena luptelor dintre partide și clase. Rămâne deci să-l urmăm și pe acest teren, și să vedem dacă rezultatele sale din domeniul politicii sunt mai trainice decât cele ale științei.

Și mai întâi o observație: am văzut mai sus că există o legătură între științele și interesele de clasă. Dar și contrariul e adevărat: lupta de clasă

---

480 H. Poincaré, *op. cit.*, pag. 170.

modernă, mai ales cea a proletariatului, e călăuzită de știință. D. Zeletin știe aceasta, căci toate imprecategoriile d-sale împotriva caracterului pseudoștiințific al culturii românești - care s-a mulțumit să fie „armă de atac” - nu-l împiedică să ne spună, de pildă, că greșita cercetare științifică a problemei agrare a predecesorilor săi nu trebuia să ducă numai la „eresii sociale”, ci și „mai ales politice”⁴⁸¹. Știința nu stă, deci, nici chiar după d-sa, într-un turn de fildeș, ci are legături cu politica. Și legăturile acestea sunt atât de strânse, erorile dintr-un domeniu se vor resfrânge în mod atât de necesar în celălalt, încât față de greșelile teoretice ale d-lui Zeletin relevate de noi aici, putem afirma și *a priori*, că încheierile practice, politice, deduse din cele dintâi, nu pot fi decât eronate.

Să începem cu critica pe care o face d. Zeletin socialismului românesc. Dacă în afară de curentul „liberal”, toate celelalte manifestări politice și culturale de la noi, fără a excepta socialismul, sunt „reacționare”, acesta din urmă mai are, în ochii d-lui Zeletin, și cusurul de-a fi ipocrit. Spre deosebire de curentele „sincere”, socialismul apare „înveșmântat în chip dibaci” și trebuie toată iscusința d-lui Zeletin spre a-i smulge „masca nouă, care ascunde de lumină o față veche... cea a reacționarului român”⁴⁸².

Un curent socialist „reacționar” e desigur un fenomen care merită să rețină atențiunea. Dar cum explică d. Zeletin acest caracter „reacționar”? În primul rând are o explicație stupefiantă: „atitudinea socială reacționară” a socialismului român este „izvorâtă din temperament reacționare”. Vedeți dv., marxismul d-lui Zeletin operează cu „temperamente”. Există indivizi, partide, clase care se nasc cu un „temperament” reacționar, cum se nasc alții cu temperament colerice sau melancolice. Și nenorocul mișcării proletare românești a vrut ca ea să ia naștere sub zodia reacțiunii, spre deosebire de partidul național-liberal, născut într-o clipă fericită, care l-a hărăzit cu un temperament „revoluționar”.

Dar d. Zeletin mai are, în afară de „temperament”, și alte argumente pentru a învedera caracterul reacționar al socialismului românesc și anume atitudinea sa față de dezvoltarea socială. Trebuie să mărturisim că, odată cu acest argument, ne apropiem mai mult de problema care ne preocupă.

„În România”, ne spune d. Zeletin, „capitalismul încă nu și-a încheiat cariera sa revoluționară...”⁴⁸³ de aceea, adaugă d-sa, clasa muncitoare de la noi trebuie să ia o atitudine corespunzătoare. Și ce anume trebuie să facă? În primul rând să se abțină de la orice acțiune proprie de clasă,

481 Zeletin, *op. cit.*, pag. 203.

482 Zeletin, *op. cit.*, pag. 240.

483 Zeletin, *op. cit.*, pag. 244.

căci, „pe temeliile unui capitalism în proces de formație, și cu caracter revoluționar, un proletariat urmărind țelurile sale revoluționare proprii e un nonsens“. A urmări deci o acțiune revoluționară proprie, înseamnă, după d. Zeletin, a „ascunde de fapt o reacțiune“⁴⁸⁴.

Așadar proletariatul românesc nu trebuie să-și îndrepte lupta împotriva burgheziei, dacă nu vrea să se facă vinovat de reacționarism. Bolșevicii ruși, care n-au înțeles aceasta, „au ajuns să distrugă capitalismul și să se îndrumeze de-a dreptul spre forma feudalismului agrar“⁴⁸⁵. Dar această greșeală funestă nu-i fatală: proletariatul o poate evita, abținându-se de la lupta contra burgheziei, căci „nu e nicidecum lucru firesc“, ne spune d. Zeletin, „ca o mișcare proletară să lupte împotriva burgeziei“⁴⁸⁶.

Proletariatul român n-a înțeles aceasta; de aceea atât vechea mișcare socialistă, cât și cea actuală sunt „reacționare“⁴⁸⁷. Lucrurile s-ar putea schimba, dacă partidul socialist român ar vrea să-și revizuiască atitudinea și „s-ar afla în prezent îndrumat pe căi mai bune“⁴⁸⁸.

Nu e greu de ghicit că prin „căi mai bune“ d. Zeletin – pentru care „burghezia“ are sensul pe care l-am văzut⁴⁸⁹ – înțelege căile care duc la cluburile liberale. Dar „îndrumarea“ aceasta nu e nouă. Ea e un vechi refren, care de la sfârșitul veacului trecut răsună neîncetat la urechile noastre. Asemenea sfaturi ne-au mai fost date, când prin delicate declarații programatice, când prin sângeroase represiuni de stradă. Nouă nu-i, deci, în îndrumarea d-lui Zeletin, decât funcția pe care o atribuie „științei“: aici ea nu mai „constată“, nu mai „explică“, nu mai „cercetează cauze“, ci se coboară, modestă, la rolul de agent electoral.

a) Cuvinte uitate

„Îndrumările“ d-lui Zeletin, sfaturile sale politice, nu sunt decât o retrospectivă proslăvire a atitudinii adoptate pe vremuri de generoși și un îndemn, abia masecat, de-a li se reedita gestul. „Știința“ ar prescrie deci proletariatului român, după d. Zeletin, să renunțe la o acțiune revoluționară proprie și să renunțe la socialism și să se identifice cu liberalismul.

484 Zeletin, *op. cit.*, pag. 244.

485 *Arhiva*, anul IV, nr. 2, pag. 194. Abstracție făcând de fondul chestiunii e de remarcat aici o nouă dovadă că d. Zeletin are o concepție stranie asupra feudalismului. Căci într-un singur punct există unanimitate cu privire la realizările practice ale revoluției ruse și anume, de la Lenin la Wrangel, toată lumea e de acord că bolșevicii au lichidat, mai radical decât oriunde, toate rămășițele feudale. Singur d. Zeletin consideră că Rusia bolșevică se îndreaptă, și încă „direct“, spre feudalism.

486 Zeletin, *op. cit.*, pag. 243.

487 Zeletin, *op. cit.*, pag. 240.

488 Zeletin, *op. cit.*, pag. 251.

489 D. p., *op. cit.*, pag. 11: „partidele burgheze... Și-au luat numele de *partide liberale*“.

Problema aceasta a mai fost pusă la sfârșitul veacului trecut, când tinerețea generoasă, părăsind partidul social-democrat, într-o clipă de grea primejdie, spre a trece în rândul persecutorilor, a încercat să-și explice atitudinea ca urmare a unor considerații teoretice. Transfugii, pe care d. Zeletin ne invită să-i imităm, spuneau și ei, că societatea românească nu e „coaptă” pentru o acțiune socialistă în sensul aceleia pe care o desfășoară partidele proletare din Apusul și centrul Europei. După ei, românii trebuind abia să intre în faza de dezvoltare a capitalismului, problemele care se pun la noi, fiind pur burgheze, partidul social-democrat român e inutil, iar datoria membrilor săi e de-a trece, cu arme și bagaje, în partidul liberal.

Mișcare muncitorească de la noi mai resimte și azi urmările plecării generoșilor și consideră actul acestora nu numai ca o abdicare teoretică, ca o greșeală politică, ci ca un adevărat act de trădare. Oricare ar fi însă părerea proletariatului nostru în această privință, e bine să fim dumiști dacă critica ce se aduce acțiunii sale de clasă are vreun temei. Căci pentru a duce mai departe lupta sa de clasă, pentru a contribui la progresul socialismului în România, clasa muncitoare a adus jertfe nenumărate. În ultimul sfert de veac, mii de muncitori au suferit la noi prigoana și și-au sacrificat liniștea, au înfruntat șomajul și închisoarea, pentru idealul părăsit de generoși. Mii de proletari români au suferit bătăi în aresturile polițienesti și torturi rafinate în beciurile siguranței, iar sute de muncitori au plătit cu viața credința lor pentru socialism. Fost-au oare toate aceste sacrificii inuile ? Jertfitu-s-a zadarnic atâta tinerețe și entuziasm ? Fost-au oare eroismul acesta cheltuit pentru o acțiune reacționară, al cărei rezultat obiectiv, în loc să ajute, a stingerit progresul socialismului ? Oricât de dureroasă ar fi mărturisirea că am greșit, ar trebui s-o facem – dacă s-ar dovedi că generoșii au avut dreptate.

Partidul socialist își întemeiază acțiunea pe considerații de ordin științific. Realizarea societății viitoare apare ca o urmare necesară a dezvoltării sociale, ca încununare a evoluției obiective. Rolul partidului socialist este de-a grăbi dezvoltarea aceasta, de-a transforma în realitate vie ceea ce impune dezvoltarea. Dar aceasta nu se poate îndeplini decât cu condiția ca aspirațiile sale să se îndrepte în sensul dezvoltării obiective. Aceasta îi chează victoria finală. S-a abătut oare partidul socialist din România de la această atitudine ? Generoșii au afirmat-o în trecut și d. Zeletin o repetă astăzi. Să căutăm a vedea dacă afirmațiile acestora sunt întemeiate.

Când generoșii părăsiră partidul social-democrat, Ghenea nădăjduia că ei își vor păstra și mai departe „convicțiile” socialiste, care „nu se schimbă după împrejurări, ca o pereche de ghete”⁴⁹⁰. Acțiunea „generoșilor” trebuia să-i dovedească, însă, că, odată cu trecerea lor la

liberali, foștii socialiști abdicaseră de la orice ideal proletar și că, departe de-a încerca să lupte pentru socialism alături de „burghezie“, ei se prefăcuseră de-a binelea în simple unelte ale clasei stăpânitoare. De aceea, Gherea trase foarte curând concluzia necesară, arătând greșeala comisă de foștii săi adepți⁴⁹¹.

Cum poate cineva, se întreba Gherea, să devină liberal pentru că România mai este o țară înapoiată, care abia urmează a-și desăvârși capitalismul? Concepția socialistă, spunea el, „sau... e adevărată, și atunci e adevărată și în Olanda și în Rusia, sau nu e adevărată și atunci nu e nicăieri“⁴⁹².

„Ceea ce hotărăște de socialismul sau de nesocialismul unui om în societățile înapoiate, nu e faptul constatării că aceste societăți trebuie să treacă prin forma de dezvoltare burghezo-capitalistă. Ceea ce face pe un om socialist, e felul cum pricepe acea evoluție... poziția anume pe care el o ia... în lupta de clase ce durează în societate...“⁴⁹³.

Astfel trebuie pusă problema. Dar se pre că Gherea n-a insistat îndeajuns asupra ei, de vreme ce și azi se mai aduce împotriva noastră argumentul răsuflat al generoșilor. Să-l cercetăm, deci, mai de-aproape în lumina afirmațiilor d-lui Zeletin, după care proletariatul român trebuie să lupte alături cu burghezia, spre a nu compromite dezvoltarea capitalismului.

În primul rând, ar fi de observat că d. Zeletin confundă în tot cursul cercetărilor d-sale *capitalismul*, care e una, cu *burghezia*, care e alta. Astfel d-sa ne vorbește de un „proces de invadare a țării noastre de către burghezia străină“, sub a cărei înrăurire se prefăce atât viața noastră economică, cât și organizarea socială⁴⁹⁴. În realitate, la noi, unde nu poate fi vorba de colonizare propriu zisă, invadează nu burghezia, ci *capitalismul*.

„...însăși Europa... a fost la începuturile *burgheziei* apusene o regiune înapoiată și barbară față de îndepărtatul Orient“ ne spune d-sa în altă parte, trăgând de aici încheierea că dacă ar fi să luăm în „serios“ legea lui Gherea, „ar trebui să credem că *burghezia* europeană s-a dezvoltat în orice țară dându-se; căci oriunde a apărut, ea a fost la început în stare de înapoiere față de altă regiune“⁴⁹⁵. În realitate, însă, „evoluția normală,

490 *Studiu critic asupra socialismului în România*, București, 1900, pag. 32.

491 Cu indulgența sa cunoscută, Gherea n-a atins niciodată, în mod public, chestiunea sincerității teoretice a generoșilor, printre care se aflau unii cu care a păstrat și mai departe legături personale de prietenie. De fapt însă, majoritatea acestora au dovedit ulterior, prin zelul lor antiproletar, ilustrându-se atât pe teren teoretic cât și practic – că actul lor fusese dictat de motive de ordin personal.

492 *Cuvinte uitate*, pag. 260.

493 *Neoiobăgia*, ed. II, pag. 416-417.

494 Zeletin, *op. cit.*, pag. 27.

495 Zeletin, *op. cit.*, pag. 29.

de la fond spre formă nu pune nicidecum în raport „burghezia“ unei țări, față de cea a altei regiuni, ci gradul de dezvoltare al structurii economice față de așezămintele date. Între instituțiile liberale și raporturile economice medievale există la noi o nepotrivire, nu între „burghezia“ noastră și cea a Angliei.

Această lipsă de precizie⁴⁹⁶ explică faptul că d. Zeletin n-a observat un fenomen caracteristic al dezvoltării noastre, și anume, că burghezia românească n-a ținut pasul, în dezvoltarea ei, cu dezvoltarea capitalismului românesc. În Apusul și centrul Europei, clasa capitalistă s-a dezvoltat în mod organic din sânul populației indigene. Marea burghezie a contribuit la rândul ei la crearea unei burghezii mijlocii și mici, a unei largi pături intelectuale, legată de interesele burgheziei și exprimând ideologia acesteia. La noi, capitalismul s-a manifestat, în agricultură, numai în sensul generalizării produsului sub formă de marfă. Dar exploatarea pământului n-a luat formele întreprinderii capitaliste: nu s-a introdus exploatarea intensivă, cu mari capitaluri de investiție, cu inventar modern și salariați, ceea ce ar fi dat naștere nu numai unui proletariat agricol, ci și unei clase de întreprinzători agricoli capitaliști, ci s-a păstrat, sub forma neoiobiei, modul de exploatare al trecutului.

Iar în măsura în care, în afara agriculturii, s-au ivit la noi întreprinderi capitaliste, acestea au fost opera capitalului străin. Atât băncile, cât și industria petroliferă, atât fabricile de zahăr cât și cele metalurgice, au avut în România în cea mai mare parte capitaluri străine. Plusvaloarea stoarsă din munca proletariatului român era însoțită și deci consumată în cea mai mare parte în străinătate. Burghezia, căreia trebuia să-i dea naștere industria noastră, era reprezentată prin capitaliști care trăiau la Berlin sau Londra, la Haga sau New-York.

De aceea nu se poate vorbi de „repeziciunea puțin obișnuită a dezvoltării noastre burgheze“⁴⁹⁷, ci cel mult de repeziciunea dezvoltării noastre capitaliste.

Lipsa unei puternice clase capitaliste românești - care să cheltuiască la noi o mare parte a profitului ei - a determinat în mod necesar slăbiciunea numerică a păturilor burgheze mijlocii și mici, a împiedicat alcătuirea unui bloc social numeros, având interese burgheze. De aici lipsa la noi a unei adevărate ideologii burgheze și a unei grupări politice corespunzătoare. Dacă întreaga cultură românească a rămas aproape neinfluențată de elemente ideologice burgheze, aceasta nu se explică prin faptul că burghezia română s-ar fi abținut de la lupta ideologică, fiind „absorbită cu desăvârșire de problemele vieții practice“ și

486 Cu adevărat interesant e d. p. d. și momentul, „când o țară capitalistă înaintată, pătrunde într-o țară agricolă primitivă“. (op. cit. pag. 47) Dar să nu insistăm

487 Zeletin, *op. cit.*, pag. 54.

preocupată numai de crearea de „valori materiale”⁴⁹⁸. Slăbiciunea ideologiei burgheze în România nu este decât oglindirea slăbiciunii sociale a clasei corespunzătoare. Dacă am fi avut o clasă de capitaliști puternică, oricât de preocupați ar fi fost aceștia cu realizările practice, se găseau teoreticienii care s-o reprezintă în lupta de idei. Să ne ierte d. Zeletin, dar nici aiurea marii magnați ai industriei nu au strălucit prin contribuțiile lor științifice personale. Nici Krupp sau Thyssen, nici Rockefeller sau Ford, nu s-au ilustrat prin profunzimea teoriilor lor. În schimb din fondul de plusvaloare de care dispunea *clasa* lor, a fost întreținută pleiada de talente care a apărat ideologia lor pe teren literar. Dacă „nu există la noi un curent de idei burghez”⁴⁹⁹, acesta nu-i decât urmarea firească a faptului că izvorul care ar fi putut alimenta atât burghezia, cât și curentele ei de idei, *era canalizat spre Apus*⁵⁰⁰.

Așadar burghezia nu trebuie confundată cu capitalismul. Rămâne de văzut însă, dacă într-adevăr combătând *burghezia*, proletariatul primejduiește *capitalismul*. Căci asupra unui punct suntem în deplin acord cu d. Zeletin: orice politică menită a stânjeni, necum a împiedica, dezvoltarea capitalistă a țării, trebuie considerată ca reacționară. Progresul României e indestructibil legat de propășirea capitalismului. Socialismul nu va putea fi realizat la noi, decât dacă dezvoltarea capitalistă a țării va crea elementele obiective și subiective indispensabile pentru aceasta. În cazul când politica de până aici a clasei muncitoare românești, ar stingheri dezvoltarea capitalistă a țării, nu mai încapă îndoială că ea ar trebui părăsită. Dar acolo unde ne despărțim de d. Zeletin, e când d.-sa crede a fi primul care a văzut această problemă și mai ales acolo unde afirmă că urmărind telurile sale proprii, împotriva burgheziei, proletariatul – fie și numai într-o țară înapoiată – ajunge ca și bolșevicii ruși, în mod inevitabil, să distrugă baza economică, care singură cheazășuiește realizarea socialismului.

Gherea a văzut limpede problema dezvoltării noastre capitaliste. De aceea, oricâtă atențiune a acordat chestiunii agrare la noi, el n-a considerat-o decât ca „o parte dintr-un întreg”⁵⁰¹, a cărei soluție „nu numai că nu rezolvă, prin ea însăși, chestiunea socială a țării, dar nu rezolvă în totul măcar problema mizeriei țărănești”⁵⁰². Problema vitală a țării rămâne, pentru Gherea, dezvoltarea noastră capitalistă:

498 Zeletin, *op. cit.*, pag. 245.

499 Zeletin, *op. cit.*, pag. 244.

500 Un fenomen asemănător s-a petrecut în Rusia și a fost relevat adesea în literatura marxistă. Dar d. Zeletin nu s-a oprit asupra lui, probabil pentru a nu admite nici aici o deosebire între Apus și Răsărit.

501 *Neoioabăgia*, pag. 12 și 13.

502 Gherea, *op. cit.*, pag. 430.

„Trebuie, deci, pe baze nouă de producție, pe baze transformate, să mărim, și trebuie să mărim considerabil, produsul nostru național. Aceasta e problema problemelor țării noastre”⁵⁰³.

Și dacă aceasta era evidentă față de regimul nostru trecut, cu productivitatea sa minimă, aceasta rămânea adevărată și pentru eventualitatea lichidării neoiovăgiei și a dezrobirii țărănimii. Căci, după Gherea „dacă e adevărat că viitorul țării românești e la sat, e însă tot așa de adevărat, că viitorul satului însuș e la oraș și în dezvoltarea industrială a țării. Viitorul țării întregi e în îndrumarea ei către o organizație și o stare asemănătoare cu a statelor occidentale”⁵⁰⁴.

De aceea e inexplicabilă afirmația d-lui Zeletin că până la d-sa chestiunea noastră agrară nu fusese încă privită în funcție de capitalism⁵⁰⁵. Și aceasta pare cu atât mai straniu, cu cât tot d-sa ne spune că primul cercetător, care a învederat caracterul superficial al revoluției provocate de *capitalism* în agricultura noastră, e d. Garoflid⁵⁰⁶. Așadar și înaintea studiilor d-sale problema noastră agrară fusese privită „în funcție de capitalism”.

Evident, pentru d. Zeletin, Gherea n-a făcut decât să „împrumute” de la d. Garoflid ideea că „proprietatea pământului a devenit burgheză”, iar „munca a rămas... feodală”, idee pe care s-a mărginit s-o dilueze „pe 500 de pagini de vorbărie”⁵⁰⁷.

Aici d. Zeletin dovedește din nou „obiectivitatea” sa față de Gherea. Între ideea centrală a lucrării de căpetenie a d-lui Garoflid și aceea a „Neoiovăgiei” există o înrudire vădită. Gherea a fost primul care a relevat-o. D. Zeletin s-a grăbit să tragă încheierea unui „împrumut” al lui Gherea. Dar d-sa a trecut nepăsător asupra unui detaliu pe care, cu câteva rânduri înainte, tot Gherea îl relevă. Dacă ideea nepotrivirii dintre proprietatea burgheză a pământului și raporturile de muncă rămase feudale se află expusă atât în „Neoiovăgia” cât și în „Problema Agrară” a d-lui Garoflid, ea se mai regăsea și în programul agrar al partidului socialist, care o adoptase cu aproape două decenii înainte. De ce ar fi înrăurit, deci, mai degrabă d. Garoflid pe Gherea, iar nu acesta pe d. Garoflid, care și azi se mai resimte de faptul că a „mers odată la școala economiei politice socialiste”?

Oricum ar sta lucrurile, cert e că Gherea - fără a mai aștepta cercetările d-lui Zeletin, - a privit chestiunea noastră agrară în lumina înrăuririi capitaliste, și-a dat seama de însemnătatea vitală a dezvoltării noastre

503 *Ibid.*, pag. 481.

504 Gherea, *op. cit.*, pag. 488-489.

505 Zeletin, *op. cit.*, pag. 203.

506 Zeletin, *op. cit.*, pag. 191.

507 Zeletin, *op. cit.*, pag. 191.

industriale și a văzut bine că dacă într-adevăr viitorul țării ar fi la sate, cum o afirmau poporanistii - „țara ar fi fără viitor”⁵⁰⁸.

Și dacă Gherea a înțeles toată însemnătatea pe care o are capitalismul pentru progresul general al țării, nu-i puteau scăpa din vedere nici problemele speciale pe care dezvoltarea acestuia le pune clasei muncitoare. În nenumărate rânduri a atras proletariatului atenția asupra acestei laturi a chestiunii. Astfel, chiar din „Neoiovăgia”, d. Zeletin putea afla că, după Gherea, deosebirea dintre situația de clasă a proletariatului occidental, care se află în state cu o mare dezvoltare capitalistă și a celui din România, care abia urmează să intre în faza de dezvoltare parcursă aiurea, impune acestuia din urmă sarcini speciale.

Printre acestea, fără îndoială că cea mai însemnată este aceea de a nu stingheri evoluția capitalistă. Străduința burgheziei de-a dezvolta industria în România se întâlnește cu tendința corespunzătoare a proletariatului. Ambele clase au, în această privință, năzuințe asemănătoare: atât puterea proletariatului, cât și cea a burgheziei, atârnă de progresele industriei. Dar dacă amândouă aceste clase urmăresc necesarmente dezvoltarea capitalistă a țării, aceasta înseamnă totodată că ambele luptă pentru întronarea unui regim în sânul căruia interesele lor se ciocnesc. Interesele lor sunt *armonice*, numai atâtă timp cât e vorba de lupta împotriva elementelor anticapitaliste; în sânul capitalismului însuși, interesele lor sunt *antagonice*.

Capitalismul are tendința de a reduce cât mai mult nivelul de viață al proletariatului, de a-i impune condiții de trai care merg uneori până la degradarea fizică și morală. Numai lupta de împotrivire a clasei muncitoare poate stăvili această tendință. În țările cu mare dezvoltare capitalistă, proletariatul, puternic organizat în sindicate și partid de clasă, a reușit nu numai să anihileze tendința aceasta de degradare a capitalismului, ci să-și și îmbunătățească simțitor condițiile de viață. Dar acesta e un fenomen târziu al dezvoltării. Capitalismul, în fazele sale dintâi, a dezlănțuit o mizerie îngrozitoare în sânul proletariatului, mizerie pe care a descris-o nu numai Marx, ci pe care au studiat-o ulterior și sociologii burghezi, când fața lucrurilor se schimbase în Apus. Chiar și pentru aceștia, tendința degradatoare a capitalismului e un fenomen recunoscut. Desigur că interpretarea lor se deosebește de cea a marxismului. Pe când aceasta consideră tendința degradatoare a capitalismului ca o tendință inerentă a acestuia, pe care o stăvilește mai târziu numai creșterea puterii proletare, sociologia vulgară consideră degradarea ca un efect exclusiv al capitalismului primitiv.

Oricum ar sta însă chestiunea, un lucru apare cert: dacă lupta de clasă a muncitorimii e, oriunde și oricând, o condiție necesară a buneii

508 *Neoiovăgia*, pag. 482.

stări a acesteia, lupta sa e cu atât mai necesară acolo unde capitalismul se află într-o stare începătoare de dezvoltare, acolo unde clasa muncitoare mai e slabă și se află la discreția capitalismului. Dar lucru curios: d. Zeletin, care găsește atâtea identități între prezentul românesc și trecutul apusean, n-a observat că în această privință există o reală analogie între situația de la noi și faza de dezvoltare corespunzătoare din apusul și centrul Europei.

Numai organizându-se și luptând împotriva tendințelor de degradare ale capitalismului, își poate asigura proletariatul condiții de trai omenești. Aceasta implică însă o luptă de clasă urmărind țelurile proprii. Sporirea salariilor, reducerea timpului de lucru, îmbunătățirea condițiilor generale de muncă, nu se pot obține decât în lupta împotriva clasei capitaliste. Chiar dacă clasa muncitoare s-ar putea mărgini la revendicări de asemenea natură - compatibile cu menținerea actualei orânduiri sociale - și încă afirmația d-lui Zeletin că ea se poate lipsi de o acțiune proprie de clasă, împotriva burgheziei, ar fi eronată. Cu atât mai necesară apare în această luptă, dacă ținem seama de faptul că ea trebuie, în mod obligatoriu, să devină o luptă revoluționară, tinzând să prefacă actuala societate.

Dezvoltarea capitalistă creează - după cum o știe și d. Zeletin - condițiile indispensabile pentru înfăptuirea regimului socialist. Dar aceste condiții sunt de două feluri. Unele, de natură economică, obiectivă, se realizează fără intervenția proletariatului. Pofta de câștig a capitalismului îl determină să-și perfecționeze utilajul, să-și mărească întreprinderea, să se folosească de cuceririle științei și să creeze astfel condițiile *materiale*, care fac posibilă organizarea producției pe baze socialiste. Dar pentru ca această posibilitate să se transforme în fapt, mai e necesară și existența unei clase care să aibă nu numai dorința, ci și puterea și maturitatea necesare. Ori aceste condiții, de natură *subiectivă*, proletariatul nu le poate realiza decât împotriva tendințelor inerente, capitalismului, decât prin lupta sa de clasă contra burgheziei. Numai asigurându-și condiții de trai omenești, în primul rând salarii îndestulătoare și un timp de muncă redus, poate proletariatul crea condițiile necesare dezvoltării sale. Numai frângând monopolul cultural al claselor stăpânitoare, obișnuindu-se cu conducerea organizațiilor sale sindicale și cooperative, participând la lupta politică, pătrunzând în comune, județ și parlament, poate clasa muncitoare să ajungă nu numai la *puterea* necesară cuceririi puterii, ci și la *maturitatea* indispensabilă pentru a putea îndeplini uriașa sarcină istorică pe care i-o impune revoluția socială socialistă. Toate aceste condiții sunt însă realizabile numai în lupta *împotriva* claselor stăpânitoare. Acțiunea proprie, revoluționară, a proletariatului, împotriva tuturor claselor ale căror

interese îi stingheresc dezvoltarea, e deci nu numai o condiție sine qua non a bunei stări actuale, ci și a realizării aspirațiilor viitoare. D. Zeletin susține contrariul. Lupta proletariatului contra burgheziei nu îi apare „nicidecum lucru firesc”; d-sa a uitat însă să arate pe ce anume considerații sprijină această afirmație.

Dar dacă lupta aceasta e firească, luând naștere din antagonismul de interese pe care-l creează capitalismul, dacă partidul socialist nu face decât să spijine și să ia conducerea acestei lupte, nu constituie ea o atitudine reacționară, nu stingherește ea oare progresele capitalismului ?

Clasa stăpânitoare o afirmă cu stăruință. Fiecare revendicare muncitorească e denunțată de apoloștii burgheziei ca o primejdie pentru dezvoltarea industrială. În anii din urmă, ziua de opt ore de muncă a fost prezentată de către capitaliști ca un deziderat a cărui realizare ar face imposibilă continuarea producției pe baze capitaliste. În realitate, însă, tendința proletariatului de a-și îmbunătăți traiul, de a-și spori salariile și de a reduce ziua de muncă, nu numai că nu primejduiește dezvoltarea capitalismului, ci e chiar cel mai de seamă element al progreselor acestuia.

Am văzut, într-un capitol precedent, care au fost factorii determinanți ai uriașelor progrese realizate de capitalism. Capitalismul nu urmărește îndeplinirea unei funcții sociale, pentru el progresul obștesc nu e nicidecum un ideal. El nu a ajuns să determine descoperirile științifice moderne și utilizarea lor în tehnică, decât sub presiunea proletariatului. Din clipa în care capitalismul a văzut puterea proletariatului împiedică înrăutățirea condițiilor de muncă, făcând imposibilă sporirea exploatării absolute și primejduind astfel profitul întreprinderii sale, a recurs la metoda de plusvaloare relativă, perfecționând uneltele de muncă și determinând astfel uriașele progrese tehnice ale vremurilor moderne. Dar ceea ce a fost adevărat pentru capitalismul apusean începător, rămâne adevărat și pentru faza actuală și se aplică îndeosebi dezvoltării capitaliste în țările înapoiate.

Numai lupta clasei muncitoare împotriva burgheziei românești o poate sili să țină pasul cu dezvoltarea tehnică a țărilor înaintate, impunându-i perfecționarea utilajului și adoptarea metodelor moderne de organizare a producției. Lăsată în voia ei, ne aflând o putere care să-i facă imposibilă sporirea exploatării absolute, burghezia românească s-ar mulțumi să-și tragă profitul din prelungirea zilei de muncă, a exploatării nemiloase a copiilor și femeilor. Din reducerea întregii clase muncitoare la salarii de foamete. Lupta de clasă a proletariatului român contra burgheziei, departe de a periclita, cheazăuiește dezvoltarea capitalistă. La noi, unde protecțiunea vamală și favoritismul politic pun o mare parte a industriei naționale la adăpost de orice concurență străină

serioasă, înlesnindu-i exploatarea masei consumatoare, lupta aceasta apare cu atât mai necesară, dacă nu vrem să vedem capitalismul indigen lipsit de orice stimulent spre progres. Într-un cuvânt, lupta de clasă a proletariatului, urmărind telurile sale proprii, e nu numai necesară acestuia pentru apărarea intereselor sale imediate, ci și un element de progres capitalist și o condiție necesară a realizării telurilor revoluționare ale clasei muncitoare. Aceasta n-au înțeles-o generoșii și nu o pricepe azi „știința” d-lui Zeletin. Din constatarea faptului că România abia urmează să treacă prin dezvoltarea capitalistă, burgheză, „ei au dedus... că și atitudinea lor față de această realitate trebuie să fie... democrato-burghezo”. „Foștii socialiști”, spunea Gherea, „n-au priceput că numai rămânând socialiști... Și lucrând în consecință, ei, între altele, ar fi ajutat și la dezvoltarea burghezo-democratică a țării”⁵⁰⁹. Și trăgând încheierea lor „foarte greșită, dintr-o premisă foarte adevărată, ei s-au grăbit să intre în partidul liberal”, așa cum ne povățuiește d. Zeletin s-o facem și noi.

Dar dacă în teorie abdicarea proletariatului de la acțiunea sa proprie este inadmisibilă, dacă renunțare sa la organizații, program și luptă de clasă proprii, spre a se afilia partidelor burgheze, ar fi o politică greșită, în practica vieții politice românești trecerea la liberali ar mai fi și o nerozie, căci partidul național-liberal de la noi „nu e nici burghezo-democrat, ci, în parte cel puțin, neoioabăgist-medieval și reacționar sadea”⁵¹⁰. Așadar chiar dacă premiza d-lui Zeletin că alianța burghezo-proletară e necesară, ar fi justă - deși nu este - și încă concluzia ei, înscrierea în partidul liberal, ar rămâne greșită.

Că pentru d-sa „partidul liberal” și „burghezia” sunt noțiuni identice, am văzut-o. Întreaga d-sale cercetare nu-i decât o apologie a acestui partid, considerat ca „burghezie românească”. Dar această convingere a d-sale nu ne obligă și pe noi. Din faptul stăpânirii sistemului nostru bancar nu se poate trage încheierea că liberalii sunt o „burghezie financiară”. Sistemul bancar este desigur un fenomen burghez modern, dar pe cât de greșit ar fi să considerăm pe beduinul arab ca un adevărat burghez, pentru simplul fapt că în războaiele sale religioase cu triburile învecinate întrebuintează azi tunuri și mitraliere, pe atât de șubredă e și concluzia că stăpânirea creditului românesc de către liberali și folosirea acestei arme moderne în lupta politică, e de ajuns pentru a da partidului lor un caracter burghez. D. Zeletin ne asigură că oligarhia (altă formă de preamărire a liberarilor, ca și cum conservatorii n-ar fi făcut și ei parte din această oligarhie !) „a veghiat cu sânguință la interesele capitalismului român”⁵¹¹, că „partidul liberal a urmărit mereu o politică

509 *op. cit.*, pag. 417.

510 Gherea, *Neoioabăgia*, pag. 417.

511 Zeletin, *op. cit.*, pag. 148.

strict burgheză⁵¹², dar caracterul „mercantilist“ al acestei politici, nu este, după cum am văzut-o, o dovadă chiar atât de peremptorie în acest sens. De altfel d. Zeletin știe prea bine, că factorul hotărâtor al dezvoltării noastre capitaliste îl alcătuia lichidarea rămășițelor feudale, desființarea regimului neoibag, căci bine spune d-sa, abia de la reforma agrară radicală din 1919 „vor începe să se abată (sic) cu adevărat zorile erei burgheze și asupra satelor noastre“⁵¹³.

Dar dacă abia desființarea raporturilor neoibage, „trecerea de la producția feudală la producția burgheză“⁵¹⁴ în agricultură, inaugurează cu adevărat era burgheză, ce fel au luptat burghezii d-sale „liberali“ pentru realizarea acestui deziderat? Reprezentând, ca și partidul conservator, interesele egoiste ale proprietății latifundiare, liberalii au luptat, ca și aceștia, pentru menținerea neoibăgiei, pentru încătușarea țărănimii și păstrarea formelor medievale de producție. Atât în cursul reformei din 1864, cât și a legiurii silnice ulterioare, liberalii – ca organizația politică cea mai puternică – au alcătuit forța de căpetenie, grație căreia s-a putut menține regimul de sălbatecă exploatare a țărănimii.

Singur proletariatul a ridicat vocea, cerând, încă de la sfârșitul veacului trecut, lichidarea rămășițelor feudale, desființarea neoibăgiei și introducerea raporturilor capitaliste de producție și la sate. În această privință clasa muncitoare de la noi a dovedit – ca și în alte privințe – că a înțeles mai bine decât toate organizațiile politice oligarhice, necesitatea dezvoltării capitaliste a României. Din păcate slăbiciunea proletariatului nostru nu i-a îngăduit să impună prin propriile sale puteri lichidarea neoibăgiei. Dar și atunci când lichidarea aceasta s-a impus, nu politica „burgheză“ a partidului liberal a fost elementul determinant, căci reforma s-a realizat numai grație unor puteri cărora coaliția oligarhiei nu le-a putut rezista.

Când, după campania din 1913, partidul liberal a ridicat problema împrumutării, el nu a făcut decât să exprime teama ca această reformă să nu aibă loc împotriva sa. Regimentele noastre de țărani străbătuseră cu câteva luni înainte, din Dunăre în Balcani, pământul părăsit al Bulgariei și întâlniseră acolo o stare de lucruri, care nu semăna cu cea de-acasă. Campania din 1913, cu viziunea fugară a satelor bulgărești îndestulate, sădise în sufletele neoibagilor noștri nădejdea unei apropiate îndreptări. Veteranul, întors la vatră, știa că nu departe există o societate întemeiată pe o gospodărie țărănească liberală; iar boierul, la rândul său simțea că sporirea întinderii teritoriale a țării, va fi curând plătită prin desființarea

512 Zeletin, *op. cit.*, pag. 162.

513 Zeletin, *op. cit.*, pag. 213.

514 Zeletin, *op. cit.*, pag. 212.

regimului latifundiar. Numai teama de a nu fi măturați de evenimente – trecuseră abia șase ani de la răscoale – hotărî pe liberari să ridice chestiunea împrăștiării. Și până la realizarea ei mai putea să treacă vreme îndelungată, căci și votul universal, alt punct de program adoptat de liberali, a dormitat decenii sub forma modestă de deziderat.

O altă influență externă urma să dea reformei agrare un impuls irezistibil: revoluția rusă. Țărănimea noastră, chemată din nou sub arme, avu prilejul să vadă din Moldova desfășurarea uneia dintre cele mai formidabile prefaceri sociale ale istoriei. Aici nu mai era vorba de simpla imagine a unei gospodării libere existente, ale cărei condiții de naștere nu le putea înțelege. Mujicul rus, în alianță cu muncitorimea orașelor, prăbușea – sub ochii neoiobagului român – regimul secular al autocrației țariste și punea stăpânire, în mod violent, pe pământul „boieresc”. Pilda era atât de ispititoare, aliatul rus atât de aproape și de hotărât încât, numai patru zile după eliberarea lui Racowsky din închisoare, de către garnizoana rusă din Iași, apărea manifestul regal prin care se făgăduia țăranimii pământul și votul universal.⁵¹⁵ Valul revoluționar, care se întinse ulterior asupra Europei și amenințatoarea ascensiune a proletariatului românesc de după armistițiu, cheazășuiră împlinirea cuvântului dat.

Ceea ce nu putuseră face singure răscoalele sângeroase ale țăranimii și lupta hotărâtă a muncitorimii de la noi, se realizase peste noapte. Ca și în trecut, progresul era urmarea unor înrăuriri din afară, iar „reformatorii” noștri simplii exprimători ai unor forțe de dincolo de hotare. După „formele” introduse în trecut, ni se impunea și prefacerea, care trebuia să ducă la crearea „fondului” corespunzător. Desființarea neoiobagiei și introducerea votului universal realizau condițiile indispensabile propășirii capitaliste. Dar reformele se îndreptau *contra* oligarhiei, de aceea și ieșeau partidele ei înfrânte din această prefacere: conservatorii pentru totdeauna, iar liberalii vremelnici.

Dacă pentru trecut nu mai încapă îndoială că politica socialismului român a fost în linia progresului, iar cea a partidelor oligarhice și a celui liberal, care ne preocupă aici, în mod special – a fost reacționară, dacă așadar acțiunea proprie a social-democrației și ferirea acesteia de orice contact cu liberalii a fost o necesitate, situația nu s-a schimbat nici după război. Crearea unei gospodării țărănești libere și introducerea votului universal au pus într-adevăr bazele unei dezvoltări, cu adevărat, capitaliste, dar aceasta mai presupune și împlinirea altor condiții. Cea mai de seamă dintre ele este crearea unei stări burgheze de drept, realizarea aceluia *Rechtszustand*, de care vorbește doctrina juridică germană și fără de care progresul economiei burgheze nu poate fi asigurat.

515 Racowsky, *Roumanie et Bessarabie*, Paris, 1925, pag. 61 și 62.

Am văzut aiurea incompatibilitatea care există între regimul capitalist și absolutism. Pentru a se putea dezvolta în voie, capitalul are nevoie de o stare legală corespunzătoare. Legile economice proprii ale capitalului, tendințele sale inerente, nu trebuie să fie amenințate de amestecul imprevizibil al unui autocrat. Industriașul, negustorul, bancherul au nevoie să știe precis dinainte care sunt condițiile în care se va desfășura acțiunea lor. Singurul mijloc de-a crea atmosfera prielnică înfloririi economice burgheze, e realizarea unei stări juridice stabile. După definiția clasică, ne aflăm în fața unui guvern despotic, atunci când suveranul nu poate deroga de la propria sa lege. Lenin a reluat definiția aceasta susținând că dictatura e o stare în care legiuitorul suveran nu se simte obligat nici chiar de regulile de drept emanate de la el. Regimul acesta, despotic sau dictatorial, e incompatibil cu dezvoltarea capitalistă. Aceasta are absolută nevoie de regimul legal, în care suveranul – oricare ar fi el: monarh, aristocrație, națiune – e supus propriei sale legi.

Cititorul va fi întrevăzut imediat că ne aflăm în fața unei complicate probleme, a cărei soluționare e necesară dezvoltării noastre burgheze și pe care Gherea a concretizat-o în formula lapidară a „domniei legilor”. Parola social-democrată a „*transformării stării de drept în stare de fapt*” - ajunsă azi o revendicare primordială a întregii democrații românești – reprezintă și ea una din acele condiții, fără de care nu se poate dezvolta un regim cu adevărat burghez. Prin lupta dusă la noi pe acest tărâm, socialismul românesc a dovedit adâncă sa pătrundere a necesității unei dezvoltări capitaliste. Partidul liberal, în schimb, a fost în trecut cel mai puternic reazăm al domniei legalității, iar azi reprezintă aproape singura piedică serioasă a unei îndreptări. De aceea datoria elementelor progresiste, a democrației în general și în special a proletariatului, căruia îi revine sarcina de a fi stimulatorul ei, nu e de-a spijini, ci de-a combate partidul liberal. Căci, în ciuda afirmației contrare a generoșilor și a reeditării ei de către d. Zeletin, partidul liberal român, departe de-a reprezenta „burghezia”, a fost și continuă a fi cel mai tipic reprezentant al oligarhiei, cel mai puternic stâlp al reacțiunii.

b) Liberalii și societatea socialistă

Dar d. Zeletin nu se mărginește să dea în vileag caracterul reacționar al socialismului român, să acorde consultații tactice clasei muncitoare, invitând-o să renunțe la orice acțiune proprie și să întindă liberlilor o mână frățească, spre a nu primejdui dezvoltarea capitalismului, ci mai are și o altă săgeată în tolba sa științifică. Oricare ar fi atitudinea proletarului român și a partidelor democratice, fie că vor urma linia de conduită pe care le-o trasează d. Zeletin, fie că vor stăruși și mai departe în atitudinea lor anti-liberală, oligarhia, reprezentată prin partidul național-liberal, va continua să existe.

Tendințele dezvoltării noastre cheazăuiesc, pare-se, dominația ei viitoare. Căci abătându-se de la „identitate“, aflăm deodată că România e menită să sară peste „faza intermediară de liberalism, de descentralizare și democrație reală“. Societatea românească „face un salt direct de la *mercantilism* la *imperialism*“, iar „cei ce visează încă zorile apropiate ale unei... ere de suveranitate națională, seamănă celor ce așteaptă pe Mesia“.⁵¹⁶

Nu trebuie deci să ne mire afirmația că și după lichidarea neoioabăgiei și introducerea votului universal, oligarhia mai are, după d. Zeletin „un mare viitor“.⁵¹⁷ Căci, conform „evoluției în salturi“, după ce a jucat rolul mercantilist al lui Colbert, oligarhia românească „financiară“ urmează să-și păstreze puterea spre a organiza producția, așa cum o face în Apus capitalul financiar. Iar după ce va fi împlinită și misiunea aceasta, după ce vor dispărea toate condițiile imaginabile de existență pentru un regim capitalist, oligarhia română va continua totuși să trăiască. Băncile liberale, „în deosebi Banca Românească“, impun industriei noastre o dezvoltare pe care d. Zeletin o califică de „*socialism în devenire*“. Oligarhia nu va fi jucat deci numai în trecut rolul pe care îl știm, ea nu va escamota numai „liberalismul“, „descentralizarea“ și „democrația reală“, ci va realiza și socialismul, căci „la noi organizația producției nu va fi nici opera... capitalismului financiar... nici opera proletariatului, cum a crezut Marx“, ci rezultatul activității „acelei oligarhii care, dacă ar fi să credem pe C. Dobrogeanu-Gherea, ar urma să ducă țara la pieire“.⁵¹⁸

Pe lângă asemenea perspective istorice de anvergură grandioasă, d. Zeletin mai cultivă și profecția mărunță. În drumul spre stăpânirea societății viitoare, partidul băncilor, reprezentantul capitalismului „național“ va înghiți băncile „internaționale“ care-i fac umbră: gruparea alcătuind constelația bancară, în jurul băncii Marmorosch Blank, „este menită a fi predominată sau absorbită treptat“⁵¹⁹ de către Banca Românească. O asigurare îmbucurătoare pentru oligarhia liberară, care – oricât de pronunțat i-ar fi idealismul în materie de viitor – nu disprețuiește nici avantajele materiale imediate. Ce nu face „știința“ nepreconcepută pentru îmbărbătarea „alor noștri“.

Aici avem prilejul să surprindem „știința“ d-lui Zeletin într-un flagrant delict de contrazicere, pe care l-am mai relevat. Toată cercetarea d-lui Zeletin e întemeiată pe afirmația că societatea românească modernă reproduce aidoma, în dezvoltarea ei, fazele evoluției societăților capitaliste apusene. Deși trecerea Principatelor la capitalism se petrece

⁵¹⁶ Zeletin, *op. cit.*, pag. 157.

⁵¹⁷ Zeletin, *op. cit.*, pag. 146.

⁵¹⁸ Zeletin, *op. cit.*, pag. 158.

⁵¹⁹ Zeletin, *op. cit.*, pag. 155.

în secolul al XIX-lea, aceasta reeditează în mod servil evoluția Angliei sau Franței din veacurile de mijloc. Dezvoltarea „normală” descoperită de d. Zeletin, obligă România, după cum știm, la o adevărată ontogenie socială, la trecerea prin *toate* fazele parcurse de capitalismul occidental în dezvoltarea sa organică. Cât de avantajoasă era interpretarea „mercantilistă”, a regimului nostru oligarhic, am văzut-o. Dar teoria cu pricina ne impunea la un moment dat, în mod logic, și democratizarea țării. Aceasta ar fi însemnat însă sfârșitul oligarhiei, ar fi contrazis deci, prin concluzia sa, însăși rostul de-a fi al studiilor d-lui Zeletin, care nu e altul decât de-a face apologia oligarhiei, de a-i dovedi necesitatea istorică în trecut și vitalitatea în viitor. De aceea, cu o dezinvoltură remarcabilă, d. Zeletin, în fața primejdiei, sacrifică „identitatea” - ceea ce constituie o negație a întregului său sistem - și afirmă sentențios că:

„Experiența arată că o societate burgheză, ce-și începe dezvoltarea mai târziu decât altele, năzuște a începe cu acea fază, la care celelalte au ajuns în acel moment”⁵²⁰.

Această dezvoltare nu e excepțională, ci „caracterizează toate burgheziile întârziate... Și se găsește înainte de toate în Germania și Statele-Unite”⁵²¹.

Acum cititorul și-ar putea pune întrebarea: ce e cu țările înapoiate, care se dezvoltă sub înrâurirea capitalismului înaintat? Reproduc ele aidoma întreaga dezvoltare de aiurea? Sau, poate, dimpotrivă, pornesc de la faza în care au ajuns în acel moment țările înaintate sub a căror înrâurire au intrat?

Pentru a afla răspunsul, să luăm pilda concretă a dezvoltării noastre istorice. La un moment dat am prefăcut înfățișarea țării, după un model străin. Dar în acest proces de occidentalizare ce puteam noi introduce din acele elemente, care, în întregul lor, alcătuiau societatea apuseană modernă?

Puteam, de pildă, introduce codul Napoleon. În acest scop era suficient să dispunem de-o comisie alcătuită din trei sau patru juriști și să le acorde timpul material necesar traducerii la vreo 2200 de articole. Puteam introduce ultimele creații tehnice. Pentru a instala o fabrică cu cele mai desăvârșite mașini cunoscute în acel moment, era suficient să facem comanda necesară în Apus și să tocmim, la nevoie, inginerii și meșterii străini necesari conducerii lor. Dar nu toate elementele capitalismului se pot introduce cu aceeași ușurință. Când purcese la „occidentalizarea” Rusiei, Petru cel Mare, pe care îl impresionaseră fețele rase ale apusenilor, orându-i ca toate pletele și bărbile ruse să fie sacrificate. O asemenea operație se poate realiza în câteva minute. Presupunând însă că

520 Zeletin, *op. cit.*, pag. 99.

521 Zeletin, *op. cit.*, pag. 157.

„modernizarea” ar fi constat, dimpotrivă, în a introduce moda părului lung, e de la sine înțeles că ucazul celui mai puternic autocrat nu ar fi putut ordona cu șanse de succes, ca până în jumătate de ceas fiecare rus să poarte barbă de un cot. Printre elementele constitutive ale societății moderne sunt însă unele, cele mai de seamă, a căror „introducere” cere un răgaz mult mai îndelungat decât cel necesar pentru creșterea bărbii, acestea sunt elementele de-a căror introducere nu se poate vorbi decât la figurat.

Odată introdusă legislația occidentală burgheză, devine necesară crearea unui aparat judecătoresc modern. Aici nu mai e vorba de o comisie restrânsă de traducători, menită a lucra timp de câteva luni, ci de sute de persoane destinate în mod permanent funcțiunii judecătorești. Dar și aceasta se poate realiza în câțiva ani, creându-se facultăți în țară și trimițând câteva sute de tineri să urmeze cursurile universităților străine.

Dacă în locul codului luăm însă constituția – tradusă și ea – observăm că pentru funcționarea ei e nevoie nu de o mână de juriști, ci de prefacerea întregului popor într-o masă cetățenească conștientă. Dacă tramvaie electrice se pot aduce de afară, dacă constituții și romane se pot traduce și importa, dacă medici și generali, ingineri și tunuri, se pot împrumuta sau cumpăra, o *clasă socială* nu se poate introduce de afară. Iar conținutul real al stării de drept îl determină tocmai raportul de forță dintre clase. Din faptul că o societate înapoiată e în măsură a introduce *unele* elemente aiurea, dar că nu le poate introduce în nici un caz pe *toate*, e dată posibilitatea unei societăți hibride, alcătuită din elemente eterogene, putând reprezenta cele mai variate aspecte imaginabile. Într-un cuvânt: o societate înapoiată, intrată sub înrăurirea capitalismului, are tendința de-a introduce de-a dreptul toate elementele pe care le află în ființă în acel moment în societatea model; pe de altă parte, unele dintre aceste elemente nu pot fi importate, ci urmează a se dezvolta abia mai târziu pe cale organică.

Înțelegerea deplină a unei asemenea societăți date, nu o poate asigura decât studiul istoric, cercetarea concretă a mediului social în care are loc prefacerea, analiza elementelor aduse de afară, a factorilor lăuntrici care favorizează sau împiedică dezvoltarea elementelor exotice. Dar în general vom afla ca rezultat – cu deosebire de la un caz la altul – o alcătuire compusă din elemente mai mult sau mai puțin eterogene, prezentând din punctul de vedere al „tipului pur” - existent numai în abstracție – cele mai diferite anomalii. Un asemenea produs hibrid a fost și neoioabăgia noastră.

Dacă d. Zeletin contestă existența unei „contraziceri” și prezintă ideea unei societăți „anormale” ca o simplă aberație a lui Gherea, aceasta nu înseamnă nicidecum că Gherea ar fi primul marxist, care a descoperit

asemenea fenomene. Astfel d. Zeletin crede a pune pe Gherea în fața unei dileme inextricabile, a unei dovezi peremptorii de pseudo-marxism, cerându-i dezlegarea următoarei „enigme sociologice”: „cum se face că un regim politic, care contrazice dezvoltarea economică, a putut să se nască, și să trăiască atâta vreme ?”⁵²²

Plecând de la ideea fixă a imposibilității logice a contrazicerii sociale - știm că d-sa are o adevărată idolatrie pentru tot ce există - d-sa uită detaliul neînsemnat: că Gherea a arătat, în mod luminos, cum a luat naștere regimul nostru social „anormal”. Dar cu acest prilej d-sa mai uită că de asemenea lèse-raționalism s-a mai făcut vinovat - pe lângă istorie - și Marx. Comparând Germania înapoiată cu Anglia, cu capitalsimul ei dezvoltat, acesta constată anomalii la cea dintâi, care suferă „ca toate țările occidentale ale continentului european”, de-o producție capitalistă totodată excesivă și insuficientă. „Jalea noastră modernă se complică de un întreg șir de abuzuri ereditare”. Pricina acestora trebuie căutată în faptul că „modurile de producțiune vechi și perimate supraviețuiesc cu întregul lor cortegiu de condiții sociale și politice în contrazicere cu epoca actuală. Morții nu ne incomodează mai puțin decât cei vii”.⁵²³ Pentru că Germania a introdus *fabrica* din Anglia, dar n-a adoptat în același timp și legislația socială corespunzătoare, care să protegiască femeia și copilul, Marx compară societatea germană cu un monstru. Și doar între contrazicerile Germaniei deoparte, cu structura ei economică dezvoltată, și suprastructura ei semifeudală, cu supremația iuncherilor, și între prăpastia dintre starea noastră de fapt și cea de drept, e de la sine înțeles că cercetătorul trebuia să fie izbit mai ușor la noi de anomaliiile existente.

Dar în afară de Marx, putem invoca și o altă autoritate, anume pe Kautsky. Acesta scria subsemnatului, și nu cu privire la vreo contrazicere exotică, ci *chiar cu privire la dezvoltarea „anormală” a României*:

Marx vorbește aici⁵²⁴ de societatea burgheză în general, care cuprinde mult mai mult decât Europa, dar nu (afirmă) că în fiecare țară trebuie să

522 Zeletin, *op. cit.*, pag. 80.

523 Prefața la prima ediție a vol. I al *Capitalului*.

524 Poate nu e de prisos, față de suveranul dispreț pe care-l manifestă d. Zeletin, la fiecare pas, față de Gherea, să reproducem din aceeași scrisoare și un pasaj din care rezultă felul cum aprecia Kautsky pe „pseudomarxistul” Gherea: „Am citit articolul D-tale și-l consider foarte însemnat” (E vorba de un articol în care expunem într-o revistă socialistă austriacă, tocmai legea lui Gherea asupra țărilor înapoiate). „....Mă bucur mult, că în sfârșit publicul cititor socialist german face cunoștință cu scrierile valorosului (des so bedeutenden) Dobrogeanu-Gherea, prietenul meu atât de înzestrat (so hochbegabten) a cărui dispariție m-a îndurerat grozav și care, în afara României, mai este, din păcate mult prea puțin cunoscut. Cred că articolul ar câștiga mult, dacă ai insita mai mult asupra personalității lui Gherea...” Opera lui Gherea merită după Kautsky, să fie tradusă spre a fi încorporată literaturii marxiste internaționale. Pentru d. Zeletin, ea nu-i decât „vorbărie”.

și existe aceleași condiții economice, spre a determina anumite efecte. Exact e numai, din punct de vedere marxist, că conducerea în dezvoltare o au întotdeauna țările cu cea mai mare dezvoltare economică. Țările înapoiate pot sări peste anumite stadii, dar abia după ce aceste stadii au fost străbătute de alte țări, de la care învață cea înapoiată. Societatea ca *întreg* nu poate sări peste nici un stadiu al dezvoltării. Iar salturile țărilor, care imită pe cele înaintate, sunt firește și ele – din pricina înapoierii – cu puțină numai în cadrul anumitor limite.⁵²⁵

Anomaliile dezvoltării românești nu sunt deci chiar atât de sigur o „enigmă socială”, în contradicție cu marxismul. Din pasajul citat mai reiese însă și alt lucru, care merită să fie reținut și anume că societatea înapoiată poate într-adevăr sări peste anumite faze, dar numai atunci când acestea *au ajuns în Apus de domeniul trecutului* (mercantilismul, de pildă, dacă s-ar putea vorbi de-o asemenea fază). Putem „ocoli” d. p. stadiul de dezvoltare al manufacturii, introducând de-a dreptul în veacul al XIX-lea marea industrie, dar și aceasta numai „în cadrul anumitor limite”, determinate de mediul social înapoiat.

Dar dacă d. Zeletin pare a tăgădui pe cale abstractă puțină unei societăți cuprinzând contradicții de asemenea natură, o face numai acolo unde aceasta apare necesară spre a lua apărarea regimului neoioabag și a oligarhiei. De câte ori are însă nevoie de o asemenea contradicție pentru a ataca „reacțiunea”, nu numai că o sokoate de domeniul posibilității, ci, la nevoie, o mai și construiește ad-hoc. O asemenea contradicție am văzut că mai există după d-sa, în „era revoluționară” și anume „*coexistă două elemente contradictorii: vechea producție agrară feudală și noul mod de circulație burghez, schimbul*”, iar „această coexistență de elemente economice contradictorii naște și o coexistență de raporturi sociale contradictorii”.⁵²⁶ Contradicția între producție și circulație e posibilă, ba indispensabilă, pentru ca legislația silnică să apară necesară.

Aiurea d. Zeletin ne va arăta că întreaga noastră cultură, împrumutată occidentului, e în contradicție cu structura economică, că trăim într-o „anomalie”.⁵²⁷ Dar dacă „cultura” poate fi atacată, fiind opera reacțiunii, constituția și codul civil nu pot rămâne goale, căci fac parte integrantă din patrimoniul burgheziei național-liberale. „Europenizarea atât de repede a României” a putut crea „o disarmonie între elementele noastre, și mentalitatea arhaică agrară a poporului”,⁵²⁸ dar între instituțiile liberale și guvernarea despotico-orientală nu există contradicție.

525 E vorba de pasajul din prefața la Critica economiei politice, în care Marx schițează schema generală a dezvoltării sociale.

526 Zeletin, *op. cit.*, pag. 52.

527 Zeletin, *op. cit.*, pag. 254-55.

528 Zeletin, *op. cit.*, pag. 100.

Pentru a combate pe poporaniști, d. Zeletin nu va arăta ca Gherea, că idealul lor e *reacționar*, ci-l va înfățișa *irealizabil*, pentru că stă în contradicție cu logica:

„Formula poporanistă nu înseamnă deci altceva decât: altoirea unui regim politic modern pe un regim economic medieval... Asemenea paradox sociologic, care cere contopirea a două jumătăți din două lumi opuse într-una singură... se distruge singur”.⁵²⁹

De n-ar fi decât pilda dureroasă a dezvoltării românești și încă ar fi de ajuns pentru a considera adusă dovada că un regim politic modern, altoit pe un regim economic medieval, e de domeniul putinței. Dar d. Zeletin însuși ne arată, aiurea, că societatea românească „*se alcătuește în prezent din două pături suprapuse, perfect dușmane: o structură economică socială modernă, și un spirit public medieval*”.⁵³⁰

Așadar însuși d. Zeletin confirmă realitatea societăților hibride, înapoiate, în care elemente proprii, rămășițe ale trecutului, se îmbină cu elemente moderne, impuse de înrăurirea de afară. Rămâne să cercetăm întrucât corespunde realității afirmația că printre elementele cărora Apusul le-a dat naștere, dar pe care România nu le va introduce, se află și *liberalismul, descentralizarea și democrația reală*.

În primul rând cele trei elemente care, după d. Zeletin, nu se vor putea dezvolta la noi, nu ni se înfățișează ca factori de aceeași natură. Chiar dacă afirmația d-lui Zeletin, că România va trece de-a dreptul de la mercantilism la imperialism, ar fi îndreptățită, încă nu s-ar periclita decât „liberalismul”, nu însă și democrația.

Liberalismul e o concepție politică a cărei idee centrală e *libertatea*⁵³¹ în toate domeniile manifestării sociale și care cuprinde două elemente de căpetenie: libertatea politică și libertatea economică. Cea *politică* își găsește expresia în drepturile „cetățeanului”: libertatea individuală, aceea a conștiinței, a presei, a învățământului, a întrunirii, a asociației, inviolabilitatea domiciliului etc. cea economică se manifestă tăgăduind statului dreptul de-a se amesteca în viața economică, reducându-l la rolul de garant al libertăților individului.

Democrația, în schimb, nu-i concepție politică propriu zisă, ci o formă de guvernământ, care asigură *domnia majorității*. Pentru a realiza această formă de guvernământ sunt necesare cele mai deosebite elemente, printre care și drepturile individuale. Democrația are deci comun cu

529 *Arhiva*, anul IV, nr. 2, pag. 191.

530 Zeletin, *op. cit.*, pag. 244. În treacăt putem observa că tocmai „structura economică” adică totalitatea raporturilor de producție, între țăran și proprietar, nu era „modernă”.

531 Vezi Zeletin, *op. cit.*, pag. 20-21.

liberalismul străduința de-a garanta cetățeanului libertatea personală, dreptul de-a se întruni și asocia, de-a scrie etc. Dar dacă democrația cuprinde unele elemente ale liberalismului, acestea nu reprezintă decât o parte a mijloacelor democratice menite a asigura domnia *prin și pentru* popor. Celelalte elemente mai de seamă sunt *votul universal*, care asigură manifestarea voinței majorității și *principiul descentralizării*, a autonomiei, care acordă independența autorităților regionale și locale față de puterea centrală, le sporește atribuțiile și puterea de decizie și le pune în atârnare de alegători.

Dar democrația e „o formă de guvernământ“, care, spre deosebire de liberalism, nu cuprinde anumite directive politice, ci numai măsuri menite a asigura manifestarea voinței majorității, a-i spori participarea cât mai efectivă la treburile publice. Depinde de această majoritate ca politica democrației să se manifeste într-un fel sau altul. O dezvoltare, care duce la intervenția sporită a statului în economie, e potrivnică liberalismului, dar e compatibilă cu democrația. Pentru ca o măsură să fie democratică, e de ajuns să fie hotărâtă în forme democratice. Caracterul liberal sau antiliberal al unui act e cuprins în sine, indiferent dacă rezultă din hotărârea poporului prin referendum sau din dispoziția pe cale de decret a vreunui dictator.

Care e însă legătura dintre capital financiar de o parte și liberalism și democrație de alta ? Ceea ce caracterizează „capitalul financiar“ sunt anumite tendințe de concentrare ale capitalismului modern, care se manifestă pe de o parte prin desființarea liberei concurențe (carteluri, trusturi, concernuri etc.) iar pe de alta printr-o îmbinare tot mai intimă a capitalului bancar cu acela industrial.⁵³²

Acest capital financiar aduce cu sine o prefacere însemnată în structura capitalismului și se manifestă și în domeniul politic. Începând cu dezvoltarea societăților pe acțiuni și ajungând la organizarea în trusturi formidabile, producția capitalistă modernă, sub forma capitalului financiar, tinde spre o stăpânire tot mai completă a pieții lăuntrice pe care o monopolizează prin tarify vamale prohibitive. De asemenea capitalul financiar, în nevoia sa de expansiune – îndeosebi pentru asigurarea exportului său de capital – tinde să creeze o putere de stat cât mai formidabilă, care să-i sprijine acțiunea pe cale diplomatică și militară. Capitalul financiar devine deci purtătorul imperialismului.

Fără îndoială că mijloacele de care se servește capitalul financiar în politică, taxele vamale ridicate, puterea de stat sporită, sunt diametral opuse liberalismului, ca și desființarea liberei concurențe pe teren economic prin organizațiile sale monopoliste. Dar întrucât înlătură ivirea

⁵³² Rud. Hilferding, *Das Finanzkapital*, Wien, 1923, ediția II, la care se referă toate citatele.

capitalului financiar dezvoltarea democrației ? Aceasta nu e, în principiu, nici pentru, nici contra cartelurilor, ea poate adopta sau respinge, după împrejurări și după interesele majorității hotărâtoare, atât o politică liberschimbistă, cât și una protecționistă. Dezvoltarea capitalului financiar, precum și alte elemente a căror cercetare nu-și are rostul aici, determină o dezvoltare contrarie liberalismului economic. Schimbările cărora ivirea capitalului financiar le dă naștere în sânul capitalismului, aduc cu sine o prefacere generală a raporturilor de putere între clase, dar dezvoltarea aceasta are loc *în cadrul* democrației.

D. Zeletin însuși ne prezintă, ca pildă a dezvoltării noastre, evoluția Germaniei și a Statelor Unite.⁵³³ Aceste două state pot fi considerate cu drept cuvânt ca reprezentantele cele mai tipice ale dezvoltării capitalului financiar. Nicăieri procesul de organizare monopolistică și de contopire a capitalului bancar cu cel industrial nu are o formă atât de desăvârșită și de dezvoltată ca în aceste două țări. Dar lucru ciudat, Statele Unite au o constituție, care pe lângă cea a Elveției, reprezintă modelul democrației. Iar imperialismul german n-a dus numai la război, ci, după înfrângere, și la adoptarea celei mai moderne constituții democratice. De unde deduce deci d. Zeletin că România, trecând direct de la mercantilism la imperialism, nu va cunoaște o „fază de democrație reală” ? Desigur că nu din pilda „imperialismului” apusean.

D. Zeletin consideră faza de dezvoltare a capitalismului actual în mod metafizic. Dacă ar privi problema în mod dialectic, ar vedea că dezvoltarea aceasta este antagonică. Pe de o parte se ivesc puteri noi, interesate la sporirea forței centrale, ducând la războiul imperialist, dar pe de altă parte progresele capitalismului sunt întovărășite de-o creștere considerabilă a puterii proletariatului. Acesta reușește să neutralizeze forțele potrivnice și cucerește o situație tot mai preponderentă în stat. Ultimul sfert de veac o dovedește cu prisosință: în țările înaintate clasa muncitoare a ajuns nu numai o putere politică împotriva căreia nu se mai poate guverna în interior, ci a reușit să-și asigure și o înrâurire hotărâtoare asupra politicii externe.

Aceasta o afirma de curând însuși Hilferding, teoreticianul care a studiat cel mai profund problema imperialismului. Vorbind la congresul internațional din Marsilia, el constata următoarele cu privire la dezvoltarea postbelică:

„Concentrarea capitalului a progresat și odată cu ea tendința spre imperialism. Dar, în același timp, pe când își sporia puterea și tendințele războinice, care-i sunt imanente, capitalismul, rămânând esențialmente același, a schimbat în mod continuu forma politică a dezvoltării sale“.

⁵³³ Zeletin, *op. cit.*, pag. 157.

Știm cum s-a dezvoltat capitalismul în trecut, exclamă Hilferding, trecând în revistă formele apuse de asuprire, dar adaugă el, raporturile de putere s-au schimbat:

„Astăzi... vedem clasa muncitoare organizată măsurându-se cu stăpânii capitalismului, cu deținătorii bogăției în sânul republicilor democratice. Azi clasa muncitoare are desigur o înrâurire politică mare, drepturi politice sporite și dacă... economicește lucrătorii mai sunt încătușați, politicește au ajuns mai liberi... De aceea realizarea democrației politice deschide epoca pacifismului realist... noi bazăm de aici în colo... acțiunea noastră împotriva războiului pe puterea crescândă a proletariatului. Se spune uneori că socialismul a evoluat după război. Aceasta nu-i în totul adevărat. Nu socialismul e acela care a devenit mai realist, ci realitatea se apropie tot mai mult de socialism... prin înrâurirea crescândă pe care o exercită clasa muncitoare asupra destinelor națiunilor. Astfel realitatea devine socialistă iar socialismul realitate”⁵³⁴.

Așadar „Imperialismul” n-a împiedicat progresele democrației. Dimpotrivă creșterea puterii proletariatului apusean a asigurat pretutindeni desăvârșirea democrației. Putem aștepta, în consecință, ca sporirea forțelor clasei muncitoare românești să determine și la noi, în ciuda „imperialismului”, ivirea unei ere de suveranitate națională reală.

Până aici am admis că România ar trece într-adevăr la „imperialism”, după cum o afirmă d. Zeletin. Dar aceasta nu e dovedit.

Pentru ca să poată fi vorba de o modificare a structurii sociale prin dezvoltarea capitalului financiar, trebuie în primul rând să ne aflăm în fața unui stat cu o mare dezvoltare industrială. Numai acolo unde industria covârșește economia generală, stăpânirea ei prin bancă poate asigura o supremație politică. Și acesta nu e cazul la noi. Dar să admitem că România s-ar afla pe calea unei rapide industrializări și că în curând va sta pe același nivel cu statele capitaliste cele mai dezvoltate. Va intra ea pe calea „imperialismului” ?

Fără îndoială că, dezvoltându-se sub înrâurirea formelor *actuale* ale capitalismului apusean, industria noastră nu va adopta numai tehnica cea mai desăvârșită, ci și cea mai perfectă formă de organizare cunoscută. De altfel aceasta se poate vedea și azi prin numărul societăților pe acțiuni, prin cartelarea fabricilor de zahăr, a distribuției interne a produselor petrolifere etc. dar aceasta nu înseamnă nicidecum că existența trusturilor și stăpânirea lor de către bănci ne va duce spre „imperialism”.

După cum o arată Hilferding în mod magistral, capitalul național are o situație cu atât mai favorabilă, cu cât e mai mare întinderea țării, a

534 Comte rendu du deuxième Congrès de l'Internationale Ouvrière Socialiste à Marseille, Bruxelles, 1925, pag. 268-273.

„regiunii economice“. Marfa caracteristică a exportului capitalului financiar e însă *capitalul*, „exportul de valori, menite a produce plusvaloarea în străinătate“. Dar ceea ce e esențial în această exportățiune e condiția ca „plusvaloarea să rămână la dispoziția capitalului autohton“.⁵³⁵ Capitalul financiar german are deci interesul ca să nu producă dobândă, ci profit, să nu fie investit în împrumuturi neproductive, ci în industrii asupra cărora să păstreze conducerea. Pentru a putea ajunge acest țel, recurge la politica colonială, la intervenția propriului stat pe cale diplomatică, la amenințarea războinică, spre a-și asigura o poziție favorabilă „pe piața mondială“.⁵³⁶

Asemenea politică presupune însă o țară mare, în stare să aibă un cuvânt hotărâtor în concertul puterilor. Imperialismul nu-i deci decât expresia capitalului financiar *al marilor puteri*. Calea aceasta e închisă României. După cum Germania și Statele Unite ne-au arătat că democrația nu e înlăturată de capitalul financiar, o altă țară confirmă aceasta, dar ne arată și incompatibilitatea imperialismului cu o țară mică: Belgia. Belgia, având industria relativ cea mai dezvoltată din lume, cunoscând o puternică dezvoltare a capitalului financiar – nu ajuns la imperialism. Hilferding analizează împrejurările speciale ale acestei țărișoare, scoțând în relief manifestările deosebite la care trebuie să ducă capitalul financiar în sânul unei puteri secundare. Ca și Belgia, România, chiar cea „Mare“, nu va ajunge nici ea să intimideze Anglia, Rusia sau Japonia. Nu poate fi deci vorba de o fază imperialistă românească nici pentru viitor, decât pentru acela, care nu a pătruns în toată realitatea lor concretă elementele imperialismului.⁵³⁷

Privită deci mai de aproape, problema capitalismului financiar ne arată că „saltul“ d-lui Zeletin de la mercantilism la imperialism nu corespunde decât nevoii de-a găsi o îndreptățire *obiectivă* a dăinuirii regimului oligarhic. În realitate însă nici România nu poate intra în faza imperialistă, nici faza actuală de dezvoltare nu înlătură democrația.

Cu atât mai puțin poate fi vorba de necesitatea dăinuirii regimului nostru oligarhic pentru a asigura realizarea socialismului. De dezvoltarea formelor de organizare ale producției, pe care le aduce cu sine capitalul financiar, s-au legat cele mai mari nădejdi. Cea mai de seamă dintre ele a fost cea exprimată de către unii purtători de cuvânt ai actualului regim, că „reglementarea producției“ pe care o aduce cu sine dezvoltarea organizațiilor monopolistice, va asigura continuarea sistemului capitalist. După aceștia cartelurile și organizațiile similare ar fi menite a

535 Hilferding, *op. cit.*, pag. 395.

536 Hilferding, *op. cit.*, pag. 421.

537 Primejdia pentru România stă nu în propriul ei „imperialism“ ci în tendința imperialismelor apusene de-a o folosi ca unealtă, ca simplă „carne de tun“. Dar cercetarea acestei probleme iese din cadrul lucrării de față.

„reglementa producția adaptând oferta cererii“, putând „înlătura cu desăvârșire crizele“⁵³⁸, ceea ce ar face inutilă prefacerea regimului actual. Dar într-un capitol magistral⁵³⁹ al lucrării sale precitate, Hilferding a arătat că nădejdea aceasta e neîntemeiată. Cartelurile modifică diferitele forme de manifestare ale crizei, dar nu înlătură criza, care este indisolubil legată de sistemul de producție capitalistă. Urmarea logică a acestei concluzii e deci lupta clasei muncitoare împotriva capitalului financiar, care nu-i poate aduce dezrobirea. „Răspunsul proletariatului la politica specială a capitalului financiar, nu poate fi decât socialismul“⁵⁴⁰.

Dar Hilferding n-a contat cu admiratorul său român. Căci dacă proletariatul occidental trebuie să combată capitalul financiar, pentru că dăinuirea dominației acestuia înseamnă menținerea regimului capitalist, cu toate neajunsurile pe care le aduce clasei muncitoare, lucrurile se schimbă în România. După cum a mai făcut-o în trecut în alte domenii, oligarhia va îndeplini și în această privință lucruri pe care nu le-a „îndeplinit însă nici o burghezie europeană“⁵⁴¹. Ea va realiza socialismul. La aceasta nu se gândise Hilferding. Căci oricare ar fi ura clasei muncitoare împotriva partidului național-liberal, ce i-ar putea opune, dacă se însărcinează să clădească el societatea viitoare? Imperialismului i se răspunde prin socialism. Socialismului „liberal“ clasa muncitoare nu i-ar mai putea răspunde decât prin fuziunea ambelor partide, ceea ce ar corespunde și sfaturilor tactice ale d-lui Zeletin.

Dar „socialismul“ partidului liberal are o meteahnă. Doctrina acestui partid se poate rezuma în următoarea formulă: „Progresul sub toate formele în cadrul însă al concepției proprietății individuale“. „Oligarhia“ d-lui Zeletin adoră progresul, dar „ea nu-l vrea, ea nu-l admite, ea nu-l reclamă decât în cadrul proprietății individuale“⁵⁴². Ea nu crede în putința realizării practice a unei societăți întemeiate „pe negațiunea proprietății individuale“, de aceea „o respinge, o respinge ca pe o fantezie a imaginațiunii, ca pe o nesocotire a realităților existente sau posibile“.

Și realizarea socialismului constă tocmai în înlăturarea „proprietății individuale“ asupra obiectului de căpetenie al „organizării“ liberale: în socializarea mijloacelor de producție. Departate de-a considera negațiunea proprietății private ca o simplă fantezie, o nesocotire a realului existent sau posibil, clasa muncitoare nu vede putința dezrobirii ei decât într-un progres, care să treacă dincolo de cadrul proprietății individuale, în

538 Hilferding, *op. cit.*, pag. 370.

539 Cap. 20.

540 Hilferding, *op. cit.*, pag. 472.

541 Zeletin, *op. cit.*, pag. 233.

542 L. G. Duca, Doctrina liberală, în volumul *Doctrinile partidelor politice*, editat de Institutul Social Român, București, 1923, pag. 103.

pragul căreia partidul liberal se oprește. Dacă e vorba de socialism și la unii și la alții, apoi trebuie să recunoaștem că deosebirea e de ajuns de mare pentru ca să îndeplinească existența unor organizații diferite, luptând fiecare pentru socialismul ei. Banca Românească nu are decât să desăvârșească evoluția ei de „socialism în devenire“, oligarhia să continue „organizarea producției“, iar d. Zeletin să contribuie mai departe cu „știința“ sa la apărarea intereselor lui. Din această întreită colaborare va lua poate naștere raiul pe pământ. Dar socialismul va lua naștere, cum a crezut Marx, prin lupta proletariatului.

Dezvoltarea reală a capitalului financiar nu poate să ducă la noi tendințele schițate de d. Zeletin, ea nu poate să asigure dominația oligarhiei, dar dominația sistemului oligarhic, reprezentat de liberali, poate în schimb să periclitizeze dezvoltarea capitalului financiar. Capitalul financiar ia naștere din „nevoia crescândă de credit a organizațiilor industriale. Băncile moderne, care canalizează economiile mărunte, le transformă în capitaluri pe care le pun la îndemâna industriașilor. Atârănarea capitalului industrial de cel bancar este o urmare a faptului că o parte crescândă a capitalului din industrii nu aparține industriașilor, care-l folosesc în producție. El își asigură numai *dispoziția* asupra capitalului procurat de către bancă. Așadar dezvoltarea capitalului financiar e expresia anumitor *raporturi de proprietate* asupra capitalului social⁵⁴³. Și dezvoltarea aceasta se impune mai ales în țările cu un capitalism născând, în țările lipsite de mari capitaluri. În Anglia industriașii dispuneau de averi imense, acumulate de mult. În schimb la ivirea marelui industrie în Germania și Statele Unite, acestea au fost nevoite să recurgă la metoda de procurare descrisă mai sus. De aceea au și dus la cea mai deplină dezvoltare a capitalului financiar.

„Oligarhia“ noastră reprezintă însă, în această privință, un tip nou de dezvoltare. Ea nu dispune, ca în Anglia, de imense capitaluri industriale proprii, care să mențină producția neatârnată de bănci, trăind numai prin propriile ei mijloace. Ea nu îndeplinește însă nici funcția băncii germane moderne, de-a strânge nenumărate depozite de sume mici, de-a le transforma în capitaluri pe care să le pună la dispoziție industriașului, asigurându-și controlul asupra acestuia, dar contribuind totodată și la dezvoltarea industrială a țării.

Oligarhia, în baza *puterii ei politice*, monopolizează Banca Națională și prin intermediul acesteia ține toate băncile țării în atârănare, transformându-le în unelte electorale. După cum banca privată nu va primi sprijinul băncii de emisiune, decât în măsura compatibilă cu interesele partidului liberal, la rândul ei aceasta nu va acorda creditul, decât în raport cu garanțiile politice ale fiecăruia.

543 Hilferding, *op. cit.*, pag. 283.

În baza aceleiași puteri politice, oligarhia va lua în stăpânire toate întreprinderile industriale la care râvnește. În loc să pună capital bancar la dispoziția industriașului, „tipul” român de dezvoltare procedează în mod invers: acaparează *proprietatea* industrială. Acestea sunt însă metode despotice, politice, iar nu economice, capitaliste. În loc să modernizeze metodele politice după pilda țărilor înaintate, oligarhia liberală introduce despotismul ei politic în domeniul economiei, considerând „obiectul economic” particular ca o simplă moșie a statului, menită a fi jefuită, ca și bugetul public, în folosul clientelei electorale.

Prin această procedare oligarhia nu inversează numai „raporturile de proprietate”, care alcătuiesc temelia evoluției capitalului financiar, ci creează și o atmosferă înăbușitoare, împiedicând orice dezvoltare industrială sănătoasă prin suprimarea stimulentului normal al capitalismului: *profitul*. Nu voim să vă spunem că întreprinderea, bancară sau industrială, încăpută în sfera de interese a oligarhiei, încetează prin aceasta de-a mai produce câștig. Dimpotrivă, ea își vede asigurată rentabilitatea. Dar nu orice câștig e profit, rezultat al unei activități economice capitaliste. Și înaintea regimului capitalist se strângeau averi, dar prin alte metode, prin jaf, prin metoda acumulării primitive. Modul de exploatare inaugurat la noi prin sistemul „cointeresării” nu-i decât un aspect modernizat al câștigului de natură *precapitalistă*.

Banca și întreprinderea liberalizată nu-și mai datoresc câștigul activității lor financiare sau economice, ci privilegiului asigurat pe cale politică. Pentru a salva de ruină bănci care, printr-o speculație greșită, și-au periclitat existența, oligarhia va sacrifica terenurile petrolifere ale statului. Pentru a asigura dividendele întreprinderilor miniere conduse fără pricepere, statul le va prelua datoriile sub formă de supraprețuri asupra producției. Prosperitatea unei întreprinderi atârând nu de iscusința conducerii ei, de îmbunătățirea utilajului, de desăvârșirea organizației tehnice și comerciale, ci de favoritismul politic, ea este lipsită de singurul element care o poate sili să contribuie la progres. Sistemul acesta poate aduce faloase materiale personale clientelei politice, dar el nu-și ajunge scopul decât prin exploatarea averii statului. Dintr-un stimulent al progresului, *profitul*, transformat în simplă primă electorală, se prefăce într-o piedică a dezvoltării capitaliste a țării. Și prin aceasta se dovedește exactitatea afirmației lui Gherea, că oligarhia, stânjenind căile progresului, duce „*țara la pieire*”. Salvarea nu poate veni deci decât prin înlăturarea metodelor oligarhiei, din lupta împotriva „colectivismului” liberal și înlocuirea lor prin mijloacele moderne ale competiției capitaliste „normale”.

Aici am putea încheia. D. Zeletin a încercat să dovedească necesitatea obiectivă a menținerii regimului oligarhic ca factor de progres economic,

iar noi am văzut că dimpotrivă dezvoltarea obiectivă a economiei noastre pretinde înlăturarea oligarhiei, dacă nu vrem să vedem periclitată propășirea țării. Dar pentru că d. Zeletin s-a folosit în demonstrația sa de teoria lui Hilferding asupra capitalului financiar, vom mai adăuga două observații ale acestui autor cu privire la problema ridicată. Se va vedea astfel din nou, cât de nepreconcepută este „știința” d-lui Zeletin și ce ușor se poate ea menține deasupra intereselor de clasă.

Astfel, analizând perioada în care burghezia mai avea o ideologie liberală și lupta pentru progres, Hilferding arată că atitudinea aceasta este determinată de faptul că pe acea vreme „marile probleme, care puneau burghezia în mișcare, era esențialmente probleme constituționale, privind întemeierea statului modern constituțional, deci probleme, care interesau în mod egal pe toți cetățenii și îi unia în lupta împotriva reacțiunii, împotriva rămășițelor sistemului de guvernare feudal și absolutist-birocratic”⁵⁴⁴.

După realizarea acestui deziderat politic burghezia a putut părăsi, în Apus, idealul vieții constituționale. Dar această nouă atitudine rămâne condiționată de *existența* regimului constituțional. La noi însă situația e alta. România se află abia azi în pragul luptei, care îi va asigura ceea ce e de mult o realitate în Apus. Atâta timp cât va dura la noi această luptă, putem deci aștepta, în ciuda imperialismului, ca nu numai proletariatul, ci între alte clase și *burghezia însăși să participe la ea*.

Dacă aceasta e un factor însemnat, mai există și un altul, de-o covârșitoare importanță, care îngăduie concluzia că bătălia comună angajată de către democrația românească va fi încununată de izbândă. Și acest al doilea factor nu-i, nici mai mult nici mai puțin, decât *întrăurirea din afară a capitalului financiar*. Căci, ne spune Hilferding, simplul negoț de odinioară, când nu se manifesta ca jaf colonial, lăsa o vreme îndelungată neatinse relațiile sociale și politice ale țărilor cu care intra în contact și se mărginea exclusiv la raporturile economice. Atâta vreme cât exista o putere de stat, care garanta, de bine de rău, ordinea, stăpânirea directă a acelei țări apărea de-o însemnătate secundară.

„Dar aceasta se schimbă odată cu predominarea exportului de capital. Acum intervin interese cu mult mai însemnate. Riscul e cu mult mai mare, atunci când în țara străină se construiesc căi ferate, se agonisesc trenuri, se instalează porturi, se întemeiază și exploatează mine, decât atunci când totul se reduce la cumpărare și vânzare de mărfuri.

Înapoierea relațiilor juridice devine o piedică a cărei înlăturare capitalul financiar o pretinde tot mai furtunos, chiar cu mijloace violente. Aceasta duce la conflicte tot mai acute între statele capitaliste dezvoltate

⁵⁴⁴ Hilferding, *op. cit.*, pag. 429-430.

și puterea de stat a regiunilor înapoiate, duce la încercări tot mai presante, de-a impune acestor regiuni raporturile de drept corespunzătoare capitalismului, fie cu menajarea fie cu distrugerea puterilor de până aci”.⁵⁴⁵

Și astfel, capitalul financiar care, în teoria d-lui Zeletin, trebuia să asigure oligarhiei românești dăinuirea până în societatea socialistă, se dovedește în realitate un puternic aliat al democrației de la noi. Căci dacă capitalul industrial, care cerea grâu și trimetea postav, se putea împăca la nevoie cu regimul oligarhic, cel financiar, care trimite *capitaluri* – cere întronarea unei stări de drept, a cărei realizare înseamnă desființarea oligarhiei. Așa se explică pentru ce liberalul practic – mai pătrunzător decât teoreticianul – împiedică pătrunderea „capitalului” străin la noi: acest articol sui generis de import nu numai că nu se lasă a fi „naționalizat”, deci e inutil, ci mai are și veleități subversive, care primejduiesc însăși temelia partidului național-liberal.

c) Țărănimea și politica

În afară de nădejdiile legate de imperialism, d. Zeletin mai sprijină profetia sa a dăinuirii regimului oligarhic și pe afirmația că țărănimea reprezintă o masă socială *politicește incapabilă*. Țărănimea are în societate o situație asemănătoare aceleia pe care codul Napoleon o creează femeii. În consecință, mobilizarea politică a țărănimii contra oligarhiei e dinainte condamnată la insucces, căci „rolul țărănimii a fost totdeauna secundar în mișcările sociale, și neexistent în mișcările politice”.⁵⁴⁶

Și în această privință, d. Zeletin se poate referi, cu drept cuvânt, la Marx, care a arătat că țărani „sunt incapabili să-și apere interesul de clasă în numele lor propriu, fie printr-un parlament, fie printr-o Convențiune. Ei nu se pot reprezenta, ci trebuie să fie reprezentanți. Reprezentantul lor trebuie să le apară totodată ca stăpân, ca o autoritate stând deasupra lor, ca o putere guvernamentală, care să-i apere de celelalte clase și care să le trimită de sus ploaie și soare. Întrăurirea politică a țăranului parcelar își găsește deci ultima expresie în supunerea societății de către puterea executivă”.⁵⁴⁷

Între ceea ce afirmă Marx și părerea d-lui Zeletin există totuși o deosebire. În ochii lui Marx țărănimea apare incapabilă de a se reprezenta singură, de-a juca deci un rol politic independent. Aceasta nu înseamnă însă că rolul ei a fost totdeauna „secundar în mișcările sociale și

545 Hilferding, *op. cit.*, pag. 405-6.

546 Zeletin, *op. cit.*, pag. 166.

547 Marx, *Der 18 Brumaire*, pag. 102.

neexistent în mișcările politice“. Dimpotrivă, revoluția burgheză în Anglia ca și în Franța apărea încă de pe vremea lui Marx, ca o mișcare a cărei reușită era determinată de acțiunea țărănimii în contra feudalismului. Dar această acțiune nu se putuse desfășura decât în alianța și sub conducerea orașului. De aici concluzia lui Marx că acțiunea independentă a țărănimii e cu neputință.

Afirmația aceasta corespundea realității pe vremea lui Marx. De atunci au trecut însă decenii de dezvoltare capitalistă, de prefaceri politice, care au evidențiat, că în anumite împrejurări, țărănimea poate juca un rol cu mult mai însemnat decât și-o închipuiseră întemeietorii socialismului științific. D. Zeletin explică d. p. concepția lui Marx asupra studiului din ambianța istorică liberală în care a luat ea naștere. Dar, adaugă d-sa, „opera lui Marx, ieșită din atmosfera liberalismului, trebuia să fie simțită din ce în ce mai mult ca un produs al unei perioade istorice apuse, și în nepotrivire tot mai vădită cu faza istorică de dezvoltare a capitalismului, în care ne aflăm astăzi“⁵⁴⁸. „Opera“ lui Marx e departe de a fi premiată, dar multe din concluziile ei *politice*, exacte în vremea lor, nu mai corespund situației actuale. Și printre elementele din scrierile lui Marx pe care marxismul contemporan le privește ca necesitând o revizuire, e și *aprecierea asupra țărănimii*. Dar lucru ciudat, d. Zeletin – care sacrifică atât de ușor întreaga „operă“ – menține tocmai această latură a părerii lui Marx.

În legătură cu ante-proiectul de program al partidului țărănesc din România, am schițat în 1921 într-o serie de articole, felul cum trebuie privit astăzi rolul politic al țărănimii⁵⁴⁹. În primul rând criticam acolo concepția metafizică a țărănismului, care nu poate face deosebirea necesară între fazele fundamental diferite prin care a trecut țărănimea în unele decenii, ci o consideră ca o masă rămânând identică cu sine însăși.

D. Stere, poporaniștii, și pare-se partidul țărănesc, spuneam acolo, privesc pe țărani ca o categorie, dată odată pentru totdeauna. Au fost, sunt și vor mai fi. Decât, uită că au fost ceea ce nu mai sunt și mai sunt ceea ce nu vor mai fi.

Într-adevăr, acolo unde țărănimea trăiește în relații feudale sau neoiobage și unde luptă pentru introducerea formelor agrare capitaliste, ea se manifestă în mod revoluționar, adoptând metodele aliatului, care o sprijină și o conduce în această luptă: statul al treilea în Franța lui 1789, proletariatul orășenesc în Rusia și Georgia din 1917. În această perioadă țărănimea este incapabilă să ducă o acțiune politică proprie, independentă. Marx arată cum în faza aceasta țărănimea are *unele* caractere de clasă prin identitatea economică a condițiilor de viață a

⁵⁴⁸Zeletin, *op. cit.*, pag. 22, nota 2.

⁵⁴⁹*Luptătorul* din 11, 12, 14 și 15 decembrie 1921.

milioane de familii, și cum, pe de altă parte, îi lipsesc altele din caracterele clasei, deoarece împrăștierea și izolarea familiei țărănești, îndobitocite de feudalism, împiedică alcătuirea unui organism politic comun. „Parcela, țăranul și familia“, spune Marx. „Alături o altă parcelă, un alt țăran, o altă familie. Cinci asemenea duzini fac un sat, cinci duzini de sate fac un departament“. La această perioadă se referă brevetul de incapacitate politică pe care marxismul îl acordă țăranimii și numai la această perioadă. În cursul ei țăranimea are nevoie de o tutelă și îngăduie dictatura orașului: regimul teroarei din vremea Conventului, al absolutismului bonapartist, al oligarhiei românești, al terorismului bolșevic din Rusia și al tutelării democratice în Georgia.

Dar în sânul țăranimii au loc prefaceri. Odată ajuns în faza capitalistă, țăranul, așa cum l-a creat feudalismul, încape nepuncticios pe mâna capitalului cămătăresc, care îl despoaie, cum o arată și programul țăranist. De aici pornește o orientare anti-capitalistă a țăranului, care urăște îndeosebi capitalul mobilier, plutocrația, notă pe care o întâlnim în țăranismul nostru de azi. Cooperativismul apare aici ca mijlocul mântuitor; în jurul lui se cristalizează toate nădejdlile țăranimii anticapitaliste.

Marx a crezut că tendințele izvorâte în țăranime în cursul acestei faze, vor face din țăran aliatul proletariatului industrial. Istoria politică a Europei apusene și centrale din ultimele decenii, dovedește că s-a înșelat în așteptările sale, căci țăranimea a fost folosită politicește, în această perioadă, mai mult pentru scopurile particulare ale bisericii și ale agrarienilor, în lupta lor împotriva capitalului mobilier, împotriva liberalismului burghez.

Dar țăranimea nu s-a oprit nici aici. Atrasă de aliații ei în lupta politică a învățat să-și apere în mod independent propriile interese. Ea citește astăzi ziarele (avem în vedere procesul petrecut aiurea, nu la noi), participă activ și conștient la luptele electorale, participă în interesul ei de clasă propriu, bine priceput, la auto-administrarea comunală și a ajuns să creeze o puternică mișcare cooperativă, care a scăpat-o, în bună parte, din ghearele camătei.

Nota anticapitalistă a dispărut, mai ales când dezvoltarea din ultimul timp a capitalismului a adus cu sine o creștere a prețului grânelor. Țăranimea luptă astăzi mână în mână nu numai cu marii agrarieni, pentru o politică a prețurilor, care să-i convină dar și cu marea industrie, împotriva proletariatului orășenesc, pentru tarife vamale cât mai ridicate. Proletariatul îi apare, de aici înainte, ca dușman principal. Acesta nu luptă numai pentru a coborî prețul grânelor, ci prin puterea de atracție a industriei din orașe, absoarbe tot mai multe brațe din agricultură, creând la țară această stare pe care agrarienii germani au numit-o „Leutenor“.

Prin acțiunea sa sindicală, proletariatul scumpește și mâna de lucru la țară, luptând pentru ridicarea nivelului material și moral al muncitorilor agricoli. Țărănimea ajunge deci la o fază politică *anti-proletară*.

În cursul acestor prefaceri se ivește însă la țară un nou aliat al muncitorimii: proletariatul agricol. Acesta se trezește și el la o viață politică proprie, anti-țăărănescă, pur proletară. Revoluțiile politice, care au izbucnit la finele războiului în centrul Europei, au grăbit acolo foarte mult acest proces de trezire. În mișcarea sindicală din Germania urmează astăzi⁵⁵⁰, în ordinea numerică, imediat după uniunea metalurgiștilor, care e cea mai puternică din lume (1.647.916 membri), uniunea lucrătorilor agricoli cu 695.695 membri, în vreme ce uniunea textilă numără numai 491.480, minerii numai 450.320, iar șeminoții 428.174 membri. În Austria după metalurgiști (153.334) și șeminoți (91.944), urmează lucrătorii agricoli cu 61.621 membri. Iar în vreme ce numărul metalurgiștilor a crescut cu 1,18%, șeminoții cu 12,43%, lucrătorii agricoli arată în 1920 un spor de 90,61%. Internaționala sindicală din Amsterdam numără afiliați la uniunea internațională a lucrătorilor agricoli *peste două milioane de membri*.⁵⁵¹

Aceasta e dezvoltarea reală prin care a trecut țărănimea în țările înaintate, care oglindesc evoluția noastră viitoare. În temeiul celor petrecute aiurea în ultimele decenii, nu se mai poate afirma că țărănimea nu are însemnătate politică, ci trebuie să recunoaștem dimpotrivă că, mai ales de aici încolo, ea va avea o înrăurire hotărâtoare asupra evoluției.

Câtă influență poate avea pătura țărănească, chiar neorganizată, nerevoluționată de manifestările capitalismului înaintat, a dovedit-o din nou masa mujicilor ruși. Numai grație sprijinului revoluționar al statului, a reușit revoluția rusă să distrugă absolutismul țarist, iar proletariatul rus a cucerit puterea purtat de curentul irezistibil al țărănimii. Dar și contrariul e adevărat: dacă bolșevicii ruși au fost nevoiți să părăsească nădejdea realizării imediate a comunismului și să treacă la noua lor politică economică, aceasta nu-i decât urmarea rezistenței pasive a milioaneilor de țărani ruși. Nep-ul este o concesie care oglindește victoria statului asupra orașului, și a fost impus fără organizare politică proprie, aproape fără acțiune vizibilă, prin simpla presiune latentă a masei țărănești.

Revoluțiile postbelice din Europa centrală au dovedit același lucru. Acolo țărănimea, conștientă de interesele ei, educată politicește de decenii, a asigura burgheziei victoria sa asupra revoluției proletare. În

⁵⁵⁰ Cifrele sunt din 1922.

⁵⁵¹ Cu privire la evoluția țărănimii, vezi Otto Bauer, *Bolschewismus oder Sozialdemokratie*, Wien, 1921, pg. 76-80. Cifrele sunt extrase din buletinele Biroului Internațional al Muncii din Geneva.

țările unde, ca în Austria, s-a ajuns la o colaborare între muncitorimea orașelor și țărănime, revoluția a cucerit poziții importante. Acolo unde, dimpotrivă, proletariatul a găsit în fața sa țărănimea ca aliat al burgheziei, cuceririle revoluționare au fost minime, ca în Germania. De aceea preocuparea teoretică de căpetenie a socialismului internațional actual e programul agrar. Iar problema practică care covârșește azi e găsirea mijloacelor pentru a asigura proletariatului un aliat la sate. Căci fără acest sprijin cucerirea puterii politice apare, în împrejurările de azi, cu neputință, iar păstrarea acestei puteri aproape iluzorie. Țărănimea a dovedit că, sub conducerea altei clase, e în stare să devină o putere politică hotărâtoare⁵⁵². De aceea proletariatul își propune azi să facă cu țărănimea săracă, cu salariatul agricol, ceea ce burghezia sau pe alocurea aristocrația, au reușit să facă cu țărănimea chiabură. Social-democrația austriacă, care a înțeles cel mai bine problemele acestei noi dezvoltări a proletariatului, a adoptat anul acesta un program agrar, care exprimă toate aceste năzuințe și a editat o „bibliotecă” specială pentru lămurirea acestor chestiuni⁵⁵³.

Lupta burgheziei pentru a-și asigura sprijinul țărânimii chiabure, străduința proletariatului de a trezi țărănimea săracă la o luptă proprie, în alianță cu muncitorimea orașelor, nu poate decât să sporească încrederea în sine a țărânimii, să-i mărească însemnătatea politică și să oblige atât o tabără cât și pe cealaltă, să țină seama, într-o măsură tot mai mare, de interesele proprii ale țărânimii. Interesul crescând al marxismului față de problema agrară nu-i decât expresia teoretică a acestei preocupări politice.

În România țărănimea nu a ajuns încă în această fază de dezvoltare. Ea iese acum din neoiobăgie și începe abia drumul străbătut de către țărănimea din centrul și apusul Europei. Dar țăranul nostru nu mai are nevoie să parcurgă toate etapele predecesorilor săi.

Calea găsită aiurea numai după nenumărate pipăiri, ideologia creată în afara hotarelor noastre, metoda politică țărănească, care există azi ca încununarea unei acțiuni de decenii, țărănimea românească o va putea adopta, de la primii ei pași în arena politică. O clasă – ca și o societate – poate și trebuie să învețe de la alta.

Țărănimea românească va beneficia de experiența străină. După cum proletariatul nostru nu a mai avut de rătăcit pe căile socialismului utopic și n-a cunoscut un Owen sau un Proudhon, ci a adoptat de la început marxismul, de asemenea și țărănimea noastră va porni de la

⁵⁵² Aceasta se știa de altfel și înainte de război. Cf. d. p. Hilferding, *Finanzkapital*, ed. II, pag. 431.

⁵⁵³ *Agrarsozialistische Bücherei*, Volksbuchhandlung Wien; vezi îndeosebi „Der Kampf um Wald und Weide” al lui Otto Bauer și magistralul capitol final al acestei lucrări.

formele desăvârșite la care s-a ajuns aiurea. Aceasta va fi cu atât mai ușor cu cât ea are la îndemână de la începutul acțiunii ei politice, o armă puternică: *votul universal*.

Una din cauzele care a împiedicat țărănimea apusului să ducă o acțiune politică proprie, trebuie căutată și în faptul că, exclusă de la dreptul de vot, ea era nevoită să se lase reprezentată. Pentru a putea realiza vreo revendicare proprie, ea era silită să acorde spijinul ei uneia din clasele care singure dețineau puterea politică. *Votul universal* îi asigură însă azi putința unei politici proprii. Pentru a impune, de pildă, lupta împotriva camătei sătești, țărănimea românească nu mai are nevoie să se alieze cu mica burghezie orășănască, înveșmântându-și țelurile proprii în ideologii străine și căutând să le strecoare, mutilate, în programul politic al altora. Ea poate impune deci organizarea și perfecționarea creditului agricol. Iar dacă simte nevoia unei alianțe, ea nu mai e nevoită să recurgă la spijinul scump plătit al marii proprietăți, ci poate duce lupta alături de proletariatul orășenesc, care deși numeric este slab, are grație aceluiași vot universal, putința să se manifeste politicește, pe când muncitorimea austriacă de pildă, exclusă de la vot, nu putea fi de nici un folos țărânilor, în vreme ce aceasta lupta alături de aristocrație și clericali.

Dar pe lângă acești factori, mai este unul de-o însemnătate covârșitoare, care va spijini acțiunea politică a țărânilor române: ea își începe acțiunea în mijlocul unei gigantice revoluții agrare. După expresia unuia dintre cei mai de seamă purtători de cuvânt ai clasei muncitoare de la noi, trăim astăzi într-o adevărată „*zodie țărănească*”⁵⁵⁴. Căci pentru moment cea mai de seamă realizare a revoluțiilor postbelice stă fără îndoială în prefacerea pe care au determinat-o în statele întregii Europe orientale. Revoluția bolșevică n-a lichidat numai marea proprietate rusă, n-a silit numai oligarhia românească să fărâmițeze proprietatea latifundiară, ci a impus o prefacere asemănătoare în tot Răsăritul. Folosindu-se de surprinderea claselor stăpânitoare în fața cataclismului postbelic, de condițiile istorice favorabile create în primul rând de ideologia revoluționară socialistă și de presiunea executată de către organizațiile proletare din lumea întreagă, țărănimea a pus stăpânire pe pământ în Letonia și Cehoslovacia, în Estonia și Polonia, ca și la noi și în Rusia. Astfel s-au surpat nu numai temelii boierimii noastre, ci s-a desființat și baronia baltică și șlehta poloneză. Din golful finic până în Balcani, din Cehoslovacia până în Siberia, țărănimea a triumfat în lupta ei seculară pentru stăpânirea solului. Țările în care a avut loc această uriașă prefacere reprezintă aproape două treimi din suprafața Europei și

⁵⁵⁴ G. Grigorovici, Răspuns celor nelămuriti, *Luptătorul* din 4 decembrie 1922, în care repetă această expresie, folosită și anterior într-un discurs la Senat.

cuprinde o populație de vreo două sute de milioane de suflete. Cât de irezistibilă a fost tendința aceasta se poate întrevădea și din diversitatea formelor în care s-a petrecut.

Revoluția agrară s-a împlinit pe alocurea prin dictatura sovietelor, pe cale revoluționară; aiurea ea a luat forma unor coaliții burghezo-țătrănești, iar uneori a fost de-a dreptul opera contrarevoluției. Indiferent de forma incidentală de guvern – ea s-a impus în tot Răsăritul cu o putere elementară.

Această prefacere a pus temelia unor stări economice și sociale, care își vor găsi necesarmente și o expresie politică. Noua clasă țărănească, care s-a trezit la viața politică, va duce o izbândă a democrației în Orient. Țărănimea românească beneficiază, fără îndoială, de această situație: născută politicește în zodia țărănească, ea va găsi un spijin puternic în dezvoltarea țărilor înconjurătoare, iar revendicările ei vor afla nu numai îndrumare, ci și ecou în masa țărănească a Răsăritului apropiat.

Toate aceste elemente, pilda țărilor înaintate, noua situație politică creată prin acordarea votului universal, revoluția agrară similară în țările înconjurătoare, asigură țărănimii de la noi nu numai o înrăurire politică precumpănitoare pentru viitor, ci-i dau și putința de a-și manifesta puterea în alte forme decât a făcut-o țărănimea Apusului. E fără îndoială un merit deosebit și-o dovadă de maturitate politică⁵⁵⁵ pentru conducătorii țărănismului românesc, că au înțeles aceasta.

Dar odată admisă putința țărănimii de-a se manifesta politicește neatârnată, de-a hotărî, prin puterea numărului ei, destinele politice ale țării, rămâne de văzut care va fi atitudinea ei politică. În privința aprecierii dezvoltării viitoare îndepărtate există fără îndoială deosebiri fundamentale între țărăniști și social-democrați. De dezvoltarea economică a agriculturii noastre atâră în primul rând aspectul social al țărănimii de mâine și în consecință și atitudinea ei politică. Dar oricare ar fi evoluția agrară, oricare vor fi formele de exploatare care vor birui, oricare ar fi diferențierile sociale care se vor produce în sânul țărănimii, aceasta nu va putea fi *putătoarea* unor forme sociale noi de conviețuire între oameni. Țărănimea, fie că deține pământul în proprietate quiritară, fie în forma unei proprietăți „ca funcție socială“, nu poate înlătura alcătuirea socială capitalistă. Aceasta rămâne sarcina istorică a unei alte clase, a proletariatului. Și e de ajuns, de altfel, ca țărănimea să poată grăbi sau îndepărta momentul acestei transformări, pentru ca rolul ei să rămână covârșitor.

---

555 Vezi d. p. V. Madgearu „*Doctrina țărănistă*“, în colecția citată a Institutului Social Român, *Doctr. partidelor politice*. Convingerea aceasta, că metoda politică a țărănimii române poate și trebuie să se deosebească de dezvoltarea similară a Apusului, a fost fără îndoială ușurată de ideea poporanistă a „desvoltării speciale“. Dacă în privința „ocolirii capitalismului“ ideea era greșită, în privința metodei politice, e fără îndoială exactă.

În legătură cu problema ridicată de d. Zeletin, atitudinea țărănimii în viitorul îndepărtat e de altfel secundară. Discuția aceasta mai are un caracter pur *teoretic*. Dar ceea ce ne interesează e de a ști dacă astăzi, în condițiile date, puterea țărănimii va contribui la la menținerea sau îndepărtarea oligarhiei. Aici ne aflăm în fața unei probleme de ordin *politic*. Dacă cu privire la viitor ne despart de țăraniști profunde deosebiri teoretice, în privința practicii politice imediate, ne aflăm în deplin acord. Ambele organizații politice urmăresc înlăturarea sistemului oligarhic de guvernare.

Și e firesc să fie astfel: atitudinea aceasta este dictată de interesele de clasă atât ale proletariatului, cât și ale țărănimii. Spre a învedera că aici nu poate fi vorba de vreo coincidență, să cercetăm pe scurt elementele care dictează această atitudine.

Aplicând concepția materialistă în politică pentru a-și preciza tactica, social-democrația porcede de la convingerea că nu ideile persoanelor, ci interesele claselor și ideile lor, determinate de aceste interese, sunt elementul care hotărăște mersul și dezvoltarea politică. Care sunt deci interesele țărănimii și ale proletariatului, care indiferent de ideile țărănismului sau ale social-democrației, vor căuta să-și găsească satisfacerea în împrejurările actuale ?

Două mari reforme au fost cucerite la noi după război: reforma agrară și votul universal. Prima a înlăturat temelia economică a regimului neoibag, cea de-a doua a dat maselor o armă puternică pentru apărarea lor de clasă. Dar bazele regimului oligarhic odate înlăturate, aceasta nu a dispărut încă cu desăvârșire. Nenumărate vestigii ale regimului apus mai dăinuiesc. La noi reformele amintite au fost concesdate pe cale parlamentară și nu au avut deci ca efect înlăturarea politică a vechilor conducători oligarhici. Tradiția politică supraviețuiește bazelor ei materiale. Obiceiurile celor care au beneficiat în trecut de regimul neoibag și de cel politic oligarhic nu se pot schimba de pe o zi pe alta. Pentru a dezrădăcina din suflet rămășițele oligarhiei conștiința superiorității lor, pentru a le înfrâna abuzurile în cadrul noului regim, pentru a distruge situația privilegiată pe care le-o asigură trecutul, pentru a desființa impunitatea unora și scoaterea celorlalți de sub scutul legii, pentru a asigura visul de aur al atâtor generații trecute, „domnia legilor“ la noi, e nevoie de-o luptă, de-o luptă îndărătnică, neîncetată, neînduplecată.

Cine are interesul să ducă această luptă ? În primul rând țărănimea și muncitorimea orașelor, care suferă cel mai mult de pe urma dăinuirii vechilor moravuri. Falsificarea alegerilor, amestecul birocrăției și al armatei în lupta dintre partide, se îndreaptă în primul rând, împotriva celor mici. Brutalitatea și atotputerea jandarmului și a siguranței

amenință libertatea, averea și viața țăranului și a lucrătorului. Avocatul, bancherul, industriașul, prin firea lucrurilor, vor evita personal mai ușor dezavantajele regimului de arbitrar. De aceea la nici o pătură socială surigăului de bătaie al transformării stării de drept în stare de fapt nu poate găsi un ecou mai puternic, decât în proletariat și țăranime.

Dar și în afară de lichidarea trecutului comun de suferință, țăranimea și proletariatul mai au un interes de clasă comun. Votul universal n-a încheiat, ci a deschis abia calea dezvoltării noastre democratice. Nenumărate probleme de organizare a noului stat urmează abia a fi dezlegate. Țăranimea și proletariatul, a căror putere o alcătuiește în primul rând *numărul*, sunt clase care nu se pot manifesta decât în cadrul democrației. Ambele clase au deci nu numai interese comune pentru păstrarea cuceririlor de azi și transformarea lor în realitate, ci și pentru crearea unui stat democratic în cadrul căruia fiecare dintre ele să poată duce cu maximum de folos lupta pentru apărarea intereselor sale.

Așadar, atât proletariatul, cât și țăranimea, nu numai că pot și trebuie să lupte politicește în organizațiile lor proprii, dar acțiunea lor trebuie să tindă spre realizarea democrației. Oligarhia, în schimb, nu mai poate trăi, în baza votului universal, decât falsificând întreaga noastră viață publică, în dauna claselor celor mai numeroase. Oricare ar fi deci doctrinele partidelor care revendică conducerea țăranimii și a proletariatului, ele vor fi nevoite - dacă nu vor să vadă clasele, pe care le reprezintă, dezertând de sub steagul lor - să-și îndrepte lupta *împotriva oligarhiei*. Și aceasta înseamnă condamnarea ei iremediabilă.

Cu toate că așteaptă dănuirea regimului oligarhic în viitor, d. Zeletin a întrevăzut totuși și evetualitatea dispariției sale, căci țăranimea, ne spune d-sa, va afla, odată cu introducerea votului universal, între alte adevăruri, și pe acela „că toată comedia civilizației noastre e întreținută din sudoarea țăranimii”.⁵⁵⁶ Asemenea „adevăruri științifice” în ghilimele, nu e bine să le cunoască săteanul într-o vreme în care „votul obștesc a dat superioritatea numerică maselor rurale”.⁵⁵⁷ Dar dacă nu se va putea ascunde țăranului alegător că reprezintă cea mai numeroasă pătură a populației, cel puțin să se împiedice alianța sa cu proletariatul. Căci „în asemenea împrejurări istorice, a îndrepta muncitorimea împotriva burgheziei (citește împotriva *liberalilor* Ș. V.) înseamnă a mânia apa pe moara reacțiunii”.

Așadar, în ciuda imperialismului și a mercantilismului, a sistemului bancar și a organizării producției, și deși „știința” dovedește că România nu va mai realiza „democrația reală” și că supremația finanței „nu poate fi desființată prin nici-o activitate politică”,⁵⁵⁸ lupta comună a claselor

556 Zeletin, *op. cit.*, pag. 252.

557 Zeletin, *op. cit.*, pag. 243.

558 Zeletin, *op. cit.*, pag. 166.

muncitoare de la orașe și sate poate lichida regimul oligarhic, cu toate urmările sale nefaste.

Până aici n-am ținut însă seama decât de unele dintre elementele, care îngăduie afirmația că România se află în pragul întronării unei forme democratice de guvernământ. Mai există însă și altele. Căci dacă e adevărat că regimul oligarhic reprezintă o piedică a dezvoltării economice, că evoluția obiectivă cere îndepărtarea ei din conducerea țării, dacă clasele puternice, interesate să realizeze democrația există azi și creează astfel factorul *subiectiv*, indispensabil pentru a transforma societatea românească prin acțiunea lor, mai există și alți factori, care fac ca revoluția democratică să apară nu numai necesară și posibilă, ci și inevitabilă.

Într-adevăr, în analiza noastră de până aici, noi nu am ținut seama decât de dezvoltarea vechiului regat. Aportul noilor provincii va înrăuri însă în mod hotărâtor asupra evoluției viitoare a țării. Și poate că nu e una din cele mai neînsemnate erori pe care le comite d. Zeletin, acea care constă în a trage încheieri asupra viitorului României de după război, din elementele pe care le prezintă analiza exclusivă a micului regat dinainte de 1916. Căci dezvoltarea de mâine a țării va fi necesarmente o rezultată a *tuturor* forțelor ei componente de azi. O cât de fugară înșiruire a elementelor pe care noile regiuni le aruncă în balanța politică, dovedește însă că ele vor avea ca urmare grăbirea și asigurarea izbândeii democrației românești.

Noile provincii aduc în primul rând o contribuție socială însemnată: clase mai bine pregătite pentru luptă. Țărănimea ardeleană, bănățeană și bucovineană nu iese abia din neoioabăgie, ci e economicște și politicște mult mai dezvoltată decât cea din vechiul regat. Ea are nu numai o gospodărie superioară, pe care țăranul regătean abia urmează s-o creeze, ci și o maturitate politică superioară. Dominația și asuprirea maghiară i-au impus să ducă o acțiune sistematică pe teren economic, politic și cultural, care a oțelit-o și a învățat-o să lupte. Asemenea și muncitorimea industrială a noilor teritorii: trezită politicște sub înrăurirea culturală și conducerea politică a social-democrației maghiare și mai cu seamă a celei austriace, ea aduce cu sine nu numai o bogată experiență, nu numai obișnuință în mănuierea unor forme superioare de organizare sindicală, ci, pe alocurea, și o incontestabilă superioritate politică. Iar burghezia noilor regiuni, ca și intelectualitatea, care au condus luptele naționale împotriva guvernelor maghiare, nu au numai conștiința misiunii lor trecute, îndeplinită prin propriile puteri, în afara oricărei înrăuriri oligarhice, ci și un sentiment de solidaritate mai dezvoltat cu clasele de jos pe care le-au condus până mai ieri în lupta împotriva asupritorului comun.

De asemenea și organizațiile politice ale teritoriilor alipite, care privesc cu mândrie acțiunea lor trecută, nu pot admite ca puterea politică a noului stat să fie monopolizată de către oligarhia vechiului regat, ca metodele de guvernare ale acestora să le fie impuse. Partidele „regionale” nu pot să-și asigure victoria decât printr-o acțiune democratică.

Dar mai presus de toate România întregită cuprinde în hotarele ei cinci milioane de cetățeni de altă naționalitate. Aceste minorități naționale, reprezentând 30% din populația totală a țării, pun României probleme noi. Minoritățile naționale nu-și pot menține individualitatea etnică decât în cadrul unui stat, care să le acorde autonomia culturală. Tendința lor firească de a-și asigura recunoașterea ca personalitate juridică, e însă irealizabilă în cadrul unui sistem de guvernare oligarhic. Maghiarii, germanii, rușii, pretind în mod firesc să li se recunoască dreptul de-a înființa și susține școli și instituții culturale, de-a percepe în acest scop dări speciale de la conaționalii lor, prin administrația publică; ei cer libertatea de-a se asocia pe baze naționale pentru scopuri economice, culturale și bisericești; cer întrebuințarea limbii materne în școală, biserică, administrație și justiție. Toate aceste revendicări, care concretizează autonomia culturală, sunt însă realizabile numai în cadrul autonomiei județene și comunale. Însăși existența minorităților naționale e legată de democratizarea țării.

Pe lângă toate acestea, clasele sociale, organizațiile politice, minoritățile, orașele, comitatele noilor regiuni, s-au bucurat în unele privințe și sub dominația străină de-o autonomie mai largă decât cea pe care le-o acordă azi „unificarea” oligarhică. Pierderea acestor drepturi dobândite trebuie să aibă în mod firesc ca urmare lupta pentru a le recuceri. Dar și aceasta presupune o victorie a ideii democratice. Aportul noilor ținuturi va aduce deci cu sine o întărire a elementelor democratice, o cheazășie mai mult a întronării unui regim constituțional și a izbândeii principiului de autonomie regională și locală.

Dar toate aceste puteri vor afla un sprijin neprețuit din afară, în înrâurirea țărilor înaintate, care vor grăbi dezvoltarea democrației românești. Am văzut că afirmația d-lui Zeletin, după care era imperialismul aduce cu sine dispariția democrației, e inexactă. Creșterea puterii proletariatului aduce dimpotrivă o întărire a ei. Cât de puternică a ajuns chiar azi înrâurirea clasei muncitoare în statele înaintate hotărâtoare, se poate vedea din raportul de forță pe care-l oglindesc rezultatele electorale din Apus.

Partidele proletare au întrunit la ultimele alegeri în Germania 30%, în Anglia 33%, în Danemarca 36,6%, în Austria și Belgia câte 40% iar în Suedia 41% din totalul voturilor exprimate. În Anglia și Suedia, în Germania și Belgia, în Austria și Danemarca proletariatul se află în

preajma cuceririi puterii politice. Chiar azi, fie că se află la guvern, fie că rămâne în opoziție, are o înrăurire hotărâtoare nu numai în politica internă, ci și în cea externă. Astfel, în măsura în care destinele României atârnă de evenimentele din afară, ea nu poate găsi un sprijin eficace al opiniei publice democratice, al claselor muncitoare și al intelectualității din Apus, decât în măsura în care reușește să se prezinte ea însăși ca un stat democratic.

În situația actuală a Europei problema aceasta are o însemnătate decisivă, căci soarta viitoare a României atârnă în bună parte de victoria democrației. Războiul, care a dus la dispariția sau micșorarea unei serii de state, a creat un șir întreg de state noi. În tratatele care au pecetluit noua așezare a Europei s-au strecurat, pe lângă elementele de netăgăduit progres, și elemente de silnicie. Glasul democrației apusene și al proletariatului, în special, se ridică tot mai puternic pentru a cere revizuirea celor tratate. Realizarea acestui deziderat este o simplă chestiune de timp. Tratatele dictate de către învingători vor fi aduse, mai curând sau mai târziu, din nou, în dezbateră areopagului democrației biruitoare. Și România trebuie să se pregătească pentru ceasul acesta.

Internaționala socialistă, al cărei cuvânt va avea o greutate hotărâtoare, socoate că dezrobirea națiunilor reprezintă un netăgăduit progres, o biruință a democrației. Dar dacă principiul însuși al statului național, a cărui izbândă a dus la întregirea României, e necontestat, aplicarea sa află critici nenumărate. Hotarele care delimitează azi noile state naționale pot fi puse din nou în discuție. În conformitate cu noile ei principii, democrația va avea să dezlege toate aceste probleme pe calea autodeterminării. Ultimul cuvânt îl va rosti populația teritoriilor contestate.

Singurul mijloc de care dispune România spre a-și asigura simpatia noilor ei cetățeni, e acela de-a crea o formă de stat în cadrul căreia să le asigure cea mai desăvârșită putință de propășire. Aceasta presupune însă o societate românească democratică. Numai în cadrul unei largi democrații populația și îndeosebi minoritățile etnice putând găsi *înăuntru* satisfacerea tuturor aspirațiilor lor, se vor simți deplin solidare cu statul din care fac parte și vor renunța la nădejdea unei îndreptări *din afară*.

Însăși existența României, ca stat național întregit, atârnă de progresele democrației. România va fi deci un stat democratic sau va vedea periclitându-se înseși bazele existenței ei.

Cuprins

Prefață	5
---------------	---

Lotar Rădăceanu: Oligarhia română

PARTEA I:

ORIGINEA ȘI FIINȚA OLIGARHIEI

CAP. I: Transformarea capitalistă a agriculturii.	27
---	-----------

1. Importanța problemei agrare pentru istoria capitalismului român. – 2. Sensul și urmările transformării capitaliste a agriculturii. – 3. Această transformare în România. Regulamentul organic. – 4. Caracterul invaziei capitaliste în România. – 5. Rolul revoluționarilor burghezi. – 6. Emanciparea formală a proprietății și țăranilor. – 7. Neoioobia. – 8. Neoioobia ca fenomen general. – 9. Câteva precizări polemice.

Cap. II: Începuturile capitalismului român.	43
---	-----------

1. Caracterul special al primelor forme capitaliste în România. – 2. „Mercantilismul” român. – 3. Dezvoltarea capitalistă și neoioobia. – 4. Problema dezvoltării Statului burghez român. – 5. – 6. Tendințele determinante ale acestei dezvoltări. – 7. Concluzii.

Cap. III: Oligarhia română.	59
---	-----------

1. Nașterea oligarhiei române. – 2. Caracterul economic al oligarhiei. Politicianismul. – 3. Problema absolutismului lăsat. – 4. Oligarhia și neoioobia. Oligarhia reacționară. – 5. Oligarhia și capitalismul.

PARTEA A DOUA:

REVOLUȚIA BURGHEZĂ

CAP. IV: Izbucnirea revoluției burgheze	70
1. Caracterul special al revoluției burgheze în România. – 2. Revoluția burgheză în Rusia. – 3. Burghezia și revoluția burgheză în țările înapoiate. Izolarea țăranimii românești. – 4. Elementele de dizolvare a regimului neoioabag. – 5. Precipitarea revoluției burgheze prin războaiele din 1913 și 1916-1918. – 6. Noi elemente sociale și economice după Unire. – 7. Prima izbucnire a revoluției burgheze și nereușita ei. – 8. Proletariatul român și revoluția burgheză. Înfrângerea lui de către burghezie. – 9. Schimbarea reacțiunii oligarhice din anti-proletară în anti-țărânească și anti-burgheză.	
CAP. V: Formele revoluției burgheze	88
1. Situația oligarhiei în societatea românească după înfrângerea proletariatului. Tendințele ei politice. – 2. Tendințele ei economice. Etatismul și naționalizarea. – 3. Atitudinea burgheziei independente față de oligarhie. Liberalismul burghez. – 4. Caracterul reacționar al oligarhiei. Revoluția burgheză se îndreaptă împotriva sistemului oligarhic. – 5. Tendința oligarhiei de a se prefăca în burghezie. – 6. Burghezia și țăranimea în revoluția burgheză română. – 7. Absolutismul burghez. – 8. Perspectivele imediate ale revoluției burgheze.	
Cap. VI. Perspectivele revoluției burgheze.	106
1. Tulburarea echilibrului economic extern prin stagnația capitalistă. Necesitatea progresului capitalist și politica economică a oligarhiei. 3. Soluțiunile oligarhiei. – Capitalul străin și dezvoltarea capitalistă a României. – Problema specială politică a revoluției burgheze române. 4. Țăranimea și capitalismul. 5. Țăranimea ca clasă. – Evoluția ei sub capitalism. – Alianța burghezo-capitalistă. 6. Problema concentrației capitaliste în agricultură. 7. Idem (urmare). 8. Anticapitalismul țărânesc în fenomen trecător. 9. Primejdia reacțiunii verzi. 10. Neputința revoluționară a țăranimii. – Muncitorimea singura clasă revoluționară.	

Șerban Voinea: Marxism oligarhic

Prefața	131
Cap. I. Un nou venit	134
Cap. II. „Fazele“ capitalismului	144
a) nedumeriri	145
b) nașterea capitalismului	156

c) fazele la Marx	163
d) capitalul și capitalismul	168
Cap. III. Identitate și asemănare	174
a) precizări și definiții	177
b) înrâurirea capitalismului din afară	184
Cap. IV. Circulațiunea	191
a) concepția istorică	191
b) circulația la Marx	194
c) societatea agrară și revoluția	199
d) capitalul comercial	201
e) capitalul comercial în România	204
f) circulația la d. Zeletin	207
Cap. V. Mercantilismul	214
a) mercantilismul în România	220
b) idealul mercantilist	231
Cap. VI. Neoioabăgia	243
a) dezvoltarea în abstracto	243
b) modelul apusean	246
c) copia românească	253
d) codul și neoioabăgia	269
e) circulația și contrazicerile	273
Cap. VII. Absolutism și oligarhie	281
a) absolutismul francez	282
b) feudalismul român	288
c) oligarhia și clasele sociale	300
Cap. VIII. Știință și apologie	307
a) știința nepreconcepută și marxismul	308
b) d. Zeletin și marxismul	313
c) d. Zeletin și știința nepreconcepută	324
Cap. IX. Socialismul și democrația	335
a) cuvinte uitate	337
b) liberalii și societatea socialistă	349
c) țărănimea și politica	364

Cărți apărute

- Barometru de aderare – România (Problemele fundamentale ale țării și atitudinile tinerilor români cu privire la integrarea în Uniunea Europeană)*
Olaf & Uta-Kristin Leisse
- Intelectuali, elite, clase politice moderne în sud-estul Europei.*
Sec. XIX
Elena Siupiur
- Sergiu, altfel...**
Ioana Celibidache
- Scriitori și lumea muzicii**
Cristina Vasiliu
- Rațiune și represii în Ministerul de Interne (1965 – 1989), vol. I+II*
Ionel Gal
- Schițe parlamentare*
Henri Stahl
- Considerații asupra relațiilor bisericii românești cu Rusia în sec. al XVII-lea**
Silviu Dragomir
- Contribuții la o biografie a lui Nicolae Bălcescu**
Petre P. Panaitescu
- Călători ruși în Moldova și Muntenia**
Gh. Bezviconi
- Istoria din ghiozdan. Manuale școlare și mentalități în România anilor 1990**
Mirela-Luminița Murgescu
- Rolul diplomatic al fanarioților (Colecția Balcanica)**
I. C. Filitti
- Colecția Balcanica**
Mihail Kogălniceanu
- Răpirea Bucovinei**
Ilie Bărbulescu
- Relațiile românilor cu sârbi, bulgari, grecii și croații**
George Murnu
- Istoria românilor din Pind.**
P.P. Panaitescu
- Vlahia mare**
- Călători poloni în țările române**

- Carol al XII-lea și românii*
Frontierele românești / Les Frontières Roumaines
Români și bulgari
Originea românilor din Balcani
și Vlahiile din Tesalia și Epir
Meglenoromânii
Macedoromânii
- Veniamin Ciobanu
 Jacques Ancel
 Petre P. Panaitescu
- I. I. Nistor
 Th. Capidan
 Th. Capidan
- Colecția Bucureștii care au fost*
Din vremuri trecute
Bucureștii ce se duc
București – istorie și urbanism
Amintiri din trecutul negustoresc
Bucureștiul interbelic
Bucureștii
- Emil Cerkez
 Henri Stahl
 Andrei Pippidi
 Dimitrie Hagi Theodoraky
 Lucian Pricop
trad. după Claymoor
- Colecția Cartea școlară*
Ruinele viselor (poezii)
Caleidoscop literar, vol. I+II
Poeți moldoveni
- Șt. Petică
 Teodor Vârgolici
 ***
- Colecția Innovatio Historiae*
Exerciții întru cunoaștere. Societate și mentalități
în noi abordări istoriografice (I)
- coord. Mirela Luminița
 Murgescu, Simion Câlția
- Colecția Istorie modernă*
Noul regim (cuvântări) 1938-1939
Tezaurul toponimic al Vrancei vol I+II
Istoria dezrobirii religioase
a românilor din Ardeal. vol I+II
Istoria bisericii din Bucovina
Suprimarea mișcărilor naționale
din Bucovina (1916-1918)
- Armand Călinescu
 Gabriela Macovei
- Silviu Dragomir
 I. Nistor
- Teodor Bălan
- Colecția Eustory – Istoria mea*
Ajută-ți aproapele. Solidaritatea umană în
comunitățile românești
Tehnici și tehnologii în comunitățile
de ieri și de azi
- coord. Mirela Luminița
 Murgescu
 coord. Mirela Luminița
 Murgescu, Bogdan Popa
- ***
- Colorează cu Moș Crăciun*
Atelierul de colorat
Barangă
- Mădălina și Sînziana
- Colecția Partituri*
Manual de vioară vol I
- I. Geantă, G. Manoliu

<i>Simfonia nr. 1 „Glossa“ cu CD (înregistrare cu Orchestra Radiodifuziunii Române)</i>	Viorel Munteanu
<i>Preludiul si Fuga VII, Clavecinul bine temperat, vol. II</i>	J. S. Bach
<i>Sonata Patetica</i>	Ludwig van Beethoven
<i>Sonata în si bemol major kv 333 (315c)</i>	W.A. Mozart
<i>Colecția Gândire politică românească</i>	
<i>Mihail Kogălniceanu</i>	Radu Dragnea
<i>Oligarhia română. Marxism oligarhic</i>	Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea
<i>Scrieri politice</i>	Ștefan Antim
<i>Social-democratism sau poporanism și alte studii</i>	Constantin Stere
<i>Influența școalei economice liberale în România, în veacul al XIX-lea</i>	E. Demetrescu
<i>Draculand – roman (debut)</i>	Tudor Lavric
<i>Călătorii apuseni despre românii din Peninsula Balcanică (antologie)</i>	

CARTEA PRIN POȘTĂ

Pentru cărțile comandate, editura suportă costurile de transport prin poștă.

În plus: – pentru 2 cărți se acordă o reducere de 10%

– de la 3 cărți în sus se acordă o reducere de 15%.

Pentru a obține oricare din cărțile noastre, trimiteți comanda dumneavoastră pe adresa de e-mail: comenzi@domnior.ro sau, direct, la tel: **0724.523.093**

www.dominor.ro

Tel.: 0724.523.093

redactia@dominor.ro; comenzi@dominor.ro

Piața Presei Libere nr. 1, București

Corp B2, etj. IV, cam. 391-392

Publicate în prima parte a anilor 1920, cele două cărți incluse în volum ne readuc în memorie dezbateri a căror miză pare greu de înțeles la prima vedere. Teoreticienii social-democrați Rădăceanu și Voinea consumă sute de pagini de o extraordinară densitate pentru a respinge concepția lui Ștefan Zeletin despre evoluția istorică a României, doar pentru a fi la rândul lor criticați, două decenii mai târziu, de pe pozițiile marxismului comunist. Dincolo de granițele stângii socialiste, nebulosul concept al „oligarhiei” se dovedește o cale de acces privilegiată către o întreagă epocă din istoria ideilor politice și sociale românești.

Colecția Gândire politică românească pornește de la premisa că istoria este mai diversă decât ne-am obișnuit să ne-o reamintim. Pe lângă vocile din trecut cu care dialogăm de obicei, ajung uneori până la noi ecourile unor voci uitate. Dacă le ascultăm atent, ele se pot dovedi mai actuale decât cele a căror autoritate s-a impus peste timp. În răspărul canoanelor, ne propunem să continuăm conversațiile neîntrerupte vreodată, reluând în același timp teme peste care s-a așternut tăcerea.

